

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Fatma ŞİMŞEK

Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)

DANIŞMAN

Doç. Dr. Haldun EROĞLU

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya-2010

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Fatma ŞİMŞEK

Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)

DANIŞMAN

Doç. Dr. Haldun EROĞLU

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya-2010

## İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	III
ÖZET.....	V
SUMMARY.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ.....	1

### I. BÖLÜM:

#### MÜTESELLİMLİK KURUMUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYGINLAŞMASI

1.1. Mütesellim Terimi.....	22
1.2. Mütesellimlik Kurumunun Ortaya Çıkışı.....	28
1.3. Mütesellimliğin Yaygınlaşması.....	33
1.4. Atanmaları.....	40
1.5. Azilleri.....	48
1.6. Mütesellim Vekilleri.....	50
1.7. Gelir Kaynakları.....	59
1.8. Mütesellim Konakları.....	66

### II. BÖLÜM

#### MÜTESELLİMLERİN GÖREV VE SORUMLUKLARI

##### 2.1. Asayiş Görevleri

2.1.1. Sancak Asayişinin Sağlanması.....	74
2.1.2. Yol Güvenliğinin Sağlanması.....	84

##### 2.2. Mali Görevleri

2.2.1. Hazeriye ve Seferiyelerin Toplanması.....	94
2.2.2. İltizam Sisteminin İşletilmesinde Mütesellimler.....	102

##### 2.3. Adli Görevleri

2.3.1. Osmanlı Adlî Sisteminde Mütesellimlerin Yeri.....	107
2.3.2. Malların Müsadere Edilmesi ve Muhallefat Tespiti.....	116

##### 2.4. Askeri Görevleri

2.4.1. Seferlere Sancaktan Asker Gönderme.....	123
2.4.2. Seferlere Katılmak.....	131

<b>2.4.3. Donanmayla İlgili Görevleri</b> .....	140
2.4.3.1 Gemi levazımatı ve İş gücünün Sağlanması.....	140
2.4.3.2 Gemi Yapımıyla İlgili Görevleri.....	144
2.4.3.3. Donanma için Kürekçi ve Asker Temini.....	149
<b>2.4.4. Ordu İaşesinin Sağlanması</b> .....	152
2.4.4.1. Zahire ve Et Tedariki.....	154
2.4.4.2. Hayvan ve Araba Tedariki.....	159
2.4.4.3. Savaş Mühimmatının Tedariki.....	163

### III. BÖLÜM

#### MÜTESELLİMLER VE KENTLER

3.1. Osmanlı Kentleri.....	169
3.2. İstanbul'un İaşesinde Mütesellimler.....	175
3.3. Kentlerin İmarı ve Mütesellimler.....	185
3.4. Mütesellimler ve Vakıf Faaliyetleri .....	190
<b>SONUÇ</b> .....	194
<b>KAYNAKÇA</b> .....	198
<b>EKLER</b> .....	235
<b>ÖZGEÇMİŞ</b> .....	252

## KISALTMALAR LİSTESİ

A.DVN.MHM.d	Bâb-1 Âsafi Mühimme Defteri
A.E	Ali Emiri Tasnifi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
A.Ü	Ankara Üniversitesi
A.Ü.D.T.C.F.D	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Bkz.	Bakınız
A.SKT.	Sadaret Kethüdası
A.MKT	Sadaret Mektûbi Kalemi
B.O.A	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	Cilt
C.ADL.	Cevdet Adliye
C.AS.	Cevdet Askeriye
C.BH.	Cevdet Bahriye
C.BLD.	Cevdet Belediye
C.ML.	Cevdet Maliye
C.İKT.	Cevdet İktisat
C.TZ.	Cevdet Timar-Zeamet
C.SM.	Cevdet Saray
C.DH.	Cevdet Dahiliye
C.NF.	Cevdet Nafia
C.EV.	Cevdet Evkaf
C.DR.	Cevdet Darphane
Çev.	Çeviren
D.BŞM.	Baş Muhasebe Kalemi
D.BŞM.d	Baş Muhasebe Defteri
H.	Hicri
HAT.	Hatt-ı Hümayun
Hzl.	Hazırlayan
İA.	İslam Ansiklopedisi

İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
KK.d.	Kamil Kepeci Defteri
M.	Miladı
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defter
MEB.	Milli Eğitim Basımevi
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDVİA.	Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK.	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri, ve bunun gibi
Vol.	Volume
Yay.	Yayınları
YKY.	Yapı Kredi Yayınları
YTY.	Yeni Türkiye Yayınları

## Ö Z E T

Klasik dönem Osmanlı devlet anlayışı ve idarî zihniyetini somutlaştıran en önemli unsurların başında “*padişah*” ve “*timar sistemi*” gelmekteydi. Devletin idarî, askerî, hukukî ve iktisadî yapısının temel karakterini şekillendiren aslında bu iki temel öge idi. Ancak Osmanlı aleyhine dönmeye başlayan dünya iktisadî ve siyasî konjoktürü karşısında bunlardan en çabuk ve kolay etkileneni timar sistemi oldu. Timar sisteminde ortaya çıkan bozulma ve getirilen değişik uygulamalar ise idarî ve iktisadî yönden temel birim olan sancakların statülerini etkilediği gibi taşra yönetiminde hangi sınıfların zayıfladığını ve hangilerinin ön plana çıkacaklarını belirleyecek olan gelişmelerdi. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde XVI. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren aslında pratikte var olan mütesellimlik uygulaması, bu çalışma ile kurum olarak çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Özellikle mütesellimliğin terim anlamı başta olmak üzere kurum olarak ortaya çıkışı, görevlilerin atanma ve azilleri, gelir kaynakları, vekilleri ve konakları gibi özellikler üzerinde durulmuştur.

Kurum olarak genel nitelikleri ortaya konduktan sonra mütesellimlerin, asayiş, mali, askerî ve adlî gibi görev ve sorumluluklarına vurgu yapılarak söz konusu görevleri vasıtasıyla idarî ve sosyal alanlarda nasıl yükseldikleri üzerinde durulmuştur. Merkez ve taşra ahali ile ilişkilerini de şekillendiren bu görev ve sorumlulukların neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sancak içi asayişin ve yolların güvenliğinin sağlanması bakımından hazinenin ve devlet adamlarının güvenli bir şekilde gidecekleri yere ulaştırılması, başta vekili oldukları sancakbeylerinin gelirleri ve sancakla ilgili vergilerin tevzii ve tarhı, sancak mukataalarının iltizama verilmesinde ve gelirlerinin toplanması aşamasında mütesellimlerin malî görevlerine değinilmiştir. Bunun yanı sıra kadılarla birlikte Osmanlı adlî sistemindeki etkinlikleri ve müsadereler/muhallefatların tespiti ve sonrasında malların zabtıyla ilgili adlî görevleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca mütesellimlerin en önemli görevlerinden olarak askerî sorumlulukları kapsamında, sancaklarından asker, mühimmat, iaşe ve levazım tedarik ve nakletmeleri, seferlere katılmaları veya muhafaza hizmetleri gibi durumlara değinilmiştir. Ayrıca mütesellimlerin söz konusu görevleri yerine getirirken karşılaştıkları güçlükler, kendilerinin yaptıkları ya da neden oldukları haksızlıklar nedeniyle aynı zamanda sancak halkı ve diğer devlet görevlileri olan olumlu-olumsuz ilişkileri de irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan mütesellimlerin bu konularla ilgili merkezden gönderilen emirleri yerine getirirken başarılı veya başarısızlıkları durumunda merkez ile geliştirdikleri ilişkiler ve buldukları bölgelerde güçlenmeleri süreçleri tartışılmıştır.

Son bölümde ise Osmanlı kentleri ve genel karakteristik özellikleri üzerinde durularak tıpkı ordu iaşesinde olduğu gibi kentlerin ve özellikle de İstanbul'un iaşesinde mütesellimlerin rolüne değinilmiştir. Ayrıca kentlerdeki camii, medrese, çeşme ve hatta kilise gibi yapıların imarı ve tamiratıyla ilgili görevlerinden başka kendilerinin yaptırdıkları yapılar ile kentlerin mimari ve kültürel çehresine yaptıkları olumlu katkıları, giriştikleri vakıf faaliyetleri ile birlikte değerlendirilmiştir.

Sonuç kısmında ise üç bölüm halinde ele alınan Mütesellimlik kurumunun XVIII. yüzyılda ortaya konan genel manzarasından hareketle kurumun XVIII. yüzyıl önceki ve sonraki dönemleriyle ilgili tespitlere yer verilmiştir.



## **The Institution of Mutesellimlik ( The Deputy of Sub-Governor) in the Anatolian Sanjaks (18'th Century)**

### **S U M M A R Y**

First of all most important elements that materialized the administrative mentality and the Ottoman State understanding in Classical Period was “sultan” and “fief household”. These two elements gaved the shape to the basic characteristics of the administrative, military, judical and economic structure of the state. However, the fief household system has readily and promptly influenced by the economic and political conjuncture that was to turn out to be Ottoman’s disadvantage. The applications that were practice for the fief household’s corruptions, were the growths that pave the way the sanjaks conditions and also determined the classes in municipal administers. In this transition process, the mutesellim institution that begun for XVI. c., has been dealt with various aspects. Especially, its terminology, formation of intitution, promotion and dismissal of the staffs, incomes, administrators and the mansion-houses have been scrutinized in the thesis.

The characters of Mütesellim institutions and the administrators whom promoted in administrative and social areas expressing their security, financial, military and judical posts, are dealt in. An another issue is in this work; these responsibilities which had formed their relations with the central and provincial people. The other subject is that the dispatching the governmental and treasury staff the their duty in secure, the cash distribution and impose the tax of sanjaks begs and their incomes, the financial duties of mutesellims for getting incomes and dispatching the sanjaks finance to the farmer of revenues. The activities of the mutesellims with the kadıs in Ottoman judicial system and the determination of seizure, judical duties regarding with records of goods are studied. They had a military responsibilities, such as; soldiers, ammunities, board and lodging, participate in campaigns and protectorate services. The difficulties of charging these services, injustice positions of them and the positive and negative relations with the sanjaks begs are also studied. Thus their getting strong processes in the charging job place and their relations with the center are the subjects of this work.

In the third and the last part, the Ottoman cities and their general characteristics are giving and the role of mutesellims in the cities especially in Istanbul like in the boarding the army. In addition, the contributions of mutesellims to the architectural and cultural face of the cities, vakıfs activities and their duties such as the renewal of the sturctures such as the mosques, medreses, fountains and also churches in the cities are detailed.

At the last, the institution of the Mutesellim which has been scrutinized in XVIII. Century, the determines are worked the periods before after of that century.

## Ö N S Ö Z

Tarihte “*değişim*” ya da “*dönüşüm*” olarak nitelendirilecek durumlar, hiçbir zaman kendiliğinden veya aniden ortaya çıkmazlar. İdarî, iktisadî ve sosyal alanlarda görülen her türlü değişimin kökü geçmişe uzanmakta ve geçmişten getirdiği birikim ve zihniyet ile bugünü ve geleceği de şekillendirmektedir. Bununla birlikte sözkonusu alanlardan herhangi birinde ortaya çıkan değişimin kendisiyle birlikte getirdiği yeni olgular ve ilkeler, ilk bakışta birbirlerinden ayrıymış gibi algılanan idarî, iktisadî, sosyal ve hukukî alanlarda tetikleyici başka başka olaylara veya örgütlere yol açabilmektedir.

Bahsedilen esaslar çerçevesinde tarihteki herhangi bir olayı ya da olguyu konu edinen çalışmalarda değişimin diğer bir deyimle kırılma noktalarının tespiti, gerekçelerini ve sonuçlarını ortaya koymaktan nispeten daha zordur. Bu durum özellikle de teşkilat tarihi çalışmalarında daha büyük bir problem teşkil etmektedir. Bunun nedeni siyasi bir varlık olarak devletin iç dinamikleri arasında devam eden ilişkilerin karmaşıklığının yanı sıra teorik uygulamalarla kurumsal ilkelerin ve kaidelerin birbiriyle çelişmesidir.

Teşkilat tarihi, yönetim örgütünün hem merkezi hem de taşra bölgelerinin iktisadi, sosyal ve idari yapılarının incelenmesini gerektirmektedir. Bununla birlikte teşkilatla ilgili araştırmalarda ele alınan kurumun niteliklerinin ve işleyişlerinin ortaya konulması bakımından diğer kurumlarla olan ilişkilerinin ortaya konulması zorunludur. Bu açıdan Osmanlı kurumlarının yapıları ve işleyişleri gibi konular aslında bize özelden yola çıkarak genel hakkında ayrıntılı ve ilginç bilgiler sunabilmektedir. Nitekim bu çalışmada, Osmanlı idari organizasyonun temel birimlerinden olan sancaklarda görülen yapısal ve işlevsel dönüşümlerin, XVIII. yüzyılda imparatorluğun diğer kurumlarında gerçekleşen değişimlerle ne derece örtüştüğü ya da farklılaştığını ortaya koyabilmek adına sancaklarda klasik sancakbeyleri yerini almaya başlayan mütesellimler ele alınmıştır.

XVIII. yüzyıl aslında klasik dönem ile Tanzimat arasında sıkışmış bir dönem olarak ele alındığından bütüncül ve özgün bir bakış açısından mahrum kalmıştır. Bu nedenle bir yönü ile gelenekten kopuş diğer yönü ile de yenilik tohumlarının yeşermeye başladığı bir dönem olarak algılanan bu süreç, bir bakıma tercih nedenimiz olmuştur. Bununla birlikte ele aldığımız mütesellimliğin bu yüzyılda kurum olarak yerleşmiş olması, çalışma süreci olarak XVIII. yüzyılın seçilmesinde etkili olmuştur.

Bu çalışma sırasında problemlerin çözümünde aydınlatıcı görüşleri ile yardımcı olan ve beni cesaretlendiren Hocam Doç. Dr. Haldun EROĞLU’na en içten şükranlarımı sunarım.

Yoğun temposuna rağmen tezimle ilgili görüşleri ve eleştirileri ile önemli katkılar sağlayan Hocam Prof. Dr. İsrail KUTCEPHE'ye ayrıca teşekkürü bir borç bilirim.

Yard. Doç. Dr. Haluk KORTELE'e, Yard. Doç. Dr. Berna TÜRKDOĞAN UYSAL'a ve Yard. Doç. Dr. Güven DİNÇ ile Öğr. Grv. Aydın BEDEN'e gerek yazım aşamasında gerek ise Osmanlıca metinlerin çözümünde değerli yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Araştırmamın ilerleyen safhalarında bana aktardıkları kıymetli fikir ve önerileri ile tezin genel hatlarının ortaya konulmasında önemli katkıları olan sayın Mehmet GENÇ ve Prof.Dr. İ.Metin KUNT'a yardımlarını esirgemedikleri ve bana vakit ayırdıkları için teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul'da kısıtlı bir sürede gerçekleştirmem gereken çalışmalarım sırasında bana gösterdikleri kolaylık ve anlayış için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin ve İslam Araştırmaları Merkezi'nin değerli çalışanlarına, ayrıca Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi'ne müteşekkirim.

## GİRİŞ

Devletin varlığı ve ortaya çıkışıyla ilgili görüşler oldukça eski dönemlere uzanmaktadır. Siyaset felsefesinin bir dalı olarak devlet felsefesine dair görüşler Platon öncesine kadar gitmektedir.<sup>1</sup> Tarih boyunca çeşitli devletler egemenliklerini meşrulaştırmak için bu görüşlerden birine veya birkaçına dayanmak ihtiyacı duymuşlardır. Günümüzde devlet, bir insan topluluğunun kolektif bir tarzda örgütlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Mutlak monarşilerin hüküm sürdüğü dönemlerde, devlet ve hükümdar kavramları genellikle birbirinin içine geçmişti.<sup>2</sup> Benzer manzara eski Hint-İran nasihatname ve siyasetnamelerinde de görülmektedir. Buna göre hükümdarın kudret ve kuvveti devleti tanımlamakla birlikte siyaset ise hükümdarın bu kuvvet ve otoritesini koruyacak ve artıracak vasıtaları (asker ve parayı) halkın tepkisine yol açmadan sağlama yöntemidir.<sup>3</sup>

Devlet bir kurumlar bütünüdür ve daha çok topluma mal edilen coğrafi olarak sınırlandırılmış bir bölgenin merkezinde olan bu kurumların tümü devletin kendi kadrolarıyla yönetilmektedir.<sup>4</sup> Gerçekten de siyasi güç olan devlet, tabanında bir temele dayanmak zorundadır. Güçlenmek amacıyla olan devlet otoritesinin ihtiyaç duyduğu güçlü bir bürokratik sınıf yaratma eğilimi taşınması bu anlamda gayet doğaldır. Bu otoriteye bağlı olan bürokratik örgüt, egemenliğin araçları olarak algılanmaktadır. Devlet, egemenliğini temsil eden bu bürokratik sınıfı korumakla birlikte bazı ayrıcalıklar da tanımaktadır.<sup>5</sup> Ancak tüm bu ayrıcalıklı statülerine ve haklarına rağmen bürokratik sınıfın ve tüm güç odaklarının üzerinde hükümdarın ya da kralın olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Bu açıdan Osmanlı idari felsefesinin temeli, sultanın idari ve siyasi otoritesini güçlü kılma alanlarında odaklanmıştır.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> Devletin oluşumuyla ilgili yaklaşımları 5 kategoride toplayabiliriz. Bunlar; devletin doğal bir organizma olduğunu ve temelini insan doğasında bulduğunu kabullenen Platoncu yaklaşım; devleti kurumlar ve hizmetler sistemi sayan Aristotelesçi görüşler; Rousseau, Hobbes, Locke ve Kant'a dayanan devleti yapay bir varlık ve araç olarak algılayan yaklaşımlar; Hegel'e dayanan ve devleti dünyevileşmiş Tanrısal düşünce olarak tanımlayan düşünceler; egemen sınıfların çıkarlarını gözetken bir vasıta olarak ele alan görüşler şeklinde sıralanabilir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Doğan ÖZLEM, "*Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek*", **Doğu-Batı**, S. XIII, İstanbul, 2000-2001, s. 11; Maurice DUVERGER, **Siyasal Rejimler**, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Sosyal Yay, İstanbul, 1986; Ernest CASSİRER, **Devlet Efsanesi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984; Cem EROĞUL, **Devlet Nedir?**, İmge Kitapevi, Ankara, 1999; Robert NOZICK, **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, (Çev. Alişan Oktay), Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2000.

<sup>2</sup> Bu durum en iyi şekilde ünlü "*Devlet Benim*" sözü ile adeta somutlaşmaktadır. Devletlerin yaşamında ancak "*Aydınlanma Absolutizmi*"nin ön plana çıkmasıyla devlet ve hükümdar kavramları birbirlerinden ayrılmaya başlamıştır. Karl DOEHRING, **Genel Devlet Kuramı**, (Çev. Ahmet Mumcu), İnkılap Yay., İstanbul, 2002, s. 48.

<sup>3</sup> Halil İNALCIK, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yay., İstanbul, 2000, s. 14.

<sup>4</sup> John A. HALL & G. John IKENBERRY, **Devlet**, (Çev. Yeşeren Olgu Alibeygil, Murat Şipal), Olgu Yay., Ankara, 2000, s. 11.

<sup>5</sup> Uğur MUMCU, "*Türk Hukukunda Memurların Yargılanması*", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 28 Sayı: 1, 1971, s. 134.

<sup>6</sup> Sultanın idari-siyasi otoritesinin güçlenmesinin yolu gelirleri mümkün olduğunca yükseltmek olduğundan tahrirlerin, gelirlerin toplanması ve çeşitli adlarla dağıtılmasının otoritenin güçlenmesi prensibinin pratikte

Güçlü bir merkezi örgüte sahip olan Osmanlı Devleti'nde Sultan'ın Allah tarafından verilmiş olan bu siyasi ve idari iktidarını kullanması kendisi tarafından merkezden görevlendirdiği memurları aracılığıyla gerçekleşmekte<sup>7</sup> ve devletin icra kuvvetini ve otoritesini temsil edenlere ehl-i örf denmekteydi. Sultanın iktidarı daha alt kademelere beylerbeyi aracılığıyla sancakbeyine ve vekiline oradan da tımarlı sipahiye geçmekteydi.<sup>8</sup>

Osmanlı patrimonyel devlet sisteminde mutlak hâkimiyet ilkesine dayanan hükümdarın en önemli niteliklerinden biri halka adaletli davranması, zulüm ve yolsuzlukları önleme bağlamında somutlaşan bir adalet anlayışına sahip olmasıdır. Bu durum hemen hemen tüm Ortadoğu devlet anlayışında yer bulmuş ve adalet ilkesi hükümdarın görevleri bakımından en önemli öğelerden biri olmuştur.<sup>9</sup> Adaletin değişmeyen bir töre ve yasanın uygulanması olarak algılayan Türk-Moğol geleneği, Türk-İslam devletlerinde de önemli bir rol oynamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdarın haftanın iki günü şikayetleri dinlemesi ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde ise tıpkı Sasani hükümdarları gibi hükümdarın yılda bir defa şeri mahkemede kadı karşısında ayakta durarak kadının verdiği hükümleri yerine getirmesi geleneği bu duruma örnek teşkil etmekteydi.<sup>10</sup> Nizamülmülk eserinde hükümdarın bizzat haftanın iki günü halkın şikayetlerini dinlemesi ile zulüm yapan yöneticilerin sultanın şikayetleri dinlemesi nedeniyle bu tavırlarından vazgeçebileceklerini belirtmektedir.<sup>11</sup>

Tarihsel süreçte adaletin uygulanması ilkesi “*Mezâlim Divânı*”, “*Dâr'ul-adl*”, “*Divân-ı âli*” gibi bazı kurumları ve “*Teftiş-i Memleket*” ve “*Adaletname*” gibi uygulamaları ortaya çıkarmıştır.<sup>12</sup> Haksızlığa uğrayan herkes bu divanlara şikayetlerini sunabilmekte veya söz konusu teftiş hareketlerinde sıkıntılarını sorumlulara iletebilmekteydiler. Yaratıcıdan başka kimseye sorumlu olmayan ve tek yetki sahibi olarak haksızlığı giderebilecek en yüksek

---

gerçekleşmesi olarak algılanabilir. Bkz. Fatma ACUN, “*Osmanlı Taşra İdaresine sistem Yaklaşımı: Karahisar-ı Şarki Sancağı Örneği*”, **Osmanlı**, c. VI, Y.T.Y, Ankara, 2002, s. 155.

<sup>7</sup> Halil CİN, **Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1995, s. 208; İslam anlayışına göre yaratıcıya ait olan hakimiyeti, Allah kullarından istediğine vermekte ve bu kul “Zıllu'llâhi fi'l-ard” ünvanıyla ülkesinde yaşayan fertlere hükmetme yetkisini taşır. Bkz: Ahmet UĞUR, **Osmanlı Siyasetnameleri**, M.E.B., İstanbul, 2001, s. 12.

<sup>8</sup> Norman ITZKOWITZ, **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, (Çev. İsmet Özel), Şule Yay., İstanbul, 2002, s. 79; Kadının kararları ancak sözkonusu ehl-i örf tarafından uygulanabilirdi. Bkz: Halil İNALCIK, “*Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği Adalet Üzerine*”, **Doğu Batı**, S. XIII, Ocak 2000-2001, s. 168.

<sup>9</sup> Sâsani devlet anlayışında Tanrı ile insanlar arasında bir yerde yaratıcının yeryüzündeki temsilcisi olan hükümdarın uyguladığı adalet anlayışı günümüzdeki gibi eşitliği sağlamayı amaçlayan bir adaletten daha çok herkesin ait olduğu statünün korunması anlamında bir adalet anlayışı idi. Bkz: Yusuf OĞUZOĞLU, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, Eren Yay., İstanbul, 2000, s. 15.

<sup>10</sup> Halil İNALCIK, “*Adaletnameler*”, **Belgeler**, c. II, S. 3-4, TTK, Ankara, 1967, s. 50.

<sup>11</sup> Nizamülmülk, **Siyasetname**, (Çev. Nurettin Bayburtlugil), Dergah Yay., İstanbul, 2003, s.30.

<sup>12</sup> Ortadoğu devlet anlayışında bir hükümdar adil kanunlar koyup tarafsızlıkla bu kanunları uygulayabilirse uzun süre egemenliğini sürdürebilirdi. İNALCIK, “*Türk Tarihinde Türe ve...*” s. 160; Adaletnameler ise reyaya karşı devlet otoritesini temsil edenlerin görevlerini kötüye kullanmalarını, kanun ve adalete aykırı durumlarını olağanüstü tedbirlerle yasaklayan beyannameler niteliğindeki padişah hükümleri demektir. H. İNALCIK, “*Adaletnameler*”..., **a.g.e.**, s. 50.

otorite, hükümdarın kendisidir. Kendi otoritesini temsil edenlerin neden oldukları kötü durumları ancak hükümdarın önleyebileceği kabul edildiğinden tüm halkın bizzat hükümdarın kendisine şikâyetlerini sunma hakkına sahip olmaları gerekirdi.<sup>13</sup> Hükümdarlar, şahıslar arasındaki sorunları ile kendi otoritesini temsil edenlerin neden oldukları haksızlıkları önlemek veya düzeltmek için bu şikâyet mekanizmasından yararlanmaktaydı. Bu nedenle şikâyet hakkı aslında yüksek otoritelerle yönetilen arasındaki doğrudan bir bağ ve iletişim aracı olmakla birlikte bir kontrol mekanizmasının da işletilmesini sağlamaktaydı.<sup>14</sup> Haksızlıkların giderilmesi için gönderilen bazı hükümlerde ise hem kadıya hem de ehl-i örfе hitap edilmesi sorunun bir idari otorite zincirine tabii kılınmak istenmesinin sonucudur.<sup>15</sup>

Adalet ilkesinin sorunsuz sürdürülebilmesinde toplumsal düzenin muhafazası önceliklidir. Toplumdaki unsurların kendi statülerini muhafaza etmeleri gerekmekte ve bu unsurlar arasında kanun ve kurallara aykırı geçişler olmamalıdır.<sup>16</sup> Böylelikle mevcut düzen korunacak ve toplumda kamu yararının kişisel faydanın önüne geçmesi gerektiği ilkesi ile birlikte sosyal ahenk sağlanmış olacaktı. Eski Doğu imparatorluklarında doğmuş olan bu kamu idaresi zihniyeti, en az zorlamayla toplumda bir ferdin kişisel faydası için yaptığı hareketin tüm toplumun yararına olması ve toplum zararına olan her türlü bireysel hareketlerin engellenmesi anlayışıdır.<sup>17</sup>

Altı yüz yıla yakın tarihiyle uzun ömürlü bir devlet olan Osmanlı Devleti'nde siyasi-mali-askeri ve idari düzeninin tarihsel süreçte değişmeden devam etmesi mümkün değildi. Üstelik devletin bu uzun zaman diliminde çok geniş coğrafi bölgeleri ve çeşitli etnik/dini unsurları bünyesinde bulundurmasından dolayı genel idari uygulamaların ve kurumların ortaya konulması aşamasında araştırmacının önünde büyük zorluklar belirmektedir. Bu nedenle XVIII. yüzyılda sancak yönetiminde mütesellimlik kurumunun ortaya çıkması ve bu kurumun geçirmiş olduğu aşamaların belirlenmesi ve bu değişimlere yol açan faktörlerin iyi anlaşılması açısından klasik dönem kurum ve devlet anlayışına değinmek gerekir. Osmanlı klasik döneminin genel panoramasının ele alındığı bu bölümde; klasik dönemin çerçevesi “devletin belirli bir tarihi süreçte ortaya çıktığı, temel sistemlerini yarattığı, bu sistemler içine

<sup>13</sup> İNALCIK, a.g.e., s. 49; Gazali'ye göre sultana iyi veya kötü olma itaat etmek gerekir çünkü sultansız kalınca ortalığı anarşi kaplayacağını, dinsiz bir devletin hayatını sürdürebileceğini ancak adaletsiz bir devletin yaşamayacağını söyler. OGUZOĞLU, a.g.e., s. 18.

<sup>14</sup> Askeri-resmi kişilerin dilekçelerine “Arz”, reyanın sunduklarına ise “Arz-ı hâl” denirdi. Eğer şikâyet dilekçeleri bir grup tarafından topluca imzalanmışsa buna da “Mahzar” denmekteydi. İNALCIK, a.g.e., s. 51, 55; Bu bağlamda haftada dört gün toplanan Divan-ı Hümayun'a sunulan şikâyet arzlarının böylesi bir işlev gördüğü söylenebilir. Abdülkadir ÖZCAN, *Eyyubî Efendi Kanunnamesi*, Eren Yay., İstanbul, 1994, s. 27.

<sup>15</sup> İNALCIK, a.g.e., s. 54.

<sup>16</sup> Bu düzenin sürdürülebilmesi için esasında teorik çerçeveye dayanan bu görüşlerin uygulamaya ne derece yansıdığı ise sorunun bir başka yönünü teşkil etmektedir. Mehmet ÖZ, *Osmanlı'da Çözüm ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergah Yay., İstanbul, 1997, s. 53.

<sup>17</sup> Gaetano MOSCA, *Siyasi Doktrinler Tarihi*, (Çev. Samih Tiryakioglu), Varlık Yay., İstanbul, 1963, s. 27.

yerleştirilen kurumlarını işleterek onlara dayalı politikalarını uyguladığı zaman dilimi” olarak belirlenmiştir.<sup>18</sup>

Osmanlı devlet anlayışı ve bu anlayışın meşruiyet kazandırılması çabaları klasik dönemde olgunlaşmıştır. Siyasal bağlamda meşruiyet söylemlerini güçlendirmek için erken dönemlerden itibaren tarih yazımında bazı çözüm önerileri üzerinde durulmuş veya farklı ideolojik stratejiler izlenmiştir.<sup>19</sup> Osmanlı hanedanı ancak bu şekilde yeterli saygınlığa eriştikten sonra Türkmenlerden bağlılık talep edebilecek, fetih ve iktidarını haklı gerekçelere ve sağlam bir temele dayandırabilecekti. Devletin kurulduğu dönemden itibaren söz konusu çabaların sarf edilmesinde şeriat ve kanun konuları en hararetli tartışma konularındandır.<sup>20</sup> Kuran’da devlet idaresi ve kamu haklarına dair ifadelerle fazla yer verilmemiş, Hz. Muhammed zamanında uygulanan yöntemler ise giderek genişleyen İslam İmparatorluğu’nda yetersiz kalmıştır. Bu örneklerle göre bir İslam imparatorluğunu yönetmek oldukça güç olacağından ilk halifeler zamanında idari ve mali tedbirler, kitap ve sünnete dönüştürülebilecek şekilde fethedilen ülkelerdeki yabancılara teşkilat ve yöntemlerini benimsemek mahiyetinde olmuştur. Nitekim İslam hukukunda Suriye ve Irak’ta Roma hukuku ile bazı idari bölgelerde hüküm süren kaidelerin etkilerini görmek mümkündür.<sup>21</sup>

Benzer şekilde Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinden itibaren kurumların ve idari yöntemlerin uygulanmasının yanı sıra devlet ve hâkimiyet anlayışı, dini bir zihniyet yerine daha çok gelenek ve göreneklere dayanan pragmatik bir anlayış hakimiyetinde şekillenmiştir.<sup>22</sup> Yine bu süreçte Moğol istilaları birçok olumsuz sonuçlar doğurmuş olmakla birlikte Orta-Asya, Suriye, Irak ve İran taraflarından çok sayıda önemli alim ve şair kimselerin kendilerine hamiler aramak için daha batıya Irak ve Anadolu’ya göç etmelerine yol

<sup>18</sup> Özer ERGENÇ, “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerinde Bazı Açıklamalar”, **Osmanlı**, c. IV, Y.T.Y., Ankara, 2002, s. 32.

<sup>19</sup> Bunlar; Oğuz soyuna dayanılarak kendilerini Anadolu Selçuklu Sultanlarının halefleri olarak göstermek, Gayrimüslimlere karşı cihad anlamında dinsel içerikli gaza kavramını siyasal bir ilke haline dönüştürerek sınır savaşlarına meşruiyet temeli hazırlamak veya I. Selim’in izlediği politika gibi Sünni dinsel duyarlılığa dayanmak gibi çeşitli söylemler ve uygulamalardır. Cornell H. FLEİSCHER, **Tarihçi Mustafa Ali (Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati)**, T.V.Y.Y. İstanbul, 1996, s. 299, 300.

<sup>20</sup> Yukarıda bahsedilen durum günümüz tarihçileri ve hukukçuları tarafından da Osmanlı Devleti’nin dini nitelikte bir devlet olup olmadığı şeklinde sık sık tartışma konusu olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Türk-İslam devleti olduğu için hukukunun aslında şeri hukuka dayandığına dair görüşler için bkz: Çoşkun ÜÇOK, Ahmet MUMCU, Gülnihal BOZKURT, **Türk Hukuk Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2002; Ahmed AKGÜNDÜZ, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, c. I, İstanbul, 1990, s. 45.

<sup>21</sup> İslam hukukunun gelişimine dair “Örf ile sabit olan nass ile sabit gibidir” ve “adet muhakkemdir” ifadeleri süreç içerisinde etkileşimleri göstermesi açısından önemlidir. Bkz: Fuad KÖPRÜLÜ, “Fıkıh”, **İslam Ansiklopedisi**, c. IV, M.E.B., İstanbul, 1978, s. 603.

<sup>22</sup> Ömer Lütfi BARKAN, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şeriliği Meselesi”, **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, c. XI, İstanbul, 1945, s. 204, 211; Diğer taraftan İbn-i Haldun’un da dahil olduğu bazı İslam düşünürleri ise Şeriatın yeterli olacağı gerekçesiyle kanunu gereksiz bulmaktaydılar. Buna karşılık bazı İslam hukukçuları ise şeriatın dört kaynağı (Kur’an, sünnet, icma’ ve kıyâs ) dışında eğer şeriat bir sorun karşısında herhangi bir hüküm ortaya koyamıyorsa kanunun şeriata aykırı hiçbir hüküm içermemesi şartıyla gerekli ve yasal olduğunu savunmakta ve ydılar. Bkz: Halil İNALCIK, (Çev. Ruşen SEZER), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Y.K.Y., İstanbul, 2003, s. 76.



açmıştı.<sup>23</sup> İşte böylesi bir ortamda eski Türk-İslam devlet anlayışının ve uygulamalarının Osmanlı devlet anlayışının oluşmasında ve olgunlaşmasında bazı etkileri olduğu ve bu etkilerin yansımada söz konusu kişilerin adeta köprü işlevi gördükleri söylenebilir.

Bununla birlikte şeri hukukun asla göz ardı edilmediğini, Osmanlı hukukunun aslında şeri hukukun yanında örfi hukukla birlikte var olduğunu belirtmek gerekir.<sup>24</sup> Yönetenler ile yönetilenler ve Osmanlı öncesi yönetici grupların çıkarlarını uzlaştırma tabanında devlet iktidarının meşruiyetini sağlayan iki temel dayanak şariat ve örf olmuştur.<sup>25</sup> Gerçekten de İslam hukukçuları, sultanlara şariatın tersini emretmediği alanlarda kamu çıkarı için kanun ve nizam koyma yetkisi tanıdığından Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren özellikle yönetim ve örgüt hukuku ile kamu kuruluşları alanında milli veya örfi denilebilecek bir hukuk gelişmiştir.<sup>26</sup> II. Mehmet dönemi kaynaklarından olan Tursun Bey eserinde örfü; "...ve ehl-i şer' ana şerî'ar dirler, ve vâzi'na şâri' itlâk iderler ki, peygamberdür. Ve illâ ya'ni bu tedbîr ol mertebede olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzre nizâm-ı âlem-i zâhir için, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, sebebine izâfet iderler, siyâset-i sultânî ve yasağ-ı pâdişâhî dirler ki, örfümüzce ana örf dirler..." şeklinde açıklamakta, alemin nizamı için Sultan'ın yetkisine dayanarak kurallar koyabileceğini belirtmektedir.<sup>27</sup> Padişahlar tarafından meydana getirilen bu kanunlar aslında şeraitle bir ilgisi olmayıp daha çok Türk devlet geleneğinin bir uzantısıdır. Nitekim Osman Gazi'nin bağımsızlığını kazandığı süreçte yeni kanunlar koyması bu durumu belirginleştirmektedir.<sup>28</sup>

Çeşitli zamanlarda aynı konu hakkında verilmiş emir ve fermanların zamanla bir araya getirilmesiyle belirli alanların özel kanunları veya kanunnameleri oluşturulmuştur. Bu kanunnameler tümüyle örgütlü bir devlet yönetiminden kaynaklanan ihtiyaç ve tecrübelerden yola çıkılarak hazırlanmış din dışı niteliğindeki kanunlardır. Bu kanunlar, pazarlardan alınacak vergi miktarları, yaya askeri sınıf teşkilatı ile tımarlı sipahilerin görev ve

<sup>23</sup> İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, "XII. Ve XIII. Asırlarda Anadolu Fikir Hareketleri ile İçtimai Müesseselere Bir Bakış", **Türk Tarih Kongresi III**, Ankara, 15-20 Kasım 1943, TTK Basımevi, Ankara, 1948, s.287, 296.

<sup>24</sup> Mehmet Akif AYDIN, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yay., İstanbul, 2001, s. 67-68.

<sup>25</sup> Huri İSLAMOĞLU, "16. Yüzyıl Anadolu'sunda köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), T.V.Y.Y., İstanbul, 1998, s.63.

<sup>26</sup> İlk askeri ve siyasi kanun dergisinin, I. Murat'ın emriyle Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın meydana getirdiği sanılmaktadır. Bkz: Neşet ÇAĞATAY, "İslam Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları", **Belleten**, C. LI, S. 200, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 630.

<sup>27</sup> Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l-Feth**, (Hzl. Mertol TULUM), Baha Matbaası, İstanbul, 1977, s. 12.

<sup>28</sup> İNALCIK, "Türk Tarihinde Türe....", s. 161; Osman Gazi'nin pazar bacının alınmaya başlanması durumunda bunun töre mi yoksa şeri bir uygulama mı olduğuna dair kaygıları sonucunda kanun koyma yetkisini kullanarak Pazar bacını yürürlüğe sokması buna örnek teşkil etmektedir. Bkz: **Aşıkpaşazade Tarihi**, (Hzl. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç), K Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 73, 74; Halil İnalçık Osman Gazi'nin maliye ve tımar sistemleriyle ilgili bazı kanunlar koyduğuna dair eski Osmanlı rivayetlerinde geçen ifadelerin ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtmekle birlikte 1310 tarihinden sonra Osman Gazi'nin teşkilatlı bir beyliğin başı olduğunu eklemektedir. Bkz: Halil İNALCIK, "Osmanlı Hukukuna Giriş", **Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)**, Eren Yay., İstanbul, 1996, s. 324.

sorumlulukları, yeniçeri ocağı, kıyafet ve sikke konuları gibi devletin hayati fonksiyonlarını ilgilendiren alanlarla ilgiliydiler.<sup>29</sup> Osmanlı hukukunun özellikle de örfi hukukun gelişmesinde Fatih dönemi önemlidir. Bunun temel nedeni ise İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in sınırsız bir otorite kazanması ve güçlü bir merkezi imparatorluk kurmayı başarmasıdır. Mutlak otoritesini hakim kılmak için teşkilatta ve kanunlarda gerçekleştirdiği değişikliklerle örfi hukuku üstün bir duruma getirmiştir.<sup>30</sup>

Siyasal ve toplumsal konulardan çok aile ve kişisel hukuk alanlarında şeriat ile uyum içerisinde olan Osmanlı hukukunun örfi niteliği özellikle tımar sistemi uygulaması nedeniyle İslami özel mülkiyetten kesinlikle bir sapmayı ifade etmektedir.<sup>31</sup> Dîvândaki uzman kadronun ve yönetim adamlarının fikir ve görüşleri bu kanunnamelerin hazırlanmasında veya değiştirilmesinde etkili olmuştur.<sup>32</sup> Değiştirilecek veya yeni konulacak olan örfi hukuk kurallarının düzenlenmesi ve önemli fermanların bizzat hazırlanmasından sorumlu olan nişancı bu görevlilerden en önemlisi idi.<sup>33</sup> Şeri hukukun dışında kalan konular hakkında şeyhülislamın verdikleri fetvalarda ise genellikle bu tarz işlerin “*şeri bir maslahat olmadığını, Ülülemlr nasıl emretmiş ise öyle hareket etmek lazım geldiğini*” belirtmişlerdir.<sup>34</sup> Hatta konuya ceza hukuku açısından bakıldığında Osmanlı Devleti'nde İslam ceza hukukundan farklı yöntemlerde cezalar verildiği ve kanunnamelerde İslam hukukundan farklı olarak suçların niteliklerine göre para cezalarına yer verilmesi dikkati çekmektedir. İslam hukukunda olmayan fakat kardeş katli, vezirlerin idamı veya mallarına el konulması ve para vakıfları<sup>35</sup> gibi Osmanlı kanunnamelerine giren uygulamaların yanı sıra Kuran'da adam

<sup>29</sup> Kanun yerine bazen “*yasak*” veya “*yasa*”, kanunname yerine ise “*yasak-name*” tabirleri kullanılmıştır. Ömer Lütfi BARKAN, “*Kanun-nâme*”, **İslam Ansiklopedisi**, c. VI, M.E.B., İstanbul, 1977, s. 185, 186.

<sup>30</sup> İNALCIK, “*Osmanlı Hukukuna Giriş*”, s. 326; Yine Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra geniş yetkilere sahip bir hükümdar modelinden hareketle siyasal bir argüman olarak Osmanlılaşma denilebilecek ideoloji yaratılmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Çünkü artık farklı etnik ve dinsel yapıları bünyesinde barındıran imparatorluk, bunları bir arada tutabilme gayretlerine girişecektir. Bkz: Haldun EROĞLU, “*Devletten İmparatorluğa: Osmanlılık İdeolojisinin Oluşumu*”, **Osmanlılar Yönetim ve Strateji**, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2007, s. 45.

<sup>31</sup> Kemal KARPAT, “*Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*”, **Osmanlı ve Dünya**, (Hzl. Kemal KARPAT), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003, s. 124; Murat ŞEN, “*Osmanlı Hukukunun Yapısı*”, **Osmanlı**, c. VI, Y.T.Y, Ankara, 2002, s. 334.

<sup>32</sup> İlk askeri ve siyasi kanun dergisinin, I. Murat'ın emriyle Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın meydana getirdiği sanılmaktadır. ÇAĞATAY, **a.g.m.**, s. 630; Nitekim devletleşme sürecinin I. Murat ile başladığı yolundaki fikirler için bu durum bir nevi kanıt niteliğindedir. I. Murat ile birlikte devletleşme veya imparatorluk sürecinin başladığına dair tartışmalar için bkz: Haldun EROĞLU, “*Aşiretten Devlete Osmanlı Kurumlarının Oluşum Süreci*”, **Osmanlılar Yönetim ve Strateji**, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2007, s. 18.

<sup>33</sup> Örfi hukuk kurallarının hazırlanmasında görev ve sorumluluğuna binaen nişancıya aynı zamanda “*Müfti-i kanun*” da denmekteydi. Bkz: Ahmet MUMCU, **Divan-ı Hümayun**, Phoenix Yay., Ankara, 2007, s. 28; XVIII. Yüzyıl başlarından itibaren Baş Defterdar ile aynı mevki ve rütbesini XIX. Yüzyıl başlarına kadar sürdüren Nişancılık görevi giderek önemini kaybetmiş ve yerini Reisülkütuba bırakmıştır. Bkz: Tayyip GÖKBİLGİN, “*Nişancı*”, **İslam Ansiklopedisi**, c. IX, M.E.B., İstanbul, 1978, s. 302.

<sup>34</sup> Nitekim kanunnamelerde geçen fetva tarzındaki yöntemler ise adetler ve idari usullerle öncesinde zaten varolan bir düzeni şeri formül ve tariflerle meşru göstermek için sonradan yapılmış olan açıklamalardan başka bir şey değildir. BARKAN, **a.g.m.**, s. 221, 223.

<sup>35</sup> Özellikle tenzilen Rumeli Kazaskerliğine atanan Çivi-zade Muhyiddin Efendi'nin para vakıflarını yasaklaması üzerine Ebu Suud ile giriştiği tartışma, bu konudaki ihtilafların sertliğini göstermesi açısından ilginçtir. Bkz:

öldürmekte uygulanan kısas ve zina suçunda verilmesi istenen recm ve sopa cezaları yerine suçu işleyenin mali durumuna göre para cezasının verilmesi söz konusu duruma emsal teşkil etmektedirler.<sup>36</sup>

Yukarıda değinildiği üzere devlet anlayışının özünü teşkil eden adalet ve hukuksal esasların somutlaşması ancak kurumsal araçlarla mümkün olabilmekteydi. Kurumlaşma bir ülkede idari, iktisadi ve sosyal yönden etkin bir durumda bulunmayı gerektirmekle birlikte toplumlar arası ve toplum içi güvenlik ve refah ortamının sağlanmasında ve hukuki, mali, mülki, siyasi ...v.s alanlarda ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

Aslında klasik döneme kadar olan süreç içerisinde Osmanlı devlet anlayışının ve teamülünün nasıl bir yön izlediğine dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu dönemlerle ilgili kaynakların kısıtlı olmasının ana sebeplerinden biri devletin resmi kayıtlar tutmadığı faraziyesinden çok Timur'un Anadolu'ya yaptığı yağma ve talan akınları ve bu akınlar sonrasında oluşan güvenliksiz ortamın etkili olduğu açıklamasıdır.<sup>37</sup> Zira Osmanlıların bağlı oldukları gelenek, sözkonusu faraziyeyi geçersiz kılmaktadır. Burada özellikle gelenek konusunun açıklanması gerekir. Padişah otoritesini tüm ülkede üstün kılacak ve yayacak olan kurumların ortaya çıkışı sürecinde Osmanlı Devleti'nin takındığı tutumu Ahmet Tabakoğlu "*Gelenekçilik*" olarak değerlendirmekte ve klasik dönem Osmanlı anlayışını biçimlendiren en önemli etkenlerden biri olarak gelenekçiliği, bir nevi tecrübe birikimi şeklinde nitelendirmektedir. Bu anlayış, Osmanlı sisteminin yeni şartlara kolaylıkla uyum sağlamasını ve esnekliğini kazandırmış olduğundan aydınlanma hareketine has olan gelişmeci ve ilerlemeci yaklaşımlara klasik Osmanlı düzeninde itibar edilmemiştir. Çünkü tecrübe birikimini değerlendirerek gelişen bu sistem, zaten en mükemmel olanı bulduğu düşüncesindedir ve değişim bozulma olarak algılanmaktadır. Bu bozulmanın önüne ancak kanun-i kadime dönmekle geçilebilirdi.<sup>38</sup>

Bu açıklamalar doğrultusunda kuruluş devirleriyle ilgili bazı bilgiler içeren Osmanlı kroniklerinin kullanılması ise kroniklerin kaleme alınış amaçları ve olayların açıklanmasında

---

Mehmet ŞİMŞEK, "*Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar*", **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. XXVII, s. 210; Ayrıca para vakıfları için bkz. Murat ÇİZAKÇA, **Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, Ensar Neşriyat, 1993.

<sup>36</sup> Yine ribâ kesinlikle yasaklanmasına rağmen kanunname ve adaletnamelerde % 15-20'e kadar olan faizler faizden sayılmamış hatta Osmanlılar geliri hayır işlerinde kullanmak üzere yüzlerce para vakıfları kurmuşlardır. Şarap alım-satımı İslam'da kesinlikle yasakken gayrimüslimlerden şarap imalinden 1/10 öşür alınmıştır. Domuz konusunda da kesinlikle yasaklamalar varken gayrimüslimlerden domuz beslenmesi karşılığında vergiler alınmıştır. ÇAĞATAY, **a.g.m.**, s. 633, 634; Mehmet AKMAN, **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılanması**, Eren Yay., İstanbul, 2004, s. 17.; Çoşkun ÜÇÖK, "*Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler*", **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. IV, S. 1, Ankara, 1947, s. 66, 68.

<sup>37</sup> Haldun EROĞLU, "*Osmanlı Kroniklerinin Üslubuna Dair*", **Folklor ve Edebiyat Dergisi**, S. 52, Ankara, 2007, s. 245, 246.

<sup>38</sup> Ahmet TABAKOĞLU, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul, 2000, s. 131.

izlenen yöntemler bakımından bazı sakıncaları doğurmaktadır.<sup>39</sup> Özellikle ilk dönemlerle ilgili bilgiler veren Ahmedî, Şükrullah ve Enverî'nin ise üslup bakımından bunların esasında popüler masallar ve takvimlerden derlemeler şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.<sup>40</sup> Aşıkpaşazade'nin eserinde popüler İslami militarist söylemleri benimsemesi ise bizzat orduda bir dönem bulunmasından kaynaklanmakta ve eserinde güttüğü gaye iyi bir tarih yazmaktan çok tarihini okuyanların eğlenmesi ve eğitimi idi.<sup>41</sup> Yine de dönemle ilgili başka Türk kaynaklarının olmaması ve özellikle de XIV. Yüzyılın bu anlamda neredeyse bir kara delik olması söz konusu eserleri eleştirel ve mukayeseli kullanmayı zorunlu kılmaktadır.

Değinilen esaslar çerçevesinde devletin kroniklerde veya resmi belgelerinde kendi kendisini nasıl tanımladığı ve bu yönde nasıl bir söylem geliştirdiğinin üzerinde durmak gerekir. Bu söylem hem kendini meşrulaştırmak için izlediği yöntemler hem de bu yöntemleri geliştirirken sahip olduğu mantaliteyi anlamak açısından önemli ip uçları sunmaktadır. Bu bağlamda Osmanlılar kendi devletlerini hiçbir zaman “*imparatorluk*”, “*Saltanat*” ya da “*hanlık*” şeklinde adlandırmamışlardı. Bu tabirler yerine daha çok “*memâlik-i mahrûsa*”<sup>42</sup>, “*devlet-i âliye*” veya “*devlet-i ebed-müddet*” ifadelerini kullanmakta veya belgelerde bu şekilde geçmekteydi.<sup>43</sup> Allah'ın koruduğu topraklar anlamına gelen memâlik-i mahrûsa terimi, Niyazi Berkes'e göre devletin ziraata ayrılan bölgeleri demektir.<sup>44</sup> Bahsedildiği üzere çeşitli şekillerde adlandırılan Osmanlı Devleti'nin ve genelde Türk medeniyetine dair yabancı bilim adamlarının ön yargılarına dayanarak ileri sürdükleri olumsuz fikirlere rağmen Türklerin teşkilatçı yeteneklerini somutlaştıran devlet kurma becerileri bu yorumları geçersiz kılan en önemli kanıtlardan biridir.<sup>45</sup> Tarihte kurulmuş olan Türk-İslam devletlerinden ve

<sup>39</sup> Kuruluş devirlerine dair yapılacak değerlendirmelerin daha sağlam bir temele oturtulması bakımından izlenmesi gereken metodoloji, kroniklerin eleştirel bir bakış açısı ile süzgeçten geçirilmesi, Bizans tarihleri ile mukayese edilmesi yöntemidir. Halil İNALCIK, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, TTK.Yay., Ankara, 1995, s. IX-XI; Osmanlı kroniklerinin nasıl bir ortamda ve hangi gerekçelerle ve kimler tarafından ortaya konulduğu gibi etkenler göz önünde bulundurarak eleştirel bakış açısının elden bırakılmaması gerektiği ortadadır. EROĞLU, “*Osmanlı Kroniklerinin Üslubuna..*”, s. 258.

<sup>40</sup> Viktor L. MANAGE, “*Osmanlı Tarihyazıcılığının İlk Dönemleri*”, **Söğüt'ten İstanbul'a**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 83.

<sup>41</sup> Colin İMBER, “*İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları*”, **Söğüt'ten İstanbul'a**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 42.

<sup>42</sup> ITZKOWITZ, **a.g.e.**, s. 73.

<sup>43</sup> Osmanlı Devleti'nin kendisini bu şekilde tanımlaması XIX. Yüzyıla kadar sürmüş bu tarihten sonra devlet, Balkanlarda ulusçuluk akımlarının başlaması ile farklı etnik grupları bir hanedan etrafında birleştirmek için “*Devlet-i Osmaniye*” lafzına ilk defa Kanun-i Esasi'nin 8. maddesinde yer vererek tarif etmiştir. Bkz. Nejat GÖYÜNÇ, “*Osmanlı Devleti Hakkında Kuruluşunun 700. Yılı Münasebetiyle*”, **Cogito**, S. 19, 1999, s. 88.

<sup>44</sup> Niyazi BERKES, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 46.

<sup>45</sup> Türklerin her türlü medeni kurumdan mahrum ve göçebe geleneklerinden kurtulamamış basit askerler oldukları, idari ve siyasi teşkilatlarını başkalarından aldıkları yolundaki görüşler için bkz: Fuad KÖPRÜLÜ, “*Orta zaman Türk Hukuki Müesseseleri*”, **Bulleten**, c. II, S. 5/6, TTK.Yay., Ankara, 1994, s. 41,49; **Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I**, (Hzl. Ömer Lütfi BARKAN-Enver MERİÇLİ), TTK.Yay., Ankara, 1988, s. 8, Fuad KÖPRÜLÜ, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Kaynak Yay., İstanbul, 2003, s. 7-20; Osmanlılarda uygulanan ve zamanla mükemmel bir hale getirilen arazi ve halk idare teşkilatını Osmanlıların Bizans'tan değil de doğrudan doğruya İlhanlı Devleti ile Anadolu beyliklerinden almış olduklarına

kısmen Bizans ve Ortadoğu devlet geleneklerinden de etkilenen Osmanlı sisteminde iktisadi kararlara gerekçe olarak gösterilen “Allah’ın kullarının refahının sağlanması” prensibi aslında Oğuz Kitabelerinde Bilge Kağan’a atfedilen “yemedim-yedirdim” ifadesinin süregelen uygulamasıydı.<sup>46</sup>

Yukarıda değinilen esasların yerleşmesi ve birçok kesim tarafından tam anlamıyla kabul görmesi klasik dönemde mümkün olabilmiştir. Çünkü Klasik dönem temelde kapıkulu ve tımar sistemleri sayesinde devlet yönetiminin şekillendiği ve merkezileştiği, padişah otoritesinin ülkenin her yerinde ve grupların üzerinde güçlü olduğu bir dönemdir.<sup>47</sup> Osmanlı sosyal-iktisadi ve siyasi kurumlarına genel olarak bakıldığında göze çarpan ilk şey tüm kurumların padişahın otoritesini gerçekleştirme amacına yönelik olmasıdır.<sup>48</sup> Gerçekten de XV. yüzyıl kanunnamelerine göre Kanun-i Osmani’nin temel ilkesi; “Reaya ve ülke sultanındır” kuralı bu durumu pekiştirmektedir. Bu çerçevede sultanın özel izni olmadan kimsenin reaya ya da toprak üzerinde bir hakkı olamazdı. Bu ilke aynı zamanda sultana mutlak hâkimiyetini güvence altına almasına, eyaletlerde ve sancaklarda kontrolünü artırmakla birlikte tımar sistemini kurma ve bu temel sistem çerçevesinde vakıf ve özel çiftlikleri de bir dereceye kadar denetleyebilme imkânını vermekteydi.<sup>49</sup>

Bu bağlamda devletin adeta temel direklerinden biri olan tımar ve buna bağlı esaslar üzerinde şekillenen kurumsal yapılar, klasik dönemde devlete temel niteliklerini kazandırmışlardı. Osmanlı Devleti’nde geçimlerini sağlamaları veya görevlerine dair harcamaları karşılamak üzere askerilere ve memurlara ülke gelirlerinin bir kısmı senelik gelir miktarlarına göre has, zeamet ve tımar şekillerinde kendi adlarına tahsil edecekleri dirlikler tahsis edilmekteydi.<sup>50</sup> Kısaca sipahinin yükümlülüklerinin sınırını tımarından elde ettiği geliri belirlemektedir. Osmanlı tımarı, Osman Gazi’nin ilk fetihleri ile birlikte başlamıştır. Osman Gazi ilk fethettiği yerleri tımar olarak silah arkadaşlarına, askerlerine dağıtmış ve itaat eden yerli halkın ayrılmalarına izin vermeyerek statülerini sürdürmelerini onaylamıştır. Tımarlar dâhilindeki yerli halk ise bazen sipahilerle birlikte kendi dinlerinden olanların karşısında

---

dair görüşler için bkz. İ.H. UZUNÇARŞILI, “Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi”, **Belleten**, c. II, S. 5/6, TTK.Yay., Ankara, 1994, s. 106.

<sup>46</sup> TABAKOĞLU, **a.g.e.**, s. 131.

<sup>47</sup> ERGENÇ, **a.g.m.**, s. 32.

<sup>48</sup> Yaşar YÜCEL, “XVI-XVII. Yüzyıl Edebi Metinlerinde Rastlanan Osmanlı Devlet Yapısı ve Toplum Düzenine Ait Bazı Görüş ve Bilgiler”, **Belleten**, c. LI, S. 200, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 897.

<sup>49</sup> İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, s. 79; Özellikle mahallinde harcanan gelirleri temsil eden vakıflar ve mülkler, bölgeden merkeze veya imparatorluğun diğer kesimlerine transfer edilen gelirler olarak düşünülebilir. Örneğin bazı vakıflar bir bölgeden gelirleri tahsil edip başka bir bölgede hizmet verebilmekteydi. ACUN, **a.g.m.**, s. 160.

<sup>50</sup> Ömer Lütfi BARKAN, “Tımar”, **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B., İstanbul, 1978, s. 287; Bu şekilde ülke gelirlerinin Mısır eyaleti geliri hariç % 49,8’ni elinde bulunduran has, zeamet ve tımar gibi birimleri elinde bulunduran 37.521 civarındaki dirlik sahipleri, sefer zamanlarında padişahın ordusuna tam teçhizatlı 70-80 bin kişilik bir tımarlı sipahi ordusu temin edebilmekteydiler. Bkz: **Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I**, s. 5.

savaşılabiliyorlardı.<sup>51</sup> Ancak bu noktada şunu belirtmek gerekir ki ilk dönemlerde ele geçirilen yerlerin hısımlık ilişkisi ile fetih karşılığı verilmesi ve bu yöntemin tımara temel teşkil etmesi kurumlaşma açısından önemli bir aşama olmuşsa da Osman ve Orhan Bey, dönemlerinde uygulanan bu sistem, I. Murat zamanında askeri teşkilatın temelini teşkil edecek olan tımardan farklıydı.<sup>52</sup> II. Murat döneminde ise temel nitelikleri ve ilkeleri ile tımar artık tüm ülkede genel bir düzen halini almıştır.<sup>53</sup>

Para ekonomisinin henüz gelişmemiş olduğu dönemlerde büyük kısmı aynî olarak toplanan vergi gelirlerinin nakli ve paraya çevrilerek merkezi hazinede toplanıp tekrar dağıtımlarının yapılması gibi işlemler dönemin zor koşulları nedeniyle oldukça güçlüydü. Bu güçlükler nedeniyle Doğu’da ve Batı’da çeşitli dönemlerde ve farklı usullerle uygulanmış olan benzeri yöntemler, Osmanlı Devleti’nde “*tımarlı sipahiler*” denen eyalet süvari ordusunun teşkilatlanmasında yüzyıllar boyunca kendilerine has üsluplarıyla başarılı bir şekilde uygulanmıştır.<sup>54</sup> Ancak sistemi, Bizanslıların “*pronoias*”ının bir uyarlaması olarak gören bazı Batılı tarihçilerin görüşlerine<sup>55</sup> karşılık Osmanlı tımarının Bizans, Batı Avrupa, Moğollar ve Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri gibi medeniyetlerden değişik unsurlar alarak kendine özgü bir sistem olarak geliştiği söylenebilir.<sup>56</sup> Ayrıca benzer

<sup>51</sup> KÖPRÜLÜ, a.g.e., s. 91; Osman Bey daha ilk dönemlerde yeni fethettiği Yenişehir’i devlet merkezi yaparak çevresindeki yerlerden Karacahisar sancağını Orhan Bey’e, İnegöl’ü Turgut Alp’e, Yarhisar’ı Hasan Alp’e, Eskişehir vilayetini Aykut Alp’e ve İnönü vilayetini Gündüz Alp’e bırakmıştı. Bkz: Kemal Paşazade, **Tevarih-i Ali Osman**, (Hzl. Şerafettin TURAN), 7. Defter, T.T.K.Y., Ankara, 1971, s. 6; Ancak Osman Bey zamanında dağıtılan tımarlar daha çok doğu Anadolu’da Türkmen devletlerinde rastlanan “*ülke*” ya da “*yurd*” benzeri tımarlar olduğuna ve miras bırakılabilen arazileri tanımlamak için bu terimlerin aynı bölgelerde Osmanlı döneminde de kullanılmaya devam edildiğine dair bkz. F. ACUN, “*Klasik Dönem ...*” s. 899, 900.

<sup>52</sup> EROĞLU, “*Aşiretten Devlete Osmanlı...*”, s. 23; Ayrıca erken dönemlerde tımarların intikalinde “*irsiyet*” ilkesi ağır basarken merkezileşme ile birlikte bunun ortadan kaldırılmaya çalışılması bu kapsam dahilinde değerlendirilmelidir. Halil İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve...**, s. 158; Orhan Bey döneminden itibaren giderek yerleşik bir toplum şekline bürünen Osmanlı’nın daha ilk dönemlerinde tarımın başlıca iktisadi uğraş olduğu ve gelişen bir askeri ve idari düzen kurmaya başladığı görülmekteydi. Mehmet ÖZ, “*Osmanlı Klasik Döneminde Tarım*”, **Osmanlı**, c. III, Y.T.Y, Ankara, 2002, s. 66.

<sup>53</sup> Halil İNALCIK, “*Tımar*”, **Encyclopedia of İslam**, Vol. IX, Brill, Leiden, 1999, s. 502; Aslında Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman ve diğer padişahlar tarafından tertip edilmiş kanuni hükümlerin nelerden ibaret olduğu açık şekilde bilinemediğinden kurumların ortaya çıkış ve gelişme süreçlerinin takip edilmesinde büyük zorluklar belirmektedir. bkz: Enver Ziya KARAL, “*Yavuz Sultan Selim’in Oğlu Şehzade Süleyman’a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyasetname*”, **Bellekten**, c. VI, S. 21-22, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 40.

<sup>54</sup> BARKAN, “*Tımar*”, s. 287; Osmanlı tımar sistemi aslında Bizans ile Yakındoğu Türk-İslam devletlerindeki toprak kullanım şekillerinin bir birleşimi idi. Bkz: İNALCIK, “*Tımar*”, s. 502; İslami iktidar kurumu ile Osmanlı tımarı arasında büyük benzerlikler olmakla birlikte gelir karşılığında belirli sayıda asker getirme zorunluluğu İslam iktidar müessesesinde yoktur. Halil CİN, **Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1986, s.59.

<sup>55</sup> C. İmber, tüm vergilerin sipahinin ihtiyaçlarını karşılayacak türde olan askeri tımarların Bizans’tan, vergi gelirlerinin bir kısmının özel sahibine ait olan toprak sisteminin ise Selçuklulardan ve sonrasında kurulan beyliklerden alındığını ileri sürer. Bkz. Colin İMBER, **Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)**, (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2006, s. 256.

<sup>56</sup> Osmanlı kurumlarının ortaya çıkışı ve gelişmesi sürecinde Bizans müesseselerinin etkilerini değerlendiren görüşleri çerçevesinde F. Köprülü, Osmanlı tımarında özellikle Büyük Selçuklu Devleti ile Anadolu Selçuklu devletlerinin etkilerini ön plana çıkarmaktadır. Bkz: Fuad KÖPRÜLÜ, a.g.e., s. 99; Fatma ACUN, “*Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulanması*”, **Türkler**, c IX, Y.T.Y, Ankara, 2002, s. 901;

uygulamaların değinildiği üzere Ortaçağ devlet modelinin ihtiyaçları gereğince değişik yerlerde ve süreçlerde zaten mevcut olduğu gerçeği de gözden kaçırılmamalıdır. Böylelikle tımar sistemi sayesinde vergiler, büyük bir kayba uğramadan toplanılarak bir kısmı merkezi hazineye aktarılabilirdi ve taşra yönetiminin kurumlarının mali finansmanı sağlanmış oldu. Bunun da ötesinde asıl önemli olan husus, zaten askeri nitelikli bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin fazla harcama yapmadan askeri hizmetleri sağlama imkânını bu sistem sayesinde edinmiş olmasıdır.<sup>57</sup>

Fethedilen yerlerden toprak almak için sadece uçlarda gönüllü ve akıncı kesimler değil aynı zamanda alt kademedeki askeriler ile eyaletlerden birinde tımar sahibi olmayı hedefleyen ve taşraya çıkmayı bekleyen yeniçeriler, öteki kullar ve askeri seçkinlerin çeşitli zümreleri de birer baskı unsuru oluşturmaktaydılar. Bu nedenle tımarın aynı zamanda fetih politikalarının yürütülmesinde itici bir güç olduğu söylenebilir.<sup>58</sup> Sayıları sınırlı tımarları ele geçirmek için kıyasıya bir rekabet yaşanmaktaydı. Taleplerin artmasından dolayı daha II. Mehmet zamanında tımar almak bayağı zorlaşmıştı. Tımar adaylarının şartlarına uygun tımarı arayışları veya bekleyişleri ise bazı durumlarda oldukça uzun zaman alabilirdi. Burada adayın başarısını belirleyen ölçüt, beylerbeyine ve çevresine hediye ve rüşvet dağıtabilme gücü ile doğrudan orantılıydı.<sup>59</sup>

Tımar sisteminin bir bölgede tesis edilmesinin ilk adımı bölgede tahrirlerin yapılmasıydı. Bu tahrirler aynı zamanda “*vergi kaynakları, mali örgütlenmeleri, askeri güç ve imkânları hakkında çok yönlü birer anket özelliğini*”<sup>60</sup> taşımalarından dolayı ülkenin genel manzarasının belirlenmesi bakımından adeta ayna işlevi görmüştür. Bu nedenle ilk dönemlerden beri tahrir sisteminin uygulanmakta olduğu düşünülmektedir.<sup>61</sup> Padişah değişikliklerinde dirlik ve makam sahiplerinin ellerindeki berâtlar ile vakıfnâme ve mülknâme gibi belgeleri yenilemeleri adetti. Böylelikle hem devlete büyük gelirler sağlandığı hem de ilgili hak sahiplerinin mahallerinde yapılacak olan tahrirlerle gerçek durumlarının saptanması mümkün olacaktı.<sup>62</sup> Yeni fethedilen yerlerin Osmanlı hâkimiyetine katılma sürecinin tamamlanmasının ilk aşaması yine tahrirlerle mümkün olabilmekteydi. Buralardaki gelir

<sup>57</sup> Özer ERGENÇ, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK Yay., Ankara, 2006, s. 127.

<sup>58</sup> Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. I, Eren Yay., İstanbul, 1997, s. 112.

<sup>59</sup> Tımar adaylarının sayılarının artması karşısında hükümet, çözüm olarak; mevcut tımarları ortaklaşa tasarruf edilen tımarlar şekline sokmak, tımarları hisselerine ayırmak, yeniden tahrir işlemleri yaptırıp fazladan tımar birimleri yaratmak ya da komşu ülkeleri fethedip tımar toprakları tarzında dağıtmak gibi yöntemlere başvuruyordu. İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...*, s. 160.

<sup>60</sup> *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s. 4.

<sup>61</sup> İlk sayımlarla ilgili olarak defter suretleri elimizde mevcut değilse de II. Murat dönemine dair en eski tahrir defterlerinden biri olarak kabul edilen defter için bkz: Halil İNALCIK, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, T.T.K.Yay., Ankara, 1987; III. Murat'ın saltanatının ilk yıllarında yapılan ve son kapsamlı tahrirden sonra bir daha genel tahrirler yapılamamıştır. BARKAN, “*Tımar*”, *a.g.e.*, s. 289.

<sup>62</sup> *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, s. 14.

kaynaklarının tespiti, bu kaynakların sipahilerle hasların emin ve mültezimlere katılması için tahrirler gerekliydi. Defterlere kaydedilen her türlü vergi birimleri, yıllık gelirlerine göre dirlik denen çeşitli kısımlara ayrılmaktaydı. Bunlardan en fazla gelir sağlayan dirlikler has, orta gelirli olanlar zeamet ve sayıca çoğunluğu oluşturan küçük dirlikler ise tımar şeklinde sınıflandırılmaktaydı.<sup>63</sup> Tahrirlerin yanı sıra II. Beyazıd döneminde 1487’de tahrir defterleri başına vergi ödeyenlerin tımar sahiplerine ödeyecekleri vergi, harç ve para cezalarının ayrıntılı bir listesini içeren kanunnameler konmaya başlandı. Giderek tüm defterlerin baş kısmına konan bu kanunnameler sayesinde sultan ülkeyi kontrol edecek ikinci bir araca sahip olmuş ve imparatorlukta her bir sancakta tımar sisteminin uygulanması gereken genel kaidelerinden haberdar olmuştur.<sup>64</sup>

Özellikle yeni bir bölgede Osmanlı Devleti egemenliğini yerleştirmeye çalışırken oldukça dikkatli ve ince bir siyaset izlemiştir. Yerli halkı ürkütmemeye çalışan Osmanlı, fetihten önce Hıristiyan senyörler ve sipahileri de kendi sistemine dâhil ederek kendisine karşı hem tepkilerin doğmasını engellemiş hem de bu şekilde halkın yerlerini terk etmemelerini sağlayarak gelir kaynaklarının zarar görmelerini önlemiştir.<sup>65</sup> Hıristiyan topraklar ele geçirildikten sonra fetih öncesi bazı durumların devam etmesinde sakınca görmeyen Osmanlıların aynı şekilde Karamanoğullarını bertaraf ettikten sonra XV. yy’ın ikinci yarısından sonra oluşturmaya başladıkları mufassal ve İcmal defterlerinde, Karamanoğulları defterlerinden tımar, vakıf ve mülk kayıtlarına dair bilgiler mevcuttur. Hatta I. Murat Hamitoğullarından satın aldığı bölgelerde, bu beyliğe bağlı tımar sahiplerinin beratlarını kendi tuğrasıyla yenilemiştir.<sup>66</sup> Değindiği üzere gelenekçi bir anlayışa sahip olan Osmanlı, bir yer fethedildiğinde vergi ve nüfus tahrirleri yeni yasaları gerektirmesine rağmen bu anlamda

<sup>63</sup> Haslar ve zeametler Padişahın kendisine ya da maaşlarına karşılık olarak yüksek düzeydeki devlet görevlilerine, tımarlar ise beratlarıyla birlikte sipahilere tahsis edilmekteydi. Bkz: Şevket PAMUK, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 40; Dirliklerin, tımar ve zeamet olarak çeşitli kategorilere ayrılması I. Murat zamanında Rumeli Valisi Timurtaş Paşa’nın katkılarıyla gerçekleşmiştir. Bkz: CİN, **Miri Arazi ve...**, s. 68.

<sup>64</sup> İMBER, **a.g.e.**, s. 262.

<sup>65</sup> Arvanid’de tımarların % 18’i Hıristiyan tımar erlerine aitti. Bkz: Halil İNALCIK, “1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul, 1996, s. 112, 113; Özellikle tımar sisteminde eski Rum, Sırp ve Arnavut asillerine ve askeri zümrelere yer verilmesine değinen Halil İnalçık, bunun XV. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin İslamlaştırma politikası izlemediğini gösteren kanıtlardan biri olduğunu vurgulamaktadır. Hatta Osman Bey zamanında bile kendisiyle işbirliği yapan Harmankaya tekfuru Koze Michael’in sonradan İslamiyet’i kabul ettiğine dair herhangi bir bilginin olmaması ve Osman Gazi emrine bir Katalan müfrezinin katılması gibi örneklerin ise bu durumun çok daha öncelerde de mevcut olduğunu göstermesi bakımından zikreder. Bkz: H. İNALCIK, “*Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğu’na: XV. Asırda Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri*”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul, 1996, s. 71, H. İNALCIK, **Fatih Devri Üzerinde...**, s. 143.

<sup>66</sup> UZUNÇARŞILI, “*Ondört ve Onbeşinci Asırlarda...*”, s. 102.; Yine Mısır’ın fethinden sonra 40 yıl öncesinde Mısır Sultanı Kayıtbay tarafından çıkarılan kanunlar, sonrasında eklenen bidatlar çıkarılarak birçok konuda esas alınmıştır. Bkz. Ö.L.BARKAN, “*Kanunnâme*”, **İslam Ansiklopedisi**, c. VI, M.E.B., İstanbul, 1978, s. 194; Karamanoğulları Beyliği Osmanlı hakimiyetine alındığı zaman buralarda tımar sisteminin tesisine dair ayrıntılı bilgi için bkz: Doğan YÖRÜK, “*Karaman Eyaletinde Osmanlı Tımar Düzeninin Tesisi*”, **A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXV, S. 40, Ankara, 2007.



birçok yerel kanunun muhafaza edilmesine onay vermiştir. Çünkü tecrübeleri sonucunda Osmanlı Devleti, radikal değişimlerin ve düzenlemelerin vergi gelirlerini azalttığına farkındaydı. Bu nedenle ani değişimler ve kırılmalar ile değil de yumuşak bir geçişin sağlanması için tahrir emirleri şeriat ve Osmanlı hukuk ilkelerine aykırı olanlar dışında diğer kuralları deftere kaydettikten sonra sultanın onayı için İstanbul'a göndermekteydiler.<sup>67</sup>

Toprak mülkiyeti bakımından Osmanlı hukuk sistemine bakıldığında şeriatın daha çok bireylerin toprak üzerindeki haklarını güvenceye aldığı kanunun ise tarım arazisi üzerindeki devlet denetiminin sürdürülmesiyle ilgili olduğu görülmektedir.<sup>68</sup> Tımar sisteminin özünü teşkil eden arazi-i miri devletin mülkiyet hakkını elinde bulundurduğu topraklar olup bağlar ve bahçeler dışında kalan hububat tarımının yapıldığı tarlaları kapsamaktaydı.<sup>69</sup> Devlet mülkiyetinde olan bu toprakların satılması kesinlikle yasaklanmaktaydı.<sup>70</sup> Geçimlik ekonomi, ordu ve şehirlerin iâşesinin sağlanması başta buğday-arpa olmak üzere hububat ekimine dayandığından devlet, bu alanı sürekli kontrol altında tutmak ihtiyacı duymuştur.<sup>71</sup> İşte bu zorunluluk gereği olarak H. İnalçık, miri arazi rejimini belli bir ekonomik ve sosyal rejimin uygulanması ve sürdürülmesi için vazgeçilmez bir düzen olarak tanımlamaktadır. Miri arazi sisteminde topraklar; tapulu arazi ve miri mukataalı arazi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Raiyyet çiftlikleri miri tapulu arazi kategorisinde olup bunlar tapu karşılığında verilen satılmayan veya vakfedilemeyen, babadan oğla geçen işletmelerdi. Bu durum kanunnamelerde “...ve dahi bir ra'iyet ki defterde çift yazılmış olsa ol kimsenin oğlu atasından evvel fevt olsa müteveffanın yeri oğluna intikal etmek nice kanun ise oğlu oğluna dahi öyle kanundur anın gibi vaki' olsa sipahi ana deden yeridir baban yeri değildir deyu dahl itmeye ve resm-i tapu taleb itmeye...” şeklinde ifade edilerek çiftliklerin hem bölünmezliği ilkesi vurgulanmış hem de varislere ne şekilde kalabileceği konularında açıklama getirilmiştir.<sup>72</sup>

Bu şekilde parçalanmasının önüne geçilen miri tapulu arazi, aynı zamanda bir ana vergi ünitesi olan çift-hane temelinde şekillenmiştir. Uygulanan yöntem, tüm tarım sektörü ile köylü sınıfını kapsayacak şekilde Roma döneminde “*Jagum-caput*”, Bizans'ta ise

<sup>67</sup> Yeni tahrirler bir bölgenin hukuki kurallarını belirlemek ve değiştirmekte önemli bir araç görevi görmüşlerdir. İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik**, s. 77, 78.

<sup>68</sup> Halil İNALCIK, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), T.V.Y.Yay., İstanbul, 1998, s. 17.

<sup>69</sup> Osmanlı kanunnamelerinde arz-i miri “*sipahi ve hass kariyerleri toprağında zıra'at olunur yerlere arz-i miri denilir...*” şeklinde açıklanmaktadır. Bkz: **I. Selim Kanunnamesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları**, (Hızl. Selami PULAHA-Yaşar YÜCEL), T.T.K.Yay., Ankara, 1988, s. 40.

<sup>70</sup> Çünkü satışa maruz kalan toprak özel mülkiyete dönüşmekte ve toprakta tekrar devlet hakimiyetinin sağlanması imkansız hale gelmekteydi. H. İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...**, s. 153.

<sup>71</sup> H. İNALCIK, “*Köy, Köylü ve İmparatorluk*”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul, 1996, s. 3.

<sup>72</sup> **I. Selim Kanunnamesi (1512-1520) ve XVI.**, s. 23.

“Zugokefali” terimiyle ifade edilmekteydi.<sup>73</sup> Bir çift öküzün işleyebildiği tarlalara çiftlik denmekte ve alınan çift resmi ise daha çok bu birimin vergilendirilmesiyle ilgilidir.<sup>74</sup> Sipahinin kendi tarlasını işlemesi imkanlarının zayıf olmasından dolayı reayanın sipahiye karşı bazı yükümlülükleri yerine getirmesi zorunluluğu sistemin kaçınılmaz sonuçlarından biri olmuştur. Bu yükümlülüklerin (ırgadlık, ırgadiyye veya kulluk) isimleriyle akçe olarak değerleri ödenebilmekte ve söz konusu değerler, sancaktan sancağa değişebilmektedir.<sup>75</sup> Halil İncılık, 22 Akçe olarak alınan “çift resmi”, “kulluk akçesi” veya “raiyyet resmi”nin köylü ile eski senyörler arasında öncesinde varolan feodal hizmetlerin paraya çevrilmiş şeklini ifade ettiğini belirtmektedir.<sup>76</sup> Yükümlülüklerin aynı olarak yerine getirildiği gibi akçe olarak değerlerinin ödenmesi durumları dışında sipahi tımarını işlemek için tapu resmi karşılığında tımarın reayaya devredilmesi, iltizam veya ortaklık (yarıcılık) gibi değişik yöntemlere de başvurabilirdi.<sup>77</sup> Bu sistemde köylünün devlete ve sipahiye kanunlarda belirtilen hizmetler ve yükümlülükler dışında herhangi bir hizmet veya yükümlüğü yoktur. Devlet bu konuda özellikle titiz davranmıştır çünkü eğer raiyyet emeği suiistimal edilecek olunursa çiftlikleri işlenemez hale geleceğinden vergi verilemeyecek ve sipahilerin geçimleri sağlanamaz olacaktı.<sup>78</sup> Raiyyetten beklenen şey sağlanan bu koruma çemberinde üretimi devam ettirmesi ve çiftini çubuğunu terk etmemesiydi. Reayanın 3 yıl üst üste çiftini işlememesi durumunda çiftinin bir başkasına verilmesi örneğinde görüleceği üzere üzerine düşen görevleri yerine getirmeyen reayanın elinden toprağı alınabilirdi.<sup>79</sup> Toprağını terk eden reaya, kentte bir iş edinmiş ise sipahiye bir senelik mahsulün karşılığı olan “Çift-bozan akçesi” denen tazminatı ödemek zorunda idi. Şehirlerde 20 yıldan fazla oturan reayanın o şehre yazılması gerekirdi.

<sup>73</sup> Bu tarz sistemlerde köylü ile imparatorluk çıkarları, hayati biçimde birbirleriyle ilgili olduğu için bu imparatorlara “Köylü İmparatoru” demek yanlış olmayacaktır. Bkz. **438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 2.

<sup>74</sup> H. İNALCIK, “Köy, Köylü ve...”, s. 4, 7.

<sup>75</sup> Bkz: Nicoara BELDİCEANU, **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Teori Yay., Ankara, 1985, s. 55;

<sup>76</sup> Buna göre; 3 gün şahsi hizmet 3 akçeye, bir araba ot 7 akçeye, yarım araba saman 7 akçeye, bir araba odun 3 akçeye ve araba ile hizmetin 2 akçeye olmak üzere bunların toplamda 22 akçeye tekabül ettiğini belirten İncılık, bu hizmet ve yükümlülüklerin bir kısmının ise imparatorluğun bazı bölgelerinde aynen devam ettirildiğini eklemektedir. Bkz. Halil İNALCIK, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul, 1996, s. 37; AKGÜNDÜZ, **a.g.e.**, s. 351.

<sup>77</sup> Bu sistem aslında padişah ve ekabir hasları ile büyük vakıf topraklarını işleyen ortakçı kullar cemaatini hatırlatmaktadır. Sipahi ortağına yalnız toprağı değil üretim yapabileceği araçları da (öküz, saban, tohum v.s.) tedarik edebilmekteydi. Bkz. BELDİCEANU, **a.g.e.**, s. 57; Büyük has ve vakıf topraklarında ortakçı kulların üzerinde tek yetki sahibi ortakçılardan ait olduğu vakıf mütevellileri ve haslardaki eminler idi. Ancak XVI. Yüzyıldan itibaren bu kesim giderek azalmaya başlamıştır. Bkz. Ömer Lütfi BARKAN, “Türkiye’de Servaj Var mı idi?”, **Bellekten**, C. XX, S. 78, TTKY, Ankara, 1995, s. 245.

<sup>78</sup> N. Berkes, sipahinin reayaya ne kadar iyi bakarsa o kadar fazla vergi vereceği gerçeğinden hareketle “iyi bakmak, tımar etmek” anlamlarına gelen tımar kelimesinin bu durumla ilgili olabileceği ihtimalinden bahsetmektedir. BERKES, **a.g.e.**, s. 54.

<sup>79</sup> “... ve dahi ra’iyyet arazi-i oşriyyeden zira’ata kabil olan yeri bila mani üç yıl boz kosa sipahiye zarar olduğu ecilden sahibinin elinden alub gayra tapuya virmek ‘örfen caizdir amma sahibi arz il verdüğünü ben virürin dise ona vireler...” bkz. **I. Selim Kanunnamesi (1512-1520) ve XVI.....**, s. 24.

İstanbul'da ise bu süre 10 yıl ile kısıtlanmıştır.<sup>80</sup> Yine XV. Yüzyılda ekilebilecek toprak miktarı, emeğe oranla daha bol olduğu için tımarlılar birbirlerinin reayalarını kandırıp kendi tımarlarına dâhil etmek için sürekli mücadele etmekteydiler. Bunun sonucunda reaya eğer isterse toprağını terk edip başka bir sipahinin toprağına geçebilirdi. Bu nedenle sipahi kaçak bir köylüyü 15 yıl içinde toprağına dönmeye zorlayabilirdi.<sup>81</sup>

Çiftlik tasarruf eden ailelerin yanında topraklarını kaybetmiş veya yetersiz toprak sahibi olan aileler de bulunmaktaydı. Devlet bunları çift resmi sınırları içerisinde ayrı kalemler biçiminde vergi yüklerini toprak miktarına göre değil de emek güçlerine göre sınıflandırır. Nim-çiftler, bennâkler, bekarlar (mücerred, kara ve caba) ve biveler aynı sistem içerisinde sınıflandırılmış olan öğelerdi.<sup>82</sup>

İkinci arazi tipi ise devletin reaya tarafından işlenmeyen veya sonrasında çeşitli vesilelerle harap olan yerleri kira bedeli karşılığında çeşitli kişilere kiralamasıdır. Aslında bununla devlet söz konusu arazileri tekrar reayanın yerleşeceği tapulu arazi şekline çevirmeyi amaçlamaktadır.<sup>83</sup> Klasik dönemde toprak sahibi zengin köylülerin olduklarına dair pek bilgi olmamakla birlikte devletten mukataa yoluyla kiraladığı topraklarda tarım yapan kişiler ile tahrir defterlerinde bir çiftlikten fazla toprağı olan köylülerin zengin sınıfına girdikleri söylenebilir.<sup>84</sup>

Kılıç olarak adlandırılan ve sipahi olanların başlangıç maaşlarını oluşturan kısmın sipahinin yararlılığına göre zamanla “*terakki*” denen zamlarla büyümesi mümkündü. Sipahiler bu şekilde bazen terakkiler alabilmek için çeşitli hile ve bahanelerle tımarlarından feragat edip bir başka tımara talip olabilmekteydiler. Merkez her ne kadar bu tarz hileli durumları önlemek istemişse de başarılı olamamıştır.<sup>85</sup> Sipahilerin ölümü durumunda evlatlarına kalan sadece bu kılıç kısmıydı.<sup>86</sup> Bu şekilde tımarların çeşitli vesilelerle genişletilerek aile mülkü haline gelmesi ve aynı soydan gelenlerin ellerinde bulunması engellenmiş olacaktı. Yine has ve

<sup>80</sup> A. AKGÜNDÜZ, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (Kanuni Devri)**, C. V, Fey Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 174; TABAKOĞLU, **a.g.e.**, s. 201.

<sup>81</sup> Biri gelip bırakılan toprağı işler ve öşrünü öderse sipahi kaçak köylüyü dönmeye zorlayamaz ancak çift resmi almaya devam edebilirdi. Bkz. İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ...**, s. 115; Bu durum kanunnamelerde “... ve re'aya tayfesi mutasarrıf olsa göçürüp yine yerine götürmek cem' eylemek kanuni kadimdir amma on beş yıldan beru bir yere mütemekkin ola göçürmek memnu'dır ve bir şehirde re'ya neslinden bir kimesne on yıl dahi ziyade mütevattin olsa amma bu hususa re'aya defterinde mukayed olmasa anın emsali kimesneler ra'iyet olmaz şehir halkına ilhak olunur ...” şeklinde ifade olunmuştur. Bkz. **I. Selim Kanunnamesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın.....**, s. 22.

<sup>82</sup> İNALCIK, “*Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu*”, s. 41-46; İNALCIK, “*Köy, Köylü ve...*”, s. 8.

<sup>83</sup> İNALCIK, “*Köy, Köylü ve...*”, s. 6.

<sup>84</sup> Feridun EMECEN, “*Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler*”, **Osmanlı**, c. IV, Y.T.Y, Ankara, 2002, s. 96.

<sup>85</sup> Emine ERDOĞAN, “*Tımar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi*”, **OTAM**, S. XIX, Ankara, 2006, s. 185.

<sup>86</sup> İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, c. II, T.T.K.Y, Ankara, 1983, s. 568.

zeamet gibi büyük tımarları elinde bulunduran vezir ve beyler sık sık yerleri değiştirilerek söz konusu tımarlarla soya dayanan bir ilişki kurmaları ihtimalleri ortadan kaldırılmış oluyordu.<sup>87</sup>

Kılıç olmayıp yalnızca hisselerin birleşmesinden oluşan tımarlar icmal defterlerinde bulunmazdı ve beylerbeyiler merkeze sormadan bunları tevcih edebilirlerdi. Bu nedenle bunlara tezkiresiz tımarlar da denmektedir. Bunların iptidaları ise genellikle icmalde kayıtlı olan ve tezkireli tımar denen tımarlardan birer akçe noksandır.<sup>88</sup> “*Tezkireli demegin ma’nası budur ki, mahlûl oldukda her kime tevcîh olunursa berât olunması Asitâneye mahsûstur: ya ‘ni tezkireli tîmârları beğlerbeğleri vermeğe me’mûr değillerdür. Verdikleri takdirce dâhi kanun budur ki tezkire verirler. ba‘dehu mücebince Asitâne-i sa‘âdet tarafından berât sadajka olunup verilür.*” ibareleriyle tanımlanan tezkireli tımarlar ise beratlarının merkezden verildiği tımarlardı.<sup>89</sup> Reaya çiftliklerinin bölünmezliği ilkesi gibi kılıç tımarların gelirlerini sağlayan köyler hiçbir şekilde bölünemezdi fakat terakki veya iptidâ denen hisselerin gelirini sağlayan köyler ise gerektiğinde ayrılıp başka bir kılıca eklenir veya biriktirilip tezkiresiz tımarlar haline getirilebilirdi.<sup>90</sup> Zeametler gibi kılıç tımarlar da bozulamazdı çünkü sefere katılacak süvari askeri, kılıçlara göre belirlenmekteydi. Bu nedenle kılıçların bozulması birçok karışıklığa neden olabiliirdi.<sup>91</sup>

Aslında Osmanlı her yerde aynı sistemi uygulayamamıştır. Farklı sosyal gruplar ve bölgelerin varlığı farklı tımar türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle Karaman, Suriye vilayetleri, Amasya, Çorum, Tokat, Sivas ve Divriği gibi yerlerde geniş biçimde uygulanan Malikane-divani sistemi, vakıf veya mülk olan topraklardan oldukça farklıydı. Osmanlı Devleti İslam hukukuna binaen Anadolu Beylikleri döneminde özel mülkiyet niteliğindeki toprakları tanımak zorunda kalmış ve bu toprakların kullanım hakkını üstlenerek vergilendirmeye çalışmıştır.<sup>92</sup> Malikane-divani denen bu sistemin özünde yer alan iki baştan iki defa öşür alınması esasına göre köy veya mezraa gelirleri malikane ve divani olmak üzere ikiye ayrılmıştır.<sup>93</sup> Yani bu sistemde vakıf ya da mülk olan yerlerde toprak ve reayadan alınan

<sup>87</sup> BARKAN, “*Tımar*”, s. 295; Kılıç tımarların değerleri eyaletlere veya tımarların tezkireli-tezkiresiz olmalarına göre 2.000, 3.000 ve 6.000 akçe arasında değişmekteydi. CİN, **Mirî Arazi ve Bu...**, s. 70.

<sup>88</sup> **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, (Hzl. Midhat SERTOĞLU), Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1992, s. 4; Tezkiresiz tımar kanunnamelerde, “*tezkiresüz utlâk olunan tîmârlar ... mahlûl olduğu hinde beğlerbeğiler tevcih ederler, kendü tuğralarıyla müstakil berât verirler. Cidden asitânedden berât olmağa , tezkireye hâcet olmaz...*” şeklinde ifade edilmekteydi. Ahmet AKGÜNDÜZ, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (Kanuni Devri)**, c. IV, Fey Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 486; Berat almak için İstanbul’a gidilip gelinmesi uzun zaman alacağı, münhal kalan tımarların tevcihinin uzayacağı düşüncesiyle beylerbeylerine belirli bir miktara kadar tımar tevcih yetkisi tanınmıştı. UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, s. 568.

<sup>89</sup> AKGÜNDÜZ, **a.g.e.**, c. IV, Fey Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 486.

<sup>90</sup> **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, s. 5.

<sup>91</sup> **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, s. 94.

<sup>92</sup> Malikane-divani topraklarda yaşayan reaya aslında diğer tımar topraklarında yaşayan reayadan daha ağır yükümlülüklerle karşı karşıydılar. Ş. PAMUK, **a.g.e.**, s. 49.

<sup>93</sup> Bahaeddin YEDİYILDIZ, **Ordu Kazası Sosyal Tarihi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s. 83.

vergiler değil de toprağın kuru mülkiyet hakkı tanınmaktaydı. Vakıf ve mülk sahipleri, toprağı işleyen halktan yalnızca “*malikâne*” toprak kirasını istemek hakkına sahiptiler. Bu kira ürünün beşte biri ile onda biri arasında değişebilmekteydi. Toprağın ve toprak üzerindeki köylülerin devlete vermek zorunda oldukları tüm hizmetler ve vergiler ise “*Divani*” adıyla devletin temsilcisi sipahiye ödenmekteydi.<sup>94</sup> Malikâne sahibi hissesini satma, miras bırakma, paylaşma ve vakfetme gibi haklara sahipti.<sup>95</sup>

Niteliklerine göre tımarlar eşkinci tımarı, mustahfız tımarı, hizmet tımarı, mensuhât tımarı ve sepet tımarı gibi çeşitli adlar almaktaydılar. Bunlardan en fazla yaygın olanı tımar sahiplerinin seferlere sahip oldukları mülk karşılığında atlı asker (cebelü) ile katılmakla yükümlü oldukları eşkinci tımarıydı.<sup>96</sup> Bunların dışında tersane ve matbah-ı amire masraflarını, kale muhafızlarının, bir kasaba veya şehir memurlarının aylık maaşlarını karşılamak üzere tevcih edilen tımarlara ocaklık tımarlar denmekteydi.<sup>97</sup> Diğer bir tımar çeşidi ise yerleşim olmayan harap bölgeleri, yerleşime açmak için konargöçer kesimlerin reislerine aile ve akrabalarıyla gelip yerleşmeleri karşılığında kayd-ı hayat şartıyla verilen yurtluk tımarlar idi. Bu tımarlar, eşkincülü tımarlara benzemekte ve sahipleri seferlere cebelü göndermekle yükümlüydüler.<sup>98</sup>

İdari ve mali durumlarına göre tımarlar serbest tımarlar ve serbest olmayan tımarlar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Padişah hasları, sultan ve vezir vakıfları, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nişancı, defterdar, divan kâtipleri, çavuşlar, çeribaşları, subaşlar ve dizdarlar gibi yüksek idari memurlar ile diğer memur ve askerlerin has ve zeametleri idari ve mali bakımdan bazı imtiyazlara sahip olup serbest tımarlar olarak adlandırılmaktaydılar.<sup>99</sup> Özellikle Rumeli ve Balkanlarda fetih ve iskân hareketlerinin olduğu dönemlerde sahiplerine oldukça geniş yetkiler tanınan serbest tımarlar, Osmanlı'nın başarıya ulaşmasında etkili olmuştur. Geniş yetkilerle donanan serbest tımar sahipleri askeri ve diğer idari yetkilerle yükümlü değillerdi.<sup>100</sup> Buraların gerdek resmi, cürm-i cinayet, resmi tapu (ekilen yer tapusu),

<sup>94</sup> Zeki ARIKAN, “*Divriği Sancağı Kanunnameleri*”, *Bellekten*, c. LI, S. 200, T.T.K.Yay., Ankara, 1984, s. 766; **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, s. 99.

<sup>95</sup> Amasya, Sivas ve Tokat civarında 16. yy ortalarına kadar devam eden malikâne-divani sistemi sonrasında tasfiye edilmiştir. Bkz. F. ACUN, “*Klasik Dönem Eyalet...*”, s. 904.

<sup>96</sup> A. TABAKOĞLU, **a.g.e.**, s. 199; Bosna-Hersek ve Rumeli’de Hıristiyan asilzadelere bırakılan “*Baştinallar*” da bu türden tımarlardandır. F. ACUN, “*Klasik Dönem Eyalet...*”, s. 903, 904.

<sup>97</sup> Halil CİN, **Mirî Arazi ve**, s. 72; XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında bazı sancak ve kazaların avarız ve nüzul bedellerinin matbah-ı amireye ocaklık olarak ayrılmasıyla ilgili olarak bkz. Nejat GÖYÜNÇ, “*Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında*”, **Tarih Araştırma Merkezi (Bekir Kütükoğluna Armağan)**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1991, s. 276.

<sup>98</sup> D. YÖRÜK, **a.g.m.**, s. 186.

<sup>99</sup> **Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I**, s. 98; Kanunnamelerde ise “*Alaybeğlerin ve subaşların ve çeribaşların ve emîr-i alemin ve dizdârların ve çavuşların tîmârları serbest olur: bunlardan mâ’adası serbest değildir.*” şeklinde hangi görevlilerin tımarlarının serbest olacağı belirtilmiştir. Bkz: AKGÜNDÜZ, **a.g.e.**, c. IV, Fey Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 316.

<sup>100</sup> F. ACUN, “*Klasik Dönem Eyalet...*”, s. 905.

ev yeri tapusu, kul ve cariye müjdeganisi, resm-i duhan (tımara dışarıdan gelip kışlayanların vergisi), deştbanı (otlak-kışlak vergisi) ve cerimelerini kapsayan “*bad-ı hava*” veya “*rüsum-u serbestiye*” denen vergiler tümüyle serbest tımar sahibine aittir.<sup>101</sup> Cürüm ve cinayet resimleri serbest olan tımarlarda tümüyle tımar sahibine aitken, serbest olmayan tımarlarda bu resimlerin yarısı sancakbeyine bazı yerlerde ise subaşıya veya sipahiye aitti.<sup>102</sup> Öte yandan serbest tımar bölgelerine sancakbeyi ve adamlarının girmeleri yasaklanmış olduğundan bu durum güvenlik konularında sıkıntılara yol açmaktaydı. Suçlu olan kişiler veya gruplar asayişle sorumlu sancakbeyi ya da diğer görevliler tarafından kovuşturmayla uğradıklarında serbest tımarlara sığındıklarından bunlar zorlukla ele geçirilebilmiştir.<sup>103</sup> Ancak sancakbeyinin hüküm bölgesinde bu serbest tımarlara fazla rastlanmamaktaydı.<sup>104</sup>

İdari ve askeri esasları şekillendiren tımarın aynı zamanda reaya ile devlet arasındaki ilişkileri belirleyen ve yön veren en önemli ana unsurlardan olması dikkati çekmektedir.<sup>105</sup> Osmanlı toplumunda her sınıfın bozulmadan varlığının sürdürülmesi esastı. Ancak bu kesimler arasındaki sınırlar keskin ve donmuş nitelikten uzaktı. Çünkü reayadan biri isterse ehl-i örf statüsüne yükselmesi, ehl-i örften birinin ise her an reaya statüsüne düşmesi ihtimali vardı. Yine reaya eğer isterse toprağını terk edip başka bir sipahinin toprağına geçebilirdi. Ancak bu durumda biri eski sipahisine diğeri yeni sipahiye ait olmak üzere iki öşür ödemek zorundaydı. Kaldı ki reyanın toprağını terk etmesi merkez tarafından pek de onaylanan bir durum değildi. Bu durumda sipahinin geliri azalacağından askeri görevlerini yerine getiremeyecek ve bu da devleti olumsuz etkileyecekti.<sup>106</sup> Mazul bir sipahi köylü gibi toprağı ekip biçmezse ve yedi yıl askeri hizmetlerde bulunmazsa eğer sipahi ünvanını ve askeri ayrıcalıklarını yitirirdi. Bundan sonra bir köylü gibi kulluk görevlerinin yerine getirmek ve vergilerini vermek zorundadır.<sup>107</sup>

Tımar sistemi eyalet ve sancak yönetimlerini de şekillendiren bir uygulama olmuş ve eyaletlerin statülerinin belirlenmesinde buralarda tımarın uygulanıp uygulanmadığı esas ölçüt alınmıştır. Buna göre eyaletler salyaneli ve salyanesiz olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Sâlyâne ile idare edilen eyaletler, Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesinde “*Sâlyâne ile olan*

<sup>101</sup> Çoşkun ÜÇÖK, “*Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar*”, **A.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. II, S. 1, Ankara, 1944, s. 80; İNALCIK, “*Adaletnameler*”, s. 81; N. BELDİCEANU, **a.g.e.**, s. 31.

<sup>102</sup> AKGÜNDÜZ, **a.g.e.**, C. IV, s. 317.

<sup>103</sup> EMECEN, “*Osmanlılar’da Yerleşik Hayat*”, s. 95.

<sup>104</sup> XVI. yüz yıl sonlarında Ankara sancağında 741 köy, 339 mezraa, 113 çiftlik, 21 yaylak ve 446 yörük cemaatinden sadece 18 köy ve 1 mezraa havas-ı hümayuna dâhildi. ERGENÇ, **a.g.e.**, s. 128.

<sup>105</sup> Reaya tabiri hem Müslim hem de Gayrimüslim kesimleri kapsamaktaydı. Reyanın sadece gayrimüslimleri kapsamaması XVIII. yüz yıldan itibaren söz konusu olmuştur. UZUNÇARŞILI, “*Ondört ve Onbeşinci Asırlarda...*”, s. 99.

<sup>106</sup> Gül AKYILMAZ, “*Osmanlı Devleti’nde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri*”, **Osmanlı**, c. III, Y.T.Y., Ankara, 2002, s. 42.

<sup>107</sup> İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik...**, s. 159.

*eyâletlerde zeâmet ve tîmâr yoktur, fakat kûl tâifesi vardır. Cümle mahsûlâtı Padişâh-ı âlempenâh tarafından zaptolunur. Hâsıl olan maldan Beylerbeyilerine tayin olunan sâlyâneleri ve kûl tâifesine ulûfeleri verildikten sonra ziyâdesi derr-i devletmedâr'a gelip dâhil-i Hâzine olur.*" şeklinde tanımlamaktadır.<sup>108</sup> Gerçekten de bu tarz idare ile yönetilen eyaletlerde has, zeamet ve tîmar gibi dirlikler bulunmamakla birlikte yeniçeri yetimleri, Rum yiğitleri denilen beyler ve paşalar kapılarından yetişmiş ancak kapısız kalmış olan kesimlerle Müslümanlığı seçmiş Hıristiyanlardan oluşan Yerli Kulları denen ve tıpkı yeniçeriler gibi ulufeli olan askerler bulunmaktaydı.<sup>109</sup> Has ile yönetilen eyaletler ise "*anlarda havass-ı hümâyûn ve vüzerâ ve ümera vardır ve bâzı ocaklık ve aşîret ve müsellemler ve Yörük ve piyâde ve akıncı beyleri ve zeâmet ve tîmâr erleri vardır*" şeklinde tanımlanmaktadır.<sup>110</sup> Salyanesiz olan eyaletlerin öşr ve resimleri havas-ı hümayun ile beylerbeyi veya sancakbeyi hasları, zeamet ve tîmar dahil olmak üzere 3 guruba ayrılmıştır.<sup>111</sup> 1653 yıllarına ait kayıtlara göre 34 beylerbeyilikten oluşan Osmanlı Devleti'nde yirmi beşinin has, dokuzunun ise sâlyâne ile yönetildiği görülmektedir.<sup>112</sup> Yurtluk ve ocaklık sancaklar ise Osmanlı idari yapısında üzerinde durulması gereken diğer farklı uygulamalardandı. Yurtluk sancaklarda kayd-ı hayat şartı, ocaklıkta ise irsen intikal sözkonusudur.<sup>113</sup>

Bu esaslar çerçevesinde beylerbeyi veya sancakbeyi olabilmek için gereken şartlar kanunnamelerde en ince ayrıntısına kadar belirtilmişti. Buna göre mal defterdarları, beylik ile nişancı olanlar, 500 akçe geliri olan kadılar ile 400.000 akçelik geliri olan sancakbeyleri beylerbeyi olabilmekteydiler.<sup>114</sup> XVI. Yüzyıldan itibaren başlayan mali ve idari dönüşümler, sancak ve eyalet tevcihini önemli oranda farklılaştırmıştır. Nitekim tîmar gelirlerinin düşmesi, başta sadrazam olmak üzere diğer devlet ricalini de olumsuz etkilemekteydi. Buna çözüm olarak XVII. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren yıllık tevcihat sistemi getirilmiş, merkez ve taşranın yüksek mansıbları her yıl yeni bir atamaya tabii kılınmış, vezir ve beylerbeyi

<sup>108</sup> Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, s. 7.

<sup>109</sup> a.g.e., s. 7.

<sup>110</sup> a.g.e., s. 14.

<sup>111</sup> Bayram ÜREKLİ, *Konya'nın Merkezi İdare ile İlişkileri (1650-1675)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü., İstanbul, 1989, s. 29.

<sup>112</sup> Ayrıntılı liste için bkz: Sevim İLGÜREL, *Hazerfen Hüseyin Efendi Telhisü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Al-i Osman*, T.T.K., Ankara, 1998, s. 116-139; Ayn-i Ali Efendi, *Kanunname-i Ali Osman*, (Çev. Hadiye TUNCER), Tarım Bakanlığı Yay., Ankara, 1962, s. 195; Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, s. 6.

<sup>113</sup> Dündar AYDIN, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, TTK.Yay., Ankara, 1998, s. 213; Örneğin Çıldır eyaleti 1578'den XVIII. Yüzyıla kadar bir ailenin yönetimi altında kalmıştır. Donald Edgar PITCHER, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Y.K.Y., İstanbul, 2001, s. 189.

<sup>114</sup> Hzl. Abdülkadir ÖZCAN, *Fatih Sultan Mehmet Kanunnâme-i Al-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003, s. 7; Fetret dönemlerinde uçlardaki beylerin güçlerinin artması nedeniyle II. Murat zamanında daha çok saraydan çıkma kullar, uc bölgelere getirilerek merkezi güç hakim kılınmaya çalışılmış ve bu durum özellikle II. Mehmet zamanında da hat safhaya ulaşmıştır. İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...*, s. 49.

statüsündeki tayinlerden aide ve caize adıyla yüklü paralar almaya başladı.<sup>115</sup> Tımarın gözden düşmesi nedeniyle atamalarda aranan bir başka ön şart ise nitelikli bir kapı halkına sahip olunması idi.<sup>116</sup> Sancak ya da eyalet tevcih edilen kişinin atama işleminin tamamlanması bakımından bir an önce beraatını onaylatması gerekmektedir.<sup>117</sup> Bu kişiler eğer İstanbul'da iseler tevcih ve memuriyet fermanları Reisülkütab veya kisedarı tarafından kendisine, taşrada vazifede olanlara ise İstanbul'daki kapı kethüdalarına verilmekte nihayetinde Paşa Kapısı'nda giyilen hilat ile memuriyetleri resmiyet kazanırdı.<sup>118</sup>

Sancakbeyleri görevlerinde başarısız oldukları takdirde azledilebilmekteydi. Bununla ilgili uç bir örneğe bir Bizans kaynağında rastlanılır.<sup>119</sup> Zulüm ve haksızlıklar da azledilmeleri kapsamında yaygın bir neden teşkil etmekteydi. Ahalinin bu yöndeki şikâyetleri merkez tarafından sürekli dikkate alınmış ve gereken cezaların verilmesi konusunda titiz davranılmıştır.<sup>120</sup> Çünkü idari anlayışın gereği olarak reyanın hoşnut tutulması önemliydi. Hamit sancağındaki kadılara gönderilen bir fermanla Hamit sancakbeyi İbrahim, katl, garet, pazar basmak ve oğlan çekmek gibi faaliyetlerinden dolayı görevinden alınmıştı. Özellikle merkezi yapının çözülmesiyle birlikte bu ve benzeri örnekler, ehl-i örfün de bizzat olaylarda dahli olduğunu göz önüne sermektedir.<sup>121</sup>

<sup>115</sup> Büyük mansıplar için yıllık tevcihat yöntemine gidilmesinin nedeni yönetici zümreler üzerinde kontrolün artırılması ve varolan kadrolara talip yetişmiş insanların sayılarının artmasından dolayı bunlar arasında denge kurma arzusu idi. Recep AHISKALI, **Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülkütablık (XVIII. Yüzyıl)**, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001, s. 55, 101; Rumeli ve Anadolu beylerbeyliğinden 12.000 akçe, Rum ve Karaman Beylerbeyliği için ise 5.000 akçe, sancak beratından ise 1.200 akçe berat akçesi alınmaktaydı. AKGÜNDÜZ, a.g.e., c. IV, s. 675; Mısır'a atanan Köprülüzade Abdullah Paşa, caize ödemelerini geciktirmesi nedeniyle 1143 tarihinde görevinden azldılmıştı. Subhî Mehmet Efendi, **Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)**, (Haz. Mesut Aydın), Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 91.

<sup>116</sup> Gurre-i Muharrem 974 (19 Temmuz 1566) tarihinde Aslan Bey'in idamından sonra Budin Beylerbeyliğine kapısı mükemmel ve yarar olan Bosna Beyi Mustafa Beğ'in atanması, Selaniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selaniki**, (Hzl. Mehmet İPŞİRLİ), c. I, T.T.K.Yay., Ankara, 1999, s. 25.

<sup>117</sup> Ber vech-i arpalık sancak tevcih edilen eski Niğbolu sancağı mutasarrıfı Ahmet'in bir an önce adamını gönderip atanma beraatını ihraç ettirmesi istenmekteydi. **Konya Şerriyye Sicili**, No: 25, s. 7, Hüküm: 1, 10 Rebiülevvel 1096 (14 Şubat 1685).

<sup>118</sup> İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; **Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK.Yay., Ankara, 1998, s. 152; AHISKALI, a.g.e., s. 93; Yüklü caize ödemeleri ile bir mansıba atanan kişinin mütesellimi sancağa vardığında mansıbın "tahvil hükmü" ile bir başka kişiye tevcih edildiğini dile getiren Selanikî, sistemin giderek dejenere olduğunun altını çizmekteydi. Selaniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selaniki**, (Hzl. Mehmet İPŞİRLİ), c. II, T.T.K.Yay., Ankara, 1999, s. 519.

<sup>119</sup> Buna göre Aden ve Tezir kalelerini almak için Ali Paşa kumandasında bir kuvvet gönderen II. Bayazıd, ordunun üçüncü defa yenilgiye uğraması karşısında oldukça sinirlenmiş ve Ali Paşa ile tüm sancakbeylerinin başlarını kestirmek istemişti. Ancak ordunun ayaklanmasından ve böylesi bir kıyımdan çekinen Padişah, sancakbeylerini azlettirmek ve rütbelerini geri almakla yetinmek durumunda kalmıştır. **On Altıncı Asır'da Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512)**, (Hzl. Şerif BAŞTAV), A.Ü. Basımevi, Ankara, 1973, s. 177; Fatih döneminde, Rumeli Beylerbeyi Süleyman Paşa, İnebahtı'ya yürümesi için görevlendirilmiş ancak Süleyman Paşa'nın başarısız olmasından dolayı görevden alınmış yerine Anadolu Beylerbeyi Davut Paşa getirilmiştir. İbn Kemal, **Tevarih-i Âli Osman**, (Hzl. Şerafettin TURAN), VII. Defter, TTK.Yay., Ankara, 1991, s. 422.

<sup>120</sup> Bursa sancakbeyi, Bursa dahilinde eşkıya teftişi bahanesiyle sancak halkına zulüm yaptığı yolunda iddiaların ortaya çıkmasıyla H.1088/ M.1677'de hapsedilip birkaç gün sonra katledilmiştir.

<sup>121</sup> Zeki ARIKAN, **XV-XVI Yüzyıllarda Hamit Sancağı**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1988, s. 27; Bolu sancağına ber vech-i arpalık mutasarrıf olan Vezir Mustafa Paşa, 1104'te (1692) sefere



Osmanlı devlet felsefesinin ve siyasetinin temelinde aslında tüm bu yukarıda değinilen esaslar yatmaktaydı. Çağına göre ileri denebilecek bir sisteme sahip olan Osmanlı geleneği kendinden önceki geleneksel birikimden faydalanarak sahip olduğu idarî kabiliyeti sayesinde asırlar boyunca devam ettirdiği yapısından günümüze oldukça zengin bir miras bırakmıştır. Bu mirasın her yönüyle ortaya çıkarılması ve anlatılması ile ortaya çıkacak fayda, günümüz araştırmacılarının ve tarihçilerinin çabalarına kesinlikle değecek türdendir.

---

memuren Edirne'de Çukur-çayırı denen yerde konakladığında, Bolu reayasının Rikab-ı hümayuna şikayet etmeleri üzerine Vezir Mustafa Paşa'nın tuğ ve sancaklarına el konularak malları müsadere edilmiş, kendisi de kapı arasında hapsedilerek Bab-ı hümayun önünde asılmıştır. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, (Hzl. Abdülkadir ÖZCAN), **Zübde-i Vekayiat**, T.T.K.Yay., Ankara, 1995, s. 451.

## I.BÖLÜM

### MÜTESELLİMLİK KURUMUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYGINLAŞMASI

#### 1.1. Mütesellim Terimi

Mütesellim kelimesi, sözlük anlamı ve kurum tabiri açısından farklı şekillerde ifade edilmiştir. Arapça (سلم) *selime*” üçlü kökünden türetilmiş olan mütesellim kelimesi sözlük anlamı bakımından, “*teslim olunan şeyi ahz ve kabul eden*”<sup>122</sup>, “*tesellüm eden*”<sup>123</sup> anlamlarına gelmektedir.

Mütesellim kelimesini terim olarak Şemsettin Sami; “*bir idare memuru tarafından vergi ve rüsumun kabzına memur adam, tahsil memuru, muhassıl*”<sup>124</sup> şeklinde açıklarken Redhouse lüğatinde, vali veya yerel vergi toplayıcıların vekilleri anlamına gelen kelimenin Türkiye’de halk dilinde “*Müsellim*” olarak da kullanıldığı belirtilmektedir.<sup>125</sup> Aslında “*teslim eden, veren*”<sup>126</sup> anlamındaki müsellim kelimesi, aynı kökten türemiş olmakla birlikte sözlük anlamı bakımından mütesellim kelimesi ile benzeşmektedir. “*Mukaddema müdür ve kaymakam gibi en küçük mülkiye memurlarına verilen isim*”<sup>127</sup>, “*eski zamanda mutasarrıflara denilirdi*”<sup>128</sup> şekillerinde açıklanan müsellim ile mütesellim kelimelerinin kurumsal anlamları bakımından ise bazı farklılıkları vardır. Bu farklılığı Abdurrahman Vefik, “*Bizde sancak mutasarrıfları bir kazanın tahsil-i varidâtı için gönderilen memûrlara utlak edilmiştir. Bunlara voyvoda dahi derler. Eyâlât vâlileri ve sancaklar mutasarrıfları uhdelerinde diğer bir sancak daha bulunur da onun idâresi için taraflarından birisini gönderirlerse ona **müsellim** derlerdi ki kazalara gönderilenlere **mütesellim** demenin münâsebeti bu sûretle tezâhür eder. 1000 tarihinden sonra başlamış Tanzimât’a kadar devam etmiştir*”<sup>129</sup> şeklinde ifade eder.

Hammer’e göre bir sancağı elinde tutanlar, sancakta kalıcılar ise bunlara mutasarrıf; geçici oldukları takdirde ise mütesellim, vali eğer ikinci bir sancağın idaresiyle

<sup>122</sup> Şemsettin SAMİ, **Kâmus-ı Türkî**, Alfa Yay., s. 1277.

<sup>123</sup> Ali Nazîmâ-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügati**, Ankara, 2005, s. 374; Bunun yanı sıra mütesellim kelimesi, farklı olarak herhangi bir şeyden ya da kişiden bağımsızlığını ilan eden şahsı tanımlamak için de kullanılmaktadır. Bkz: Sir James W. REDHOUSE, **Turkish and English Lexicon**, 3. Basım, Çağrı Yay., İstanbul, 2006, s. 1701.

<sup>124</sup> Ş. SAMİ, **Kâmus-ı Türkî**, Alfa Yay., s. 1277.

<sup>125</sup> REDHOUSE, **a.g.e.**, s. 1701; Askerî teşkilatta kullanılan Müsellem, Müselleman, Müsellembeyi ve Mir-i Müsellem gibi ünvanların ise mütesellim ve müsellim kelimeleriyle herhangi bir ilgisi yoktur. Bir çeşit Anadolu askerî sınıftan olan müsellemler, kendilerine tahsis edilen 100’er dönümlük çiftliklerde ikamet etmekte ve orduda yol açmak, hendek kazmak, top çekmek, askere zahire götürmek gibi görevleri yerine getirmekle yükümlüydüler. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: Halime DOĞRU, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı (XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sultanönü Sancağı)**, Eren Yay., İstanbul, 1990.

<sup>126</sup> Ferit DEVELİOĞLU, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitapevi, Ankara, 2000, s. 740.

<sup>127</sup> SAMİ, **a.g.e.**, s. 1345.

<sup>128</sup> Nazîmâ-Reşad, **a.g.e.**, s. 341.

<sup>129</sup> Abdurrahman Vefik SAYIN, **Tekâlif Kavaidi**, Maliye Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Müdürlüğü, Ankara, 1999, s. 244.

görevlendirilmişse, bunlara da muhassıl (vergi toplayıcı) denmekteydi.<sup>130</sup> Pakalın ise müsellimin eyalet valileriyle sancak mutasarrıflarının uhdelerinde bulunan yerlerin idaresine memur edilenler hakkında kullanılan bir tabir olduğunu, bunlar tarafından bir kazanın varidatını tahsil için gönderilen memurlara “*mütesellim*” dendiğini<sup>131</sup>, mütesellimlik kelimesinin Tanzimat’tan önce “*Voyvoda*” da denen vali ve mutasarrıfların uhdelerinde bulunan sancak ve kazaların idaresine memur olanlar için kullanıldığını bildirmektedir.<sup>132</sup> XVIII. yüzyılda mütesellimlik kurumunu ele alan makalesinde Y. Özkaya da mütesellimlere bazen voyvoda dendiğini onaylamaktadır.<sup>133</sup> Bununla birlikte Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin, sancakbeyi seferlere katıldığında tarafından atanan kaimmakama o zamanlar mütesellim adı verildiğini belirtmektedir.<sup>134</sup>

Müsellim ve mütesellim tabirleriyle ilgili olarak yukarıda verilen kurumsal açıklamaların, temelde benzerlikler göstermekle birlikte farklı veya bazı belirsiz yönleri ihtiva ettikleri görülmektedir. Bu durum özellikle söz konusu terimlerin tanımlanması ve ne zaman ortaya çıktığıyla ilgilidir. Sayın ve Pakalın’ın kurumsal anlamda yaptıkları açıklamalar birbirleriyle oldukça benzeşmektedir. Öncelikle tanımlamalarda sancak mutasarrıflarının kaza varidatı için gönderdikleri kişiye hem mütesellim, hem de voyvoda dendiği yönündeki ifadeler, daha çok mütesellimlerin malî ve vergi toplama konularındaki yetkileriyle ilgili olmalıdır. Voyvoda ise 1000 yılından sonra eyalet ve sancak beylerinin kendilerine tevcih edilen eyalet ve sancaklara bağlı kazalara, daireleri gediklilerinden veya mahalli hanedanlardan ahalinin talepleri doğrultusunda atadıkları kişiye denilmekteydi.<sup>135</sup> Yüksek mevkideki devlet görevlileri, has gelirlerinin olduğu yerlere gitmemekte, yerlerine vergileri toplamak ve reayanın güvenliğini sağlamak üzere voyvoda denen adamlarını göndermekteydiler.<sup>136</sup> Mütesellimler ile voyvodaların yetkileri hemen hemen aynıydı. Bu aynılık sadece yetkiler bakımından değil her iki kurumun tarihsel süreçlerinde kaydettikleri gelişmeler için de söz konusuydu.<sup>137</sup>

<sup>130</sup> Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, (Çev. Vecdi BÜRÜN), c: X, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 191.

<sup>131</sup> Vali ve mutasarrıfların uhdelerine tevcih olunan iki yerden önemli olanında kendilerinin oturduklarını, diğerini ise gönderdikleri bir adam ile idare ettiklerini söyler. Mehmet Zeki PAKALIN, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. II, M.E.B., İstanbul, 1993, s. 628.

<sup>132</sup> Abdurrahman Vefik Sayın gibi Mehmet Zeki Pakalın da mütesellimlik kurumunun 1000 yılından sonra başladığını ve Tanzimat’a kadar devam ettiğini ileri sürmüştür. PAKALIN, **a.g.e.**, c. II, s. 639.

<sup>133</sup> Yücel ÖZKAYA, “*Mütesellim*”, **TDVİA**, c. XXXII, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2006, s. 203.

<sup>134</sup> H. Hüsameddin, müsellimin bir sancak beyinin askerî ve mülki yetkilerini yüklenen bey veya ağa anlamlarına da geldiğini eklemektedir. Bkz; Abdi-zade Hüseyin HÜSAMEDDİN, (Hızl. Mesut AYDIN), **Amasya Tarihi**, c.IV, Malatya, 2004, s. 7.

<sup>135</sup> V. SAYIN, **a.g.e.**, s. 222; PAKALIN ise mütesellimliğin başlangıç tarihi olarak Sayın ile aynı şekilde 1000 tarihini verirken voyvodalığın başlangıç tarihi olarak XVII. Yüzyılı zikretmektedir. Mehmet Zeki PAKALIN, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. III, M.E.B., İstanbul, 1993, s. 598.

<sup>136</sup> Yaşar YÜCEL, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler*”, **Bellekten**, c. XXXVIII, S. 152, Ankara 1974, s. 677.

<sup>137</sup> Bkz. Kemal KAYA, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Voyvodalık**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.

Voyvodalar ve mütesellimler arasındaki bu benzerlikler, mütesellimlere, zaman zaman voyvoda denilmesinin nedeni olabilir.

İlk dönemlere dair yazılan kroniklerde, sancak ve eyalet yönetiminden, sancakbeylerinden bahsedilmesine rağmen Müsellim veya mütesellim kelimeleriyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.<sup>138</sup> Bunun yanı sıra Sayın ve Pakalın'ın mütesellimlik kurumunun Osmanlı Devleti'nde 1000 tarihinden sonra görülmeye başladığı yönündeki açıklamaları ise kurumun ortaya konması açısından bazı belirsizlikler içermektedir. Çünkü söz konusu tarihi neye istinaden belirledikleri konusunda herhangi bir açıklama getirmemişlerdir. Kurumun bu tarihten itibaren başladığına dair ne Osmanlı kroniklerinde ne arşiv belgelerinde ne de kanunnamelerde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak aşağıda da değinileceği üzere Peçevi, eserinde 976 (1568-1569) tarihinde San'a Taaz ve bölgesi bir sancak şeklinde Murat Paşa'ya, Zebid ve çevresi ise ayrı bir sancak olarak Hasan Paşa'ya verildiğinde paşaların “*müsellimlerinin*” sancaklara geldiklerinden bahsetmektedir.<sup>139</sup> Avdo Suçeska ise Bosna'da sancakbeyine, beylerbeyine, valiye, vezire geçici olarak vekâlet eden memuru ifade eden mütesellimlerin, XVI. Yüzyıl başlarından itibaren görüldüğünü ve sancakbeyi ya da beylerbeyinin özel buyrulduyuyla atandıklarını vurgulamaktadır.<sup>140</sup>

Mütesellimlik kurumuyla ilgili olarak Talat Mümtaz Yaman, kroniklerde ve sicillerde müsellim şekline hemen hemen hiç tesadüf edilmediğini, kelimenin sürekli mütesellim şeklinde geçtiğini, sadece daha sonraki tarihlerde yazılmış olan Netâyic-ül-Vuku'ât adlı eserde aynı anlamda müsellim ve mütesellim kelimelerinin birlikte geçtiğini yazar.<sup>141</sup> Kroniklere bakıldığında olaylardan bahsedilirken mütesellim kelimesinin XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüz başlarında sıklıkla müsellim şeklinde geçtiği tespit edilmiştir. Örneğin; Peçevi eserinde, 976 (1568-1569) tarihinde Yemen ve Aden eyaletlerinin başına getirilen Rıdvan Paşa'yı görevinden uzaklaştırmak için Mahmut Paşa'nın Yemen ve Şam bölgelerinin iki eyalete bölünerek yönetilmesi yolundaki tavsiyelerine uyularak Yemen'in dağlık parçası olan

<sup>138</sup> **Aşıkpaşazade Tarihi**, 2003; Mehmet NEŞRİ, **Kitab-ı Cihan-nüma**, (Hzl. Faik Reşit UNAT-Mehmet A. KÖYMEN), c. I, T.T.K.Yay., Ankara, 1995; Mehmet NEŞRİ, **Kitab-ı Cihan-nüma**, (Hzl. Faik Reşit UNAT-Mehmet A. KÖYMEN), c. II, T.T.K.Yay., Ankara, 1995; Hadidi, **Tevarih-i Ali Osman (1299-1523)**, (Hzl. Dr. Necdet ÖZTÜRK), Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1991, Kayhan ATİK, **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âli Osman**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001; **On Altıncı Asır'da Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512)**; Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, c. III, (Hzl. İsmet PARMAKSIZOĞLU), Kültür Bakanlığı Yay., Eskişehir, 1992.

<sup>139</sup> “...*Bu paşaların müsellimleri gelince, Rıdvan Paşa, kendilerinin gelmelerini beklemedi, üzüntüden dayanamayarak görevini bırakıp gitti...*” denmekteydi. Bkz: Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, (Hzl. Bekir Sıtkı Baykal), c. I, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 456;

<sup>140</sup> Yazar Saraybosna'da bu tür mütesellimlerin 1517'de ortaya çıktığına dair kesin bir tarih belirlemesi mütesellimlik kurumunun başlangıcı açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bkz: Avdo SUÇESKA, “*Bosna Eyaletinde Mütesellimlik*”, **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1985)**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 591.

<sup>141</sup> Talat Mümtaz YAMAN, “*Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütesellimlik Müessesine Dair*”, **Türk Hukuk Tarihi**, c. I, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1944, s. 87.

San'a Taaz ve bölgesi bir sancak şeklinde Murat Paşa'ya, Zebid ve çevresi ise ayrı bir sancak olarak Hasan Paşa'ya verildiğini ve bu paşaların “*müsellimlerinin*” sancaklara geldiklerinden bahseder.<sup>142</sup> Yine Peçevi 1007 (1598-1599) tarihinde Karayazıcı'nın isyanını anlattığı bölümde Karayazıcı'nın, Sivas'a bağlı sancaklardan birinde sancakbeyinin kaymakamı (vekili) olduğunu, sancakbeyinin seferde iken sancağın bir başkasına ihsan edildiğini ancak yeni sancakbeyinin “*müsellimi*” gelince Karayazıcı, müsellimi sancağa almayarak geri gönderdiğini bildirmektedir.<sup>143</sup> Aynı şekilde Mustafa Selaniki tarihinde Evail-i Zilkade 1004 (27 Haziran 1596) tarihinde Frenk Cafer Paşa'ya Trablusşam Beylerbeyliği verildiğini, Frenk Cafer Paşa'nın müsellimini beylerbeyliği zabtına gönderdiğini, kendisinin Donanma-i Hümayun'da kaldığını söyler.<sup>144</sup> Evliya Çelebi'nin ünlü Seyahatnamesinde de kelime sürekli müsellim şeklinde kullanılmaktadır. Seyahatnamede Tarhuncu Ahmed Paşa'nın Diyarbakır'ı müsellimi ile zabt etmesi<sup>145</sup> ve Çelebi'nin Kütahya'da bulunduğu sırada Kütahya müsellimi Melekli Abdullah Ağa'nın kendisine 100 kuruş para, bir at, bir köle, samur kürk ve bir kese altın ihsan eylemesine dair ifadeler, bu duruma örnek gösterilebilir.<sup>146</sup>

Buna rağmen XVII. ve XVIII. Yüzyıllara dair olayların anlatıldığı kroniklerde ve Osmanlı arşiv belgelerinde ise kelime daha çok “*mütesellim*” şeklinde geçmektedir. Örneğin Peçevi tarihinde, Diyarbakır mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın görevinden azledilip yerine başka birinin atandığı ve gelen mütesellime zorluk çıkarmadığı anlatılmaktadır.<sup>147</sup> Nâima, Celali isyanlarını anlattığı bölümde, H. 1008 (M. 1599/1600) tarihinde Karayazıcı diye bilenen Abdülhalim adlı bir sekban bölükbaşı ile Karaman Mütesellimi Mehmet Çavuş'un Urfa dolaylarında yaptıkları bir çatışmayı<sup>148</sup> kaydetmekle birlikte H. 1016 (1607) yılı olaylarından bahsederken de Kalenderoğlu Mehmet adlı bir eşkıyanın bazı beylerbeylerine çavuşluk, kethüdalık ve mütesellimlik yaptığını yazar.<sup>149</sup> Naima'nın değindiği olaylardan bir diğeri ise

<sup>142</sup> **Peçevi Tarihi**, c. I, s. 456; Aynı olay Selaniki tarihinde geçmekle birlikte burada sancakbeylerinin müsellimlerinden-mütesellimlerinden bahsedilmemektedir. **Tarih-i Selaniki**, c. I, s. 65.

<sup>143</sup> Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, (Hzl. Bekir Sıtkı Baykal), c. II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 254.

<sup>144</sup> **Tarih-i Selaniki**, c. II, s. 61; Aynı eserde kanundışı eylemlerle ilgili olarak “...Böliüklere dahil olan erazil taifesinden kişilerin seferlere gitmeyip, ellerine ahkamlar alıp, istihdâma kalduk diyerek sancaklar zabtına “*müsellimler*” olup, beğleri sefere gittiklerinden zuefa reaya üzerine musallat olup...”, bu kişilerin halka çeşitli zulümlerde buldukları vurgulanmaktadır. Bkz: s. 835.

<sup>145</sup> **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Hzl. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), c. I, Y.K.Y., İstanbul, 2006, s. 133,

<sup>146</sup> **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz: Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), c. IX, Y.K.Y., İstanbul, 2006, s. 18. Ayrıca Erzurum'un Gürcü Mehmet Paşa'ya ihsan olunduğu paşa divanında açıklandığı zaman Defter-zade Mehmet Paşa'nın, kutlama dileklerinde bulduktan sonra Müsellime “Hilat-ı fâhire” giydirmesine dair bkz: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Hzl: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), c. II, Y.K.Y., İstanbul, 2006, s. 192.

<sup>147</sup> Hamdi ŞİMŞEK, **Peçevi Tarihi (355b-364b , Zeyl 365a-393a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 56.

<sup>148</sup> Mustafa Naima, **Nâima Tarihi**, c. I, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1281-1283, s. 223.

<sup>149</sup> **Nâima Tarihi**, c. I, s. 4.

aslen Gürcü olan ve İstanbul'a sığınan Magrav'ın Müslüman olduktan sonra Karaman Beylerbeyliğine atanması sonrası Konya'ya mütesellim göndermesidir.<sup>150</sup> Bunun yanında Zübde-i Vekayiat'ta<sup>151</sup>, Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi'nde<sup>152</sup>, 1688-1704 tarihli Anonim Osmanlı Tarihi'nde<sup>153</sup>, Vâsıf Efendi tarihinde<sup>154</sup>, Netayic'ül-Vukuat'ta<sup>155</sup> ve Cevdet Tarihinde<sup>156</sup> mütesellimlik kelimesi çeşitli vesilelerle geçmektedir. Aslında müsellim ve mütesellimlik tabirlerinin kullanılmasında çok da fazla bir ayırım gözetilmediği, anlam bakımından birbirlerini tamamlayan ve yakın olan bu kelimeler sıklıkla birbirlerinin yerlerine kullanıldığı söylenebilir. Bu durum, özellikle Naima'nın eserinde 1651 yılı olaylarının anlatıldığı bölümde mütesellim ve müsellim kelimelerinin birbirleri yerine üstelik aynı sahifede kullanıldığı görülmektedir.<sup>157</sup>

Mütesellim ve müsellim kelimeleri dışında dikkati çeken bir başka nokta ise bahsedilen kroniklerde ve arşiv belgelerinde “*kaymakam*” veya “*sancakbeyi vekili*” kavramlarının kullanılmasıdır. Mütesellimlik kurumunun kavramsal çerçevesi belirlenirken bu konu üzerinde de durulması gerekmektedir. Evliya Çelebi, dönemiyle ilgili eyalet ve sancakları sayarken “*Eyalet-i budin ve Eyalet-i Eğri ve Eyalet-i Kannije*” başlığı altında Budin'in paşa sancağı, liva-i Belgrad'ın ise ka'immakâmlık olduğunu kaydetmektedir.<sup>158</sup> Konuyla ilgili olarak Avdo Suçeska, mütesellimlerin kaymakamlık sıfatına sahip olduklarını<sup>159</sup>, A. Sayın ise vekil anlamına gelen kaymakamın, mutasarrıfın makamına kâim olan memur için kullanıldığını ve Tanzimat'tan önce mütesellimler için kullanıldığını belirtir.<sup>160</sup>

<sup>150</sup> **Nâima Tarihi**, c. III, s. 51.

<sup>151</sup> **Zübde-i Vekayiat**, s. 49, 133, 485, 347.

<sup>152</sup> **Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi**, (Hzl. Ziya YILMAZER), c. II, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 1018.

<sup>153</sup> **Anonim Osmanlı Tarihi (1688-1704)**, (Yayına Hzl. Abdülkadir ÖZCAN), T.T.K.Yay., Ankara, 2000, s. 155, s. 220.

<sup>154</sup>: Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l- Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr**, (Hzl. Mücteba İLGÜREL), İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1978, s. 74, 349.

<sup>155</sup> Canbuladoğlu Hüseyin Bey'in yiğeninini Halep mütesellimliği bkz: Mustafa Nuri Paşa, **Netayic'ül-Vukuat**, (Hzl. Neşet ÇAĞATAY), c.I-II, T.T.K.Yay., Ankara, 1987, s. 206. Yine İç ağalarıyla mütesellim ve voyvodalar hakkında bkz: Mustafa Nuri Paşa, **Netayic'ül-Vukuat**, (Hzl. Neşet ÇAĞATAY), T.T.K.Yay., Ankara, 1987, c. III-IV, s. 111.

<sup>156</sup> **Tarih-i Cevdet**, c. I, Matbaa-i Osmaniye, II. Basım, Dersaadet, 1309, s. 335.

<sup>157</sup> 1651'de Mehmet Emin Paşa kethüda bey aracılığıyla oldukça yüksek caize ödemesi karşılığında Van beylerbeyisi olmuş ve halkı hoşnut tutmuştu. Ancak eyalet sonrasında Sadrazam Bektaş Ağa ile müttefiken İbrahim Paşa'ya oldukça yüksek caize ile verildi. “... **Mütesellimi** vardıkta Van Ağası Hasan Ağa ve Yeniçeri Ağası Sinan Ağa ve sâ'ir çorbacılar ve ayan bir yere gelip...” Emin Paşa'nın daha caizesini çıkarmadan mansıbının değiştirilmemesi konusunda merkeze arz gönderilmiş ve “...**İbrahim Paşa'nın müsellimin** rû be-râh edip...” geri gönderilmişti. Bkz: Tarih-i Nâima, (Hzl. Mehmet İBŞİRLİ), c. III, T.T.K.Yay., Ankara, 2007, s. 1303.

<sup>158</sup> **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, c. I, s. 82; Çelebi ayrıca Edirne'ye geldiğinde Edirne Kaymakamı'na yaptığı ziyaretten **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Hzl. Seyit Ali KAHRAMAN, Yücel DAĞLI, Robert DANKOFF), c. VIII, Y.K.Y., İstanbul, 2003, s. 27, 28; Söke'nin Paşa'sının sürekli deryada olmasından dolayı kaymakamının 40.000 guruş tahsil ettiğini söylemekteydi. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, c. IX, s. 79.

<sup>159</sup> SUÇESKA, **a.g.m.**, s. 591.

<sup>160</sup> A. SAYIN, **a.g.e.**, s. 261; Ağırlıkla kadı sicillerine dayanan çalışmasında Muhiddin Tuş mütesellimlere bazen kaymakam dendiğini belirtmektedir. 18 Haziran 1792 tarihli bir belgede “*mesaliğ-i ibad için müddet-i muktedir*

Bu bilgilere dayanarak müsellim veya mütesellimlere zaman zaman “*kaymakam*” veya “*sancakbeyi vekili*” gibi tabirlerin de kullanıldığı söylenebilir. Nitekim müsellimlerin/mütesellimlerin sancakta idari ve malî işlerin yürütülmesinde sancakbeyinin bir nevi vekili olmaları dolayısıyla zaman zaman sözkonusu görevliler ve aynı zamanda mütesellimlerin yerlerine bıraktıkları vekiller<sup>161</sup> için de kaymakam tabiri kullanılmıştır.

Yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde mütesellimlik kelimesinin çeşitli anlamlar ve aşamalar geçirdiği söylenebilir. Buna göre sancak yönetimini üstlenen sancakbeylerinin ve beylerbeylerinin savaşlar ya da diğer görevleri nedeniyle mansıplarında bulunmaları zor olduğundan yerlerine önce belirli bir süre için bıraktıkları vekillerine ilk dönemleri olan XVI. Yüzyıl için müsellim sonrasında mütesellim denilecek olan adamlarını göndermeye başlamışlardır. XVI. Yüzyılda Osmanlı bürokratik alanında diplomatik esasların kesin anlamıyla yerleşmemesi, kâtiplerin uymak zorunda oldukları belirli kaidelerin olmaması gibi nedenler sonucunda mütesellim-mütesellim kelimesinin kullanımını büyük ihtimalle defter veya belge kaydeden kâtiplerin inisiyatiflerinin belirlediği söylenebilir.<sup>162</sup> Böylelikle XVII. ve XVIII. Yüzyıllar boyunca giderek yaygın hale gelen uygulama sonucunda vekil bırakılan bu görevlilere artık mütesellim denilmeye başlanmıştır.<sup>163</sup> “*Dergâh-ı Muâllam Kapıcıbaşlarından Saruhan sancağı mütesellimi El-hacc İlyas dâme mecduhuya...*”<sup>164</sup>, “*Dergâh-ı Muâllam kapıcıbaşlarından Saruhan sancağı mütesellimi El-hacc Eyüb dâme mecduhuya...*”<sup>165</sup>, “*Dergâh-ı Muallam Kapıcıbaşlarından Menteşe sancağı mütesellimi olub...*”<sup>166</sup> hüküm örneklerinden görüleceği üzere XVIII. Yüzyıl sonlarıyla XIX. Yüzyıl başlarına ait iki adet Mütesellimlik Defterinde ise kelime sürekli mütesellim olarak geçmektedir. XVIII. Yüzyıl arşiv belgelerinde çok seyrek de olsa geçen “*müsellim*”

---

*bir kaymakam nasbı*” gerektiğinden İsmail Ağa mütesellim olarak atanmıştı. Muhiddin TUŞ, **Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya (1756-1856)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 1993, s. 85; Yine 1007 (1597-1598) yıllarında Ankara’ya Bey tayin edilen Mustafa Bey’in sefere giderken yerine kaymakam bırakmasıyla ilgili bkz: Özer ERGENÇ, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 68.

<sup>161</sup> Evail-i Ramazan 1061 (01.08.1651) tarihinde Saruhan sancağı mütesellim kaymakamına yazılan ferman; Çağatay ULUÇAY, **XVII. Asırda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1944, s. 322; Hamit sancakbeyi kaymakam vekili ve kethüdası Hamza Hüsam’ın asileri yakalmasıyla ilgili hüküm bkz: ARIKAN, **a.g.e.**, s. 28; “*fahrü’l-ümerân Kastamonu kâim-mâkâm Osman Ağa el-mükerrem bade’l yevm i’lâm olunur ki ...*”, **Kastamonu Şerhiye Sicili**, No: 11, s. 57, H. 125.

<sup>162</sup> Benzer belirsiz kullanımlar için bkz: Zekai METE, “*Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muamelat: Sancakbeyi Belge ve Defterleri*”, **Osmanlı Araştırmaları**, c. XIX, İstanbul, 1999, s. 191.

<sup>163</sup> XVIII. Yüzyıla dair Mühime Defterlerinde kelime genellikle “*mütesellim*” şekliyle geçmektedir. Bkz: Fi evail-i Şaban 102 tarihli hüküm, **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 101, s. 56, hüküm: 3; s. 78, Hüküm: 3; s. 79, Hüküm: 4.

<sup>164</sup> **B.O.A., K.K. Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi, Mütesellimlik Defteri**, No: 7512, s. 40, Hüküm Numarası: 2.

<sup>165</sup> **B.O.A., K.K. Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi, Mütesellimlik Defteri**, No: 7512, s. 34, Hüküm Numarası: 2.

<sup>166</sup> **B.O.A., K.K. Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi, Mütesellimlik Defteri**, No: 7512, s. 34, Hüküm Numarası: 1.

kelimesinin ise mütesellim ile aynı anlama geldiği düşünülmektedir. Nitekim müsellim şeklinde geçen görevlilere gönderilen hükümler ve emirlerden tespit edilen yetkilerin mütesellimlerin yetkileriyle aynı olması bu düşünceyi desteklemektedir.<sup>167</sup>

## 1.2. Mütesellimlik Kurumunun Ortaya Çıkışı

Osmanlı devleti'nde iktisadî, idarî ve askerî anlamda aslî unsur olan sancakların başında sancakbeyleri bulunmaktaydı. Kanununun uygulanması ve nizamın sağlanmasından sorumlu sancakbeyleri<sup>168</sup> tımarlılarla birlikte sefere katılmaları durumunda kanun ve nizamın uygulanması ve düzenin sağlanması ele alınması gereken öncelikli sorunlardan biri idi. Çünkü oldukça zahmetli ve uzun bir süreci kapsayan ve özellikle eşkiyalık ve soygun faaliyetlerinin hızla arttığı bu dönemlerde sancaktaki ahalinin ve gelir kaynaklarının korunması hem merkez hem de bey açısından son derece önemliydi.

Taşrada kanun ve nizamla sorumlu beylerbeyi ve sancakbeylerinin seferlerde olduğu dönemlerde oluşacak otorite boşluklarını doldurmak üzere merkezin bir takım stratejiler geliştirdiği hatta gerek görüldüğü hallerde güvenlik gerekçesi ile bazı beylerin seferlerden bile affedildikleri görülmektedir. Hüdavendigâr sancakbeyi sefere gider ise eşkiyaların sancağı harab edeceklerini bildiren Bursa kadısının ilamı üzerine Hüdavendigâr beyinin sipahileriyle Boğazhisarı'na gidip Kaptan Paşa'dan izin aldıktan sonra sancağına geri dönmesi istenmekteydi.<sup>169</sup>

Yukarıda değinilen örneğin, devletin hem karakterine ve hem de menfaaletlerine uymayacağından ülke genelinde uygulanmasının mümkün olamayacağı aşikârdır. Bununla birlikte sancakta otorite boşluklarının yaşanmasına sadece seferler değil atanma ve azillerle birlikte teftiş hareketleri de neden olabilmekteydi. Tevcihler esnasında eski- yeni sancaklar arasında yakınlık-uzaklığa bakılmadığından, beyin yeni mansıbına kalabalık maiyetiyle birlikte varması oldukça uzun bir yolculuğu gerektirmekteydi. Bu nedenle mütesellimlik genel bir uygulamaya dönüşmeden yani bir kurum olarak genel ilkeleri ve kaideleriyle ortaya çıkmadan önce Osmanlı taşra idaresinde sancakbeyleri çeşitli gerekçelerle mansıplarından

<sup>167</sup> Çorlu müsellimine hitaben 29. Z. 1175 (21.07.1762) tarihli emir bkz: **B.O.A, C. BLD.**, Dos. Nr. 96, Gömlek Nr. 4789.

<sup>168</sup> Kadı ve subaşı, sancakbeyine bu görevleri yerine getirmesi aşamasında en büyük yardımcı amilleriydi. İ. Metin KUNT, **The Sultan's Servants The Transformation Of Ottoman Provincial Government (1550-1650)**, Columbia University Pres, New York, 1983, s. 15; J. DENY, "Sancağ", **The Encyclopaedia Of İslam**, Vol.: IX, Leiden Brill, 1997, s. 13.

<sup>169</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No:19, s. 99, Hük. 3, 29 Muharrem 980 (11 Haziran 1572); Bundan çok sonraki bir tarihte ise Evahir-i Receb 1015 (1 Aralık 1606) de Saruhan sancakbeyi Hacı Bey, sefer sırasında sancağında celali eşkiyası zuhur ettiğinden sancağın hıfz ve hırsesinde bırakılmıştı. ULUÇAY, **a.g.e.**, s. 200.



ayrıldıklarında veya başka bir sancağa atandıklarında sancakların muhafazası için nasıl bir yöntemin izlendiği probleminin açıklanması gerekir.

Bu konuda değişik uygulamalardan bahsetmek mümkündür. Merkezin sorunun çözülmesi aşamasında pragmatik yaklaşımlarının sonucu olan bu farklı uygulamalar ise işleri oldukça kolaylaştırmaktaydı. Özellikle atama dönemlerinde Mühimme Defterlerinde birbiri ardına gönderilen hükümlerde sorunun nasıl çözümlendiğini görmek mümkündür. Burada adeta bir otorite zinciri kurularak sorun aşılmaya çalışılmıştır. 10 Safer 980 (22 Haziran 1572) tarihli hükümde; Erzurum Beylerbeyi Ali Paşa'nın vefatı üzerine Bağdat Beylerbeyi Murat'a Erzurum tevcih edilmiş ise de yeni beylerbeyi gelinceye kadar Pasin Bey'inin Erzurum'u muhafaza etmesi emredilmekteydi.<sup>170</sup> Hemen akabinde Bağdat Beylerbeyisi Murad'a gönderilen hükümde ise Erzurum Beylerbeyisi vefat ettiğinden yerine kendisinin atandığı ve “... *Erzurum dahi serhad olub muhafazası mühimmattan olmağın istical üzere kalkıp Erzurum'a gelip erişmek ...*” gerekçesi ile Bağdat Beylerbeyliği verilen Şehrizol Beyi gelinceye kadar Bağdat muhafazası için muktedir bir adamını bırakması istenmekteydi.<sup>171</sup> Bağdat eyaleti tevcih edilen Şehrizol Beylerbeyine gönderilen hükümde kendisinin bir an önce mansıbına gitmesi ancak Şehrizol beylerbeyliği verilen Hasan gelinceye dek sancağın “*hıfz ve hıraseti*” için Şehrizol ümerasından Hamza'nın görevlendirilmesi talep edilmekteydi.<sup>172</sup> Sancağın muhafazası için özellikle ümeradan birinin atanmasının nedeni, idarî alanda tecrübeli bu kişinin, yeni bey gelinceye dek sancak idaresini daha kolay yürütebileceği düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Yine aynı şekilde Hüdavendigâr sancakbeyinin muhafaza için bıraktığı Behram Kethüda'nın askerî bir sınıftan olduğu, kethüdalık unvanından anlaşılmaktadır.<sup>173</sup>

Sancağa vekil bırakmakla ilgili diğer bir ilginç örnek Hamit sancağında yaşanmıştı. Isparta kadısının merkeze bildirdiğine göre H.1012/M.1603 tarihinde Hamit sancakbeyi sefere giderken leventlerinden Ahmet'i birkaç bin guruh olarak kethüda yapmış ve sancağın başında bırakmıştı.<sup>174</sup> Sefere gidecek olan Hamit sancakbeyi muhtemelen sefer ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu borcu yapmış ve karşılığında borçlandığı levente sancağın idaresini bırakmıştı. Aslında bu örnek sancakbeylerinin vekil bırakma işini, aynı zamanda kendilerine

<sup>170</sup> Pasin Beyinin aynı zamanda ölen beylerbeyinin muhalefatını zabt etmesi de emredilmekteydi. **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No:19, s. 138, Hük. 2.

<sup>171</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No:19, s. 142, Hük. 2.

<sup>172</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No:19, s. 138, Hük. 2, 10 Safer 980 (22 Haziran 1572) .

<sup>173</sup> Hüdavendigâr sancakbeyinin yerine bıraktığı Behram Kethüda, ehl-i fesad zümresinin hakkından gelinmek istendiğinde bunların serbest tımarlara ve vakıf köylerine sığındıklarından bu durumun sıkıntı yarattığı, vakıf ve serbest tımar zabıtlarına konuyla ilgili ferman yazılmasını talep etmiştir. **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No:14, s. 129, Hük. 523, Selh-i Cemaziyelevvel 978 (30 Ekim 1570).

<sup>174</sup> Sancağın başına bırakılan Ahmet, topladığı 500-600 kadar leventi bölüklere ayırarak köylere “*kışlak*” namıyla yerleştirip masraflarını köy halkına yüklemesi nedeniyle bir takım sorunlara yol açmıştı. Mustafa AKDAĞ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları**, Cem Yay., İstanbul, 1995, s. 421.

gelir getirecek bir uygulamaya dönüştürdükleri yolunda bir izlenim vermekte ve çok sonraki tarihlerde XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda giderek yaygın bir hal alan mütesellimlik görevinin para karşılığı deruhte edilmesi ile benzeşmektedir.<sup>175</sup>

Muhafaza için beyler bazen oğullarını tercih edip sancaklarında bırakabilmekteydiler. Nitekim Semavet sancakbeyi Süheyl, Bağdat muhafazasına gittiğinde sancağın muhafazasına bıraktığı oğlunun hizmeti karşılığında zeamet verilmesi için Bağdat Beylerbeyine 5 Muharrem 962 (30 Kasım 1554) tarihinde hüküm gönderilmişti.<sup>176</sup> Burada sancakbeyi Süheyl'in en iyi güvenebileceği kişi olarak oğlunu tercih etmiş olması ihtimali üzerinde durulabilir. Ancak beyin zeamet verilmesi için sancak muhafazasını oğlunu bırakmış olması ihtimali daha yüksektir.

Sancak muhafazasının sağlanması için takip edilen bir başka yöntem ise sancağın yeni atanan beyi gelinceye kadar eski beyin, sancağı terk etmeyerek görevinin başında kalmasını temin etmektir. Örneğin Mısır eyaleti tevcih olunan Sinan Paşa mansıbına varıncaya kadar “... *kemakân muhafaza hizmetinde olup mahmiyye-i Mısır'ı hâli koymasın.*” denilerek eski Mısır Beylerbeyi İskender Paşa'nın sancağında kalması emredilmekteydi.<sup>177</sup> Gönderilen emirlerde eski sancakbeylerinden bu konuda gereken özeni göstermelerinin istenmesi ve yeni bey gelmeden sancağı terk edecek olurlar ise cezalandırılacaklarına dair ifadelerin yer alması merkezin bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.<sup>178</sup>

Ancak bazı durumlarda sancakbeyleri, yerlerine muhafaza için herhangi birini bırakmadan mansıplarının dışına çıkmaktaydılar. Bu ise oldukça büyük ve çetrefilli sorunlara yol açmaktaydı. Nitekim Mısır Beylerbeyinin, Zekiye (?) sancakbeyi Sinan'ın sancağı korumasız bırakması nedeniyle bir başka sancakbeyini muhafaza için görevlendirdiği ve sancağın 7-8 ay kadar “*nöbetçi tarikiyle zabt ve hıfz*” olunduğu belirtilmekteydi.<sup>179</sup> Belgeden ilgili sancakbeyinin neden böyle bir eylemde bulunduğuna dair bir fikir edinmek mümkün değildir. Trablus sancakbeyinin Kıbrıs'da olmasından dolayı etrafta eşkıyaların türediği ve mal-ı mirinin tahsil edilemediğini bildiren Halep Defterdarı'nın şikayeti üzerine Şam Beylerbeyine gönderilen hükümde Şam'dan yarar sancakbeylerinin bir miktar yeniçeri ile

<sup>175</sup> İsmail Ağa kendi Antep mütesellimliğini Ebubekir Ağa'ya 3.000 guruşa iltizam etti ve Ebubekir ise bu görevi iki aylığına Süleyman Ağa'ya, sonrasında Osman Ağa'ya verdi. **Hülya CANBAKAL, Ayntab At the End of the Seventeenth Century: A Study of Notables and Urban Politics**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard University, s.70.

<sup>176</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d**, No:1, s. 223, Hük. 3, 10 Safer 980 (22 Haziran 1572).

<sup>177</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d**, No:10, s. 327, Hük. 3.

<sup>178</sup> Mizistre Beyi'nin yeni sancakbeyi Mahmut'un mansıbına varıncaya kadar sancağın muhafazasında kalması, eğer sancağı Mahmut gelmeden terk eder ise cezalandırılacağı bildirilmekteydi. **B.O.A, A.DVN.MHM.d**, No:10, s. 121, Hük. 2, 29 Ramazan 979 (14 Şubat 1572).

<sup>179</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d**, No:14, s. 414, Hük. 584, 22 Cemaziyelevvel 978 (22 Ekim 1570).

birlikte sancağa göndermesi istenmişti.<sup>180</sup> Bahsedilen iki vakaya rağmen bu durum çok sık rastlanan örneklerden değildi.

Sancak muhafazası için bey tarafından bırakılan kişilerin veya bu iş için görevlendirilen başka bir sancakbeyinin görev ve yetkilerinin ne olduğu sorusunun netlik kazanması uygulamanın anlaşılması açısından önemlidir. Gerçekte belgelerde geçtiği şekliyle ilk başta muhafaza hizmetiyle görevlendirilen kişilerin yetkilerinin sadece sancak muhafazası ile ilgili olduğu izlenimi vermektedir. Oysa bazı belge içeriklerinde konuyla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılması bize pratikte işlerin nasıl yürütüldüğü hakkında bir fikir vermektedir. Bu hükümlerden biri olarak Avlonya sancakbeyi Bayazıd'ın kaymakamı İbrahim, sancakbeyine ihale kılınmış iki gedik ve diğer cihetlerde azl ve nasbın hala kadılar, ve azaplar elinde olduğu ve sancak ahalisinin kendisine itibar etmediği yolunda merkeze şikayet etmekteydi. Bunun üzerine sancakbeyine ait olan işlerin kaymakamına bırakılması ve sancağın muhafazası için birlikte çalışılmasına dair 7 Zilkade 979 (22 Mart 1572) tarihli emir gönderilmişti.<sup>181</sup> Yine yukarıda değinilen örneklerden biri olarak Zekiye sancağı muhafazasına Mısır beylerbeyi tarafından görevlendirilen sancakbeyine, hasat zamanı geldiğinden sancakta miri tarafından zabtolunacak mahsulün kul taifesinin mevacibleri için kullanmasına dair emir verilmiştir.<sup>182</sup> Aslında bu emir bize ilk dönemlerde sancak muhafazasında bırakılan sorumlu kişilerin aynı zamanda sancağın her türlü malî ve idarî işlerinden sorumlu olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yine “*kaymakam*” tabirinin bu dönemde vekil bırakılan kişiler için mütesellim tabiri yerine yoğunlukla kullanıldığı tespit edilmektedir. Halep vilayet merkezinde zeamet ve tımara mutasarrıf müteferrikalar ve çavuşların sefere memur olduklarından sefere katılmaları konusunda kadı ile birlikte “...*Halep beylerbeyisi kaymakamına ve vilayet-i mezburede olan sancakbeyi kaymakamlarına ....*” hitap edilmekteydi.<sup>183</sup> Hükümde hem beylerbeyi hem de sancakbeyleri kaymakamlarına hitap edilmesi ve hükmün sefer ile ilgili olması bakımından Halep'teki beylerin sefer nedeniyle sancaklarında bulunmayacaklarından yerine getirilmesi gereken şeyler kaymakamlarından talep edilmekteydi. Hatta erken tarihli kanunnamelerde kaymakam tabirinin sıklıkla geçtiği görülmektedir. Nitekim II. Mehmet ve II. Beyazıd dönemlerine ait yasaknamelerden olan Kızılca-Tuzla'nın yasak hükmünde “...*Karesi elinin sancağı begleri ve kadıları ve subaşıları ve yerlerine duran adamları...*” şeklinde geçmekle

<sup>180</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No:14, s. 399, Hük. 558, 24 Cemaziyelevvel 978 (24 Ekim 1570).

<sup>181</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 10, s. 321, Hük. 2.

<sup>182</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No:14, s. 414, Hük. 584, 22 Cemaziyelevvel 978 (22 Ekim 1570).

<sup>183</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 73, s. 505, Hük. 1, 2 Zilhicce 1003 (8 Ağustos 1595); Benzer şekilde Budin'e görevli olarak gönderilen Kapıcıbaşı Veli Ağa'ya İstanbul'dan Budin'e varınca yol üzerinde olan sancakbeyleri ve kadılarla birlikte sancakbeyi kaymakamlarından gereken kolaylığı göstermeleri istenmekteydi. **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 73, s. 518, Hük. 1, Selh-i Zilkade 1003 (8 Temmuz 1595).

birlikte yine aynı dönemlerde Vilk-eli vilayetlerinin tuz yasağı hükmünde; “... bu babda ol vilayetleriün sancakbegleri ve kadıları ve subaşuları ve yerlerine ka'im adamlar...”<sup>184</sup> olarak geçmekteydi.

Daha sonraki tarihlerde ise Anadolu Beylerbeyliği zabtına gelen “Müsellim” tarafından Şeyhlü subaşılığına atanan kethüdası Mahmud'un ahaliden haksız yere para tahsil etmesi nedeniyle yazılan hükümde görüleceği üzere vekil bırakılan veya atanan görevliler için giderek “müsellim” veya “mütesellim” tabirlerinin kullanıldığı tespit edilmektedir.<sup>185</sup> Vekil bırakılan bu kişiler herhangi bir kusurları özellikle de ahaliye zulm ve teaddileri görülecek olur ise hemen azledilmekte ve gereken ceza verilmekteydi. Kütahya kadısı ile Anadolu sancakbeylerine, kadılarına ve sancakbeyi müsellimlerine gönderilen hükümde; Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa'nın müsellimlik (mütesellimlik) hizmetinde olan Mahmut'un hakkında yapılan şikayet üzerine görevden alınması ile ilgiliydi. Ancak Mahmut hakkındaki suçlamalarla bir ilgisi olmadığı yolunda ısrarı sonuncunda kendisi tekrar göreve getirilmiştir.<sup>186</sup>

Yine herhangi bir nedenle sancağa bırakılan vekiller, sancak dışına çıkmaları durumunda yerine bir başka vekil bırakmaktaydı. Elebaşlarının yakalanmasının öcünü almak isteyen avenelerini defetmek üzere Hamit sancakbeyi kaymakam vekili Kethüda Hamza Hüsam'ın görevlendirilmesi buna örnek olarak verilebilir.<sup>187</sup>

XVII-XVIII. Yüzyıllar arasında birçok sancak mütesellimlik ile idare edilmekle birlikte mütesellimlik aslında görüleceği üzere oldukça büyük benzerlikler gösteren ve pratikte çok erken dönemlerden itibaren uygulanan vekillik uygulamasından ortaya çıkmıştır. Aslında kurum şeklinde ortaya çıktığı XVII-XVIII. Yüzyıllarda da mütesellimler, vekili oldukları sancak mutasarrıflarının ve beylerinin yerlerine sancağın her türlü işlerini yürütmekteydiler. Süreç içerisinde görülen en büyük farklılaşma ise bu göreve atananların menşelerinde, görev sürelerinde ve atanma şekillerinde ortaya çıkmıştır.

<sup>184</sup> Tavşanlı tuzu yasak hükmünde de benzer ifadeler kullanılmıştır. Robert ANHEGGER-Halil İNALCIK, **Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Sultani (II. Mehmet ve II. Beyazıt Devirlerine Ait Bazı Yasakname ve Kanunnameler)**, T.T.K. Yay., Ankara, 2000, s. 31, 33.

<sup>185</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d**, No:70, s. 70-71, Hük. 1, 22 Cemaziyelevvel 1001 (24 Şubat 1593); Mütesellim ve Müsellim tabirleri hakkında ayrıntılı açıklamalar için bkz. “Mütesellim Terimi” adlı başlık.

<sup>186</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d**, No:73, s. 576, Hük. 1, 10 Şevval 1203 (4 Temmuz 1789); **B.O.A, A.DVN.MHM.d**, No:73, s. 576, Hük. 2.

<sup>187</sup> ARIKAN, **a.g.e.**, s. 28.

### 1.3. Mütessellimliğin Yaygınlaşması

Kanuni döneminden itibaren yaşanan süreç aslında mali ve iktisadi alanlarda ortaya çıkan değişimler ile birlikte sosyal ve askeri yapılarda farklı unsurların ortaya çıktığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Kanuni'nin oğulları arasında şehzade mücadeleleri sırasında Beyazıd taraftarı olan sipahilerin, şehzadenin yenilgisinden sonra kovuşturmaya uğramaları bir takım tedbirleri beraberinde getirdi.<sup>188</sup> Tımarlıların bir daha merkezi otorite karşısında tehdit oluşturmamaları için Kanuni, 20.000 akçeden yüksek dirliklerin sadece başkent yeniçerilerine verileceğini duyurdu ve “*yasakçı*” ya da “*korucu*” adıyla taşraya yeniçerileri yerleştirdi.<sup>189</sup> Kent ve kasabalara yerleşen yeniçeriler asayiş işlerini üstlenerek sancakbeyine ait yetkileri paylaştıkları gibi evlilikler yoluyla buldukları yerde kök salmaya başladılar. Yeniçerilerin etkinliklerinin bu şekilde artması sipahilerin bu yöndeki kaygılarını daha da artırmaktaydı.<sup>190</sup>

Anadolu'dan toplanan çok sayıdaki ücretli asker 1593'te Avusturya savaşlarından sonra başıboş kalınca eşkiyalık faaliyetlerine başladılar. Hemen akabinde 1596'da Eğri Seferine gitmeyen sipahilere karşı girişilen takibat ise zaten maddi sıkıntı içerisinde bulunan ve merkeze kırgın olan sipahi kesimlerinin bu gruplara katılmasına yol açtı.<sup>191</sup> Dalga dalga tüm Anadolu'ya yayılan celali ayaklanmaları, devletin o ana kadar taşrada karşılaştığı en ciddi tehditlerden biri olmakla birlikte bununla başa çıkmak adına izlenen yöntem, dönemin yazarları ve askeri sınıf tarafından eleştirilmekteydi. Sipahiler, Karayazıcı gibi asilerin askeri sınıfa dahil edilip yüksek mevkilere getirilmelerine tepki göstermekteydiler.<sup>192</sup> Diğer yandan öteden beri eşkiyalık yapan bu kişiler, görevlendirildikleri sancaklarda ahaliye herhangi bir eşkiyadan pek de farklı davranmamaktaydılar. Bununla birlikte sınıflar arasında gözetilen

<sup>188</sup> Mustafa AKDAĞ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Cem Yay., İstanbul, 1995, s. 89.

<sup>189</sup> Terakki verilen sipahiler ise bunu yeterli bulmamakta kapıkulluğu veya yüksek dirlikler talep etmekteydiler. Şerafettin TURAN, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 44; Kanuni'nin ulufeli yeniçerilere yüksek tımarların verilmesi yolundaki kararının bir başka gerekçesi ise mali anlamda hissedilen sıkıntı idi. Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, c. II, Cem Yay., İstanbul, 1995, s. 293; Kanuni döneminde bazı mahlul tımarların kapıkullarına verilmeye başlanması ise aslında tımar sisteminin giderek askeri niteliğinden uzaklaştığını göstermekteydi. H. Veli AYDIN, “*Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler*”, *OTAM*, S. XII, Ankara, 2003, s. 71.

<sup>190</sup> William J. GRISWOLD, *Anadolu'da Büyük İsyan (1591-1611)*, T.V.Y.Y., İstanbul, 2002, s. 34; Sipahilerin kapıkullarından kaynaklanan sıkıntılarını artıran

<sup>191</sup> AKDAĞ, *Türk Halkının Dirlik*, s. 21, 300; Özcan MERT, *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1980, s. 8-9.

<sup>192</sup> Celali liderlerinden Karayazıcı, Hükümet ile yaptığı anlaşma gereğince isyandan vazgeçmiş ve karşılığında Antep sancakbeyliğine getirilmiş sonrasında Amasya ve Çorum gibi sancaklara atanmıştı. AKDAĞ, *Türk Halkının Dirlik*, s. 24, 25; Maiyetinde yirmi otuz binden fazla levendatla eşkiyalık yapan Celali Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan'a Bosna beylerbeyliği, yanındaki elebaşlarından üç dört kişiye sancak tevcih edilmişti. Yine üç-dört bin levendatına ise bölükbaşılık görevi verilmişti. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Beyazıd Kütüphanesi Yazmalar Bölümü, Veliyüddin Efendi, No. 2353, s. 246.

dengehin ihlal edilmesi neticesinde reayadan bir çok kişinin yeniçerilik iddiasıyla askeri sınıfa dahil olma çabaları ise başlı başına bir sorun teşkil etmekteydi. Bu çabaların temel nedeni ise vergiden muaf olabilmektir.<sup>193</sup> Tüm bu yaşanan gelişmeler devlet düzenini sosyal, iktisadi ve idari yönden olumsuz etkiledi ve ortaya çıkan yeni duruma uygun farklı usuller ve kaideler getirildi.

XVI. yüzyıl süresince Amerikan gümüşünün piyasalara girmesiyle Akdeniz havzasında özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük iktisadî sorunlar yaşanmaya başlandı. Gümüş para olan akçede yapılan develüasyonlar, imparatorluğun hem para hem de iktisadi yapısı üzerinde olumsuz sonuçlara yol açtı.<sup>194</sup> Vergiler akçe üzerinden toplandığı için devletin gelirleri azalmakla birlikte sabit gelirli sipahiler ve kapıkulları bu olumsuzluklardan en fazla zarar gören kesimlerdi.<sup>195</sup> Bununla birlikte savaş organizasyonlarında yaşanan değişimler ve bu değişimlerin finanse edilmesi, büyük bütçe açıklarının ortaya çıktığı XVII. yüzyılda devletin uğraşmak zorunda kaldığı diğer ciddi sorunlar idi.<sup>196</sup> Girit ve Viyana seferleri gibi uzun süren savaşlar ve ulufeli asker sayısının artırılması ise bütçe üzerindeki bu yükü daha da artırmaktaydı.<sup>197</sup>

XVI. Yüzyıl sonundan itibaren artan enflasyonist baskılar ve tımarın bozulmasıyla Osmanlı vergi sisteminde adalet ve meşruiyet arasındaki ilişkiyi yansıtan “*Adalet Dairesi*” fikri gerilemeye başladı. Madeni para değerindeki oynamalar geleneksel vergi miktarlarını alt üst ettiğinden bu süreçte, köylülerle vergi tahsil edenler arasındaki ahenk ve denge giderek bozuldu.<sup>198</sup> Nakit sıkıntısı vergilerin tahsilinde öteden beri uygulanan iltizam sisteminin daha da yaygın bir hale getirilmesinde önemli bir etken oluşturmuştur. Böylelikle mültezimler, kanunlarda genellikle aynî olarak belirlenmiş olan vergi kaynakları ile nakdi ödemeler gerektiren bütçe harcamalarının karşılanması aşamasında oynadıkları aracı pozisyonlarını adalet dairesi fikri aleyhine daha da güçlendirme imkânına sahip oldular.<sup>199</sup> Mültezimlerin

<sup>193</sup> Yücel ÖZKAYA, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu**, Y.K.Y., İstanbul, 2008, s. 36.

<sup>194</sup> Fernand BRAUDEL, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), c. I, Eren Yay., İstanbul, 1989, s. 365;

<sup>195</sup> Pamuk: kiralara ve vergilere aynî olarak toplandığı için köylülerin, dükkan sahiplerinin ve tüccarların bu fiyat devriminden pek de etkilenmediklerinin altını çizmektedir. Şevket PAMUK, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, T.V.Y.Y., İstanbul, 1999, s. 61.

<sup>196</sup> XVI. Yüzyıl sonlarına kadar devlet gelir ve giderlerinde önemli bir fark görülmemekle birlikte XVII. Yüzyıldan itibaren bu dengehin giderek giderler lehinde bozulmaya başladığı görülür. TABAKOĞLU, **a.g.e.**, s. 171.

<sup>197</sup> Aslında Osmanlı Devleti'nin duraklama emarelerinden biri olarak görülen bu durum devletin gücünün zirvesinde olduğu klasik dönemde hissedilmeye başlanmıştı. Yavuz veya Kanuni dönemlerinde birçok savaşlara katılmış ve devletin en yüksek kademelerinde görev yapmış biri olarak Lütfi Paşa, vezirliği sırasında hazinenin giderek zayıfladığını gördüğünden mali konularda bazı ıslahatlar yapmış geliri artırmak için askerinin az ve öz olması için çaba göstermiştir. ATİK, **a.g.e.**, s. 9

<sup>198</sup> Linda DARLİNG, “*Osmanlı Maliye Tarihinde Gelir Toplama ve Meşruiyet*”, **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler**, c. I, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, s. 43.

<sup>199</sup> Mehmet GENÇ, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yay., İstanbul, 2003, s. 101; İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...**, s. 104.

öncelikli hedefi, geçici bir süreliğine deruhte ettiği vergi kaynağından kısa zamanda çok kar elde etmek olduğundan, vergi kaynakları ve ahali üzerinde yarattığı tahribatı önleyebilmek düşüncesiyle 1695 tarihinden itibaren “*kayd-ı hayat*” şartıyla malikâne sistemine geçildi.<sup>200</sup> Tımdan böylesi bir değişime geçilmesi, birbiri içine geçmiş ve karmaşık ilişkiler geliştiren bir ayanlar sınıfını doğurdu. Büyük çoğunluğu mukataaların olduğu yerlerden uzakta, İstanbul’da ikamet eden asker ve bürokratların teşkil ettikleri malikane sahiplerinin mültezimleri ise daha çok mukataa bölgelerindeki ayan ve eşraf idi.<sup>201</sup>

Ayanların kökenleri ile ilgili tartışmalar oldukça girift olmakla birlikte tam anlamıyla bir sonuca ulaşamamıştır. İncık, vilayetlerde yerleşmiş olan çavuş, müteferrika gibi saray kullarının hükümet ile halk arasında aracılık yaparak servet biriktirdiklerini ve ayanların genellikle bu kesimden çıktıklarını belirtmektedir.<sup>202</sup> Canbakal ise ayanların kökenlerini resmi bir görevlinin taşraya atanıp burada yerleşerek yerel eşraf arasına katılması ya da ileri gelenlerin görev ve payeler olarak askeri veya idari statüde yer almaları şeklinde iki yönlü bir yaklaşımla ele almaktadır.<sup>203</sup> Hourani ise ayanların kökenleriyle ilgili olarak üç farklı gruptan bahsetmektedir. Bunlar güçlü bağları olan yerel dini kurumların üyeleri, şehir kalelerinde görevli yeniçeriler ile ailevi geçmişlerinde yüksek pozisyon ve mevkilere gelmiş kişileri barındıranlar, vakıf yöneticileri veya malikane sahipleri olan kişiler idi.<sup>204</sup>

Yukarıda ayanlıkla ilgili değinilen bu farklı yaklaşımların dışında belgelerde sıklıkla geçen “*mütegallibe*” ve “*derebeyi*” ile ayanlık terimleri arasındaki bağlantı üzerinde de durulması gerekir. İncık, halkın şikayet ettiği ayanların mütegallibe durumuna düştüğünü belirtmekle birlikte<sup>205</sup> zor ve kuvvet kullanarak halkın üzerinde baskı oluşturan kişilerin ise derebeyi addedildikleri görülmektedir.<sup>206</sup> Bu durum karşısında derebeyi ve mütegallibelerin

<sup>200</sup> Baki ÇAKIR, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003, s. 42; GENÇ, *a.g.e.*, s. 103;

<sup>201</sup> M. GENÇ, *a.g.e.*, s. 169; Eski tımar sahipleri, din adamları ve küçük mültezimler ise bu hiyerarşiyi tamamlamakta ve büyük mültezimlerin gelirlerinin küçük bir kısmını almaktaydılar. Emine KIRAY, *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yay, İstanbul, 1995, s. 61.

<sup>202</sup> İNALCIK, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk...*, s. 54, 59; İncık diğer yandan “Bey” ve “Paşa” gibi ünvanlar alan ayanların devletin birer unsurları haline gelmesinden dolayı bunları yerel ayanlardan ayrılması gerektiğinin altını çizmektedir. Halil İNALCIK; “*Centralization and Decentralization In The Otoman Administraiton*”, *Studies In Eighteenth Century İslamic History*, (Eds, Thomas and Roger Owen), Carbondale, 1977, s. 39.

<sup>203</sup> CANBAKAL, *a.g.t.*, s. 91; Oğuzoğlu da üst sınıftan ricalin ve dinsel nitelikli kişilerin belirli merkezlerde toplanmalarının ve aynı yerde uzun süre idari, sosyal ve iktisadi alanlarda etkin olmalarının taşradaki dengeleri alt üst ettiğinin altını çizmektedir. OĞUZOĞLU, *a.g.e.* s. 75.

<sup>204</sup> Albert HOURANI, “*Ottoman Reform And The Politics of Reforms*”, *Beginnings of The Modernization In The Middle East*, Eds: William R. Polk and Richard L. Chambers, Chicago, 1968, s. 47-49.

<sup>205</sup> İNALCIK, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk...*, s. 54, 59;

<sup>206</sup> “... zor ve pazusu ile cümleye galebe edenlere derebeyi tabir olunur”. Mehmed ARİF, “*Silsile-i Vukuat-ı Devlet-i Aliyyede Zabt Edilmeyen 1146 Senesi Hadisatı*”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, c. 16, İstanbul, 1330, s. 1029.

kanun dışı faaliyetleri ve ahali ile baskıya dayalı kurdukları ilişkileri ayanlardan ayıran ince çizgiyi teşkil etmekteydi.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ayanlık, eşraf ve ayanın servet biriktirmek için peşinde koştukları bir görev halini almıştır. Merkez zayıfladıkça ayanlar güçlenmeye ve bazı mahalli, idare, maliye, kaza, posta ve güvenlik işleri ayanların ellerine geçmeye başladı.<sup>207</sup> Bu durum giderek idari-mali bir nitelik kazanmaya da başladı.<sup>208</sup> Örneğin mahallenin ortak karşılanması gereken masrafları için kurulanı avarız akçesi vakıfları ile diğer vakıfların tevliyet ve nezareti işlerinden genellikle ayanlar sorumluydular.<sup>209</sup> Bu yetkileri gereği ayanlar sancaktaki ekonomik kaynaklar üzerinde önemli oranda söz sahibiydiler.<sup>210</sup> Oldukça cazip imkânlar sunan ayanlık görevini ele geçirebilmek adına sancaklarda bir takım kıyasıya mücadelelerin yaşanması bu nedenle şaşılacak bir durum değildi.<sup>211</sup> Malikane sisteminin yanısıra köylülere verdikleri borçlar karşılığında topraklarına el koymaları sonucunda özerkliklerini ve servetlerini genişleten ayanlar, bu varlıklarını vakıf haline getirerek, vergi sahasının ve olası müsadere risklerinin dışına çıkarmayı başarmışlardır. Bu bir anlamda artı ürünün denetiminin merkezi hükümetin elinden çıkması ve giderek adem-i merkezileşme sürecine girmesi demektir. Bu bakımdan ayanların, merkezin taşra üzerindeki idari ve iktisadi denetimini zayıflattığını söylemek yanlış olmaz.<sup>212</sup>

Merkez artan güçlerinden faydalanmak için bazı sancakların idaresine ayanları getirmekteydi. Özellikle savaş zamanlarında artan ihtiyaçların karşılanması, belalı eşkiyaların yakalanması veya bu konuda yardımcı olunması gibi durumlarda ayanlara sancak tevcih

<sup>207</sup> Bruce McGowan, “*Ayanlar Çağı (1699-1812)*”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Ed. Halil İncalık-Donald Quataert), c. II, Eren Yay., İstanbul, 2004, s. 786.

<sup>208</sup> Özer ERGENÇ, “*Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler*”, **Osmanlı Araştırmaları**, c. III, İstanbul, 1982, s. 110.

<sup>209</sup> Tekalif-i örfiye veya avarız-i divaniye gibi vergilerinin karşılandığı avarız akçesi vakıflarından mahalle sakinleri gerektiğinde buradan en fazla % 15 faiz ile borç para alabilmekte böylelikle vakfa gelir de sağlanmaktaydı. Bkz: Özer ERGENÇ, “*Osmanlı Şehirlerindeki “Mahalle” nin İşlev ve nitelikleri Üzerine*”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. IV, İstanbul, 1984, s. 75.

<sup>210</sup> Tokat’ta etkili olan Katıroğulları, sancaktaki önemli vakıflardan olan Ali Paşa vakfının nazırlığı görevini sürdürmekteydiler. Yüksel DUMAN, **Notables, Textiles And Copper In Otoman Tokat (1750-1840)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Binghamton University, New York, 1998, s. 46.

<sup>211</sup> Yalvaç kazasında ayanlık iddiasında olan Hacı İbrahim ile Çavuş-zade Mehmet’in 1209 (1795) senesinden beri her vergi tevziinde defterlere 15.000 guruş kendi nefsleri için zam yaptıkları şikayeti üzerine Hamit ve Teke Mütessilimi Mehmet, adamlarından birini bu iş için Yalvaç’a göndermişti. **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 303, Gömlek Nr. 48, (Tarihsiz); Manastır’da ayanlık iddiasında olan Mehmet Ağa-zade Mehmet Bey ile kardeşi Hüseyin Beyler hakkında ahalinin şikayeti üzerine bu iş için merkezden bir mübaşir görevlendirilmişti. **B.O.A, A.SKT**, Dos. Nr. 22, Gömlek Nr. 15, 1193 (1779).

<sup>212</sup> Taşrada ayanlar güçlendikçe Osmanlı merkezi otoritesi ve dolayısıyla bürokrasisi zayıflamaktaydı. Walter F. WEIKER, “*The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform*”, **Administrative Science Quarterly**, Vol. 13, No. 3, Special Issue on Organizations and Social Development (Dec.,1968), Johnson Graduate School of Management, Cornell University Press, s. 456; Bu durum II. Mahmut’un ayanları ortadan kaldırmasına kadar devam etti. Ayanların ortadan kalkması ise en çok XIX. Yüzyılda önemli roller üstlenecek olan toprak sahipleri ve çeşitli meslekler uğraşan Müslüman orta sınıf aldı. Kemal H. Karpat, “**The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908**”, **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University Press , Vol. 3, No. 3 (Jul., 1972), s. 256.



edilebilmekteydi. Bu nedenle asayiş bakımından sorunlu olan sancaklara sorunun giderilmesi şartıyla nüfuzlu olan ayanların getirildikleri görülür.<sup>213</sup>

Taşradaki ayanlar, merkezden atanan vali ve sancakbeyleri üzerinde büyük bir baskı oluşturabilmekteydi. Hatta zaman zaman ayanlar, valileri görev yerlerine gelmelerine bile engel olabilmekte<sup>214</sup> veya bölgelerindeki mütesellimlerin görevlerini yerine getirmelerine engel teşkil edebilmekteydiler. Öteden beri Aydın muhassıllarının arpalığı olan Saruhan sancağı<sup>215</sup>, 1768 yılında ber vech-i malikane suretiyle her biri vezir olan 7 kişinin üzerindeydi. Ancak bölgede etkinliğini artıran Karaosman-zade Ataullah Efendi, mütesellimin malikaneciler için sancaktan topladığı rüsum-i serbestiye gibi vergilere müdahale etmeye ve ahali üzerinde güçlü bir baskı oluşturmaya başladığından mütesellim, sancakta adeta bir misafir statüsüne dönüşmüştü.<sup>216</sup> Yine konuyla ilgili bir başka örnek Kayseri sancağında yaşanmış, ayandan ve mütegalibeden olan Zennecioğlu Mehmet, sancak işlerine karışmaması için defalarca ferman gönderilmesine rağmen başına topladığı kişilerle saliyane ödenmemesi konusunda halka baskı uygulamakta ve işlerin yürütmesine engel olmakta idi.<sup>217</sup>

Genel anlamda iktisadi, askeri ve sosyal yapıdaki bu değişim ve dönüşümün yanında taşrada ortaya çıkan yeni durumlardan yani sancakların değişen statülerinden ve tevcih usüllerinden bahsedilmesi gerekir. Sancak tevcih sisteminde de sıkıntıların yaşandığı ve eski geleneklerin dışında bir takım uygulamaların varlığı dikkati çekmektedir. Tevcihlerde haksızlıkların yapılmasından hoşnutsuzluk duyulmakta ve bu durum sık sık dönemin yazarları tarafından dile getirilmekteydi. Önceki dönemlerde 20-30 sene sancaklarda görev yapıp faydalı olanlara beylerbeyliği verildiği ve beylerbeylerinin gereksiz yere azledilmedikleri şimdilerde ise beylerbeyleri sıklıkla azledildiklerinden maddi yönden sıkıntı çekmemek için “*devr*” adı ile ahalden akçe aldıkları ve türlü zulümlerde buldukları yolunda benzer

<sup>213</sup> Çapanoğlu Ahmet’e eşkiyadan temizlemesi şartıyla Çorum, Kadioğlu gibi zorba ve eşkiyaların takibinde başarılarından dolayı da 1764’te Niğde sancağı arpalık olarak verildi. Süleyman DUYGU, **Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları**, Sayar Basımevi, İstanbul, 1953, s. 16; Rusya’nın Kili Kalesi’ne saldıracağı haberi üzerine Cabbar-zade’nin askerleriyle birlikte Tolçi’ye, Kara Osman-zadeler ve Cihan-zadelerin ise İsakçı’ya varmaları emredilmiştir. Ahmet CAVİT, **Hadika-i Vekayi**, (Hzl. Adnan BAYCAR), TTK.Yay., Ankara, 1998, s. 139.

<sup>214</sup> Merkez bu durumda valinin vilayet merkezine uzak bir yerde oturmasına rıza göstermek zorunda kalmaktaydı. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942, s. 2.

<sup>215</sup> Saruhan sancağının Aydın muhassıllığına ilhaken berat ile Mart 1115’den itibaren bir yıllığına üzerine tevcih olunan Aydın muhassılı, sancağın zabtı için Ahmet Ağa’yı mütesellim olarak atadığı ve kadıların bu konuda mütesellime yardımcı olup dışarıdan kimsenin müdahale etmemesine dair emri, **Manisa Şeriyeye Sicili**, No: 170, s. 35, Hüküm No: 1, 30 Rebiülevvel 1115 (13 Ağustos 1703); Aynı şekilde 1128 (1716) yılında Saruhan sancağının Aydın muhassılı Abdullah Paşa’ya ber vech-i arpalık tevcih olduğu, bundan önce Aydın ve Mentеше sancaklarının da bu suretle tevcih oluna geldiğine dair, **Manisa Şeriyeye Sicili**, No: 179, s. 21, Hüküm No: 2, 20 Muharrem 1133, (21 Kasım 1720).

<sup>216</sup> Ataullah Efendi, seyitlik veya askerlik gibi isnatlarla ahaliyi suçsuz yere yakalayıp habssetmekte idi. **B.O.A., C.ML**, Dosya No. 243, Gömlek Nr. 10108, 5 Ra 1182, (20 Temmuz 1768).

<sup>217</sup> Bu nedenle yapılan şikayet üzerine Karaman Valisi ve Kayseri kadılarına gönderilen hükümdede, Zennecioğlu Mehmet’in gönderilen mübaşir marifetiyle mahkemeye çıkarılıp yargılanması emredilmekteydi. **Kayseri Şeriyeye Sicili**, No: 151, s. 67, hüküm No: 2, Evail-i Recep 1159 (20 Temmuz 1746)

ifadelerin dönemin eserlerinde yer aldığı görülmektedir.<sup>218</sup> Bu eserlerde üzerinde durulan diğer önemli bir konu ise atamalarda yaygın bir uygulama haline gelen rüşvetin belirleyici olmasıydı.<sup>219</sup> Aslında Osmanlı aydınları tarafından eleştirilen ve rüşvet olarak nitelendirilen husus, XVI. Yüzyıl sonlarında tevcihlerde sadrazama atanma armağanı olarak sunulan pişkeşlerin giderek “*kurumsallaşmış bir yolsuzluk*” biçimine bürünmesi idi.<sup>220</sup>

Göreve atanan valiler, ödedikleri harçlar dışında yüksek rütbeli görevlilere yüksek meblağlara varan ödemeler yapmak zorundaydılar. Bu nedenle sözkonusu harcamaları karşılamak üzere görev yerlerinden kanundışı paralar tahsil etmekteydiler. Bu durumu önlemek üzere III. Selim zamanında beylerbeylerine rütbe verildiğinde belirlenen caizeden fazlasının alınmaması, caizelerin ancak yılda bir ya da ibka sırasında verilebileceği, vezir ve beylerbeyi olanların üç-beş yıldan önce azlolunamayacakları belirtilmekteydi.<sup>221</sup>

Tevcih sisteminde görülen bu aksaklıkların yanı sıra bazı sancakların statülerinde de değişiklikler yapılmıştır. 1630’larda Anadolu sancaklarından özellikle Kastamonu, Saruhan, Çorum, Çankırı ve Beyşehir gibi yerler sürekli arpalık olarak verildiklerinden düzenli sancak statüsünden çıkarılmışlardı.<sup>222</sup> Arpalık uygulaması ise mütesellimlik uygulamasının kurumlaşmasını ve yaygınlaşmasını sağlayan en önemli unsurlardan idi. Örneğin Saruhan sancağı, öteden beri Aydın muhassıllarının arpalığı idi ve Aydın muhassılları buraları mütesellimleri vasıtasıyla yönetmekteydi.<sup>223</sup>

Muhafaza şartıyla tevcih edilen sancak ya da eyaletlerin yönetimi için kendileri muhafaza hizmetlerinde olacaklarından beylerbeyi veya sancakbeyleri mecburen yerlerine bir mütesellim atamak zorundaydılar.<sup>224</sup> Hatta tevcihlerin bir kısmında mansıbın mütesellim ile

<sup>218</sup> Robert ANHEGGER, “*Hazerfen Hüseyin Efendi’nin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Mülâhazaları*”, **Türkiyat Mecmuası**, (Ed. Fuad Köprülü), Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953, s. 375-376; Aslında sözkonusu sapmalar sadece idari kurumlarda değil hemen hemen her alanda göze çarpmaktaydı. Örneğin III. Mehmet tahta çıktıktan sonra padişahın hocası Sadeddin Efendi ile Şeyhülislam Bostan-zade arasında yeni yönetimde yer kapmak için yaşanan çatışmalar, ilmiye sınıfının hiyerarşik yapısında bozulmalara yol açmış ve ulema arasında tepkiyle karşılanmıştı. FLEİSCHER, **a.g.e.**, s. 167.

<sup>219</sup> Dönemin önde gelen lahiya yazarlarından Koçi Bey, vezirlerin timarları arpalık veya paşmaklık adı ile yakınlarına temlik ettirdiklerinden başka “...*bâb-ı irtişâ-yı güşâde kılub sancaklara ve beylerbeyiliğe ve sâ’ir menâsub-ı pâdişâhiye müdâhaleye başladılar...*” diyerek rüşvet ile sancaklara veya eyaletlere ehil olmayan kimseleri getirdiklerini ve bu durumda tecrubeli ve ehil kimselerin ise yoksulluk içinde olduklarını belirtmekteydi. **Koçi Bey Risalesi**, (Hzl. Yılmaz KURT), Akçağ Yay., Ankara, 1998, s. 37.

<sup>220</sup> FLEİSCHER, **a.g.e.**, s. 125; Devlet görevlerinin caize karşılığında satılması aslında yüksek enflasyon nedeniyle sabit gelirli olanların uğradığı gelir kayıplarına paralel artan masrafları karşılamak amacıyla uygulanmaktaydı. Muzaffer DOĞAN, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi Caize*”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 7, İstanbul, 2002, s. 52.

<sup>221</sup> ÖZKAYA, **a.g.e.**, s. 203.

<sup>222</sup> İ. Metin KUNT, **The Sultan’s Servants The Transformation Of Ottoman Provincial Government (1550-1650)**, Columbia University Press, New York, 1983, s. 87.

<sup>223</sup> Sonrasında Saruhan sancağı arpalık olmaktan çıkmış ve malikane sancak halini almıştır. **B.O.A., C.ML**, Dosya No. 243, Gömlek Nr. 10108, 5 Rebiülevvel 1182, (20 Temmuz 1768).

<sup>224</sup> Hanya muhafazasında bulunan Vezir Hacı Ali Ağa, 1101’de (1689) sefere gönderilecek askeri Anadolu’dan sürmeğe memur olmakla birlikte Erzurum eyaleti kendisine tevcih olunmuştu. Ancak Hacı Ali Ağa, Erzurum’a bir mütesellim göndermiş, kendisi de Anadolu eyaletine doğru yola çıkmıştır. Defterdar Sarı Mehmet Paşa,

idare edilmek üzere verilmesi mütesellimliğin yaygınlaşmasını sağlayan bir diğer önemli unsur idi. Bu tarz atamalar, daha çok halihazırda bir sancak veya eyalet yöneticilerine başka bir sancağın ya da eyaletin tevcihi esnasında görülmekteydi. Örneğin Diyarbakır valisi Vezir Mehmet Emin Paşa'ya Rakka eyaleti mütesellim ile zapt eylemesi şartıyla ilhaken 21 Safer 1229 (12 Şubat 1814) de tevcih edilmişti.<sup>225</sup> Bu durum sancak ya da eyalet mutasarrıfına o yerin gelirleri yeterli gelmediğinde maddi zorluk çekmemesi<sup>226</sup> veya bölgenin güvenliğinin sağlanması kaygılarından kaynaklanabilirdi.<sup>227</sup> Bu şekilde tevcihlerin yaygınlaşması, hiç şüphesiz mütesellimlik uygulamasını genelleştiren etkenlerden biri olmuştur.

Diğer taraftan sancakbeylerinin vezir veya beylerbeyi maiyetinde görevli olmaları durumunda tevcih edilen sancağın mütesellimlik ile idaresi ön görülmekteydi. Örneğin Mirimirandan Mehmet Tahir Paşa'ya Rumeli Beylerbeyliği payesiyle Karahisar-ı Sahip sancağı ber vech-i arpalık olarak verilmişti. Mısır Vâlisi Vezir Hüsrev Mehmed Pasa maiyyetinde görevli olan Tahir Paşa'nın öteden beri mütesellimlik ile idare edilen sancağı yine mütesellimlik ile yönetmesi istenmekteydi.<sup>228</sup>

Mütesellimliğin yaygınlaşmasının bir diğer önemli nedeni ise sıklıkla değişen sancakbeyi ya da beylerbeylerinin ekstra masraflarının fazlalığı idi. Bu nedenle gelirlerinin bir valiyi idare edemeyeceği gerekçesi ile ahali zaman zaman mütesellim ile yönetilmeleri

---

**a.g.e.**, s. 347; H. 1044/ M. 1634 tarihinde Revan Seferi'nde Rumeli Valisi Erzurum muhafazasında kalmasından dolayı müteselliminin görevde olduğu görülür. **Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi**, s. 1018; Niş muhafızı Vezir Ali Paşa'ya Karaman eyaletinin mütesellimlikle idaresi şartıyla tevcihi, **B.O.A., HAT**, Dos. Nr.183, Gömlek Nr. 8404, 29 Zilhicce 1208 (28 Temmuz 1794); Sivas eyaletinin Karadeniz Boğazı Muhafızı Seyyid Ahmed Paşa'ya mütesellimle zabtolunmak üzere tevcih edilmesi, **B.O.A., HAT**, Dos. Nr.187, Gömlek Nr. 8869, 29 Zilhicce 1204 (9 Eylül 1790).

<sup>225</sup>**B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 15; Eski Rumeli valisi ve Belgrad muhafızı Vezir Ali Paşa hazretlerine mütesellim ile zapt eylemek üzere Diyarbakır eyaletinin "*ber vech-i ilhak*" tevcih edilmesi, **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 16, 4 Şevval 1233 (7 Ağustos 1818); Eski Kara Hisar-i Sahib Mutasarrıfı Mirimiran İzzet Mehmet Paşa'ya Menteşe muhassıllığı, Beykoz'da ikamet edip Bahr-i siyah Boğazı'nın Anadolu sahillerini muhafazası şartıyla tevcih edilmiş ve Menteşe sancağını mütesellim ile zabtetmesi emredilmişti. **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 39, 4 Şevval 1239 (2 Haziran 1824); 5 Şevval 1229 (18 Eylül 1814) tarihinde "*...fımabad Köstendil sancağı Yergöğü kalesi muhafızlarına merbut olmak ve taraflarından reaya perver mütesellim nash olunmak üzere...*" mirimirandan Salih Paşa'ya, 4 Şevval 1233 (7 Ağustos 1818) tarihinde ise mütesellim ile zabtetmek şartıyla Hafız Ali Paşa'ya tevcih edilmişti. **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 28,

<sup>226</sup>Y. ÖZKAYA, "*XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi*", **A.Ü.D.T.C.F.D.**, c. 28, S. 3-4, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977, s. 378.

<sup>227</sup>Silistre, Deliorman, Şumnu ve Ağrıboz'da eşkıya olmakla birlikte Rusya tarafından gerçekleştirilecek bir hareket durumunda Boğdan Başbuğluğu ile karşı tarafa yetişilebilmesi için Silistre'de bir vezirin ikameti zaruri görülmüştü. Bu nedenle Rumeli Valisi Abdi Paşa'ya Sivas eyaleti mütesellim ile yönetilmek üzere tevcih edilmiş ve kendisinin Silistre'de ikamet etmesi emredilmişti. **B.O.A., C.DH**, Gömlek Nr. 3087, Çok daha geç tarihli bir atama emrinde ise Rakka eyaleti 21 Safer 1229 (12 Şubat 1814) tarihinde Diyarbakır valisi Mehmet Emin Paşa hazretlerine mütesellim ile zapt eylemek şartıyla tevcih edilmişti. **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 15;

<sup>228</sup>Tahir Paşa'ya gönderilen hükümde "*...livâ-i mezbûru kemâfi'l- evvel mütesellim ile zabt-ı birle sen vezîr-i müsârunileyh ma'iyetinde ikâmet...*" denilerek Mısır Valisi hizmetinde olmaya devam etmesi emredilmekteydi. **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No. 213, s. 11, Hüküm No: 1, Evail-i Şevval 1216 (4 Şubat 1802), Bkz. Fatih AKARSU, **213 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1801-1802 (H 1215-1217)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006, s. 87, Bedevilerin Hac kervanlarını vurmaları nedeniyle H.1112/M.1700'de Trablus-Şam Beylerbeyisi Arslan Mehmet Paşa'ya Trablus-Şam mansıbı üzerinde kalması ve yerine mütesellim atanması şartıyla Mîrû'l-hâclık görevi verilmiştir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **a.g.e.**, s. 718.

yolunda isteklerde bulunmaktaydı.<sup>229</sup> Yaşanan kıtlıklar, salgın hastalıklar veya isyan gibi nedenlerle ahalinin tercihi daha fazla masraf gerektiren vezir yerine mütesellim ile idare edilmek idi. Konuyla ilgili olarak çekirge istilas ve eşkıya saldırıları nedeniyle gelirleri azalan ahalinin Adana'nın üç tuğlu vezir yerine mütesellim ile yönetilmesi yolundaki mahzar bu bakımdan zikredilebilir.<sup>230</sup>

Nihayetinde tarihsel süreçte Osmanlı idari, iktisadi ve sosyal yapısının değişmesi ve bu değişimler sonucunda ortaya çıkan yeni unsurlar, sancak ve eyalet idaresini büyük oranda etkilemiştir. Bunun sonucunda ise öncesinde zaten varolan vekillik uygulaması giderek yaygınlaşmış özellikle sancakların ber vech-i arpalık veya ber vech-i malikane olarak tevcih edilmesi ise bu süreci perçinlemiştir.

#### 1.4. Atanmaları

Erken dönemlerde sancakbeyleri veya beylerbeyleri herhangi bir nedenden dolayı mansıplarından ayrılacakları veya atandıkları sancağa gelinceye kadar yerlerine sancak idaresini zabt etmek üzere kısa süreliğine bir vekil görevlendirmekteydiler. Bu dönemlerde görevlendirilen mütesellimlerin görev süreleri oldukça kısaydı ve sancakbeyleri mansıplarına vardıklarında vazifeleri sona ermekteydi. Bu dönemlerde mütesellimlerin nasıl bir yöntemle atandıkları belgelere ve kroniklere fazla yansımadığından konuyla ilgili kesin yargılarda bulunmak güçtür.<sup>231</sup> Sancakbeyi ya da beylerbeylerinin ilk dönemlerde bu görev için tercih ettikleri kişiler genellikle sadakatlerinden emin oldukları kendi maiyetlerinden kişilerdi.<sup>232</sup>

Kurumun yerleştiği ve geliştiği dönemler olan XVII. yüzyıldan itibaren mütesellim atamalarında belirgin bir yöntemin yerleştiği söylenebilir. Buna göre Mütesellimlerin atanma süreçlerinde kapı kethüdarları<sup>233</sup> önemli bir rol üstlenmekte ve atamalar sancakbeyi veya beylerbeyilerin isteği doğrultusunda İstanbul'da oturan kapı kethüdarlarının arzlarıyla

<sup>229</sup> TUŞ, **a.g.t.**, s. 26.

<sup>230</sup> **B.O.A., HAT**, Dos. Nr. 188, Gömlek No. 8907, 29 Zilhicce 1209 (17 Temmuz 1795)

<sup>231</sup> Ancak görev süresinin geçici ve kısa olmasından dolayı beyin, sancaktaki en önemli görevlilerden olan kadiya, atadığı vekili bildirmek ve kadının sancak zabtında mütesellimine yardımcı olması amacıyla bir buyruldu göndermesi muhtemelen yeterliydi.

<sup>232</sup> Ayrıntılı bilgi için "Mütesellimlik Kurumunun Ortaya çıkışı"

<sup>233</sup> Beylerbeyi ve sancakbeylerinin merkezdeki tayin ve diğer resmi işlemlerini takip etmek üzere atadıkları görevliye "*kapı kethüdası*" denmekteydi. PAKALIN, **a.g.e.**, c. II, s. 172; Hazeriye veya seferiyelerden kapı kethüdarına önemli miktarlarda ödemeler yapılması dikkati çekmektedir. Örneğin Anadolu eyaletinin 1151 senesine mahsub 165.012 guruşluk seferiyesinden Anadolu Valisi Numan Paşa'nın kapı kethüdası Yiğen Mehmet Efendi'ye mütesellim tarafından 80.692 guruşluk bir ödeme yapılmıştı. **B.O.A., D.BŞM**, No: 2303, s. 1, H.1151/ M. 1739; Niğde müteselliminin tahsil ettiği hazeriye ve aidatın mutasarrıfın kapı kethüdasına verilmesi, **B.O.A., C.ML**, Dos. Nr. 439, Gömlek No. 17726, 15 Rebiülevvel 1201 (5 Ocak 1787); Bu ödemeler, kapı kethüdasının hizmeti karşılığı alacağı ücretle birlikte beylerbeyi ya da sancakbeyinin caize, aidat gibi bir takım ödemeleri de kapsamaktaydı. Cevdet Paşa, bunların zaman zaman merkezde yaptıkları kulis çalışmaları sonucunda bazı vezir mansıplarının sık sık değiştirilmesine yol açtıklarına ve bundan da memleketin büyük zararlar gördüğüne dikkat çekmekteydi. **Tarih-i Cevdet**, c. VI, Matbaa-i Osmaniye, II. Basım, Dersaadet, 1309, s. 50.

yapılmaktaydı.<sup>234</sup> Reisülküttaplar, daireleri aracılığıyla mütesellimlerin hem tayin hem de azillerinden sorumluydular.<sup>235</sup> Sunulan arzlarda belirtilen isimler genellikle kabul görmekte ve bu doğrultuda berat verilmekteydi. XVIII. yüzyıl ortalarında Beylik kalem tarafından verilen eyalet mütesellimliği beratından 4'er guruş para alınmaktaydı.<sup>236</sup> Nihayetinde sözkonusu atanma beratının şeriye sicillerine işlenmesi ile atanma süreci tamamlanmış olurdu.<sup>237</sup>

Sancakbeyi ya da beylerbeyi atamalarında olduğu gibi hilat giyilmesi uygulamasına bazı mütesellim atamalarında da rastlanmakla birlikte bunun her mütesellim atamasında uygulanan bir ritüel olduğunu söylemek için yeterince aydınlatıcı veri yoktur.<sup>238</sup>

Savaş ve isyan gibi olağanüstü durumlarda bazı kişilerin sahte emirlerle sancakları zabt ettikleri görülmektedir. Bu kişiler, teftiş gibi bahanelerle yerleşim yerlerinde konaklayıp tüm masraflarını ahaliye yüklemekte ve ahalden zorla para tahsil etmekteydiler. Elinde sahte hüküm ile sancak mütesellimliğine soyunan ve ahaliye türlü zulümlerde bulunan Kara Murat, buna dair örneklerden biriydi.<sup>239</sup>

Mütesellimlerin atanmasında tıpkı sancakbeyi ve beylerbeyi atanmasında olduğu gibi kapı halkı maiyetinin etkili olduğu görülmektedir. Nitekim Niğbolu muhafazasıyla görevli Süleyman Paşa'ya Karaman eyaleti tevcih edilmiş, Süleyman Paşa ise yerine Mehmet Emin'i mütesellim atamıştır. Ancak Karaman eyaletinde eşkıyanın fazla olması ve bundan önce mütesellim olarak atanan Mehmet Emin'in kuvvetlerinin yetersiz kalması nedeniyle Ağustos

<sup>234</sup> Trabzon eyaletine Kalcızade Memiş Ağa'nın mütesellim tayin olunmasına dair Yusuf Paşa'nın Kapı Kethüdası Yiğen İbrahim Ağa'nın arzı, **B.O.A., C.DH**, Dos. Nr. 23, Gömlek No. 1137, 11 Şevval 1210 19 Nisan 1796); Mütercimzade Hasan Bey'in mütesellim atanması için Vezir Seyyid Hacı Ahmed Paşa'nın Kapı Kethüdası Mustafa'nın arzı, **B.O.A., C.AS**, Dos. Nr. 914, Gömlek No. 39507, 29 Rebiülevvel 1181 (25 Ağustos 1767); Karaman'a mütesellim atanmasına dair Çıldır Valisi Hacı Mehmet Paşa'nın Kapı Kethüdasının arzı, **B.O.A., C.DH**, Dos. Nr. 24, Gömlek No. 1163, 17 Receb 1184 (6 Kasım 1770); Maraş eyaletine Seyyid Mehmet'in mütesellim atanmasına dair Mustafa Paşa'nın kapı kethüdasının arzı, **B.O.A., K.K. Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi, Mütesellimlik Defteri**, No: 7510, s. 7, Hüküm: 4, Evail-i Rebiülahir 1199 (11 Şubat 1785); 12 Eylül 1761'de Karaman eyaletinin tevcih edildiği Çelik Mehmet Paşa'nın kethüdası Ali'nin arzıyla dergah-i mualla kapıcıbaşlarından El-Hac Musa, 14 Mart 1777'de tayin olunan Yiğen Ali Paşa'nın kapı kethüdası Mir Ataullah'ın arzı ile de Abdurrahman mütesellim olarak atanmışlardır. TUŞ, **a.g.t.**, s. 46.

<sup>235</sup> UZUNÇARŞILI; **Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, s.246

<sup>236</sup> Burada dikkat çeken hususlardan biri beylik fermanından 1'er guruş alınırken eyalet mütesellimlik buyruğundan 4 guruş alınması idi. Ahmet ÜNAL, **18. Yüzyıla Ait Buyuruldu Mecmuası (Türk Tarih Kurumu Y.70-Değerlendirme, Transkripsiyon)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006, s. 72;

<sup>237</sup> Sicillerde vali ya da sancakbeyinin atanma emrinden hemen sonra mütesellimlik buyruğuları yer almaktaydı. TUŞ, **a.g.t.**, s. 46.

<sup>238</sup> Çelebi Seyahatnamesinde Erzurum eyaletine atanan Gürcü Mehmet Paşa'nın mütesellimi şehre geldiğinde Defter-zade Mehmet Paşa'nın mütesellime "*hilat-ı fâhire*" giydirdiğini söyler. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, c. II, s. 192; 2 Şevval 1209 (22 Nisan 1795) tarihinde Mora'ya mütesellim atanan Mora'lı Tecelli Efendi'nin Sadrazam huzurunda hilat giymesi, **Tarih-i Cevdet**, C. VI, s. 157.

<sup>239</sup> Yakalanıp merkezde divan önüne çıkarılan düzmece mütesellimin elindeki emrin sahte olduğu anlaşılmış ve aleyhinde tanıkların dinlenmesinden sonra katledilerek malları müsadere edilmiştir. Selaniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selaniki**, c. II, s. 840.

1770'de "hıfz ve hiraset" için kapısı mükemmel bir kaymakam olarak Hüseyin'in atanması talep edilmekteydi.<sup>240</sup>

Düştüğü mali bunalım karşısında merkezin bir çözüm olarak görevleri yüksek miktarlar ödemeyi taahhüt eden kişilere vermesi<sup>241</sup>, taşraya atanan idareciler tarafından da rağbet görmekteydi. Bu durumun en bariz ve en yaygın biçimde görülebileceği alanlardan biri mütesellimlik atamaları idi. Kendisine arpalık veya malikane olarak verilen sancak mutasarrıfları, sancağın yönetimini mütesellime belirli bir miktar karşılığında iltizama vermekteydi. 1687'de Antep Mutasarrıfı İsmail Ağa, mütesellimlik görevini 3.000 guruşa<sup>242</sup>, Evâil-i Cemaziyelahir 1199 (11 nisan 1785) tarihinde Hasan Ağa Hamit sancağı mütesellimliğini iltizamlarına almışlardı.<sup>243</sup> Deleval ise eserinde Kıbrıs mütesellimliğinin sadrazamdan 310.000 guruşa varan bir iltizam ile satın alındığını bildirmekteydi.<sup>244</sup>

İlk dönemlerde daha çok sancakbeylerinin maiyetinden atanan mütesellimler giderek yerli ve güçlü ailelerden veya ayanlardan atanmaya başlandı. Böylelikle ayandan kişiler mütesellimlik görevine getirilmekte hatta bu bir tercih nedeni olabilmekteydi. Çünkü sancak içerisinde sözü dinlenen ve güçlü bir kişinin bu göreve getirilmesi, mahsulatın, aidatın ve rüsumatın sorunsuz bir şekilde tahsil edilmesi ve asayişin daha kolay sağlanması bakımından mansıp sahibinin de işine gelmekteydi. Ancak ayandan nasbedilen mütesellimlerin sahip oldukları gücü zaman zaman ahali aleyhine kullanmalarını bir takım sıkıntılara neden olmaktaydı. Bu doğrultuda Rumeli Valisi Abdullah Paşa'nın Sofya mütesellimi olan ayandan Seyit Osman Ağa'nın zulm ve teaddisinden dolayı gönderilen arzuhalde bir daha Osman Ağa'nın mütesellim olmaması yolunda emir talep edilmekteydi.<sup>245</sup>

Buldukları bölgelerde önemli birer güç haline gelen ayanlar, eğer askerî ve mali yönden yeterince güçlüler ise Caniklizade örneğinde olduğu gibi akrabalarını veya kendilerine itaatkar kişileri mütesellimlik gibi görevlere getirebilmekteydiler. Nitekim Canikli-zade Ali Paşa, vali olarak atandığında oğullarını Amasya, Canik ve Trabzon gibi yerlere mütesellim olarak atamıştı.<sup>246</sup> Kendisine Adana eyaleti verilen Cabbarzade Mir Süleyman'ın

<sup>240</sup> TUŞ, a.g.t., s. 46.

<sup>241</sup> Hemen hemen tüm Avrupa'da bir salgın haline gelen bu uygulamanın nedeni devletlerin XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca gelirlerinin azalması idi. Fernand BRAUDEL, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), c. II, Eren Yay., İstanbul, 1989, s. 20.

<sup>242</sup> 3.000 guruşa İsmail Ağa'dan mütesellimliği alan Ebubekir Ağa, görevi sırasıyla önce iki aylığına Süleyman Ağa'ya, sonrasında Osman Ağa'ya devretmişti. CANBAKAL, a.g.t., s. 70; Yine Sivas mütesellimliğinin ihale suretiyle yürütülmesine dair bkz. **B.O.A., HAT**, Dosya No. 214, Gömlek Nr. 11763, 29 Zilhicce 1218, (10 nisan 1804).

<sup>243</sup> **B.O.A., K.K. d., K.K. Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi, Mütesellimlik Defteri**, No: 7510, s. 10, Hük. 4,

<sup>244</sup> Deleval'in vermiş olduğu miktarın bir hayli fazla olduğu dikkat çekmektedir. Claude Deleval COBHAM, *Excerpta Cypria*, Kraus Reprint Co, Newyork, 1969, s. 369.

<sup>245</sup> **B.O.A., A.SKT**, Dos. Nr. 1, Gömlek Nr. 29, 1115 (1714)

<sup>246</sup> Canay ŞAHİN, *The Rise And Fall Of An Ayan Family in The Eighteenth Century Anatolia: The Canilizades (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi, Ankara, s. 36.

mütesellimliğe Adana ayanlarından Dergah-ı Mualla Kapıcıbaşılardan Hasan Paşa-zade Ahmed'i mütesellim olarak ataması örneğinde görüleceği üzere atamalarda, bölgedeki çıkarlarının sürdürülmesi adına güçlü ayanlar arasındaki işbirliği de belirleyici olmaktadır.<sup>247</sup> Bununla birlikte sancaktaki önemli ve ileri gelen kişilerin merkeze gönderdikleri arzlarla atanma sürecini etkilemekte ve bu iş için önerdikleri isimler mütesellimliğe getirilebilmekteydi. Konuyla ilgili olarak Bursa müteselliminin atanması aşamasında Mizanî Ali Ağa adlı zatın oynadığı hayati rol dikkat çekmektedir.<sup>248</sup> Bazı dönemler ise sancak ahalisi merkeze gönderdikleri arzuhaller ile belirli isimler üzerinde durarak bu kişilerin mütesellim olması yönünde taleplerini dile getirmekteydiler. Hatta atanmış mütesellime rağmen ahali bu isteklerini iletebilmekte ve bu çerçevede Kayseri'de Zenneci-zade Mehmet'in mütesellim atanması örneğinde olduğu gibi ahalinin mutabık kaldığı isim mütesellim olarak atanabilmekteydi.<sup>249</sup>

Güvenlik bakımından sorunlu ve sınır bölgelere yakın sancak veya kazalara atanacak mütesellimlerin seçilmesi oldukça hassas idi. Bu durumda atanacak olan kişinin devlete sadakatının sarsılmaz olması ve civar sancaklardaki yöneticilerle iyi ilişkiler geliştirmesi gerekmektedir. Nitekim Van eyaletindeki Muş sancağı Mütesellimi Maksud Bey ile Van Beylerbeyi Timur Paşa arasında düşmanlık ve mücadele nedeniyle bu durumun Muş sancağı Mütesellimi Maksud Bey dâhil ahalinin büyük bir kısmının İran tarafına tabii olacağı yönünde tahrirat bahsedilen duruma örnek teşkil etmekteydi.<sup>250</sup> Mütesellimlerden sadece civar yöneticilerle değil sancaklarındaki ahali ile olan ilişkilerini de bir dengede tutması beklenmekte idi. Mütesellimin ahali ile ters düşmemesi ve sancak halkının mütesellimi

<sup>247</sup> Cabbar-zade Tarsus'a ise kendi adamlarından Sadık Ağa'yı mütesellim tayin etmişti. Hatice ERGÜL, **53 No'lu Şerhiye Siciline Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü, Ankara, 2006, s. 57.

<sup>248</sup> Şehrin ileri gelen kişilerinden olması ihtimali yüksek olan Mizanî Ali Ağa'dan gelen tahrirata göre halen görevde olan Bursa mütesellimi Yazıcı-zade İsmail Ağa'nın ölmek üzere olduğu ve eğer vefat edecek olur ise bir saat içerisinde toplanacak eşkiyanın şehri yakıp yıkacağı aşikar olduğundan yerine tedbir olarak şimdiki mütesellimin akrabası olan Akdere'li Ömer ağa'nın atanmasını talep edilmekteydi. Bir süre sonra vefat eden mütesellim yerine Akdere'li Ömer tayin edilmiştir. **B.O.A., C.DH**, Dos. Nr. 37, Gömlek Nr. 1840, Evâil-i Zilhicce 1216 (4 Nisan 1802).

<sup>249</sup> Mütesellimliğe Çavuş Ağa-zade getirilmiş ise de Kayseri mutasarrıfının kapı kethüdasının dilekçesinde sancak ahalisinin Zenneci-zade Mehmet'i istediklerini belirtmesi üzerine Mehmet'in Kayseri mütesellimliğine atanması, Y. ÖZKAYA, "*Anadolu'da Ayanlık İddiaları*", **A.Ü.D.T.C.F.D.**, c. XXIV, S. 3-4, Ankara, 1969, s. 202; Kapıcıbaşılık rütbesi verilen Ünye Mütesellimi Genç Mustafa Ağa'nın iyi halini bildiren Canik sancağı ahalisi, Canik muhassıllığının Mustafa Ağa'ya tevcih edilmesini mahzarlarında bildirmekteydiler. **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 417, Gömlek Nr. 15, Şaban 1215 (1 Ocak 1801); Yine aynı konuya dair Terme kadısı imzalı arz, **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 417, Gömlek Nr. 16; Aynı tarihli Satılmış kadısı arzı, **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 417, Gömlek Nr. 17; Meydan kadısı arzı, **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 417, Gömlek Nr. 18; Ayvacık Kadısı arzı, **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 417, Gömlek Nr. 20; Ünye kadısı arzı, **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 417, Gömlek Nr. 21; Arem (?) kadısı arzı, **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 417, Gömlek Nr. 22; Sason kadısı arzı, **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 417, Gömlek Nr. 23; Ökse kadısı arzı, **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 417, Gömlek Nr. 24; Kavak kadısı arzı, **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 417, Gömlek Nr. 26; Kesenderesi kadısı arzı, **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 417, Gömlek Nr. 27; **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 417, Gömlek Nr. 25.

<sup>250</sup> **B.O.A., A.SKT**, Dos. Nr. 16, Gömlek No. 13, 21 Rebiülahir 1190 (9 Haziran 1776)

benimsemesi önemliydi.<sup>251</sup> Tavas ahalisinin Menteşe Mütesellimi Hacı Bekir Ağa mütesellimlikten azl edilmedikçe orduya katılmayacaklarını beyan etmeleri örneğinde olduğu gibi halkın mütesellime tepkisi ve muhalefeti nedeniyle idari, askeri ve mali işler yürümeceğinden merkezden verilen emirler ve talepler yerine getirilemeyecekti.<sup>252</sup> Böylesi durumlarda sancaktan gelen gelirlere veya askeri kuvvetlere ihtiyaç duyan mutasarrıflar büyük bir zorluk içerisine düşeceklerdi.

Ancak sözkonusu dengelerin gözetilmesi dışarıdan gelen bir mütesellim için oldukça zordu. Hele hele sancak içerisinde ayandan olan kişilerin bu görevi ele geçirmek için çevirdikleri dolaplara sancak ahalisini de dâhil etmeleri, sancak dışından gönderilen mütesellimlerin elini kolunu bağlamaktaydı. Bu mücadele ve çıkar çatışmalarında ise Zağra-i Atik ayanı Emin Ağa örneğinde görüleceği üzere genellikle ayanlar galip gelmekteydiler.<sup>253</sup>

Bu doğrultuda XVIII. yüzyıldan itibaren ayanlar, mütesellimlik görevini adeta tekelleri altına almışlardı. Zennecizadeler, mütesellimlik görevinden sonra ayanlık görevini ele geçirmişler ve 1750'lerden sonra hem ayan hem de mütesellim olarak Kayseri'de etkinliklerini sürdürmüşlerdi.<sup>254</sup> Ayanlar yerel sakinler olarak taşra politikalarına aşina olduklarından bu konuda eşsizdiler. Bu nedenle buldukları yerlerde kök salmış ve ayanlık gibi görevler almış kimselerin yerliden veya dışarıdan gelen mütesellimleri korkutarak kaçırdıkları ve bu görevleri de tekellerine aldıkları görülmektedir.<sup>255</sup> Bunlardan biri Afyon Karahisar kazasında eylemlerini sürdüren Turunçoğulları idi. Bunlar kazaya gelen mütesellimleri de korkutup kaçırarak suretiyle mütesellimlik görevini tekellerine almışlardı. Eski mütesellim Turunçoğlu Hasan çevresine topladığı avanesi, savaş nedeniyle asker

<sup>251</sup> Maraş mutasarrıfı mirimirandan Zülkadir-zade Ömer Paşa'nın azledilmesiyle Maraş'a mütesellim olarak Beyazıd oğlu Abdullah Bey tayin edilmişti. Ancak Ömer Paşa ile yeni mütesellim arasında çıkan mücadelede Maraş ahalisinin Ömer Paşa taraftarı olduğundan eyaletin tekrar Paşa'ya verilmesine dair, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 11, Gömlek Nr. 404, 29 Zilhicce 1202 (30 Eylül 1788)

<sup>252</sup> **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 1206, Gömlek Nr. 54013, 29 Safer 1202 (10 Aralık 1787); 2 Mart 1799'da Kayseri Mutasarrıfı Melik Ahmet Paşa-zade Osman, mütesellimi Salih'i halk ile iyi geçinememesi ve kendisi hakkında sık sık şikayetlerin iletilmesi nedeniyle görevden almış yerine daha iyi ilişkiler geliştirebilecek Cabbar-zade Süleyman'ın adamlarından Ömer'i mütesellim atamıştır. Hamiyet SEZER, **III. Selim Zamanında Kayseri'de Şehir Hayatı (1789-1808)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1990, s. 31.

<sup>253</sup> Rumeli Valisi Ali Paşa'nın Mütesellimi Ebu Bekir ile Zağra-i Atik Ayanı Emin Ağa arasındaki muharebeye son verildiği ve mütesellimin şehirden çıkarılıp Vali tarafına gönderildiğine dair Çirmen Mutasarrıfı Derviş Hasan tarafından gönderilen tahrirat, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 37, Gömlek Nr. 1872 B, 15 Muharrem 1218 (7 Mayıs 1803); Trabzon Valisi Hasan Paşa'nın mütesellimi Hafız Mehmed Ağa'nın Miralay Şatır zade Ömer Ağa hakkındaki iddiaların iftira olduğu ve Ömer Ağa'nın halkın sevgisini kazanmış bir zat olduğuna dair ahali mahzarları ve naib ilamı, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 16, Gömlek Nr. 721 B, 29 Zilhicce 1195 (16 Aralık 1781); **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 16, Gömlek Nr. 721 D, 27 Şaban 1195 (18 Ağustos 1781); Kıbrıs adasında 1102'de (1690) yerli Yeniçeriler ile zeamet ve tımarlılardan bazıları ayan-ı memlekete dayanarak isyan etmişlerdi. Yöneticileri dinlemeyen isyancılar, bazı ağaları ve alaybeylerini katletmiş ve mütesellimleri kaçırmışlardı. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **a.g.e.**, s. 718.

<sup>254</sup> ÖZKAYA, "*Anadolu'da Ayanlık İddiaları*", s. 198; Kayseri sancağı tevehh olunan Ohri'li Ahmed Paşa'nın Zenneci-zade Hacı Ahmed Ağa'yı mütesellim atadığına dair, **B.O.A., C.ML**, Dosya No. 624, Gömlek Nr. 25682, 29 Muharrem 1193 (16 Şubat 1779)

<sup>255</sup> Gabriel Piterberg, "*The Formation of an Ottoman Egyptian Elite in the 18th Century Author*", **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University Press, ol. 22, No. 3 (Aug., 1990), s. 285.



toplama ve önemli işler bahanesiyle ahalden oldukça yüklü miktarlarda paralar tahsil ettiği gibi birkaç kişiyi de katletmişti. Bunun üzerine Turunçzadelerin vilayet işlerine karışmamaları ve mütesellimliğe gelmemeleri için emirler gönderilmişti. Nihayetinden Turunç-zade Hasan ve beraberindekiler bir daha Afyon'a ayak basmamak üzere 100.000 gurus nezre bağlanmış Turunç-zadeler, ahali ile hesaplarının görülmesi için İstanbul'a çağırılmıştı. 1795 yılının ortalarında Karahisar-ı Sahip Mutasarrıfı Seyit Hafız Mehmet'in ve kadı'nın uslu durmalarına nezaret etmeleri şartı ile affedildiler.<sup>256</sup> Aslında bu ve benzeri hareketler sırasında sancak halkı büyük zararlar gördüğünden, ahali bir daha mütesellimlik görevinin ilgili taraflara verilmemesi yolunda isteklerde bulunmakta ve bu istekler merkez tarafından genellikle dikkate alınmaktaydı.<sup>257</sup> Artan eşkiyalık faaliyetleri nedeniyle de benzer isteklerin sık sık dile getirildiği görülmekteydi.<sup>258</sup>

Göreve yeni atanan mütesellimlerin sancağın zabtı esnasında ayanların çıkardığı zorluklar dışında kendinden önceki mütesellimin ya da mutasarrıfın sancağı bırakmamak adına ayak diremelerinden kaynaklanan sorunlarla da başa çıkması gerekmektedir. Bu nedenle yeni mütesellim, ya kovuşturmayla uğramakta ya da Halep'teki Beşir Paşa'nın idareyi bir türlü yeni mütesellime devretmemesi örneğinde görüleceği üzere sancağı zabt edememekteydi.<sup>259</sup> Bu bağlamda mütesellimin öncelikli görevlerinden biri eski mütesellimden sancağın idaresiyle ilgili işleri ve dolayısıyla kayıt ve defterleri devralıp önceki dönemden kalma hesapların görülmesiydi.<sup>260</sup> Özellikle vergilerin toplanması aşamasında önceki mütesellimin genellikle kendinden sonraki dönemin mahsul ve vergisini de tahsil etmesi nedeniyle yeni mütesellimin sorunu aşması için bayağı uğraş vermesi

<sup>256</sup> İstanbul'da görülen davanın karara bağlanması pek de kolay olmadı. Nihayetinde Afyon Bedestanına verilmek üzere Turunçoğlundan sermaye olarak 20.000 gurus alınması suretiyle dava sonuçlandırıldı. **B.O.A., C.DH**, Dosya No. 67, Gömlek Nr. 3308, 29 Ramazan 1209, (19 Nisan 1795).

<sup>257</sup> Hamit ahali mütesellimliğinin ne Deli Bekir Paşa'ya ne de Bilanlızade Ali Ağa'ya verilmeyip başka birini istediklerine dair arzuhalleri, **B.O.A., HAT**, Dosya No. 199, Gömlek Nr. 10148, 29 Zilhicce 1205, (29 Ağustos 1791); Bu talebi göz ardı etmeyen merkez Hamit sancağına İzzet Paşa'nın Kethüdası Mehmet Ağa'yı mütesellim olarak atamıştır. **B.O.A., HAT**, Dosya No. 200, Gömlek Nr. 10199, 29 Zilhicce 1205 (29 Ağustos 1791).

<sup>258</sup> Halk, sancaklarında eşkıya türediğinden Kütahya'ya Kapıcıbaşı Abbas Ağa'nın mütesellim olarak görevlendirilmesini rica etmekteydi. **B.O.A., HAT**, Dosya No. 1382, Gömlek Nr. 54690, 29 Zilhicce 1203, (20 Eylül 1789); **B.O.A., HAT**, Dosya No. 1382, Gömlek Nr. 54690, 29 Zilhicce 1203, (20 Eylül 1789).

<sup>259</sup> Beşir Paşa, Kaptan Paşa'nın oğlu tarafından gönderilen mütesellime eyaleti zabtettirmediği gibi kendisi de uzun süre sancakta idareciler için tahsis edilmiş olan sarayı da terk etmemişti. **B.O.A., A.SKT**, Dos. Nr. 1, Gömlek Nr. 2, 1010 (1602)

<sup>260</sup> Battal Hüseyin Paşa'nın mütesellimi ile yeni mütesellim arasında gelir gider muhasebelerinin yanında "...*has ahalilerinin müşarüliyleh hazretlerinin zimmetlerinde baki kalan düyunlarını müşâr bir kıta ilamlarından halef selef hesabâtlarını bir hoşca mütalaa...*" edildiğine dair arz, **B.O.A., A.SKT**, Dos. Nr. 37, Gömlek Nr. 48, 29 Safer 1202 (10 Aralık 1787); Kütahya mütesellimlerinden mazul Hasan Ağa ile yeni mütesellim Nasuh-zade Şerif Ağa arasında kıst'ül-yevm ve diğer hesaplar marifet-i şerle görülmüştü. **B.O.A., C.ML**, Dosya No. 379, Gömlek Nr. 15588, 27 Zilkade 1214 (22 Nisan 1800)

gerekmekteydi.<sup>261</sup> Yine sancaklarda sık sık görülen isyan hareketleri de mütesellimlerin görevlerine başlamalarını engelleyen önemli faktörlerdendi.<sup>262</sup>

III. Selim zamanında İrad-ı Cedit hazinesine gelir sağlamak düşüncesiyle bazı önemli sancakların gelirleri bu hazineye tahsis edilmiş ve bu sancaklara doğrudan hazine tarafından atanan mütesellimler getirilmişlerdi. Bu doğrultuda 1217 yılında İrad-ı Cedit hazinesi tarafından ber vech-i emanet Hamit mütesellimlik mukataasının kapsadığı on dört kazanın mahsulatının, rüsumatının ve diğer aidatlarının tevzii ve toplanmasından Hamit Mütesellimi Hüseyin Ağa sorumluydu.<sup>263</sup> II. Mahmut döneminde ise Mukataat Hazinesine bağlanan çok sayıdaki sancak 1832’de Mansure Hazinesine bağlanmış ve buradan atanan mütesellimler tarafından yönetilmiştir.<sup>264</sup> Mukataat Hazinesi tarafından idare edilen Tarsus sancağı mütesellimliğinin senesine mahsuben Mehmet Emin’e<sup>265</sup>, Asakir-i Mansure Hazinesi tarafından zabt edilen Kayseri sancağının Kapıcıbaşı Musa’ya<sup>266</sup> tevcihi ilgili hazineler tarafından yapılmıştı.

Atanan mütesellimlerin uygunsuz hareketlerinden dolayı bu tarz eylemleri önlemek düşüncesiyle merkez, bir takım tedbirler almak yoluna gitti. Bu aşamada Teke müteselliminin, idari işlerdeki kusurlu hareketlerinin merkeze bildirilmesi üzerine 21 Safer 1239 (27 Ekim 1823) tarihli yayınlanan fermanda; “... *Bu mütesellimlik hususuna pek dikkat ister. Eyalet ve sancak tevcih olunan vüzerâ ekser memuriyette bulunmak ciheti ile işte bu misillü uygunsuz şeyler zuhur ediyor. Bundan sonra vüzerâ kapı kethüdaları mütesellim intihab etmek murad eylediklerinde yalnız bir adama hasr etmeyüb, dört beş adam intihab ve tahrirleri ile Bab-ı aliye inha eylediklerinde şöylece biri intihab ile tahririn üzeri buyrulmayıb intihab olunanların mal ve şanı memurin vesaire bilenler ile söyleşilüb içinden kangısı münasib ve cesban görünür ise ...beyan ve rikab-ı hümayunuma arz ve istizan olunub bade ol vechle icra*

<sup>261</sup> Köstendil sancağının Mart ayı mahsulü atandığı tarih itibarıyla Beylerbeyi Mustafa Paşa’ya ait olması gerekir iken eski mutasarrıf Derviş’in müteselliminin haksız yere bu vergi ve aidatları topladığı için yeni mütesellim Hasan’ın bunları tahsil edememesi nedeniyle ferman talebi, **B.O.A., A.DVN.MHM.d**, No: 90, s. 17, Hüküm No: 2, Evahir-i Rebiülevvel 1056 (16 Mayıs 1646)

<sup>262</sup> Kıbrıs adasında 1102’de (1690) yerli Yeniçeriler ile zeamet ve tımarlılardan bazıları isyana giriştiklerini, ayan-ı memlekete dayanarak valilerini dinlemedikleri gibi bazı ağaları ve alaybeylerini katletmiş ve mütesellimleri kaçırmışlardı. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, **a.g.e.**, s. 718.

<sup>263</sup> Hamit mütesellimi mukataaya bağlı kazalardaki her türlü mali ve idari işlerden sorumlu olmakla birlikte kazalardaki iltizam işlerini de yürütmek zorundaydı. **B.O.A., D.BŞM.d. İrad-ı Cedit Hazinesi**, No: 19360, s. 4-12, 1217-1219 (1802-1804).

<sup>264</sup> Mukataat Hazinesine bağlanan sancaklar, Anadolu, Sivas, Maraş ve Adana eyaletleri ile Hamit, Teke, Hüdavendigâr, Eskişehir, Aydın, Niğde, Kastamonu, Karesi, Bolu, Viranşehir, Ankara, Çankırı, Saruhan, Aydın, Beyşehir, Kırşehir, Çorum, İçel ve Kocaeli sancakları idi. Musa ÇADIRCI, “*II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu*”, **A.Ü.D.T.C.F.D.**, c. 28, S. 3-4, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977, s. 288; **Netayic’ül Vukuat**, c. III-IV, s. 361.

<sup>265</sup> **B.O.A., K.K. Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemî Mütesellimlik Defteri**, No: 7512, s. 3, Hüküm: 2, Evail-i Rebiülevvel 1245 (31 Ağustos 1829).

<sup>266</sup> **B.O.A., K.K. Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemî Mütesellimlik Defteri**, No: 7512, s. 42, Hüküm: 1, Evail-i Safer 1250 (9 Haziran 1834).

*olunmak üzere kaleme kayd ve nizamına bakıla...*” denmekteydi. Burada özellikle atanacak mütesellimlerin titizlikle seçilmesi, iyi halinin soruşturulup araştırılması ve tek bir isim yerine görev için uygun olabilecek birkaç kişi arasından seçimin yapılması gibi esaslar üzerinde durulmaktaydı.<sup>267</sup>

Atanma esaslarının yanında mütesellimlerin başta kapıcıbaşılık ünvanı olmak üzere bir takım payeler ve ünvanlar aldıkları görülmektedir. Erken dönemlerde böylesi bir uygulamanın olup olmadığı konusunda net bir şey söylemek zor olsa da mütesellimlerin görev sürelerinin oldukça kısa ve geçici olmaları hasebiyle göreve gelişleri veya görevleri esnasında bu tarz ünvanlar almaları muhtemelen söz konusu değildi. Diğer yandan kurumun kökleştiği ve yaygınlaştığı XVIII. Yüzyıllarda mütesellimlere verilen en yaygın unvan kapıcıbaşılık payesi idi. Verilen ünvanlar arasında mir-i miranlık ve vezaret rütbeleri gibi yüksek paye ve ünvanların da yer aldığı görülür. Ancak bu yüksek payeler, göreve mahsus olmayıp göreve getirilen kişilere özel verildiği tespit edilmektedir. Örneğin 28 Zilkade 1141 (25 Haziran 1729) tarihinde Halep’te, Rumeli Beylerbeyliği payesiyle Mütesellimi Osman Paşa<sup>268</sup> görülmekte iken 10 Şevval 1198 (27 Ağustos 1784) tarihinde ise Halep Mütesellimi Hüseyin’in ünvanı dergah-ı mualla kapıcıbaşılığı idi.<sup>269</sup>

Bu paye ve ünvanların verilmesinde bazen daha yüksek mevkideki birinin iltiması veya tahriri belirleyici olabilmekteydi.<sup>270</sup> Merkez, gerekli gördüğü hallerde sancak ya da eyaletlerin yönetimini ya da önemli kale veya boğazların muhafazasını yüksek paye ve ünvanlarla mütesellimlere tevcih etmekteydi.<sup>271</sup> Bu atamalar vesilesiyle mütesellimler üst düzey görevlere de gelebilmekte beylerbeyi, vezir veya paşa dahi olabilmekteydiler. Özellikle

<sup>267</sup> 21 Safer 1239 (27 Ekim 1839) tarihli ferman ile Divan-ı Hümayun kalemine kaydedilen bu emirler Darphane-i Amire, Tersane-i amire ile tüm kapı kethüdalarına ayrı ayrı ilmuhaberleri gönderildiği bildirilmekteydi. **B.O.A., Baş Muhasebe Müteferrik Defterlerinden**, 37315/4, s. 69.

<sup>268</sup> **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 3, s. 20; Ordu iaşesi ile ilgili gönderilen bir emirden, Rumeli Beylerbeyliği payesi verilen Halep Mütesellimi Osman Paşa aynı zamanda Halep Muhassıllığı görevini de sürdürdüğü anlaşılmaktadır. **B.O.A., İ.E.AS**, Dos. Nr. 89, Gömlek No. 8157, 29 Cemaziyelevvel 1142 (20 Aralık 1729); Trablus-i şam’dan mezul eski Mütesellim Seyit Osman Paşa’ya ise mirimiranlık rütbesi verilmişti. **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 317, Gurre-i Cemaziyelevvel 1204 (17 Ocak 1790);

<sup>269</sup> **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 3, s. 98.

<sup>270</sup> Bosna eyaletinin Taşlıca kasabasındaki Mütesellim Mehmet Ağa’nın yarar ve işgüzar bir zat olmasından dolayı terfi kılınması yolunda Bosna Valisi Vezir Süleyman Paşa’nın tahrir ve iltimasına binaen mirimiranlık rütbesinin verilmesi, **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 369, 8 Safer 1232 (28 Aralık 1812); Kütahya mütesellimliği zamanında mezaliminden dolayı ile sürgün edilen Emin Ağa’nın kapıcıbaşı ünvanının iadesine dair Kaptan-ı Derya’nın iltiması, **B.O.A., HAT**, Dosya No. 219, Gömlek Nr. 12139, 5 Ramazan 1212 (21 Şubat 1798).,

<sup>271</sup> Azır, Kurdkulağı ve Payas muhafazasının Adana Mütesellimi Abdullah Bey’e mirimiranlık rütbesiyle verilmişti. **Tarih-i Cevdet**, c. III, Matbaa-i Osmaniye, II. Basım, Dersaadet, 1309, s. 327; Daha geç tarihli bir başka tevcihde ise 23 Safer 1235 (11 Aralık 1819) da İznikmit mütesellimi İsmail Hakkı Ağa’ya Yergöğü kalesi muhafazası şartıyla köstendil sancağı mirimiranlık rütbesi ile verilmişti. **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 28; 1236 (1820) yılında mansıbında bırakılan İsmail Hakkı Ağa’ya 5 Zilkade 1237 (24 Temmuz 1822) tarihinde aynı sancak bu defa vezaret rütbesiyle tevcih edilmişti. **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 28;

vezaret ve mirimiranlık gibi yüksek ünvanların verilmesi 1800'lerden sonra daha fazla yaygınlaşmıştır.<sup>272</sup>

### 1.5. Azilleri

Mütesellimler görevleri esnasında bir takım nedenlerden dolayı azledilebilmekteydiler. Mükemmel bir kapıya sahip olmak atanmalarda olduğu kadar azillerde de önemli rol oynamaktaydı. Örneğin “...Kayseri sancağı beğinin ademisi olmamağla hidmetinin uhdesinden gelemeyüb....” nedeni ileri sürülerek Kayseri sancağı, kapusu mükemmel bir başkasına tevcih edilmişti.<sup>273</sup>

Mütesellimlerin azl nedenlerinden bir diğeri ise vekili olduğu sancakbeyine seferiyeleri ve hazeriyeleri göndermemeleri idi. Nitekim muhafaza veya hizmette olan sancakbeyleri veya beylerbeyleri tarafından bu konu mütesellimlerin duyarsızlıkları nedeniyle merkeze gönderilen arzlarda sıklıkla dile getirilmekteydi.<sup>274</sup> Bu bağlamda ber vech-i arpalık İçel sancağına mutasarrıf olan Sunullah Paşa'nın mütesellim atadığı Çelik Mehmet Ağa, seferde olan Paşa'ya seferiyeyi göndermemesi nedeniyle azledilip yerine Paşa'nın muhtarlarından Seyit Ahmet atanmıştı.<sup>275</sup> Böylesi kasıtlı hareketler dışında görevlerini yerine getirmekte yetersiz veya başarısız olan mütesellimler, görevlerinden alınarak yerlerine yeterli ve kabiliyetli kişiler atanmaktaydılar. Konya ovasında başıboş levent eşkiyasını temizlemek üzere Karaman Valisi'nin mütesellimine emir verilmişti. Ancak bu konuda mütesellimin başarılı olamaması ve devam edegelen eşkıya faaliyetleri nedeniyle bu iş Karaman Valisine havale edilmiş ve bir an önce olayların önünün alınması emredilmişti.<sup>276</sup> Adana'yı zabtetmeye

<sup>272</sup> Dergah-ı ali Kapıcıbaşlarından Halep Mütesellimi Ali 'ye 3 Cemaziyelahir 1240 (23 Ocak 1825) tarihinde vezaret rütbesinin verilmesi, **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 9; 15 Cemaziyelahir 1247 (21 Kasım 1831) tarihinde Şam mütesellimi Emin Bey'e ve 25 Ramazan 1239 (24 Mayıs 1824) tarihinde Hama Mütesellimi Azım-zade Süleyman Bey'e mirimiranlık rübelerinin verilmesi, **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 14; Diyarbakır eyaletinin öncesinde eski Diyarbakır Mütesellimi olan Kadranlı-zade Seyit Mehmet Ağa'ya 9 Rebiülevvel 1238 (24 Kasım 1822) tarihinde mirimiranlık rütbesiyle, 14 Rebiülevvel 1248 (11 Ağustos 1832) tarihinde ise yine Diyarbakır eyaletinin maden-i hümayun ile birlikte Diyarbakır mütesellimi Kapıcıbaşı Çotalı-zade İbrahim Ağa'ya tevcih edilmesi, **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 16;

<sup>273</sup> OĞUZOĞLU, **a.g.e.**, s. 42.

<sup>274</sup> Kale muhafazası ile görevli Halil Paşa, arzında hizmetine iki yıldır mansıpsız olarak devam ettiğini ve büyük sıkıntı içerisinde olduğunu, Niğbolu Mütesellimi Haseki Mehmet Ağa'nın kendisine tayinat vermeyi ihmal ettiği için bu sıkıntısının daha da arttığı yolunda şikayetlerini iletmekteydi. **B.O.A., A.SKT**, Dos. Nr. 44, Gömlek No. 19, 19.10.1205 (23 Temmuz 1788).

<sup>275</sup> Seferde oldukça zor durumda kalan Sunullah Paşa'nın mağduriyetinin giderilmesi için yeni mütesellime seferiyeyi bir an önce tahsil edip göndermesi emredilmekteydi. **B.O.A., A.SKT**, Dos. Nr. 1, Gömlek Nr. 63, 1135 (1723).

<sup>276</sup> **B.O.A., A.DVN.MHM.d**, No. 155, s. 337, Evâil-i Zilhicce 1165 (10 Ekim 1752); Sivas Valisi İbrahim Paşa'nın mütesellimi Çapar-zade Selim'in Paşa'ya altı aydır sancağın seferiye ve tayyaratından hiçbir ödemede bulunmadığına dair kapı kethüdasının şikayeti; **B.O.A., C.DH**, Dos. Nr. 19, Gömlek Nr. 929, 9 Zilhicce 1183 (5 Nisan 1770).

muktedir olamayan genç mütesellimin yerine önceki mütesellim Ahmet Bey'in atanması yolunda Adana'dan gelen tahrirat ise bu konuda verilecek diğer örneklerden biridir.<sup>277</sup>

Mütesellimlerin görevlerinden alınmalarının en yaygın nedeni, ahaliye yönelik haksız muamelelerde bulunmaları idi. Belgelerde geçtiği şekliyle idarecilerin “zulm ve teaddi” türünden hareketleri, ahaliye karşı işlenen suç kapsamına girmektedir.<sup>278</sup> Bunlardan biri olan Konya mütesellimi, H. 1084/M.1674 tarihinde zulmü şeran sabit olduğundan Otağ-ı Hümayun'da katledilmişti. Burada haksızlıklarının öncesinde şeran sabit olması ifadesinden mütesellimin bu nedenle yargılanmış olabileceği izlenimi vermektedir.<sup>279</sup> Örnekte görüleceği üzere böylesi durumlarda idam cezası genel bir uygulama olmakla birlikte sürgüne göndermek de başvurulmuş cezalandırma yöntemlerinden biri idi.<sup>280</sup> Oldukça erken tarihte H.1040/M.1630'da Köstendil sancakbeyi tarafından mütesellim atanan Mehmet ahaliye zulm ve teaddisinden dolayı azledilmiş yerine vilayet ayanı kimi isterse onu mütesellim atasınlar diye emr-i şerif gönderilmişti. Sonrasında Solak Hasan mütesellim olarak atanmış ve herkes kendisinden hoşnut olduğu için mütesellim olarak kalması için talepte bulunulmuştu.<sup>281</sup> Köstendil müteselliminin serbest köylerden kanun dışı paralar tahsil etmesi ve haksız taleplerle ahaliye bunaltması üzerine sancak kadısının dürüst birisini mütesellim ataması emredilmişti.<sup>282</sup> Mütesellimlerin dayanılmaz bir hal alan bu tarz uygunsuz hareketleri veya haksız uygulamaları karşısında atamaların bölgedeki ayan veya kadı tarafından yapılmasının istenmesi dikkat çeken bir noktadır. Burada ahalinin korunması için bir nevi tedbir olarak kadı veya ayan yerel otoritelerin devreye sokulduğu görülmektedir.

Mütesellimlik görevinin son bulması sadece azil kararları ile gerçekleşmezdi. Bazı durumlarda mütesellimin istifa etmesi, boşalan göreve başka birinin atanmasını gerekli kılmaktaydı.<sup>283</sup> Bu gibi durumlarda görevden azledilen veya istifa eden mütesellim, kapı kethüdası vasıtasıyla merkeze bildirilip yerine bir başkasının atanması için arz edilmekteydi. Sultanönü Mutasarrıfı ve İrşova Muhafızı Zaralı-zade Abdullah Paşa'nın mütesellimi Ali'nin

<sup>277</sup> **B.O.A, C.DH**, Dos. Nr. 25, Gömlek Nr. 1237, 9 Cemaziyelevvel 1213 (19 Ekim 1798); Tersane için kerestelerin tedarik edildiği Kocaeli eyalet sancağını mütesellimler idare edemediklerinden asayiş ve güvenliğinin sağlanması amacıyla sancağın Mirimirandan Mustafa Paşa'ya tevcihi, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 198, Gömlek Nr. 10014, 29 Zilhicce 1206 (18 Ağustos 1792).

<sup>278</sup> Osmanlı hukukunda zulüm şeriatın ve örfün tanımadığı çeşitli bidatların, idareci ve hizmetliler tarafından reyaya uygulanmasıyla işlenen türlü suçların adıdır. Ahmet MUMCU, **Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı**, Phoenix Yay., Ankara, 2007, s. 4; AKYILMAZ, **a.g.m.**, s. 47.

<sup>279</sup> **Zübde-i Vekayiat**, s. 49.

<sup>280</sup> Kaza müteselliminin reyaya haksız uygulamalarından dolayı sürüldüğüne dair Karahisar-ı Sahip kadılarına gönderilen hüküm, **B.O.A, C. ADL**, Dos. Nr. 1572, Gömlek Nr. 2, 13 Muharrem 1208 (21 Ağustos 1793).

<sup>281</sup> **B.O.A., A.DVN.MHM.d**, No: 85, s. 545, 28 Ramazan 1040 (30 Nisan 1631).

<sup>282</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d**, No: 85, Hüküm No: 668, S. 12.

<sup>283</sup> Mirimiran Anapa Muhafızı Vezir Halil Paşa'nın arpalığı olan Ankara sancağının mütesellimi istifa ettiğinden yerine uygun birinin atanmasına dair hüküm, **B.O.A, C.DH.**, Dos. Nr. 242, Gömlek Nr. 12074, 29 Şaban 1216 (4 Ocak 1802).

sancağı idare edemediğinden istifa ettiğine ve yerine mütesellimliğe uygun diğer Ali'nin atanmasına dair kapı kethüdası arzı bu duruma örnek teşkil etmektedir.<sup>284</sup> Bundan sonra atanma işlemlerinde izlenen yöntem takip edilirdi.

Sancağa mutasarrıf olan beyin azledilmesi durumunda mütesellimin de görevi son bulmaktaydı. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren mansıp sahiplerinin görev süreleri oldukça kısaldığından dolayısıyla vekilleri olan mütesellimlerin de görev sürelerinin kısaldığı söylenebilir. Bu durumdan haliyle en çok sancak halkı etkilenmekte ve öncesinde tahsil edilmiş vergilerin yeni mütesellim veya mutasarrıf tarafından tahsil edilmesi birçok sıkıntılara yol açmaktaydı. Sancağa yeni atanan sancakbeyi ya da mutasarrıf onayladığı takdirde eski mütesellimlerin görevlerinde bırakıldığı örnekler ise oldukça yaygındır.<sup>285</sup>

Azedilen mütesellimlerin sancaklarda etkinliklerini deruhte ettikleri önemli bir takım idari görevler vasıtasıyla bir şekilde devam ettirdikleri dikkati çekmektedir. Bununla birlikte mütesellimlik görevlerini kaybettikten sonra bu kişiler sancaktaki etkinliklerini azaltmamak adına ayan olmak için çeşitli mücadelelere girişmekteydiler. Çünkü ayanlık da en az mütesellimlik görevi kadar etkili ve önemli bir görev idi. Ayan oldukları takdirde ehl-i şer ve ehl-i örf ile anlaşarak tevzi defterlerine kendileri için de akçeler yüklemekteydiler.<sup>286</sup>

Süreç içerisinde atanma, azil veya görev süreleri bakımından çeşitli aşamalar geçirmiş olan mütesellimlik kurumu, XVI. yüzyıldan itibaren taşra idaresinde giderek yerleşmiş ve köklü idari reformların yapıldığı Tanzimat dönemine kadar devam etmiştir. Tanzimat'tan sonra mütesellimlik kaldırılarak muhasıllık kurumu getirilmiş ise de kısa bir süre sonra bu usulden de vazgeçilecektir.<sup>287</sup> Nihayetinde 1864'te kabul edilen "*Vilayet Nizamnamesi*" ile taşra idaresinde hem mali hem de idari anlamda daha çağdaş bir düzen getirilmiştir.

## 1.6. Mütesellim Vekilleri

Osmanlı Devleti'nde başta idari olmak üzere askerî ve malî alanlarda vekâleten bir görevin geçici süreliğine yürütülmesi, öteden beri başvurulan yöntemlerden biridir. Hatta bu geleneğin devletin çeşitli kademelerinde uygulanmakta olduğunu gösteren örneklerden biri; sadrazamların sefer için görevlendirildiklerinde veya herhangi bir nedenle İstanbul'da bulunmadığı durumlarda işlerin yürütülmesi için vezirlerden birinin kaymakam olarak

<sup>284</sup> **B.O.A, K.K. Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi Mütesellimlik Defteri**, No: 7510, s. 8, Hüküm: 1.

<sup>285</sup> Akkırman Muhafızı Vezir Mahmud Paşa'ya tevcih edilen Edirne'de Mütesellim Savur-zade Seyyid Hacı Mehmed Ağa, iyi idaresine binaen görevine devam etmiştir. **B.O.A, C.AS.** Dos. Nr. 896, Gömlek Nr. 38578, 25 Muharrem 1202 (6 Kasım 1787)

<sup>286</sup> ÖZKAYA, **a.g.e.**, s. 206.

<sup>287</sup> Bkz. Ayla Efe, **Muhasıllık Teşkilatı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2002.

merkezde görevlendirilmesidir.<sup>288</sup> İlk dönemlerde ise bizzat padişahlar seferler nedeniyle payitahtlarından uzak olacakları için yerlerine bazen şehzadelerinden birini bırakmaktaydılar.<sup>289</sup> Yalnız payitahtta bırakılan bu şehzadelerin öncelikli yükümlülükleri, padişahın vekili olmaktan çok merkezdeki işleri onların adına yürütmek ve İstanbul'un güvenliğini sağlamaktı. Çünkü padişahın mutlak vekili bilindiği üzere sadrazamları<sup>290</sup> ve padişah seferde olduğunda devlet işleri (tevcihat veya muamelat) padişahın otağından yürütülmekteydi.<sup>291</sup> Kuşkusuz bu uygulamalar, devlet işlerinin aksamadan yürütülmesi bağlamında önem arz etmektedirler.

Devlet merkezinde yukarıda değinildiği şekilde vekâleten bir görevi sürdürme örneklerine taşrada da rastlanmaktadır. Mütesellimlik kurumu da bizatihi görevin vekâleten geçici olarak yürütülmesinden doğmuş ancak dönemin şartları karşısında süreklilik arzeden bir mahiyete bürünerek XVIII. yüzyılda artık bir kurum halini almıştır. Bu çerçevede sancakbeyi ya da beylerbeylerinin vekilleri olan ve sancağı sözkonusu görevliler adına yöneten mütesellimler çeşitli gerekçelerle zaman zaman yerlerine vekiller atamak zorunda kalmışlardır. Vekil bırakılan bu görevliler, mütesellimlerin sancakbeyi ya da beylerbeyi sancakta olmadığı zamanlarda üstlendiği görev ve sorumlulukları devralmışlardır.<sup>292</sup> Yani mütesellimin sancakta olmadığı dönemlerde sancaktaki en yüksek idari merci, mütesellimin atadığı bu vekiller ya da kaymakamlar idi.

Vekil bırakılan bu görevliler belgelerde ve araştırma eserlerinde genellikle “*mütesellim vekili*”<sup>293</sup>, “*mütesellim kaymakamı*”<sup>294</sup>, ya da “*vekil-i kaim-i makam*”<sup>295</sup> olarak geçmektedir. Sözlük anlamı bakımından kaymakam tabiri; birinin yerine geçen, yerini tutan anlamına

<sup>288</sup> UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devleti'nin Merkez...**, s. 180, Mehmet Zeki PAKALIN, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. III, M.E.B., İstanbul, 1993, s. 79-80.

<sup>289</sup> Padişahların seferlere çıktıklarında yerlerine şehzadelerinden birini kaymakam bırakmalarıyla ilgili olarak bkz: Haldun EROĞLU, **Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu**, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 159.

<sup>290</sup> Sadrazamların atanma fermanlarında hükümdarın yürütme ve kazai yetkilerine vekili sıfatıyla sahip olduğu ve bu göreve atandığı bildirilmekteydi. Bkz: Aydın TANERİ, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974, s. 39.

<sup>291</sup> Otağ-ı hümayundan devlet ve tevcihat gibi işlemlerin yürütülmesi veya gerektiğinde müracaat edilmesi amacıyla gerekli olan defterlerin ordu ile birlikte sefere götürüldüğüne dair bkz: Feridun M. EMECEN, “*Sefere Götürülen Defterlerin Defteri*”, **Bekir Kütükoğlu'na Armağan (Ayrı Basım)**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 5, 260-268.

<sup>292</sup> Mütesellimlerin sancakta buldukları dönemlerde bazı işlerin halledilmesi için görevlendirdiği kişiler de belgelerde “*Mütesellim Vekili*” olarak geçmektedir. Ancak bunlar mütesellim tarafından belirli konuların halledilmesi için görevlendirilmiş olup ele alınacak olan vekillerden farklıydılar. Bahsedilen vekiller, mütesellimlerin sancak idaresiyle ilgili görevleri bölümünde işleneceğinden üzerinde fazla durulmayacaktır.

<sup>293</sup> “*Bende Eyüp vekil-i liva-i mütesellim Saruhan*” tarafından 7 Receb 1225 (8 Ağustos 1810) tarihinde gönderilen arıza bkz: **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 1048, Gömlek Nr. 1; “*...Niğbolu mütesellimi vekili Hasan Ağa kulunuz geldi...*”, Fi 3 Cemaziyelahir 1226 (25 Haziran 1811) tarihli belge için bkz: **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 1043, Gömlek Nr. 38.

<sup>294</sup> H. HÜSAMEDDİN, **a.g.e.**, s. 29.

<sup>295</sup> Mehmet GÜNEŞ, **XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-i Sahib Sancağı (Şeriyye Sicillerine Göre)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s. 44; ARIKAN, **a.g.e.**, s. 28.

gelmekle birlikte<sup>296</sup> kendisine bir kazanın idaresi verilen memur için de kullanılmaktadır.<sup>297</sup> “*Mütesellim kaymakamı*” denilmesinde özellikle ilk bahsettiğimiz sözlük manası itibariyle yani birinin yerine geçmek ya da birinin yerini tutan anlamına ithafen “kaymakam” ibaresi kullanılmıştır. Evail-i Ramazan 1061’de (18 Ağustos 1651) Saruhan sancağı mütesellim kaymakamına hitaben yazılan ferman örneğinde olduğu gibi mütesellim kaymakamı; mütesellimin vekilini, mütesellimin yerine geçen kişiyi tanımlamaktadır.<sup>298</sup> “*Vekil-i kaim-i makam*” ibaresindeki kaymakam ifadesi ise bu defa mütesellim kelimesi yerine kullanılmış ve mütesellim vekili kastedilmiştir.

Bu görevlilerin yetkilerinin mütesellimlerle aynı olmasına rağmen göreve atanma yöntemleri mütesellimlerin atanma yöntemlerinden farklıdır. Mütesellim vekillerinin atanma süreçleriyle ilgili olarak merkez ile nasıl bir prosedür izlendiğine dair belgelerde açıklayıcı herhangi bir bilgiye rastlanmadı. Ancak sancak idaresinde işlerin yürümesi bağlamında ehli-örf ile kadı arasındaki işbirliği son derece önemliydi. Bu açıdan yaklaşıldığında mütesellimlerin her ne sebeple olursa olsun sancakta bulunmadığı zamanlarda genellikle her kimi yerlerine vekil bırakacaklar ise onu sancağın kadısına bildirmelerinin yeterli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Ahmet Rifat Güzey’in çalışmasında zikrettiği bir örnek bu yöndeki açıklamaları geçerli kılmaktadır. Buna göre Kastamonu sancağının verildiği Amcazade Hüseyin Paşa tarafından gönderilen mektupta 10 Ramazan 1100 tarihinden itibaren Mehmed adlı birini sancağa mütesellim tayin edildiği bildirilmektedir. Bununla birlikte Mütesellim Mehmed’in de kendisi gelene kadar yerine vekâlet etmesi için Kethüda Ali Ağa’nın görevlendirildiğine dair mektubu sicilde kayıtlıdır.<sup>299</sup> Aslında burada kademeli olarak bir yetki aktarımı görülmektedir. Sancakbeyi ya da beylerbeyi tüm idari, askerî ve malî yetkilerini mütesellimlere, mütesellimler de “*veliül-niamilerinden*” devraldıkları bu selahiyetlerini vekillerine devredebilmekteydiler.

Diğer taraftan mütesellimlerin sancak haricinde bulunmalarını gerektirecek eşkıya takibi, teftiş ve seferlerle ilgili görevler gibi bir takım durumların aniden ortaya çıkması ve acilen müdahale gerektirmesi nedeniyle merkezden atama için onay alınması ve bürokratik prosedürlerin izlenmesi uzun zaman alacaktı. Bu nedenle muhtemelen mütesellim, vekil göreve atandıktan sonra bu kişiyi merkeze bildiriyor olmalıydı. Kaldı ki oldukça güçlü bir merkezi yapıya sahip devletin atamalardan haberdar olması merkeziyetçi karakterini sürdürebilmesi açısından son derece önemliydi. Diğer taraftan merkezden gelen bazı

<sup>296</sup> DEVELİOĞLU, a.g.e., s. 482; konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. “Mütesellim Terimi”.

<sup>297</sup> J. H. MORTDMANN, “*Kaymakam*”, **İslam Ansiklopedisi**, c. VI, İslam Ansiklopedisi, M.E.B., 1978, s. 464.

<sup>298</sup> ULUÇAY, a.g.e., s. 322.

<sup>299</sup> Ahmet Rifat GÜZEY, **Şer’iyye Scillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları-XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001, s. 30.



emirlerde bizzat mütesellim vekillerine hitap edilmesi<sup>300</sup> ya da bu vekiller tarafından merkeze birtakım arzların gönderilmesi bahsedilen durumu açıklığa kavuşturmaktadır.<sup>301</sup> Böylelikle mütesellimler atadıkları vekilleri aracılığıyla hem sancağın idari, adli ve malî işlerini aksatmayacak hem de sancak haricindeki aciliyet ve önem gerektiren görevleri yerine getirebileceklerdi.

XIX. yüzyıl başlarında ise atanma sürecinde farklı bir yöntem olarak halkın seçtiği mütesellim vekillerine rastlanmaktadır. İzmir İhtisap Nazırı tarafından gönderilen 29 Zilhicce 1249 (9 Mayıs 1834) tarihli arzda sorunlu bir hal alan Aydın mütesellimliği meselesinde halkın ittifakı ile Ali Ağa'nın mütesellim vekili seçildiği bildirilmektedir.<sup>302</sup> Belgeden aslında oldukça karlı bir iş olan mütesellimliği sancak içerisinde ele geçirmek isteyen güçlerin giderek içinden çıkılmaz bir hal alan mücadelelerinde halkın inisiyatifinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak bundan halkın inisiyatifinin durumu kalıcı olarak belirlediği sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü ittifaken seçilen kişi zaten vekil olması hasebiyle bir mütesellim atandığında görevi sona ereceğinden sorunun çözümlenmesinde yalnızca geçici bir formül olarak değerlendirilmelidir.

Mütesellimlerin bazı zamanlarda ise durumları elverişli olmamasına rağmen vekil bırakmak ya da görevden çekilmek yerine sancak işlerini pekâlâ oğullarından biri aracılığıyla yürütebilirlerdi. 1754 yılında Manisa sancağına Divan-ı Hümayun'dan ve diğer görevlilerden gelen suretlerde mütesellim olarak Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'ya hitap edilirken mahallinden gönderilen kayıtlarda ise oğlu Ahmet Ağa'nın ismi mütesellim olarak geçmektedir. Bundan çıkarılacak sonuç sözkonusu dönemlerde işleri yürütemeyecek kadar yaşlanmış olan Hacı Mustafa'nın mütesellimlik görevini bazen oğlu Ahmed Ağa'ya bıraktığıdır.<sup>303</sup> Anlaşılan Hacı Mustafa Ağa, yaşı el vermemesine rağmen göreve ne bir başkasını vekil olarak getirmeyi düşünmüş ne de bu görevinden vazgeçmiştir. Bunun nedeni yukarıda da değinildiği üzere mütesellimlik görevinin sağladığı büyük çıkarlardı. Uğruna büyük çatışmaların ve kıyasıya mücadelelerin yaşandığı bu görevi yaşı bir hayli ilerleyen Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'dan almak için sancakta veya civar yerlerde herhangi bir

<sup>300</sup> Venedik'in savaş gemileri hazırlamakta olduğu haber alındığından Niğbolu Mütesellim Vekili Mehmet Paşa'nın ihtiyatlı ve tedbirli olmasına dair 29 Zilhicce 1199 (2 Kasım 1785) tarihli hatt-ı hümayun bkz. **B.O.A., HAT**, Dos. Nr. 29, Gömlek Nr. 1375; Yukarıda belirtildiği üzere Evail-i Ramazan 1061'de (18 Ağustos 1651) bizzat Saruhan sancağı mütesellim kaymakamına hitaben yazılan ferman belirtilen durumla paralellik arz eder. Bkz. **ULUÇAY, a.g.e.**, s. 322.

<sup>301</sup> Sefer nedeniyle istenilen Saruhan sancağının tımar ve zaim bedeliyelerinin üç ay sonraya ertelenmesine müsaade edilmesine dair mütesellim vekil-i Eyüp tarafından Fi 7 Receb 225 tarihinde merkeze gönderilen arıza Bkz: **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 1048, Gömlek Nr. 1;

<sup>302</sup> Bunun yanında belgenin tarihi itibarıyla mütesellimlik müessesinin geçirdiği evrim de göz ardı edilmemelidir. **B.O.A., HAT**, Dos. Nr. 29, Gömlek Nr. 1375, 29 Zilhicce 1199 (2 Kasım 1785).

<sup>303</sup> Selda YILDIZ, **XVIII. Yüzyılda Manisa'da Gündelik Hayata İlişkin Bir Değerlendirme**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006, s. 31.

mücadeleye girilmemiş olması ise ailenin kurucusu olan Hacı Mustafa Ağa'nın bölgede büyük bir güç ve üstünlük sağlamış olmasının sonucuydu. Buna benzer bir diğer örnek, 1828'den beri Ankara mütesellimi olan Mustafa Bey'in sefere çağrıldığında yerine mütesellim vekili olarak oğlu Emin Bey'i bırakmasıdır.<sup>304</sup>

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren geniş bir bölgede hakimiyet sağlayan ailelerden bir diğeri ise Çapanoğulları idi. Bu dönemlerde sancakbeylerine ya da beylerbeylerine arpalık olarak birden fazla sancağın tevcih edilmesi durumunda olduğu gibi Çapanoğlu Süleyman Bey'e de Bozok ve Yenil mutasarrıflıkları dışında Kayseri, Çankırı ve Sivas gibi sancakların mütesellimlikleri verilmişti.<sup>305</sup> Bu durumda Süleyman Bey, Ankara, Çankırı ve Kayseri'ye kendi yerine mütesellim vekili atayarak sancakların idaresini yürütmüştür.<sup>306</sup> Y. Özkaya, bu tayinlerin nedenini Çapanoğullarının güçlü bir aile olmaları ve kuracakları otoriteleriyle devlet işlerini kolaylıkla yürütebileceği etkenleri ile açıklar.<sup>307</sup> Gerçekten de devlet için özellikle XVIII. yüzyılda yaşadığı zorlu ve uzun savaş zamanlarında sefer ihtiyaçlarının hızlı ve yeterli bir şekilde karşılanması açısından böylesi güçlü ailelerin destekleri hayati önemdeydi. Güçlü ailelerin bölgedeki varlıkları, aynı zamanda savaş zamanlarında ülkenin güvenliğinin sağlanması açısından da merkezin işine gelmekteydi. Aksi takdirde bu olağanüstü şartları fırsat bilen kesimlerin asayiş bozmaları ve halka zulümleri yönetim kademelerindeki iktidarları zayıf kişiler tarafından önlenemeyeceğinden tüm dikkatini cepheye odaklandırmış devletin hem işi zorlaşacak hem de seferlerde ihtiyaçların karşılanması imkânsız hale gelecekti. Güçlü ailelerin ülkenin bu kadar geniş bölgelerinde etkili olmaları ve yönetici kademelerine gelmeleri aslında yukarıda değinildiği gibi olumlu yönlerinin yanında olumsuz tarafları da olan iki yönlü bir etkileşim doğurmuştur. Bu olumsuzluklar ise sözkonusu ailelerin atadıkları mütesellim vekilleri ve çeşitli kademelerdeki görevliler aracılığıyla güç ve yayılma alanlarını daha da genişletmeleri ve devlet için giderek daha fazla tehdit unsuru oluşturmaları idi.

Mütesellimlerin XVIII. Yüzyıldan itibaren kapıcıbaşılık payesine haiz olmaları ya da göreve geldikten sonra bu payeyi aldıkları ve bu göreve gelmeleri için bir takım şartları taşımaları gerektiği bilinmektedir. Mütesellim vekillerinin ise kimler olduğu veya göreve

<sup>304</sup> Musa ÇADIRCI, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, T.T.K.Yay., Ankara, 1991, s. 27.

<sup>305</sup> Yücel ÖZKAYA, "Mütesellim", **İ.A.**, c. XXXII, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2006, s. 203.

<sup>306</sup> Yücel ÖZKAYA, "XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", **Türkler**, c. XIII, Y.T.Y., Ankara, 2002, s. 700.

<sup>307</sup> Caparzade Süleyman Ankara, Kayseri ve Çankırı sancaklarına ahalinin onayladığı kişileri atamaya gayret etmekteydi. Bkz. ÖZKAYA, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", s. 374. Halk ile uyumlu kişileri mütesellim vekili atayan Çapanoğlu Süleyman, böylesi geniş bir bölgede idaresini sorunsuz bir tarzda devam ettirmeyi amaçlamıştır.

gelmek için hangi şartlara haiz olması gerektiğine dair belgeler ve araştırma eserlerine dayanılarak net bir tespit yapmak zordur. Ancak eldeki verilere dayanılarak genellikle mütesellimlerin halkın güvenini kazanmış “*mütesellimlik umuruna müteallik*”<sup>308</sup> niteliğine sahip tanıdıkları ya da güvendikleri kişileri bu göreve getirmeye özen gösterdikleri söylenebilir. Amasya sancağı mütesellimi Abdunnebi Ağa'nın kethüdayeri Himmetoğlu Osman'ı mütesellim kaimmakamı olarak yerine bırakması<sup>309</sup> ve Hamit sancakbeyi kaymakam vekili ve kethüdası Hamza<sup>310</sup> örneklerinde görüleceği üzere atanan bu vekillerin genellikle mütesellimlerin avanelerinden ya da adamlarından olması ihtimalî yüksektir.

Mütesellimlerin vekil atamalarının gerekçelerinin iki ana nedeni vardı. Bunlardan ilki sancakbeyleri tarafından mütesellim olarak atanan kişinin sancağa varıncaya kadar sancak idaresini devralacak bir vekil ataması zorunluluğuydu. Nitekim Karaman beylerbeyliğine atanan ancak sefere gitmek zorunda kalan Mehmet Paşa'nın mütesellimi Mustafa Ağa, Konya'ya gelinceye kadar Konya Kadısına gönderdiği 16 Nisan 1677 tarihli mektub ile yerine vekil bıraktığını bildirmişti.<sup>311</sup> Bazı durumlarda ise Ankara mütesellimi ayandan Mirza Ağa bin Derviş Ağa örneğinde olduğu gibi önceki sancakbeyinin müteselliminin yeni mutasarrıfın mütesellimi gelinceye dek görevini vekâleten sürdürdüğü görülmüştür.<sup>312</sup>

Bu durum aslında mütesellimlik kurumunun ilk dönemlerinde sancakbeylerinin kendileri sancağa varıp yönetimi üstlenene kadar yerlerine geçici olarak mütesellim atamalarıyla büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu noktada mütesellimler ile vekilleri arasında görev süreleri bakımından bir ayrımı gözetmek gerekir. Sancakbeylerinin ya da beylerbeylerinin bir mansıbtan atandığı diğer mansıba geniş kapı halklarıyla beraber gelmeleri ve atanmadan önceki mansıbında halefine görev teslimini gerçekleştirmesi gibi bürokratik işlemleri tamamlaması haliyle uzun zaman alacağından bu sürede sancağı kendi adlarına birilerinin zabtetmesi gerekirdi. Bu sürecin ne kadar süreceği belirsiz olduğundan yerine bir vekil göndermesi son derece doğaldı. Mütesellimlerin ise sancakbeyi ya da beylerbeyi kadar kalabalık bir maiyetinin olmayacağı gerçeğinden hareket ile sancağa varıp zabtı için söz konusu yöneticiler kadar uzun bir zamana gereksinim duymayacağı aşıkardır. Bu nedenle

<sup>308</sup> Yusuf OĞUZUĞLU, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1981, s. 68.

<sup>309</sup> Abdi-zade Hüseyin HÜSAMEDDİN, **a.g.e.**, s.29.

<sup>310</sup> ARIKAN, **a.g.e.**, s. 28.

<sup>311</sup> OĞUZUĞLU, **a.g.t.**, s. 68, 1203'te mütesellimin vüruduna değin de Gürcü-zade Hacı İbrahim Bey'in baferman-ı Ali Amasya mütesellim vekili atanmasına dair bkz. Abdi-zade Hüseyin HÜSAMEDDİN, **a.g.e.**, s. 73.

<sup>312</sup> Kayseri'li Saçlıoğlu Mustafa Ağa'nın 21 Şubat 1684'te ölümünden sonra vilayet ayanlarının ittifakıyla mütesellimliğe ayandan Mirza Ağa bin Derviş Ağa getirildi. Bu arada sancak mutasarrıfının değişerek Hüseyin Bey'in sancağa atanmasından sonra yeni mutasarrıfın mütesellimi Mehmed Ağa bin Derviş Ankara'ya gelinceye kadar Mirza Ağa bin Derviş Ağa 12 günlük süreçte mütesellimlik görevini vekaleten yürütmüştür. Bkz: Hülya TAŞ, **Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara**, T.T.K.Yay., Ankara, 2006, s. 89.

atanan mütesellimlerin görev sürelerinin mütesellim vekillerinin görev sürelerinden daha uzun bir zaman dilimini kapsadığı ileri sürülebilir.

Vekil atanmasının ikinci nedeni mütesellimlerin seferlere iştirakleri veya eşkıya takibine çıkmak gibi askerî ve asayişle ilgili görev ve sorumluluklarıydı. Seferlerle ilgili emirler sancakbeyi Ahmet Paşa'nın mütesellimi ve Baş-ayan olan Gürcü-zade Halil Bey'in Muharrem 1182'de 500 kadar adamıyla savaşa memur edilmeleri örneğinde görüleceği üzere<sup>313</sup> bizzat merkez tarafından belirli bir kuvvet ile seferlere iştirak etmeleri doğrultusunda gönderilen emirlerdi. Savaş ya da seferlerle ilgili diğer emirler ise mütesellimi oldukları savaştaki beylerbeyleri ya da sancakbeyleri tarafından gönderilen yardım ve harçlık isteklerine dairdi. Mütesellimler bu talepler karşısında istekleri yerine getirmek üzere bizzat yardım veya parayı cephedeki efendisine götürmek zorundaydı. Amasya mütesellimi Abdunnebi Ağa, sancakbeyinin istediği yardım ve erzakı Gürcistan'a götürmesi gerektiğinden yerine kethüdayeri Himmetoğlu Osman'ı<sup>314</sup>, Ankara Mutasarrıfı ve Anapa Muhafızı Vezir Mustafa Paşa için asker toplanacağı zaman Ankara Mütesellimi Çabbarzade Süleyman Tiryaki Mustafa'yı<sup>315</sup>, Kütahya mütesellimi Kapıcıbaşı Ömer Ağa Evail-i Safer 1169'da (6 Kasım 1755) bazı görevler için Belgrad taraflarında bulunması gerektiğinden yerine gelinceye dek Kızılbaoşoğlu Osman'ı<sup>316</sup> sancaklarına vekil bırakmışlardı.

Savaşlar ve seferler gibi olağanüstü şartlar nedeniyle Anadolu'da asayişin sağlanması ciddi bir sorun teşkil etmekteydi. Bu gibi dönemlerde eşkıya ve soygun faaliyetleri diğer zamanlara kıyasla daha da artmakta can ve mal güvenliğinin sağlanması zorlaşmaktaydı. Bu nedenle asayişin sağlanması amacıyla bazen eşkıyalar ile girişilen mücadeleler olduğu gibi bazen de durumu yerinde tespit amacıyla sancak dışında teftişe çıkılması dönemin ehl-i örf taifesi tarafından sıklıkla uygulanan yöntemlerdi. Bu gerekçelerle 1698'de köyleri dolaşmaya çıkan Karaman mütesellimi yerine birini vekil bırakmış ve bu durum 45 gün sürmüştür.<sup>317</sup> Yine Karahisar-i Sahib mütesellimi Seyid Molla-zade Ahmet Ağa, eşkıya Vidinli Paspanoğlu Osman'ın yakalanması için görevlendirilen Kaptan-ı Derya Vezir Hüseyin Paşa'nın maiyetinde takibe çıktığından 19 Ramazan 1212'de (7 Mart 1798) Seyit Halil Efendi-zade Seyit Hasan Efendi'yi<sup>318</sup>, Amasya alaybeyi Abdülbaki Beyin Karahisar-ı Şarki mutasarrıfı

<sup>313</sup> Abdi-zade Hüseyin HÜSAMEDDİN, (Hzl. Mesut AYDIN), **Amasya Tarihi**, c.4 (ZEYL), Malatya, 2004, s. 55.

<sup>314</sup> Abdi-zade Hüseyin HÜSAMEDDİN, **a.g.e.**, c. 4, s. 29.

<sup>315</sup> **Küçük Asya'nın Bin Yüzü**, (Hzl. Suavi AYDIN, Kudret EMİROĞLU, Ömer TÜRKÖĞLU, Ergi D. ÖZSOY), Dost Kitapevi, Ankara, 2005, s. 186.

<sup>316</sup> GÜNEŞ, **a.g.t.**, s. 44.

<sup>317</sup> OĞUZÖĞLU, **a.g.t.**, s. 68. Yusuf OĞUZÖĞLU, "XVII. Yüzyılda Karaman Beylerbeyi ve Mütesellimine İlişkin Bazı Bilgiler", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. I, Konya, 1981, s.97.

<sup>318</sup> Mehmet GÜNEŞ, **a.g.t.**, s. 44; Süleyman Paşa'nın Amasya sancakbeyliği döneminde artan eşkiyalık faaliyetleri nedeniyle gelen şikâyetler sonucunda mütesellim, mutasarrıf, Baş-ayan, alaybeyi, sipahiler kethüdası ve yeniçeri serdari yanlarına aldıkları kuvvetlerle eşkıya üzerine harekete geçilmiş, mütesellim vekili olarak

Murtaza Paşa'ya yardıma gitmesinden dolayı Amasya mütesellimi Köprülü Mehmet Ağa, Abdülbaki Bey'e yardım, erzak ve levazım göndermekle görevlendirildiğinden yerine kethüdayeri Şaban Ağa'yı<sup>319</sup> yerlerine vekil olarak bırakmışlardı. Sancağa vekil bırakılması her zaman yukarıda bahsedilen şartlar sonucunda ortaya çıkan bir uygulama değildi. Bazen Çankırı mütesellimi Hacı Ömer Ağa örneğinde olduğu gibi sancağın mevcut mütesellimin herhangi bir görevde ya da sancak idaresinde yetersiz kaldığı durumlarda da yerine bir vekilin bakması sözkonusu olabilirdi.<sup>320</sup>

Vekillerin, mütesellimlerin tüm yetki ve sorumluluklarına haiz olduğunu dolayısıyla sancakta mütesellimlerin olmadığı zamanlarda en yüksek rütbeli ehl-i örfün bu görevliler olduğu belirtilmişti. Merkezden gelen emirler dikkate alındığında bu tespit daha da belirginleşmektedir. Bu emirlerden biri Evail-i Ramazan 1061'de Saruhan sancağı mütesellim kaymakamına yazılan fermanda Abaza Hasan adlı eşkiyanın yakalanması için sancak askerî ve kendi adamlarıyla harekete geçmesine dairdir.<sup>321</sup> Hamit sancakbeyi kaymakam vekili ve kethüdası Hamza'nın Hüsam adındaki bir asinin Beydili karyesi halkı tarafından yakalanıp sancakbeyine teslim etmeleri nedeniyle 200 kadar yoldaşının öç almak için harekete geçtiklerini bildirmesi üzerine kaymakam Hamza'ya sefere gitmeyen sipahiler ve il erleriyle birlikte bu suhtelerin üzerine gitmesinin emredilmesi bu konudaki bir başka misaldir.<sup>322</sup> Değınilen sefer ve asayişle ilgili görevlerinin yanında vekillerin vergilerle ilgili malî görevlerinin de olduğu görülür. Öncesinde sözü edilen Saruhan livası mütesellim vekili Eyüb tarafından gönderilen kayıtlı 16 zuema ve 100 tımar erbabının sefer için istenilen bedeliyelerinin 3 ay sonra gönderilmesine müsaade edilmesi için merkezden izin talebine dair gönderilen 7 Receb 1225 (8 Ağustos 1810) tarihli arızada<sup>323</sup> görüleceği üzere sancakbeyi için

---

Raht-van Paşazade Hacı Ali Bey atanmıştı (1175). Bkz: Abdi-zade Hüseyin HÜSAMEDDİN, **a.g.e.**, c. 4 (ZEYL), s. 50.

<sup>319</sup> Abdi-zade Hüseyin HÜSAMEDDİN, **a.g.e.**, c.4, s. 25.

<sup>320</sup> Çankırı mütesellimi Hacı Ömer Ağa Bozok, Çankırı gibi kazalara İbrahim Paşa tarafından mütesellim tayin olunan Halit Bey'in baskıları karşısında tedirgin olarak eşraf ve Halit Bey ile görüşmek üzere yola çıkmışsa da bir süre sonra bundan vazgeçerek sancağına geri dönmüştür. Ömer Ağa'nın böylesi kararsız ve gevşek bir tavır izlemesinden dolayı eşkiyaların Çankırı'da harekete geçebileceği endişesiyle azledilmiş ve Hacı Memiş Ağa adında biri mütesellim vekili olarak atanmıştır. Bkz: İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, "*Kastamonu'da Tahmiscioğlu Vakası*", **Tarih Semineri Dergisi**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., c. III, İstanbul, 1937, s. 148.

<sup>321</sup> ULUÇAY, **a.g.e.** s. 322. Burada dikkati çeken diğer bir nokta da gelen emre uyulmadığı takdirde vekilin mansıbının başkasına verileceği tehdididir. Bu nokta vekillerin göreve gelişleriyle ilgili merkezin genellikle karar mekanizmasının her hangi bir aşamasında yer almamasıyla birlikte vekili görevden almakla tehdit etmesi bağlamında tezat gibi görünmektedir. Oysa Osmanlı devlet ve hükümdarlık anlayışına göre her türlü görev ve statünün padişahın bir lütfü olduğu anlayışına paralel olarak her türlü lütuf ve statünün de yine padişah tarafından geri alınacağı anlayışı çerçevesinde sözkonusu örnek anlam kazanır. Bununla birlikte görevin yerine getirilmesi hayati bir öneme haiz ise o görevi yerine getirecek olan memura dikkatli olması yolunda bunun pekala bir uyarı olarak da algılanması mümkündür.

<sup>322</sup> ARIKAN, **a.g.e.**, s. 28.

<sup>323</sup> "...Anadolu ve Karaman ve Adana ve Haleb ve Rakka eyaletlerinde vaki elviyelerin zuema ve erbab-i tımarı işbu sene-i mübarekede ordu-i hümayuna memurlar ise de bunlar vaktiyle erişmeyecekleri ecilden aynen ihraç olunmaktan ise bedele kat ve icab eden yerleri mesarif-i seferiyeye tahsisen ordu-i hümayun hazinesine irsal

seferiyelerin veya hazeriyelerin tevzii ve tahsili mütesellimin öncelikli görevi olmasına rağmen yokluğunda sözkonusu vergilerle ilgili gerekli prosedürleri vekilleri takip etmekte ve uygulamaktaydı.

Sınır bölgelerinde ya da sınıra yakın olan sancakların idaresi düşman topraklarının hemen yanı başında olması nedeniyle daha fazla hassasiyet gerektirmekteydi. Bu nedenle sınır boylarındaki ehl-i örfün en önemli görevlerinden biri komşu devletin hazırlıklarını yakinen takip etmek ve görülen olağanüstü durumları merkeze bildirmek veya bu yönde merkezden gelen emirlere göre durumla ilgili bilgi edinmekti.<sup>324</sup>

Sancak dâhilinde mütesellimin yetkilerini devralan bu vekillerin halka eziyetleri, haksız uygulamaları gibi suistimalleri veya sancağı iyi idare edememeleri gibi durumlarda görevlerinden azledilebilmekteydiler. Nitekim Mütesellim Abdunnebi Ağa, sancakbeyinin istediği yardım ve erzakı Gürcistan'a götürdüğünden yerine atadığı kethüdayeri Himmetoğlu Osman'ın zulmü nedeniyle azledilmesi<sup>325</sup>, Ankara Mutasarrıfı ve Anapa Muhafızı Vezir Mustafa Paşa için asker toplanacağı zaman Ankara Mütesellimi Çabbarzade Süleyman'ın atadığı mütesellim vekili Tiryaki Mustafa'nın emirlere uymaması<sup>326</sup>, Ankara mütesellimi

---

*olunması babında sadır olan hatt-i şerif inayet redif mucebince kıyuda müracaat olundukda... Saruhan sancağında 16 kayd-i zuema ve 100 kayd-i erbab-i tımar olub beher kaydı 150'şer guruştan icab eden bedelleri 17.400 guruşa baliği nümayan olmakla zuema ve erbab-i tımarın bu sene-i mübarekede sefer-i hümayundan aflatı mukabelesi icab eden bedeliyelerinin marifet-i şer ve bu kulları ve çeribaşı ve Saruhan sancağı mütesellimi marifetiyle yerli yerinden cem ve tahsil ve mübaşirine teslimen ordu-i hümayun hazinesine irsal olunması vesayasını havi şeref efza südür olan ferman-ı celi'üş-şan ve mucebince ferman-name-i hazreti kaymakam rikab-i hümayun muhabbet-riz vürud ve cümle müvacehesinde feth ve kıraat olunub hülasa-i emr-i münişi cümleye ilan ve işaat olundukda cümlesi seman ve teaten merasimini bade'l-eda cevablarında bedeliye-i mezkurların şimdi tez elden tedarik ve teslimine iktidarımız olmayıp 3 mah ihmal ile tedarik ve tekmil ile taraf-ı kullarına teslim ve taraf-ı kullarından dahi derr-i aliyyede riyyet-i umurumuzda olan kapı çukadarı Seyit Ali Ağa kulları marifetiyle teslim-i hazine olunmasına müsaade-i aliyye buyrulmak üzere taahhüt eylediklerini sancak-ı mezbur alaybeyisi dahi ba-arzuhal niyaz eylediği arzuhal mefhumundan dahi malum-i inayetleri buyruldukda 3 mah imhal ile kapı çukadarı Ali Ağa kulları tarafından teslim olunmasına müsaade-i aliyye buyrulmak babında emr-i ferman devletlü veliülnimim efendim hazretlerindir. Bende Eyüp vekil-i mütesellim-i liva-i Saruhan.",* **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 1048, Gömlek Nr. 1. Aynı numaralı belgenin ekinde Mütesellim Vekili Eyüp'un talebi "*Bende seyit Mustafa miralay-ı Saruhan livası*" şeklinde Saruhan Miralay Seyit Mustafa tarafından da bildirilmektedir.

<sup>324</sup>Venedik'in donanma hazırlığında olduğu Mora muhassılı Mehmed Paşa, Kandiye Muhafızı Mehmed Paşa ve İnebahtı Mütesellim Vekili Memiş'in tahriratlarından anlaşılma ile birlikte Venedik hududuna casuslar gönderilmesi konusunda Mora Muhassılına, Kandiye Muhafızına ve İnebahtı Mütesellimine 5 Receb 1199'da (14 Mayıs 1785) yazılan emir için bkz: **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 29, Gömlek Nr. 1373. Nitekim Venedik'in faaliyetleri ile ilgili merkeze gönderilen bilgilerin ciddiyetine binaen İnebahtı Mütesellim Vekili Mehmed Paşa'nın dikkatli olmasına dair merkezden gelen 29 Zilhicce 1199 (2 Kasım 1785) tarihli emre dair **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 29, Gömlek Nr. 1375.

<sup>325</sup>Himmetoğlu Osman'ın azliyle yerine kethüdayeri Seydi Çelebioğlu Şaban Ağa mütesellim kaymakamı oldu. Abdi-zade Hüseyin HÜSAMEDDİN, **a.g.e., c.4**, s. 29.

<sup>326</sup>Ankara Mütesellimi Çabbarzade Süleyman Tiryaki Mustafa'yı mütesellim vekili tayininden sonra Ankara mutasarrıfı değişmiş, yeni mütesellim geldiğinde eski hesaplar görülmek istendiğinde Tiryaki Mustafa hesapları devretmediği gibi Ankara'da mütesellimlik görevini sürdürmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Ağustos 1791 tarihli gönderilen fermanla Mustafa'ya hesabın görülerek yeni mütesellime uyulması emredilmiştir. **Küçük Asya'nın Bin Yüzyü**, s. 186.

Mustafa Bey'in hem oğlu hem de vekili olan Emin Bey'in halktan zorla para tahsil etmesi<sup>327</sup> konuyla ilgili örneklerden sadece birkaçıdır.

### 1.7. Gelir Kaynakları

Mütesellimlik uygulamasının ilk dönemleriyle ilgili olarak sancağa vekil olarak bırakılanlara mansıp sahipleri tarafından herhangi bir ödeme yapılıp yapılmadığı konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak mütesellim olarak sancağın zabtı için gönderilen bu kişilere sancakbeyleri ya da beylerbeyleri için has olarak tahsil edilmiş gelirlere muhtemelen bir ödeme yapılmaktaydı.

Mütesellimlere ödeme yapılıp yapılmadığı konusunda ilgili olarak ilk dönemlere has bu belirsizlik yerini tarihsel süreç içerisinde kurumunun geçirdiği aşamalar neticesinde daha somut bilgilere ulaşabileceğimiz bir takım uygulamalara bırakmıştır. Bu çerçevede sancak yapısında görülen değişim ve dönüşümle birlikte görev sürelerinin uzaması ve uygulamanın giderek genelleşmesi sonucunda taşra idaresinde etkin duruma gelen mütesellimlere görevleri karşılığında bir takım ödemelerin yapıldığı tespit edilmektedir. Kaldı ki XVIII. yüzyılda mütesellimlerin, artan güçlerine paralel olarak bünyelerinde barındırdıkları kalabalık kapı maiyetlerinin masraflarını karşılamak ve sancak işlerini yürütmek adına bir takım mali kaynaklara ihtiyaç duyacakları aşikar idi. Sadece sancak idaresi değil merkezdeki görevliler ve civar bölgelerdeki sancak veya eyalet beyleri ile de ilişkilerini iyi tutmak adına bir takım hediyeler veya ödemelerde bulunmak durumundaydılar.<sup>328</sup>

Yücel Özkaya, mütesellimlere herhangi bir maaş ödenmediğini ifade ediyor ise de<sup>329</sup> bazı sancaklarda mütesellimlere aylık olarak “*mütesellimlik şehriyesi*” adı ile belirli bir miktar paranın verildiği belirlenmektedir. Vidin Muhafızı Vezir Ali Paşa'nın uhdesinde olan Karaman gelirlerinden Mütesellimi, Şevval, Zilkade ve Zilhicce olmak üzere 3 aylık “*mütesellimlik mahiyesi*” adı altında 3.000 guruşu makbuz karşılığında almıştı.<sup>330</sup> Gurre-i Rebiülevvel 1185 (14 Haziran 1771) tarihli “*havas-ı Sofya-i İspence*” ve “*havas-ı Berkofça*” kayıtlarına göre 6 aydır görev başında olan mütesellime 3.300 guruş verildiğinden

<sup>327</sup> Musa ÇADIRCI, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, T.T.K.Yay., Ankara, 1991, s. 27.

<sup>328</sup> Örneğin Sofya mütesellimi, Filibe'den Eğriboz'a teşrif eden veli'ül niami Efendisine birer adet Lehkâri kese ve Lehkari seccade Travnik'de Rahtvan Ağa'ya teslim edilmişti. Burada veliyün-niami olarak nitelendirilen görevlinin Rumeli Valisi olmak ihtimali yüksektir. **B.O.A., D.BŞM.d**, No: 4424, s. 4, R 1189. Aslında Osmanlı bürokratik yapısında bu tarz hediyelerin alıp verilmesi veya herhangi bir görev neticesinde hilat veya aba giydirilmesi gibi örnekler oldukça yaygın idi. 18 Ocak 1682'de Ömer Paşa'nın Erzurum'a atanıp geliş yolculuğunda kendisini karşılayan Karahisar mütesellimi ile Kığı sancakbeyine aba giydirmesi konuyla ilgili bir başka örnek idi. Bilgehan PAMUK, “*XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu*”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXII, S. 34, Ankara, 2003, s. 117.

<sup>329</sup> ÖZKAYA, *XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi*..., s. 384.

<sup>330</sup> **B.O.A., D.BŞM.d.**, No: 6051, s. 2, Gurre-i Rebiülahir 1205 (8 Aralık 1790).

mütesellimin aylık akçesinin 550 guruş olduğu ortaya çıkmaktadır.<sup>331</sup> İçel ayanı Sunullah'ın altı aylık "mütesellimlik şehriyesi" 1.500 guruş<sup>332</sup> olduğuna göre İçel mütesellimlerinin aylığı 250 guruşa gelmekte ve vergi tevziinin de yılda iki defa yapıldığı göz önünde bulundurulur ise yıllık gelirlerinin 3.000 guruşu bulduğu görülmektedir. Mütesellimlerin aylıklarıyla ilgili bir başka bilgi ise Kayseri müteselliminin 750 guruş harç-ı bab ile 3 aylık şehriyesinin 1.250 guruş olduğuydu.<sup>333</sup> Yine H.1140/M.1727 tarihli kayda göre Dömeke (?) mütesellimliğinin aylık miktarı 458 guruş 13 para idi.<sup>334</sup> Mütesellimlere verilecek olan miktar, sancağın vergi ve diğer gelirlerinden sağlanmaktaydı. Harry Luke eserinde, 1670'den sonra Kaptan Paşa'nın idaresinde mütesellimlikle yöneltilmeye başlanan Kıbrıs'a mütesellimlerin yıllık 15.000 guruş maaşla atandıklarını ve bu tutarın bedel-i nüzul vergisinden karşılandığını belirtmekteydi.<sup>335</sup> Söz konusu bilgiye göre Kıbrıs müteselliminin aylık 1.250 guruş gibi yüksek bir miktar aldığı anlaşılmaktadır.

Mütesellimler herhangi bir nedenle sancakta olmadığı zamanlarda yerlerine bıraktıkları vekillere de görevleri karşılığında ödeme yapılması dikkati çekmektedir. Kirmanşah mütesellimi Mehmet Efendi marifetiyle tutulan Kirmanşah mukataa gelir ve giderlerini gösteren 10 Muharrem 1145 (3 Temmuz 1732) tarihli hesaplar arasında 5.000 guruşun, Voyvoda Ahmet Ağa mütesellim vekili kaldığından Ahmet Ağa'ya havale olunduğu kaydı yer almaktadır.<sup>336</sup> Ancak Ahmet Ağa'nın ne kadar süre ile mütesellim vekilliği yaptığına dair kayıtlarda herhangi bir mevcut değildir. Bu nedenle söz konusu miktarın hangi zaman dilimi esas alınarak belirlendiği muğlaktır.

Mütesellimlik mahiyeleri veya şehriyelerinin mütesellimlerin zimmetlerinde kalması ise sık sık karşılaşılan sorunlardandı.<sup>337</sup> Mütesellimlerin vergileri erkenden tahsil etmeleri dolayısıyla vergilerden tahsil edilecek şehriyenin önceki mütesellimin zimmetinde kalmasına neden olmaktadır. Sultanönü sancağı 12 Zilkade 1185 (16 Şubat 1772) tarihinde Babadağ Başbuğu Çerkes Hasan Paşa'ya, 12 Zilkade 1186 (4 Şubat 1773) yılında ise Mirimirandan İbrahim'e tevcih olunmuştu. Tevcih tarihinden itibaren Sultanönü mütesellimlik şehriyesi eski

<sup>331</sup> Bu durumda mütesellimin yıllık geliri ise 6.600 guruşa ulaşmaktaydı. **B.O.A., D. BŞM.d.**, No: 4148, s. 2.

<sup>332</sup> ÖZKAYA, *XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi*..., s. 384.

<sup>333</sup> **B.O.A., C.ML.**, Dos. Nr. 374, Gömlek No:15385, 29 Muharrem 1205 (8 Ekim 1790).

<sup>334</sup> **B.O.A., D. BŞM.d.**, No: 1617, s. 49, 1140-1145 (1727-1732).

<sup>335</sup> Sir Harry LUKE, **Cyprus Under The Turks**, Clarendon Pres, London, 1989, s. 31; 1800'lerden sonra II. Mahmut'un son zamanlarında Mustafa Nuri Paşa eserinde Paris Elçisi Ahmet Fethi Paşa'ya Aydın sancağının verildiğini ve Namık Paşa'nın sancağa 25.000 guruş aylıkla devlet tarafından müsellim olarak atadığından bahsetmektedir. **Netayic'ül Vuku'at.**, c. III-IV, s. 108.

<sup>336</sup> **B.O.A., D. BŞM.**, No: 6051;

<sup>337</sup> Halil Ağa zimmetinde kalan üç buçuk aylık mütesellimlik mahiyesi 17.500 guruşun daha önce talep edilmesine rağmen gönderilmemesi nedeniyle söz konusu meblağın tahsil edilmesine dair, **B.O.A., HAT**, Dos. Nr. 14, Gömlek No:259, 9 Cemaziyelahir 1200 (9 Nisan 1786); Cidde'ye atanan Trablusşam Beylerbeyi Musa Paşa, Trablus Mütesellimi Fazıl'ın zimmetinde mansıb gelirlerinden 31.000 guruş alacağı olduğu ve halen alacağını tahsil edemediğinden maliyeden, Fazıl'ın hesabının görülmesini talep etmekteydi. **B.O.A., D.BŞM.d.**, No. 6602, s.2, Hüküm No:3, 1212.3.3-1212.4.1 (26 Ağustos 1797-23 Eylül 1797).



mütesellim zimmetinde kaldığından Hasan Paşa'nın kapı kethüdası Ahmet Şükrü Evail-i Muharrem 1187 (25 Mart 1783) tarihli arzında bunun tahsil edilmesini istemekteydi.<sup>338</sup> Ancak mütesellimler zimmetlerinde kalan bu paraları türlü bahaneler ileri sürerek göndermemek için ayak dirediklerinden bu miktarların tahsili oldukça güçtü.

Sancak vergi defterleri ile mütesellimlerin kendilerinin tuttıkları hesap defterlerinde görülen mütesellimlik şehriyesi veya mahiyyesi olarak nitelendirilen ödemeler dışında çeşitli adlar altında bazı aidatların mütesellim adına tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Mütesellim Abdülrezzak imzalı telhiste; öteden beri "*harc-i bâb*" ve "*varidat-i mübaşireye*" yi kapı kethüdarlarıyla mütesellimlerin yediklerini ifade etmesi önemlidir.<sup>339</sup> Ancak belgeden mütesellimin ifadesinden bu uygulamanın kanuna uygun olup olmadığı anlaşılmamakla birlikte Kayseri müteselliminin 750 guruş harc-ı bab dahil olmak üzere 3 aylık şehriyesi 1.250 guruşun ödenmesine dair talebine karşılık harc-ı babın Kayseri'de adet olmadığı gerekçesiyle talep edilen miktardan eksik ödeme yapılması<sup>340</sup> konuya açıklık getirmektedir. Bu örnekten yola çıkarak harc-ı bâbın bazı sancaklarda mütesellimlere mahsus bir ödeme iken bazı sancaklarda böyle bir uygulamanın söz konusu olmadığı söylenebilir.

Bununla birlikte tevzii defterlerinde "*ikramiye*" olarak adlandırılan ödemeleri bazı bölgelerde mütesellimler kendileri adına tahsil etmekteydiler. Bu bağlamda Ocak 1797-1798 yıllarına ait Kastamonu tevzii defterinde Mütesellim Ağa tarafına verilegelen ikramiye miktarı 6.000 guruş idi.<sup>341</sup> Kasabaya teşrif eden Mütesellim Abdurrahman Ağa'ya ikramiye olarak verilen 1.000 guruşluk bir meblağ idi.<sup>342</sup> Ancak ikramiyenin mütesellimler adına tahsil edilmesinin tüm sancaklar için geçerli olup olmadığı ve mütesellimlerin bahsedilen ödemeler dışında tevzii defterlerinde kendi adlarına tahsilatlar yapıp yapmadığı konusunda net bir şey söylemek oldukça zordur. Bu zorluk bizzat tutulan sancak vergi defterlerinin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Mütesellimlerin sancak gelir-giderlerini kapsayan kendilerinin tuttıkları defterler, tevzii defterlerine benzer bir usul ile tutulmasından dolayı çeşitli adlar altında yapılan tahsilatların beyin mi yoksa mütesellimin mi adına olduğunu saptamak mümkün değildir.

<sup>338</sup> Tuba KARA, **170 No'lu Mühimme Defteri (H.1185-1188/M.1771-1774)'nin Transkribi ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2007.

<sup>339</sup> "... öteden beri *harç-i bab* ve *varidat-i mübaşireyesini kapı kethüdarlarıyla mütesellimler ekl ederler...*", **B.O.A, A.SKT**, Dos. Nr. 12, Gömlek Nr. 20, 9 Zilhicce 1183 (5 Nisan 1770).

<sup>340</sup> Kayseri Mütesellimine 3 aylık ödenen miktar 750 guruş idi. **B.O.A., C.ML**, Dos. Nr. 374, Gömlek No:15385, 29 Muharrem 1205 (8 Ekim 1790).

<sup>341</sup> Neslihan ARAL, **69/2 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili (H.1210-1211/ M.1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2006, s. 97.

<sup>342</sup> **B.O.A, D. BŞM.d**, No: 6361, s. 4, Receb 1209 (Ocak 1795); Özellikle ikramiyenin bazı sancakların hazeriye-seferiye vergileri içerisinde yüksek miktarlarda olması dikkati çekmektedir.

Mütesellimler mansıplarına gelir iken veya görev için sancağın dışına çıktıklarında tıpkı sancakbeyi ya da beylerbeyleri gibi masrafları teşrif ettikleri kazalar veya sancaklar karşılamakta ve bu masraflar sancak vergi defterlerine eklenmekteydi.<sup>343</sup> Nitekim kasabaya teşrif eden Mütesellim Abdurrahman Ağa'ya 250 guruş değerinde bir at, 150 guruş değerinde bir katır ve kethüdası Memiş Ağa'ya 150 guruş, dairesine elden masraf olarak 140 guruş, konak masrafı olarak 170 guruş, ve mütesellim tarafından hizmet için gelenlere 200 guruş verilmişti.<sup>344</sup> Bu ise sözkonusu görevler için fazla masraf yapmamalarını sağladığı gibi bazı suistimaller sonucunda bu durumdan mütesellimler haksız kazançlar dahi sağlayabilmekteydiler.<sup>345</sup>

Mütesellimlerin ahaliden haksız yere paralar tahsil etmeleri mali varlıklarını artırmalarını sağlayan diğer faktörlerdi. Antalya kazasının hazeriye taksitlerine mütesellimlerin her yıl zam yapmaları<sup>346</sup>, Mora mütesellimi Silahtar Ahmet'in görevi esnasında masraf ve yemeklik harcamaları adı altında ahaliden kanun dışı 9.000 guruş tahsil etmesi<sup>347</sup> veya tahsil ettikleri sancak gelirleri ile birlikte firar etmeleri<sup>348</sup>, Suğla sancağında vergiden affedildiklerine dair ellerinde ferman olmasına rağmen Mütesellim İlyas-zade'nin 17.000 guruş talep etmesi<sup>349</sup> gibi haksız talepler kazançlarını artıran eylemlerindendi. Mütesellimlik buyrulduğunu almak için çok para harcadığı bu gibi durumlarda sık sık gerekçe olarak mütesellimler tarafından ileri sürülmekteydi.<sup>350</sup> Görevleri sürecinde bu şekilde servet yapan mütesellimlerin ise merkez tarafından cezalandırıldığı ve servetlerine el

<sup>343</sup> Gurre-i Muharrem'den Zilhicce nihayetine dek 1207 (Ağustos 1792 - Ağustos 1793) senesine mahsub Sandıklı kazası saliyane defterinde Anadolu Valisi Vezir Ali Paşa'ya dair harcamalar arasında Paşa'nın Sandıklı kazasını teftişe geldiğinde 2 gecelik ikameti sürecinde yapılan masraf 3.437 guruş olmakla birlikte kendisine, kethüdasına ve maiyetinde olanlara verilen katır, at ve diğer hediyelerle birlikte bu miktar 17.242 guruş gibi oldukça yüksek bir meblağ tutmaktaydı. Paşa'nın diğer harcamaları arasında köylerden alınan saman, rügan-ı sade, zahire ve hediye olarak tüfenk gibi kalemleri de kapsamaktaydı. **B.O.A., D.BŞM.d.**, No: 6095, s. 1, Gurre-i Muharrem-Selh-i Zilhicce 1207 (Ağustos 1792 - Ağustos 1793).

<sup>344</sup> **B.O.A., D. BŞM.d.**, No: 6361, s. 4, Receb 1209 (Ocak-Şubat 1795).

<sup>345</sup> Tarih-i Selaniki, **a.g.e.**, C. II, s. 840.

<sup>346</sup> Gönderilen emirde mütesellimlerin belirlenen miktardan fazla tahsilatlarda bulunmamaları istenmekteydi. **B.O.A., C.ML.**, Dos. Nr. 533, Gömlek No. 21886, 19 Muharrem 1138 (27 Eylül 1725)

<sup>347</sup> Yapılan şikayet üzerine sözkonusu miktar hazine adına kendisinden tahsil edilmesi ve Silahtar Ahmet'in tedib edilmesi için Mora Valisi Mehmet Paşa'ya, kadınlara ve mübaşire emir verilmişti. **B.O.A., MAD**, No. 9997, s. 437, 18 Muharrem 1199 (1 Aralık 1784).

<sup>348</sup> Girit Seferinde iken kendisine ber vech-i arpalık Tırhala sancağı tevcih edilen Vezir Hasan Paşa, kendi adamlarından Ahmet'i mütesellim atamıştı. Mütesellimin topladığı sancak mahsulatı ile firar etmesi üzerine kadiasker huzurunda görülen davada 1.500 guruş ödemesi yolunda hüccet verilmiş ise de Ahmet bu miktarı vermeye yanaşmamaktaydı. Bu nedenle Mütesellim Ahmet'in Tırhala kazasındaki mal varlığının satılıp sözkonusu meblağın ödenmesi yolunda Evail-i Ramazan 1067 (13 Haziran 1657) tarihinde hüküm gönderilmişti. **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 92, s. 13, Hük. 1; Ayrıca bkz: Murat YILDIZ, **92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2005, s. 37.

<sup>349</sup> **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 57, Gömlek Nr. 24, 1175 (1762)

<sup>350</sup> ÖZKAYA, **a.g.e.**, s. 206.

konulduğu görülmektedir. Nitekim Menteşe Mütesellimi Çavuş-zade Ebu Bekir'in mallarının müsadere gerekçesi, zulüm yoluyla para ve emlak edinmesi olarak ifade edilmekteydi.<sup>351</sup>

Mütesellimlerin önemli gelir kaynaklarından bir diğeri ise mutasarrıf oldukları tımarlar idi. Bu nedenle bölgelerindeki çok sayıda tımarı zor kullanarak kendi üzerlerine almakta ve bunların gelirleriyle servetlerini genişletme imkânına sahip olmaktaydılar. Özellikle mütesellimlerin oldukça geniş yetkileri arasında tımar arzetmek yetkisi önemliydi.<sup>352</sup> Tımar tevcihleri dışında tımarların yönetimleriyle ilgili üstlendikleri görevler nedeniyle de bölgelerinde önemli bir güç haline gelen mütesellimlerin önemli bir engelle karşılaşmadan tımarları ellerine geçirmelerini kolaylaştırmış olabilir.<sup>353</sup> Örneğin Mütesellim Nasuh Ağa'nın zabtında olan çiftliklerdeki tımarlardan zimmetinde 1.500 guruş kalmıştı.<sup>354</sup> Bu kayıtlarda dikkati çeken önemli hususlardan biri Nasuh Ağa'nın zabtındaki 30'dan fazla tımarın Şeyhlü, Banaz, Simav, Gediz, Eğrigöz gibi farklı yerlerde olmasıydı. Ancak tımarların genellikle Uşak ve bağlı köylerde yer alması nedeniyle mütesellimin ağırlıklı olarak bu bölgelerde etkili olduğu sonucuna varılabilir.

Hamit kazalarındaki mahlul tımarlar İrad-ı Cedit Hazinesi tarafından Hamit Mütesellimi Hüseyin'e ber vech-i emanet verilmişti. Hamit Mütesellimi tarafından Terkemış kazasında zabtolunan bu tımarlar, Teke Mütesellimi El-hacc Mehmet Ağa'ya H.1210/1796 senesine mahsuben iltizam olarak verilmiş ve Mehmet Ağa iltizam bedeli olarak 9.000 guruş ödemişti.<sup>355</sup>

Mütesellimler, sancaktaki mukataaların denetimi ve iltizam işleriyle sancak yöneticisi olarak doğrudan ilgilenmek zorundaydılar.<sup>356</sup> İdarecisi oldukları sancakların mukataalarını ele geçirmeleri ve uzun süre kontrolleri altında tutmaları hem mali kaynaklarının hem de

<sup>351</sup> Ahaliye zulmetmesi gerekçesi ile yalnızca Menteşe Mütesellimi Ebu Bekir Ağa değil oğullarının da aynı gerekçe ile malları müsadere edilmişti. **B.O.A., HAT**, Dos. Nr. 460, Gömlek No. 18682, 29 Cemaziyelahir 1207 (11 Şubat 1793)

<sup>352</sup> Halep Mütesellimleri Osman'ın 28 Zilkade 1141 (25 Haziran 1729) ve Hüseyin'in 10 Şevval 1198 (27 Ağustos 1784) tarihli arzları, **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 39, s. 20, 98; Sivas Mütesellimi İbrahim'in konuyla ilgili 8 Safer 1237 (4 Kasım 1821) tarihli arzı buna örnek olarak verilebilir. **B.O.A., Tahvil Defteri**, No: 6, s. 288.

<sup>353</sup> Adana, Tarsus, Alaiye ve İçel sancaklarında küçük olan zeamet ve tımar sahipleri ile mütekaidlerinin cebelü bedellerinin tahsil edilmesi görevi Adana Mütesellimi Karşı-zade Mehmed'e ihale edildiğine dair beraat. **B.O.A., C.TZ.**, Dos. Nr. 142, Gömlek No. 7076, 15 Rebiülahir 1207 (30 Kasım 1792).

<sup>354</sup> **B.O.A., D.BŞM.d. Zimmet Halifesi**, No: 13928, s. 3, 1213 (1798).

<sup>355</sup> İltizamen verilen tımarlara en yüksek bedeli Yalvaş kazası Ayanı Seyit Hüseyin Ağa'dan sonra (2.650 guruş); Kara Ağaç kazası Ayanı Seyit Ramazan Ağa (1.650 guruş) ve Doğan kazası Emircan-zade Seyit Süleyman Ağa (1.125 guruş) ile Uluborlu kazası ayanı El-Hacc Mehmet Ağa (1.100 guruş) ödeyerek tımarları iltizamlarına almışlardı. **B.O.A., D.BŞM.d. İrad-ı Cedit Hazinesi**, No: 19360, s. 8, 1217-1219 (1802-1804); Karahisar-ı Sahib sancağında bila-veled ve terk-i hizmet gibi nedenlerle münhal olup Darphane tarafından idare olunan zeamet ve tımarların mütesellime ihalesi, **B.O.A., C.TZ.**, Dos. Nr. 148, Gömlek No. 7400, 22 Zilhicce 1206 (11 Ağustos 1792); 14 Mayıs 1802'de 137'e yakın tımar ve zamet, gelirleri göndermesi şartıyla Teke Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa'ya verilmişti. Ahmet HALAÇOĞLU, **Teke (Antalya) Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa ve Faaliyetleri**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002, s. 19.

<sup>356</sup> ÇAKIR, **a.g.e.**, s. 128; SEZER, **a.g.e.**, s. 29.

sancaktaki güçlerinin başlıca unsurlarındandı. Nitekim Bozok mutasarrıflığına farklı kişiler atanmışlar ise de aslında sancak mukataaları, mütesellim olarak Çapanoğlu Mustafa'nın elinde idi.<sup>357</sup> Yine hazine tarafından idare edilen Karahisar-ı Şarki mukataasının Karahisar-ı Şarki Mütesellimi Abdullah Paşazade Ahmed'e tevcih edilmesi<sup>358</sup> ve Teke mütesellimi Mehmet Ağa'nın H.1217/M.1803 yılına ait Terkemiş kazalarının kıl ve yapağı rüsumatının iltizamını 3.500 guruşa satın alması örneklerinde görüleceği üzere karlı mukataaları uhdelere almaktaydılar.<sup>359</sup> Sancak içerisinde veya civar sancaklarda iktisadi anlamda büyük getirileri olan kaynakları ele geçiren mütesellimler, bunun için hiçbir fırsatı kaçırmamaktaydılar.<sup>360</sup>

Mütesellimler için en önemli sorun maiyetindeki kapı maiyetlerinin devamlılığını sağlamak için gerekli masraflarının yapılması idi. Bu nedenle mütesellimlerin en fazla gider kalemleri muhtemelen kapı halkının ve bunların tayinat masraflarının karşılanması idi. Kapı maiyetlerinin ihtiyaçlarının karşılanması için mütesellimlerin zaman zaman bölge esnafından borç aldıkları belirlenmektedir.<sup>361</sup> Bu bakımdan vekili oldukları sancak mutasarrıflarının bazen seferiye-haziriyelerden daire ve kapı masraflarını karşılamaları için mütesellimlerine havale etmeleri dikkati çekmektedir.<sup>362</sup>

Şüphesiz muhallefât kayıtları, mütesellimlerin maddi durumlarının anlaşılmasında en doğru sonuçları verecek olan verilerdir. Bu kayıtlardan mütesellimlerin taşınır ve taşınmaz malları ne olduğuna dair bilgiler yanında zimmetleri, alacak-verecek durumları hakkında da bilgi edinmek mümkündür. Diğer yandan bu görevlilerin borçlu oldukları veya alacaklı oldukları kişilerin muhallefât kayıtlarında yer alması, mütesellimlerin buldukları yerlerdeki

<sup>357</sup> McGowan, **a.g.m.**, s. 795; Mütesellimler gibi Muhasıllar da önemli oranda iltizam işleriyle uğraşmak ve bu yolla gelirlerini artırmaktaydılar. Nitekim Aydın Muhasılı Seyit Ahmet Paşa, Hamit, Isparta ve civar yerlerin damga mukataalarını 1101-1102-1103 senelerine mahsuben iltizam etmişti. **B.O.A., A.E. İLAHMD.**, Dos. Nr. 3, Gömlek No. 242, 20 Ramazan 1104 (25 Mayıs 1693).

<sup>358</sup> Bu nedenle gönderilen fermanda mukataaya vezir, mirimiran veya diğer görevliler tarafından müdahale edilmemesi emredilmekteydi. **B.O.A., C. ML.**, Dos. Nr. 471, Gömlek No. 19183, 11 Zilhicce 1207 (20 Temmuz 1793).

<sup>359</sup> **B.O.A., D.BŞM.d. İrad-ı Cedit Hazinesi**, No: 19360, s. 7, 1217-1219 (1802-1804).

<sup>360</sup> Darphane-i amire nazırlarına ihale edilen Bereketlü madeninin emaneti görevinin kendisine verilmesi yolunda eski İçel mütesellimi Sadık Beğ'in arzı üzerine gerekenin yapılması konusunda gönderilen hatt-ı hümayun. **B.O.A., HAT**, Gömlek Nr. 26258.

<sup>361</sup> Cidde'ye giden Trablüşşam Beylerbeyi Musa'ya Trablüşşam esnafına 16.000 guruş borcu olduğu bildirildiğinde, Paşa gider iken tüm borçlarını kapattığını ve sözkonusu borcu muhtemelen Trablüş Mütesellimi Fazıl'ın "*kendi ta'yınatı vesâir mesarifâtı*" için borçlanmış olabileceğini belirtmekteydi. Nitekim maliyeden gelen yazıda mütesellimin 16.000 guruşu 3 buçuk aylık mansıb gelirinden borçlandığı ayrıca Çorak gümrüğünden 10.000 guruş ve diğer yerlerden 5.000. guruş aldığı haber verildiğinden bu hususun düzeltilmesi istenmekteydi. **B.O.A., D.BŞM.d.**, No. 6602, s.2, Hüküm No:1, 1212.3.3-1212.4.1 (26 Ağustos 1797-23 Eylül 1797);

<sup>362</sup> Seferiyeyi tahsil edecek olan mütesellime, Halep ayanından bazıları ahaliyi vergiyi vermemeleri konusunda aleyhte kışkırtıklarından mütesellimin iyi haline dair Paşa'nın gönderdiği tahriratta Halep seferiyesinden 13.000 guruş daire ve levent masrafı için mütesellimine havale edildiği bildirilmekteydi. **B.O.A., A.MKT.**, Dos. Nr. 45, Gömlek Nr. 22, 1165 (1752).

kişiler veya görevliler ile nasıl ve ne surette bir ilişki geliştirdikleri konusunda fikir verebilir. Örneğin daha geç tarihli Tarsus Mütesellimi Hüseyin Ağa'nın muhallefat kaydında Tarsus Müteselliminin sarraftan nakit olarak 82.500 guruş gibi oldukça yüksek bir meblağ borç aldığı tespit edilmektedir.<sup>363</sup> Mütesellim Hüseyin Ağa, muhtemelen bu denli yüksek meblağı iltizam veya diğer önemli işlerinde kullanmak üzere almıştı.

Yine bu dönemlerde Teke Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa'nın muhallefatında 39 dükkan, 3 hamam, 1 han, 1 yağhane, Elmalı, Burdur, Ağlasun gibi 24 değirmen, bağ ve bahçe gibi gayrimenkuller oldukça geniş yer tutmaktaydı.<sup>364</sup> Başta Antalya ve İstanos olmak üzere Burdur, Elmalı, Bucak, Serik, Kızılkaya, Ağlasun gibi civar yerlerde mevcut olan çiftliklerinde ise çok sayıda büyük-küçük baş hayvan, at ve katır gibi binek hayvanları, araba, saban ve kağrı gibi araçlarla birlikte çeşitli alet ve edavatlar ayrıca depolanmış halde hinta, şair, susam, darı gibi tarımı yapılan çeşitli mahsuller yer almaktaydı.<sup>365</sup> Ahmet Ağa'nın değirmen, yağhane ve han gibi işletmelere sahip olmasından bölgede ticari bakımdan faal olduğu ayrıca sahibi olduğu çiftliklerinde geniş çaplı zirai faaliyetlerle de uğraştığı anlaşılmaktadır. Depolarda muhafaza edilen büyük miktarlardaki zahirelerin ya ticaretinin yapılacağı ya da çiftliklerde tohumluk veya yiyecek olarak ortakçılara dağıtılacağı düşünülebilir.

Menteşe Mütesellimi Ömer Ağa'nın muhallefatı 850.000 lira bedel karşılığında ailesine terk edilmişti. Mütesellimin elinde olan mukataalar ise evlatlarına bırakılmıştı. Ömer Ağa'nın muhallefat değerinin % 20-25'i muaccele idi.<sup>366</sup>

Kütahya sakinlerinden Dergah-ı ali kapıcıbaşlarından Eski mütesellim maktul Seyit Abbas Ağa'nın muhallefatı Silahşor-i hassadan Süleyman ile Anadolu Valisi Vezir Ali Paşa tarafından atanan mübaşir marifetiyle tanzim olunan muhallefat defterine göre maktulün 7.731 guruş gibi cüzi miktarda nakit parasına karşılık toplamda 56.400 guruş gibi yüksek miktara varan zimematı vardı. Bahsedilen zimemat miktarlarının yüksek olması, mütesellimin elindeki nakit parayı borç-alacak ilişkilerinde değerlendirdiğini düşündürmektedir. Ayrıca bir evi, Seyit Gazi kazasında bir çiftliği ve bu çiftlikte 872 koyun-keçi, 287 keyl hinta ve şairi bulunduğu bildirilmekteydi. Mütesellimin Seyit Gazi kazasına tabii Gemiç köyünde ortakçı zimmetinde mahsul, hayvanat ve mandırasında olan davarların verildiği dökümde 872 baş davarı, 30 aded at, ve camuş, sığır ve inek gibi büyük baş hayvan mevcudu ise 20 idi. Hayvan

<sup>363</sup> **B.O.A., D.BŞM.d. Muhallefat**, No: 13311, s. 2, 1235 (1820).

<sup>364</sup> Hacı Mehmet Ağa, birçok dükkan, han ve hamam gibi gayrimenkullerini müsadereden kurtarmak üzere vakfetmişti. Ayrıca çok sayıda dükkan ve bahçelerini ise işletmek üzere kiraya vermişti. **B.O.A., K.K. Muhallefat, Beytülmal**, Gen. No: 2458, Öz. No: 25, s. 2-12.

<sup>365</sup> **B.O.A., K.K. Muhallefat, Beytülmal**, Gen. No: 2457, Öz. No: 24, s. 1-14.

<sup>366</sup> 850.000 lira olan muhallefatın muaccele miktarı 194.315 lira idi. **B.O.A., MAD**, No: 9625, s. 20-21, 27 Rebiülahir 1228 (29 Nisan 1813).

sayısının fazla olması ve çiftliklerinde ortakçı kulların bulunması sonucunda mütesellimin ağırlıklı olarak hayvancılıkla uğraştığı söylenebilir. Abbas Ağa'nın ayrıca kardeşinin hanesinde de kendisine ait bir takım eşyaların varlığı dikkati çekmektedir. Seccade, giyim eşyaları, yastık, yorgan, kilim gibi eşyalar içerisinde çeşitli cins ve miktarlarda kürklerin ağırlıkta olduğu görülür.<sup>367</sup> Dönemin tarzına göre ev döşemesinde kullanılan bu tarz eşyalar, mütesellimlerin yaşam alanlarıyla ilgili bir fikir vermektedir. Niğde mütesellimi iken cezası tertip olunan Seyit Ahmet Ağa'nın muhalefat kayıtlarında toplam 121 kalem olan kürek, keçe, kaput, çuka, peştamal, don, gömlek, seccade, kilim gibi ufak tefek eşyaların değeri, 1.577,5 guruş, 2 para idi.<sup>368</sup>

Görüldüğü üzere mütesellimlerin gelir durumlarının belirlenmesinde sancağın iktisadi kaynakları ve yapısı önemli rol oynamaktaydı. Nitekim bölgelerinde nüfuz sahibi olan mütesellimlerin yetkileri aracılığıyla karlı ve yüksek gelir getiren mukataaları iltizamlarına almalarının yanı sıra giriştikleri ticari ve tarımsal faaliyetleri ile güçlerini artırmışlardı. Mahiye veya şehriye adlarıyla mütesellimlere ödenen aylıklarının farklı miktarlarda olması, sancakların vergi gelirlerinin potansiyelinin ne olduğu ile alakalıydı. Her sancağın vergi gelirlerinin farklılık arzemesi mütesellime verilecek aylıkların da farklı oranlarda olması sonucunu doğurmuştur.

### 1.8. Mütesellim Konakları

Kurumların işlevlerine bağlı olarak sabit ve kendilerine özgü yerlerinin olması, önemli bir olgudur. Çünkü kurumun meşruluğunu ve yerleşmiş olduğunu gösteren özelliklerden biri belirli bir mekâna sahip olmasıdır. Günümüz tabiriyle “*daire*” denilebilecek bu hizmet binaları aynı zamanda soyut olan kurumların adeta somutlaşmış yönünün temsilidir. İdari anlamda bu yerlerin mevcudiyeti, insanların sorunları karşısında nereye başvuracaklarını bilmeleri sonucunda halk arasında bir güven duygusu yaratmakla birlikte ilişkilerin formalleşmesi açısından da katkı sağlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde ise İstanbul dışında taşrada idarecilerin görevlerine has mekansal hizmet binalarının pek de yaygın olduğu söylenemez. Genellikle bu devlet görevlilerinin yaşadıkları evler aynı zamanda görevlerinin mekânını da belirlemektedir. Bu evler zaman zaman bölgenin en gösterişli konaklarından biri olabileceği gibi sıradan yöre halkının yaşadığı mütevazı haneler veya evler gibi çeşitli niteliklerde olabilirdi.<sup>369</sup>

<sup>367</sup> Mütesellimin sahip olduğu hayvanlar fermanında buyrulduğu üzere İstanbul'a gönderilecekti. **B.O.A., D.BŞM. MHF**, Dos. Nr. 100, Gömlek Nr. 37, 23 Rebiülevvel 1207 (8 Kasım 1792).

<sup>368</sup> **B.O.A., D.BŞM. MHF**, Dos. Nr. 57, Gömlek No:16, 19 N 1188 (23 Kasım 1774)

<sup>369</sup> Şehir yerleşim alanlarının büyük değişimler geçirmesi ve yönetici konakları isyanlarda birincil hedef olmaları nedeniyle bu sarayların ve konakların şehirlerin fiziksel dokusu içerisinde nerelerde olabileceği ile ilgili sağlıklı

Eyalet ve sancaklarda çeşitli arşiv belgeleri ve kaynaklara göre sancakbeyi ve beylerbeylerine ait sarayların veya konakların olduğu bilinmektedir. Sancak yöneticileri, bu konaklarda haremleri ve kapı halklarıyla birlikte kalmakta ve sancak idaresini buradan yürütmekteydiler. Yani bu konak ya da saraylar, yöneticilerin hem günlük yaşantılarını sürdürdükleri hem de resmi görevlerini gördükleri yerlerdi. Özellikle şehzade sancaklarında ve Osmanlı dönemi öncesinde beylik merkezleri olan yerlerde bu türden yapıların daha ayrıntılı ve haşmetli oldukları düşünülebilir.<sup>370</sup> Yine Enderun çıkışlı olan yöneticiler, kendi kapılarını, İstanbul'daki Padişah sarayına benzer tarzda düzenlemekte ve kullarına aldıkları eğitime paralel bir eğitim vermekteydiler.<sup>371</sup> Bu nedenle Padişah sarayında mevcut bölümlerin benzerleri, beylerbeyi ya da sancakbeylerinin konaklarında da görülmektedir. Örneğin Erzurum'da paşa sarayında; enderun, hazine, cebehane, divan, mehterhane, kiler, anbar mutfak ve ahır gibi daireler vardı.<sup>372</sup>

Sancak yöneticilerinin ikamet ettikleri ve idari işlerini yürüttükleri bu yapıların, tüm kapı halklarını barındırabilmesi mümkün değildi. Bu nedenle kapı askerleri çeşitli mahallerde "konak evi" denen evlerde odabaşı ve bölükbaşı gibi amirlerinin yönetiminde kalmakta ve gerektiğinde güvenlikle ilgili işlerde beylerbeylerinin emrine göre hareket etmekteydiler.<sup>373</sup> Kapı maiyetlerinin şehrin çeşitli mahallerine yerleştirme işleminin belirli bir sisteme göre yapıldığını, Anadolu Valisine gönderilen 29 Zilkade 1175 (21 Haziran 1762) tarihli emirde görülmektedir. Buna göre Kütahya'da bazı mahallelerin belirli kapı sınıflarına tahsis edildiğini, ancak kapı maiyetlerinin bu mahalleler yerine farklı yerlere yerleştirildiği ve halkın bundan zarar gördüğü, dolayısıyla sisteme riayet edilmediği için vali uyarılmaktadır.<sup>374</sup> Antep'e atanan Seyyid Nuri Mehmet Paşa tarafından gönderilen 22 Ekim 1788 tarihli

---

bilgilere ulaşmak çok güçtür. Mehmet Karagöz ise beylik saraylarının özellikle şehirlerin kaleleri içinde olduğunu söyler. Mehmet KARAGÖZ, "Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşeri Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)", **Osmanlı**, c. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 106; Özer ERGENÇ, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Açıklamalar", **VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)**, c. II, T.T.K.Yay., Ankara, 1981, s. 1266; Halime DOĞRU, **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Eskişehir, 1995, s. 196.

<sup>370</sup> Şehzadeler, oldukça kalabalık maiyetiyle sancağa çıkmaktaydı. Bu kalabalık maiyetin istihdamı ve Osmanlı saltanat üyeleri olmaları dolayısıyla bunlara tahsis edilecek yapılar, diğer sancak merkezlerinde beylere mahsus olan yapılardan farklı olmalıydılar. Sancağa çıkarılan şehzadeler ve maiyetleri için bkz: Bkz: EROĞLU, **a.g.e.**, s. 179, 190; Ayrıca bkz: Metin KUNT, "Devlet, Padişah Kapısı ve Şehzade Kapıları", **Osmanlı**, c. VI, Y.T.Y., Ankara, 1999, s.37.

<sup>371</sup> Böylelikle hem sultanın köleleri hem de kölelerin kölelerini kapsayan yönetici elit, aynı kültürel değerleri paylaşmakta ve üretmekteydiler. Bkz: Dror ZE'EVİ, (Çev. Serpil ÇAĞLAYAN), **Kudüs (17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi)**, T.V.Y. Yay., İstanbul, 2000, s. 61.

<sup>372</sup> Dündar AYDIN, **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı**, TTK, Ankara, 1998, s. 180.

<sup>373</sup> OĞUZOĞLU, **a.g.t.**, s. 71.

<sup>374</sup> Kütahya'da görev yapan vezirlerin tabl-ı âlem mehterleri Büyük Orta Mahallesi'nde, Zincir Başçavuşu Lala Mahallesi'nde, Borazan taifesi Küçük Orta Mahallesi'nde konaklatılmakta iken bir kaç seneden beri bu sınıflardan başkaları da bu mahallelerde konaklatıldığından, reayası sefaletle düştüğü ve bundan böyle ne mehterlerin ne de diğerlerinin orada konaklamaması için Anadolu valisine gönderilen emir. **B.O.A, C. BLD.**, Dos. Nr. 109, Gömlek Nr. 5422, 29 Zilkade 1175 (21 Haziran 1762).

buyruldu; şehir halkının kalabalık asker gruplarına alışkın olmaması ve sonrasında kötü bir geleneğe yol vermemek için şehir dışında Çarpın köyünde kendisi için bir merkez oluşturacağını şehri buradan yöneteceğini bildirmekteydi.<sup>375</sup> Konya’da ise XVIII. Yüzyıl sonlarında 15 odalı vali konağının kapı halkına yetmediği için geri kalan kapıhalkının yerleştirilmeleri için şehir içinden bir konağın tahsisi zaruri bir hal almıştı.<sup>376</sup> Bu durumun tüm sancaklar için geçerli olup olmadığı netlik kazanmamakla birlikte binlerle ifade edilen kapı halklarının sancak içerisinde hoşnutsuzluğa yol açmamaları için yerleştirmenin belli bir düzene göre olması gerekirdi.

Mütesellimlik kurumunun ilk dönemlerinde, sancak beyleri kapı halkları ile birlikte kendilerine tevcih edilen sancaklara gelinceye kadar mansıplarına gönderdikleri mütesellimlerin önemli görevlerinden biri de bu konak veya sarayların sancakbeyi için hazırlanması idi. Mütesellim sancağa geldikten sonra bey gelinceye kadar sancak yönetimini geçici olarak üstlendiği gibi beyin görevi süresince kalacağı yer, keşfi yapıldıktan sonra gerekli onarımları yaptırmaktaydı. Ancak bazı sancaklarda beylere tahsis edilmiş sürekli bir konak bulunmaktaydı. Böylesi durumlarda ise mütesellim, şehirde uygun bir konak bulup kiralamakta ve tamiratını yaptırmaktaydı. Şehirdeki ayan veya eşraf, gerekli konağın bulunması ve yapılacak masrafların belirlenmesi konularında mütesellimlere yardımcı olmaktaydılar.<sup>377</sup> Beylerin konakları için yapılacak tamirat masrafları, eşya veya diğer levazimat harcamaları ile kiralanmış konakların kira bedelleri sancak halkından toplanan vergilerle karşılanmaktaydı.<sup>378</sup>

Taşrada idari anlamda dönüşümün yaşanmaya başlaması ile idari statülerine göre sancaklarda, sancakbeyi ya da beylerbeyleri yerine mütesellimlerin, voyvodaların veya muhassıların yönetimde etkinlik kazandıkları dönemlerde, bu değişim sancaktaki mekânsal alanlara da yansdı. Mütesellimlik geçici bir görev ya da bey adına vekâleten yürütülen bir görev olmaktan çıkıp, kurumsallaşmaya başlamasıyla öncesinde bey veya paşa sarayları yerini belgelerde geçtiği şekliyle “*mütesellim konakları*” veya “*mütesellim sarayları*”na bıraktı.<sup>379</sup> Tıpkı sancakbeyleri ve beylerbeyleri gibi kendilerine tahsis edilen bu konaklarda

<sup>375</sup> Hüseyin ÇINAR, “18. Yüzyılda Ayıntab (Antep) Sancağının İdari ve Mali Yapısı”, **Selçuklu’dan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yay., İstanbul, 2008, s. 288.

<sup>376</sup> TUŞ, **a.g.t.**, s. 42.

<sup>377</sup> GÜNEŞ, **a.g.t.**, s. 49.

<sup>378</sup> Sancağa görevli olarak gelen müfettiş ağalar için “*konak*” denen yerlerin kiralari da sancak halkından alınan vergilerle karşılanmaktaydı. Bkz: TAŞ, **a.g.e.**, s. 104. Konya örneğinde valilerin tayin belgelerinden hemen sonra sicile kaydedilmiş olan mütesellim ve sarayın tamir ve tefitişine dair buyruğuların altında Karaman için Divan-i Karaman imzası vardır. TUŞ, **a.g.t.**, s. 39.

<sup>379</sup> Sancakların idari statülerinde gerçekleşen değişimlere bağlı olarak sancak eğer voyvodalıkla yönetiliyorsa “*voyvoda konakları*”, muhassıllıkla yönetiliyorsa “*muhassıl konağı*” bulunmaktaydı. Bkz: Rıfat ÖZDEMİR, “*Osmanlı Döneminde Antakya Sancağı*”, **XII. Türk Tarih Kongresi’ne Sunulan Bildiriler**, c. III., T.T.K. Yay., Ankara, 1999, s. 813.



mütesellimler, bir yandan maiyetleriyle birlikte günlük yaşantılarını sürdürürken diğer yandan sancak idari işlerini yürütmekteydiler. Mütesellimlerin, öncesinde sancakbeylerine tahsis edilmiş, konakları kullanmaya devam edip etmedikleri belirlenmemektedir.<sup>380</sup> Ancak bazı sancaklarda mütesellimlerin özellikle sancakbeylerinin kaldığı iyi durumda olan konakları kullanmaya devam ettikleri düşünülebilir. Bu durumda ise sancakta en büyük idari görevli mütesellim olduğundan sözkonusu konaklar artık bey sarayı adı ile değil mütesellim sarayları olarak adlandırılmış olmalıdır.

Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sancaklarda mütesellim konakları ya da saraylarının mevcut olduğunu ve sancak idari işlerini mütesellimlerin buradan yürüttükleri arşiv belgelerinden de anlaşılmaktadır. Örneğin, 15 safer 1175 (15 Eylül 1761) tarihli belgeye göre Birecik'te Gergis Vakfı ile İlgazi mütevellileri arasında öşürle alakalı bir davanın mütesellim sarayında kanunen sonuçlandırıldığı görülmektedir.<sup>381</sup> Evliya Çelebi Kapudan Paşa Kaymakamının sarayının Aya Mavra Kalesi varoşunda olduğunu zikretmektedir.<sup>382</sup> Yine bir dönem Kayseri yöneticilerine saray olarak tahsis edilmiş olan yapının, 1 Rebiülevvel 1224 (16 Nisan 1809) tarihli emirle Kayseri'de vezir, mir-i miran ve mütesellimlerin kalacağı yer olmadığından sözkonusu idarecilerin ve adamlarının halka yük olabileceği gerekçesi ile tekrar idarecilere ait saray olarak kullanılmasına karar verilmişti.<sup>383</sup>

Bazı sancaklarda ise tümüyle mütesellimlere tahsis edilmiş bir saray ya da konak yerine sancakbeyi ya da beylerbeylerine ait olan sarayların bir bölümünün; mütesellim veya voyvoda konakları olarak kullanıldığı görülmektedir. Konya'da XVII. yüzyılın ikinci yarısında beylerbeylerinin ikamet ettikleri Bedelci Mehmet Ağa Sarayı "*Saray-ı Kebir*" ve "*Saray-ı Sagir*" denen iki bölümden oluşmaktaydı. Büyük sarayda beylerbeyi, küçük sarayda ise mütesellimi oturmaktaydı.<sup>384</sup> XIX. yüzyılda Diyarbakır'da ise vezirlerin kullanımında olan

<sup>380</sup> Mehmet KARAGÖZ, "*XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Şehrinin Fiziki Görünümü ve Mahallelerin Durumu*", **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, (16-17 Nisan 1998), Kayseri, 1998, s. 249.

<sup>381</sup> "Çukâdar Hacı Ali Ağa ve Bilecik mütesellim vekili Abdullâtık Ağa Sarayında akd olunan meclis-i şer'de ülema efendiler ve ümena-i belde ve zabitan hazırlar iken mübeşerân-i mezkûrat ve ağa-i mezkûr marifetleriyle ihzar-i şer olunan...", **B.O.A.**, **C.EV.**, Dos. Nr. 218, Gömlek Nr. 10.870; Ayrıca Çankırı Mütesellimine gönderilen 18 Zilhicce 1219 (21 Mart 1804) tarihli bir emirde Çankırı sancağında tahriri yapılan askerî kışlasının Çankırı'ya yapılması düşünülmüş ise de masrafın fazla olacağı gerekçesiyle mütesellimlerin oturdukları "*Hüseyn Paşa Sarayı*"nın veya bir başka uygun yerin bulunup bulunamayacağı konusunda bilgi istenmekteydi. Bkz: Ahmet ELİBOL, **Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı'nın İdari ve Sosyal Durumu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, S. 23.

<sup>382</sup> Evliya Çelebi, mahkeme binasının da aynı şekilde kaymakamın sarayı gibi kale varoşunda olduğunu belirtmektedir. Bkz: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, **a.g.e.**, c. VIII, s. 281; Akdeniz'de sefere çıkan donanmanın Sakız'a demirlemiş ve Kaptan Paşa, mütesellim konağında ağırlandı. Şenay ÖZDEMİR, "*Osmanlı Donanmasının Bir 'Seyir Defteri' ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler*", **A.Ü. D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. 24, S. 37, Ankara, 2005, s. 156.

<sup>383</sup> SEZER, **a.g.t.**, s. 18.

<sup>384</sup> OĞUZOĞLU, **a.g.t.**, s. 20.

sarayın dahili yapıları içerisinde voyvoda konağı ve mütesellim konağı, cami köşkü, divan efendisi köşkü gibi yapılar bulunmaktaydı.<sup>385</sup>

Sancaklarda mütesellimler için gerekli konaklar, ya sancak içinde mütesellimlerin ihtiyaçları için uygun olan konakların kiralanması veyahut satın alınması gibi yöntemlerle tedarik edilmekteydi. Örneğin 1647’de Antep sakinleri mütesellimleri için bir saray satın almışlardı.<sup>386</sup> Ankara sancağında ise mütesellimlerin kaldığı konaklar kira idi.<sup>387</sup> Satın alınan veya kiralanmış konakların masraflarının sancak halkına tevzii edilen vilayet masraflarından karşılandığı bilinmektedir. Gerekli görüldüğü hallerde tamirat masrafları, konağın döşenmesi veya mefruşat giderlerinin de sancak tevzii defterlerine eklenerek diğer vergilerle birlikte tahsil edilirdi. Divriği’de 1822-1823 yılının mesarif defterinde; Mütesellim Ağanın oturduğu kiralık konak için aylık 100 guruşun ödendiğini ayrıca konak tamiri için bir takım masrafların yapıldığı görülmektedir. Yine konağın mefruşatı için “*ehl-i sük ihtiyarları yediyle*” 1077 kuruş, döşeme olarak da yastık ve yuvarlama için voyvodadan alınan 450 guruş harcanmıştı. Zimmi demircilerden 25 guruş, subaşı yediyle konak tamiri için mih vs. demir aletlerine 99 guruş, 4 aylık konağın kirası ile tamirine 602 guruş verilmişti.<sup>388</sup> Anadolu Valisi Vezir El-Hac Ali Paşa hazretleri ile Hasan Çavuş oğlunun muhalefatı zabtına memur kapıcıbaşı Mehmet Beğ taraflarından gönderilen 13 Zilkade 1207 (22 Haziran 1793) tarihli tahriratta; sancakta maktulün malını almaya kimsenin gücü yetmediği, Muğla ve Soğut köyünde olan 2 adet konağın ise mütesellimlerin ikametleri için gerekli olduğundan 5.000 guruşun sancak halkından tahsil edilmesinin uygun olacağı bildirilmekteydi.<sup>389</sup> Bu konaklarda mütesellimlerin hizmetlerini gören konakçıların<sup>390</sup> ve konaktaki zabitlerin ücretleri de yine şehir masarifinden sayılmaktaydı.<sup>391</sup> Tahsis edilecek konakların tespitinde, gerektiğinde konak masraflarının karşılanmasında, bir dönem “*şehir kethüdaları*” olarak adlandırılacak olan ayanlar, mütesellimlere nezaret etmekteydiler. Bunlar, bahsedilen işler için harcadıkları miktarların

<sup>385</sup> İbrahim YILMAZÇELİK, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 24.

<sup>386</sup> Canbakal, bu sarayın şehrin güneyine uzanan ticari güzergâhta olan ve XVIII. yüzyıl başına kadar kullanılan mütesellim konağı ile aynı olması ihtimalinin yüksek olduğunu söyler. Bu durum aslında XVII. yüzyıl ortalarından itibaren mütesellimlerin, kent merkezinde yaşadıklarını ve yerel koşullara uyum sağlayarak yerini sağlamlaştırdıklarını ispatlamaktadır. CANBAKAL, **a.g.t.**, s. 21.

<sup>387</sup> Rıfat ÖZDEMİR, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1986, s. ....

<sup>388</sup> Galip EKEN, **Fiziki Sosyal ve İktisadi Açından Divriği (1775-1845)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1993, s. 60.

<sup>389</sup> “...Muğla’da olan konak ile Soğut köyü nam mahalde olan konak mütesellimler ikamet eylemeleri için lazım olmağa zikrolunan 2 adet konak 5.000 guruşa olmak üzere icab eden bahaları sancaklıdan tahsil olunmak üzere bir kuta...”, bkz: **B.O.A., C.ADL**, Dos. Nr. 16, Gömlek Sıra No: 1010.

<sup>390</sup> EKEN, **a.g.t.**, s. 77.

<sup>391</sup> Yukarıda bahsedilen belgenin devamında “..kezalik kazaha-i sairede olan konaklarda dahi zabitanı ikamet eylemek için bahaları takdir olunub kazalardan tahsil olunması için emr-i ali isdariyeti dahi mir-i mumailayh kulları tahriratında derç ve işar eylemiş olmağa ol babda ve her halde emr-i ferman devletlü inayetlü atufetlü refetlü veli’ün-ni’im efendim sultanım hazretlerindir...”, denmekteydi. **B.O.A., C.ADL**, Dos. Nr. 16, Gömlek Sıra No: 1010.

kaydını tutmakta, sonrasında harcadıkları miktarlar sicillere kaydedilerek halktan tahsil edilmekteydi.<sup>392</sup> Bu durum ise Küre ve Azdavay madenleri reayasının hizmet karşılığında divaniye ve şakka gibi vergilerden affolunmaları gerekirken, yöneticilerin “*saray fermanı*”, “*nal-baha*”, “*kaftan-baha*” gibi adlar altında para toplamaya devam etmeleri örneğinde olduğu gibi ayan ve mütesellimlerin aç gözlülükleri nedeniyle halkın sık sık suistimal edilmesine neden olmaktadır.<sup>393</sup> Çünkü ayanlar, mütesellimler ve kadılar kendi aralarında anlaşarak yapılan masrafları olduğundan fazla göstererek sancak tevzii defterlerine kendi çıkarları için paralar eklemişlerdir.

Mütesellim konakları veya sarayları, yukarıda değinildiği üzere bey konaklarına benzer şekilde mütevazı olabildiği gibi, bazı sancaklarda daha şatafatlı ve gösterişliydi. XVIII. Yüzyıl başlarından itibaren mütesellimlik kurumunu ele geçiren ve uzun yıllar boyunca bu görevlerini sürdürecek olan yerel güçlerin, ayanlık ve mültezimlik gibi karlı görevleri de deruhte ederek büyük oranda servet biriktirdikleri bilinmektedir. Bu nedenle uzun yıllar Saruhan ve çevresinde mütesellimlik ve ayanlık görevlerini ellerinde tutan Karaosmanzadeler<sup>394</sup>, Yozgat ve çevresinde etkin olan Cabbarzadeler ve Antalya bölgesinde Tekelioğulları gibi ailelerin sancaklarında gösterişli konaklarda yaşadıkları ve görevlerini buralarda sürdürdükleri düşünülebilir. 1719’da Antep’te mütesellim sarayında yapılan sayım, o dönemde Antep müteselliminin konağının mütevazı niteliği hakkında bir fikir vermektedir.<sup>395</sup> Osmanlı taşrasında mevcut olan ve yöneticilerin yaşadıkları bu tarz saraylar-konaklar, Avrupa’daki benzerlerine göre sade ve gösterişsizdirler.<sup>396</sup> Maiyetlerinde kethüda, katipler, tüfenkcibaşı ve kavasbaşı gibi kimseler olan mütesellimler, bunlara gerektiğinde saraylarında ayrı odalar tahsis edebilmekteydi.<sup>397</sup> Bazı konaklarda ise suçluların hapsedildikleri hapisaneler mevcuttu.<sup>398</sup> Konaklarda hapisanelerin varlığı, mütesellimlerin

<sup>392</sup> Şehir kethüdarları aynı zamanda şehre gelen resmi devlet görevlilerinin, sefer veya eşkıya takibine çıkan askerlerin, başka yerlere gitmekte olan vali, mutasarrıf ve mütesellimlerin gidecekleri yere kadar olan şehirlerdeki konak yerlerini saptamak, bunların ve hayvanlarının yiyeceklerini temin etmek gibi görevleri vardı. Bkz: SEZER, **a.g.t.**, s. 36, EKEN, **a.g.t.**, s. 95.

<sup>393</sup> ÖZKAYA, **a.g.e.**, s. 309; GÜNEŞ, **a.g.t.**, s. 49.

<sup>394</sup> Karaosmanzadelere ait Manisa ve Yayaköy’deki konaklardaki sadece eşya miktarının 341.205,5 guruş olduğu, Manisa şehrinde 488.065 guruşluk emlak ile birlikte yörede yüksek değerlerde çok sayıda gayrimenkul ve çiftliklere sahip oldukları tespit edilmektedir. Bkz: Yuzo NAGATA, **Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir Deneme**, T.T.K.Yay., Ankara, 1997, s. 177; Yuzo NAGATA-Feridun M. EMECEN, “*Bir Ayanın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa’ya Ait Belgeler*”, **Belgeler**, c. XXV, S. 29, Ankara, 2004, s. 2-3.

<sup>395</sup> Yapılan bu sayıma göre yapıda; 2 alaca köşe yastığı, 14 çatma yastık, 1 kumaş döşek, 9 çuka minder, 12 mertebe, 6 döşeme orta kilimi, 3 mısır hasırı, 9 çit minder, 2 döşek minderi, 28 çit yastık, 3 kapı perdesi, 26 döşek, 100 keçe, 2 çarşaf, Trabzon bezden bir çarşaf, 1 demir mangal, 40 yorgan, dülbent bezli 7 çarşaf olduğu belirlenmişti. Bkz: Hüseyin ÇINAR, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2000, s. 21.

<sup>396</sup> KARAGÖZ, “*Osmanlıda Şehir ve Şehirli...*”, s. 106.

<sup>397</sup> T.YAMAN, **a.g.m.**, s. 85.

<sup>398</sup> ÇINAR, **a.g.t.**, s. 21.

sancak asayişinden ve kadının kararlarının uygulanmasında sorumlu olmasından kaynaklanmaktadır.

Mütesellimlerin bazen konaklarında ikamet etmeyip sancak dahilinde halkın evlerine zorla kalabalık kapı maiyetleriyle birlikte kendilerini ağırlatmaları şikayet ve hoşnutsuzluklara yol açmaktaydı. Bu aslında merkezin de onaylamadığı bir durumdu. Nitekim 7 Şevval 1097 (27 Ağustos 1686) Bereketlü maden emini olup, bu madene bağlı olan Niğde sancağının mütesellimi Ahmet'in Niğde'de yöneticiler için tahsis edilen konak yerine sancak halkına beş yüze yakın adamlarıyla birlikte kendisini zorla misafir ettirmesinden dolayı ahalinin mahzarları ve Niğde, Nevşehir ve Bor kadılarının ilamları üzerine bu iş için merkezden bir mübaşir görevlendirilerek Karaman Valisi'ne konuyla ilgili hüküm gönderilmişti.<sup>399</sup>

Mütesellimlerin sancakta bu tarz kanun dışı hareketlere neden oldukları gibi özellikle XVIII. Yüzyılda sancaklarda ortaya çıkan eşkıyalık veya isyan hareketlerinde bazen hedef durumuna geldikleri de görülmektedir. 20 Ramazan 1170 (08 Haziran 1757) tarihli hükme göre, Çankırı'da Kırımı Mehmed ve yandaşları mütesellimin sarayına saldırmaları sonucunda altı kişiyi yaralamışlardı.<sup>400</sup> 1799'da Isparta'da görev yapan mütesellim Elhac Hüseyin Ağa, İstanbul'a gönderdiği bir tezkerede; yöre eşkıyalarından Kılıçoğlu ve yandaşlarının Isparta'da mütesellimin oturduğu saraya hücum ettikleri ve sabaha kadar çatışmaların devam ettiği, sabah saraya gelen vilayet ayanı ve halk arasında yapılan toplantıda böylesi hareketlere meydan verilmemesi için tümünün idam ve izalelerinin gerekli olduğuna dair karar alındığı bildirmekteydi.<sup>401</sup> Aslında saraylara yapılan saldırılar, mütesellimlerin halka olan zulümlerinden kaynaklandığı gibi XVIII. Yüzyılda ayanlık ve mütesellimlik gibi görevleri ele geçirmek için sancaklarda yaşanan kıyasıya rekabetin de etkili olduğu söylenebilir. Hizip taraf, görevdeki mütesellimi bu şekilde sindirebileceği gibi yarattığı karışıklıklar ile sancak

<sup>399</sup> “...Niğde ahalisinden nakib'ül-eşraf kaymakamı Es-Seyit Hafız Kabzullah ve tımar sipahilerinden Hacı Bekir oğlu Cafer ve Kalcı oğlu Seyit Ahmed ve tüccardan Uzun Hacı yeğeni Hacı Bekir ve Hacı Adem oğlu Hacı Hafız ve Çavuş-zade Hasan Çelebi ve Yüncüoğlu Hafız Seyid Halil ve Bakızcı-zade Ali Efendi yedleriyle bu defa derbar-ı adl-i tekrarla takdim olunan Niğde ve Nevşehir ve Bor kadılarının üç kıta ilamları ve ahali taraflarından olarak iki kıta mahzar ve bir kıta arzuhalde hacedan-ı divan-ı hümayunundan hala Bereketlü maden emini olub umur-i madeni idarede sühulet için madene merbut kılınan Niğde sancağının mütesellimi Ahmet zide mecduhu doksan yedi senesi Şevval-i şerifenin yedinci günü üçyüzden mütecaviz delil ve yüzden mütecaviz süvari ve kefre olarak Laz taifesinden piyade tüfenkçisi ve seksenden mütecaviz Enderun ağaları ve sair vüzera misüllü mükemmel kapu halkıyla kaza-i mezbura dühul ve kadimden liva mutasarrıflarına muayyen ve mahsus olan saraya nüzul etmeyüb derun-i beldede olan ahalinin hanelerinde gerek kendü ve gerek ademleri cebren ikamet...” Belgenin devamında ayrıca Niğde Mütesellimi Ahmed'in halktan 30.000 gurus fazladan akçe tahsil ettiği ve halka zulmettiği de bildirilmekteydi. **B.O.A.**, **C.ADL**, Dos. Nr. 78, Gömlek Nr. 4661, Cemaziyelevvel 1188 (Temmuz-Ağustos 1774).

<sup>400</sup> Çankırı'daki olaylar Çankırı Mutasarrıfı Süleyman Paşa'nın hilekâr tavırlarından patlak verdiği, eşkıyaların önce mahkemeyi bastıkları arkasından mütesellim sarayına saldırdıkları bu nedenle asilerin bir an önce yakalanıp Samsun Kalesi'ne kale-bend edilmeleri için emir ısdarına binaen yazılan hüküm. Bkz: **B.O.A.**, **C.DH.**, Dos. Nr. 303, Gömlek Nr. 15142.

<sup>401</sup> Hikmet Turhan DAĞLIOĞLU, “Hamideli Mutasarrıfı ve Mütesellimleri”, **Ün Dergisi**, Isparta Halkevi Mecmuası, c. III, S. 35-36, Isparta, 1937, s. 501.

halkının gözünden mütesellimi düşürebilecek ve bundan sonra izleyeceği iyi bir strateji ile görevi rakibinin elinden alabilecekti.

## II. BÖLÜM

### MÜTESELLİMLERİN GÖREV VE SORUMLUKLARI

#### 2.1 ASAYİŞ GÖREVLERİ

##### 2.1.1. Sancak Asayişinin Sağlanması

Osmanlı devlet felsefesinin temeli halkın daire-i adalet ilkesi çerçevesinde yönetilmesi esasına dayandığından hükümdarların en önemli idarî görevi halkına adaletli davranması ve onları zulüm, haksızlık ve yolsuzluklardan korumaktır. Bu nedenle hükümdarın icraı yönden vekili olan sancakbeylerinin öncelikli görevi, kendi sancaklarında düzen ve asayiş sağlamaktır.<sup>402</sup> Sefer zamanlarında sancakbeyleri, sancağın tımarlıları ile savaflara katılmak zorunda olduğundan oluşacak otorite boşluğunu doldurmak üzere yaşlı, be-nevbet tımar tasarruf edenler veya küçük tımarlara sahip olanlar muhafaza için sancaklarda kalırlardı.<sup>403</sup>

Sancakbeyi çeşitli gerekçelerle sancağında bulunmadığı zamanlarda sancak asayişinin sağlanması ve ahalinin korunmasından vekil bıraktıkları mütesellimler sorumluydular. Bu durum bizzat atanma beratlarında “...zabt u rabt-ı memleket ve himâyet ve sıyânet-i fukara-i ra’iyet...”<sup>404</sup> ve “...def’-i erbâb-ı şekavet ve himâyet ve sıyânet-i sekene-i memleket...”<sup>405</sup> şeklinde belirtilerek mütesellimlerden asayiş sağlamaları istenmekteydi. Bazı durumlarda kendi idarî bölgelerinin yanında serbestiyet üzere yönetilen haslarda veya vakıflarda ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümü amacıyla da mütesellimlere başvurulmuştur.<sup>406</sup> İlk dönemlerde

<sup>402</sup> Sancakbeyleri suçluları yakalamak ve cezalandırmak gibi görevleri neticesinde suçlulara verilen para cezalarının yarısı kendine, diğer yarısı da suçun işlendiği arazinin tımar sahibine kalmaktaydı. İMBER, a.g.e., s. 249.

<sup>403</sup> Hüsam adındaki asinin Beydili karyesi halkı tarafından yakalanıp sancakbeyine teslim edilmesi üzerine 200 kadar adamının öç almak için harekete geçtikleri haber alındığından, Hamit sancakbeyi kaymakam vekili Hamza’nın sefere gitmeyen sipahiler ve il erleriyle birlikte bunların üzerine gitmesi emredilmiştir. ARIKAN, a.g.e., s. 28; Muhafaza için bırakılan bu tımarlılar sefer sırasında yapılan yoklamalarda mevcut olmadığından tımarları bir başkasına verilmekte bu durumda ise sipahi muhafazada kaldığını kanıtlamak için epey bir uğraş vermekteydi. Feridun EMECEN, XVI. Asırda Manisa Kazası, T.T.K.Yay., Ankara, 1989, s. 295-296; Bu tarz karışıklıkları önlemek üzere sancakta muhafaza için bırakılan sipahilerin defterlerinin tutulduğu görülmektedir. METE, a.g.m., s. 193.

<sup>404</sup> B.O.A, K.K. d., Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi Mütesellimlik Defteri, No: 7510, s. 14, Hüküm: 2, Evâil-i Receb 1199.

<sup>405</sup> B.O.A, K.K. d., Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi Mütesellimlik Defteri, No: 7510, s. 7, Hüküm: 1, Evâil-i Rebiülevvel 1199; Mütesellimlerin çok sonraki tarihlerde bile atanmaları sırasında asayişle ilgili görevleri üzerinde özellikle durulduğu ve atanma beratlarında benzer ifadelerin yer aldığı görülmüştür. “...reaya perver ve himayet ve sıyanet-i ahali ve raiyet...”, B.O.A, K.K. d., Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi Mütesellimlik Defteri, No: 7512, s. 27, Hüküm: 1, Evâil-i Şevval 1248 (21 Şubat 1833).

<sup>406</sup> Vezir Gazi Hasan Paşa’ya arpalık olarak verilmiş Beypazarı’nda, Paşa’nın atadığı voyvoda ile halk arasında anlaşmazlık yaşandığından mukataadaki reyanın korunması için Ankara Mütesellimi görevlendirilmiştir. Küçük Asya’nın Bin Yüzü, s. 186; Elmalı kasabasında Abdal Musa Hankahı’na mevkuf olan yerlere müdahaleler sözkonusu olduğundan vakfın hâsılâtının bu zaviyeye beraat ile şeyh olanların zabtetmelerine dair

mütesellimler, bu görevleri sancakta güvenlik işlerinden sorumlu subaşılar ve sipahiler aracılığıyla yerine getirmekteyken<sup>407</sup> sonrasında diğer ehl-i örf görevlileri gibi asayiş ve diğer askerî görevleriyle ilgili olarak bünyelerinde “*Delil*”, “*Tüfenkçi*”, “*Sekban*” gibi çeşitli adlar altında asker istihdam etmeye başladılar.<sup>408</sup>

Mütesellimlerin ve diğer taşra idarecilerinin kapılarında bulunan bu kuvvetler, vergi toplama veya soyguncuları yakalama bahaneleriyle bayrakları ve bölükbaşları ile birlikte köyleri dolaşarak halktan zorla yiyecek-ıçecek ve para almakta hatta işi dolaştıkları köylerde 10-15 yaşlarındaki kızları kendilerinin ve ailelerinin rızaları olmamasına rağmen zorla evlendirmeye kadar götürmüşlerdi.<sup>409</sup> Benzer eylemlerin bölgedeki diğer idarî görevliler tarafından tekrarlanması ahalinin bu yöndeki sıkıntılarını artırmaktaydı.<sup>410</sup> Bu kesimlerin kanun dışı uygulamalarından sadece ahali değil derbentci köprücü gibi geri hizmetlerdeki sınıflar da rahatsız olmaktadır.<sup>411</sup> Evliya Çelebi ise seyahatnamesinde; Alanya Müteselliminin Alara Nehri kenarındaki bir köyde ikamet ettiğini ve yirmi kadar tüfenkli adamın kendilerini

---

Elmalı kadısına ve Teke sancağı mütesellimine gönderilen emir, **B.O.A, C. EV**, Dos. Nr. 243, Gömlek Nr. 12114, 14 Safer 1200 (17 Aralık 1785);

<sup>407</sup> 10 Temmuz 1669'da Konya'da yeniçeri taifesinden olanların bir zımmının evinde şarap içtiklerine dair Karaman mütesellimi Mehmed Paşa'ya haber verilmiş, mütesellim Subaşı Abdülkadir ile birkaç adamını bu kişileri yakalaması için görevlendirmişti. Ali Rıza SOYUCAK, **Konya ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri (1640-1675)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1997, s. 134; XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar subaşılardan atamaları merkez tarafından gerçekleştirilmekteyken bu yüzyıldan sonra beylerbeyi veya sancakbeyleri tarafından atanmaya başlandı. Mücteba İLGÜREL, “*XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi*”, **VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)**, c. II, T.T.K.Yay., Ankara, 1981, s. 1276.

<sup>408</sup> **Netayic'ül-Vukuat**, c. III-IV, s. 301; Rıfat Özdemir çalışmasında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra subaşı veya sekbanbaşı gibi görevlilerin mütesellimlerin emrinde çalıştıklarına dair Ankara Şer'iyye Sicillerinde bir bilgiye rastlayamadığından artık bu görevlerin de mütesellimin adamları tarafından yürütülmesi ihtimali üzerinde durmaktadır. ÖZDEMİR, **a.g.e.**, s. 142.

<sup>409</sup> Suraiya FAROQHİ, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, T.V.Y.Y, İstanbul, 2000, s. 334; Kastamonu Mütesellimi Hasan Bey'in kazalarda dolaşan Bölükbaşlarının bu tarz eylemleri dışında her kazadan ikramiye namıyla paralar topladıkları ve “...*taksid-i evvel ve taksid-i sani defterine sancağın asl-i mesarifi üzerine 30 ve 40 kese akçe zam...*” yaptıklarını dile getiren 25 Muharrem 1215 (18 Haziran 1800) tarihli kadı ilamı, **B. O. A, C.ADL.**, Dos. Nr. 12, Gömlek Nr. 792; Yeni il Hassı mülhakatından Akceceli Aşiretinin emval ve eşyasını teftiş bahanesi ile gasb eden Sivas Mütesellimi Cabbarzade Selim Bey'in Başağası Ahmed Ağa'nın cezalandırılması için aşiret tarafından verilen 16 Zilhicce 1183 (12 Nisan 1770) tarihli arzuhal, **B. O. A, C.ADL.**, Dos. Nr. 7, Gömlek Nr. 473.

<sup>410</sup> Mora cezaresine mütesellim olarak atanan Silahtar Ali, merkeze gönderdiği 13 Ramazan 1205 (16 Mayıs 1791) tarihli tahriratında; kendi kapı halkı ve Mora valileri maiyetine memur piyadegan ile birlikte eşkiya olan mahallerin temizlendiğini bildirmekle birlikte sürekli şikayet edilegelen konulardan birine değinmekteydi. Mora Mütesellimi Ali; Kale gibi yerleri muhafazaya memur kimselerin köylere ve çiftliklere haneleriyle misafir oldukları ve hizmetlerini yapmadıklarından kendisinin buyruldukları ile adamlar göndermesine rağmen durumun değişmediği, böylelerinin tedbir ve cezaları için ferman talep etmekteydi. **B.O.A, A. SKT.**, Dos. Nr. 44 Gömlek No. 6, 13 Ramazan 1205 (16 Mayıs 1791).

<sup>411</sup> Mütesellimlerin ve maiyetindekilerin zahire mübayaası, mübaşiriye, hazariye, seferiye, menzil akçesi, mekkari bedeliyesi gibi çeşitli adlarla yükledikleri angaryalar, derbentçi ve köprücü kesimleri canlarından bezdirmekteydi. Cengiz ORHUNLU, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1957, s. 52; Hüdevendigar ve Kütahya mütesellimlerin bölükbaşlarının karye karye gezip seferiye toplamak bahanesiyle ahaliye türlü zulüm ve fenalıklarda bulduklarına “*kırbaç*”, “*konak*” ve “*bayrak*” adlarıyla akçeler topladıklarına ve durumun men edilmesi için Kütahya kadısı ile Kütahya ve Hüdevendigar mütesellimlerine gönderilen Evâil-i Cemaziyelahir 1155 (31 Ağustos 1742) tarihli hüküm, **B.O.A, Anadolu Ahkâm Defteri**, No: 1, s. 13, Hüküm: 1.

mütesellime birkaç gürüş “*hakk-ı tarık*” aldıktan sonra götürdüklerini bildirir.<sup>412</sup> Kapılarda beslenen sarıca ve sekbanların soygunlarının artması nedeniyle gönderilen emirlerde; bundan sonra sadrazam, beylerbeyi, muhassıl ve mütesellimlerin kapılarında sarıca-sekban bayrağı asılmayıb divanegan ve gönüllüyan, farisan ve azaban bayraklarının açılması ve kapılarda olanların ise bu bayraklar altında nefer yazılmaları istenmişti.<sup>413</sup> Aynı zamanda kapısız kalan delil ve leventlerin soygunları hat seviyeye ulaştığından mütesellimlerin asayişle ilgili öncelikli görevlerinden biri de ahalinin bu kesimlerin zararlarından korunması için bunların sancak dışına çıkarılmaları veya etkisiz hale getirilmeleri idi.<sup>414</sup>

Bununla birlikte bazı idarî işleri halletmek üzere mütesellimler tarafından görevlendirilen mübaşirlerin de çeşitli sorunlara neden oldukları tespit edilmektedir. Bunun önlenmesi için görevlendirilecek mübaşirlerin, vali veya mütesellim buyruqlarıyla atanmaları ve emin ve dürüst kimselerden seçilmeleri talep edilmiştir.<sup>415</sup> Mütesellimlerin maiyetlerinde görevli kişilerin haksızlıkları durumunda ise bu kişilerin maiyetlerinden çıkarılmaları ve cezalandırılmaları konusunda merkez emir vermektedir.<sup>416</sup>

XVIII. yüzyıl öncesinde ve sonrasında sancak asayişini tehdit eden ögelerden bir diğeri ise, dönem dönem sarıca ve sekban birlikleriyle ittifak ederek yaptıkları eşkiyalık faaliyetleri veya yaylak-kışlak arasında gidip gelmeleri sırasında yerleşiklere zarar vermeleri nedeniyle aşiretlerdi. Hem vergi ve asker kaynağı olarak faydalanabilmek hem de kontrol altında tutabilmek için izlenen iskân siyasetine rağmen aşiretler, Osmanlı Devleti’nin daha kuruluş yıllarından itibaren uğraşmak zorunda olduğu bir problemdi.<sup>417</sup> Bu nedenle mütesellimlere aşiretlerin iskan edilmeleri yolunda verilen emirlerin diğeri bir yönünü asayişin sağlanması kaygısı, teşkil etmekteydi.<sup>418</sup>

<sup>412</sup> **Evlıya Çelebi Seyahatnamesi**, c. IX, s. 150. Böylesi bir durumdan habersiz olma ihtimalinin zayıflığına binaen mütesellimin bu haksızlıklara göz yumduğu düşünülmektedir.

<sup>413</sup> Cengiz ORHUNLU, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696)**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1963, s. 10.

<sup>414</sup> Kütahya ve çevresinde başıboş gezen delil taifesini himaye edenlerin bildirilmesine dair Mütesellim Nasuh’a gönderilen 1 Şevval 1214 (26 Şubat 1800) tarihli hüküm. **B. O. A, C.AS.**, Dos. Nr. 1064, Gömlek Nr. 46849; Serseri divanegan ve tüfenkçiyânın Erzurum ve havalisinden çıkarıldığına dair Erzurum Mütesellimi Hasan imzasıyla gönderilen 29 Zilhicce 1198 (13 Kasım 1784) tarihli tahrirat, **B. O. A, HAT.**, Dos. Nr. 28, Gömlek Nr. 1332; Erzurum müftüsünün, Erzurum valisine 10 Zilkade 1198 (25 Eylül 1784) tarihli mektubunda Erzurum’a mütesellim atanan Hasan Bey’in Erzurum eyaletinde serseri gezen tüfenkçi ve diğeri yabancıların Erzurum’u terk etmeleri hakkında tellallar çıkarttığı ve tardlarına mübaşeret olduğu bildirilmektedir. , **B. O. A, HAT.**, Dos. Nr. 28, Gömlek Nr. 1330.

<sup>415</sup> **B. O. A, C.ADL.**, Dos. Nr. 32, Gömlek Nr. 1945, 29 Muharrem 1172 (2 Ekim 1758).

<sup>416</sup> Kastamonu Mütesellimi Ali’nin Kethüdası Süleyman halka eziyetlerde bulunduğundan görevinden ve mütesellimin maiyetinden uzaklaştırılmasına dair gelen ferman, ARAL, **a.g.t.**, s. 84-85.

<sup>417</sup> 1705’te Şeyh Hasanlı Aşireti, Çemişgezek, Pertek ve Sağaman kazalarının köylerinin ahalilerini sürmüş, yine Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretleri Keban ve Ergani madenlerine kömür tedarik eden Çarsacak köyüne saldırmışlardı. İbrahim YILMAZÇELİK, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Çağ Ofset, Elazığ, 1999, s. 64, 65.

<sup>418</sup> Bu zararlı eylemler neticesinde 1687-1689 yıllarında Konya Monlasına, Koçhisar ve Karaman kadılarına, Maraş Beylerbeyisi gibi görevlilerle birlikte Antep mütesellimine bu gibi faaliyetlerin önlenmesine dair Evâsıt-ı



Vergilerle ilgili ahalinin bir takım sıkıntıları ve tepkileri eskiden beri olagelmıştır. Bu nedenle asayişle ilgili bazı sorunların bunlardan kaynaklandığı ve bazı kişilerin ahaliyi vergi vermemeleri yönünde kışkırttıkları görülmektedir.<sup>419</sup> Yine ahalden kimselerin başlarına topladıkları kişiler ile bölgedeki idarecilerin işlerine karışması bu bağlamda ele alınması gereken durumlardan biridir.<sup>420</sup> Bu durumda vergi ve idarî işlerin yürütülmesi zorlaşacağından bölgede oluşacak otorite boşluğunun bir an önce giderilmesi yolunda mütesellimlerin bu tarz olayları hızlı bir şekilde bastırmaları talep edilmekteydi.

Sancakta asayişin sağlanması konusunda icraî yetkileri elinde bulunduran mütesellimlerin en büyük yardımcıları kadılardı. Sancakta ortaya çıkan anlaşmazlıklarda ve diğer sorunlarda kadı ve mütesellim birlikte hareket etmek zorundaydı.<sup>421</sup> Ancak Ehl-i örf ile ehl-i şer arasındaki dengenin giderek bozulması ise asayişsizliğe neden olan diğer etkenlerdendi. Ehl-i örfün istekleri doğrultusunda ilam vermeleri için kadılara baskı yapmaları

---

Safer 1100 (18 Ocak 1718) tarihli emirler gönderilmişti. ORHUNLU, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri ...**, s. 40; 1774'te Halep ve Maraş valilerine bölgedeki aşiretlerin neden oldukları karışıklıkların önlenmesi için fermanlar yazılmıştı. Atilla CANBULAT, **Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskânı (18. ve 19. Yüzyıllar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2006, s. 40; Kütahya ve Hamit kadıları ile mütesellimlerinin harap durumda olan 42 adet köye Türkmen aşiretlerinin iskan ettirmeleri ve asayiş ve vergi işlemlerinin sorunsuz yürütülmesine dair gönderilen emir, **B.O.A, MAD**, No: 2973, s. 28, Hüküm: 1, 25 Safer 1123 (14 Nisan 1711); Aşiretlerin bu yöndeki faaliyetlerini önlemek üzere çeşitli tarihlerde bölge idarecilerine aralıklara gönderilen emirlerin devam etmesi, sözkonusu sorunların önünün alınmadığını göstermektedir.

<sup>419</sup> Padişah hassı Haymana'da Kılıç-oğlu Himmet ile Katrancı-oğlu Veli gibi kimselerin halkı kışkırtmaları nedeniyle vergilerin toplanamadığından bu kişilerin davalarının görülmesi için İstanbul'a gönderilmelerine dair Ankara Kadısı ve Mütesellimine gönderilen 13 Haziran 1657 (Evâil-i Ramazan 1067) tarihli ferman, **B.O.A, A.DVN.MHM.**, No: 92, s. 4, hüküm: 2; Ayrıca bkz: YILDIZ, **a.g.t.**, s. 16.

<sup>420</sup> Denizli hassı voyvodasının Haziran 1657 tarihli arzına göre ahalden Hüsam, Bozacı Mehmet ve diğerleri başlarına topladıkları birkaç kişiyle kadı ve voyvodanın işlerine karıştıklarından gelirler toplanamamaktaydı. YILDIZ, **a.g.t.**, s. 17.

<sup>421</sup> Kabaklı oğlu Bekir ve Çoban oğlu İbrahim Alemdar isimli kimselerin fesad ehlinden olduklarından kadı ve mütesellimin ittifaken suçluları bulmaya çalıştıkları ve etrafı casuslar gönderdiğine dair Mehmet tarafından gönderilen tarihsiz tahrirat, **B.O.A, A. MKT.**, Dos. Nr. 577, Gömlek No. 31; Gemlik kazasına tabi Kurşunlu karyesinde sakin birkaç zımminin ahaliyi rahatsız etmeleri nedeniyle yazılan hükümde Gemlik kazası naibine ve Hüdavendigâr sancağı mütesellimine, **B.O.A, Anadolu Ahkâm Defteri**, No: 1, s. 10, Hüküm: 4; Evâil-i Cemaziyelahir 1155 (3 Ağustos 1742); Bursa'da vefat eden bir gayr-i müslimin terekisiyle ilgili anlaşmazlığın giderilmesi için Bursa Kadısına ve Hüdavendigâr Sancağı Mütesellimine, **B.O.A, Anadolu Ahkâm Defteri**, No: 1, s. 12, Hüküm: 3; Evâil-i Cemaziyelahir 1155 (3 Ağustos 1742); Tımar ve zemaetlerle ilgili anlaşmazlığın giderilmesi için Kütahya Naibine ve Mütesellimine, **B.O.A, Anadolu Ahkâm Defteri**, No: 1, s. 12, Hüküm: 4; Evâil-i Cemaziyelahir 1155 (3 Ağustos 1742); Yine aynı konuyla ilgili olarak Taşköprü Kadısına ve Kastamonu Mütesellimine, **B.O.A, Anadolu Ahkâm Defteri**, No: 1, s. 14, Hüküm: 2; Evasıt-ı Cemaziyelahir 1155 (17 Ağustos 1742); Biga sancağına bağlı Ali Timurcu köyü sakinleri ile Şamlı köyü sakinleri arasında husumetten ahalinin zarar görmesi nedeniyle sorunun çözümü için tarafların mahkemeye çıkarılıp anlaşmazlığın giderilmesi için Biga Mütesellimi ile Kadısına gönderilen 5 Şaban 1180 (6 Ocak 1767) hüküm, **B.O.A, C.ADL.**, Dos. Nr. 73, Gömlek No. 4383; Tartışma sonucu öldürülen Alime'nin zanlılarının cezalandırılması için Boyabad kazası naibine ve Kastamonu sancağı mütesellimine **B.O.A, Anadolu Ahkâm Defteri**, No: 1, s. 15, Hüküm: 4, Evasıt-ı Cemaziyelahir 1155 (17 Ağustos 1742); Tire'de Kethüdayeri Hüseyin'in evine gizlice girip parasını çalan Hacı Yusuf oğlu Ahmet ve arkadaşlarının teftiş edilip çalınan paranın sahiplerine verildikten sonra şeran gerekenin yapılması konusunda "*Tire Monlasına ve Aydın sancağının mütesellimine ve Tire'de yeniçeri serdârına*" hitaben gerekenin yapılmasına dair 12 Receb 1040 (23 Şubat 1728) tarihli hüküm, **B.O.A, A.DVN.MHM.**, No: 85, s. 62, Hüküm: 2; Dikkat edileceği üzere gönderilen hükümlerde kadı ile mütesellimin birlikte hareket etmeleri ve sorunları çözümlenmeleri istenmekteydi. Buradan da anlaşılacağı üzere asayişle ilgili hemen hemen her konuda asıl sorumlu merciiiler olarak kadılar ve mütesellimler merkez tarafından muhatap alınmaktaydı.

sonucu kadıların durumu merkeze ileten arzları bunun en sağlam kanıtıdır.<sup>422</sup> Ayrıca kadıların, yöneticilerin haksız uygulamalarını rüşvet karşılığında görmezlikten gelmeleri ise yaşanan sorunların diğer bir yönünü teşkil etmekteydi.<sup>423</sup> Kadıların yetki alanlarına giren hapis ve ıtlak gibi hususlara mütesellimler ve mirimiranlar tarafından yapılan müdahaleler ise sorunları içinden çıkılmaz bir hale sokmaktaydı.<sup>424</sup> Sözü edilen durumlar göz önüne alındığında; Hamit sancağından Osman, 29 Rebiülevvel 1209 (24 Ekim 1794) tarihinde davacı olduğu mütegalibeden Süleyman ile Hamit Alaybeyi Mustafa'nın, Kütahya Mütesellimi ve kadısı huzurunda görülen davasının ihkak-ı hak ile sonuçlanmaz ise merkezde görülmesine dair talepte bulunması, adaletin tecelli edeceği konusundaki kuşkularının pek de yersiz olmadığını ortaya koymaktadır.<sup>425</sup>

Merkezi yapının güçlü ve toplumsal yapının özenle korunduğu dönemlerde asayiş ile ilgili bir takım sorunlar yaşanmıyor değildi. Ancak bu tarz problemler ahalinin refahının sağlanması ve sosyal yapının zarar görmemesi adına kısa vadede çözümlenmekteydi. Değişen iktisadî şartlarla birlikte güçlü enflasyonist baskılar altında paranın ayarıyla oynanması ve temel gıda fiyatlarında büyük artışların olması toplumsal dengelerin alt üst olmasına neden oldu. Devletin nakit sıkıntısı nedeniyle aynî olarak aldığı vergileri nakdî olarak talep etmeye başlaması ise zaten sıkıntıda olan halkın yükünü daha da artırdı.<sup>426</sup> Tımar sisteminin bozulmasına karşılık uzun süren savaşların ülkenin iktisadî ve insan kaynaklarında yarattığı tahribatın yanı sıra giderek şiddetlenen ekonomik kriz ortamında köyünü yurdunu terk edenler, asayiş bakımından ciddi sorunlar teşkil etmeye başladılar. Ekonomik krizler ve savaşlar nedeniyle halkın yoksullaştığı dönemlerde toplumsal düzenin sağlanması da güçleştiğinden eşkiyalar ve isyancılar daha sık ortaya çıkmakta ve kendilerine çabucak taraftar kitleler yaratabilmekteydiler.<sup>427</sup> Hatta artan eşkiyalık faaliyetleri, paşaların

<sup>422</sup> Kadı atamaları normalde merkezden yapılırken vali ve mütesellim buyruğularıyla görevlerinden azledilmeleri, bu göreve kendi isteklerini gerçekleştirecek ehliyetsiz kimseleri atamaları ise asayişsizlik durumunda cezalandırma sürecini olumsuz etkilemekteydi. Bu nedenle, yaşanan uygunsuz olayların önünün alınması yönünde ülkenin dört bir yanına emirler gönderilmiştir. Bkz: **B. O. A, C.ADL.**, Dos. Nr. 30, Gömlek Nr. 1775, 29 Rebiülahir 1179 (15 Ekim 1765).

<sup>423</sup> **Netayic'ül-Vukuat**, c.III-IV, s. 146; Aslında kadıların, askerî gücü olan mütesellimler karşısında hareket alanları kısıtlı olmakla birlikte kendileri de zaman zaman mütesellimler veya adamları tarafından bir takım haksız uygulamalara maruz kalabilmekteydiler. Araç Naibi Abdullah Efendi'nin şikayetine göre Kastamonu Mütesellimi Hüseyin Ağa'nın Kethüdası Yusuf Efendi'nin, kendisini haksız yere Kastamonu'ya getirterek emval ve eşyasını gasbettirdiğine dair, **B.O.A, C.ADL.**, Dos. Nr. 80, Gömlek Nr. 4808, 27 Rebiülahir 1195 (22 Nisan 1781).

<sup>424</sup> **B.O.A, C.ADL.**, Dos. Nr. 79, Gömlek Nr. 4733, 29 Muharrem 1195 (25 Ocak 1781).

<sup>425</sup> **B.O.A, C.ADL.**, Dos. Nr. 50, Gömlek Nr. 2986;

<sup>426</sup> Halil İNALCIK, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle*", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 161.

<sup>427</sup> Kırsal toplumun, kargaşa yaratacak unsurlardan kentsel toplumlara nazaran daha kolay ve hızlı etkilenmeleri ve kentsel toplumların ise kırsal toplumlara göre daha karmaşık sosyal ve idarî mekanizmalara sahip olması, kentlerde ve köylerde görülen eşkiyalık ve muhalif eylemleri nitelik ve amaç bakımından farklılaştırmıştır. Bu durumu Hobsbawm, köylü toplumlarında kıtlık, afetler, savaşlar, ülkenin istilası veya yönetimin bozulması gibi

mansıplarına gitmelerine dahi engel olabilmekteydi.<sup>428</sup> Bu nedenle XVIII. Yüzyılda asayişle ilgili sorunların artık daha da genelleştiği ve bu sorunların bastırılmasında ciddi sıkıntıların yaşandığı anlaşılmaktadır.

Yönetime ya da yöneticilere karşı muhalif tepkiler ve söylemler geliştiren isyancılar ya da eşkiyalar doğal olarak devletlerin zayıfladıkları belirli dönemlerde veya bölgelerde ortaya çıkmaktaydı. Merkezi otoritenin zayıflaması ile suç oranının artması arasındaki ilişkiye dikkat çeken bir çalışmada Kastamonu sancağına ait XVII. ve XVIII. yüzyıl şeriye sicillerini esas alarak yaptığı değerlendirmeye göre hırsızlık suçu hakkında bir takım sayısal oranlar verilmektedir. Buna göre XVII. yüzyılda Kastamonu’da bu suçun oranı % 32.88 iken XVIII. yüzyılda % 67.11’lik bir orana yükselmiştir.<sup>429</sup>

Osmanlı toplum yapısında sıklıkla görülen eşkıya problemini ele alırken Hobsbawm’ın deyişiyle “*Sosyal Eşkiyalık*” olgusu üzerinde durmak gerekir. Tarihte en yaygın toplumsal olaylardan biri olarak bu olgu, tarım esasına dayanan ve halkın çoğunluğunun, toprak ağaları, hukukçular ve yöneticiler tarafından sömürülüp baskı gören köylülerle ırgatların oluşturduğu toplumlarda görülmekteydi. Bu şekilde nitelendirilebilecek kimselerin düşünce dünyaları köylülerinkinden pek de farklı olmayıp kendilerini yoksulun öc alıcısı olarak enfoze etmekteydiler.<sup>430</sup> Aydın Paşa’sının hakaretine ve haksızlıklarına uğramış Sarıbeyoğlu Mustafa’nın isyanında görüleceği üzere XVIII. yüzyılda taşra idarecilerinin uygunsuz faaliyetleri sonucunda Hobsbawm’ın sosyal eşkıya tanımlaması ile örtüşen hareketlerin yaygınlık kazandığı ileri sürülebilir.<sup>431</sup> Bu gerekçelerle ortaya çıkan isyanlar sonuçta ehl-i örf taifesinden zulüm gören ahali arasında daha geniş bir taraftar kitlesi bulmuştur.

---

olaylar kanıksandığından eşkiyalığın daha yaygın olduğu şeklinde açıklamaktadır. Erick HOBBSAWM, **Sosyal İsyancılar**, (Çev. Necati Doğru), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 16.

<sup>428</sup> 1658’de Konakçı Ali Ağa’ya Anadolu eyaleti, Neyzen Hasan Paşa’ya ise Ankara sancağı tevcih edilmiş ancak yollarda eşkiyaların varlığı nedeniyle söz konusu paşalar öncesinde mütesellimlerini göndermişlerdi. **Tarih-i Nâima**, (Hzl. Mehmet İBŞİRLİ), c. IV, T.T.K.Yay., Ankara, 2007, s. 1809.

<sup>429</sup> Buna göre XVII. yüzyıla ait incelenen 38 adet şeriye sicili ile XVIII. yüzyıla ait 43 adet şeriye sicilinden belirlenen 298 olaydan 98’nin XVII. Yüzyılda; 200’nün ise XVIII. yüzyılda gerçekleştiği belirtilmektedir. Ömer MENEKŞE, **XVII. Ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Hırsızlık Suçu ve Cezası**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988, s. 76.

<sup>430</sup> HOBBSAWM, **a.g.e.**, s. 14, 18; BRAUDEL, **a.g.e.**, c. II, Eren Yay., İstanbul, 1989, s. 65.

<sup>431</sup> Paşa’nın haksızlıkları ve yöre halkına yaptıkları, Sarıbeyoğlu tarafından merkeze iletilmişse de Kızlarağası tarafından himaye edilen Paşa hakkında herhangi bir şey yapılmadığı gibi bu şikâyetin intikamını almak isteyen Paşa, Sarıbeyoğlu’nun evini basarak ailesine işkenceler yapmıştı. Bunun üzerine Sarıbeyoğlu, 200-300 adamıyla isyan etmiş ve yöre halkının kendisini desteklemesi sonucunda uzun bir süre merkezin başını ağrıtmıştı. Necmi ÜLKER, “*XVIII. Yüzyılda Batı Anadolu’da Bir Ağanın İsyanı: Sarıbeyoğlu Mustafa*”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler**, c. II, İstanbul, 1983, s. 638, Necmi ÜLKER, “*İzmir Şehir Hayatını Tehdit Eden Kanun Dışı Eylemler*”, **Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Münir AKTEPE’ye Armağan)**, S. 15, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1997, s. 163; Celali liderlerinin genellikle kendileri ya da yandaşları adına gelirlerden pay alma ve devlet görevlerine getirilme kaygıları güden kişiler olması hasebiyle benzer durumun bir dereceye kadar Celali ayaklanmaları için de geçerli olduğu savunulabilir. Taşrada yeniçerilerin etkinliklerinin artması sonucu hoşnutsuz olan sipahiler ile köy toplumu dışına itilen gençler; Celali isyanları için çok sayıda insan kaynağı sağlamaktaydı. GRISWOLD, **a.g.e.**, s. 18., 34.

Geniş çaplı isyanlar veya karışıklık durumlarında bölgedeki idarecilerin birlikte harekete geçmeleri istenmekteydi. Eşkıya gruplarının kendi aralarındaki yardımlaşmalarına ve istihbarat ilişkilerine zaman zaman bölge ahalilerinin de destek vermeleri nedeniyle bu tarz eylemlerin bastırılması giderek güçleşmekte ve eşkiyalar rahatlıkla firar edebilmekteydiler.<sup>432</sup> Eğer eşkiyalar daha büyük grupları barındırıyor ve bu yönde korku ve nam salmışlar ise bu işbirliği veya yardımlaşma daha geniş boyutlara varabilmekteydi.<sup>433</sup> Bölge ahalisinin eşkiyalarla ilişkilerini ve yardımlaşmalarını kesmek amacıyla köy, kasaba ya da şehir ahalisi, mütesellimler veya diğer bölge idarecileri tarafından nezre bağlanarak eşkiyaların etkinliklerinin kısıtlanması amaçlanmaktaydı.<sup>434</sup> Bununla birlikte geniş taraftar kitleleri yaratan bu tür isyanların hızlı bir şekilde bastırılması gerekmektedir. Aksi takdirde kısa vadede geniş bir alana yayılabilme potansiyeline sahip bu tarz hareketler, aynı zamanda bölge halkına ve gelir kaynaklarına büyük zarar verebilmekteydi.<sup>435</sup>

Oldukça seri hareket edebilme yeteneklerine sahip eşkıya birlikleri kolaylıkla firar edebildiklerinden bu tarz isyanların bastırılması iyi bir örgütlenmeyi ve işbirliğini gerektirmekteydi. Bu nedenle zaman zaman bölgedeki mütesellimler, isyanı bastırmakla görevlendirilen idarecilerin<sup>436</sup> veya bir başka sancak müteselliminin maiyetine girmeleri ve

<sup>432</sup> Nitekim Gördüs kazasına tabi Salur adlı karyede mütegalibeden olan Nasuh oğlu Seyit Mehmet ve karındaşı Süleyman gibi eşkiyalar 30-40 kişilik levent guruplarıyla köylerde türlü kötülüklerde bulduklarından cezalandırılmaları için Vali tarafından mübaşir gönderilmiş ise de sözkonusu kişiler firar etmiştir. **B.O.A, A.SKT**, Dos. Nr. 12 Gömlek Nr. 3118; Yöneticilerin konuyla ilgili gevşeklikleri nedeniyle cezalandırılacak şahısların da firarları sıklıkla gerçekleşmekteydi. Nitekim Kocabaşılardan İstadi'nin sürgün edilmesi için Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılardan Hüseyin Ağa görevlendirilmiş ise de İstadi'nin firar etmesine dair, **B.O.A, A.SKT**, Dos. Nr. 22, Gömlek Nr. 22, 1193 (1779).

<sup>433</sup> Niğbolu mütesellimi Haseki Hacı Mehmet Ağa tarafından gönderilen 19 Şevval 1211 (17 nisan 1797) tarihli tahriratta, Dağlı eşkiyalar arasındaki yardımın günden güne arttığı, bahar dönemlerinde eşkiyalar çoğaldığından eğer devlet-i aliyyeden yardım gelmezse eşkiyalara karşı koymanın zorlaşacağını bildirmekteydi. **B.O.A, A.MKT.**, Dos. Nr. 391, Gömlek No. 30,

<sup>434</sup> Bunun üzerine Anadolu valisi Feyzullah, eşkiyaları kazalarına sokmamaları konusunda ahalinin 15.500 gurus nezre bağlandığını bildirmekteydi. **B.O.A, A.SKT**, Dos. Nr. 12 Gömlek Nr. 3, 1118 (1706-1707);

<sup>435</sup> Eski Şile serdarı Uzun Hasan ve refiki Deli Balta adlı eşkiyaların yakalanmaları için bölgedeki mütesellimler ve yöneticiler görevlendirilmişti. Suçluların gizlendikleri kale tabir olunan 2 aded konağın uzun süren çatışmalar sinucunda yakıldığı ancak bu sırada ahalinin evlerinin de hasar gördüğü, uzun süren çatışmalardan sonra sözkonusu kişilerin firar ettikleri bildirilmekteydi. **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 579, Gömlek Nr. 46, 15 Muharrem 1216 (28 Mayıs 1801); Bu kişilerin bulunması için etrafa casuslar gönderilmiş ve görüldükleri yerlerde idam edileceği yolunda merkez bildirilmekteydi. Nitekim Mütesellim İsmail, merkeze gönderdiği 12 Muharrem 1216 (25 Mayıs 1801) tarihli arzda; "...her ne mahalde haber alınır ise dakika-i rahdda meks ve tefkif olunmayıp ve sancağ-i aherdir deyü gadr ve illet ve bahane olunmayıp iktiza edenler ile ittifak ve ittihat üzere..." olduğu ve gerekenlerin yapılıp sözkonusu eşkiyaların muhakkak yakalanacağı bildirmekteydi. **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 579, Gömlek Nr. 28 .

<sup>436</sup> 11 Ocak 1648 tarihli Ferman'da; Girit Seferi'nde olmayan Anadolu ve Karaman eyaletlerindeki sancakbeylerin, mütesellimlerin, altı bölük halkı ve diğer kuvvetlerin, Hamid Sancağında Kara Haydar'ın çıkardığı isyânı bastırmakla görevlendirilen Karaman eyaleti mutasarrıfı İbşir Mustafa Paşa'nın emrine girmeleri istenmekteydi. Hatice CIRIK, **XVII. Yüzyıl Askerî Seferleri Esnasında Anadolu'dan Yapılan Hazırlıklar (1644- 1660)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü, Ankara, 2006, s. 103-104; Man-oğlu isyanının önlenmesi için Şam müteselliminin Şam askerî ve kendi taifesıyla birlikte Trablusşam Beylerbeyi'nin maiyetine görevlendirilmesine dair Evâil-i Şevval 1105 (26 Mayıs 1694) tarihli hüküm, Bekir GÖKBUNAR, **105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Adapazarı, 1996, s. 71; Dağlı eşkiyasının tenkiline memur Trabzon Valisi Tayyar Paşa maiyetine

birlikte hareket etmeleri yönünde görevlendirilmekteydiler.<sup>437</sup> Genellikle eşkiyalık olaylarının görüldüğü bölgelere yakın sancak mütesellimlerinden ya da yöneticilerinden eşkiyaların yakalanması konusunda işbirliği yapmaları istenmekte ancak zaman zaman geniş ve bastırılması zor olan isyan hareketlerinde uzak bölgelerdeki sancak mütesellimlerinden de destek talep edilmekteydi.<sup>438</sup>

Sancak ve kazalarının güvenliğinin sağlanması bakımından sık sık çıkılan teftişler de bölgenin asayişinin sağlanması için alınan önemli tedbirlerdendi. Teftiştten sonra durum aynı zamanda kadı ilamıyla merkeze bildirilmekteydi.<sup>439</sup> Ancak asayişi sağlamak üzere mütesellimler veya adamları tarafından çıkılan teftişlerde ahaliden haksız yere para alınması veya angaryalar yüklenmesi nedeniyle bizzat bu teftiş eylemleri hoşnutsuzluğa ve asayişsizliğe neden olabilmekteydi.<sup>440</sup>

Taşrada oluşan otorite boşluğu öyle bir dereceye ulaşmıştı ki kendi başlarına buyruk ayanlar, merkezin emirlerinin uygulanmasına engel oldukları gibi civar yerlerin idarî işlerine karışarak ahaliyi rahatsız etmekteydiler.<sup>441</sup> Diğer taraftan ayanlık veya mütesellimlik iddiaları ile ortaya çıkan mücadelelerde çatışmaların yaşanması ise ahalinin zarar görmesine neden

---

100 nefer süvari askerî göndermesi için Biga Mütesellimi ve Akdeniz Boğazı Muhafızı Hadımzade Osman'a emir gönderilmişti. Ancak boğaz muhafazası için askere ihtiyaç olduğundan Osman'ın 100 nefer süvariye göndermekten afv olunduğuna dair, **B.O.A, C. DH.**, Dos. Nr. 50, Gömlek Nr. 2496, 29 Receb 1215 (16 Aralık 1800).

<sup>437</sup> Haklarında ferman olan eski Şile serdarı Uzun Hasan ve refiki Deli Balta adlı eşkiyaların yakalanmaları ve idam edilmeleri için hassa silahşörlerinden Kocaeli Mütesellimi Ahmet memur kılınmış ve maiyetine Karasu kazası ayanı İbrahim ve Kıracoğlu Muhammet verilmiştir. **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 579, Gömlek Nr. 46, 15 Muharrem 1216 (28 Mayıs 1801); Önceleri delilbaşılık hizmetinde olan Kızıl Abdurrahman adlı eşkiyanın yakalanıp idam edilmesi konusunda Kütahya mütesellimi Hüseyin Ağa ile Nasuh Ağa'ya hitaben gönderilen ferman gereğince aralarında meseleye dair istişarelerde bulunmak için tahriratlar gönderildiği ve suçlunun kimseye zarar vermeden yakalanacağına dair Kütahya Mütesellimi Hüseyin tarafından gönderilen tarihsiz tahrirat, **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 387, Gömlek Nr. 40; Eşkiya takibi veya asi grupların bastırılması için görevlendirilen mütesellimlere, askerî kuvvetin yanı sıra aynı zamanda silah ve cephaneye yardımcı da yapılmaktaydı. Konuyla ilgili olarak görevlendirilen Kütahya Mütesellimine çeşitli miktarlarda top ve mühimmat malzemesi gönderilmişti. **B.O.A, C.AS.**, Dos. Nr. 276, Gömlek Nr. 11451, 17 Şeval 1212 (4 Nisan 1798).

<sup>438</sup> Kastamonu mütesellimi Ali Ağa 1795 tarihinde, Rumeli taraflarında 3-4 seneden beri süren dağlı eşkiyalarının bastırılması için 1.500 kadar askerî münasib bir sergerde ile Rumeli Valisi Mehmed Hakkı Paşa'nın maiyetine girmek üzere göndermesi istenmiştir. **ARAL, a.g.t.**, s. 134-135.

<sup>439</sup> Ankara sancağı mütesellimi Seyit El-hacc Abdi Paşa'ya gönderilen 1786 tarihli fermanla gönderilen mübaşirle birlikte kazaları teftiş etmesi istenmiş ve mütesellim kazaları teftişinden sonra durum naib tarafından merkeze ilam ile bildirilmişti. **ÖZDEMİR; a.g.e.**, s. 150.

<sup>440</sup> Silistre müteselliminin, Dobruca nahiyesine bağlı köylerden kudumiye, teşrikiye, konak döşemesi mal ve zahire bahası, odun, kömür, saray mühimmatı ve teftiş akçesi namıyla bir çok akçeler tahsil ettiği şikayet sonucunda anlaşılmasıyla ahalinin çeşitli gerekçelerle rahatsız edilmemelerine dair Özü Valisi Receb Paşa'ya gönderilen 29 Ramazan 1178 (22 Mart 1765) tarihli hüküm, **B.O.A, C. DH.**, Dos. Nr. 279, Gömlek Nr. 13937; Kayseri sancağı tevcih edilen Abaza Mehmet Paşa'nın müteselliminin köylerden fazla akçe talep ettiği vermedikleri takdirde köyleri devredeceği tehditleri ile 13.250 gurus para tahsil ettiğine dair şikayet, **Kayseri Şeriyye Sicili**, No: 151, s. 66, hük. 2, Evâil-i Receb 1159 (20 Temmuz 1746)

<sup>441</sup> Bilecik'te hüküm süren Kalyoncu Mustafa, sefere memur edildiğine dair birkaç defa emir tekrarlandığı halde buna itaat etmediği gibi fermanı getirenleri def edecek kadar işi ileriye götürmüştü. **Tarih-i Cevdet**, c. IX, Matbaa-i Osmaniye, II. Basım, Dersaadet, 1309, s. 3; Berkofça Ayanı Yusuf Ağa'nın Rahve kazası işlerine karışması nedeniyle gönderilen emre itaat etmesi ve askerlerini kazadan ihraç etmesine dair 3 Cemaiyelahir 1226 (25 Haziran 1811) tarihli ferman talebi, **B.O.A, A. MKT**, Dos. Nr. 1043, Gömlek Nr. 38.

olan diğerk bir faktördü.<sup>442</sup> Bu tür huzursuzluklar yaşandıktan sonra genellikle ahali tarafından merkeze gönderilen ve tarafların iyi hallerini bildiren arzuhallerin ise halka uygulanan baskılar neticesinde kaleme alınması ihtimalından dolayı gerçeğı ne denli yansıttıkları şüphelidir.<sup>443</sup>

Mütesellimlerin kendilerinin de ahaliye bir takım haksızlar yaptıkları ve sancak işlerinin ve güvenliğinin zaafiyete uğramasına neden oldukları görülmektedir.<sup>444</sup> Nitekim Konya sancakbeyi Gürcü Magrav Bey'in müteselliminin maiyetindeki Gürcü askerlerle ahaliye zulmü nedeniyle bir gurup halkın Gürcülerin çadırlarını basarak mütesellimi kaleye hapsedmeleri<sup>445</sup>, 1200'de Adana mütesellimi olup mirimiranlık tevcih edilen Abdullah Paşa ile Adana halkı arasında çıkan çatışmalarda; Paşa'nın adamlarının dükkânları ve pazarları yağmalaması<sup>446</sup>, Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın Basra'ya mütesellim tayin ettiği Hazinedarının isyan etmesi<sup>447</sup> gibi münferit daha birçok olaydan bahsetmek mümkündür.

<sup>442</sup> Tarsus mütesellimi Dur-zade Ali'nin ölümü üzerine ölen mütesellimin oğlu, yiğeni ve Millici aşiret reisi aralarında mütesellimlik için yaşanan mücadeleler, asayişin bozulmasına neden olmuştu. Olayları yatıştırmak için güçlü birinin mütesellim olarak atanması gerektiğinden Tarsus mütesellimliği 1794'te Süleyman Bey'e tevcih edilmişti. DUYGU, **a.g.e.**, s. 24; Hamit sancağında Kelenderos (Mersin-Aydıncık) mukataasının iltizamını deruhte eden Osman'ın 29 Rebiülahir 1209 (23 Kasım 1794) tarihli tahririnde; aşar ve rüsumatını tahsil edip İstanbul'a gider iken kazadan ayanlık iddiasında olan Süleyman ile Hamit Alaybeyi Mustafa ve Yenice köylü Ahmet'in hanesini basıp hanımını öldürdüklerini, emval ve eşyasını yağmaladıklarını, kendisinin ise ellerinden zorlukla kurtulduğunu belirtmekteydi. **B.O.A, C.ADL.**, Dos. Nr. 50, Gömlek Nr. 2986; Sancaktaki hizip taraflar arasında ortaya çıkan mücadelelere Eskişehir kadısı ile Torun-oğlu arasında Mütesellim Veli Bey-oğlu'nu ortadan kaldırmak üzere işbirliği yapılması örneğinde görüleceğı üzere kadıların da olaylara dahil olması sorunların çığırından çıkmasına yol açmaktaydı. **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 209, Gömlek Nr. 11446, 29 Zilhicce 1204 (9 Eylül 1790);

<sup>443</sup> 29 Zilhicce 1205 (29 Ağustos 1791) tarihinde Kütahya ahali tarafından gönderilen arzuhalde; Kütahya Mütesellimliğine tayin olunan Germiyanogullarından Süleyman Ağa'nın bu hizmete liyakati ve hüsn-i hali bildirilmekte, eski mütesellim Hacı Molla'nın şehirde ve bazı köylerde çıkarttığı fesadın mütesellimliği bırakmak istememesinden kaynaklandığı yolunda bilgi verilmekteydi. **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 39, Gömlek Nr. 1973; Karahisar-ı Sahip mahkemesini 1795'te basan Mütesellim Turunç-zade'nin iyi halini bildiren ilamı zorla almasına dair, GÜNEŞ, **a.g.t.**, s. 45.

<sup>444</sup> Eskişehir mütesellimi ve ayanı olan Veli Beğ-oğlu'nun şerinden sancaktan asker ihracının mümkün olmadığına dair Mübaşir Turnacıbaşı İsmail tarafından gönderilen 15 Rebiülevvel 1204 (3 Aralık 1789) tarihli tahrirat, **B.O.A, C.AS.**, Dos. Nr. 476, Gömlek Nr. 19879; Şam mütesellimi İbrahim Ağa, sebepsiz yere insanları tutuklamakta yüksek miktarlarda para aldıktan sonra salıvermekteydi. Şeyh Ahmet El-Bediri El-Hallâk, **Havadisu Dımışk El-Yevmiyye**, (Çev. Hasan Yüksel), Sivas, 1993, s. 28; Maraş'ta konar-göçer taifesinin Antep Müteselliminin zulmünden şikayet eden arzuhalleri üzerine mütesellimin cezalandırılmasına dair Antep Kadısına hitaben gönderilen emir, **B.O.A, C.ADL.**, Dos. Nr. 43, Gömlek Nr. 2602, Evâhir-i Safer 1214 (2 Ağustos 1799);

<sup>445</sup> Naima, bu mütesellimin, kızların saçlarını tıraş edip oğlanlar gibi ata bindirip gezdirdiğini, yakalandıktan sonra firar ettiğini ancak üzerine kuvvet gönderildiğini bildirmektedir. **Tarih-i Nâima**, (Hzl. Mehmet İBŞİRLİ), C. II, T.T.K.Y., Ankara, 2007, s. 647.

<sup>446</sup> Bunun üzerine halk Müftü ile birkaç kişiyi şikayetlerini bildirmek üzere İstanbul'a göndermiş sonuçta Paşa'nın beylerbeyliği kaldırılıp Magosa Kalesi'ne sürgüne gönderilmiştir. **Mehâsinü'l- Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr**, s. 351.

<sup>447</sup> İsyân eden Mütesellimin cezalandırılması görevi vekili olduğu beylerbeyi tarafından yerine getirilecekti. **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 1382, Gömlek Nr. 54579, 29 Zilhicce 1203 (20 Eylül 1789); Maraş Valisi Ali Paşa mansıbına gider iken yolu üzerindeki köylerde ikamet edip, ahalden zahire ve 3.000 guruş para almıştı. Ahalinin arzuhallerine göre Paşadan evvel vakıf olan kazalarına 200 kadar kılıçlı Ekrad eşkiyasıyla gelen mütesellimi Dulkadir-zade Ömer Bey'in, kendilerinin muafiyetine rağmen 30 kese akçe ile 14 adet atlarını zorla aldığını bildirilerek "...fukaraya merhameten müşarüileyh ve mütesellim-i merkumun cebren aldıkları mebalığı geriye

Sancak halkının genelinin etkilendiği bu haksız uygulamaların yanında mütesellimler, bazen de şahıslara karşı işlenen suçların faili olabilmekteydiler.<sup>448</sup>

Ahaliden kişilerin suçlarının cezalarının verilmesi konusunda tam yetkili olan mütesellimler, askerî kesimden suçlu görülenlerin cezalarının verilmesinden de mesul tutulmuşlardı.<sup>449</sup>

Asayişle ilgili sorunlar öncelikli olduğundan, sefer veya muhafaza hizmeti ile görevlendirilen bazı mütesellimlerin, bu durumda görevlerinden afedildikleri ve sancaklarında kalmaları uygun görülmekteydi.<sup>450</sup> Yine asayiş görevleri kapsamında suçluların ve eşkiyaların yakalanması konularında görevlerini başarıyla yerine getiren mütesellimlere çeşitli payeler verilmesi, konuyla ilgili takip edilen özendirici tedbirlerdendi.<sup>451</sup>

Askerî-ıdarî görevlilerini sıkı bir sadakat temelinde kendisine bağlamakta başarılı olan Osmanlı idarî anlayışı, bu uygulamayı uzun zaman devam ettirmiş ve bu anlayış çerçevesinde toplumsal yapıların korunması bakımından asayişin sağlanması ilkesi oldukça değerliydi. Ancak yukarıda değinilen gelişmeler sonucunda sözkonusu sadakat temelli ilişkinin

---

*istirdad zımnında müekkid emr-i ali ile mübaşir tayin olunması...*” istenmekteydi. **B.O.A, A. SKT.**, Dos. Nr. 32 Gömlek No. 3, 1193 (1779 -1780);

<sup>448</sup> Çenezli Müteselliminin Abdullah'ın elinden nikahlı zevcesini zorla aldığını ve kendisini darbettiğine dair Abdullah'ın 23 Safâr 1204 (23 Ekim 1789) tarihli arzı, **B.O.A, C.ADL.**, Dos. Nr. 1382, Gömlek Nr. 54579; Amasya mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın mütesellimi olan Siyavuş Paşa'nın bir kadının ırzına geçmesi, H.HÜSAMEDDİN, **a.g.e.**, c. 4, s. 58; Havza sakinlerinden Berberoğlu Mustafa'nın Amasya Mutasarrıfı Ahmed Paşa ve mütesellimi aleyhindeki yaralama davasının görülmesine dair, **B.O.A, C.ADL.**, Dos. Nr. 73, Gömlek Nr. 4400, 29 Receb 1133 (26 Mayıs 1721); Haksız yere hapsedtiği Yılanlı Musa-zadelerden Şeyh Ali'yi salması için Isparta Mütesellimi Ebu Bekir Paşa'ya yazılan 29 Şeval 1203 (23 Temmuz 1789) tarihli hüküm, **B. O. A, C.ADL.**, Dos. Nr. 51, Gömlek Nr. 3064; Konya mütesellimi Osman'ın Konya sakinlerinden Hüseyin'in atını, elbiselerini, at takımlarını ve kılıcını zorla alması, **SOYUCAK, a.g.t.**, s. 128; Hamit Mütesellimi Abdullah Ağa'nın Hamit sancağı Afşar kasabasında sakin olan kardeşi Sarı Kethüda oğlu Halil Efendi'nin evini basıp mallarını yağmalaması nedeniyle ihkak-ı hak olunmasına dair İbrahim'in arzı, **B.O.A, C.ADL.**, Dos. Nr. 91, Gömlek No. 5459, 17 Rebiülevvel 1184 (11 Temmuz 1770);

<sup>449</sup> Ordu-i hümayunda Sipah ve Silahtar ocaklarında çıkan olaylarda parmağı olan Mucur kazasından Kethüdayeri Abdioğlu Mustafa'nın cezalandırılması için Kırşehir müteselliminin, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 184, Gömlek Nr. 8593, 29 Zilhicce 1204 (9 Eylül 1790); Aynı olaya karışıkları belirlenen Sivas siphahilerinden on kişinin tertib-i cezası için ise Sivas mütesellimi Kapıcıbaşı Receb Bey'in görevlendirilmesine dair, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 185, Gömlek Nr. 8681, 29 Zilhicce 1204 (9 Eylül 1790).

<sup>450</sup>Mütesellimlerin askerî görevleri başlığında üzerinde durulduğu üzere merkezin bu konuda esnek bir tavır takınmasının nedeni sancakların asayişinin sağlanması konusundaki hassasiyeti idi. Bu bağlamda Turhal Naibi ordu-yu hümayuna sunduğu ilamda; Bozok Mütesellimi Cabbarzade Mustafa Beğ'in Bozok sancağı ve civar bölgelerin muhafazası hizmetinden dolayı eşkiya ve soyguncuların korundukları ancak mütesellimin sefer-i hümayuna katılmak üzere görevlendirildiği takdirde sancaklarının eşkiya ve soyguncular tarafından zarar göreceğini bildirmekteydi. Bunun üzerine görev Mustafa Bey'den alınıp askerî orduya getirilmesi için Ayandan Seyfi Ağa binbaşılık ile görevlendirilmişti. Cabbar-zade Mustafa'nın ise önceden gönderilen emri Ayan Seyfi Ağa'ya teslim etmesi ve binbaşılık işlerine müdahale etmemesi, Seyfi Ağa'nın da bir an önce asker ile birlikte orduya katılması istenmiştir. **B.O.A, C. ASK**, Dos. Nr. 51, Gömlek Nr. 2370, 28 Zilhicce 1183 (24 Nisan 1770); Adana'daki müteselliminin sancakta kalması gerektiğine dair Çaparzade Süleyman'ın ferman talebi, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 39, Gömlek Nr. 1978, 3 Rebiülahir 1215 (4 Ağustos 1800).

<sup>451</sup>Bozkır maden emininin katillerini tutan mütesellim Zeynelabidin Bey'e Mirahur-ı sani payesi verilmesi için Silahşör Mustafa ve Zeynelabidin Bey tarafından gönderilen 29 Zilhicce 1216 (2 Mayıs 1802) tarihli tahrirat. **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 81, Gömlek Nr. 3377; Amasya Mütesellimi Mikdat Ahmet Paşazade Hasan Bey ile Mahmut Tayyar Paşa'nın kuvvetlerinin Kutoğlu Hüseyin Paşa'nın ele geçirilmesinden dolayı Tayyar Paşa'nın Babıali'ye verdiği mahzar ile mütesellime kapıcıbaşılık payesinin verilmesi, H.HÜSAMEDDİN, **a.g.e.**, c. 4 (Zeyl), s. 89.

bozulması ve sosyal yapılardaki dönüşümler, asayişin sağlanması konusunda bir takım zorlukların yaşanmasına ve isyan hareketlerinin artmasına yol açmıştır. Bu süreçte mütesellimlikle idare edilen sancaklarda asayişin sağlanmasında aslı görevliler olarak öne çıkan mütesellimler, zaman zaman da asayişsizliğe neden olan aktörler olarak etkin rol oynamışlardır.

### 2.1.2. Yol Güvenliğinin Sağlanması

Devletlerde merkez ile taşra birimleri arasında irtibatın sürekli ve problemsiz bir şekilde yürütülmesi yönetim erkinin kullanılması açısından önemli bir husustur. Yönetim araçları açısından vazgeçilmez unsurlar olan ticari, ekonomik, idarî ve askerî faaliyetlerin yürütülmesi ise ancak etkili ve nizami bir şekilde işletilecek yol şebekeleri ile mümkün olabilecekti. Bu nedenle tarih boyunca gerek ticari ve gerekse askerî amaçlı olsun merkezi yönetimler bu konu üzerine hassasiyetle eğilmiş ve intizamlı işleyen yol şebekeleri vücuda getirmişlerdir.<sup>452</sup>

Osmanlı İmparatorluğu, Roma, Bizans ve Selçuklu zamanlarında Anadolu ve Rumeli’de kullanılan yolları tamir etmek veya ihtiyaç duyulan yerlerde yenilerini eklemek suretiyle oldukça geniş bir coğrafi alanı kapsayan ülkenin dört bir yanına ulaşan bir yol şebekesi meydana getirmiştir.<sup>453</sup> Osmanlı yol şebekesinin genel hatlarıyla Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında yapılan seferler sonrasında toprakların genişlemesi üzerine başkent ile eyaletler arasındaki bağlantıyı sağlamak üzere zamanla şekillenmiştir.<sup>454</sup> Özellikle Fatih’in İstanbul’u fethettikten sonra ilk faaliyetlerinden biri olarak İstanbul etrafındaki eski yolu onarma çabaları, Batılı seyyahlar tarafından zaman zaman övgü konusu yapılmıştır. Bunun nedeni Roma İmparatorluğu’ndan sonra hiçbir Avrupa ülkesinin yol düzeni konusunda böylesi bir çaba içerisine girmemiş olmasıydı.<sup>455</sup> XVI. yüzyıl sonlarında bile Fransa’da arabaların geçebileceği yolların yok

<sup>452</sup> Roma İmparatorluğu’nun siyasi ve ticari amaçlarla yaptırdığı “*Via Egnatia*” olarak da bilinen ünlü yol sistemi, Anna AVRAMEA, “*M.Ö. 2. Yüzyıl ile M.S. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia’nın Güzergahı ve İşleyişi*”, **Sol Kol Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed: Elizabeth A. Zachariaodou), T.V.Y.Y, İstanbul, 1999, (s. 3-7), s. 3-4; İlkçağlardan beri Doğu-Batı arasındaki ticaretin can damarı olan “*ipek yolu*” Helmut UHLİNG, **İpek Yolu (Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü)**, (Çev. Alev Kırım), Okyanus Yay., İstanbul, 2000, s. 12, gibi önemli yollar buna örnek olarak verilebilir. Ayrıca Anadolu’da XVI. Yüzyıl ile XIX. Yüzyıl arasında kullanılan başlıca yol güzergahları için bkz: Usha M. LUTHER, **Historical Route Network Of Anatolia (İstanbul-İzmir-Konya), 1550’s to 1850’s: A Methodological Study**, Turkish Historical Society, Ankara, 1989;

<sup>453</sup> Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, (Der: Salih Özbaran) Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlar, İzmir, 1984, s. 27.

<sup>454</sup> Fatih MÜDERRRİSOĞLU, “*Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Menzil Yerleşimleri*”, **Türkler**, c. X, Y.T.Y, Ankara, 2002, s. 921.

<sup>455</sup> 1521’de Belgrad’ın fethinden sonra 327 yıllık bir süreden sonra Via Egnatia yeniden tek bir devletin yönetimi altına girmiş oluyordu. Konstantin Yosif İREÇEK, **Belgrad İstanbul Roma Askerî Yolu**, (Çev. Ali Kemal Balkanlı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, s. 107-108.



denecek kadar az olduğunu belirten Fernand Braudel, Avrupa'nın bu yöndeki hayranlığının XVII. Yüzyıl boyunca devam ettiğini kaydeder.<sup>456</sup>

Osmanlı İmparatorluğu'nda Anadolu ve Rumeli bölgeleri için sağ- orta ve sol olmak üzere yol güzergâhları temelde üçlü bir sınıflamaya tabii tutulmuştur. Buna göre Anadolu'nun sağ kolu Üsküdar'dan başlayıp, Eskişehir, Akşehir, Konya, Adana, Antakya şehirlerinden Halep'e; orta kolu, Üsküdar'dan başlayıp Gebze, İzmit, Sapanca, Geyve, Hendek, Ayaş, Düzce, Bolu, Hacı Hamza, Merzifon, Amasya, Turhal, Tokat, Sivas, Hasan Çelebi, Malatya ve Harput üzerinden Diyarbakır'a; sol kolu ise Üsküdar'dan Gebze, İzmit, Düzce, Bolu, Çerkeş, Tosya, Hacı Hamza, Merzifon, Karahisar-ı Şarki, Bayburd, Tercan, Erzurum üzerinden Kars'a ulaşmaktaydı.<sup>457</sup>

Osmanlı İmparatorluğu'nda sözkonusu yol güzergahları boyunca emniyetin sağlanması konusunda akla ilk gelen unsurlar derbent ve menzil teşkilatlarıdır. Genellikle ıssız ve yerleşimin az ya da hiç olmadığı yerlerde kurulan derbentler, önemli ticari ve askerî yolların kavşak noktalarında veya dağ geçitlerinde bulunmaktaydı.<sup>458</sup> Yol güzergahları boyunca tın ortalama hızına göre<sup>459</sup> belirli noktalardaki habercilerle atların olduğu menzil veya istasyonları kapsayan teşkilat, XVI. yüzyılda Lütü Paşa'nın sadrazamlığı döneminde iyileştirilerek bunlara “*menzil teşkilatı*” denmeye başlandı.<sup>460</sup> Söz konusu teşkilatların düzenli bir şekilde işletilmesi merkezin tek başına üstesinden geleceği bir konu değildi. Bu nedenle derbent veya menzil civarındaki köyler ve yerleşim yerleri avarız ve diğer vergilerden muaf tutularak teşkilatlar için gerekli hizmetlerle sorumlu tutulmuşlardı.

Bu oluşumlar etrafa hakim ve önemli kavşaklar olmaları hasebiyle askerî öneme de haiz yerlerdir. Derbent ve menzil sistemlerinin askerî nitelikleri, ordu iaşesinin sağlanması şeklinde ayrı bir başlık olarak inceleneceğinden bu kısımda daha çok bu yol sistemlerinin tamiri ve güvenliğinin sağlanması konuları üzerinde durulacaktır.

Menzillerin işletilmesi ve güvenliğinin sağlanmasında bölge yöneticileri etkiliydiler. Mutasarrıf veya mütesellimler, ileri gelenlerin onayını alarak menzilleri bir yıllığına iltizama

<sup>456</sup> Braudel, Osmanlı yol ağının, her iki kenarında sürüler ya da yayalar için bastırılmış topraktan ve yolu daraltan kısımlara sahip, üç ayak genişliğinde taş döşenmiş dar süvari yollarından oluştuğunu belirtmektedir. BRAUDEL, a.g.e., c. I, s. 187;

<sup>457</sup> İsmet MİROĞLU, “*Osmanlı Yol Sistemine Dair*”, **Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan)**, S. 15, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1997, s. 241-242; Rumeli'deki sağ-orta ve sol kolları için bkz: Cemal ÇETİN, “*İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*”, **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 21, Bahar, 2007, (299-300).

<sup>458</sup> ORHONLU, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent..**, s. 9; Derbent; serhat üzerinde bulunan küçük kale, dağ üzerindeki geçitlerde ve boğazlarda bulunan karakolhane; iki dağ arasındaki geçit ve boğaz yerlerinde kullanılan bir tabirdir. PAKALIN, a.g.e., c. I, s. 425.

<sup>459</sup> En uzun mesafe atın hızı ile 18 saati geçmemekteydi. ERGENÇ, “*Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri..*”, s. 33.

<sup>460</sup> MİROĞLU, a.g.m., s. 243; Menzil ise kervanların ve posta tatarlarının indikleri ve at değiştirdikleri veya geceyi geçtikleri bina veya han için kullanılan bir terimdir. PAKALIN, a.g.e., c. II, s. 479.

vermekte, kefil gösteren ve uygun şartları taşıyan kişiler iltizamı almaktaydılar.<sup>461</sup> Menzillerin iltizama verilmesi sürecinde bizzat mütesellimlerin de iltizamı alacak kişiye kefil olduğu görülür. Misal olarak Karahisar-ı Sahib menzilciliğine getirilen Acemoğlu el-Hâc Ahmed'e Karahisar-ı Sahib mütesellimi Turunçzade Ali Ağa kefil olmuştur.<sup>462</sup>

Yine mütesellimlerin derbentlerle ilgili bir başka görevinin ise derbentlere gerekli tesislerin kazandırılması veya etkinliklerin denetlenmesi idi. Sivas eyaletinde Hasan Çelebi ile Kangal arasında Alaca-Han derbendinin etkili bir şekilde işletilmesi için kale yapılması gerekli görülmüş ve Sivas Mütesellimi Zaralızade Osman Ağa'nın 10 Mayıs 1735'de burada yaptığı keşif defteri merkeze arzedilmişti. Ergani Maden Emimi Mustafa mütesellime bu iş için yardımcı olmuştu.<sup>463</sup> Konya tarafında deve mübayaasına memur Mustafa Ağa'nın merkeze gönderdiği arızaya göre Söğüt Voyvodasının işe yaramaz ve sarhoş olduğu, baskılarından dolayı menzilcisinin firar ettiği bu nedenle önemli emirler getirip-götüren ulakların menzilin işlememesi nedeniyle zor durumda kaldıkları bildirilmekteydi. Hatta Kıbrıs'tan gelen hazinenin menzilde bargir olmamasından dolayı beş gün beklemek zorunda kaldığı, menzile nizam vermek üzere Kütahya Mütesellimi tüfenkçibaşısını göndermişse de kendisine muhalefet edildiği ve Kıbrıs hazinesinin ancak tüfenkçibaşının kendi bargirlerini de bu işe tahsis etmesiyle gönderilebildiği öğrenilmektedir. Bu durum karşısında merkezin kararı Söğüt menzilin nizam verilmek üzere Kütahya müteselliminin uhdesine ihale edilmesi yönündedir.<sup>464</sup>

Özellikle hac yolculuğunun dönemin şartlarında neredeyse bir yıl sürmesi, yolların açık tutulması ve hacıların can güvenliklerinin sağlanmasını daha da zorlaştırmaktaydı.

<sup>461</sup> Menzilci, belirlenen şartları yerine getireceğine ve halktan fazla para istemeyeceğine dair mahkemeye taahhütte bulunmakta ve kefil de aynı şartları mahkeme huzurunda tasdik etmekteydi. Kemal KAYA, **a.g.t.**, s. 125; iltizamı alanların ise genellikle varlıklı kişiler oldukları görülmektedir. Sema ALTUNAN, “*XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler*”, **A.Ü. D.T.C.F.D.**, c. 25, S. 39, (s. 75-99), s. 80.

<sup>462</sup> Mehmet GÜNEŞ, “*XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri*”, **A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, c. X, S. 3, Aralık 2008, s. 39.

<sup>463</sup> İnşaat için dergah-ı ali gönüllülerinden Esseyit Hasan Ağa bina emini tayin edilmiş ve üç taksitte olmak üzere 14.000 esedi gürüş tahsisat verilmişti. ORHONLU, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı**, s. 121, 122.

<sup>464</sup> “...husus-i mezbur tekrar mütesellim-i mumaileyhin uhdesine ihale ve tefviz-i birle menzil-i mezkurun hüsn'ül-nizam üzere idaresi emrine gayret ve eğer bundan sonra dahi şikayet olunmak lazım gelür ise encamında kasaba-i mezburun zabitan ve vücuh-i ahalileri diyar-i ahire nefi vesair güna tadibat ile tenkil ve güşmal olunacakları kendülere telkin ve tenbih ve müteyakkız olmadıkları halde isim ve şöretleriyle der aliyeye arz ve ilam edüb vel asıl menzil-i mezkurun hüsn-i nizamına say ve bezl-i makdur eylemek için mütesellim-i mumaileyhe hitaben emr-i şerif tahriri muvafık irade-i seniyyeleri ise emr-i ferman devletlü sultanım hazretlerindir...” denilerek mütesellimin emre uymayanların cezalandırılması konusunda da yetkili kılındığı görülmektedir. **B.O.A, C. NF**, Dos. Nr. 29, Gömlek Nr. 1445, 15 Cemaziyelahir 1204 (2 Mart 1790); Yine aynı konuyla ilgili olarak bir başka belgede ise Söğüt şehir kethüdası Paşa'nın menzilciye masrafları için para vermediğinden menzilde bargir olmadığı, *mürur ve ubur eden ulaklar merkum paşa'ya tazyik eylediklerinde esna-i rahatta yüklü ve zincir bargilerini tutub süvar olsunlar deyü*” tahsis ettiğini, menzil işlerinin düzenlenmesi için bir an önce Kütahya Mütesellimi ve mübayaacısı olan Seyit Abbas Efendi'ye emir gönderildiğine dair ifadeler dikkati çekmektedir. **B.O.A, C. NF**, Dos. Nr. 21, Gömlek Nr. 1017, 9 Cemaziyevvel 1204 (25 Ocak 1790)

Merkezin bu konudaki başarısı aynı zamanda onun İslam alemi içinde de prestijini artıran bir faktördü. Bunun içindir ki Hacı kabilelerinin ve Sürre alayının konakladıkları menziller genellikle büyük köyler ile kazâ merkezlerinde yer almaktaydı.<sup>465</sup> Kafilenin güvenliği son derece önemli olduğundan kabilelerin geçtikleri yol, köprü ve kaldırımların zarar gören kısımlarının tamir edilmesi ve bu dönemlerde bölge idarecilerinin birbirleriyle iletişim halinde olmaları, bölge sınırlarına yaklaştıklarında idarecilerin yeterli sayıda adam göndererek diğer bir sınıra ulaştırmaları, ücretsiz konaklama imkanı sağlamaları konusunda çeşitli emirler gönderilmiştir.<sup>466</sup> Nitekim Kocaeli, Eskişehir ve Akşehir mütesellimlerine hitaben gönderilen emirde, Sürre-i Hümayun'un hudutları dahilinde sağ salim götürülmesi istenmekteydi.<sup>467</sup> Bu çerçevede Müfettiş Mehmet Paşa'nın 31 Mayıs 1676 tarihli kadılara, mütesellimlere, kethüdayerlerine, yeniçeri serdarlarına voyvodalara ve sair iş erlerine gönderdiği buyrultuda; hac yollarının gidiş-dönüş zamanlarında muhafaza edilmesi ve eşkıya eylemlerinden korunmaları gerektiği üzerinde durulmuştur.<sup>468</sup>

Merkezin idarî ve diğer harcamaları için elzem olan hazinenin yollarda yağmalanmadan İstanbul'a ulaştırılması önemli bir konuydu. Bu konuda yönetici mahiyetindeki kişilere (Mutasarrıf, beylerbeyi, kadı, mütesellim, zabıt ve diğer işçileri) hazinenin korunabilir yerlere kondurulması, yollarda hazinenin yanına silahlı adamlar koşularak uyanık davranılması istenmekteydi.<sup>469</sup> Evâsıt-i Rebiyülevvel 1074 (3 Ekim 1663) tarihinde Saruhan civarında eşkiyaların çoğalmasından dolayı Saruhan mütesellimine yazılan fermanda bunların önünün alınması, gelecek olan hazinenin korunması için adamlar görevlendirmesi bildirilmektedir.<sup>470</sup>

Hazinenin nakliyesi konusunda merkezin bölge yöneticilerinin dikkatli olmaları konusunda sıkı emirlerine rağmen yağma ve soygun hareketlerinin önü alınamamaktaydı. Nitekim Karaman eyaleti, Hamit, Kırşehir, Akşehir, Karahisar-i Sahib sancakları mütesellimleri ve Beypazarı voyvodalarına gönderilen 9 Mayıs 1661 tarihli fermanda;

<sup>465</sup>Böylelikle hacı kabileleri rahatlıkla ihtiyaçlarını giderebilecek ve güvenlikleri sağlanabilecekti. Cemal ÇETİN, **a.g.m.**, s. 297.

<sup>466</sup>Kemal KAYA, "19. Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar", **OTAM**, S. 19, Ankara, 2006, (239-255), s. 254; Hac kabilelerinin zarar görmeden yolculuk etmeleri için bedevilerden de yararlanan merkezi yönetim, bedevilere başta hac kervanları olmak üzere ticari kervanların da korunması gibi görevler vermiştir. Bkz. ZE'EVİ, **a.g.e.**, s. 116.

<sup>467</sup>**B.O.A, C.EV.** Dos. Nr. 388, Gömlek Nr. 19674, 29 Receb 1187 (16 Ekim 1773), Üsküdar'dan yola çıkan sureyi teslim alan Akşehir sancakbeyi kolluk kuvvetlerinin yardımıyla sureyi, Konya valisine veya mütesellimine senet karşılığında teslim ettikten sonra aynı şekilde Konya mütesellimi veya Valisi, kafileyi Adana mütesellimine, buradan Mekke'ye kadar güzergahlarda yol almak üzere Maraş hududuna getirtilirdi. Anam Mohamed ELKABASHI, "Osmanlı Devleti'nde Surre-Kutsal Topraklara Yolculuk", **Osmanlı Araştırmaları Vakfı**, <http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-297.html>.

<sup>468</sup>Mustafa GÜLCAN, **Konya'da İctimai ve İktisadi Hayat (1675-1676)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989, s. 324.

<sup>469</sup>Ehl-i örf ile birlikte halk da hazinenin güvenliğinin korunması için çalışmak zorundaydı. ÖZKAYA, **a.g.e.**, s. 64.

<sup>470</sup>ULUÇAY, **a.g.e.**, s. 379.

Şam'dan on altı davar yükü hazine gelirken İlgin köprüsü civarında altı davar yükünün çalındığının bildirilmesi üzerine çalınan hazineleri bularak İstanbul'a yollamaları, hırsızlığı yapanların bulunarak cezalarının verilmesi istenmekteydi.<sup>471</sup> Hazinenin nakli gibi önemli bir konuda yaşanacak olumsuzluklara merkezin titizlikle eğildiği hatta emirlerin giderek tehditkar bir niteliğe büründüğü görülür. Bu çerçevede bahsedilen fermana; mütesellim ve diğer yöneticilerin ihmalleri olur ise katledilmeleri için adam gönderileceği ve hazinedeki mallarından çalınan miktarın tahsil edileceği yolunda açık şekilde tehdit edilmekteydiler.

Hazine ve hac kervanlarının idarî bölgelerinin sınırlarından sorunsuz bir şekilde geçip gitmeleri konusunda verilen emirlerin yanında bazı devlet adamlarının veya elçilerinin maiyetleriyle birlikte güvenliklerinin sağlanması konusunda mütesellim ve diğer yönetici kesimlere benzer şekilde çeşitli hükümler gönderilmiştir. Devlet görevlilerine verilen beygirlerin ücretleri çoğunlukla menzilhânenin bulunduğu kazâ ahâlilerinden, yabancı devlet elçilerine verilen menzil beygirlerinin ücretleri ise genellikle mîrî hazîneden tahsîl edilmekte idi.<sup>472</sup> Bu doğrultuda “*Gazze'den Âstâne-i aliyye'ye varub yol üzerinde...*” olan kazaların ve sancakların mütesellim ve diğer ilgili görevlilerine gönderilen Evâil-i Zilkade 1216 (5 Mart 1802) tarihli hükümde; bazı önemli işler için İstanbul'a gelecek olan Bağdat Valisi'nin Tatar Ağası Hacı Cevâd ile adamlarının “*...her kangınızın taht-ı hükûmet ve kazâsına dâhil olur ise bir ân ve bir dakîka beyhûde meks ve te'hîr etdirilmeyüb rükûblariyçün iktizâ eden menzil bârgîrlerini derhâl tedârük ve ihzâr ve serî'an savb-ı maksûda tisyâra ...*” dikkat etmeleri istenmekteydi.<sup>473</sup> Yine Mısır Beylerbeyi Musa Paşa tarafından mütesellim tayin olunan Müteferrika Seyyid Mehmed ile adamlarına uğradıkları yerlerde menzil ve ulak beygiri temin edilmesi doğrultusunda “*Asitâne'den Mısır'a varup yol üzerinde olan kadılara ve mîr-i mîran ve mîr-livâ mütesellimlerine ve kale dizdârlarına ve neferât ve iş erlerine*” hitaben 19 Ra 1040 (26 Ekim 1630) tarihli bir hüküm gönderilmişti.<sup>474</sup> Hükümde beygir bulunmayan yerlerde yolcuların ellerinden yarar hayvanların alınması menedilmekte, yerliden tedarik edilmeleri doğrultusunda uyarılarda bulunulması dikkati çeken diğer bir konudur. Sözkonusu devlet görevlileri dışında yabancı devlet elçilerinin de Osmanlı ülkesinde yapacakları seyahat

<sup>471</sup> ÜREKLİ, a.g.t., s. 125.

<sup>472</sup> İzzettin Sak-Cemal ÇETİN, “*XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği*”, S.Ü. **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 16, Güz, 2006, (179-221), s. 197.

<sup>473</sup> **B.O.A. A.DVN.MHM**, No: 213, s. 15, Hüküm No: 23; Konuyla ilgili bir başka hüküm ise Evâhir-i Zilkade 1101 (3 Eylül 1690) tarihli olup Niğbolu beyi Mahmut'a ve Niğbolu mütesellimine gönderilmiş, maliyeden verilen emr-i şerif gereğince Kâlgây Sultân ve Tatar askerinin Niğbolu'ya geçmeleri için toplam elli adet kayığın acilen Vidin'e gönderilmesine dairdi. Muzaffer Fehmi ŞAKAR, **1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi [s. 1-145]**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007, s. 171.

<sup>474</sup> “*...hük-m-i şerîfümle her kangınızın taht-ı hükûmetine varup dâhil olurlarsa kendüye ve yanında olan ( ) nefer âdemlerine menzil bargîri bulunan yerlerde yarar menzil bârgîrler...*” tedarik edilmesi talep edilmiştir. **B.O.A. A.DVN.MHM.**, No: 85, s. 54, Hüküm No: 3.

esnasında güvenliklerinin sağlanması konusunda zaman zaman mütesellim ve diğer görevlilere emirler verilmiştir.<sup>475</sup>

Merkezin üzerinde durduğu bir diğer konu ise ordu ulaklarının bir an önce hayati öneme haiz olan emirleri ve haberleri ulaşması gereken yerlere ulaştırmasıydı. Bu nedenle zaman zaman menzil görevlileri ve mütesellimlerin de içinde olduğu yönetici kesime gönderilen fermanlarda bu konuda gereken kolaylığın gösterilmesi istenmekteydi. Nitekim Gazze'den Üsküdar'a kadar yol üzerindeki görevlilere gönderilen Evâil-i Zilkade 1216 (5 Mart 1802) tarihli hüküm; *“siz ki mevlânâ ve mütesellimler vesâir mûmâileyhimsiz bu def'a ordû-yı hümâyûnumdan irsâl olunan ve bundan sonra gerek rikâb-ı müstetâbımdan ve gerek ordû-yı hümâyûnumdan âmed-süüd eden telhîs tatarları her kangınızın taht-i hükûmet ve kazâsına dâhil olur ise bir ân ve bir dakîka beyhûde meks ve te'hîr etdirilmeyüb derhâl rûkûblariyçün iktizâ eden tüvânâ menzil bârgîrlerini tedârük”* edilerek acilen İstanbul'a gelmelerinin sağlanması yönündeydi.<sup>476</sup>

Hanlar da ıssız yerlerde inşa edildikleri için birer derbend mahalli olarak kabul edilebilir.<sup>477</sup> Bu nedenle mütesellimlerin hanların tamiri ve güvenliklerinin sağlanması ile ilgili görevleri bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu doğrultuda merkezden gelen emirlerin yerine getirilmesinde mütesellimler ve ilgili kişiler tarafından yerine getirildiğini çeşitli belgelerden anlaşılmaktadır.<sup>478</sup> Nitekim mütesellimlerin imar ve vakıf faaliyetleri kısmında değinilen Hac yolu üzerindeki Çiftehan ile Ramazanoğlu Yaylasındaki hanın tamiri hususunun Niğde Mütesellimi ile Şüceaddin kazası voyvodasına ihale buyrulması buna örnek teşkil etmektedir.<sup>479</sup>

XVIII. yüzyıl, merkezin çözülüşünün bu yol sistemleri üzerinde de etkilerinin en bariz şekilde gözlemlendiği bir dönem olmuştur. Otorite boşluklarının yaşandığı dönemlerde ve mekanlarda, bozulmaya başlayan sosyal ve iktisadi yapıların baskıladığı guruplardan kaynaklanan ve giderek artan eşkıyalık faaliyetleri, öncesinde iyi şekilde işletilen menzil ve

<sup>475</sup> Özbek Elçisi es-seyt Mehmet Han'ın geri dönüş yolculuğunda güvenliğinin sağlanması konusunda Anadolu'nun orta kolu nihayetine varıncaya dek yol üzerinde olan vezirler, beylerbeyleri, kadılar ve mütesellimlere gönderilen Evail-i Şaban 1102 tarihli hüküm, **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 101, s. 56, Hüküm No: 3.

<sup>476</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 213, s. 15, Hüküm No: 22. Konuyla ilgili bir başka örnek, 20 R 1040 (26 Kasım 1040) tarihli *“...beylerbeyi müsellimleri ve kâyim-makâmları ve İskele emînleri ...”* gibi görevlilere hitaben gönderilmiş emirdir. Burada ise ordu ulaklık görevi ile İstanbul'a gelmiş olan Mehmet ve Abdi'nin tekrar ulaklık görevi ile Ordu-i Hümayun'a gönderildiklerinden beygir ve gemi gibi ihtiyaçlarının temin edilip güvenli bir şekilde Ordu-i Hümayun'a ulaştırılmaları istenmekteydi. **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 85, s. 134, Hüküm No: 315.

<sup>477</sup> ORHONLU, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend....**, s. 9

<sup>478</sup> Tanzimat sürecinde konuyla ilgili şöyle bir örnek yaşanmıştı. Antep'teki Paşa Hanı yıkılmak üzere olduğundan 1834'te Antep mütesellimi Battal Bey ve Mutasarrıfı Hasırcı-zade'nin katıldığı bir keşif sonucunda 18.286 guruşa onarılmış ve bu durum merkeze bildirilmişti. Esmâ Özlem TİRYAKİ, **Tanzimat Döneminde Antep Esnaf Teşkilatı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, 2006, s. 36.

<sup>479</sup> **B.O.A, C. NF**, Dos. Nr. 2, Gömlek Nr. 93, 2 Cemaziyelahir 1213 (11 Kasım 1798). Ayrıntılı bilgi için bkz: Kentlerin İmarı ve Mütesellimler adlı kısım.

derbent teşkilatını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle zaman zaman Anadolu'nun orta ve sol kollarına gönderilen fermanlarda; eşkiyaların önünün alınması ve üzerlerine asker gönderilmesi istenmişti. Hüdavendigâr, Karesi, Aydın, Menteşe, Saruhan, Alaiye, Teke, Hamit, İçel ve Yenişehir sancakları mütesellimleri, Aydın, Menteşe muhassıl vekilleri, vilayet ileri gelenler bu işle görevlendirilmiştir.<sup>480</sup> İhtiman (?) kadısına ve Rumeli mütesellimine gönderilen hükümde yolcuların yollarını keserek mallarını gasbedip, canlarına kasteden eşkiyanın yakalanarak haklarında gerekenin yapılması istenmiştir.<sup>481</sup> Vezir Mustafa Paşa'nın çukadarı Hüseyin'in Bayad karşısı denilen yerde on beş atlı tarafından gece soyulduğunu ve arkadaşı Başçavuş Bekir'in hizmetkârı Hüseyin'in de eşya ve parasını gasbettikleri gibi kolundan kurşun ile yaraladıkları, sürücünün ise öldürüldüğünü bildiren arzuhali karşısında Kütahya mütesellimine hitaben gönderilen Evâsıt-ı Rebiülevvel 1142 (8 Ekim 1729) tarihli bir hüküm gönderilmiştir. Emirde “...sen ki mütesellim-i mûmâ-ileyhsin bu şakavet senin mütesellimi olduğun Eyâlet-i Anadolu'da vuku bulmağla eşkiyâ-yı merkumenin ahz ve ele getirilüp garet olunan nukud ve eşya tahsîl ve eşkiyâ-yı mezbûrenin şeran lâzım gelen cezâları tertîbi senden matlûb olup...” denilerek, mütesellimin sorumlu kişileri ele geçirmesi istenmekle birlikte kullanılan ifadeler oldukça keskin ve nettir.<sup>482</sup>

Diğer taraftan eşkiyaların zarar verdikleri durumlar karşısında konuyla ilgili gönderilen emirlerin de şiddetinin paralel şekilde arttığı görülmektedir. Karaman taraflarında İstanbul'a gelen yolcular veya sefere memur askerler gelirken hırsızların yol kestiklerini haber vermeleri üzerine Karaman'da teftiş için bulunan vezir tarafından Mayıs 1664 tarihli gönderilen buyruğuda; bölgelerindeki hırsız ve yol kesicilerin önlenmesi konusunda ihmalkâr davranılırsa hırsızlara verilecek cezanın aynısının kendilerine uygulanacağı ve bu konuda titiz davranmaları istenmekteydi.<sup>483</sup> Mütesellim ve diğer ilgili görevliler mahiyetlerinde “*Delî*”, “*Tüfençî*”, “*Sekban*” adları altında istihdam ettikleri askerler ile yolların ve geçitlerin korunması görevlerini yerine getirmekteydiler.<sup>484</sup>

Bu olumsuzluklar içerisinde kendisine yolların güvenliğinin sağlanması konusunda verilen emirlere uymak konusunda eski itinalı tutumlarını kaybeden ehl-i örf taifesinin bizzat kendi etkinliklerinden kaynaklanan bazı olumsuzluklar yaşanmaya başladığı gözlemlenmiştir.

<sup>480</sup> ÖZKAYA, a.g.e, s. 176.

<sup>481</sup> B.O.A, A.DVN.MHM.d., No: 85, s. 111, hüküm No: 1,

<sup>482</sup> “eşkiyâ-yı merkumeyi ele getürmeyicek olur isen nehb olunan nukud ve eşyâ senden tazmîn itdirilmek mukarrer olmağın ana göre basîret üzre hareket ile alâ eyyi hâlin eşkiyâ-yı merkumi ahz ve ele getirilüp garet eyledikleri nukud ve eşyâyı hemân tahsîl ve haklarında şeran lazım gelen cezâların tertîb.”, B.O.A, A.DVN.MHM.d., No: 135, s. 458, hüküm No: 1647; Susurluk'ta yeniçerilik iddiasında olup yol kesen eşkiyanın defterlerde isimler var ise serdarları tarafından, yok ise mütesellim tarafından cezasının verilmesine dair Fırt kadısına gönderilen Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1102 (14 Şubat 1691) tarihli hüküm bu yöndeki başka bir örnektir. B.O.A, A.DVN.MHM.d., No: 100, s. 144, hüküm No: 547.

<sup>483</sup> ÜREKLİ, a.g.t., s. 126.

<sup>484</sup> Netayic'ül-Vukuat, c.III-IV, s. 301.

Antalya kadısının, Hamit Mütesellimi Süleyman'ın 100 kadar adamının Hisar-ı Teke'de bulunan menzili basıp yağmalamalarına dair arızası, bu durumu adeta somutlaştırmaktadır.<sup>485</sup> Mütesellim ve diğer ehl-i örf tatar ve adamlarının menzillerden ücretsiz faydalanmalarından dolayı menziller gerçek işlevlerini yitirmeye başlamışlardı. İdare tarafından kabul edilmiş şekliyle civardaki kazalardan sağlanan menzil masraflarının artması ve suiistimallerin genelleşmesi, halkın menziller için daha fazla ödemelerde bulunmasını gerektirmekteydi.<sup>486</sup> Bu nedenle merkezin menzil sisteminde yaşanan bu tarz olumsuzlukları önlemek üzere bazı esasları içeren adeta talimatname niteliğinde gönderdiği fermanlar dikkati çekmektedir. Menzil olan veya olmayan yerlerin mütesellimleri ve kadılarına gönderilmiş bu tarz fermanlardan birinde, ulaklardan menzil beygiri parası alınmaması, menzile gelen tatar ve mübaşirlerin isimleri araştırıldıktan sonra bargir verilmesi ve eğer bu kişiler yollarda bargirlere zarar verecek olurlarsa isimlerinin İstanbul'a gönderilmesi emredilmekteydi.<sup>487</sup>

Yine Kapıcıbaşı Numan Beğ'in gönderdiği 1199 (1784-1785) tarihli tahrir; bu konuda yaşanan sıkıntıların adeta bir envanteri niteliğinde olup sorunları göz önüne sermektedir. Buna göre mütegalibeden olan Şacaattin kazasının ayanı ve menzilcisi Abdülfettah-zade Deli Hüseyin'in menzili cebren zabtettiği ve gelip geçen görevliler ile yöre ahalisine türlü zulümlerde bulunduğu ve üç dört misli fazla kira talebinde dile getirilmekte Deli Hüseyin'in etkisiz hale getirilmesi ve işlerin nizama bağlanması için Adana mütesellimi Hacı Beğ kullarına hitaben emr-i ali gönderilmesi istenmekteydi.<sup>488</sup>

Mütesellim veya vüzera kâğıtlarıyla bazı kimselerin menzil beygirleri almaları menzil işlerinin aksamasına neden olmaktaydı. Bunun gibi durumların önlenmesi yolunda Edirne'den Ağrıboz'a kadar olan yol üzerindeki ilgili kişilere Evâsıt-ı Safer 1101 (28 Kasım 1689) tarihli hükümde; "*ba 'de 'l-yevm tuğrâ-i serîfimle mu 'anven emr-i serîfim olmadıkca kimesneye menzil*

<sup>485</sup> Kadının arızası üzerine gönderilen Evâil-i N 1067 tarihli hükümde konunun mahallinde görülmesi eğer "*icra-yı hakk*" olmaz ise ordu-yı hümayun'a gönderilmeleri emredilmiştir. **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 92, s. 3, hüküm No: 3..

<sup>486</sup> KAYA, **a.g.t.**, s. 126; MİROĞLU, **a.g.m.**, s. 243; Gerçekten de reyanın gelip geçen paşalara yem, yiyecek ve diş kirası gibi masraflarla birlikte menzil akçesi imdadiyesi gibi çeşitli isimler altında harcamaları sırtlanmaları üzerlerindeki yükü giderek artırmaktaydı. Cengiz ORHONLU, "*Osmanlı Teşkilatına Aid Küçük Bir Risale "Risale-i Terceme"*", **Belgeler**, c. IV, S. 7-8, Ankara, 1967, s. 43.

<sup>487</sup> Ücretiyle geçenlerden saat başına 10 akçe, ellerinde menzil ahkâmı olmayanlardan ise saat başına 18 akçe alınması buna mukabil kadı, nüvvab, mütesellim, voyvoda ve ayanların gelen geçenden fazla akçe alınmasına engel olmaları vurgulanmaktaydı. Cemalettin ÇAKIR, **10 Numaralı Sivas Şerhiye Sicili**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2003, s. 474-475.

<sup>488</sup> Numan Bey'in tahririnde ayrıca Ramazanoğlu yaylağında Akköprü denen yerde Asitane-i Aliyyede müteveffa Namık Efendi'nin biraderine ait mukataayı mütegalibeden bir şahsın iltizam ettiği, "*kati tarik erbabından birkaç nefer zalim*" in bir seneden beri günden güne zulümlerini artırarak gelip geçen ahaliyi rahatsız ettikleri ve bunların takibatı için Adana mütesellimi Hacı Beğ kullarına hitaben emr-i ali ihsan buyrulması ifade edilmişti. Yine aynı tahrirde; Ramazanoğlu yaylakı menzilin Cellat Veli adında bir şahsa ihale olunduğu, Cellat Veli'nin başına topladığı grup ile gelip geçen ulaklara ve ahaliye çeşitli zorluklar çıkardıklarından Veli'nin menzillikten azledilip bir an önce cezalandırılması ve menzilin dürüst birine ihale kılınması gerektiği bu işlerin halledilmesi görevi Hacı Beğ kullarına verildiği takdirde mütesellimin üstesinden geleceğinin aşikar olduğu bildirilmekteydi. **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 17, Gömlek Nr. 767.

*bârgîri virilmeyüp*”, gerektiği takdirde kullanılmak üzere civardaki idarecilere tarih kısımları açık olan merkezden mühürlü menzil ahkamı gönderildiği bildirilmiştir.<sup>489</sup> Ancak tüm çabalara rağmen bu konudaki yolsuzlukların önüne geçilemediğinden menzillerin işletilmesinde yeni bir yöntem izlenmeye başlanmış; ulak, tatar ve idarecilerin adamlarının menzil ve atlardan faydalanma karşılığında ücretleri peşin alarak menzilin yeni idarecisi olan Kiracıbaşına ödemeleri esası getirilmiştir. Buna göre, beylerbeyi, mütesellim veya voyvoda gibi idareciler gönderecekleri tatar ve adamları kendi hayvanları ile gidecek ve menzilhanelerde konakladıkları takdirde kiralari saat başı hesabı ile kendilerine verilen harcırahtan ödenecekti. Eğer herhangi bir menzilhane ulak tutuklanacak olursa o yerin mütesellimi, voyvodası veya ayanı gibi iş başında bulunan idarecileri şiddetli bir şekilde cezalandırılacaktı.<sup>490</sup>

Menzil ile ilgili bargir ve tamirat gibi masraflar, diğer şehir masrafları içerisinde değerlendirilmekte hazeriye ve seferiye adı altında tevzii edilip toplanmaktaydı.<sup>491</sup> Devlet görevlilerinin ve memurlarının geldikleri ve kaldıkları yerlerde kendileri ve maiyetleri için tedarik edilen hayvanların kiralanması ve diğer konaklamalarıyla ilgili masraflar ya vukuuna göre ya da tahmini olarak defterlere geçirilmekteydi.<sup>492</sup> Bu durum ise suiistimale oldukça açıktı. Mütesellim, kadı ve ayanlar arasında gerçekleştirilecek bir işbirliği ile bu masraflar üzerine eklemeler yapılarak alınması gereken tutardan oldukça yüksek meblağlar talep edilebilirdi. Nitekim vergi tevzii ve tarhında sözkonusu yolsuzluklarla ilgili ahali tarafından verilmiş fazla sayıdaki arızalar, bu durumun altını çizmektedir. Yine mütesellim ve diğer ehl-i örf taifesinin derbentçilik, köprücülük ve menzilcilik gibi aynı hizmet sağlamaları karşılığında vergiden muaf olan yerlerden vergi taleplerinde bulunmaları ve maiyetleriyle birlikte günlerce buralarda konaklamaları bu yönde yaşanan diğer yolsuzluklardandı.<sup>493</sup>

Osmanlılar yol güvenliği konusunda oldukça titiz davranmışlardı. Özellikle yol güvenliğinin sağlanması ile gelişecek olan ticaret ile mal bolluğu gerçekleşecek ve gümrük

<sup>489</sup> “...Egrıboz muhâfazasında olan Vezîrim İbrâhîm Pasa edâma’llâhü te’âlâ iclâlehûya târihleri açık birer nefere on kut’a ve Selânik muhâfazasında olan Vezîrim İsmâ’îl Pasa edâma’llâhü te’âlâ iclâlehûya altı kut’a ve emîrî’l-ümerâi’l-kirâm Mora tarafında ‘asâkir-i İslâm’a başbuğ olan Alî dâme ikbâlühûya dahî on kut’a menzil ahkâmı gönderilmegin...”, **B.O.A, M.D.**, No: 100, s. 3, hüküm No: 6; Ulakların da zaman zaman emr-i şerifte belirtilenden fazla bargir talep etmeleri ve menzilcilere zulmleri nedeniyle, menzilcilerin firar ettiklerini ve bu nedenle emr-i şeriflerin geçiktiği görülür. Bu nedenle Harput kadısına gönderilen Evâsit-i N 1067 (23 Haziran-2 Temmuz 1657) tarihli hükümde emirde belirtilen miktarda bargir tahsis edilmesi ve eski tarihli emirlere göre bargir verilmemesi istenmekteydi. YILDIZ, **a.g.t.**, s. 31.

<sup>490</sup> Yeni yöntem ile menzilhaneyi idare etmek üzere o yerin vali, mütesellim ve ileri gelenlerin onayı ile *muktedir ve müstakim* bir *kiracıbaşı* tayin olunacaktı. KAYA, **a.g.t.**, s. 127-129; Ulak sorunu uzun bir sür devleti meşgul eden bir konuydu. Lütfi Paşa Asafname’sinde, bu sorun üzerinde durmakta ve veziriazamların olur olmaz ulak emirleri vermemeleri çünkü bunun büyük bir zulüm olduğunu, kendi sadrazamlığı döneminde bu nedenle bazı yerlerde ulak beygirleri bulundurduğunu bildirmekteydi. AKGÜNDÜZ, **a.g.e.**, c. IV, s. 262.

<sup>491</sup> **Netayic’ül-Vukuat**, c. I-II, s. 306.

<sup>492</sup> SAYIN, **a.g.e.**, s. 102.

<sup>493</sup> ORHUNLU, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend...**, s. 52.



vergileri artacağından devletin gelirleri de yükselecekti.<sup>494</sup> Nitekim Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda güneye ve İran'a karşı olan askerî faaliyetlerinin temelinde Hint ticareti ve İran ipeği yatmaktaydı. Osmanlı ülkesinden geçen transit ticaretin aracı rolünü benimseyen Osmanlı, bu statüsünü sürdürmek için her türlü imkanını seferber etmişti.<sup>495</sup> Ticaretin sorunsuz sürdürülmesi ise önemli kervan yollarının açık tutulması ve tüccarlara gereken konaklama ve pazarlama imkânlarının sağlanmasına bağlıydı. Ancak bu durum değinildiği üzere XVIII. yüzyıl ile birlikte değişen şartların etkisiyle değişmeye başladı. İmparatorluğun sık sık mağlub ayrılacağı savaflara girmesi nedeniyle yollara para aktarılmaması, yolların bakımında ihmale yol açmıştır. Hükümet ise bu işi tümüyle vergiden muaf tuttuğu derbentçi, köprücü gibi köylülerin üstüne yıkınca yolların durumu daha kötüleşmiştir.<sup>496</sup> Miroğlu'nun bu yöndeki tespitlerine katılmakla birlikte bunun resmin tümünü yansıtmadığı ileri sürülebilir. Zira ticaretle birlikte yürüttükleri diğer etkinlikler sonucunda malî yönden giderek güçlenen mütesellim-ayanların bölgelerinde en güçlü askerî ve idarî temsilci oldukları düşünülür ise bu tarz eylemlerin kendilerini de zarara uğratacağından yol kesme ve soygun gibi eylemelere en azından kendi nüfuz bölgelerinde izin vermeyecekleri aşikârdır.

Bahsedilen örneklerden en önde gelen timsallerden Karaosman-zade Mustafa Ağa'nın, Yayaköy'deki çiftliğinde 148 deve, 13 deveci merkebi, 3 deveci beygiri ve 3 deveci katırının olması ve bunlardan 19 takım deve kervanının oluşturulabileceği göz önüne alınırsa Ağa'nın bu develerle nakliyatçılık yaptığı ya da elindeki malları piyasaya sürdüğü ileri sürülebilir.<sup>497</sup> Yine bu dönemde Batı ile gelişen ticaret, kervan ticaretini yoğunlaştırdığından bu tarz ilişkilere yatkın olan veyahut bizzat içerisinde yer alan mütesellim-ayanların, menfaatleri gereği kervan yollarının güvenliğinin sağlanmasında daha itinalı davranmış olmaları ihtimalî yüksektir. Nitekim ticaret, savunma ve tarım alanlarında ortaya çıkan otorite boşluklarını dolduran mütesellim-ayanların sağladıkları bu güvence ve imkanlar sonucunda bazı şehir ve liman kentlerinde belirgin bir refah ve zenginlik artışı görülmüştür.<sup>498</sup>

Görüldüğü üzere imparatorluğun adeta can damarları olan yolların güvenliğinin sağlanması için vücut bulmuş menzil ve derbentlere gerek yöneticilerin atanması ve gerek ise nizamî bir şekilde yürütülmesi konusunda mütesellimler aktif olmuşlardır. Bununla birlikte

<sup>494</sup> Ahmet TABAKOĞLU, “Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı**, c. III, YTY., Ankara, 2002, s. 19.

<sup>495</sup> Söz konusu ticari yolların denetimi için Osmanlı İmparatorluğu bu uğurda Portekizlilere karşı Hint Okyanusunda mücadelelere girişmişlerdi. ÖZ, **a.g.e.**, s. 32-33.

<sup>496</sup> MİROĞLU, **a.g.m.**, s. 252.

<sup>497</sup> Y. NAGATA-F. EMECEN, **a.g.m.**, s. 6.

<sup>498</sup> Tepedelenli yönetiminde Yanya ve çevresi, Konya'da ve Yozgat'ta Çapanoğulları, İzmir ve Aydın çevresinde Karaosman-zadeler bu konudaki belli başlı örneklerdir. Bkz: İlber ORTAYLI, **Türkiye İdare Tarihi**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay., No. 180, Ankara, 1979, s. 258.

menzil veya derbentlerde konaklayan görevlilerin yaşanan aksaklıkları jurnal mahiyetinde merkeze bildirmeleri sonucunda gönderilen hükümlerin bir kısmında bizzat mütesellimler muhatap alındıkları gibi bir kısmında ise hitap edilen görevliler arasında adları geçmekteydi. Bu nedenle yolların güvenliğinin sağlanması ve ilgili emirlerin yerine getirilmesinde mütesellimler ön saflarda yer almışlardır.

## 2.2. MALİ GÖREVLERİ

### 2.2.1. Hazeriye ve Seferiyelerin Toplanmasında Mütesellimler

Osmanlı İmparatorluğu ihtiva ettiği farklı coğrafi, iktisadî ve insani unsurları bakımından zengin çeşitliliğe sahip bir devlet idi. Bu nedenle Osmanlı vergi sistemi, kalıplaşmış ve her yerde tek tip uygulanagelen yöntemlere değil de birbirlerinden farklı niteliklere sahip alanların verimlilik potansiyelleri göz önünde bulundurularak oldukça işlevsel bir sistem olarak ortaya çıkmıştır.<sup>499</sup> Sözkonusu farklılıklar nedeniyle vergi sisteminin temel biriminin belirlenmesinde dikkate alınan ana unsur sancaklardı. Bu bağlamda iktisadi imkânlar nispetinde alınması gereken vergileri belirleyen sancak kanunnameleri esas alındığında, Osmanlı sisteminin, idarî taksimat dâhilinde her bir sancağa özel hazırlanmış vergi kanunnamelerine sahip olduğu söylenebilir.<sup>500</sup> Sancaklarda iktisadî ve malî teşkilatın baş denetleyecisi olan kadılar, kanunnamelerle belirlenmiş olan vergilerin tevzii ve tahsil sürecinin kanunlara uygun bir şekilde yürütülmesinden sorumluydular.<sup>501</sup>

Böylesine gelişmiş bir anlayışa rağmen Ortaçağ devlet yapılarında dönemin koşulları gereği para kullanımının kıt olması ve ulaşımın yeterince gelişmemiş olması gibi durumlar, göz önüne alındığında vergilerin toplanması ve merkeze nakledilmesi büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Bu aşamada uygulanan tımar sistemi ile büyük bir kayba uğramadan tahsil edilen vergilerin bir kısmı merkezi hazineye aktarıldığı gibi bir kısmı ile de taşra yönetiminin malî finansmanı sağlanmış oldu.<sup>502</sup> Bu çerçevede tımarın temel unsurlarından biri olan dirlikler, aslında bir vergi toplama yöntemi olup devlete hizmet veren görevlilere gelir sağlayan

<sup>499</sup> Özellikle vergi sisteminde pragmatik bir yaklaşım benimseyen Osmanlılar, geniş imparatorluk topraklarında kendisinden önceki devletlerden kalan idarî yöntemler ve geleneklerden kaynaklanan bazı uygulamaları da devralmışlardır. Metin M. Cosgel, “*Efficiency and Continuity in Public Finance: The Ottoman System of Taxation*”, **University of Connecticut Department of Economic Working Paper Series**, Published in Review of Social Economy, 2004, 33(3): s. 19.

<sup>500</sup> Şinasi ALTUNDAĞ, “*Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma*”, A.Ü. D.T.C.F.D., c. V, S. 2, Ankara, 1947, s. 191.

<sup>501</sup> Feda Şamil ARIK, “*Osmanlılarda Kadılık Müessesesi I*”, **OTAM**, S. VIII, Ankara, 1997, s. 26.

<sup>502</sup> Askerî yönü ağır basan Osmanlı Devleti, askerî hizmetlerini bu sistem sayesinde fazla harcama yapmadan sağlama imkânını elde etmiştir. ERGENÇ, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, s. 127, 141; Merkez, idarî-sosyal ve iktisadî yapıları üzerinde güçlü bir kontrol ağı kurabilmek adına tımar sistemine ve bu sistem temelinde otorite paylaşımına gereksinim duymaktaydı. ORTAYLI, **a.g.e.**, s. 92.

birimlerdi.<sup>503</sup> Çünkü bu sisteme göre her görevin malî bir yönü bulunmakta ve reaya aldığı her hizmet için bir resim ödemek zorundaydı. Her görevli kendi uzmanlık alanının resimlerini toplardı.<sup>504</sup>

Osmanlı idarî teşkilatı içerisinde önde gelen görevlilerden biri olan sancakbeylerinin askerî ve idarî görevleri karşılığında kendilerine gelir olarak has adı verilen dirlikler tahsis edilmiştir. Bu dirlikler, sancağa bağlı birimlerde dağıntık halde olup sancakbeyleri, sancaklarındaki kendi gelir parçaları üzerinde doğrudan bir siyasal güce sahip iken sancağın diğer kısımları üzerinde dolaylı bir yetkiye sahip idi.<sup>505</sup> “*Serbest tımar*” niteliğinde olan sancakbeyi haslarında cerimeler ve bad-ı hava resimleri tümüyle dirlik sahibine aittir.<sup>506</sup>

Sancak genelinde dağıntık halde bulunan bu gelirlerin toplanmasının güçlüğü bir tarafa sefer veya güvenlik gibi sorunlar nedeniyle zamanının çoğunu sancağından uzakta geçiren sancakbeylerinin has gelirlerinin toplanmasından, doğal olarak vekilleri durumundaki mütesellimler sorumluydular.<sup>507</sup> Mütesellimler bu işi adamları vasıtasıyla yürüttükleri gibi gelirlerin toplanmasında dönemin has sahibi diğer üst düzey görevlilerin izledikleri metod olan iltizam yönteminden de yararlanmışlardır.<sup>508</sup>

<sup>503</sup> Dirlikler görevlilerin statülerine ve pozisyonlarına göre tımar, zeamet ve has olmak üzere üçe ayrılmıştı. KUNT, **a.g.e.**, s. 11.

<sup>504</sup> Sipahilerin asıl gelirleri reyadan kendi adına topladığı şeri ve örfi vergilerdi. Bunlar içerisinde en fazla gelir getiren vergiler ise çift ve öşür idi. CİN, **Mirî Arazî ve...**, s. 67.

<sup>505</sup> Sancakbeyi hassının temel gelirleri şehir ve kasaba merkezlerinden ve niyabet gibi tüm sancaklardan toplanan vergilerdi. “*Niyabet-i nefis-i şehîr*” adı altında toplanan ve şehrin asayiş ve dirliği ile ilgili vergiler de sancakbeyi hassının temel gelirleri arasındaydı. Sancakbeyinin serbest olmayan tımarlılarla paylaştığı resimler, kendi idarî yetkisini simgeleyen gelirlerdir. Metin KUNT, “*Sancakbeyi Haslarının Öğeleri (1480-1540)*”, **Türkler**, c. X, YTY., Ankara, 2002, s. 710, 713; ARIKAN, **a.g.e.**, s. 129.

<sup>506</sup> Padişah hasları, vezir, beylerbeyi, mal defterdarı, defter kethüdası, tımar defterdarı, mir-i alem has veya zeametleri gibi dirlikler de serbest tımar kategorisine girmektedir. İNALCIK, “*Adaletnameler*”, s. 81; SAYIN, **a.g.e.**, s. 41; Sadece serbest tımar sahiplerine ait olan vergilerin başında cürüm ve cinayet gibi adam öldürme, zina ve hırsızlık gibi suçlardan alınan para ve cezalar gelmekteydi. Yine kaçak köle ve cariyeye yakalandığında sahiplerinden alınan “*müjdegan-muştuluk*” gibi harçlar, diğer vergi gelirleriydi. ACUN, “*Klasik Dönem Eyalet ...*”, s. 905.

<sup>507</sup> SUÇESKA, **a.g.m.**, s. 592; ÖZKAYA, “*XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi*”, s. 372; Nasuh Paşa'nın Saruhan sancağına Hacı Ahmet Ağa'yı mütesellim tayin ettiği, sancaktaki beytülmal-ı amme, mahsulat-ı bad-ı hava ve diğer gelirlerin bu kişiye teslim edilmesi hakkında kadı, yeniçeri serdari ve diğer görevlilere yazılan 19 Mart 1704 (13 Zilkade 1115) tarihli hüküm, **Manisa Şerhiye Sicili**, No: 170, s. 35, Hüküm: I; Kastamonu sancağının Çanlı kazası ahalisi, 1136 senesinden beri resm-i bennaklarını Kastamonu mütesellimine her yıl 450 gurus olarak vermelerine dair, **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 262, Gömlek Nr. 10741, 16 Cemaziyevvel 1181 (10 Ekim 1767); Karaman eyaleti tevcih edilen Ali Paşa'nın has olarak tahsis edilmiş köylerden aşar ve diğer vergilerin tarafından tayin edilen mütesellimin tahsil etmesi için ferman talebinde bulunmuştur. ÜREKLİ, **a.g.t.**, s. 205; Halen Bağdat Valisi olan Eski Diyarbakır Valisi Vezir İsmail Paşa'nın Diyarbakır valilerine ait olan gelirler her ne ise o tarafta bulunan adamları ile toplanıp ambarlarda muhafaza edilmesi ve Paşa ne zaman ister ise gönderilmesine dair Diyarbakır mollasına ve mütesellimine hitaben Evâil-i Cemaziyevvel 1147 (29 Eylül 1734) tarihli hüküm, Kemal ERKAN, **Köprülüzade Abdullah Paşa'nın Şark Seferi Seraskerliği Esnasında Tutulan Sefer Mühimmesi (N.1146 - Z.1147) Tasnif - Özet – Transkripsiyon**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007, s. 73. Burada Paşanın eski görev yeri olan Diyarbakır eyaletinde görev yaptığı zamana ait olan has gelirlerinin tahsilinden bahsedilmektedir.

<sup>508</sup> OĞUZUĞLU, **a.g.t.**, s. 70; Ankara sancakbeyinin hass gelirlerinden olan 1620-1621 yılına ait Ankara şehri, Orta, Avlalı Ağa, Kara Ağa, Bozcalu, Göktaş gibi köylerin aşar, bağ-bostan-kovan ve meyve resimlerinin toplanması, Ankara Mütesellimi Ahmet tarafından Abdülkerim Bey'e 30.000 akçelik bedel karşılığında deruhte edilmişti. TAŞ, **a.g.e.**, s. 101.

Sözkonusu uygulamalar, süreç içerisinde yaşanan gelişmeler nedeniyle büyük değişimler geçirdi. Bu sürecin yaşanmasında XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen fiyat devrimi, askerî dönüşümün bir gereği olarak tımarlı sipahiler aleyhine ulufeli asker mevcudunun artırılması ve artık daha uzun süren savaşların finanse edilmesi için daha fazla nakit paraya ihtiyaç duyulması gibi etkenler önemli rol oynadılar. Bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan kronik bütçe açıkları ile baş etmek için öteden beri uygulanan para taşıması gibi geleneksel tedbirlerin yanı sıra uygulamaya konan diğer bir yöntem ise önemli siyasi ve idarî sonuçları doğuracak olan hasların mukataalaştırılması idi.<sup>509</sup> Giderek şiddetlenen nakit sıkıntısı ile birlikte savaşları finanse etmek ve askerî masrafları karşılamak üzere XVII. Yüzyıldan itibaren iç borçlanmaya giden malîyenin bu çabaları, sonrasında seferiye ve hazeriye adıyla düzenli vergilere dönüşmüştür.<sup>510</sup>

Haslarına el konan ümeranın maiyetlerini devam ettirebilmeleri ve seferlere katılabilmeleri için ihdas edilen hazeriye ve seferiyelerin yarısı ile idareciler kendi masraflarını karşılamak diğer yarısı ile de her 70 guruşa bir adam beslemek koşuluyla kapı halkı istihdam etmek zorundaydılar.<sup>511</sup> 1718 tarihinden sonra düzenli olarak toplanmaya başlanan bu vergiler, bir bakıma daha geniş anlamıyla “*Vilayet masrafı*” olarak da bilinen tevzii defterlerinin uygulanması idi.<sup>512</sup> Kazalar bazında sene başı olarak Muharrem ayı esas alınarak yılda iki taksit suretiyle toplanan her iki verginin tevzii ve tahsili birbirinin aynı olmakla birlikte bazı vilayet defterlerinde seferiye veya hazeriye gibi bir ayırımın olmadığı “*Rûz-ı kasım*”, “*Rûz-ı Hızır*” veya “*imdadiye*” şeklinde yer aldığı görülmektedir.<sup>513</sup>

Mütesellimlerin vekil olmaları hasebiyle sancak ve eyalet idarecileri için toplanan bu vergilerin hem tevzii hem de tahsili süreçlerinde etkin olarak rol oynadıkları tespit edilmektedir. Sancakbeyleri sefer, asayiş veya başka görevleri nedeniyle sancakta olmadıkları zamanlarda gelir olarak tahsis edilmiş bu vergilerin toplanmasından ve kendilerine

<sup>509</sup> Ayrıca ülkedeki zenginlerden ve devlet adamlarından borç para almak, iç hazineden borç alınması, müsaderelerin genişletilmesi, malikâne sistemi gibi bir takım uygulamalara gidildi. CANBAKAL, **a.g.t.**, s. 2; Cezar haslardan önce küçük dirliklerin mukataalaşmaya başladığını, hasların ise bu sürece en son katıldığını ifade etmektedir. Yavuz CEZAR, **Osmanlı Malîyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy’dan Tanzimat’a Kadar)**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 33.

<sup>510</sup> Yine bu harcamaları karşılamak üzere XVIII. Yüzyıl sonlarından itibaren esham sistemi ile büyük mukataaların halka satılması siyasaseti izlenmeye başlandı. TABAKOĞLU, **a.g.e.**, s. 71; Yavuz CEZAR, “*Osmanlı Geleneksel Malî Örgütünde Çözülme Yılları: Tanzimat Öncesinde Bâb-ı Defteri*”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, S. 7, İstanbul, 1994, s. 144.

<sup>511</sup> Ancak kapı halkı genellikle toplanan imdadiye oranlarından daha fazla idi. Bunun nedeni ise idarecilerin kapı halkı maiyetlerini çeşitli gerekçelerle azaltmak istememelerinden kaynaklanmaktaydı. CEZAR, **a.g.e.**, s. 55;

<sup>512</sup> Yavuz CEZAR, “*18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Malî Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine*”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, S. 9, İstanbul, 1996, s. 89.

<sup>513</sup> SAYIN, **a.g.e.**, s. 98; Ziya KAZICI, **Osmanlı’da Vergi Sistemi**, Bilge Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 199; Bir kazanın yıllık masrafları yılda 2 defa düzenlenen defterlere sığmayabileceğinden Cezar, ara defterlerin düzenlendiğini ifade etmektedir. CEZAR, “*18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı...* , s. 92.

gönderilmesinden asıl sorumlu kişiler doğal olarak mütesellimler idi.<sup>514</sup> Valiler tarafından gönderilen buyruldu üzerine mütesellim sancak ve kazalarından imdadiyeyi tahsil etmek üzere harekete geçmekteydi.<sup>515</sup> Sancak mütesellimleri kendilerine gönderilen buyruldu ile birlikte pusula suretlerini mübaşirlerle kazalara göndererek ilgili vergilerin tahsil edilmesini istemekteydi.<sup>516</sup> Söz konusu buyruldu, yalnızca hazeriye veya seferiyelerin toplanması değil aynı zamanda asker veya levazımat tedarikiyle ilgili talepleri de kapsamaktaydı.<sup>517</sup> Valiler acil durumlarda askerî veya diğer ihtiyaçlarını görmek üzere merkezî hazineye borçlandıklarından bazen toplanan seferiye ve hazeriyelerin söz konusu borçlara istinaden doğrudan merkeze gönderilmesi talep edilebilmekteydi.<sup>518</sup> Yine bazı masrafların bu vergilerden karşılanması yolundaki talepler, mütesellimlere gelen emirler arasındaydı.<sup>519</sup>

Bazı durumlarda ise mütesellimlerin muhafazada veya seferde olan yöneticilere seferiye ve hazeriyelerini zamanında göndermemeleri veya eksik göndermeleri nedeniyle eyalet ve sancak beylerinin oldukça güç durumda kaldıkları, merkeze gönderdikleri şikayet mektuplarından anlaşılmaktadır.<sup>520</sup> Bu durumların yaşanmasında diğer bir etken ise ahalinin

<sup>514</sup> Girit Valisi ve Kandiye Muhafızı Ahmet Paşa'nın vekili Mütesellim İbrahim Ağa'nın 27 Safer 1138-10 R 1139 (30 Nisan-5 Aralık 1726) süre içerisinde gönderdiği yedi aylık gelir ve gider miktarı 18.650 guruş idi. **B.O.A., D.BŞM.**, 1580.

<sup>515</sup> Anadolu Valisi tarafından Kastamonu mütesellimi ve kadısına gönderilen hükümde "...*imdi sen ki mütesellim-i mumaileyhsin bu babda dahi der miyan ve liva-i mezbureden bu ana değin veregeldikleri kazalarından sinin-i sabıka üzere zikrolunan imdadiyeyi cem ve tahsil...*" edilmesi istenmekteydi. **Kastamonu Şeriye Sicili**, No: 11, sayfa: 239, Hüküm: 1, 18 Rebiülevvel 1183 (22 Temmuz 1769); Rumeli Beylerbeyliği payesi ile Ankara sancağına mutasarrıf olup Bender muhafazası ile görevli olan Kadı Ahmet Paşa'nın kapı halkıyla muhafaza hizmetini sürdürmesi için gereken seferiyeyi toplamak üzere Ankara sancağı mütesellimine emir gönderilmesine dair, **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 168, s. 203, Hük. 2, Evâhir-i Safer 1184 (24 Haziran 1770); Kars canibi Seraskerliği ile birlikte Anadolu eyaleti tevcih edilen Ali Paşa'nın 1159 senesine mahsuben seferiye vergisinin tevzii ve tahsili babında Kastamonu sancağındaki kadılara ve mütesellime hitaben gönderdiği 13 Muharrem 1159 (5 Şubat 1746) tarihli buyruldu, "...*Kütahya mahkemesinde mahfuz olan sicillattan ihraç olunan liva-i mezbur sehmi pusulasında taht-ı hükümetinizde olan kazaların hisselerine isabet eden mal-ı seferiyemizi marifet-i şerle ve tayin olunan mübaşir marifetiyle cem ve tahsil ve kazanızın mutemet-i aleyh ademleri yediyle kabzına memure teslim ettirmeniz...*", **Sinop Şeriye Sicili**, No: 86, s. 48 A, Hük. 2; Niğde Mutasarrıfı Vezir Silahdar Mehmet Paşa'nın 16 Şevval 1200 ile 17 Muharrem 1201 dönemlerine mahsuben hazeriye ve diğer gelirlerinin mütesellimden tahsil edilip kapı kethüdasına gönderilmesine dair emir, **B.O.A., C.ML.**, Dos. Nr. 439, Gömlek Nr. 17726, 15 Rebiülevvel 1201 (5 Ocak 1787);

<sup>516</sup> Kastamonu Mütesellimi tarafından gönderilen buyruldu ve pusula gereğince Kastamonu sancağı kazalarından Sinop, Gerze ve Saray'dan 1159 senesine mahsuben Kütahya Valisinin seferiye malının tahsili, **Sinop Şeriye Sicili**, No: 86, s. 48b, Hük. 2, 15 Muharrem 1159 (7 Şubat 1746); **Sinop Şeriye Sicili**, No: 86, s. 53, Hük. 1, 14 Rebiülahir 1159 (6 Mayıs 1746); **Sinop Şeriye Sicili**, No: 86, s. 47a, Hük. 2, 27 Muharrem 1158 (1 Mart 1745); hazeriye ve seferiye tahsili için bağlı kazalara veya sancaklara gönderilen mübaşirlere dair bkz. **B.O.A., D.BŞM.d.**, No: 2305, s. 1-2, 1151 (1738).

<sup>517</sup> Seferiye ile birlikte 300 askerî tahriri konusunda Bursa mütesellimine ve kadısına gönderilen emr-i şerif, **B.O.A., C.ML.**, Dos. Nr. 284, Gömlek Nr. 11693, 27 Rebiülevvel 1206 (24 Kasım 1791);

<sup>518</sup> Anadolu Valisi ve İran Seraskerî Vezir Mehmet Paşa, 1158 senesi seferiyesini hazine-i amireye teslim etmek şartıyla 150 kese akçe borç aldığından Kastamonu sancağına isabet eden seferiyenin tahsil edilip Kastamonu Mütesellimine teslim edilmesine dair **Sinop Şeriye Sicili**, No: 86, s. 32, Hük. 2, 4 Rebiülevvel 1158 (6 Nisan 1745); SAYIN, **a.g.e.**, 97.

<sup>519</sup> 4.000 kile hıntanın İstanbul'a nakli için gereken masrafların Eskişehir sancağı seferiyesinden karşılanacaktı. **B.O.A., C.ML.**, Dos. Nr. 389, Gömlek Nr. 15913, 17 Şaban 1185 (25 Kasım 1771);

<sup>520</sup> Ber vech-i arpalık mutasarrıf olduğu Hüdavendigar sancağından mütesellim tarafından gönderilen tayyarat ve diğer aidat miktarının yetersiz olmasından dolayı zorluk çektiği, livanın seferiye veya hazeriye vergilerinin tahsili için emr-i şerif ısdarına dair Tahir Ömer-zade Osman Bey'in 23 Rebiülevvel 1206 (20 Kasım 1791) tarihli

vergi ödemekte gönülsüz davranmaları nedeniyle tahsilâtın yapılamaması idi.<sup>521</sup> Yerliden olan mütesellimler, sancak içi dengelere daha fazla aşına olmaları hasebiyle dışarıdan gelen mütesellimlere oranla bu tarz sorunlarla daha rahat başa çıkabilmekteydiler. Buldukları mahalde güçlü nüfuzları olan bu mütesellimler, herhangi bir sorunla karşılaştıkları takdirde taraftarı olan kesimlere ve kalabalık askerî maiyetine dayanarak kısa zamanda yaşanan sıkıntıları ber taraf etmekteydiler. Kaldı ki sancak içerisinde mütesellimlik ve ayanlık gibi görevler için yaşanan kıyasıya çekişmelerde ahaliyi bu yönde bizzat yerliden olan bu kişiler vergi vermemeleri için kışkırtabilmekteydi.

İmdadiyelerin tahsil edilmesinde en sık karşılaşılan sorunlardan biri mansıb değiştirme, azil veya ölüm durumlarında halef-selef arasında hesapların görülmesinde çıkan anlaşmazlıklar idi.<sup>522</sup> Gerekli hesapların görülmesi ve önceki dönemden kalan meblağların tahsili yönünde yeni atanan mütesellime emir verilmekteydi.<sup>523</sup> Eğer hesap görülecek mütesellim vefat etmiş ise zimmetinde kalan meblağ ve diğer borçlar muhalefatından karşılanmaktaydı.<sup>524</sup> Bununla birlikte mütesellimlerin görevde kalmaları giderek

---

kaimesi üzerine gönderilen 27 Rebiülevvel 1206 (24 Kasım 1791) tarihli ferman, **B.O.A, C.ML.**, Dos. Nr. 284, Gömlek Nr. 11693; Selefî halen Rakka Valisi vezir Seyit İbrahim Paşa'nın hazeriyeden yevm'ül-kıst hesabı ve rahdarlık, celeb-keşanlık gibi mukataalardan 3.425 guruş ahz etmesi nedeniyle Kars mansıbı tevcih edilen Abaza Mehmet Paşa'nın mağduriyetine dair, **B.O.A, A. SKT.**, Dos. Nr. 22, Gömlek Nr. 28, 1193 (1786);

<sup>521</sup> Kocaali mutasarrıfı Hacı Mehmet tarafından yazılan tahriratta, 1146 senesi imdad-ı hazeriyesinin taksid-i salisinden kendisine isabet eden 700 guruşu tahsil etmek için adamlar görevlendirdiğinde Kandırı ahhalilerinin mutasarrıfın mazul olduğu gerekçesiyle miktarı ödemek istemedikleri gibi diğer aidat ve rüsumatın toplanamadığını bildirmekteydi. Kendisinin bu nedenle büyük zorluklar çektiğinden sorumluların haklarından gelmek üzere ferman talebinde bulunmaktaydı. **B.O.A, A. SKT.**, Dos. Nr. 1, Gömlek Nr. 85, 1146 (1733-1734); Karaman Beylerbeyinin Mütesellimi Ali'nin Konya, Kayseriye, Akşehir, Beyşehir ve Aksaray gibi yerlerden seferiye tahsil edememesi üzerine kadı ve ayanların bir an önce seferiyeyi toplamaları istenmekteydi. **B.O.A, İE. ASK.**, Dos. Nr. 61, Gömlek Nr. 5513, 10 Ramazan 1137 (23 Mayıs 1725);

<sup>522</sup> Müteveffa Abdi Paşa'nın Rumeli Valiliği zamanında mütesellimi zimmetinde olan tutarın hazine namına tahsiline dair, **B.O.A, C.ML.**, Dos. Nr. 154, Gömlek Nr. 6544, 25 Şevval 1204 (8 Temmuz 1790); aslında sözkonusu meblağlar sadece imdadiyelerle ilgili olmayıp sancakla ilgili herhangi bir tahsilata dair de olabilirdi. Örneğin Seyit Ahmet Paşa'nın eski mansıbı Niğde sancağında 1188 senesi cemaziyelahir ve Ramazan mahiyelerinden 500 guruşun mütesellimi Medazlıoğlu Ahmet ağa zimmetinde kaldığından tahsil edilmesi için Niğde mutasarrıfı Halil Paşa'ya emir gönderilmesine dair Ahmet Paşa'nın kapı kethüdasından gönderilen tahrirat. **B.O.A, C.ADL.**, Dos. Nr. 78, Gömlek Nr. 4717, Ramazan 1188 (Kasım 1774); Malatya sancağı mutasarrıfı Uğurluzâde Süleyman'ın mütesellimi Hasan'a gönderilen Evâil-i Muharrem 1147 (3 Haziran 1734) tarihli hükümde eski Malatya mütesellimi üzerinde yüklü miktarda menzil imdadiyesi ve zahiresi kaldığından yeni mansıbına vardığında bunların tahsil edilip Hasan'ın hapsedilmesi emredilmekteydi. ERKAN, **a.g.t.**, s. 74.

<sup>523</sup> Zaralı-zade Abdullah Paşa'nın kapı kethüdası İbrahim'in talebi karşılığında Paşa'nın İçel Mutasarrıflığı zamanında 1204 senesine mahsuben seferiyeden 9.000 guruşu eski mütesellim Abdurrahman Bey tahsil ettiğinden sözkonusu meblağın eski mütesellimden, İçel mütesellimi marifetiyle tahsili babında 12 Safer 1216 (24 Haziran 1801) tarihli gönderilen ferman, **B.O.A, C.ML.**, Dos. Nr. 236, Gömlek Nr. 9874; 1201 senesine mahsuben Niğde sancağı hazeriyesinden mütesellim Mehmet Ağa'nın kıst'ül-yevm hesabı üzere mutasarrıf Memiş Paşa'nın 16 günlük hazeriyesinin eski mütesellimden tahsil etmesine dair, **B.O.A, C.ML.**, Dos. Nr. 439, Gömlek Nr. 17726, 15 Rebiülevvel 1201 (5 Ocak 1787); Bundan önce Sultanönü mutasarrıfı ve Ariş (Mısır) muhafızı merhum Ömer Paşa'ya 1215 senesine mahsuben tahsis kılınan imdad-i seferiyeden 8.125 guruşun ba emr-i ali Ser kilari Hasan Ağa kullarına 3 ay önce teslim ve eda olduğuna dair Sultanönü Mütesellimi Seyit İsmail tarafından gönderilen Fi 10 Muharrem 1216 (23 Mayıs 1801) tarihli tahrirat, **B.O.A, A.MKT.**, Dos. Nr. 579, Gömlek Nr. 1;

<sup>524</sup> Mutasarrıf Hafız Mehmet Paşa'ya ait olan hazeriyeden 661 guruş ile diğer alacaklarla birlikte toplam 911 guruşun Karesi Mütesellimi Kanlıoğlu Halil firar ettiğinden miri tarafından zabtedilen muhalefatından ödenmesine dair 29 Zilhicce 1208 (28 Temmuz 1794) tarihli emir, **B.O.A, C.ML.**, Dos. Nr. 448, Gömlek Nr.

kısalduğundan halef-selef hesaplarının görülmesi ve bu sorunların çözülmesi pek de kolay değildi.<sup>525</sup> Sorun devam ettiği takdirde çözüm için devreye yetkileri gereği kadılar girmektedir.<sup>526</sup> Çünkü mütesellimler zaman zaman sözkonusu meblağları ödememek için ayak diremekte, istenen tutarların ahali zimmetinde bakaya kaldığı veya ilgili kişilere ödemeleri yaptıklarına dair çeşitli gerekçeler ileri sürebilmekteydiler.<sup>527</sup>

Yaşanan sorunların diğer bir yönünü ise mütesellim, ayan ve mütegalibe gibi kişilerin tevzii defterlerine kendi adlarına paralar eklemeleri<sup>528</sup>, taksitleri belirlenen miktarların üzerinde tahsil etmeleri veya vergiden muaf olan yerlerden haksız ödemeler talep etmeleri idi.<sup>529</sup> Bu nedenle merkeze iletilen şikayetlerin sayısı gün geçtikçe kabarmaktaydı.<sup>530</sup> Anadolu Valisi Ali Paşa'nın 29 Rebiülevvel 1208 (4 Kasım 1793) tarihli tahriratında üzerinde durduğu konular bu konuda yaşanan sıkıntıları çok iyi yansıtmaktadır.<sup>531</sup> Merkez bu gibi durumları önlemek üzere sık sık fermanlar ve adaletnameler yayınlamakta veya alınan

---

18129; Vezir Seyit Hasan Paşa'nın 1185 senesinde Teke mutasarrıfı iken mütesellimi Osman'ın zimmetinde 4.660 gurusu kaldığından bunun ölen mütesellimin muhalefatından ödenmesi için Antalya ve Teke dahilindeki kazaların naiplerine hitaben gönderilen hüküm, **B.O.A, C.ML.**, Dos. Nr. 555, Gömlek Nr. 22824, 15 Şaban 1188 (21 Ekim 1774); İstanbul'da vefat eden eski Isparta Mütesellimi Kapıcıbaşılardan Hacı Mehmed Bey'in mütesellimliği döneminde 1206-1207 senelerine ait Isparta ve Eğirdir gibi kazalardan taksid- evvel, avarız, nüzul ve sancak mesarifi olarak toplam 13.000 gurusluk zimmetinin ilgili yerlerden tahsil edilip mübaşir ile İstanbul'a gönderilmesi için Isparta Mütesellimi ve kadısına 13 Cemaziyelahir 1211 (14 Aralık 1794) tarihinde emir gönderilmişti. **B.O.A, C.ML.**, Dos. Nr. 576, Gömlek Nr. 23648.

<sup>525</sup> Azlolunan Kütahya Mütesellimi Hasan Ağa ile nasbolunan Nasuh-zade Şerif Ağa arasındaki kıst'ül-yevm hesabının görülmesine dair mübaşirin getirdiği emir varmadan mütesellimliğe Dergah-ı ali kapıcıbaşılardan Yıllı-zade Seyit Ali atanmıştı. Bu durumda Hasan Ağa ve Nasuh-zade Şerif Ağa dönemlerine ait miktarların hesaplanıp tahsil edilerek valiye ait olan miktarın gönderilmesine dair halen mütesellim olan Ali'ye ve kadıya hitaben 27 Zilkade 1214 (22 Nisan 1800) tarihli bir hüküm gönderilmişti. **B.O.A, C.ML.**, Dos. Nr. 379, Gömlek Nr. 15588.

<sup>526</sup> Sivas Mütesellimi iken vefat eden Mehmed Sait Paşa'nın miriye olan borcunun kadı ve mübaşir marifetiyle hesap edilmesi ve tahsil edilen tutarın halen Sivas kaymakamı olan Mehmet Emin Bey'e teslim olduğuna dair tahrirat, **B.O.A, C.ML.**, Dos. Nr. 581, Gömlek Nr. 123889, 29 Zilkade 1188 (29 Ocak 1775).

<sup>527</sup> Halen Özi Valisi ve Silistre Muhafızı Vezir Seyit Hasan Paşa'nın 1185 senesinde Teke mutasarrıfı iken mütesellimi Osman'ın zimmetinde 4.660 gurusun kalmıştı. Mütesellim bu tutarın Kaş, Kalkan, Fenike ve Eğirdir kazaları ahali zimmeterinde bakaya kaldığı cevabına karşılık ahalinin sözkonusu tutarı mütesellime tamamen ödedikleri sonradan anlaşılmıştır. **B.O.A, C.ML.**, Dos. Nr. 555, Gömlek Nr. 22824, 15 Şaban 1188 (21 Ekim 1774).

<sup>528</sup> Yalvaç kazasında ayanlık iddiasında olan Hacı İbrahim ve Çavuş-zade Mehmet adlı kimselerin 1209 senesinden beri her bir tevzide kendileri için 15.000 gurus zam ve tahsil ettiklerinden sorunun giderilmesi için öncesinde kendisine ve Yalvaç kadısına hitaben gönderilen emrin gereklerinin yerine getirildiğine dair Hamit ve Teke Mütesellimi tarafından merkeze gönderilen tahrirat, **B.O.A, A. MKT.**, Dos. Nr. 303, Gömlek Nr. 48.

<sup>529</sup> Kastamonu batısındaki çeşmenin tamirini kendi mallarından karşılamaları mukabilinde sürsat ve diğer vergilerden muafarken Kaymakam Osman tarafından "*kara arpa ve ta'âmiyye subaşı ve kışlak ve çayır akçası ve fermân- bâhâ ve ziyâde talebi*" ile perakende olduklarına ahali mahzarı, Pelin İSKENDER, **XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şeriyeye Sicili**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 1994, s. 250.

<sup>530</sup> Antalya kazasının hazirye taksitlerini mütesellimler her yıl belirlenen miktardan fazla tahsil ettikleri için muayyen miktara sadık kalmalarına dair ahali tarafından emr-i şerif talebi, **B.O.A, C.ML.**, Dos. Nr. 533, Gömlek Nr. 21886, 19 Muharrem 1138 (27 Eylül 1725); Kaldırılan subaşılık avaidinin mütesellim tarafından zorla tahsil edilmesine dair Kastamonu ahaliyelerinin arzı, İSKENDER, **a.g.t.**, s. 250.

<sup>531</sup> Vali, Hamit sancağı mütesellimi Hüseyin, nefsi-i Isparta ve Keçiözü, Uluborlu, Avşar, Doyran, Eğirdir, Karaağaç, Yalvaç, Ağlasun gibi kazalardan kendisi için 90 kese akçe tahsil ettiğinden hesabının görülüp Kütahya Kadısı huzurunda sorgulanmak üzere kendisinin ve şikâyetçilerin gönderilmesini talep etmekteydi. **B.O.A, C.ADL.**, Dos. Nr. 3, Gömlek Nr. 163.

tutarların iadeleri için emirler göndermekte<sup>532</sup> ise de bu çabaların pek de işe yaramadığı anlaşılmaktadır.<sup>533</sup> Çünkü sorun öncelikle tevzii defterlerinin hazırlanması ve vergilerin tahsili gibi suistimallere açık bu uygulamalardan kaynaklanmaktaydı. Sancağın hissesine düşen imdadiye-seferiyeler; kadı, mütesellim ve ayan gibi görevlilerin hazır bulunduğu mahkemede kazalara, nahiyelere, mahallelere ve köylere tevzii edilirken bu kişilerin kendi adlarına bir takım masraflar veya eklemeler yapmaları çok da uzak bir ihtimal değildi.<sup>534</sup> Diğer taraftan vergi tahsili için gönderilen mübaşirlerin yine kendi adlarına belirlenen miktarlardan fazla tahsilâta girişmeleri sözkonusu olabilmekteydi.<sup>535</sup>

Tahsilat kalemlerinin ve miktarlarının önceden belirlenmesinin mümkün olmaması ve yöresel farklılıklar gibi nedenler<sup>536</sup>, merkezi bir denetimin sağlanmasını güçleştirmekteydi. III. Selim zamanında yöneticilerin defterlere kanun dışı vergiler eklemelerini önlemek üzere Aralık 1792’de tevzii defterlerinin merkezde kontrollerinin yapılacağı, fazla akçe alındığı anlaşılırsa bunların tahsil edilip sorumluların görevlerinden alınacağı ilan edildi. Defterleri gelmeyen kazaların hesapları ise sancak merkezinde müteselliminin bulunması şartıyla kontrol edilmesi kararlaştırıldı.<sup>537</sup> Ancak tahsilât, kontrol işlemlerinden önce yapıldığı için tespit edilen uygunsuzlukları bu yöntemle gidermek oldukça güçtü.<sup>538</sup>

Aslında mütesellimlerin sürecin işletilmesinde nasıl bir rol üstlendiklerini sağlıklı bir şekilde tespit edebilmek adına bu tevzii defterlerinin içeriklerinin de değerlendirme kapsamına alınması gerekir. Dönemin taşra idarî mekanizmaları düşünüldüğünde bu mekanizmaların işleyebilmesi için sancakta olası her türlü masraf, halktan alınan bu vergilerle karşılanmaktaydı. Bu nedenle tevzii defterlerine yansıyan masraf kalemleri bir hayli çeşitlilik arz etmekle birlikte bu kalemler sancaktan sancağa değişebilmekteydi. Sancağa gelen her türlü devlet görevlisinin ağırlanması<sup>539</sup>, sancakbeyi ya da mütesellimler için tahsis edilmiş binaların

<sup>532</sup> Yasaklandığı halde görev yerine gider gitmez kaftan baha alan Karaman mütesellimi bundan menedilmiş ve alınan miktarın iadesi emredilmiştir. OĞUZOĞLU, a.g.e., s. 47.

<sup>533</sup> Eyalet ve sancak yöneticilerinin hazeriye ve aidatları ile yetinmeyip kaza ve köylerden kuddumiyye ve zahire baha gibi taleplerde bulunmalarına dair Anadolu Valisi el-hacc Ali Paşa ile Anadolu eyaletindeki mirimiran, kuzat, mütesellimler ve voyvodalara gönderilen 10 Zilhicce 1210 (16 Haziran 1796) tarihli ferman, **B.O.A. HAT.**, Dos. Nr. 1417, Gömlek Nr. 57952.

<sup>534</sup> Tokat’ın Tözekli nahiyesi halkı Sivas valilerine yasal olarak her yıl 1.000 veya 1.500 guruş vermeleri gerekir iken vali ve müteselliminin bu miktarla yetinmeyip 10.000 guruştan ziyade talep etmelerine dair 15 Temmuz 1803 tarihli arzıhal, CEZAR, “18. ve 19. Yüzyıllarda...”, s. 96; Kütahya Alaybeyinin 10.000 guruştan fazla miktarı sancak mesarifi diyerek tahsil etmesine dair, **Kütahya Şeriyye Sicili**, No: 9, s. 23, Hük. 137,

<sup>535</sup> Özellikle yolluk ve harçlıklarını yüksek gösteren mübaşirler, fazladan para almaktaydılar. Zeynel ÖZLÜ, “Göyntük’e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlili: Avârız Vergisi”, **OTAM**, S. XIX, Ankara, 2006, s. 394.

<sup>536</sup> CEZAR, “18. ve 19. Yüzyıllarda...”, s. 103.

<sup>537</sup> Yücel ÖZKAYA, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzii Defterlerinin Kontrolü”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. I, Konya, 1981, s. 145.

<sup>538</sup> CEZAR, “18. ve 19. Yüzyıllarda...”, s. 105; ÖZKAYA, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında”, s. 149.

<sup>539</sup> Saruhan Valisi İbrahim Paşa’nın Manisa’ya geldiğinde verilen üç günlük zahire ve Anadolu Valisi Müfettiş Reşit Abdi Paşa’ya Manisa’ya gelmesi için at ve bir günlük zahire gibi levazımının sağlanması sonucunda 3.650 guruş olan masrafın kazalardan tahsili, **Manisa Şeriyye Sicili**, No: 168, s. 18, Hük. 2; Muharrem 1113 (Haziran-Temmuz 1701);



imar veya tamirat masrafları<sup>540</sup>, merkezden veya başka bir sancaklardan emir getiren ulaklara ücretlerinin verilmesi<sup>541</sup>, menzil masrafları<sup>542</sup> hatta tahsilat için gelen mübaşirlerin ikamet ve iaşelerine<sup>543</sup> kadar oldukça çeşitli masrafları kapsayan bu defterlerin hem hazırlanmasına hem de yapılacak masrafların ödenmesine mütesellimler nezaret etmekteydiler.

Mütesellim herhangi bir gerekçe ile sancakta olamayacağı zaman ilgili kayıtları maiyetinden güvendiği kişiler tutmaktaydı. Kütahya mütesellimi orduda bulunduğundan defter kayıtlarının Katibi Abdullah Efendi'de olduğu ve bu kişinin mali işlerle ilgilendiği anlaşılmaktadır.<sup>544</sup>

Mütesellimlerin sözkonusu saliyane defterlerinin tutulması dışında bir de vekilleri oldukları sancak ya da eyalet beylerinin idarî ya da özel harcamaları için tuttıkları masraflar vardı. Bu masraflar, caize, avaid, kapı kethüdalarına veya sarraflarına olan borçları, kapı maiyetlerine yapılan çeşitli ödemeler, seferiye-hazeriye gelirleri ve bu gelirlerden tahsil olunamayan miktarlar, cariyelerine yapılan masraflar gibi harcamaları ve gelirleri kapsamaktaydı.<sup>545</sup> Masrafların tutulduğu defterler, masraf dönemleri<sup>546</sup> veya mütesellimlerin görev süreleri<sup>547</sup> esas alınmak suretiyle çeşitli yöntemlerle tutulmaktaydı. Tutulan masrafların tevzii defterlerinde yer alan masraf kalemleri ile bir hayli benzeşmektedir. Bunun nedeni vekili olduğu beyin sancaktaki her türlü gelir ve giderini organize etmekle sorumlu

<sup>540</sup> Kütahya Valisi'nin mansıbına varmadan evvel ikametgahı olan sarayın tamir edilmesine dair, **Kütahya Şer'iyye Sicili**, No: 9, s. 23, Hük. 2, 3 Ramazan 1229 (19 Ağustos 1814)

<sup>541</sup> Mütesellimlik emri ile gelen kapı çıkadarına 2.500 guruş gibi oldukça yüksek bir meblağın Mora mütesellimi Silahtar Mehmet tarafından ödendiği görülür. **B.O.A., MAD**, No: 9997, s. 437, 18 Muharrem 1199 (1 Aralık 1784); Sivas'ta şehzade müjdesi getiren tatarlar verilen miktar 250 guruş idi. C. ÇAKIR, **a.g.t.**, s. 12.

<sup>542</sup> Menzil için 12 guruş tahsiline dair **Sinop Şer'iyye Sicili**, No: 86, s. 31, Hük. 2, 10 Rebiülevvel 1158 (12 Nisan 1745)

<sup>543</sup> Seferiyenin toplanması için Sinop'a gelen mübaşirin 15 günlük konaklama, taamiye ve tahsildariye ücreti 55 guruş idi. **Sinop Şer'iyye Sicili**, No: 86, s. 48b, Hük. 2, 15 Muharrem 1159 (7 Şubat 1746)

<sup>544</sup> **B.O.A., D.BŞM.d.**, No: 2305, s. 1, 1151 (1738).

<sup>545</sup> Vidin Muhafızı Ali Paşa'nın umurları için harcanan masrafları gösteren defter, **B.O.A., D. BŞM.d.**, No: 6051; Kastamonu Mütesellimi Hüseyin Ağa'nın çeşitli kaza ve nahiyelerden tahsil edeceği mal-ı maktu, 1193 senesi Antalya kazalarına isabet eden 1188 yılı itibariyle seferiye ve masraf kayıtları, **B.O.A., D. BŞM.d.**, No: 6051, s. 35, 36, 38, 39, 66; Halen Azak muhafızı olan mirimiran İbrahim paşa'nın Trabzon mutasarrıflığı zamanında 10 ay mütesellimi olarak görev yapan Halil Ağa, masraf hariç Paşa'ya 9 kese ödemede bulunmuştur. Hatta bu ödemenin 5 kesesi peşin olarak İbrahim Paşa'ya kalan 4 kese ise paşanın vekili olarak kapı kethüdasına yapılmıştı. **B.O.A., D.BŞM.**, Dos. Nr. 1943, Gömlek Nr. 26, 17 Ra 1129, (1 Mart 1717); Bin iki yüz on yedi senesi Receb'in beşinden Rebiülevvel altıncı gününe kadar Mütesellim Sururi Ahmet Efendi'nin tahsil ettiği ber mutad bedel-i tayyarat-ı muayenat; 16.000 guruş, boğça baha ve harc-ı bâb: 12.500 guruş olmak üzere toplamda 95.656 guruş tahsil edilmişti. **Diyarbakır Şer'iyye Sicili**. No: 356, s. 53, 1217 (1802).

<sup>546</sup> Domeke mütesellimi tarafından tutulan ve veliyünniam efendisinin 1140 yılı itibariyle hazine gelir-giderini gösterir defter, **B.O.A., D. BŞM.d.**, No: 1617, s. 16; Rakka Valisine mütesellim Süleyman Ağa'nın Safer ayında verdiği et, prinç, bulgur ve yağ gibi verdiği tayinat miktarları ile fiyatlarını gösteren 1 Safer 1153 (28 Nisan 1740) tarihli hesaplar, **B.O.A., MAD**, No: 3529, s. 1; Bin iki yüz on yedi senesi Receb'in beşinden Rebiülevvel altıncı gününe kadar Mütesellim Sururi Ahmet Efendi'nin tahsil ettiği ber mutad bedel-i tayyarat-ı muayenat; 16.000 guruş, boğça baha ve harc-ı bâb: 12.500 guruş olmak üzere toplamda 95.656 guruş tahsil edilmişti. **Diyarbakır Şer'iyye Sicili**. No: 356, s. 53, 1217 (1802).

<sup>547</sup> Hama Mütesellimi Ahmet Ağa zamanında 1 Safer 1185 (16 Mayıs 1771) ile Cemaziyelevvel 1105 (Ocak 1694) yapılan mesarifata dair tutulan defter, **B.O.A., D. BŞM.d.**, No: 6051.

mütesellimlerin bunları kayda geçirerek hem efendisini yapılan ödemelerden haberdar etmek hem de hesap döneminde bunları belgelemek kaygısı şeklinde ifade edilebilir.

Tüm bu değinilen esaslar çerçevesinde gerek hazeriye-seferiyeler ve gerek ise XVIII. yüzyılda uygulanmaya konan masraf defterleri (salyane defterleri), devletin malî yapısında ortaya çıkan sıkıntıları aşabilmek adına teamülde zaten varolan bazı uygulamaları yasal çerçeveye oturtma çabaları olarak algılanabilir.<sup>548</sup> Tüm bu çabalar ise aynî tahsilatların önemli bir yekün tuttuğu klasik vergi sisteminin tersine iltizam istemi ile birlikte sözkonusu uygulamalar, vergi sektörünün ve iktisadî yapının parasallaşması yolunda bir hız kazandırmıştır. Mütesellim ve ayan gibi kesimler ise etkili ve faal roller üstlenerek bu süreçte oldukça kârlı çıkan zümrelerin başında gelmiştir.

### 2.2.2. İltizam Sisteminin İşletilmesinde Mütesellimler

XVI. Yüzyıl sonundan itibaren artan enflasyonist baskılar ve tımarın bozulmasıyla birlikte sikke taşışları, geleneksel Osmanlı vergi sistemini alt üst etti. XVI. Yüzyıldan itibaren hissedilen nakit sıkıntısı, savaşlar nedeniyle sürekli artırılan ulufeli asker sayısı nedeniyle daha da dramatik bir hal aldı. Bu duruma çözüm olarak getirilen yöntemler iltizam sisteminin daha da yaygın bir hale getirilmesi ve nihayetinde 1695 tarihinden itibaren “*kayd-ı hayat*” şartıyla malîkâne sistemine geçilmesi idi.<sup>549</sup>

XVII. yüzyıl başlarından itibaren askerî zümre mensuplarının mültezim sınıfı içerisinde ağırlıkta oldukları görülmektedir.<sup>550</sup> Bir bütün olarak eyalet gelirlerini beylerbeyi iltizam ile deruhte edebilirdi.<sup>551</sup> İltizam sisteminin giderek genişlemesi hatta sancakların malîkâne olarak tevcih edilmesi, mütesellimleri sistem dâhilinde daha da etkin bir duruma getirmiştir.<sup>552</sup> Bu durumda eyalet veya sancak gelirlerini iltizam ile alan bazı sancakbeyi veya beylerbeylerinin kendileri mansıplarında olmadığı zamanlarda mukataalardan gelirlerini tahsil edecek kişinin sancağın idaresini devralan mütesellimler olacağı aşîkârdır.<sup>553</sup> Hatta bizzat

<sup>548</sup> CEZAR, “18. ve 19. Yüzyıllarda...”, s. 119.

<sup>549</sup> GENÇ, a.g.e., s. 101; İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)**, s. 104; Tımar uygulamasına ters düşecek şekilde uygulamaların oldukça erken dönemlerden itibaren başladığını belirten Kunt, bazı yöneticilerin haslarından bir kısmını zaman kısıtlaması olmaksızın “*ber vech-i çiftlik*” olarak ellerinde tutabildiklerini ifade etmektedir. KUNT, **Sancaktan Eyalete**, s. 88-91.

<sup>550</sup> GENÇ, a.g.e., s.105.

<sup>551</sup> Erol ÖZVAR, **Osmanlı Malîyesinde Malîkâne Uygulaması**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003, s. 17; Adana eyaleti bu yönde verilecek örneklerden biridir. ÇAKIR, a.g.e., s. 128.

<sup>552</sup> Yücel ÖZKAYA, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, A.Ü.D.T.C.F Yay., Ankara, 1977, s. 112.

<sup>553</sup> 1139 senesi Kirmanşah mukataaları mallarından zabıtlar zimmetinde kalan meblağın mütesellim marifetiyle tahsiline dair, **B.O.A, D. BŞM.**, No: 1598-A, 1141.1.10;

mütesellimlik görevinin iltizama konu olması, mütesellimlik görevinin sistemle bütünleştiğini göstermesi bakımından üzerinde durulması gereken bir konudur.<sup>554</sup>

Mütesellimlerin kendilerinin iltizam ile aldıkları mukataaları dışında sancaktaki diğer mukataaların da iltizama verilmesinden<sup>555</sup> veya mukataaların gelirlerinin azalmaması<sup>556</sup> gibi durumlardan da sorumlu oldukları görülmektedir. Bu görevleri kapsamında mütesellimlerin sancakta iyi gelir getiren mukataaları üzerlerine aldıkları<sup>557</sup> veyahut kendi akraba ve yakın çevrelerine iltizama verdikleri tespit edilmektedir.<sup>558</sup> Yine Diyarbakır mütesellimi Şeyh-zade İbrahim gibi bazı sancaklarda mütesellimlik görevini ele geçirenler, idarî görevleri vasıtasıyla aynı anda hem voyvodalık hem de cizyedarlık gibi iyi gelir getiren diğer malî görevleri de bünyelerinde toplama imkânını bulabilmekteydiler.<sup>559</sup>

Mütesellimlerin malî yetkileri kapsamında bir başka nokta ise bakaya kalan aidat ve vergilerin tahsil edilmesiyle ilgiliydi. 1763'ten beri Kayseri cizyedarlarının üzerinde kalan paraların Hazine-i Amireye gönderilmesi için Mütesellim Zennecizade Mehmet'in<sup>560</sup>, ve İçel sancağında Selendi (?) mukataası mukataası ile adet-i ağnam mukataası bedellerinin sahiplerinden tahsil edilip hazineye irsali için mütesellim Seyid Ahmet'in<sup>561</sup> görevlendirilmesi

<sup>554</sup> Eski Mısır Valisi Mehmet Paşa, eski Cidde Valisi Halil Paşa ve Genç Mehmet Paşa-zade İbrahim'in iştiraken ber vech-i malikane mutasarrıf oldukları Hamit sancağı mütesellimliği Hasan Ağa'ya ihale edilmiş iken ba emri-ali görevinden alınan Hasan yerine görevin mal ve kalemiyesini vermek şartıyla ayandan Mehmet'e ihale edilmesine dair, **B.O.A, K.K.d., Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi, Mütesellimlik Defteri**, No: 7510, s. 10, Hük. 4, Evâil-i Cemaziyelahir 1199 (11 Nisan 1785); Sivas mütesellimliğinin ihale edilmesine dair, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 214, Gömlek Nr. 11763, 29 Zilhicce 1218 (10 Nisan 1804).

<sup>555</sup> Balıkesir müteselliminin Aydın muhassıllığı kaleminden Bergama, Elekçiyan, Yurtdağı ve Karesi sancağı mukataalarını 1182 senesinden 1186 senesine kadar olan süreçte iltizama vermemesi üzerine Balıkesir Kadısına ve Mütesellimine gönderilen emirde; "...sen ki kapıcıbaşı-i mumailihsin mukateyn-i mezbureyni 87 senesine mahsuben tarafından iltizam ve bedel-i iltizamı muhassıllık hazinesine teslim eylemeğe müsaraad eylesin..." denilerek sözkonusu mukataaların bir an önce iltizama verilmesi istenmekteydi. **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 230, Gömlek Nr. 9603, 20 Rebiülevvel 1188 (31 Mayıs 1774); Manisa hassından olan Horos adlı köyden hasılatın toplanması, Mütesellim Mahmut Ağa tarafından Veli Bey'e iltizam verilmişti. **ULUÇAY, a.g.e.**, s. 279.

<sup>556</sup> Alaşehir ahalipleri, ihtiyaçları olan tuzu İzmir memlehasından satın almaları gerekir iken başka yerlerden Alaşehir'e tuz nakli nedeniyle İzmir memlehanesi mukataa bedelinin azalması üzerine Saruhan sancağı Mütesellimi Kara Osman-zade Mehmet'in bu duruma engel olmasına dair 15 Cemaziyelahir 1198 (6 Nisan 1784) tarihli emir gönderilmişti. **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 747, Gömlek Nr. 19331, 20 Rebiülevvel 1188 (31 Mayıs 1774).

<sup>557</sup> Eski Mütesellim Halil ve avanelerinin bacc-ı Pazar ve diğer iltizamları zabtettiklerine dair Adana ihtisap ve Karataş İskelesi mukataalarına iştiraken mutasarrıf olan Tersane Emni Mehmet Emin Efendi'nin tahriri, **B.O.A, C. ML**, Dos. Nr. 339, Gömlek Nr. 13938, 29 Receb 1204 (14 Nisan 1790).

<sup>558</sup> 1200 yılından 1209 yılına kadar Adana eyaleti Mütesellimi Mir Ahmet Hasan'ın biraderi ve amcası oğlu üzerinde iştiraken Adana, Sis ve Tarsus Yörükleri mukataasının olduğuna dair; **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 303, Gömlek Nr. 80; **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 303, Gömlek Nr. 64.

<sup>559</sup> Gönderilen 12 Safer 1202 (23 Kasım 1787) tarihli fermanında; "...siz ki Diyarbakır'ın eşraf ve zabitan ve umumen voyvodalık-i mezburun tahsil-i emval-i miriyesi hususunda kapıcıbaşı-i mumailiye min küll'il-vücuha muavenet ve müzaheret eylemeniz için tenbihen ve izaheten işbu ferman-ı alıšan ısdar ve irsal olunmuştur ..." denilerek halen Diyarbakır mütesellimi ve voydosu ve cizyedarı olan Şeyh-zade İbrahim'e gelirlerin toplanmasında mahalli memurların yardım etmeleri istenmiştir. **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 748, Gömlek Nr. 30500.

<sup>560</sup> ÖZKAYA, "XVIII. Yüzyılın İkinci...", s. 202; Yine Kütahya Müteselliminin 1104 senesine mahsuben Kütahya cizyedarı Hancı-zade Ahmet'in zimmetinde kalan meblağın tahsil edilmesine dair, **B.O.A, AE.SAMD II**, Dos. Nr. 14, Gömlek Nr. 1600, 18 Zilkade 1106 (30 Haziran 1695).

<sup>561</sup> 1210-1211 yıllarına mahsuben İçel sancağında Selendi (?) mukataası ile adet-i ağnam bedeli taksitlerini hazineye ödemeyen mutasarrıflardan toplam 10.417 guruşluk borcun eda ettirilip mübaşire teslimen hazineye

gibi örnekler konuyla ilgili olarak zikredilebilir. Bununla birlikte mütesellimler, mukataa sahipleri veya hissedarları mukataalardan gelirlerini çeşitli gerekçelerle tahsil edemedikleri durumlarda vergilerin veya gelirlerin toplanmasında yardımcı olmaları için zaman zaman görevlendirilmişlerdir.<sup>562</sup> Örneğin, Mehmet Emin ve Mehmet Muhtar adlı kişilerin uhdesinde olan Karaman eyaleti ağnam bedelleri ile diğer mukataa gelirlerini tahsil etmesi için görevlendirilmiş olan İsmail Efendi'ye ahalinin karşı çıkması nedeniyle Karaman Müteselliminin devreye girip ilgili vergileri tahsil etmesi istenmişti.<sup>563</sup> Yine Hamit damga mukataasını deruhte eden kişi, 1104 yılı gelirini tahsil ederken muhalefet ile karşılaştığından konuyla ilgili Hamit Mütesellimine ve kadısına hitaben ferman gönderilmesini talep etmekteydi.<sup>564</sup> Mukataalar dışında sancak veya kazalardan hazine adına toplanan vergilerin tahsilinde de benzer sorunlarla karşılaşıldığı takdirde aynı şekilde mütesellimlerden yardımcı olmaları istenmekteydi.<sup>565</sup>

Yukarıda değinilen örneklerde mütesellimlerin oynadıkları rol, doğrudan vergi tahsildarı olarak değil de hazinenin vergi alacağını tahsil edilmesi aşamasında devreye giren görevliler olarak algılanmalıdır. Bakaya kalan mukataa ödemelerinin tahsili konusunda mukataa sahiplerini zorlamak için Sultanönü müteselliminin yaptığı gibi mütesellimler zaman zaman hapis yöntemine başvurmaktan çekinmemişlerdir.<sup>566</sup> Bunun dışında ölen voyvoda veya diğer devlet görevlilerinin üzerinde kalan bakayaların ve borçların ödenmesinde yardımcı olmaları yönünde mütesellimlere zaman zaman emirler gönderilmiştir.<sup>567</sup>

Mukataaların toplanamayan gelirlerinin tahsil edilmesinde veya miriye olan borçlarının ödenmesinde etkin olan mütesellimlerin kendilerinin neden oldukları birtakım suistimaller yaşanmaktaydı. Söz konusu suistimaller daha çok mukataa gelirlerini sahipleri

---

irsali konusunda Mütesellim Seyit Ahmet'in tahrirati, **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 488, Gömlek Nr. 19894, 24 Cemaziyelahir 1211 (25 Aralık 1796).

<sup>562</sup> 1201-1202 yıllarına mahsuben adalar denizinde tahsil edilemeyen enfiye mukataası malının mütesellim, voyvoda ve mutasarrıflar tarafından toplanmasına dair, **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 217, Gömlek Nr. 8956, 29 Zilhicce 1203 (20 Eylül 1789).

<sup>563</sup> Karaman Mütesellimi Osman'dan vergileri toplayıp görevli mübaşire teslim etmesi istenmekteydi. **B.O.A, C..ML**, Dos. Nr. 572, Gömlek Nr. 23412, 9 Cemaziyevvel 1209 (2 Aralık 1209).

<sup>564</sup> **B.O.A, AE. II AHMED**, Dos. Nr. 3, Gömlek Nr. 242, 20 Ramazan 1104 (25 Mayıs 1693);

<sup>565</sup> İlbasan sancağında mal-ı miri tahsili için mübaşir gönderilmesine rağmen halen tahsilâtın yapılamadığından mütesellim ve kadıların birlikte hareket etmeleri için 7 Cemaziyevvel 1087 (18 Temmuz 1676) tarihinde ferman gönderilmiştir. **B.O.A, MAD**, No: 2825, S. 127, Hüküm: 3.

<sup>566</sup> İnönü mukataasının mutasarrıfı El-hacc Ramazan Ağa 'nın gayr-i ez teslimat ve havalat 8.378,5 guruş 5 akçe borcu olduğundan bu borcun ödenmesi için Sultanönü Mütesellimi Seyit İsmail, Ramazan Ağa'yı hapsedip borcu tahsil etmiştir. **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 579, Gömlek Nr. 1, 10 Muharrem 1216 (23 Mayıs 1801); Abdülinam'ın Maraş bedelini 1085 yılına mahsuben tahsil edip göndermesi gerekir iken işi aksattığından Maraş Kadısı ve Müteselliminin bir an önce celb ve tahsil ettirmesi eğer karşı çıkar ise Maraş Kalesi'nde hapsedilmesine dair, **B.O.A, MAD**, No: 2825, S. 1205, Hüküm: 2, 16 Şevval 1087 (22 Aralık 1676).

<sup>567</sup> Diyarbakır voyvodası iken ölen Karayazıcı Mustafa'nın zimmetinde kalan alacak-vereceklerin terekesinden ödenmesi konusunda Diyarbakır Kadısı ve Mütesellimine gönderilen hüküm, **B.O.A, MAD**, No: 2973, s. 8, Hüküm: 1, 21 Zilhicce 1123 (30 Ocak 1712); Aynı konuyla ilgili olarak Çankırı Kadısı ve Mütesellime hitaben gönderilen emre dair, **B.O.A, MAD**, No: 2973, s. 29, Hüküm: 3.

yerine mütesellimlerin kendi adlarına tahsil etmeleri<sup>568</sup> veya mukataa ahalisine haksız muameleleri<sup>569</sup> ile ilgili örneklerdi. Aslında mütesellimlerin bu gibi uygunsuz hareketlerinden sadece mukataa sahipleri değil vakıf ahalileri veya mütevellileri de sık sık benzer durumlardan yakınmaktaydılar.<sup>570</sup> Nitekim mütesellimlerin bu yöndeki eylemleri vergiye konu olan mal ve hizmetleri üretecek olan reayanın bazen yerlerini yurtlarını terk etmelerine yol açtığından<sup>571</sup> yıkıcı sonuçlara neden olan bu durumların önlenmesine çalışılmıştır.<sup>572</sup> Bazı durumlarda ise ahali, vergiden muaf olabilmek adına tekâliften muaf bölgelere göç etmekteydi.<sup>573</sup> Nihayetinde göç eden bu kesimler, gittikleri yerlerde vergi defterlerine kayıt olmadıkları takdirde bu hem malî hem de üretim açısından kayıp anlamına gelmekteydi.

Osmanlı malî sisteminde sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri, kale ve garnizonlarda görevli asker maaşlarının, İstanbul ve ordu için ihtiyaç duyulan malların ücretlerinin veya imar masrafları gibi giderlerin havale suretiyle karşılanması idi. Bu uygulama, vergi veya

<sup>568</sup> Tersane Emimi Mehmet Emin Efendi gönderdiği 29 Receb 1204 (14 Nisan 1790) tarihli tahrirde; Adana İhtisap mukataası ile Karataş İskeleye mukataasının 1202-1203 yıllarına mahsuben mütesellimlerin ellerinde olduğundan iltizamına kimsenin yanaşmadığı kendisinin de iştiraken mutasarrıf olduğu bu mukataalardan hissesine 18.000 guruş düşmesi gerekir iken buraları zabteden eski Mütesellim Halil ve avanelerinin ancak 6.000 guruş irsal eyledikleri, iki yıldır tahsil edemediği gelirini almak için ferman talebinde bulunmaktaydı. **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 339, Gömlek Nr. 13938; Sadrazamla müştereken ber vech-i malîkane uhdelerinde olan Muraderli ve tevbii mukataaların aşarını Menteşe Mütesellimi Hasan Çazuş-zade Ebu Bekir Ağa tarafından gönderilen subaşi ve adamlarının tahsil etmesi nedeniyle uğradıkları haksızlığın giderilmesi için ferman talebine dair Divan-ı Haveceğandan Mustafa tarafından gönderilen tahrirat, **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 441, Gömlek Nr. 17793, 29 Rebiülahir 1205 (5 Ocak 1791);

<sup>569</sup> Karaman Valisi'nin mütesellimi Zeynelabidin'in Esmâ Sultan'a ait haslardan Esbkeşan mukataası ahalisinden menzil bargiri vermedikleri gerekçesiyle 160 guruş, esbkeşan reyalığından çıkarma tehditiyle de 200 guruş aldığı eğer mütesellim cezalandırılmaz ve şimdiki dek haksız yere aldığı akçeler geri verilmez ise mukataanın harap olacağına dair Vezir Feyzullah Paşa'ya ve Konya naibine gönderilen 13 Şaban 1181 (4 Ocak 1768) tarihli ferman, **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 38, Gömlek Nr. 1731; Bursa'da Mihaliç ve Kirmasti kazalarına bağlı mukataa köylerine eminler ve mütesellimler tarafından müdahalelerde bulunulmaması yolunda Mehmet Pehlivan tarafından ferman talebi, **B.O.A, AE. SAMD. II**, Dos. Nr. 5, Gömlek Nr. 414, 22 Cemaziyelahir 1103 (11 Mart 1692); Beyşehir mütesellimi İbrahim'in, zeamet olan Afşar, İncesu ve Çukurovan köylerinden haksız yere yiyecek ve 25.000 akçe kaftan baha ve takalif-i şakka adlarıyla para alması, **SOYUCAK, a.g.t.**, s.128.

<sup>570</sup> Bursa müteselliminin, sancak ve kazalardaki Şehzade Evkafı'na ait köylerden tekalif-i şakka aldığı, ve diğer müdahalelerinin önlenmesine dair Müteveli Mahmud'un ferman talebi, **B.O.A, AE.SAMD.II.**, Dos. Nr. 4, Gömlek Nr. 306, 22 Cemaziyelahir 1103 (11 Mart 1692); Gemlik kazasında, Sadrazam Seyit Mehmet Paşa evkafından olan bir köyden Bursa Mütesellimi Hacı Hafız'ın kan oldu gerekçesiyle tahsil ettiği paranın kendilerine iade edilmesi için köy ahalisinin arzuhalleri, **B.O.A, C.ADL**, Dos. Nr. 22, Gömlek Nr. 1324, 23 Zilhicce 1198 (7 Kasım 1784).

<sup>571</sup> Lefkoşe Kadısı ve Muhassılı gönderdikleri arzlarda bundan önce görev yapan vali ve mütesellimlerin mal-ı miri tahsili bahanesiyle türlü zulümlerde bulunmaları sonucunda Kıbrıs adası ahalilerinin yerlerini terk ettiklerinden işlerin aksadığı, vergi muafiyeti fikriyle göçlerin devam ettiğini bildirmekteydiler. Bunun önlenmesi için Adana, Mersin, Tarsus, İçel, Payas ve Alaiye sancakları kadılarına gönderilen hükümde; göç edenlerden 10 sene zarfında avarız hanesine kaydolanların dışında geriye kalanların yerlerine geri gönderilmeleri emredilmekteydi. **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 403, Gömlek Nr. 16539, 17 Cemaziyelahir 1134 (4 Nisan 1722); **ÜREKLİ, a.g.t.**, s. 194.

<sup>572</sup> 10 Cumadelahir 1207 (23 Ocak 1793) tarihli fermanında eskiden beri serbestiyet üzere idare edilen Karahisar-ı Şarki mukataası 1208 senesine mahsuben Hafız Mehmet Emin Ağa'ya verildiğinden vezir, mir-i miran ve mütesellim gibi görevlilerin mukataaya müdahalelerinin menedildiği bildirilmekteydi. **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 471, Gömlek Nr. 19183.

<sup>573</sup> Teke Mütesellimi, Antalya Kalesini muhafaza şartıyla vergiden muaf olabilmek amacıyla çok sayıda hanenin Eğridir kazasına göç etmesi nedeniyle vergi tahsilinin neredeyse imkânsız bir hale geldiğinden sözkonusu muafiyetin kaldırılmasının gerektiğini bildirmekteydi. **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 51, Gömlek Nr. 2372, 7 Rebiülahir 1167 (1 Şubat 1754).

iltizam gelirlerinden sözkonusu masrafların karşılanıp taksitlerin ödenmesi esnasında yapılan ödemelerin ibraz edilmesi esasına dayanmaktaydı.<sup>574</sup> Mütesellimler, bizzat bu görevlerin yerine getirilmesinden sorumlu olduklarından ilgili prosedürün yürütülmesinde muhatap alınmaktaydı.<sup>575</sup> Bazen aynî olarak talep edilebilen malların da tedarik edilip gönderilmesi aşamasında mütesellimlerin etkin oldukları görülür.<sup>576</sup>

Sonuç olarak iltizam sisteminin genişlemesiyle birlikte bu yolla zenginleşen ve güçlenen nüfuzlu kimseler, giderek “kapıcıbaşı”, “ağa”, “bey”, “paşa” ve hatta “vezir” gibi ünvanları alarak Osmanlı yönetici sınıfına dahil olmaya, XVIII. Yüzyıldan itibaren ise mütesellimlik, voyvodalık, muhassıllık veya sancak mutasarrıflığı gibi görevleri ele geçirmeye başladılar.<sup>577</sup> Bu aslında kısmen malîkane sisteminin süreç içerisinde ortaya çıkan sonuçlarından kısmen de merkezin idarî ve askerî ihtiyaçlarından kaynaklanan bir durum idi. Böylelikle mütesellim ve diğer kesimlerin ellerinde bulundurdukları fiili güç, getirildikleri bu idarî görevler sayesinde resmi bir hüviyet kazandı.

<sup>574</sup> Mukataa mültezimleri, havalede belirlenen miktarı ödedikten sonra sarf vesikası olarak bu havaleyi kullanırdı. H. İNALCIK, “İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul, 1996, s. 28; Akdeniz kıyılarını muhafaza için gezen gemilerin mürettebat aylıklarının, 22.250 guruşu Sakız muhassıllığı ve diğer mukataatalardan ber vech-i ocaklık olarak kalan miktarın ise havaleten ita olunageldiğine dair, **B.O.A, D. SLY**, Dos. Nr. 33, Gömlek Nr. 27, 26 Muharrem 1204 (16 Ekim 1789); Eğriboz kalesindeki topçuların mevaciblerinin verilmesi için Eğriboz Mütesellimi Mehmed Emin Ağa'ya verilen emir, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 526, Gömlek Nr. 21951, 8 Zilhicce 1214 (3 Mayıs 1800); Yine aynı şekilde Van Kalesi muhafızlarının mevaciblerinin verilmesi için Muş Mütesellimi Maksud Paşa ile Muş ve Bitlis Kadılarına gönderilen ferman, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 1083, Gömlek Nr. 47741; 6 Ramazan 1198 (24 Temmuz 1784); Rusya'ya karşı Nevruzda İsmail'de toplanacak askerîn ulufe ve mühimmat paralarına dair Menteşe Mütesellimi ile birlikte Saruhan kadılarına, , İçel ve Edirne ayanlarına yazılan 25 Zilkade 1191 (25 Aralık 1777) tarihli hüküm, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 1016, Gömlek Nr. 44542;

<sup>575</sup> Sefer için ihtiyaç duyulan 500 kıta kelek kerestesinin ücreti olarak 1.800 guruşun Diyarbakır hazinesinden verilmesine dair Diyarbakır kadısına, defterdarına ve mütesellimine gönderilen 5 Zilkade 1048 (10 Mart 1639) tarihli hüküm, **B.O.A, MAD**, No: 3443, s. 88, Hüküm: 1, 5 Zilkade 1048 (10 Mart 1639); Selanik ve Tırhala sancaklarına arpalık olan mutasarrıf olan kişinin Enderun-i Hümayun hazinesinden borçlandığı 133.000 akçeden 60.000 akçesi Tırhala mütesellimi yedinden sefer için Selanik'ten gönderilecek develerin masrafları olarak Şarban Yakup'a ödenmesine dair, **B.O.A, MAD**, No: 2825, s. 147, Hüküm: 2, 13 Muharrem 1088 (18 Mart 1677);Kefe kalesinde görev yapan askere ocaklık olarak tahsis edilmiş Kefe'nin Şem-i Asel Mukataası'ndan Mütesellim Mehmed Ağa'nın 390 guruş mevaciblerini zorlukla tahsil ettiğinden mevaciblerinin marifet-i şerle tahsili için Kefe Kadısına ve Paşasına emir gönderilmesine dair kale azebanının istidaları, **B.O.A, İ.E.ASK**, Dos. Nr. 35, Gömlek Nr. 3145, 17 Zilkade 1107 (18 Haziran 1696).

<sup>576</sup> Tophanede dökülecek toplar için Gümüşhane madeninden ocaklık olarak gönderilecek 11.212 vukiyye nühasın Gümüşhane maden Emimi Keskin İsmail'in zimmetinde kaldığından sözkonusu nühasın gönderilmesine dair Trabzon Kadısına ve Mütesellimine 11 Cemaziyelevvel 1123 (27 Haziran 1711) tarihli hüküm, **B.O.A, MAD**, No: 2973, s. 25, Hüküm: 1; Aynı hükmün bu defa Gümüşhane Kadısına ve Mütesellimine hitaben gönderilmesine dair, **B.O.A, MAD**, No: 2973, S. 127, Hüküm: 2, 11 Cemaziyelevvel 1123 (27 Haziran 1711).

<sup>577</sup> ŞAHİN, **a.g.t.**, s. 22;

## 2.3. ADLİ GÖREVLERİ

### 2.3.1. Osmanlı Adli Sisteminde Mütesellimlerin Yeri

Osmanlı Devlet anlayışında adaletin sağlanması, hükümdarın meşruiyetini sağlayan en önemli etkenlerden biri olduğu için Sultanın iktidarının devam etmesi ancak adil kanunlar koyması ve bunları uygulayabilmesi ile mümkün olabilirdi. Bu nedenle yönetimindeki ahalinin her türlü zulüm ve haksızlıktan korunması sultanın temel vazifesi idi.<sup>578</sup> Adaletin tecelli edeceği yer niteliğindeki kadı mahkemeleri, Osmanlı ülkesinde her türlü olayla ilgili ceza-hukuk veya konu ayrımı yapılmaksızın yaşanan yargısal ihtilafların görüldüğü ve çözüme kavuşturulduğu yerlerdi.<sup>579</sup> Adaleti işlevsel kılan bu mahkemelerin dışında şikâyetlerin dinlendiği bir başka yer ise eyalet merkezlerinde beylerbeyi başkanlığında kurulan ve kadıların da katıldıkları divan toplantılarıydı. İdari işler, eyalet divanlarının asli görevi olmakla birlikte aynı zamanda ahalinin şikâyetlerini sunduğu ve karara bağlandığı kurumlar olarak yargı işlevi de görmekteydiler.<sup>580</sup>

İdari mekanizmasını adli ve idarî yetkilerin ayrılığı prensibi üzerinde şekillendiren Osmanlı Devleti, kuruluş dönemlerinden itibaren bu dengeye dikkat etmiş ve taşra teşkilatını bu temel üzere inşa etmiştir. Nitekim yeni bir yer fethedildiğinde idarî alanda yapılan ilk icraatlardan birinin o yere sancakbeyi ve kadının atanması olduğu Osmanlı kroniklerinde sıklıkla dile getirilmekteydi.<sup>581</sup> Sultanın icraî otoritesini temsil eden sancakbeyi, hukuki ve adli otoriteyi temsil eden kadıdır. Devlet bu iki görevlinin yetki alanlarının, birinin diğerinin yetkisini tamamlayıcı ya da dengeleyici ince çizgilerle belirlenmesi ve bu dengenin sürdürülmesi konusunda oldukça titiz davranmaktaydı. Bu durumun en iyi gözlemlendiği

<sup>578</sup> Ayrıca adaletin gereği olarak ahalinin şikâyetlerini gidermek için sorunlu bölgelere, belgelerde “*Mehayif Müfettişi*” olarak addedilen güvenilir kadılar gönderilmekte ve şikâyete konu olan sorunlar giderilmeye çalışılmaktaydı. Bununla birlikte XVI. yüzyıla kadar eyalet ve sancaklarda merkezden veya eyaletlerden tahkiki gereken bir konuyu araştırmak veya teftişini yapmakla görevli seyyar toprak kadıları mevcuttu. İ. Hakkı UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, T.T.K.Yay., Ankara, 1988, s. 127-128.

<sup>579</sup> Prensip olarak devlet başkanına ait yargı yetkisinin tüm ülkede uygulanmasının imkân dâhilinde olmaması nedeniyle bu yetki, atayacağı kadılar tarafından hayata geçirilecekti. Mustafa ŞENTOP, “*Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi*”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*”, S. 1, 2006 (Bahar), s. 87; A. MUMCU, *Divan-ı Hümayun*, s. 139.

<sup>580</sup> Çalışma şekli bakımından Divan-ı Hümayun'a benzeyen eyalet divanlarının verdiği karardan memnun kalmayanlar, İstanbul'daki Divan-ı Hümayun'a şikâyetlerini iletebilirlerdi. Ç.ÜÇÖK v.d., *a.g.e.*, s. 229; Orhan KILIÇ, kadıların eyalet divanına katılıp katılmadıkları konusunun net olmadığını ileri sürmektedir. Orhan KILIÇ, “*Beylerbeylikler / Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Melikler (1362-1799)*”, *Türkler*, Y.T.Y., c. IX, Ankara, 2001, s. 889; Özer Ergenç ise kadıların gerektiğinde divan toplantılarına katıldığını belirtir. ERGENÇ, *XVI. Yüzyılda Ankara...*, s. 65; Mehmet Ali ÜNAL, “*Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı*”, *Osmanlı*, c. VI, Y.T.Y., Ankara, 1999, s. 113; Aslında Osmanlı taşra idaresi göz önüne alındığında sancakbeyi ile kadı arasındaki yetki alanlarının birbirlerini dengeledikleri ve yeri geldiğinde sahip oldukları bu yetkileri diğerine karşı bir denetim vasıtası olarak kullanmaları nedeniyle kadıların bu eyalet divanlarına katılmaları sisteme tezat bir durum değildir.

<sup>581</sup> İbn Kemal, *a.g.e.*, VII. Defter, s. 236; Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, (Hzl. Kemal YAVUZ-M.A.YEKTA SARAÇ), K Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 63; NEŞRİ, *Kitab-ı Cihan-nüma*, c. I, s. 163; Böylelikle Sultanın iktidarı daha alt kademelere ulaşmaktaydı. ITZKOWITZ, *a.g.e.*, s. 79.

alanlardan biri hem kadıya hem de ehl-i örf'e hitaben gönderilen emirler<sup>582</sup>, bir diğeri ise adli sürecin işletilmesi idi.<sup>583</sup>

Şüphesiz adli sürecin işletilmesinde şikâyet mekanizmasının sağlıklı bir şekilde yürütülmesi, ehl-i örf ile yönetilenler arasındaki ilişkinin bekası için de önem arz etmekteydi. Haksızlığa uğrayan herkes beylerbeyinin divanına başvurabilmekteydi. Bu durumda beylerbeyi, şikâyetçinin olduğu sancağın beyinden ve kadısından kovuşturma istemekte ya da sancakbeyinin kapısından birini mübaşir tayin ederek kadı aracılığıyla sorunun çözümlenmesini isteyebilirdi.<sup>584</sup>

Mütesellimlik kurumunun ortaya çıkışı ve gelişmesi ile ahalinin ehl-i örf taifesinden olan mütesellimlere de benzer taleplerde buldukları görülmektedir. Aslında bu, devam edegelen bir teamülün uygulanması olup öncesinde beylerbeyi ya da sancakbeyine götürülen taleplerin artık sancakta en yüksek idarî ve askerî yetkili olan mütesellimlere iletilmesiydi. Bu çerçevede 12 Haziran 1798'de Veli oğlu Mehmed, Osman'ın kızını iğfal ettiği gerekçesiyle Niğde mütesellimi Seyyid Süleyman Ağa'ya başvurmuş ve mütesellim iddia üzerine mübaşir tayin etmiştir.<sup>585</sup> Burada sorunun kadıya intikal ettirilmesi işi mütesellimin adamı vasıtasıyla gerçekleşecektir. Bu nedenle bazı sorunların kadıya iletilmesi yani adlî sürecin başlatılması için mütesellimlere iletilen bu tarz şikâyetler önemli idi.<sup>586</sup> Bununla birlikte Gergis vakfı ile ilgili davanın mütesellim sarayında sonuçlandırılması örneğinde olduğu gibi bazı davaların mütesellim sarayında görülmesi ise şikâyet halinde beylerbeyi divanlarında adli konuların görülmesi teamülünün bir uzantısı olarak algılanabilir.<sup>587</sup>

<sup>582</sup> Emirlerde hem kadıya hem de ehl-i örf'e hitap edilmesini İnalçık, sorunun otorite zincirine tabii kılınma isteği olarak açıklarken Türk Hukuk Tarihi adlı eserde idarenin, ellerinde askerî güç bulduran kesime karşı her zaman temkinli yaklaştığını ve yöneticilere gönderdikleri buyrukları kadınlara da göndererek bir denetleme mekanizması sağladığı savunulur. İNALCIK, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk...**, s. 54; ÜÇÖK v.d, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 231. Bu yöntemin izlenmesinde her iki durumun da etkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle merkezi gücün zayıflamasına paralel olarak idarenin, askerî güç bulduran yöneticileri denetim altında tutma isteği XVII. Yüzyıldan itibaren giderek artmıştı.

<sup>583</sup> Kadının kararları ancak sözkonusu ehl-i örf tarafından uygulanabilirdi. Bkz. İNALCIK, "*Türk Tarihinde Türe ...*", s. 168.

<sup>584</sup> ERGENÇ, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, s. 66.

<sup>585</sup> Mahkeme kaydında Osman'ın siyaset-i darble cezalandırıldığı görülmektedir. Cemal GÜVEN, **XVIII. Yüzyıl Sonlarında Niğde-Bor Bölgesinin Sosyal Kültürel Malî İktisadi ve Askerî Durumunun Tahlili (387 No'lu Bor Şerhiye Sicil Defterine Göre M.1794-1800)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1996, s. 74.

<sup>586</sup> Konuya dair oldukça erken tarihli bir örnek bu noktada zikredilebilir. Buna göre; 1593-1594 tarihinde Anadolu beylerbeyi Kaymakamı Mehmet Çavuş tarafından Anadolu Kadısına gönderilen bir mektupta tüccarlar arasındaki alacak verecek davası için görevlendirdiği Nurullah adındaki adamıyla birlikte meselenin çözümlenmesi istenmiştir. ERGENÇ, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, s. 66.

<sup>587</sup> Birecik'te Gergis Vakfı ile İlgazi mütevellileri arasında öşür ile ilgili bir davanın mütesellim vekili sarayında sonuçlandırıldığına dair belge için bkz: **B.O.A, C.EV.**, Dos. Nr. 218, Gömlek Nr. 10.870, 15 Safer 1175 (15 Eylül 1761). Burada mütesellimlerin yerine bakan vekillerin de adlî konularda mütesellimler ile aynı yetkilere sahip oldukları tespit edilmektedir.



Diğer yandan idarî anlamda yaşanan sorunların çözümlenmesi için merkezden mütesellimlere bir takım emirler gönderildiği tespit edilmektedir. Bu doğrultuda Larende ayanı ve voyvodası olan Zeynelabidin-zade Abdurrahman Ağa ile Deyula (?) ahalipleri arasında vuku bulan davaların Konya mütesellimi tarafından görülmesi için merkezden gönderilen emir üzerine mütesellim davanın çözümlendiğine dair 9 Receb 1197 (10 Haziran 1783) tarihli merkeze bir arzuhal göndermiştir. Bununla ilgili bir başka örnek 1765-1766 yıllarına ait Kayseri cizye vergilerinin bir kısmını ödemeyen Cizyedar Hüseyin ve Ahmet'ten bu paranın alınması ve davalarının görülmesi işi için Mütesellim Zenneci-zade Mehmet görevlendirilmesiydi.<sup>588</sup> Bazı durumlarda mütesellimlerin bir takım şahsi alacak veya devlet memurları aleyhine açılan davalarda mahkemede hazır bulunmaları gerekebilirdi.<sup>589</sup> Yine sancakta en çok sorun yaşanan konulardan biri olan dirliklerle ilgili merkeze iletilen şikâyetlerin giderilmesi için merkezden gelen emirler doğrultusunda kadı ve mütesellimin ortak hareket etmeleri gerekmektedir.<sup>590</sup> Buna göre mütesellimlerin, idarî sorunlar karşısında yetkileri gereği yaşanan sıkıntıların çözümlenmesinde etkili oldukları söylenebilir.<sup>591</sup>

Mütesellimlerin kazalarda yaşanan adli sorunların çözümü konularında da yetkilerini kullandıkları görülür. Nitekim Karaman Beylerbeyinin mütesellimi tarafından Bayburt kazasına bağlı Beğdiği'ne mübaşir tayin edilen Halil Bey mübaşeretiyle aynı köyden bir ahalinin üç kişi hakkında açtığı hırsızlık davasının sabit olmadığını gösteren 10 Nisan 1676 tarihli mahkeme zabtı buna dair örneklerden biridir.<sup>592</sup> Burada söz konusu uygulama, iddiaların doğru olup olmadığının tahkiki idi. Yine yargılama aşamasında ihtilaflı sorunların giderilmesi için sık sık bu tarz tahkikatların yapıldığı bilinmektedir. Örneğin 29 Temmuz 1655'de Ankara sancakbeyi İbrahim'in mütesellimi Yusuf Ağa, Ayaş kazasına tabii Bayram karyesinde Abdi bin Abdulkerim'in eşini dövdüğüne dair davanın teftişi ve takibi için Ali

<sup>588</sup> ÖZKAYA, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında...”, s. 202;

<sup>589</sup> YAMAN, **a.g.m.**, s. 84;

<sup>590</sup> Yeniçeri Ocağı piyadelerinden Hüseyin'in arzında belirttiğine göre Teke sancağında Eskihsar nahiyesinde mutasarrıf olduğu çiftliğe Seyit Ömer müdahale etmekteydi. Bu müdahalelerin önlenmesi yolunda Teke sancağı naibine ve mütesellimine Evâsıt-ı Zilhicce 1163 (15 Kasım 1750) tarihinde hüküm gönderilmiştir. **B.O.A., Anadolu Ahkam Defteri**, No: 1, s. 375, Hük. 2; Benzer şekilde ber vech-i malikane mutasarrıf olduğu Kastamonu mir-liva haslarından bir kısmına müdahalelerin önlenmesi için başvurusu üzerine Kastamonu Kadılarına ve Müesellimine hitaben Evâsıt-ı Muharrem 1164 (14 Aralık 1750) tarihli hüküm gönderilmiştir. **B.O.A., Anadolu Ahkam Defteri**, No: 1, s. 393, Hük. 1.

<sup>591</sup> “Larende ayanı ve voyvodası olan Zeynelabidin-zade Abdülrahman Ağa'nın Deyule (?) hususu için bi'l-ferman-ı ali der aliyeye ihzardan af ve güherçileyi tamamen baruthane-i amireme teslim müsararat ve Deyule ahalipleriyle miyanelerinde olan makule dair davalarının mütesellim-i mumaileyh marifetiyle rüyet olunmasını havi sadır olan emr-i ali mucibince ahali-i mezbure ile beynlerinde vuku bulan davaları fasl ve müsalahe bulunduğu mütesellim-i mumaileyh bir kıta arzuhalini tahrir eder.”, **B.O.A., C.ADL**, Dos. Nr. 30, Gömlek Nr. 1808; İnebolu İskeleyi sakinlerinden Altıkulaçoğlu Hüseyin'in öncesinde İnebolu mahkemesinde görülen davasının Küre-i Nühas mahkemesinde görülmesine dair merkezden gelen emir üzerine Canik Muatasarrıfı, Kastamonu Mütesellimi ve Küre-i Nühas Emin-i Evveli Mehmet Ağa huzurunda davanın görüldüğüne dair Küre-i Nühas naibi tarafından verilen 4 Safer 1189 (6 Nisan 1775) tarihli ilam, **B.O.A., C.ADL**, Dos. Nr. 41, Gömlek Nr. 2466.

<sup>592</sup> GÜLCAN, **a.g.t.**, s. 266.

Beşe'yi görevlendirmişti.<sup>593</sup> Yine 1689 tarihli kayda göre Kastamonu sancağının Saraycık mahallesinde El-hacc Şaban b. Mehmet adlı kimsenin şikâyeti üzerine soruşturma yapmak üzere Mütesellim Mustafa Ağa tarafından Ahmet Bey mübaşir tayin edilmiştir.<sup>594</sup>

Kadı ve mütesellimlere en yüksek şikâyet merci olan Divan-ı Hümayun'a yapılan şikâyetlerin bazen, Kadı Mehmet Sadık'ın merkeze sunduğu arz üzerine gönderilen hükümde olduğu gibi, mahallinde görülmesi için merkez tarafından bir takım emirler verilmekteydi.<sup>595</sup> Eğer mahalline sevk edilen sorun yerinde çözümlenemez ise kadı ve mütesellimler tarafından merkeze havale edilmesi istenmekteydi.<sup>596</sup> Bazı özel durumlarda görülen davanın taraflarından da bu yönde talepler gelebilirdi.<sup>597</sup> Merkezde görülecek davalar için taraflar, ya mütesellimin veya kadının kendi adamları veya bu iş için merkezden görevlendirilen mübaşir ile birlikte İstanbul'a gönderilmekteydi.<sup>598</sup>

Adlî süreçte sorunun yerinde çözümlenmesi amacıyla yapılan keşif<sup>599</sup>, davanın gidişatını etkileyen önemli bir işlemdi. Bu nedenle mütesellimlerin bizzat keşfe çıktığına ya da bu iş için adamlarını görevlendirdiklerine dair örnekler mevcuttur. Bu bağlamda Saruhan sancağı Mütesellimi Ahmet Ağa, 12 Ocak 1753 tarihli sicil kaydına göre Manisa köylerinden birinde ismi bilinmeyen ve ölü olarak bulunan kişiyi teftiş için Mehmet bin Abdullah'ı, 15 Aralık.1753 tarihli bir hüccet kaydında ise Gediz nehrinde boğularak ölen kişinin tespiti için

<sup>593</sup> TAŞ, **a.g.e.**, s. 82.

<sup>594</sup> MENEKŞE, **a.g.t.**, s. 97; Konya'da 29 Şubat 1676'da Karaman Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın mütesellimi Ali Ağa tarafından mübaşir tayin olunan Mustafa Ağa'nın mübaşeretiyile şahitlerin dinlenmesinden sonra Araplar Mahallesi sakinlerinden Hedali b. Ömer ve Ayşe binti Ahmed'in zina ettiklerini bildiren dava zabtı, konuya dair bir başka örnektir. GÜLCAN, **a.g.t.**, s. 265.

<sup>595</sup> İbradi'de sakin Kadı Es-Seyit Mehmet Sadık'ın Rikab-ı Hümayun'a sunduğu arzda; 1203'de evini basıp bazı mallarını gasbeden Şeyh Musa-oğlu İbrahim ve avanelerinin mahkemeye çıkarılması için mütesellim tarafından mübaşir görevlendirilmiş ise de mübaşirin katledildiğini ve kendisinin bu kişiler tarafından 30 gün ev hasbinde tutulduğunu bildirmiştir. Bu nedenle Hamit Mütesellimi ile kadısına gönderilen 20 Zilkade 1204 (1 Ağustos 1790) tarihli emirde; "... sen ki mütesellim-i mumaileyhsin marifetinle merkuları ahz ve Isparta'ya ihzar ve sen ki Mevlana-i mumaileyhsiz huzurunda tarafü-i şer ve mukaddema bir defa şerle görülüb fasl olunmayan hususların tamamı hak üzere mukayyed ve ilam-ı şeriye nazar edüb göresün ...", denilerek suçluların bir an önce mütesellim tarafından yakalanıp Isparta'ya getirilmesi ve Isparta kadısının şerle davayı görmesi istenmekteydi. **B.O.A, C.ADL**, Dos. Nr. 40, Gömlek Nr. 2421.

<sup>596</sup> Bolu sakinlerinden Mustafa ile Ali arasındaki köle konusundaki davanın mahallinde "icrâ-yı hak olunmaz ise" merkeze havale edilmesine dair Evâil-i Ramazan 1067 (13 Haziran 1657) tarihli hüküm, **B.O.A., A.DVN.MHM.d**, No: 92, s. 9, Hüküm: 1.

<sup>597</sup> Hamit sancağında üzerinde olan mukataanın aşar ve rüsumatını tahsil edip İstanbul'a gider iken ayanlık iddiasında olan Süleyman ile Hamit Alaybeyi Mustafa'nın hanesini basıp emval ve eşyasını yağmaladıklarını, hanımını öldürdüklerinden davalarının Kütahya kadısı ve mütesellimi huzurunda görüldüğünü bildirmektedir. Ancak dava ihkak-ı hak olunmaz ise Süleyman ve Mustafa'nın davalarının der-saadet'te görülmesine dair ferman talep etmekteydi. **B.O.A, C.ADL.**, Dos. Nr. 50, Gömlek Nr. 2986, 29 Rebiülahir 1209 (23 Kasım 1794).

<sup>598</sup> Ölen Sipahi Osman'ın mal varlığı küçük oğluna intikal etmesi gerekir iken kayınpederinin mallara haksız el koyması ve bu konuda vekil görevlendirilmesine rağmen malların iade edilmemesi nedeniyle söz konusu kişinin merkeze gönderilmesine dair Evâil-i Zilkade 1068 (31 Temmuz 1658) tarihli emir gönderilmiştir. **B.O.A., A.DVN.MHM.d**, No: 92, s. 60, Hüküm: 1, Evâil-i Ramazan 1067 (13 Haziran 1657).

<sup>599</sup> Nurcan ABACI, **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s.118; olayın boyutlarını ortaya koymak amacıyla yapılan keşfi bizzat kadı yapabileceği gibi naib, veya kadı yardımcılardan biri bu iş için görevlendirilebilirdi. AKMAN, **a.g.e.**, s. 91.

Ahmed Ağa tarafından İsmail bin İbrahim'i görevlendirmişti.<sup>600</sup> 23 Temmuz 1657'de ise Kayseri'nin Tavnusun köyünden Mehmed Bey bin Çalık Kanber'in katledildiği duyulduğundan kayıp kişinin bulunması için mahkeme tarafından Ömer Efendi ve mütesellim tarafından Ahmet Ağa görevlendirilmişti. Yanlarındaki heyet ile birlikte olayın soruşturulması sonucunda maktulün cesedi bulunarak ölüm sebebi açığa çıkarılmıştır.<sup>601</sup> Hatta mütesellimler tarafından görevlendirilen bu mübaşirlerin iddiaların doğru olup olmadığını kanıtlamak için kadı ile birlikte ilgili kişilere ani baskınlar düzenledikleri görülmektedir.<sup>602</sup>

Aslında kadıların yetki alanlarına giren yargılama sürecinin dışında olmalarına rağmen, davayla ilgili olanların mahkemeye çıkarılması ve dava görüldükten sonra gereken cezanın uygulanması gibi prosedürlerin yerine getirilmesi, yine mütesellimlerin adli sorumluluklarına dâhildi.<sup>603</sup> Bu nedenle Ahkâm, Mühimme defterleriyle diğer belgelere yansıyan huzursuzlukların giderilmesi yönünde kadı ve mütesellimlerin her ikisine de hitap edilmesi, sözkonusu durumun belgelere yansımaları ifade etmektedir.<sup>604</sup> Bu görevlerin yürütülmesi için genellikle mütesellimler tarafından mübaşirler atanmaktaydı. Konuyla ilgili şeriyeye

<sup>600</sup> S. YILDIZ, **a.g.t.**, s. 34; Konya Mirimiranı Ahmet Paşa'nın Mütesellimi Mehmet Ağa tarafından Konya Ulurmak mahallesinde yaşanan ve mahkemeye taşınan sorun için Şaban'ın mübaşir tayin edilmesine dair, **Karaman Şeriyeye Sicili**, No: 20, s. 260, Hük. 1; diğer benzer örnekler için **Karaman Şeriyeye Sicili**, No: 20, s. 261, Hük. 1; **Karaman Şeriyeye Sicili**, No: 20, s. 269, Hük. 2; **Karaman Şeriyeye Sicili**, No: 20, s. 270, Hük. 2.

<sup>601</sup> 21 Haziran 1656'da Hisarcık köyü sakinlerinden Osman bin el-Hacc Sunullah mahkemeye başvurarak tarlasında çalışırken üzerinde yıldırım düşüp ölen Seydi bin Ali'nin keşfini yapılmasını istemiş, mahkeme tarafından Mevlana Mustafa Çelebi, sancak mütesellimi tarafından da Hüseyin bin Abdullah bu iş için görevlendirilmiştir. Özen TOK, “*Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)*”, **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 22, 2007, s. 331, 332; 6 safer 1095'te (24 Ocak 1684) Ankara'nın Helvayı mahallesinden Aydın bin Hasan mahkemeye gelerek kızı Fatma'nın herhangi bir kusuru yok iken sokakta Ahmed b. Süleyman tarafından yaralandığını ve kızının keşfinin yapılması talebi üzerine kadı tarafından Mevlana Mehmed Efendi ile Ankara mütesellimi Mirza Ağa tarafından İsmail Bey b. Şuayb keşif için görevlendirilmişti. Hülya TAŞ, “*Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir*”, **Bilig**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, S. 44, Kış-2008, s. 30.

<sup>602</sup> Uygunsuz durumda yakalanan Konya sakinlerinden Ayşe ve Rahime adlı kadınların mahkemede; “...*canib-i şerden Naib ile merkum mumaileyh mütesellim Ağa'nın mübaşiri bizi basıp ahz eylediler ...*” şeklindeki ifadeleri bu durumu açıklamaktadır. **Konya Şeriyeye Sicili**, No: 25, s. 12, Hük. 2.

<sup>603</sup> Kastamonu Mütesellimi Halil Ağa, Daday kazasına bağlı köyde oturan Mustafa bin Oruç'u mahkemeye çıkarmak üzere Yusuf Ağa'yı mübaşir olarak görevlendirmişti. **Kastamonu Şeriyeye Sicili**, No: 11, s. 22, Hük. 1, 3 Zilkade 1111 (22 Nisan 1700); Yine Kastamonu Mütesellimi Halil Ağa tarafından kazaya bağlı köylerde oturan ve dava ile ilgili kişileri mahkemeye getirtmek üzere Beşir Ağa'yı görevlendirmişti. **Kastamonu Şeriyeye Sicili**, No: 11, s. Hük. 2, 23 Safer 1112 (9 Ağustos 1700); Karaman beylerbeyinin Mütesellimi Mehmet'in Konya Aladağ kazasına bağlı Mahmudcular karyesinden Recep Halil'i mahkemeye getirmek üzere Katip Mehmet Efendi'yi görevlendirmişti. **Konya Şeriyeye Sicili**, No: 25, s. 8, Hük. 4, Diğer örnekler için bkz. **Konya Şeriyeye Sicili**, No: 25, s. 25, Hük. 1; Hırsızlıkla ilgili davanın görülmesi için tarafların mahkemeye çıkarılması için mütesellim tarafından Osman'ın görevlendirilmesi, **Konya Şeriyeye Sicili**, No: 25, s. 173, Hük. 1.

<sup>604</sup> “*Gemlik kazası naibine Hüdavendigar sancağı mütesellimine hüküm ki*”, **B.O.A, Anadolu Ahkâm Defteri**, No: 1, s. 10, Hüküm: 4, Evâil-i Cemaziyelahir 1155 (3 Ağustos 1742), “*Bursa Kadısına Hüdavendigar Sancağı Müselliimine hüküm ki*”, **B.O.A, Anadolu Ahkâm Defteri**, No: 1, s. 12, Hüküm: 3, Evâil-i Cemaziyelahir 1155 (3 Ağustos 1742); “*Kütahya kadısına ve müselliimine ve hüdavendigar mütesellimine hüküm ki*”, **B.O.A, Anadolu Ahkâm Defteri**, No:1, s. 13, Hüküm: 3, Evâil-i Cemaziyelahir 1155 (5 Ağustos 1742); “*Boyabad kazası naibine ve Kastamonu sancağı mütesellimine*”, **B.O.A, Anadolu Ahkâm Defteri**, No:1, s. 15, 10, Hüküm: 4, Evâsıd-i Cemaziyelahir 1155 (17 Ağustos 1742); “*İsakçı ve Silistre Kadularına ve Silistre Mütesellimine Hüküm ki*”, **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No:128, s. 15, Hüküm: 1, Evâhir-i Receb 1130 (29 Haziran 1718); “*Bor Kadısına ve Konya Mütesellimine ve Konya Kalesi Dizdarına*”, **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No:128, s. 32, Hüküm: 2, Evâhir-i Şaban 1130 (28 Temmuz 1718).

sicillerinde birçok örneğe rastlamak mümkündür.<sup>605</sup> Mütesellimlerin bu iş için zaman zaman fazla sayıda mübaşir görevlendirdikleri ve görevlendirilenlerin de bir takım yolsuzluklarda buldukları ve ahaliye baskı uyguladıkları anlaşılmaktadır. Bu tür uygunsuzlukları önlemek için düzenlenen bir nizamname ile mübaşirlerin vali veya mütesellim buyruldukları ile tayin edilmeleri ve bu kişilerin de dürüst kimselerden seçilmeleri, mübaşir ile birlikte en fazla beş kişinin gönderilmesi istenmekteydi.<sup>606</sup> Diğer taraftan davanın taraflarını mahkemeye getirmek üzere mütesellimler tarafından gönderilen mübaşirlerin ise bir takım zorluklarla karşılaştıkları hatta öldürüldükleri görülmektedir.<sup>607</sup>

Aslında adalet kavramı, sadece yargılamadan ibaret olmayıp suçluya hak ettiği cezanın uygulanmasını da gerektirmekteydi. Bu bakımdan kadının verdiği hükmün yerine getirilmesi, icraî yetkileri gereği mütesellimlerin göreviydi. Bu doğrultuda Yılanlı Musa-zadelerden Şeyh Ali'nin tahliye edilmesine dair Isparta Mütesellimi Ebu Bekir Paşa'ya yazılan 29 Şevval 1203 (23 Temmuz 1789) tarihli hüküm<sup>608</sup> ile Samsun kalesinde kalebent olan İmam-zâde Hasan'ın salıverilmesi için Kastamonu kadısı ve mütesellimine hitaben gönderilen emirler örnek verilebilir.<sup>609</sup>

Hukuk ve kanunun uygulanmasında otorite bakımından birbirlerine böylesi sıkı sıkıya bağımlı olan ve işbirliği yapan taraflardan birinin haksızlığının giderilmesi durumunda ise diğer taraf devreye girmektedir. Bu doğrultuda kadıların adli görevlerini yerine getirmedikleri ya da yolsuzlukları durumunda mütesellim ve bölgedeki diğer kadılardan bu uygunsuzlukların

<sup>605</sup> OĞUZUĞLU, **a.g.t.**, s. 66; Lefkoşe naibinin arzuhali üzerine 21 Safer 1159 (15 Mart 1746) tarihinde Kıbrıs Mütesellimi el-hacc Ali tarafından gönderilen buyrulduca; tayin olunan mübaşir ve zabıtlar marifetiyle hasımların mahkemeye getirilmeleri ve duruşmalarının görülmeleri istenmekteydi. Ali Efdal ÖZKUL, **Lefkoşa'nın 17 Numaralı Şer'i Mahkeme Sicili**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1998, s. 163.

<sup>606</sup> Anadolu ve Rumeli'nin orta, sağ ve sol kollarına gönderilen bu fermanda, ahalinin konuyla ilgili merkeze şikayetlerde bulunmaları dışında bazı görevler nedeniyle taşrada olan kişilerin tahrirlerinde de bu durumun ifade edildiği bu nedenle sözkonusu haksızlıkların giderilmesi için gereken özenin gösterilmesi emredilmekteydi. "...dava-i şer'iyye için vülad ve mütesellimler taraflarından buyuruldu ile mübaşir tayin olunmak lazım geldikde bir veya iki veyahud üç nihayeti 5 nefer adem ile bir mübaşir tayin ve irsal ve irsal ile ahali-i memleket-i bazde-i (yan) hisar olunmaktan siyanet ve mübaşir-i merkumun memur olduğu hususun temşiyetine vardığı kazanın zabitan ve ayan ve ahali dahi iyanet ve husül-i maslahatı ile avdet ettirmek ve eğer mübaşirin adem-i itaat ile memur olduğu maddede ihkak-ı hak olunmaksızın ricat ettirmek ile lakin zabitan ve ayan ve ahali taraflarından kusur ve rehabet südur ederse ol makulelerin nefi ve kale-bend ve tertib ceza ile saire mucceb-i ibret olmak için isim ve resimleri ile vülad ve mütesellimler taraflarından der saadete arz...", **B.O.A, C.ADL**, Dos. Nr. 32, Gömlek Nr. 1945, 29 Muharrem 1172 (2 Ekim 1758).

<sup>607</sup> "...merkumları şeri şerife davet olunmak için liva-i mezbur mütesellimi tarafından tayin olunan mübaşiri dahi bi-gayr-i hakkın katl eylediklerinden...", **B.O.A, C.ADL**, Dos. Nr. 40, Gömlek Nr. 2421, 20 Zilkade 1204 (1 Ağustos 1790).

<sup>608</sup> **B.O.A, C.ADL**, Dos. Nr. 51, Gömlek Nr. 3064.

<sup>609</sup> "... Hasan Efendi'nin hüsn-i hâlini ve sîret-i cemîle sâhibi olmadığını Kastamonu müftüsü ve sâdâtdan birkaç kimesneler Dîvân-ı Hümâyûnum'a gelüp haber vermeleriyle Samsun kal'âsına kalâ-bend olmak kaydı çalınup fî-mâ-ba'd hânesinde varup sâkin olmak bâbında...", **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 100, s. 22, Hüküm: 2, Evâil-i Ramazan 1101 (8 Haziran 1690).

giderilmesi veya kadıların yargılanmak üzere merkeze gönderilmesi talep edilmekteydi.<sup>610</sup> Nitekim kanunnamelerde “...ve kadı olanlar kadimden olan mahkemede oturup devre çıkmayalar...”<sup>611</sup> şeklinde menedilmesine rağmen Adala ahalisi, kadının eskiden beri oturduğu yerde oturmayıp devre çıktığını, evlerine konuk olarak adamlarına ve hayvanlarına bedava yiyecek ve yem aldığı gibi kanun dışı hareketlerini merkeze iletmeleri üzerine Manisa Kadısı ve Saruhan Mütesellimi’ne gönderilen emirde; kadı ve naibin her zamanki yerlerinde ikamet etmeleri ve bahsedilen olumsuzlukların giderilmesi istenmiştir.<sup>612</sup> Yine Abaza Hasan’ın yakalanması konusunda Bartın kadısının gereğini yapmaması üzerine Bolu sancağı müteselliminin kadıyı İstanbul’a göndermesine dair Evâhir-i Zilhicce 1068 (28 Eylül 1658) tarihli ferman, mütesellimlerin adlî yetkileri kapsamında ele alınması gereken bir başka örnek idi.<sup>613</sup> Gerçekte her iki olay da sancakta idarî ve adli açıdan birbirlerini tamamlayan ve denetleyen mütesellim ve kadı arasındaki dengeyi sağlayan ilişkiyi ve yetki alanlarını çok iyi yansıtmaktadır.

Adaletin tecelli ettirilmesi konusunda kadı ve mütesellimler arasındaki sıkı ilişkiyi göstermesi bakımından vurgulanması gereken bir diğer nokta ise bazı adlî olayların çözümlenememesi durumunda hem kadının hem de mütesellimin gerektiğinde görevlerinden azledilmeleri idi.<sup>614</sup>

Görüldüğü kadarıyla sancakta adli olayların çözümlenmesi ve haksızlıkların giderilmesinden sorumlu olan kadıların kendileri haksızlıklara neden olduklarında, mütesellim merkezin direktifleri çerçevesinde sancakta adeta bir denge unsuru olarak devreye girmekte ve sancakta oluşan tepkinin hafifletilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bunun tam tersi olaylar da yaşanabilirdi. Yani mütesellimin neden olduğu haksızlıklar karşısında kadı bu defa yetkili isimlerden olarak merkezi, konu hakkında bilgilendirmekte ve merkezin direktifleri doğrultusunda suçlu mütesellimin dava süreci işletilmekteydi. Bu duruma Hamit mütesellimi Hüseyin Ağa’nın Isparta ve çeşitli kazalardan “*kendü nefsi için*” 90 kese akçe tahsil ettiği ve

<sup>610</sup> Kadılar bir suç işlediklerinde sadece divanda ve kadıasker huzurunda yargılanmaktaydılar. Bu aslında onların dokunulmazlıkları açısından önemliydi. Aksi takdirde kararlarından rahatsızlık duyan ehl-i örfün kadıları saf dışı bırakmak için başka kadılarla işbirliği yapmaları pek de uzak bir ihtimal değildi.

<sup>611</sup> Selami PULHA-Yaşar YÜCEL, **I. Selim Kanunnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları**, T.T.K.Y, Ankara, 1988, s. 45.

<sup>612</sup> İNALCIK, “*Adaletnameler*”, s. 77; Vraça Kadısı Ahmet’in kürekçi bedellerini belirlenen miktardan fazla aldığına dair iddiaların araştırılması için Niğbolu kadısı ve mütesellimi görevlendirilmiştir. **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 90, s. 9, hüküm No: 4, 27 Safer 1056 (14 Nisan 1646).

<sup>613</sup> M. YILDIZ, **a.g.t.**, s. 169; 1039 senesine mahsub Ankara’nın Şorba kazasından kürekçi bedellerinin toplanmasında yolsuzluk yapan eski Kadı Mehmet’in yargılanmak üzere İstanbul’a gönderilmesine dair Ankara sancağı Mütesellimine gönderilen hüküm, **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 85, s. 290, Hüküm: 478,

<sup>614</sup> Amasya’da sevilen ve saygı gösterilen din alimlerinden olan İmamoğlu Hacı Halil’in öldürülmesi kadı ve mütesellimi günlerce uğraştırmış ancak tüm çabalara rağmen vuran kişi bulunamamıştı. Bu nedenle Kadı azledilmiş, katilin bulunamamasından dolayı halkın tepkisini çeken Mütesellim Hacı Yusuf Ağa ise görevinden alınmıştır. H. HÜSAMEDDİN, **a.g.e.**, c.4 (Zeyl), s. 69.

çeşitli haksızlıklar yapması nedeniyle Anadolu kadısı tarafından yargılanmasına dair Anadolu Valisi tarafından gelen buyruldu misal olarak verilebilir.<sup>615</sup> Burada üzerinde durulması gereken noktalardan biri Mütesellimin Isparta kadısı yerine Kütahya kadısı tarafından yargılanmasının belgede belirtilen gerekçesiydi. Buna göre bulunduğu mahalde kendinden daha yetkili bir kimse olmadığı için mütesellimin Kütahya’da hapsinin daha uygun olacağı ayrıca “... zikrolunan kazaların beheri Isparta’ya on iki on beş saat mesafe olub ahalilerinden ehli hukuk li-ecl’ül-terafü Isparta’ya vürud eylediklerinden tarafeyn gadr ve himayeden ari olmayacağı...” nedeniyle davanın Kütahya’da görülmesi istenmekteydi. Aslında bu, Osmanlı taşra idaresi zihniyetini ve sorunlara getirilen pragmatik çözümleri yansıtmaları açısından önemlidir. Böylelikle problem durumunda yetki aktarımı sorunsuz gerçekleşecek hem de ahalinin yöneticilerden zarar görmelerinin önüne geçilecekti.

Ancak eyalet ve sancaklarda ahalinin korunması ve işlerin sorunsuz yürütülmesi için kadı ve yöneticiler arasında kurulan dengenin artık XVII-XVIII. yüzyıllarda giderek sarsıldığı ve ahali aleyhine bozulduğu anlaşılmaktadır. Devletin idarî felsefesinin özünü oluşturan adalet ilkesi, bozulan bu denge nedeniyle etkili bir şekilde uygulanamamıştır. Sancakta yaşanan sorunların giderilmesinde en önemli adlî-idarî yetkililer olan kadılar ve mütesellimler, birbirlerinin görev alanlarına karışmakta<sup>616</sup> ve “...kadı ma’rifeti olmadan ehli-örf kimesneyi habs ve incitmeye...”<sup>617</sup> şeklinde kanunnamelerde ifade edilen esaslara muhalif hareketleri<sup>618</sup> ile kendileri sorun teşkil etmekteydiler. Mütesellimler ve diğer yöneticiler,

<sup>615</sup> “... ber mukteza-i şer habsi iktiza eyledikte mahal-i mezburda kendüden fâik kimesne olmayub mezkur kazalarda Kütahya’nın dahi badi Isparta misüllü olub rüyet-i muhasebesi ve habiste ibkası Kütahya’da eshel (kolay) olmağla mübaşir-i mumailiyh marifetiyle tarafeyn-i divan-ı Anadolu’ya ihzar ve Kütahya kadısı huzurunda terafü-i şer ve ihkak-ı hak olunmak ...”, **B.O.A, C.ADL**, Dos. Nr. 3, Gömlek Nr. 163, 29 Rebiülevvel 1208 (4 Kasım 1793); Niğde Mütesellimi Ahmet’in kadimden ola geldiği üzere livâ mutasarrıflarına ait olan sarayda konaklamayıp 500’e yakın adamıyla şehir içinde konaklaması ve ahaliden haksız yere para tahsil etmesine dair merkeze iletilen Niğde, Nevşehir ve Bor kadılarının ilamları ve ahali mahzarları, **B.O.A, C.ADL**, Dos. Nr. 78, Gömlek Nr. 4661, Evâhir-i Cemaziyelevvel 1198 (20 Nisan 1784),

<sup>616</sup> Dobaliç Kadısı Yusuf’un kaza işlerine karışması ve “icrâ-yı şer’i şerif ittürmedüğünden” başka bazı kimseleri başına toplayıp işlerin yürütmesine engel olduğuna dair Niğbolu Müteselliminin merkeze arzı üzerine gönderilen hüküm, **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 90, s. 55, Hüküm: 1, Fi 7 Rebiülahir 1056 (23 Mayıs 1646).

<sup>617</sup> Bosna Sancağı Kanunnamesinde geçen bu ibare için bkz. Ahmet AKGÜNDÜZ, **Osmanlı Kanunnameleri**, c. VI (Kanuni Devri Kanunnameleri-II. Kısım), Fey Yay., İstanbul, 1993, s. 471.

<sup>618</sup> Mütesellim ve valilerin “bazı gammaz ve tefsir-i sayaspe-i mukız fitne olan kimesnelerin” dolduruşlarıyla ahaliden bazılarını haksız yere hapsedtikleri ve kale dizdarlarına “...benim izin ve emrin olmadıkça idhal ve ihraç eyleme...” şeklinde emirler verdiklerinden “...kale-bend ve tescin olunan kimesnelerin hapis ve utlakları hakim’ül şeri şerif yeddlerinde olub vüzera ve mir-i miran ve mütesellimler taraflarından müdahale olunmamak üzere...” 29 Muharrem 1195 (25 Ocak 1781) tarihli emir gönderilmiştir. **B.O.A, C.ADL**, Dos. Nr. 79, Gömlek Nr. 4733; Üsküdar Simciler Hanı’nda sakin Yasef veled-i Avanos zimmi, Mehmet b. Süleyman’ın altı ay önce İzmir’de bir çan ve bir simli bıçağını çaldığı iddiasıyla kendisini haksız yere mütesellim hapsine verdirdiği ve bir ay mahpus kaldığını şikayet etmekteydi. AKMAN, **a.g.e.**, s. 91; Bu konuda yaşanan örneklerden bir diğeri ise eski Araç Naibi Abdullah’ın, Kastamonu mütesellimi Hüseyin Ağa’nın Kethüdası Yusuf’un haksız yere kendisini Kastamonu’ya getirtip, eşyasını ve 150 gurusunu gasp ettiği şikayeti idi. Bunun üzerine Yusuf’un İstanbul’a gönderilmesine dair Kastamonu mütesellimine emir gönderilmiş ise de Mütesellim sorumluluğunda olan idarî işleri yürütebilmek için kethüdaya ihtiyacı olduğundan Yusuf’un İstanbul’a gönderilmesinin affını ve aldığı iddia edilen 150 gurusu ödemeyi talep etmişti. **B.O.A, C.ADL**, Dos. Nr. 41, Gömlek Nr. 4808, 27 Rebiülahir 1195 (22 Nisan 1781).

kadınların atamaları İstanbul'dan yapılması gerekirken buyrulduklar ile kadı veya naip atamakta<sup>619</sup>, hatta bazı davaları kaza kadısına dinlettirmeyip, kendi atadıkları mollalar aracılığıyla görmeye çalışmışlardır.<sup>620</sup> Halbuki adli sorunların giderilmesinde oldukça titiz davranılmış, davaları atan kadılar dışında kimsenin dinleyemeyeceği ve her kadının kendi kaza bölgesi dâhilindeki davaları dinleyebileceği esasları tüm açıklığıyla kanunnamelerde belirtilmekteydi.

Diğer taraftan uygulamada bazı sapmaların görülmesi ise işlerin iyice içinden çıkılmaz bir hal almasında etkili olmaktadır. Örneğin buldukları yerlerde önemli güç olmalarını önlemek için kadınların sık sık görev yerlerinin değiştirilmesi gerekir iken XVII-XVIII. yüzyıllarda uzun süre aynı yerde kadılık yapanlar veya rüşvet ile bu görevi ele geçiren kişiler büyük sorunlara yol açmaktaydılar.<sup>621</sup> Nitekim kadının yerel güç olarak etkisini tartışan Boğaç Ergene, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda başarılı bir yönetim ve yargı kariyeri için en önemli şartlardan birinin de özel gruplar ve kişiler ile güçlü bağlar kurabilme yeteneği olduğunu belirtmektedir.<sup>622</sup> Bu bağlamda vezirler, komutanlar, mütesellimler ve voyvodalar kadı ve naipleri; hediye veya para vermeleri ya da verdikleri haksız hükümleri göz ardı etmeleri karşılığında haklarında yapılan şikâyetlerin geçiştirilmesi veya çıkarlarını sürdürmek adına istedikleri gibi mahkeme ilamı alabilmekteydiler.<sup>623</sup> Aslında bu durum hem kadınların hem de yöneticilerin işine yaradığından zaman zaman kadılar ve mütesellimler arasında bu konuda işbirliğine gidildiği görülmektedir.<sup>624</sup>

Mütesellimler ellerinde bulundurdukları askerî ve idarî güce dayandıklarından haklarında herhangi bir şikâyet olduğunda mahkemeye gitmedikleri gibi kadı ve kendi

<sup>619</sup> “...Anadolu ve Rumeli’de vaki olan kazarlarda vali ve kethüda ve mütesellim buyrulduklarıyla azl-i kadı ve nasb-i naib külliyyen men ve tarik-i kazada alakalı olmayanlara niyabet ettirilmesi men olunmak babında...”, **B.O.A. C. ADL**, Dos. Nr. 30, Gömlek Nr. 1775, Evâhir-i Rebiülevvel 1179 (16 Eylül 1765).

<sup>620</sup> 19-28 Temmuz 1670 tarihli fermanla Eski İl kadısının gönderdiği arz üzerine Eski İl’e bağlı menzile tayin olunan Esb-Keşan cemaatı ile Sultan Selim Vakıflarından Karapınar Vakıf reayasının, kendilerinin serbest olmalarına binaen beylerbeyi, mütesellim ve adamlarının cürm ve cinayetlere karışmamaları gerekir iken sözü konusu yetkililerin ahaliden bazılarını Konya’ya getirtip kendi tahrirlerine göre haksız akçelerini aldıklarını bildirip, davaların toprak kadısı huzurunda görülüp başka kazaya götürülmemesi konusunda emr-i şerif talebinde bulunmuşlardı. Gelen emirde beylerbeyleri ve adamlarının bunlara karışmaması, davalarının toprak kadısı marifetiyle görülmesi istenmekteydi. ÜREKLİ, **a.g.t.**, s. 44; Eski Kadıasker olup ber vech-i arpalık Tırnova kazasına mutasarrıfına gönderilen hükümde; “...Tırnovi kazasında bazı müdde-i aleyh kimesneleri Niğbolu sancağı mütesellimi ahz edüb mücerred ahz u celb-i mâl için sen istimâ idermişsin. İmdi; bu makûle hâriç kazâda olanların bilâ emr-i şer’i şerif davâsın istimâ itmeyüb ve hilâf-ı şer’i şerif ol bâhane ile bi-gayr-ı hakkın ahz olunan var ise utlâk oluna...” denilerek ilgili kişiler kesin bir dille uyarılmıştır. **Mühimme Defteri (90)**, (Hzl. Nezihi AYKUT, v.d. ), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993, s. 184.

<sup>621</sup> **Tarih-i Cevdet**, c. I, s. 47.

<sup>622</sup> Boğaç ERGENE, **Local Court, Provincial Society and Justice in The Ottoman Empire (Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı 1652-1744)**, Brill, 2003, s. 25.

<sup>623</sup> **Netayic’ül-Vukuat**, c. III-IV, s. 146.

<sup>624</sup> Sivas Kadısı ile Mütesellimin külliyyetli muhallefatları aralarında bölüşmek üzere anlaşma yaptıklarına dair, **B.O.A. C.ADL**, Dos. Nr. 95 , Gömlek Nr. 5696, 29 Rebiülevvel 1227 (12 Nisan 1812);Eskişehir kadısı ile Torun-oğlu arasında Mütesellim Veli Bey-oğlu’nu ortadan kaldırmak üzere işbirliği yapıldığına dair, **B.O.A. HAT**, Dos. Nr. 209, Gömlek Nr. 11446, 29 Zilhicce 1204 (9 Eylül 1790);

aleyhinde olanlar üzerinde bir baskı oluşturmak için işi, mahkeme basmaya kadar götürmüşlerdir. Örneğin hakkında yapılan şikâyetler nedeniyle Kütahya'ya ihzarı konusundaki buyrulduya itaat etmeyen Turunç-zade Süleyman 150 kadar adamıyla Mart 1795'te Karahisar-i Sahib mahkemesini basmış ve hakkında hüsn-i halini bildiren bir kıta ilam ve mahzar elde ederek zulüm ve baskılarını devam ettirmiştir.<sup>625</sup> Böylelikle uygulanan korku ve baskıcı yöntemlerle mütesellimler, sancaklarda uzun süre hakim güç olarak görevlerini sürdürebilmeyi başarmışlardır.

Genel manzaraya bakıldığında kadıların XVIII. Yüzyılda artık geçmiş dönemlere nazaran eski etkinliklerini ve güçlerini kaybettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum ise hiç şüphesiz adaleti çıkarları doğrultusunda kullanan mütesellim ve diğer sancak yöneticilerinin işine yaramıştır.

### 2.3.2 Malların Müsadere Edilmesi ve Muhallefat Tespiti

Müsadere, bazı suçluların para ve mallarına el koyma suretiyle farklı cezalar ile birlikte veya tek başına uygulanan bir cezalandırma yöntemidir.<sup>626</sup> İslam bilginlerine göre beytülmal'a ait mallardan meşru olmayan yöntemlerle kazanılan malların askere ve sefere ayrılması şartıyla müsadere caiz görülmüştür.<sup>627</sup>

Tarih boyunca birçok devlet tarafından kullanılan bu yöntem, Osmanlı Devleti tarafından da kabul görmüş ve sık sık kullanılmıştır. Özellikle padişahın kulları olarak nitelendirilen askerî kesime verilen siyaseten katl veya azil cezalarında uygulanan müsadere'nin mantığı, kulların mallarının padişaha ait olduğu düşüncesine dayanmaktaydı.<sup>628</sup> Ulema dışındaki askerî kesimlerin, yargılanmadan katledilmeleri ve mallarının müsadere edilmesi gerçeği göz önüne alındığında aslında reayanın yönetici sınıfa nazaran can ve mal güvenliği açısından daha iyi bir durumda olduğu söylenebilir.<sup>629</sup>

<sup>625</sup> GÜNEŞ, **a.g.t.**, s. 45; Karlili Müteselliminin haksızlıkları nedeniyle merkezden görevlendirilen mübaşir vasıtasıyla görülen dava esnasında mütesellimin mahkemeyi basıp, kendisini şikayet edeni kalebind etmek için kadıdan ilam almak için baskı yapmasına dair bkz. **Subhî Tarihi**, s. 758.

<sup>626</sup> Başlangıçta toprak gelirleriyle ilgili olan müsadere, Abbasiler döneminde uygulanmaya başlanmış, halifeler tarafından kendileri veya beytülmal için devlet zararına zenginleşen memurların mallarına el konulmuştur. M. Cavid BAYSUN, "*Müsadere*", **İslam Ansiklopedisi**, c. VIII, M.E.B., İstanbul, 1979, s.669.

<sup>627</sup> Mehmet Cavid BAYSUN, "*Müsadere*", **İslam Ansiklopedisi**, c. VIII, M.E.B., İstanbul, 1979, s. 669.

<sup>628</sup> Muammer SENCER, **Osmanlılarda Din ve Devlet**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997, s. 113; Ahmet Mumcu, Osmanlı Devleti'nde kul sisteminin yerleşmesine kadar olan süreçte müsadere'nin geniş bir uygulama alanı olmadığını, padişahın kulunun camı üzerindeki tasarruf hakkının giderek kulunun malının üzerinde de etkili olması sonucunu doğurduğunu belirtmektedir. Ahmet MUMCU, **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl**, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985, s. 149.

<sup>629</sup> Reayadan olanların yargılanmadan katledilmeleri ancak isyan ve eşkiyalık durumlarında söz konusu idi. AKYILMAZ, **a.g.m.**, s. 43; Diğer taraftan ulema teşkilatında katl ve müsadere olmadığından hatırı sayılır derecede servet sahibi olanların sayısı bir hayli yüksekti. İlber ORTAYLI, "*18. Yüzyılda İlimiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar*", **Odtü Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, 1980, s. 155.



Osmanlı Devleti başlangıçta zulüm ve yolsuzluğu sabit görülen memurlara uyguladığı müsadereyi sonrasında bu tarz suçları işlemeyen, eceli veya idam ile ölenler için de kullanmıştır.<sup>630</sup> Her ne kadar verilen müsadere kararları hukuka dayandırılarak meşrulaştırılmakta ise de sonrasında bu uygulama keyfi bir niteliğe büründüğü için devletin bir güç gösterisine dönüşmüştür.<sup>631</sup> Bu durumun çeşitli nedenleri olmakla birlikte aslında bu uygulama, Osmanlı Devleti'nin kendine özgü kontrol mekanizmalarının çarklarından biri olarak nitelendirilebilir. XV. ve XVI. Yüzyıllarda müsadere yöntemi ile sultan, kulları olan saraydan çıkma vezir ve paşaların güçleriyle mücadele edebilmişti. Böylelikle saraydan çıkanların kendilerini devam ettirme çabaları da kısıtlanmış oluyordu.<sup>632</sup> Müsadereyi merkez için haklı kılacak bir diğer neden ise dönemin tüm Avrupa monarşilerinde görülen devletin içinde bulunduğu nakit sıkıntısı idi. Bu sıkıntıyı aşabilmek için yeni vergilerin konması veya mevcut olanların artırılması ve para taşıması gibi alınan tedbirlerle birlikte öteden beri kullanılan müsadere sistemi daha sık kullanıldı.<sup>633</sup> Daha çok finans kurumlarıyla ilişkileri sayesinde zenginleşen resmi görevliler ile mültezimlere karşı işletilen müsadereye, nakit sıkıntısının arttığı zamanlarda daha sık başvurulmuştur.<sup>634</sup>

Devlet kendisine gelir kaynağı yaratmak düşüncesiyle verdiği müsadere kararlarını gerçekleştirmek üzere merkezden bir mübaşir atayabileceği gibi mütesellimleri de bu kapsamda görevlendirmekteydi. Özellikle katledilecek olan kişi zulüm yapan bir idareci ya da emirlere itaat etmeyen bir ayan ise; bu gibi güçlü ve etkili kişilerin firar etmeleri ve mallarını saklamaları için fırsat vermemek için kararın hemen yerine getirilmesi gerekmektedir. Çünkü bu kişilerin merkez ile ilişkilerini sürdürdükleri veya tanıdıkları nüfuzlu kişiler, haklarında alınan katl ve müsadere türlü kararları kendilerine ulaştırma ihtimali vardı.<sup>635</sup> Bununla birlikte

<sup>630</sup> BAYSUN, a.g.m., s. 671;

<sup>631</sup> Çağlar KEYDER, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), T.V.Y.Y., İstanbul, 1998, s.11.

<sup>632</sup> Rıfat Ali Abou El-Haj, “*The Ottoman Vezir and Paşa Households, (1683-1700) Preliminary Report*”, **Journal Of American Oriental Society**, 94, 1974, s. 446; Ancak bu durum karşısında merkezden atanan yöneticilerin statülerini, askerî ve idarî bakımdan ayan-eşraf karşısında zayıflatmıştır. Yücel ÖZKAYA, “*Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık sistemi ve Büyük Hanedanlıklar*”, **Osmanlı**, c. VI, Y.T.Y., Ankara, 1999, s. 166; Mehmet KARAGÖZ, “*XVIII. Asrın Başlarında Kayseri’nin Sosyal Durumu*”, **XII. Türk Tarih Kongresi’ne Sunulan Bildiriler**, c. III, T.T.K. Yay., Ankara, 1999, s. 27.

<sup>633</sup> GENÇ, a.g.e., s. 104; Deena R. Sadat, “*Rumeli Ayanları: The Eighteenth Century*”, **The Journal of Modern History**, Vol. 44, No. 3. (Sep., 1972), s. 358.

<sup>634</sup> Devlet genellikle spekülasyonlar sonucunda artan servetleri müsadere etmiş, ancak sıradan tüccarların servetlerine el koymaktan özellikle kaçınmıştır. Halil İNALCIK, “*Capital Formation In The Otoman Empire*”, **The Journal of Economic History**, Vol. 29, No. 1, The Tasks of Economic History (Mar., 1969), s. 107; Rıfa’at Ali Ebou El-Haj ise gözden düşen ya da ölen memurların mallarının çok az bir kısmına el konulduğu, müsadereenin asıl yönetici elit içerisinde hangi grup baskın ise o gurubun takdirine kaldığını, özellikle iktidar mücadelesini kaybeden gruplara karşı kullanıldığını ileri sürmektedir. Rıfa’at Ali Abou-El-Haj, **Modern Devletin Doğası**, (Oktay Özel-Canay Şahin), İmge Yay., İstanbul, 2000, s. 88-89.

<sup>635</sup> Eski Balıkesir Serdarı ve Karesi Mütesellimi Kanlıoğlu Halil, hakkında katl kararı alındığını duyunca firar etmiş ise de malları ve eşyaları miri tarafından müsadere edilmiştir. **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 448, Gömlek Nr. 18129, 29 Zilhicce 1208 (28 Temmuz 1794).

bölgelerinde tesis ettikleri askerî kuvvetleri ile direnme imkanlarına sahip olmaları haklarında alınan kararın uygulanmasını güçleştirebilirdi. Bu nedenle büyük bir gizlilik içerisinde bölge yöneticilerine emir gönderilmekte, bir an önce katlin gerçekleştirilmesi ve muhalefatların miri için zabtedilmesi istenmekteydi. Bu çerçevede vezareti kaldırılıp Bozcaada'ya sürülen ve Çankırı sancağı ber vech-i malîkane üzerinde bulunan Seyyid Ahmed Paşa'nın muhalefatının tahsili için yeni mütesellim memur edilmiştir.<sup>636</sup> Kadı Abdurrahman'ı yakalaması için Teke Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa görevlendirilmiştir.<sup>637</sup>

Güçlü ayan ve görevliler, askerî, idarî ve malî bakımdan ihtiyaçların karşılanması için hayati öneme haizdi. Bunun farkında olan devlet müsadereleri esnekleştirip, bedelleri ödenmesi şartıyla muhalefatları varislerine bırakmış ve böylelikle bölgesel güçlerin devam etmeleri imkânını sağlamıştır.<sup>638</sup> Ancak belirli bir meblağ karşılığında varislerine bırakılan muhalefatlar sorun olmaya devam etmekteydi. Çünkü muhalefatı alan varisler, bu defa ödemeyi taahhüt ettikleri tutarları ödememekte veya geciktirmektedirler. Bu durumda mütesellimlere, bedel taksitlerinin ilgili kişilerden tahsili için emirler verilmiştir. Bu çerçevede Sığla sancağı Mütesellimi Halil ve kardeşi Ahmet'in muhalefatı miri tarafından zabtolunmuş ise de 200.000 guruş karşılığında varislerine iade olunmuştu. Ancak taksitlerin aksatılması üzerine Saruhan Mütesellimi Karaosman-zade Ahmet'e gönderilen hükümdede; taksitlerin tahsili ve gönderilmesi istenmiştir.<sup>639</sup> Bazı durumlarda ise bedel karşılığı muhalefatı devralan mütesellimler, taksitleri ödemekte gönülsüz davrandıkları için kendilerine emirler gönderilmiştir.<sup>640</sup> Bedellerin çok az bir kısmını ödemeleri ve önemli bir kısmının ise kendilerinde kalması, ayan-mütesellim ailelerin birikimlerini artıran nedenlerden biri olmuştur.<sup>641</sup>

<sup>636</sup> **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 774, Gömlek Nr. 31597, 15 Şaban 1190 (25 Eylül 1776); Karaman müteselliminin ölümü üzerine mütesellim atanan Osman'a ve Karaman eyaleti kadılarına gönderilen Temmuz 1660 tarihli fermana; Osman'dan ölen mütesellimin mal, para ve eşyasını defter şeklinde teslimi istenmiştir. **ÜREKLİ, a.g.t.**, s. 265.

<sup>637</sup> Fahrettin TIZLAK, "*Tekelioğlu İsyanı*", **XIII. Türk Tarih Kongresi (Ayrı Basım)**, Ankara, 4-8 Ekim 1999, s. 246.

<sup>638</sup> Feridun EMECEN, "*Ayan ve Muhalefatı: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa*", **Ciepo Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri (18-22 Eylül 2000-Çeşme)**, T.T.K.Yay., Ankara, 2004, s. 144.

<sup>639</sup> **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 753, Gömlek Nr. 30694, 3 Cemaziyelahir 1198 (24 Nisan 1784).

<sup>640</sup> Babası Ahmet'in muhalefatı kendisine devredilen Mentеше Mütesellimi Hasan Çavuş'a muhalefat bedeli taksidini göndermesine dair 29 Cemaziyelahir 1203 (27 Mart 1789) tarihli hüküm, **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 745, Gömlek Nr. 30340.

<sup>641</sup> Örneğin 1754'te malları zabtedilmesine rağmen 1755'te anlaşma yapılarak 1.800 kese karşılığında ve bedelinin bir yıl içerisinde ödenmesi şartıyla mallar Karaosman-zadelere bırakılmış ise de bu tutar ödenmemiştir. Çağatay ULUÇAY, "*Karaosmanoğulları'na Ait Düşünceler*", **Türk Tarih Kongresi III**, (15-20 Kasım), TTK Basımevi, Ankara, 1948, s. 257; Cevdet Paşa, bu durumun mahsurlarına dikkat çekmekte, çeşitli görevlerin verilmesi şartıyla muhalefatı devralanların göreve geldiklerinde ödediklerinin fazlasını halkın sırtından çıkardıklarını, karışıklıklara yol açtıklarında ise bunun bastırılması için devletin alacağı tutardan daha fazla harcamak zorunda kaldığının altını çizmektedir. **Tarih-i Cevdet**, c. III, s 117.

XVIII. yüzyılda keyfi bir uygulamaya dönüşen devletin müsadere alışkanlığı, taşra yöneticilerine de sirayet etmiştir.<sup>642</sup> Özellikle sancağın tümünü etkisi altına alan isyan ve büyük şekavet olaylarında ehl-i örfün bu gibi yolsuzlukları daha da genelleşmekteydi.<sup>643</sup> Hele hele diğer sancak görevlileri ile sağlanacak bir işbirliği, bu tarz yolsuzlukları daha da karlı ve kolay kılabilmekteydi. Nitekim Sivas kadısı Kamil Efendi ile mütesellim Sadık'ın külliyetli muhalefatları aralarında paylaşmak üzere anlaştıklarını bildiren belge konuya dair ilginç noktalara değinmektedir.<sup>644</sup> Bununla birlikte mütesellimlerin haksızlıkları karşısında ahali kadıya başvurarak hakkını aramaya çalışmıştır.<sup>645</sup> Ancak bölgelerindeki güçlerinin yanı sıra kadıların da bu konuda mütesellimlerle sık sık işbirliğine gittikleri düşünüldüğünde bunun ahalinin lehine sonuçlanması ihtimalî genellikle zayıftı. Mütesellimlerin bu tarz yolsuzlukları ortaya çıktığında ise merkezin tavrı, görevlerinden azledilmeleri ve mallarının müsadere edilerek hak sahiplerine dağıtılması yönünde idi.<sup>646</sup>

Muhallefatların zabtı esnasında dikkat edilen hususlardan biri de muhallefatlarda mevcut olan zahireydi. Hemen zapt altına alınan bu zahirelerin genellikle İstanbul iaşesi için merkeze yönlendirildiği dikkat çekmektedir. Örneğin Kütahya Mütesellimi tarafından Şeyhlü kazasına tabii Çorap karyesinde maktul Memiş'e ve firar eden Hacı Ali, Hacı Ahmet, Hacı Mustafa ve Yusuf'a ait mühürlenmiş zahireden 900 keyli vilayet ihtiyarlarına, 4.000 kilenin de sabık Eskişehir mütesellimine senet karşılığında verilmişti. Ancak merkezden gelen hükümde; Mütesellimin verdiği zahirenin geri alınıp İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.<sup>647</sup> İzdin

<sup>642</sup> Ehl-i örf, gereksiz nedenlerle bölgelerindeki zenginleri suçlu gösterip, mallarına el koymaktaydılar. **Netayic'ül-Vukuat**, c.I-II, s. 294. Bu durum hiç şüphesiz taşrada merkezi gücün zayıflamasının sonuçlarından biri olup, yöneticilerin yozlaştıklarını gösteren sayısız örneklerden sadece birisidir.

<sup>643</sup> Kıbrıs'ta Boyacıoğlu eşkiyasını def etmek için görevlendirilen Kıbrıs Beylerbeyinin suçsuz kimseleri katledip muhallefatlarına kendisi adına el koyması üzerine kadı ve müftüye gönderilen Evâil-i Cemaziyelevvel 1102 (31 Ocak 1691) tarihli hüküm. **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 100, s. 133, Hüküm: 1.

<sup>644</sup> Kendisine Darend'e de muhallefatları işleme koymaması durumunda belirli bir para vaat ettiklerini hatta bunun için senetleştiklerini bildiren Abdülkadir imzalı tahrirat için bkz: **B.O.A, C.ADL**, Dos. Nr. 95, Gömlek Nr. 5696, 29 Rebiülevvel 1227 (12 Nisan 1812).

<sup>645</sup> 29.02.1754 tarihli bir ilamda Manisa'nın Küreli köyünden Veli, kendisine kalan mirasa Saruhan mütesellimi ve beytülmal ve hassa mukataası emini Ahmet Ağa'nın haksız yere el koyduğu gerekçesiyle dava açmıştı. S. YILDIZ, **a.g.t.**, s. 32; Konya sakinlerinden Fatma isimli kadın ise oğlunun ölmesiyle varisi olarak malın kendisine intikal etmesi gerekirken Karaman mütesellimi Osman'ın oğlunun önceden Karaman mütesellimi olmuştu bahanesiyle malına el koyduğunu ve hakkının verilmesi için ferman talebinde bulunmuştu. Kadı'ya gönderilen Mayıs 11661 tarihli fermanda; Karaman mütesellimi Osman ile Fatma Hatun'un bir araya getirilerek davalarının görülmesi ve eğer belirtildiği gibiyse ölen Ramazan'ın malının iadesi istenmekteydi. ÜREKLİ, **a.g.t.**, s. 75.

<sup>646</sup> Amid Kadısı ile Diyarbakır Voyvodasına gönderilen Evâil-i Muharrem 1217 (4 Mayıs 1802) tarihli emirde; eski Diyarbakır Mütesellimi İbrahim ile azledilen Vali Hüseyin Paşa'nın malları müsadere edilerek katlettirip mallarına el koydukları ahaliye dağıtılması istenmekteydi. **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 213, s. 32, Hüküm: 1; Ynetimi altındaki yerlerin ahaliilerine çeşitli zulümlerinden dolayı cezalandırılan Menteşe Sancağı Mütesellimi Çavuş-zade Ebu Bekir ve oğullarının yaptıkları haksızlıklarla bir çok emlak ve eşya elde ettikleri için tüm servetlerine miri tarafından el konulmuştur. **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 460, Gömlek Nr. 18682, 29 Cemaziyelevvel 1207 (11 Şubat 1793).

<sup>647</sup> Sözkonusu zahirenin nakliye ücreti, mütesellimin vekili olduğu İbrahim Paşa'nın seferiyesinden ödenecekti. "... sen ki mütesellim-i mumaileyhsin ber vech-i muharrer zikrolunan 4.900 keyl huntayı mütesellim-i sabık merkum İbrahim ve ihtiyaran-ı mezkureden ale'l-hal tahsil ve istirdad ve iskeleye tesyiri için icab eden ücret-i

sakinlerinden olup firar eden Halil'e ait 700 keyl pirincin satılıp bahasını İstanbul'a göndermesi konusunda Tırhala Mütesellimi Numan'a 9 Muharrem 1140 (27 Ağustos 1727) tarihinde emir gönderilmişti.<sup>648</sup>

Muhallefat kapsamındaki bazı menkul malların ise maaş, ulufe ve miri borç ödemeleri gibi ihtiyaç duyulan yerlere tahsis edilmesi için mütesellimler görevlendirilmiştir.<sup>649</sup> Muhallefatlarda sık sık borçlu kişiler arasında mütesellimlere tesadüf edilmektedir. Nitekim bir dönem Teke Mütesellimi Ebubekir Paşa'nın da kapı kethüdalığı hizmetinde bulunan Mehmet Emin'in muhallefatı Enderun tarafından zaptolunmuş ancak Ebubekir Paşa'nın bu dönemden 50.000 guruş borcu olduğu görülerek bunu bir an önce ödemesi istenmiştir.<sup>650</sup>

Toplumsal ve iktisadi alanda “*kaynakların yeniden dağılımı*” şeklinde de tanımlanan müsaderede ikinci aşama, muhallefat kapsamındaki çiftlik, arazi, bağ-bahçe gibi büyük mallar bölgedeki ayan, eşraf ve büyük tüccarlar tarafından satın alınmaktaydı.<sup>651</sup> Mütesellimler, bu satış işlemlerine nezaret etmekte ve bazı malları ihtiyaçlarına binaen satın alabilmekteydiler. Örneğin Mentеше sancağı Mütesellimi Hasan Çavuş-zade Hacı Ebubekir'in katlini müteakip emval ve emlakının miri tarafından zabtı kararlaştırılmış, Muğla'da ve Soğut köyündeki 2 adet konak mütesellimlerin ikameti için parası sancaktan tahsil edilmek üzere 5.000 guruşa satılmıştır.<sup>652</sup>

Sancakbeylerinin veya mutasarrıfların mallarının müsaderesi esnasında ölenin mal varlığının ortaya çıkarılması oldukça zor ve sancılı bir dönem idi. Bu nedenle ölenin yakınları

---

*nakliyesi tahsiline memur olduğun müşarüleyhin seferiye akçesinden teslim ederek semt ve münasib olan iskeleye bir gün akdem ve bir saat mukaddem nakl ve hazır...*”, **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 389, Gömlek Nr. 15913, 17 Şaban 1185 (25 Kasım 1771).

<sup>648</sup> **B.O.A, D.BŞM.d**, No: 1606-A, s. 2, Hük. 1, 1140.1.9- 1140.1.12; Aynı konuyla ilgili olarak İzdin Kadısına ve Voyvodasına gönderilen emirde bu iş için görevlendirilen mübaşirle ortak hareket etmeleri istenmekteydi. **B.O.A, D.BŞM.d**, No: 1606-A, s. 2.

<sup>649</sup> Mentеше sancağı Mütesellimi Hasan Çavuşzade Ebu Bekir'in babasının muhallefat bedelinin ilk taksitinin, ordu kışlağına tarafından tertip edilecek 500 nefer süvarinin ulufe ve bahşişlerine tahsisiyle ilgili bkz: **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 413, Gömlek Nr. 16865, 29 Muharrem 1204 (30 Eylül 1789); “... *Çorbacı-zade Seyit İsmail Ağa'nın Kütahya mütesellimi Abbas Ağa'nın alacağı 10.000 guruş teslim-i darphane-i Amire olunmak şartıyla sair emval-i eytamlarına ilam buyrulduğunu havi şeref-bahş südür eden ferman-i ali...*”, **B.O.A, A.SKT**, Dos. Nr. 44, Gömlek Nr. 15, 15 Şaban 1205 (19 Nisan 1791).

<sup>650</sup> “... *sadr-ı esbak müteveffa Cezayirli Hasan Paşa'nın sabık kapı kethüdası olan Havecegandan Mehmet Emin bundan akdem fevt oldukda kaffe-i muhallefatı Enderun-i hümayun tarafından zabt olunmaktan naşi müteveffanın evrakı ol vakitte tebliğ ettirdiğin sen ki mirimiran-ı mumaileyhsin müteveffanın hayatta iken senin dahi kapı kethüdalık umurunu rüyet eylemek hasebiyle zimmetinde ber mucceb-i temessük 50.000 guruş olduğu zahir olduğuna binaen meblağın tamamen tedarik ve bir an önce mübaşirine teslim, der aliyeye irsali ve Enderun hazinesine teslimi babında 204 senesi Evâsıt-ı Zilhiccesinde sadır olan emir muccebince...*”, **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 194, Gömlek Nr. 8035, 27 Cemaziyelevvel 1207 (10 Ocak 1793).

<sup>651</sup> Yavuz CEZAR, “*Bir Ayanın Muhallefatı (Müsadere olayı ve Terekerenin incelenmesi)*”, **Bellekten**, XLI, 161, Ankara, 1977, s. 50.

<sup>652</sup> “...*derun-i Muğla'da olan konak ise mütesellimlere lazımdır ve Su Kuyu (?) nam mahalde olan konak yaylalarıdır ol dahi mütersellimlerine lazımdır iki adet konağı 5.000 guruşa sancaklu mütesellimlerine alsunlar ve bahaları sancaktan tahsil olunmak üzere bir kıta emr-iş ali isdarına ve kezalik Çine'de olan konak ve Köyçeğiz'de ve Ula'da ve Kevabad kazalarında olan konakları dahi vech-i münasibi üzere zabitleri ikamet etmek için her birlerine baha takdir olunub kazalardan tahsil olunmasına iktiza eden evamir-i aliyyeler sadır buyuruldukda...*”, **B.O.A, C.ADL**, Dos. Nr. 540, Gömlek Nr. 1010, 19 Zilkade 1207 (28 Haziran 1793).

sıkı takip altına alınmakta ve sorgulanmaktaydılar. Bu süreçte saklanan mal ve mülklerinin müsadere için mütesellimlerinden faydalandığı görülür.<sup>653</sup> Aslında mütesellimlerin vekili oldukları yöneticiler ile ilişkileri, efendilerinin serveti ve malî ilişkilerini az-çok bilmelerini gerektirecek derecede idi. Bu nedenle efendilerinin mal varlıklarının ortaya çıkarılması için mütesellimlerden faydalanılması son derece doğaldı.

Müsadere kapsamında ortaya çıkarılması gereken muhalefat güçlü bir mütesellime ait ise malların kaçırılmasını önlemek düşüncesiyle ölenin yakınlarından biri, mütesellimlik görevine atanmıştır. Bozok mütesellimi Mustafa Bey öldürüldükten sonra muhalefatının ortaya çıkarılması için kardeşi Süleyman Bey mütesellimlik görevine atanmıştır.<sup>654</sup>

Mütesellimler, görev yaptıkları sancağın en yüksek idarî mercii olduğu gibi aynı zamanda beytülmal ve hassa eminliği gibi görevleri de yerine getirmekteydiler. 29 Aralık 1753 tarihli tereke kaydında Manisa'da handa iken vefat eden Ahmed bin Abdullah'ın terekesi büytülmala kalmış ve zabtı için Saruhan sancağı mütesellimi ve beytülmal-ı amme ve hassa emini olan Ahmet Ağa görevlendirilmiştir.<sup>655</sup> Ancak mütesellimlerin yoğun idarî ve asayiş görevlerinden dolayı bu işleri vekilleri aracılığıyla yürüttükleri anlaşılmaktadır. Rumeli'nin Menekşe kazasından olup Manisa'da misafir iken ölen Bahçevan Yorgi'nin mirasçısı olmadığından 10 guruş tutarındaki terekesinin zabtına Manisa Mütesellimi Ahmet Ağa'nın vekili el-hacc İsmail Ağa görevlendirilmiştir. Bu vekiller, muhalefat zabtının yanı sıra tereke satışından da sorumluydular ve ele geçen miktarı mütesellime teslim etmekteydiler.<sup>656</sup> Ancak kendilerine çıkar sağlamak üzere varis bırakmadan ölenlerin muhalefatlarına el koymak, daha az risk içerdiğinden mütesellimlerin en sık başvurdukları yolsuzluklardandı. Özellikle ticaret için çeşitli hanlarda kalan tüccarların muhalefatları mütesellim ve diğer görevlilerin iştahlarını daha da artırmaktaydı. Bu nedenle taşradaki voyvoda, mütesellimler bu konuda zaman zaman uyarılmışlardır.<sup>657</sup>

<sup>653</sup> İçel sancağı Mutasarrıfı Seyit Hasan Paşa muhalefatından saklanan meblağın ortaya çıkarılması için kethüdası ve mütesellimi olan Ali Ağa'nın sıkıştırılarak ortaya çıkarılmasına dair bu iş için görevlendirilen mübaşire 29 Zilhicce 1214 (24 Mayıs 1800) tarihli emir. **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 415, Gömlek Nr. 16913, 29 Rebiülevvel 1227 (12 Nisan 1812).

<sup>654</sup> Mustafa Bey'in öldürülmesinden sonra sadrazam, Abdülhamit'e yazdığı tavrında Bozok'a bir mütesellim nasbının gerekliliğinden bahsle bunun için Bozok sükkanından Sungur-zade veya Mustafa Bey'in kâtibi Mühürdar İsmail Efendi'yi önermiş ise de I. Abdülhamit, muhalefatın meydana çıkarılması için Mustafa Bey'in kardeşi Süleyman Bey'i göreve atamıştır. Süleyman Bey, muhalefatı üzerine alarak mütesellimlik görevine başlamıştır. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, "Çapanoğulları", **Belleten**, c. 38, S. 149-152, TTK Basımevi, Ankara, 1974, s. 225.

<sup>655</sup> S. YILDIZ, **a.g.t.**, s. 32.

<sup>656</sup> Yine başka bir örnekte de vekil olarak Mustafa Ağa terekenin satışından sonra kalan miktarı Ahmed Ağa'ya teslim ettiği görülmektedir. Buna benzer diğer örnekler için bkz. S. YILDIZ, **a.g.t.**, s. 32, 162-164.

<sup>657</sup> "...vüzerâ ve ricâl ve hademe-i saltanat-ı seniyyeden ve gerek taşralarda bulunan mütesellimîn ve voyvoda ve â'yân ve vücûh ve tüccar ve sâireden her kim olursa olsun ve zuhûr eden emvâl ve eşyâsı az ve çok bulunsun hiç ferdin muhalefatına cânib-i mürîden ve taraf-ı âherden kat'an dahl ve taarruz vukû' bulmaması...", SAYIN, **a.g.e.**, s. 125; Osmanlı ülkesinde ölen İranlı tüccarların muhalefatına vezirler, mütesellimler, eminler gibi ehl-i

Mütesellimlerin muhalefat zabtı için görevlendirilen diğer memurlara da bazı yardımlarda buldukları tespit edilmektedir. Eski Niğde sancağı müteselliminin muhalefat zabtına memur Numan Efendi'ye halen Niğde mütesellimi Seyit Ahmet Ağa tarafından muhalefat kapsamında toplam 21.099 guruş tutarında mal teslim edilmiştir.<sup>658</sup> Yine bu bağlamda mütesellimler görevlendirilen mübaşirlerin haksız uygulamalarını önlemek amacıyla sık sık ağırlıklarını koymuşlardır. Nitekim Eğridir sakinlerinden olup cezası tertip olunan Yılanlıoğullarının muhalefatının zabtı için görevlendirilen Dergah-ı ali gediklilerinden Es-seyyit Mehmet Ağa, Hamit sancağı kazalarından muhalefata ait olmayan malları da zapt etmiştir. Bunun üzerine Hamit mütesellimi Ebu Bekir, haksız yere el konulan malların sahiplerine teslim edilmesi konusunda görevlendirilmiştir.<sup>659</sup>

Mütesellimlerin kendi aralarında yaşanan rekabet ve hizip tarafı alt etmek maksadıyla birbirlerine karşı mücadelelerde haksız olarak mallarına el koymaktaydılar. Esad Paşa'nın Adana mütesellimi Hacı Ali Bey, Tarsus mütesellimi Mehmet Bey'i katlederek yerine kendi adamını mütesellim atamış ve eski mütesellimin mallarının müsaderesi için adamlarını göndermiştir.<sup>660</sup> Yine Teke Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa'nın Kadı Abdurrahman hakkında katli kararı olmamasına rağmen oğullarıyla birlikte idam etmesi ve Antalya'ya getirttiği malları üzerine geçirmek için merkeze bu konuda yalan yanlış bilgiler vermesi bu çerçevede değerlendirilecek örneklerden biridir. Aslında taşradaki mütesellimlerin mantığı, katli ve müsadere konularında merkezin mantığıyla paraleldi. Nasıl ki merkez taşrada kendisine kafa tutacak derecede servet ve güce sahip olan ayanları ortadan kaldırmak düşüncesinde ise mütesellimler de nüfuz bölgelerindeki rakipleri hem ortadan kaldırmak, hem de gelecekte bunların güçlenmelerini önlemek amacıyla mal varlıklarına el koymaktaydılar.

Anlaşılabileceği üzere mütesellimler, müsadere ve muhalefat kapsamında malların tespiti ve zapt edilmesi gibi konularda önemli roller üstlenmiş ve merkezden gelen emirler doğrultusunda görevlerini yapmaya çalışmışlardır. Ancak işlerin adaletli olarak yürütülmesi için denetleyici roller üstlenen mütesellimlerin aynı zamanda kendilerinin de neden oldukları

---

örfün müdahaleleri menetmek üzere çeşitli fermanlar yayınlanmıştır. ÖZKAYA, **18. Yüzyılda Osmanlı...**, s. 161.

<sup>658</sup> Teslim edilen tutarın 12.425 guruşu nakit, geri kalan miktarı ise eşya ve davar gibi çeşitli malların tutarıydı. **B.O.A, D. BŞM.MHF**, Dos. Nr.57, Gömlek Nr.16.

<sup>659</sup> "... Eğirdir kasabası sakinlerinden iken bundan akdem cezaları tertib olunan Yılanlıoğullarının muhalefatlarına ba-emr-i ali tayin buyurulan Gedikliyan-ı dergah-ı ali Es-seyyit Mehmet Ağa kullarının Hamit sancağı kazalarından bila-sübut aldıklarını ahabına istirdadı babında...", **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 540, Gömlek Nr. 22226, 29 Şaban 1200 (27 Haziran 1786); Gelibolu'da iken vefat eden Hafız Ali Paşa'nın Amasya'da sakin büyük oğlu Ahmed Mikdat Bey'in hazinesi aranarak babasına ait para, eşya ortaya çıkarılmaya çalışılmış ancak bulunan birkaç parça mücevher ve diğer eşyaların, Ahmed Mikdat'ın malı olduğu yolunda Amasya Mütesellimi Hasan tarafından merkeze bilgi verilmiştir. **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 518, Gömlek Nr. 25339, 29 Zilhicce 1244 (2 Temmuz 1829).

<sup>660</sup> Yine Hacı Ali Bey, nüfuzunu genişletmek maksadıyla Menemencioğullarının merkezi olan Karaisalı'ya voyvoda olarak gönderdiği Ahmet Efendi ise Menemencioğulları tarafından idam edilmiştir. Yılmaz KURT, "Menemencioğulları ile İlgili Arşiv Belgeleri", **Belgeler**, c. XXI, S. 25, Ankara, 2005, s. 93, 94.

bir takım yolsuzluklar söz konusudur. Buna rağmen, sancak ahalisi ve diğer ileri gelenlerle yakın ilişkiler içerisinde olmaları merkezin bu konuda özellikle kendilerini muhatap alması veya almaya devam etmesinde en önemli etkenlerden biri olmuştur.

## 2.4. ASKERİ GÖREVLERİ

### 2.4.1. Seferlere Sancaktan Asker Gönderme

Osmanlı devlet yapısı, temelde sıkı bir merkezîyetçi anlayış ile ülke genelinde tesis edilmiş olan kul ve tımar sistemlerine dayanmaktaydı. Bu iki ana unsur, devletin varlığını sürdürmesi için gerekli iktisadî, idarî ve askerî yapıları belirlemekte ve bu yapıların işlevselliğinin sürdürülmesini temin etmekteydi. Diğer bir deyişle devlet kendisini kul ve tımar sistemlerini işleterek üretmekteydi. Yeniçeriler ile tımarlı sipahilerin XVI. Yüzyıl sonuna kadar Osmanlı ordusunun başlıca öğelerinden olması, bu durumun askerî yapıdaki yansımasıdır.

Ancak tımar ve kul sisteminde görülen aksaklıklar bu yapının değişmesine yol açmıştır. Önceleri önemli bir gelir kaynağı olan savaşların, hezimetle sonuçlanması ve uzun yıllar sürmesi bu aksaklıkları daha da belirgin kılmıştır. Uğranılan yenilgiler ve kayıplar, yeni askerî ve malî düzenlemeleri zaruri bir hale getirmiş ve artık değişen savaş şartları karşısında yetersiz kalan tımarlı asker sayısı azaltılarak yerlerine tüfek kullanabilen maaşlı asker mevcudu artırılmıştır. Bu ise tımar sistemine kıyasla devletin hazinesinden daha çok nakit paranın çıkması anlamına gelmekteydi. Nitekim tüm iktisadî, malî ve insan kaynaklarını savaşlara kanalize eden devletin giderleri, özellikle XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren uzun savaş dönemlerinde neredeyse yüzde 100 oranında artmıştır.<sup>661</sup> Artan nakit ihtiyacı ve enflasyon gibi bir takım olumsuzluklar göz önüne alındığında ortaya çıkan yeni durumun finanse edilmesi zaten malî dar boğazda olan devletin yükünü daha da artıracak aşıkârdır.

Bu tarz sıkıntıları aşmak konusunda Osmanlı tarzı pragmatik yaklaşımlarından biri olarak devlet, taşrada giderek iktisadî ve idarî güçlerini artıran kesimlerden sefer zamanlarında asker ve iaşe konularında taleplerde bulunmuştur. Söz konusu durum hiç şüphesiz XVIII. yüzyıl süresince taşrada asker ve vergi toplama konularında etkinliklerini artıran ayan ve eşrafın işine yaramış ve kapılarında levent-sekban besleyen ayanlar savaş ve asayiş gibi sorunlar nedeniyle merkez tarafından daha sık muhatap alınmıştır.<sup>662</sup> 1726'dan

<sup>661</sup> GENÇ, a.g.e., s. 215.

<sup>662</sup> 1683'te başlayan Avusturya Savaşları sırasında asayiş için ayan ve eşrafa başvurulmuş, asker için Anadolu'daki zengin kişilerden borç alma yoluna gidilmiştir. ÖZKAYA, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması ...", s.166; SUÇESKA, a.g.m., s. 597; 1768 Rus Savaşı ile birlikte devlet, ayanların varlığını resmi olarak kabul etmek zorunda kalmış ise de aslında bu, devam edegelen statükoya yasal bir hüviyet kazandırılmasından başka bir şey değildi. Deena R. Sadat, a.g.m., s. 352.

İtibaren İran savaşları esnasında beylerbeylik veya sancakbeyliği gibi bir takım idarî görevlere atanmaları ise bu kesimin askerî sınıfa dâhil olmaya başladığını göstermektedir.<sup>663</sup> Bu süreçte hükümetin savaş ve isyanlar gibi olağanüstü durumlarda taşrada emirlerini uygulayacak olan gerçek otorite sahipleri ayanlara ihtiyacının daha da artmış olduğu görülmektedir. Çünkü XVIII. Yüzyılda Osmanlı ordusunun aslî unsuru artık yeniçeri ve sipahiler yerine kapılarda istihdam edilen sekban ve levent birlikleri olmuştur.<sup>664</sup> Görülen bu değişimler ve ortaya çıkan yeni durumlar ise gücün merkezin aleyhine periferileştiğini işaret eden kanıtlar idi.

Bu açıklamalar doğrultusunda taşra idaresinde giderek ağırlıklarını hissettiren özellikle de güçlü ailelere mensup mütesellimlerin geniş imkânlarından ve nüfuzlarından faydalanmak isteyen merkez sık sık sancaklarından asker yazıp göndermeleri için emirler göndermiştir. Rusların muhtemel bir saldırısına karşı Sohum Kalesi'nin tahkimatı için iki yüz kadar seçkin neferin gönderilmesine dair Trabzon Mütesellimi Şatırzade'ye gönderilen 22 Ağustos 1799 (20 Rebi'ül-evvel 1214) tarihli emir<sup>665</sup>, Kütahya mütesellimi Abbas Ağa tarafından tertip ve techiz edilen 500 nefer süvarinin Başbuğ Hasan Ağa maiyetinde İsmail Seraskerî tarafına gönderildiğine dair tahrirat<sup>666</sup>, Rusların Prut Nehri'ni geçmiş olduklarından savaş durumunda, civardaki mütesellimlerin asker ve levazımatı tedarik etmeleri yolundaki buyruldu<sup>667</sup> ve sefer için asker celbine dair Teke Mütesellimi Ebu Bekir Paşa tarafından merkeze gönderilen tahrirat<sup>668</sup> konuyla ilgili belgelere yansıyan yüzlerce örnekten sadece bir

<sup>663</sup> Özcan MERT, “Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi”, **Osmanlı**, c. VI, Y.T.Y, Ankara, 1999, s. 175-176; ŞAHİN, **a.g.t.**, s. 6.

<sup>664</sup> XVI. yüzyıldan itibaren ise köy toplumunda arazi bulmakta güçlük çeken birçok gencin din adamı ya da paralı asker olmak üzere adeta bu toplumun dışına itilmesi ise bu konuda ihtiyaç duyulan insan kaynağını sağlamıştır. Suraiya FAROQHİ, (Çev. Mustafa Vançin Durmuş), “1600'lerde Anadolu'nun Kırsal Kesimlerindeki Siyasal Gerilimler: Bir Yorum Çalışması”, S.D.Ü., **Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 2, Isparta, 1996, s.71; Piyade ihtiyacının arttığı değişen savaş koşulları karşısında, Anadolu'da huzursuzluk kaynağı olabilecek bu kitlelerin savaşa yönlendirilmeleri önemliydi. GRISWOLD, **a.g.e.**, s. 8. İşte Osmanlı İmparatorluğu'nda periferileşmenin gelişimini hızlandıran ve genelleştiren önemli nedenlerden biri Osmanlı askerî unsurlarında görülen söz konusu farklılıklar idi.

<sup>665</sup> **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 31, Gömlek Nr. 1400; 1224 yılında (1804) Bergama voyvodası Karaosmanzade Hacı Ömer Paşa ile Saruhan sancağı mütesellimi Hacı Hüseyin Ağa tarafından toplanıp gönderilen 2.000 askerî Karanlı Ali Paşa maiyetinde bulunmak üzere Rusçuk'a gönderilmiştir. **Tarih-i Cevdet**, C. IX, Matbaa-i Osmaniye, II. Basım, Dersaadet, 1309, s. 143; Sadrazam Mehmet Paşa, serdar olarak Anadolu, Rumeli ve Sivas eyalet askerîyle sefere çıkacağından asker tedarikine dair Saruhan sancağındaki kadılara ve Saruhan Mütesellimine 1123 (1711-1712) tarihli hüküm, **Manisa Şerhiye Sicili**, No. 174, s. 5, Hüküm: 1.

<sup>666</sup> **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 934, Gömlek Nr. 40485, (H. 15 Şaban 1201/ M. 2 Haziran 1787);Yine Kütahya Mütesellimi Abbas Ağa tarafından Anadolu ve havalisinden Boğaz hisarları muhafazası için tertip olunan askerlerle ilgili gönderilen tahrirat, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 911, Gömlek Nr. 39315, (H.19 Zilhicce 1187/ M. 3 Mart 1774).

<sup>667</sup> Teke Mütesellimi Kapıcıbaşı Ebu Bekir Paşa'nın asker irsal eylemesine dair emir, **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 574, Gömlek Nr. 10, (Tarihsiz); Menteşe Mütesellimi Hasan Çavuş-zade ve diğer ileri gelen kişilere Kasım'dan önce asker tahrir edip orduya göndermelerine dair (29 Zilhicce 1104) 31 Ağustos 1693 tarihli hüküm, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 585, Gömlek Nr. 24649.

<sup>668</sup> **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 62, Gömlek Nr. 2940; (H. 29 Rebi'ül-evvel 1204/ M. 17 Aralık 1789);Rumeli kaymakamı Abdülbaki'nin Mora muahfazası için Manastır ve Sarıgöl gibi civar yerlerden 15.000 kadar asker tedarik edilip Mora'ya gönderilmesine dair (Evâsıt-ı Zilhicce 1183) 11 Nisan 1770 tarihli hüküm, **B.O.A, A.DVN.MHM.d**, No: 168, s. 185, hüküm: 4; Belgrad'dan gönderilen 26 Aralık 1663 tarihli ferman; Konya, Akşehir, Kırşehir, Beyşehir, Niğde ve Aksaray sancaklarının kadıları ve mütesellimlerinin, 1663'de yapılacak



kaçıdır. Yine mütesellimlerin vekili oldukları sancakbeylerinin yahut mutasarrıfların kapılarının sefere hazır bir duruma getirmeleriyle ilgili sorumlukları, seferlerle ilgili görevleri arasında nitelendirilebilir.<sup>669</sup>

Mütesellimler gelen bu emirler doğrultusunda sancakları ve kazaları dâhilinde buyruğularıyla atadıkları mübaşirler vasıtasıyla istenilen miktarda asker tahrir edip belirtilen ordu konaklarına ya da muhafaza edilmesi gereken yerlere göndermiştir.<sup>670</sup> Tahsis olunan bu askerler, sefer veya muhafaza için belirlenen mahalde ihtiyaç duyulmadığı takdirde ihtiyaç duyulan daha riskli bölgelere kaydırılmaktaydı.<sup>671</sup>

Mütesellimler, sadece kendi tahrir edecekleri askerîn değil eyalet askerlerinin de sefere gönderilmesinden sorumluydular. Kütahya mütesellimi ve eyalet kadılarından, Kırım Seraskerî olan Anadolu Valisi Vezir İbrahim Paşa'nın maiyetinde kendi alaybeyleri bayrakları altında bulunmak üzere eyaletin erbab-ı tımar ve zaimlerinin gönderilmesi emri söz konusu duruma bir örnek teşkil etmektedir.<sup>672</sup> Mütesellimlerin donanma için kalyoncu neferi tedarik etmelerine dair görevlerinden de söz edilebilir. Kalyoncu teminiyle ilgili daha çok derya kalemine tahsis edilen bölgelerdeki sancak mütesellimleri görevlendirilmekte idi.<sup>673</sup> Aslında sancağın tımar ve zaimleri sancakbeyleri komutasında seferlere katılmakta iken mütesellimlikle idare edilen sancaklarda en yüksek askerî memur olarak mütesellimlerin asker sevkiyle ilgilendikleri görülmektedir.

Askerîn görevlendirildiği seferin ya da muhafaza edilecek yerin uzak olması ise bu konuda bir takım sıkıntıların yaşanmasına yol açmaktaydı. Mesafenin uzak olması nedeniyle

---

seferde bulunmak üzere ücretli tutulacak lağımcıların mübaşir ve lağımcıbaşılarının Konya'da görevlilere defterle birlikte teslim edip acilen orduya göndermeleri istenmekteydi. ÜREKLİ, **a.g.t.**, s. 223.

<sup>669</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 168, s. 74, Hüküm: 1, Evâil-i Şaban 1183 (30 Kasım 1769); Ayrıca bkz: Ersin KIRCA, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S.1-200) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007, s. 183; **Kastamonu Şerhiye Sicili**, No: 11, s. 239, Hüküm: 1, 18 Rebiülevvel 1113 (23 Ağustos 1701).

<sup>670</sup> Kütahya mütesellimi Seyit Abbas Ağa tarafından Boğaz Hisarları muhafazası için talep edilen askerîn tedariki için mübaşirlerin görevlendirilmesine dair, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 27911, Gömlek Nr. 39315, (H. 19 Zilhicce 1187/3 Mart 1774).

<sup>671</sup> Niğbolu Seraskerî Mehmed'e ve Niğbolu mütesellimine gönderilen emirde; Niğbolu Kalesi için tahrir olunan 300 nefer askere ihtiyaç olmadığından Vidin Kalesi muhafazası için gönderilmeleri talep edilmekteydi. **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 100, s. 91, Hüküm: 4, (H. Evâil-i Zilhicce 1101/ M. 5 Eylül 1690)

<sup>672</sup> "...*Eyâlet-i merkumenin bi'l-cümle zu'amâ ve erbâb-ı tımârı Devlet-i aliyye'min mu'temed ve mu'tenâ askerînden nâşi hüdâmât-ı aliyyemde i'mâl ve istihdâm olunmaları için hâlâ Anadolu vâlisi olup Kırım cânibi ser-askerî olan vezîrim İbrahim Paşa'nın ma'iyetine geçmesine me'mûr kıldıklarına...*", **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 168, s. 286, Hüküm: 1, (H. Evâsıt-ı Ramazan 1184/ 2 Ocak 1771). Ayrıca bkz: İlhan GÖK, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (200-376) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007, s. 243.

<sup>673</sup> Karadeniz'e çıkacak donanma kalyonları için İzmit ve civar iskelelerindeki gemilerden tertip edilen 280 kalyoncu neferinin bir an önce gönderilmesine dair mahalli kadı, mütesellim ve diğer görevlilere hitaben gönderilen emir, **B.O.A, C.BH**, Dos. Nr. 14, Gömlek Nr. 677, (H. 29 Cemâziyelaahir 1187/ M. 20 Ağustos 1773); İdris BOSTAN, **Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire**, T.T.K.Yay., Ankara, 1992, s. 231; Konuyla ilgili ayrıntılar, donanma ile ilgili görevler kapsamında verildiğinden bu bölümde daha çok kara askerî tedarikiyle ilgili görevler üzerinde durulacaktır.

ordunun toplanma yerine zamanında varılamadığı veya sancaktan yazılan askerlerin bu süreçte firar edebildikleri görülmektedir.<sup>674</sup> Sancak halkının mesafenin uzak olduğu gerekçesi ile asker yazılmaktan çekinmeleri ise mütesellimlerin kendilerinden istenen sayıda asker temin etmekte güçlükler yaşamalarına neden olmaktadır. Bu durumda, Mısır'a gönderilmek üzere Kütahya sancağından istenen 1.000 nefer askerî bedele katolunması örneğinde görüleceği gibi mütesellimden aynı istenen asker adedini göndermek yerine bedel olarak ödenmesi talep edilebilmekteydi.<sup>675</sup> Yine Anadolu, Karaman, Adana, Halep ve Rakka eyaletlerin erbab-ı tımarları orduya vaktinde yetişemeyecekleri için bedel ödemeleri kararlaştırılmıştır.<sup>676</sup> Bununla birlikte eşkıya ve düşman saldırıları tehditi altında olan sancaklar ise durumun hassasiyeti nedeniyle asker ihracından muaf olabilmekteydiler.<sup>677</sup> Ayrıca salgınlar, kıtlık veya mevsimin uygun olmadığı gibi durumlar, seferlerden muafiyet nedenleri olduğu için bu gerekçelerle sık sık sancak ahali ve mütesellimleri tarafından merkeze ricalarda bulunulmaktaydı.<sup>678</sup>

<sup>674</sup> İran Seferi için Anadolu'nun üç koluna gönderilen fermanda, serdar, alemdar, kuloğulları, yeniçeri cebecileri ve toparacıları gibi askerî kesimlerin harpten geri kalmamaları ve yol esnasında kaybolup yerlerine geri dönenlerin özür ve bahanelerinin kabul edilmeyeceğini bildirilmektedir. **Sinop Şerriyye Sicili**, No: 86, s. 36, hüküm: 1, 10 Cemaziyevvel 1158 (10 Haziran 1745).

<sup>675</sup> Konuyla ilgili olarak Kütahya mütesellimi Şeyh oğlu Seyit Ali Ağa'nın (23 Muharrem 1215) 16 Haziran 1800 tarihli tahriratında Ordu-i Hümayun için Kütahya sancağından tertip edilen 1.000 kadar süvari askerî gideceği Mısır'ın uzak bir mesafede olmasından dolayı kimsenin asker yazılmaya yanaşmadığı, gidecek olanların ise yüksek meblağlar verilse bile yolda firar etmeleri ihtimalinin yüksek olduğu bildirilmektedir. Bu nedenle asker göndermek yerine bedel ödenmesi yolunda mütesellimin talebi, nefer başına yüzer guruştan olması şartıyla kabul edilmiştir. Mütesellimin tahriratıyla birlikte konuyla ilgili gönderilen 7 kıta Çal, Dazkırı, Kebekler, Baklan, Şeyhlü ve Kütahya kadıları ve ahali mahzarları üzerine "...ahali-i fukaranın hallerine rahmet beher neferine yüzer guruştan bedellerinin tahsili babında" (27 Muharrem 1215) 20 Haziran 1800 tarihli ferman verilmiştir. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 899, Gömlek Nr. 38734.

<sup>676</sup> Bu nedenle Saruhan Mütesellim Vekili, Çeribaşı ve Miralay, sancaktan toplanacak bedeller için görevlendirilmiş; kapı çukadarı vasıtasıyla hazineye teslim edilmek üzere bedeller, mütesellim vekiline teslim edilecektir. Ancak 16 zaim ve 100 kadar tımarlının olduğu Saruhan sancağından 150'er guruş hesabıyla ödenecek toplam 17.400 guruş bedelin tahsiline durumlarının müsait olmadığı için üç aylık süre verilmesine dair Mütesellim Vekili Eyüp Ağa ile Miralay tarafından merkeze başvurulmuştur. **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 1048, Gömlek Nr. 1, (H. 7 Receb 1225 / M. 24 Kasım 1800).

<sup>677</sup> Teke sancağına bağlı Kaş kazasında Gökdere Kalesi Kethüdası Hacı Abdülkadir oğlu Yusuf Ağa'nın 100 nefer süvari ile orduya gelmesi sitenmiş ise de kalenin düşman tarruzlarına karşı korunması için seferden affedilip kale muhafazasında kalması yolunda Yusuf Ağa ve ahali mütesellime mahzarlar göndermiştir. Mütesellim ise durumu, merkezin bilgisine sunmak üzere iletmiştir. "...Yusuf Ağa bu sene-i mübarekede 100 nefer ile ordu-i hümayuna zi-kudret tayin buyurulub ancak ağa-i merkum zikrolunan kale ve ahali-i kaza-i mezkuru terk ve sefere gitmek lazım gelür ise kale-i mezkur yedd-i küffara giriftar ve ahali-i kaza dahi münferik ve perişan olacakları aşikar..." , **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 27911, Gömlek Nr. 39315, ( H. 19 Zilhicce 1187/ M. 3 Mart 1774).

<sup>678</sup> Sefer için asker göndermeleri emrine karşılık Tarsus ahalisinin merkeze gönderdileri mahzarlarında çiftçi ve çoban makulesinden olan kendilerinin üç nedenden beri taun ve yağmacılardan dolayı perişan olduklarından süvari tedarikinin mümkün olamayacağı bu nedenle seferden affedilmelerini talep etmekteydiler. Kendileri ile aynı düşüncede olmayan merkez, bu talebe "...bundan böyle dahi ferman-ı aliye adem-i itaat ile suret-i tereddüt ve rehavet izhar eder ise nedamet faide vermeyecek muamelata giriftar olacağı beyan olunarak ekid ve şedid isticali havi divan-ı hümayundan hüküm buyuruldu..." şeklinde oldukça sert cevap vermiştir. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 502, Gömlek Nr. 20965, 25 Ramazan 1202 (29 Haziran 1788).; Çete kazası kaymakamı, kış mevsimi olduğundan istenen askerî tahrir edemeyeceğini bildirmekteydi. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 870, Gömlek Nr. 37291, 18 Ramazan 1206 (10 Mayıs 1792).

Sık sık açılan seferler nedeniyle sancaklara ordu için iâşe ve levazimat<sup>679</sup> maddeleriyle asker tedarikine dair emirlerin gönderilmesi ve ehl-i örfün uyguladığı “*zulm ve teaddi*” halkın tepkisine neden olmaktadır. Asker yazımı için görevlendirilen Ömer Efendi’nin, zulmünden dolayı Menteşe sancağı mütesellimi azledilmedikçe Tavas ahalisinin sefere katılmayacağını bildiren tahrirâtı bu konuda yaşanan sıkıntıları ortaya koymaktadır.<sup>680</sup> Yine asker celbi için Eskişehir’e gönderilen Turnacıbaşı İsmail, mütesellim ve ayan olan Veli Beyin oğlu Mehmet’in ahaliye zulümde bulunması ve sefere gidecek askerî tahrik etmesinden dolayı vazifesini yerine getirememekten şikâyet etmektedir.<sup>681</sup> Gerek bahsedilen olumsuzluklar ve gerek zorlu şartlar altında uzun süren seferler, asker tahririni güçleştirdiğinden mütesellimler görevlerini yerine getirmekte zorlanmaktaydılar. Bu doğrultuda Boğaz Hisarları muhafazasına memur askerînin geciktirilmesinde asıl meramın “*imrâr-ı vakt*” olduğunu bildiren Kütahya Mütesellimi Seyit Abbas Ağa’nın tahrirâtından anlaşıldığı üzere ahalinin oyalama takdiklerine başvurduğu görülmektedir.<sup>682</sup> Böylelikle işleri ağırdan alan halk, ordunun ilkbaharda sefere çıktığı zamanını geçirerek asker tedarikinden muaf olmayı amaçlamış olmalıdır.

Asker tedarikine dair gönderilen emirlerin mütesellimler tarafından her zaman titizlikle yerine getirildiğini söylemek güçtür. Örneğin Menteşe mütesellimi Hasan Çavuşzade Ebu Bekir, Bergama voyvodası Kara Osman zade Ömer ve Viranşehir kazası şehir kethüdası Büyük Hüseyin ve diğer ileri gelen kişilerden Ruz-i Kasım’dan evvel orduda bulunmak üzere asker göndermeleri istenmişti. Ancak bu kişilerin işi ağırdan almaları nedeniyle gönderilen emirde; “*...bunların kimisi irad-ı gadr ve gallad ve kimi dahi taahhüt ilamı irsaliyle emrar-ı vakte cesaret eyledikleri bedidar olduğundan...*” denilerek bir an önce

<sup>679</sup> Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: “Ordu İlaşesinin Sağlanması” .

<sup>680</sup> Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Tavas kazasına tabii Nikfer (?) karyesini basan Menteşe sancağı mütesellimi Hasan Çavuşzade Hacı Bekir Ağa, Tavaslı Ömer Efendi’nin asker tahrir edip sefere katılmasını engellemek üzere elinden geleni ardına koymamaktadır. Tavaslı Ömer Efendi’nin tahriratta bildirdiğine göre, Denizli mukataasını ihale ile deruhte eden Mütesellimin, Rodos adasına memur olan kardeşinin topladığı asker ile Tavas üzerine yürüyeceği yolunda dedikodular çıkarması, sefere katılacak olanları tedirgin ettiğini bildirmekteydi. **B.O.A., C.AS**, Dos. Nr. 1206, Gömlek Nr. 54013, 29 Safer 1202 (10 Aralık 1787); Rusların Kırım’a saldırması nedeniyle mübaşirler ve sürücüler tarafından temin edilen askerlere, Mütesellim Ahmet Ağa sefere gitmemeleri durumunda kendilerini İstanbul’dan affettirebileceğini söyleyerek işleri zorlaştırmaktaydı. ULUÇAY, **a.g.m.**, s.255.

<sup>681</sup> Mütesellimin oğlunun, Ağa mektubuyla serdar olan Eskişehir sakinlerinden 56 Bölüğün Amiri Mustafa’yı serdarlık ettirmeyip kendi avanesinden birini serdar atadığını ve kadının korkusundan bu duruma ses çıkaramadığını belirten mübaşir, “*...benim efendim Veli Beyin oğlu Mehmet nam ayan ve mütesellim Eskişehir’de böyle mukim olub fesada say ettirdikten sonra Alemullahu Teala bir türlü evamir-i ali şânında infazı bir türlü mümkün değildir...*” şeklinde durumu özetlemektedir. **B.O.A., C.AS**, Dos. Nr. 476, Gömlek Nr. 19879, 15 Rebiülevvel 1204 (3 Aralık 1789).

<sup>682</sup> Mütesellimin ifadesine göre, bu iş için görevlendirdiği mübaşirlere sancak halkının bir takım zorluklar çıkarmaktaydı. “*...bazıları birer miktar piyade irsal ve bazıları adem’ül-itaat-i birle izhar husunete mübadereten asakir göndeririz cevabıyla mübaşirleri bila-meks ilam ile def ve avdet eylediklerin...*”, **B.O.A., C.AS**, Dos. Nr. 27911, Gömlek Nr. 39315, 19 Zilhicce 1187 (3 Mart 1774 ).

istenen askerî tahrir edip göndermeleri sert bir şekilde ifade edilmekteydi.<sup>683</sup> Konuyla ilgili benzer bir başka hüküm, 500 nefer askerî geciktirdiği için Menteşe Mütesellimi Çavuşzade Hacı Bekir'e gönderilmişti.<sup>684</sup>

XVIII. yüzyılda ordunun genel manzarasına bakıldığında birçok aksaklıklar görülmekle birlikte bu konuda yöneticileri en çok uğraştıran konulardan biri, sefere memur olan askerîn firarıydı. Görevlendirildikleri yerlere gitmek üzere yola çıkan askerlerin bir kısmı bir iki konak sonra kaçmakta ya da sefere gidip ulufelerini aldıktan sonra savaşmadan izinsiz olarak yerlerine geri dönmekteydiler.<sup>685</sup> Seferden kaçan ya da firar eden bu kesimler, sadece askerî bakımdan değil eşkiyalık, gasp ve isyan gibi bir takım olaylara neden olduklarından asayiş alanında da sorun oluşturmaktaydılar. Bu nedenle sefere gitmemiş olan mütesellimlere ve diğer sancak görevlilerine, firar eden askerlerin görev yerlerine gönderilmelerine dair çok sayıda emir veya ferman gönderilmiştir.<sup>686</sup> Nitekim Rumeli eyaleti askerlerinden firar edenlerin Nevruz'da İsakçı'da orduda hazır bulundurulmasına dair Rumeli mütesellimine ve kadılarına<sup>687</sup>, Gence ve Şirvan Seraskerî olan Erzurum valisi Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetine memur olan Sivas tımarlıları ve zuamalarının aleybeyleri ile firar etmeleri üzerine 1727 yılının Kasım başlarında Sivas mütesellimine ve kadılarına<sup>688</sup>, Diyarbekir valisi, Malatya mutasarrıfı, Rakka ve Harput mütesellimleri ile diğer görevlilere hitaben atları ve

<sup>683</sup> "...memur oldukları vecihle suret-i bi'l-nefs azimet eyledüklerin ve tahrir edecekleri asakiri başbuğ ile irsale memur olunmaların serian ve acilen mukteza-i marifetleri icraya ikram eylemelerini ve zad ve tevakkuf ve irad-ı izar ile emrar-ı vakte tesaddi eyledikleri surette pişman olacaklarını kendülere etrafiyla ifadeye mübaderet ve bir iki gün zarfında mukteza-i memuriyetleri üzere asakir-i mezkureyi yola ihraç...", **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 62, Gömlek Nr. 2940; 29 Rebiülevvel 1204 (17 Aralık 1789);

<sup>684</sup> Rusya ve Avusturya üzerine sefere çıkılacağından Menteşe Mütesellimi Çavuşzade Hacı Bekir'in 500 nefer süvari yazıp, başbuğ marifetiyle orduya göndermesi talep edilmiş ise de askerîn gecikmesi üzerine mütesellimin istenilen askerî göndermesi tekrarlanmakta, aksi takdirde cezalandırılacağı bildirilmekteydi. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 106, Gömlek Nr. 4775, Evâsıt-ı Ramazan 1202 (19 Haziran 1788).

<sup>685</sup>Eyalet tımar ve zuamalarının Kırım Ser-askerî olan Vezîr İbrahim Paşa'nın ma'iyetine katılmak üzere gönderilmeleri Kütahya mütesellimi ve kadılarına emredilmiş ise de askerîn yarısının henüz gelmediği ve "...merkumların emr-i şerîf vâcibü'l-ımtisâline adem-i itâ'at sûretlerini ibrâz ile henüz mahall-i me'mûelerine vâsıl olmamaları asâkir-i mevcûdenin dahi ihtilâl ve tefrikasına bâ'is bir hâlet-i reddiye olmağla..." geride kalanların bir an önce görev yerlerine gönderilmeleri emredilmekteydi. **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 168, s. 286, Hüküm: 1, Evâsıt-ı Ramazan 1184 (2 Ocak 1771).

<sup>686</sup> Ankara naibi ile müteselliminin seferden kaçanları tesbit etmelerine dair 18 Ocak 1674 tarihli buyruldu, TAŞ, **a.g.e.**, s. 88; Çankırı mütesellimi Ali Ağa'nın asker kaçaklarını önlemesi ve halkın da Mütesellim Ali Ağa'dan başka kimseye itaat etmemelerini isteyen 1220 tarihli buyruldu, Ali GÖKMEN, **Çankırı'nın 22 No'lu Şer'iyye Siciline Göre XIX. Yüzyıl Başlarında (H. 1218-1223, M. 1803-1808) Çankırı Sancağı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1995, s. 44;

<sup>687</sup>Emirde; vaktinde orduda mevcut bulunmayanların tımar ve zeametlerinin ref olunacağı dile getirilmektedir. **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 168, s. 104, hüküm: 2.

<sup>688</sup> Sivas tımarlıları ve zaimlerinin gönderilmesi için görevlendirilen mübaşirin ilamına göre kış geçene kadar eyaletlerinde kalmalarına dair ferman aldıklarını söyleyerek muhalefet etmeleri karşısında aynı yılın Aralık ayı ortalarında bir an önce sancaklarından ihraç edilmeleri gerektiğine dair emir gönderilmiştir. Zira Erzurum eyaleti tımarlıları ile zaimlerinin benzer bir tutumda oldukları ve görev yerlerine gitmekte ayak diredikleri görülür. Zeynep KURT, **13 Numaralı ve 1727-1730 Tarihli Mühimme Zeyli Defteri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2005, s. 111, 118, 132, 228.

tüfenkleriyle firar eden on nefer enderun ağalarının yakalanıp Ordû-yı Hümâyûn'a gönderilmelerine dair<sup>689</sup> benzeri daha birçok emir bu doğrultuda zikredilebilir.

Devlet, asker firarlarını önlemek için kefile bağlanarak asker yazılması ve firar eden askerlerden bir miktar kefil parası istenmesi<sup>690</sup>, seferden aflarına dair ellerinde senet olmadan orduda bulunmayan tımarlıların ellerinden dirliklerinin alınması<sup>691</sup>, yazılacak askerlerin harb ve darba kadir kimselerden seçilmesi, ya da ağır cezalar verilmesi<sup>692</sup> yolunda mütesellimlere telkinlerde bulunarak tedbirler almaya çalışmıştır. Yine sefere katılmayan sancak mutasarrıflarına da benzer cezaların verildiği, Diyarbakır valisi Vezir Abdülcélil-zade Emin Paşa'ya gönderilen hükümden anlaşılmaktadır.<sup>693</sup> Ancak belgelerde yer alan hükümlere bakıldığında konuyla ilgili emirlerin oldukça yaygın olması ve bu emirlerin birçok defalar tekrarlanması, merkezin bu yönde ağır bir üslupla kaleme aldığı emirlerin pek de işe yaramadığını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda devletin içinde bulunduğu zayıflığı göstermesi açısından önemlidir.

XVIII. Yüzyılda devletin iktisadi ve askerî bunalımlar içerisinde uğraşmak zorunda kaldığı ciddi sorunlardan biri hem malî hem de askerî mahiyette olan ordunun ihtiyaçlarının

<sup>689</sup>ERKAN, a.g.t., s. 67.

<sup>690</sup> Niğde mütesellimi tarafından Hacı Hüseyin başbuğluğuyla gönderilen 1.000 askerînin neredeyse tamamı firar etmişti. Başbuğ Hacı Hüseyin ile beş on askerînin Şam'da olduğu haberi üzerine firarî askerlerden 100-150 guruh alınıp sağlam kefillerine istinaden başlarına münasip başbuğ tâyin edilerek ordu-yı hümâyûna vaktiyle katılmaları emredilmektedir. Cemal GÜVEN, “Niğde-Bor Bölgesinin 1794-1799 Yılları Arasındaki Askerî Yükümlülükleri (387 Nol'lu Bor Şer'iyeye Siciline Göre)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 11, 2004, s. 397; GÜVEN, a.g.t., s. 56-57.

<sup>691</sup> Sivas Valisi ile Konya, Maraş, Adana, Diyarbakır, Halep, ve Rakka mütesellimleri ve kadılarına gönderilen hükümlerde; Eyalet askerlerinin vaktinde sefere katılmamaları ve “*bilâ-izn ve fermân-ı âlî*” memur oldukları yerlerden firar etmeleri nedeniyle, vaktinde İsakçı sahrasında olmayanların ze'âmet ve tımârları üzerlerinden alınıp havâs-ı hümâyûna katılacağı ayrıca “...*nân-pâreleri ahara tevcih ve kendüleri te'dib ve güşmâl olunmaları...*” icâp edeceğinden bölgedeki mütesellim ve kadıardan gereken cezaları vermeleri istenmekteydi. **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 168, s. 288, Hüküm: 1, Evâhir-i Ramazan 1184 (19 Aralık 1770); “*Bir sureti Mîr-i mîrân-ı kirâmdan Konya mütesellimine ve eyâlet-i Konya'da vâkı' kuzât ve nüvâba*”, **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 168, s. 288, Hüküm: 2; “*Bir sureti Maraş mütesellimine ve eyâlet-i Maraş'da vâkı' kuzât ve nüvâba*”, **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 168, s. 288, Hüküm: 3; “*Bir sureti Adana mütesellimine ve eyâlet-i Adana'da vâkı' kuzât ve nüvâba*”, **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 168, s. 288, Hüküm: 4; “*Bir sureti Diyarbakır mütesellimine ve eyâlet-i Diyarbakır'da vâkı' kuzât ve nüvâba*”, **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 168, s. 288, Hüküm: 5.

<sup>692</sup> Kütahya Mütesellimi Seyyid Abbas Ağa'dan, Anadolu taraflarından meştaya memur kılınanların süvari ve piyade askerleriyle ordu-yı hümâyûn tarafından tayin kılınacakları mahallerde yaz askerî varmadan önce muhafazada hizmet etmeleri için göndermesi ve muhalefet edenlerin şiddetli şekilde cezalandırılması istenmekteydi. “...*muhalefet edenlerin ve vaktiyle yerlerinden hareket etmeyenlerin bila-tehir elzem gelen mücazlatları icrasının sana taraf-ı mülûkanemden istiklal ve ruhsat verilmiş olduğu ve memurin-i mumailayhden herhangiisi Eylülün 15'de Edirne'de ispat-ı vücud etmezler ise senin kusurunu hamil ile anın hakkında olunacak akubete sen mahzar olacağına şüphe olmadığı malumun oldukça ...*”, **B.O.A., C.AS**, Dos. Nr. 123, Gömlek Nr. 5493, Evâil-i Zilkade 1204 (13 Temmuz 1790).

<sup>693</sup> Eyaletin sefere memur Atak, Palu, Genç ve Çermik gibi 9 adet sancağın mutasarrıflarından bir kısmının bila-özür gelmedikleri gelenlerden bazılarının ise izinsiz geriye döndükleri belirtilmekte ve “... *ma'lûmun oldukça bu emrin temşiyetini tarafından mahsûs mübaşir irsâliyle mi olur yohsa mütesellimine ihâle ile mi mümkün olur, her ne vechle mümkün olur ise emr-i hümâyûnuma muhâlif harekete cesâret birle ma'iyetinle sefer-i hümâyûnuma gelmeyen hükümet ve evliya mutasarrıfları her kimler ise bu bâbda kimesneye hîmâye ve şefaât ve ricaya bakmayub...*”, ellerinde senet olmadan sefere gelmeyen mutasarrıfların ellerinden sancaklarının alınıp münasib bir başkasına verilmesi istenmekteydi. **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 168, s. 26, Hüküm: 3, Evâhir-i Cemaziyelevvel. 1183 (30 Eylül 1769); Ayrıca bkz. KIRCA, a.g.t., s. 70.

karşılanması ve ulufelerinin verilmesi idi. Her ne kadar askerî niteliği giderek zayıflasa da her biri malî ve askerî birim olan sancaklardan bu yönde ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan devlet, sancakların her türlü maddi imkânlarını bu yöne kanalize etmiştir. Nitekim mütesellimlerin zimmetlerinde kalan meblağların veya muhalefat bedellerinin gönderilecek askerî masrafları için tahsis edilerek kaynak yaratılmaya çalışıldığı görülmektedir. Eğer herhangi bir nedenle sancaktan asker ihrac edilemez ise çeşitli yollardan temin edilen bu miktarların, özellikle sefer zamanlarında artan nakit sıkıntısından dolayı bir an önce hazineye teslimi istenmekteydi.<sup>694</sup> Yine bu doğrultuda bazı güçlü ve zengin mütesellimlerin yazacakları askerî bir kısmının masraflarını kendi mallarından karşılamaları talep edilmekteydi.<sup>695</sup> Menteşe sancağı mütesellimi Hasan Çavuş-zade Hacı Ahmet, 750 neferinin “*bahşiş ve ulufeleri ve tayinat ve mühimmat ve mesarif-i saireleri kendü malından rüyet*”, 1250’sinin ise ulufe ve tayinat masrafları miriden verilmek şartıyla Sakız Adası’nın muhafazası için 2.000 asker tahrir etmekle görevlendirilmişti.<sup>696</sup>

Sefer zamanlarında asker ihtiyacı artan Osmanlı yöneticileri, bu ihtiyaca cevap verebilmek için suç işlemiş bazı mütesellimleri dahi asker göndermeleri kaydıyla affetmiştir. Bu bağlamda Eskişehir mütesellimi Veli Beğoğlu ile Torunoğlu Mustafa arasındaki çatışmalarda zarar gören halk, yaptığı şikâyetler ile bu kişilerin cezalandırılmalarını isterken, tam aksine adı geçen kişiler sefere asker göndermeleri kaydıyla affedilmiştir.<sup>697</sup> Devletin sefer

<sup>694</sup> “*Meşta-i ordu-i hümayun muhafazası için*” Anamur Mütesellimi Abdurrahman tarafından tahrir olunacak 500 nefer süvarinin ulufe ve bahşişleri için 27.145 buçuk guruşa ihtiyaç duyulmaktaydı. Masrafın 17.525 guruşu Suğla mütesellimi zimmetinden ve 8.462,5 guruşu aynı mütesellimin muhalefat bedeli taahhüdünden ayrıca 1.158 guruşun da Yılanlı-zade Şeyh Ali taahhüdünden karşılanması istenmekteydi. Ancak Suğla müteselliminin gönderdiği 17.000 guruş, kış mevsiminden dolayı asker sevki yapılamadığından hazine-i amireye teslim olunmuştu. Yılanlı-zade’nin taahhüt ettiği 1.158 guruş muhalefat bedelinin de Isparta kadısı ve voyvodası tarafından asker için tahsil edilip hazine-i amireye gönderilmesi talep edilmekteydi. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 870, Gömlek Nr. 37291, 18 Ramazan 1206 (10 Mayıs 1792);

<sup>695</sup> Sakız adasının muhafazası için gönderilecek 500 nefer askerî ulufe ve tayinat bahalarının Menteşe sancağı Mütesellimi El-hacc Ahmet Ağa tarafından verilmesine dair, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 302, Gömlek Nr. 12496, 29 Rebiülahir 1187 (20 Temmuz 1773); Bazı durumlarda ise tahrir edilecek askerî masrafları tümüyle miri tarafından karşılanmaktaydı. Kütahya mütesellimi Abbas Ağa tarafından orduya gönderilen 1000 nefer süvarinin nan, güşt ve şetr gibi ihtiyaçlarının karşılanması için Defterdan “... *Kütahya mütesellimi Abbas Ağa’nın kethüdası Mustafa Efendi ile bugün meşta-i hümayuna vürud eden 1.000 nefer miri süvarinin iktiza eden tayinatını tertib ve tanzim...*” eylemeleri talep edilmekteydi. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 1052, Gömlek Nr. 46253, 22 Safer 1188 (4 Mayıs 1774).

<sup>696</sup> Gönderilen fermanla 1250 neferin ulufe ve tayinatlarının her ay 5.406 guruş tuttuğu, mütesellimin uhdesinde olan “...*Menteşe sancağı mukataasıyla avarızı mallarından mevcudlarına göre marifet-i şerle tarafından tamamen tevzi ve hitam-ı maslahattan ne miktar akçe verilir ise aded ve miktarı tasrihle hüccet ettirilip yedinde hıfz eylemeğe ...*” itina göstermesi, ayrıca “...*askerîn 2.000 den noksan olduğu ve müdafaya mutaallık hususlarda sermu’ kusurun zuhuru mesmu-i hümayunum olmaktan gayet’ül gaye tehaşi...*” eylemesi gib konular üzerinde durulmaktaydı. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 53, Gömlek Nr. 2474, Evâhir-i Zilkade 1186 (22 Şubat 1773); Hacıoğlu muhafazasına memur Kara Mütesellim Ahmed Paşa’nın günlük 2.336 Akçe tayinat masrafının ödenmesine dair 29 Muharrem 1188 (11 Nisan 1774) tarihli ferman, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 736, Gömlek Nr. 30867,;

<sup>697</sup> “...*Çünkü bunların ikisi birden töhmetlidir elbette cezaları tertib olunmak lazımdır ancak ... ikisi dahi sefere külliyetli asker memur olsalar ve hizmet eyleseler olmaz mı giderler ise böyle edesün...*”, **B.O. A, HAT**, Dos. Nr. 209, Gömlek Nr. 11446, 29 Zilhicce 1204 (9 Eylül 1790); Benzer şekilde Çapanoğlu Süleyman Bey’in zulmü nedeniyle yapılan şikâyetler karşısında Bozok’un bir paşaya verilmesi yolundaki sadrazamın teklifini I.

zamanlarında artan asker ihtiyacından faydalanmak isteyen bazı eski mütesellimler ise devlet ile adeta pazarlığa girilerek asker temini taahhüdünde bulunarak bazı görevlere talip olmaktadır.<sup>698</sup> Savaş gibi olağanüstü durumlarda acil ihtiyaçlarının giderilmesi için merkez, büyük hizmetlerde bulunan mütesellim ve diğer görevlileri ödüllendirmek üzere verdiği payeleri-mansıpları, adeta kendi lehine birer araç gibi kullanmıştır. Misal olarak Çapanoğulları, 1722-1746 yılları arasında savaşlarda asker toplamak konusunda merkeze büyük yardımlarda bulduklarından Bozok mutasarrıfı Çapanoğlu Ahmet'e 1745'te "Kapıcıbaşılık" payesi<sup>699</sup>, 1788'de Çapanoğullarından Süleyman Bey'in Avusturya cephesine gönderdiği 3.000 asker sayesinde Ankara sancağı mütesellimliğinin verilmesi gibi örnekler çoğaltılabilir.<sup>700</sup>

Bu dağıtım mekanizması taşra görevlileri ile merkez arasında, merkezin baskın olduğu renkli ve canlı bir pazarlık ortamı sunmuştur. Çünkü paye ve mansıp dağıtan merkez, dilediği takdirde mütesellim veya görevlilerden tanıdığı tüm ayrıcalıkları ve yetkileri geri alabilme hakkına da sahipti. Bu durum, sözü edilen pazarlıklarda zaman zaman merkezin eline kullanmaktan çekinmeyeceği büyük bir koz vermiştir. Fakat taşrada emirlerini yerine getiren büyük ve güçlü odaklara karşı bu kozun daha temkinli kullanılması gerekmektedir. Çünkü merkez bununla kendi yararına emirlerini sorunsuz yerine getirecek kişilerin varlığını sağladığı gibi bu kesimlerin kendisine karşı tepkilerini de bir şekilde kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. Nitekim ayanlığın gelişmesi ve devlet tarafından kabul görülerek yasal bir mahiyet kazanması bu yöndeki politikaların sonuçlarından biri olmuştur. Bu nedenle mütesellimlerin ilgili sorumlulukları yerine getirirken merkez ile geliştirdiği ilişkileri bağlamında bu esasların göz önünde bulundurulması daha sağlıklı bir değerlendirme yapılmasına imkân vermektedir.

#### 2.4.2 Seferlere Katılmak

Klasik tımar sistemi çerçevesinde sancakbeyleri idarî olduğu kadar askerî bakımından da en önemli amir konumundaydılar. Sefer veya savaş durumlarında sancağındaki tımarlıların başı olarak eyalet yöneticileri olan beylerbeyi maiyetine katılmaktaydılar. Ancak savaş

---

Abdülhamit, asker istendiği takdirde Çapanoğullarının 5-10 bin kadar asker tedarik edebilecekleri gerekçesiyle kabul etmeyerek şimdilik Süleyman Bey'in bir mektupla uyarılmasını kafi görmüştür. UZUNÇARŞILI, "Çapanoğulları", s.228; Sabık Kütahya mütesellimi olan Deli Receb Ağa'nın Kütahya Kalesi'nde kalebentliği ferman olunmuş ise de söz konusu kişinin asker tedarikinde faydalı olacağı kanaatiyle 500 nefer süvari tahrir etmesi şartıyla salıverilmesine dair 20 Zilhicce 1148 (2 Mayıs 1736) tarihli emir, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 79, Gömlek Nr. 3743.

<sup>698</sup> Eski Hüdavendigâr sancağı mütesellimi Hacı Mahmud Ağa, mirimiranlık rütbesiyle Hüdavendigâr sancağı verilirse 500 askerle Rusçuk muhafazasında kalacağını beyan etmekteydi, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 1398, Gömlek Nr. 56189, 29 Z 1204..

<sup>699</sup> DUYGU, **a.g.e.**, s. 15;

<sup>700</sup> MERT, **a.g.e.**, s. 51.

teknolojilerinde görülen değişim ve tımar sisteminde görülen aksaklıklar sipahilerin askerî yönden eski itibarlarını kaybetmeleri sonucunu doğurdu. Bu doğrultuda tımar sistemi dâhilinde sipahilerin askerî önemlerinin azalmasına paralel olarak XVII. Yüzyıldan itibaren bölgelerindeki dirlik sahiplerinin başı olan sancakbeylerinin de askerî etkinlikleri giderek zayıflamaya başlamıştır.<sup>701</sup>

Tımar sisteminin bozulması, sancakbeylerinin savaflara katılmak ve sancak güvenliğini sağlamak maksadıyla kapılarında sekban ve levent beslemelerine yol açmıştır. Hatta bu durum, giderek sancak idarecilerinin atanmalarında belirleyici bir etken olmuş, kapı maiyetlerinin sayısı ve nitelikleri mansıplarının hangi eyalet veya sancak olacağını belirlemiştir. Eğer sancak beyi atanacağı sancağa uygun kapı halkına sahip değil ise ya maiyetini artırması istenmekte ya da kapısına uygun bir başka sancağa atanmaktaydı.<sup>702</sup> Ancak belgelerde geçtiği şekliyle “*kapısı mükemmel*” bir maiyete sahip olmak sancakbeyleri için pek de kolay değildi.<sup>703</sup> Tımarların artan nakit para ihtiyacı nedeniyle iltizam sistemine dâhil edilmesi ve bunun sancakbeylerine gelir olarak tahsis edilmiş çeşitli gelir kaynaklarından oluşan hasları da kapsamı sancakbeylerini maddi olarak güç durumda bıraktı.<sup>704</sup> Benzer durum, eyaletindeki askerî birliklerin kumandanı olan beylerbeyleri için de geçerli idi.<sup>705</sup>

<sup>701</sup> J. DENY, **a.g.m.**, s. 13; **Netayic’ül-Vukuat**, c.I-II, s. 197.

<sup>702</sup> Örneğin Rusçuk muhafazasına atanan Mahmut Paşa’nın 40 nefer adamı olması ve Rusçuk muhafızlığının mükemmel bir kapı halkı olmasını gerektirdiğinden Paşa’nın mirimiranlık rütbesine uygun şekilde kapısını düzenlemesi aksi takdirde mansıp ve tuğunun ref edileceği bildirilmekteydi. TUŞ, **a.g.t.**, s. 27; Aslında kapı maiyetinin genişlemesi olgusunun, XVI. yüzyıl boyunca şehzade kapıları için de geçerli olduğunu söyleyen M. Kunt, bunun gerçekte siyasal gücün artırımı olarak değil de padişah, vüzerâ ve ümera kapılarının büyümeleri karşısında genel bir eğilimi yansıttığını belirtmektedir. KUNT, “*Devlet, Padişah Kapısı...*”, s. 39.

<sup>703</sup> Sancakbeyi atanmalarında “*kapısı mükemmel*” gerekçesi giderek yaygınlaşmaya başladı. Gelirlerini devam ettirmekte başarılı olan sancakbeyleri daha geniş kapı maiyetine sahip olduklarından uzun süre görevlerinde kalmakta ve atamalarda daha fazla tercih edilmekteydiler. İ. Metin KUNT, **Sancaktan Eyalete (1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi)**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1978, s. 104; Atamalarda akrabalık veya hamilik ilişkileri de etkili olan diğer unsurlar arasında sayılabilir. Joel SCHINDER, “*Career Line Formation In The Ottoman Bureaucracy; 1648-1750: A New Perspective*”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 16 (1973), s. 237. Bununla birlikte Paşa ve vezir kapılarının nitelikleri ve nicelikleriyle ilgili çalışmasında Rıfat Ali Abou El-Haj, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren saraydan çıkanlara nazaran Paşa ve vezir kapılarının, bürokrasinin her alanında daha fazla etkili olduklarını savunur. Rıfat Ali Abou El-Haj, “*The Ottoman Vezir and Paşa Households, (1683-1700) Preliminary Report*”, **Journal Of American Oriental Society**, 94, 1974, s.438.

<sup>704</sup> Has miktarı sancak topraklarında dağınık çeşitli gelir kalemlerinden oluşmakta ve sancak, atanan beyin hak ettiği miktardaki has ile tevcih edilmekteydi. KUNT, “*Sancakbeyi Haslarının...*”, s. 709; Aktif askerî hizmet vermeleri yerine bedel ödemeleri karşılığında merkezi hazineye aktarılan tımarların merkezileşmesi açısından kullanılan bir diğer yöntem ise sultanın haslarına dönüştürüldükten sonra iltizama verilmesi idi. İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik...**, c. I, s. 113.

<sup>705</sup> Beylerbeyleri de asker temini konusunda maddi sıkıntılar nedeniyle zorluklar yaşadıklarından seferlere katılmak konusunda isteksiz davranmaktaydılar. Bu nedenle merkez, beylerbeyi atamalarında “*...darb ve harbe kâdir yarar ademlerinle sefer-i hümayuna gelmek şartıyla Karaman eyaletini sana tevcih...*” veya “*...mükemmel kapı kulla sefer-i hümayunuma gelinmek üzere...*” gibi bir takım özel şartlar koşmuşlardır. OĞUZOĞLU, **a.g.m.**, s.93.



Dönemin değişen şartları gereği başlıca gelir kaynakları olan dirliklerine merkez tarafından el konulması ve yüksek enflasyon gibi bir takım nedenlerle malî sıkıntılar içerisinde olan bu kesim için savaflara katılmak üzere asker temin etmek giderek güçleşmekteydi.<sup>706</sup> Bu nedenle 1718 tarihinden sonra sancakbeyleri ve beylerbeylerine yeni gelir kaynakları oluşturmak için seferiye ve hazeriye vergileri ihdas edilmiştir.<sup>707</sup> Ancak bu vergiler, gelirleri yetersiz olan sancak veya eyalet mutasarrıfları ve vezirlerin sefer zamanlarında ihtiyaçların karşılanması bakımından ahalinin üzerine daha fazla yüklenmelerini engelleyememiştir.<sup>708</sup>

Değınilen esaslar çerçevesinde XVIII. yüzyıla kadar olan süreçte taşra idaresinde giderek ağırlıklarını hissettiren özellikle de güçlü ayanların ve bu ayan ailelerine mensup mütesellimlerin de oldukça kalabalık maiyetlerinin olduğu görülmektedir. Böylelikle kalabalık ve mükemmel kapılara sahip olanlar, hem ayanlık ve mütesellimlik gibi önemli idarî görevleri ele geçirebilme şanslarını artıracak hem de kapısı kalabalık sancakbeyleri örneğinde olduğu gibi uzun süre bu mevkilerini koruyabileceklerdi. Bu nedenle mütesellimler, görevlerinin gereği olarak merkezin savaş zamanlarında artan asker taleplerini karşılamak ve sancakta asayişini temin etmek için çok sayıda asker beslemek durumundaydılar.

Mütesellimlerin sahip oldukları kapı maiyetlerinin sayısının ne olduğuna dair bir fikir beyan etmek oldukça zordur. Her ne kadar Yücel Özkaya mütesellim ve ayanların emrinde binlerle ifade edilen sekban birliklerinin olduğundan bahsetmekte ise de bu durumun her zaman için geneli yansıttığı söylenemez.<sup>709</sup> Kapılarında sürekli olarak bu kadar çok sayıda asker bulundurmak büyük masrafları gerektireceğinden savaş ve tehdit gibi olağanüstü durumlar dışında mütesellimlerin kapılarındaki mevcut asker sayısını azaltacakları düşünülebilir. Savaş zamanlarında veya sancak içerisinde hizip taraf ile çeşitli nedenlerden doğabilecek olası bir çatışmada ise bu sayının artması son derece doğaldır.<sup>710</sup> Diğer taraftan mütesellimlerin görev yaptıkları sancakların güvenlik açısından riskli bölgelerden olması veya sınırlara yakın olması gibi durumlar, hiç şüphesiz kapı maiyetinin miktarını belirleyen diğer önemli etkenlerdendi. Bununla birlikte sınır bölgelerinde görev yapan mütesellimlerin, klasik

<sup>706</sup> KIRAY, a.g.e., s. 58; Şevket PAMUK, “Osmanlı Devletinin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi (1600-1850)”, **Osmanlı Malfiyesi Kurumlar ve Bütçeler**, c. I, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006, s. 28.

<sup>707</sup> Buna göre her eyalet ve sancağın ne kadar seferiye (mübaşiriye ve kapı harçları dahil olmak üzere) ödeyeceği saptanarak, valiler toplanan seferiyelerin yarısını kendi daire harcamalarına diğer yarısını da her 70 gurusuna bir adam beslemek esasına göre kapı halklarını tanzim edeceklerdi. CEZAR, a.g.e., s. 55.

<sup>708</sup> Vezirlerin bu yöndeki baskılarını azaltmak bakımından alınan tedbirlerden bir diğeri ise şefaet veya hak etmedikleri yollarla vezir olanlardan sekiz kişinin vezirliği kaldırılmış ve durum kapı kethüdalarına bildirilmiştir. **Tarih-i Cevdet**, c. II, Matbaa-i Osmaniye, II. Basım, Dersaadet, 1309, s. 13.

<sup>709</sup> ÖZKAYA, “XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik...i”, s. 383.

<sup>710</sup> Hamid Mütesellimi Ebubekir Paşa’ya, 500 nefer süvari kapı halkından başka tahrir edeceği 1.000 nefer güzide süvari nefer ile Edirne’ye gelmesine dair Davud Paşa Sahrâsı’ndan 11 Cemaziyelahir 1202 (19 Mart 1788 ) tarihinde gönderilen mektup, konuya dair örneklerden biridir. **B.O.A, KK. MKT. d**, No: 2, s. 8.

dönemde sancakbeylerinin görevlerine benzer şekilde düşmanın hareketlerini gözlemesi ve gerekli bilgilerin edinilmesi için casuslar gönderip bu gibi konularda dikkatli olmalarını isteyen emirler, mütesellimlerin askerî görevler arasında zikredilebilir.<sup>711</sup>

Mütesellimlerin sahip oldukları bu askerî birliklerden faydalanmak yolunda devlet değinildiği üzere asker tahririnin yanı sıra kendilerinin de maiyetindeki birlikler ile sefere gelmeleri veya muhafaza hizmetinde bulunmaları konusunda emirler göndermiştir. Kütahya Mütesellimi Abbas'ın bin kişilik bir kuvvetle orduya katılması<sup>712</sup>, Sinop Kalesi muhafazasına Kastamonu Mütesellimi Kapıcıbaşı Altıkulaç-zade Hüseyin Ağa'nın görevlendirilmesi<sup>713</sup>, Silistre mütesellimi Yılıkoğlu Süleyman'ın 1124 (1712) te Tuna'yı geçen Rus ordusuna karşı Anadolu Valisi Hacı Osman Paşa'nın maiyetine memur olması<sup>714</sup>, Hamid Mütesellimi Ebubekir Paşa'nın 1.500 nefer güzide süvari ile Edirne'ye gelmesine dair emir<sup>715</sup> konuyla ilgili birkaç örneği teşkil etmektedir. Merkezden gelen ve büyük hazırlıkları gerektiren bu tür emirler, huzurda okunduğu gibi ahalinin bilgilendirilmesi ve gereken hazırlıklara başlanması için şehir içinde tellallar ile duyurulurdu.<sup>716</sup>

Seferler esnasında mütesellimler, genellikle kendilerinden daha üst düzeydeki vezir statüsünde olan görevlilerin maiyetlerine katılmak üzere görevlendirilmekteydiler. Ancak bazı durumlarda ise maiyetlerine farklı bölgelerin kuvvetleri verilerek saldırı için harekete

<sup>711</sup> Nemçe İmparatoru'nun Fransa'ya gittiği sonrasında Rusya İmparatoru ile görüşüp Venedik ile ittifak edeceğine dair söylentiler üzerine bununla ilgili haberlerin gönderilmesine dair Bosna mütesellimine gönderilen 3 Cemaziyelvel 1191 (9 Haziran 1777) tarihli emir, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 17, Gömlek Nr. 746; Venedik'in donanma tertip ve techiz ettiği haberi üzerine Venedik hududuna casuslar gönderilmesi hakkında Mora muhassılı Mehmed Paşa, Kandiye Muhafızı Mehmed Paşa ve İnebahtı Mütesellim Vekili Mehmet'e gönderilen 5 Receb 1199 (14 Mayıs 1785) tarihli emirler, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 29, Gömlek Nr. 1373; Yine Venedik'in limanlarında savaş gemileri hazırlamakta olduğundan dikkatli olunmasına dair İnebahtı Mütesellim Vekili Mehmed Paşa'ya gönderilen emir, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 29, Gömlek Nr. 1375, 29 Zilhicce 1199 (2 Kasım 1785).

<sup>712</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM**, No: 168, s. 361, Hüküm: 4, Evâhir-i Safer 1185 (13 Haziran 1771); Yine Kütahya Mütesellimi Abbas'a aynı konuyla ilgili 20 Muharrem 1185 (5 Mayıs 1771) tarihli gelen emir, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 40, Gömlek Nr. 1814; **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 1052, Gömlek Nr. 46253, 22 Safer 1188 (11 Mayıs 1774).

<sup>713</sup> Kaptan Paşa tarafından mütesellimlik görevine getirilen Altıkulaç-zade Hüseyin Ağa'nın askerî ile birlikte muhafazada bulunmak üzere bir an önce harekete geçmesi istenmekteydi. **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 14, Gömlek Nr. 553, 29 Zilkade 1203 (21 Ağustos 1789); Muhafaza hizmetine dair bir başa emir ise Evâhir-i Zilkade 1186 (21 Şubat 1773) tarihli olup Sakız Adası'nın muhafazası için Menteşe Mütesellimi Hasan Çavuş-zade Hacı Ahmet'in 2.000 asker ile görevlendirilmesi idi, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 53, Gömlek Nr. 2474.

<sup>714</sup> Rusya'ya karşı harekete geçecek olan Anadolu Valisi Hacı Osman Paşa'nın maiyetinde çok sayıda askere ihtiyaç duyulduğundan Silistre Mütesellimi ile birlikte Karınabad kazası ayanı Kapıcıbaşı Halil Ağa, Yanbolu, Hacıoğlu Pazarı, Akyolu, Kozluca, İslimye v.s kaza ayanları da Paşa'nın emrine memur edilmişti. **Tarih-i Cevdet**, c. IX, s. 134-135; Sefere memur edilen Kütahya Mütesellimi Abbas Ağa'nın maiyetinde kimlerin yer alacağına dair 29 Zilkade 1204 (10 Ağustos 1790) tarihli tahrirat, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 214, Gömlek Nr. 11716.

<sup>715</sup> **B.O.A, KK. MKT. d**, No: 2, s. 8, 11 Cemaziyelahir 1202 (19 Mart 1788).

<sup>716</sup> Evliya Çelebi eserinde Rumeli eyaletine mutasarrıf Mustafa Paşa'nın kaymakamının Manya muhafazasına memur edilmesini canlı bir şekilde betimlemiştir. Kaymakamın muhafaza için emrin geldiğini haber aldığı anda hemen tüm ayan-ı zuema ve tımarlılar ile karşılamaya çıktığını ve emir huzurda okunduğu gibi şehir içinde nidalarla ilan edildiğini bundan sonra herkesin Manya muhafazası için hazırlıklara başladıklarını söyler. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, c. VIII, s. 317.

geçmeleri istenebilmekteydi. Böylesi durumlar aciliyet gerektiren veya devletin müdahale için fazla zamanı ve imkânı olmadığı zamanlarda daha sık yaşanmaktaydı.<sup>717</sup> Seferler nedeniyle sancaklarında bulunamayacaklarından mütesellimler, sancak işlerini yürütmek üzere yerlerine birini vekil olarak bırakmaktaydılar.<sup>718</sup>

Mütesellimler kendilerine gönderilen bu emirler gereğince seferlere çeşitli nedenlerle iştirak edemedikleri durumlarda çoğu zaman kardeşi veya oğlunu ya da sancaktan veya kendi maiyetlerinden birini göndereceği askerî başına başbuğ olarak görevlendirmekteydi. Nitekim Kocaeli sancağı mütesellimi Nuh Bey, Kocaeli sancağı süvarileri ile orduya katılması için görevlendirilmiş ise de kendisi Derya Kalemî zuemasından olduğu için “...Nuh Bey’in tımarı iktizası üzere Sinob muhafazasına...” gitmeye mecbur olduğu bildirilmekteydi.<sup>719</sup>

Yaşlılık veya sancak güvenliğinin sağlanması gibi nedenlerle seferlere iştirak edememe gerekçeleri olarak en sık dile getirilen durumlarıdır. Örneğin Kütahya mütesellimi Abbas Ağa ihtiyarlığına binaen İsmail Seraskerî maiyetine 500 nefer süvariye kardeşi Hasan Ağa başbuğluğunda göndermeyi<sup>720</sup>, Menteşe mütesellimi Hasan Çavuş-zade Ahmet ise 2.000 nefer askerle görevlendirildiği Sakız muhafazasına aynı gerekçe ile oğlu Ebu Bekir’in gitmesini rica etmekteydi.<sup>721</sup> Gerçekten de dönemin zor koşullarında uzun süre at sırtında yolculuk etmenin yanı sıra sefere götüreceği askerî kontrol altında tutup onlara başbuğluk etmek ve cephede savaşmak, bedensel açıdan zinde ve sağlıklı bir bünyeyi gerektirmekteydi. Ancak öne sürülen bu gerekçenin her zaman için doğruyu yansıttığı söylenemez. Özellikle

<sup>717</sup> Düşman eline geçen Kaş Kalesi’ni kurtarmak üzere Canik Muhassılı ve Trabzon Mütesellimi Hazinedarzade Süleyman Bey’e hitaben yazılan 29 Zilhicce 1026 (10 Aralık 1617) tarihli hüküm, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 186, Gömlek Nr. 8049; 1810 (1225) tarihinde Trabzon alaybeyleri ile sancağın eşkinci zaim ve tımar sahipleri Canik muhassılı ile Kaş kalesini almakla görevlendirilen Trabzon mütesellimi Hazinedaroğlu Süleyman Ağa maiyetine verilmiştir. **Tarih-i Cevdet**, C. IX, s. 224.

<sup>718</sup> Mütesellimlerin yerlerine bıraktıkları vekillerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: “*Mütesellim Vekilleri*” .

<sup>719</sup> Nuh Bey’in sancak süvarilerini ihraca gücü olmadığından mir-i miranlık verilen Hüseyin Paşa’nın mükemmel kapusu halkıyla hem Kocaeli hem de civar yerlerin süvarisini sefer-i hümayuna getirmesi için görevlendirilmiştir. Belge üzerinde padişah’ın “*Kaymakam Paşa Nuh Bey afv Hüseyin Paşa gitsin Kocaeli karışık imiş nizamına say edesün*” şeklinde ibaresi mevcuttur. **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 205, Gömlek Nr. 10678, 29 Zilhicce 1203, (20 Eylül 1789).

<sup>720</sup> Kütahya kadısı tarafından gönderilen ilamda mütesellimin ihtiyarlığından başka beldelerinde vezir veya üst düzey biri teşrif ettiğinde gereken hizmeti verebilecek devlet işlerinden anlayan tecrubeli birinin olmaması gerekçe olarak ileri sürülmüştür. “...beldemize vüzera-i azam ve vükela-i kiram vürudlarında vaki olan hidemat-ı devlet-i aliyeyi ve umur-i vilayeti ve rüyet ve idare mumailayhden gayri mucerreb’ül-etvar bir kimesne olmayub...” **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 934, Gömlek Nr. 40485, 15 Şaban 1201 (2 Haziran 1787).

<sup>721</sup> **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 302, Gömlek Nr. 12496, 29 Rebiülahir 1187 (20 Temmuz 1773); Yine Tarsus Mütesellimi Toroğlu’nun 1000 nefer süvari ile Nevruzda Edirne’de Orduya katılması istenmiş ise de ahalinin gönderdiği mahzarda; “...merkum kullarının hali perişan ve merhamet ve emval-i miri ve fukara-i raiyet sıyanet buyurulub merkum kulları hakkında kalem-i afv ve merhametleri keşide buyurulmak babında ...” denilerek mütesellimin seferden affı istenmiş ise bu talep merkez tarafından reddedilmiştir. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 502, Gömlek Nr. 20965, 25 Ramnazan 1202 (29 Haziran 1788); 1791’de sefer çağrılan Mütesellim Ahmet Ağa ihtiyarlığını ileri sürerek gitmemek için ayak diremiş ise de merkezin zorlaması sonucunda amcası oğulları Ömer ve Mehmet’in başbuğluğunda istenen 2.500 kişilik kuvvet yerine 1.500 kişiyle göndermişti. **ULUÇAY, a.g.m.**, s.255.

seferlere bu nedenle katılamayan mütesellimlerin yerlerine kardeşi veya oğlu gibi yakın akrabalarını göndermesi bir çeşit taktik olarak değerlendirilebilir.<sup>722</sup> Çünkü sefere göndereceği akrabası veya oğlu için dönemin koşullarında oldukça karlı ve ayrıcalıklı kariyer imkânı sunan askerî sınıfa girmenin yolu açılacak ve bu yolda yaptığı hizmetler karşılığında çeşitli payeler alabileceklerdi. Diğer taraftan vekil olarak kendileri yerlerine sefere gönderdikleri kişilerin firar etmeleri veya yetersiz kalmalarından dolayı güvenebildikleri yakın akrabalarını tercih etmeleri için diğer bir etkidir.<sup>723</sup> Çünkü merkezin seferler gibi olağanüstü durumlarda en küçük bir ihmalî göz ardı edemeyeceğinin bilincinde olan mütesellimler, merkez ile sağlıklı ilişkiler kurabilmek adına bu konuda hassas davranmış olmalıydılar.

Sefer zamanlarında mütesellimlerin sancaktan topladıkları asker ve kapı maiyetleriyle birlikte sefere gitmeleri sancakları savunmasız bıraktığından güvenlik ve asayiş konularında bir takım sorunların yaşandığı görülmektedir. Bu nedenle asayiş bakımından sıkıntılı sancakların mütesellimleri yerlerine birini göndermeleri şartıyla seferden affedilebilmekteydi. Bu bağlamda Turhal naibi ordu-yu hümayuna sunduğu ilamda; Bozok Mütesellimi Cabbarzade Mustafa Beğ'in sefer-i hümayuna katılmak üzere görevlendirildiği takdirde sancaklarının eşkıya ve soyguncular tarafından zarar göreceğini bildirmekteydi. Bunun üzerine görev, Mustafa Bey'den alınıp tedarik edilen askerîn orduya getirilmesi için Ayandan Seyfi Ağa binbaşılık rütbesiyle görevlendirilmişti.<sup>724</sup> Bununla birlikte mütesellimler, muhafaza için görevlendirildikleri yerlerden güvenlik gerekçesiyle daha riskli bölgelere kaydırılabilmekteydiler.<sup>725</sup>

<sup>722</sup> Keza mütesellimler gibi taşrada etkili olan voyvodaların da sefer için görevlendirildiklerinde yakınlarından veya kapı halklarından birini başbuğ olarak atamaktaydılar. KAYA, **a.g.t.**, s. 159.

<sup>723</sup> 1180 tarihinde Kütahya Mütesellimi Abbas Ağa, 1000 nefer süvari ile sefere memur edilerek askerîn ulufe, bahşış ve diğer ihtiyaçları için miriden büyük miktarlarda ödemeler yapılmıştı. Mütesellim ise bu iş için Yazıcısı Mustafa Ağa'yı vekil tayin etmiş ancak Mustafa'nın Hacıoğlu Pazarı'nda firar eylemesi nedeniyle zimmetinde fazla miktarda mal kalmıştı. Bu nedenle Mustafa'nın yakalanıp zimmetinde kalan meblağın tahsili ve Antalya Kalesi'nde "*ıslah-ı nefis*" oluncaya dek kalebend edilmesi için Anadolu valisi'ne hitaben bir ferman gönderilmesi konusunda Kütahya Naibi'nin 18 Rebiülevvel 1189 (19 Mayıs 1775) tarihli bir ilamı, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 693, Gömlek Nr. 29076

<sup>724</sup> Cabbar-zade Mustafa'nın önceden gönderilen emri Ayandan Seyfi Ağa'ya teslim etmesi ve binbaşılık işlerine müdahale etmemesi, Seyfi Ağa'nın da bir an önce asker ile birlikte orduya katılması istenmiştir. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 51, Gömlek Nr. 2370, 28 Zilhicce 1183 (24 Nisan 1770); Yine konuyla ilgili Sivas mütesellimine ve Ayandan Seyfi Ağa'ya gönderilen Selh-i Cemaziyevvel 1183 (1 Ekim 1769) tarihli fermana ise "*...ber-vech-i muharrer keyfiyet malumun oldukça binbaşılık mezkur mumailiye tefviz olunmağla mukaddem gönderilen suret ve evamiri mumailiye teslim ettirdüb fimabad Mir Mustafa tarafından binbaşılık hususuna dahl ve taarruz ettirilmemeğe tenbih ve tekid eylesün...*" denilerek uygunsuz durumlara meydan verilmemesi istenmiştir. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 333, Gömlek Nr. 13790;

<sup>725</sup> Kuşadası sahillerine korsan ve Rus gemileri tarafından zarar ve saldırılar yapıldığından Çeşme muhafazasına gönderilen Suğla Mütesellimi İlyas-zade Ahmed Ağa'nın Kuşadası sahili muhafazasına görevlendirilmesi ricası. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 416, Gömlek Nr. 17218, 25 Cemaziyevvel 1185 (5 Eylül 1771); Ayrıca muhafaza hizmetindeki mütesellimler, emrindeki birlikleri daha fazla kuvvete ihtiyaç duyulan yerlere nakletmeleri gerekebilmekteydi. Nitekim Niğbolu Kalesi'nde ihtiyaç duyulmayan 300 neferin Vidin Kalesi'ne gönderilmesine

Seferlere katılıp yararlılıklar göstermek aslında mütesellimler için daha yüksek payelerin veya görevlerin elde edilmesi için elverişli imkânlar sağlayabilmekteydi. Devletin özellikle seferlerde başarılı hizmetlerde bulunanlara hilatler veya payeler bahşetmesi veya bir takım sancakların yöneticiliğini vermesi hiç şüphesiz mütesellimlerin seferlere katılması konusunda en güçlü teşvik edici etkenlerden olmuştur. Konuyla ilgili olarak Hamid Mütesellimi Ebubekir Paşa'ya 1.500 nefer süvari ile Edirne'de orduya katıldığı takdirde kendisine vezirlik rütbesi verileceğini bildiren sadaret kaimesi<sup>726</sup>, 1200 (1785-1786) tarihinde Rus tehdidinin artması üzerine Kastamonu mütesellimi Altıkulaç-zadeye 500 nefer piyade ile Batum Kalesi muhafazasını kabul ederse kendisine “*kapıcıbaşlık*” ihsan edileceğine dair Kaptan-ı Derya Vezir Hasan Paşa tarafından gönderilen tahrirat<sup>727</sup> ve Rusya'nın Kili kalesine saldırması ile kaleye acilen asker yetiştirmek üzere 150 nefer asker ile İsmail ser-askerinin emrine girmesi şartıyla eski Hüdavendigâr mütesellimi Mahmud Paşa'ya mir-i miran rütbesinin verilmesi<sup>728</sup> gibi örnekler burada zikredilebilir. Devletin sefer zamanlarında asker tedarik edilmesi ve bu askerlerin memur edildikleri yerlere nakledilmeleri konusunda yaşadığı sıkıntılar nedeniyle bazı durumlarda askerî konularda becerikli ve etkili olan eski mütesellimlerden, hatta hapis veya suç işlemiş olanlarından dahi çeşitli payeler vererek bu yönde faydalanmaya çalışmıştır.<sup>729</sup> Bu durumu aslında hızlı hareket etmeyi gerektiren böylesi

---

dair Niğbolu Mütesellimine gönderilen Evâil-i Zilhicce 1101 (5 Eylül 1690) tarihli hüküm, **B.O.A., A.DVN.MHM.d.**, No: 100, s. 91, Hüküm: 4.

<sup>726</sup> “...binbeşyüz nefer güzide ve tüvana süvari ile ordu-yı hümayuna vusûlünüzde rütbe-i vala-yı vezaretle çırağlığınız hususuna itina olunacaktır...”, **B.O.A, KK. MKT.** No: 2, s. 9; Amasya Sancakbeyi Ahmet Paşa'nın mütesellimi ve Baş-ayan olan Gürcü-zade Halil Bey, 1182'de 500 nefer adamıyla katıldığı savaşta gösterdiği yararlılıklar karşısında Mir-i Miranlık rütbesiyle Akşehir mutasarrıflığına getirilmiştir. HÜSAMEDDİN, **a.g.e.**, c.4 (Zeyl), s. 55, 56.

<sup>727</sup> Ahmed Vâsıf Efendi, **a.g.e.**, s. 330; **Tarih-i Cevdet**, c. III, s. 250; Rakka Mütesellimi Ahmed Ağa'ya mükemmel kapısı halkıyla İsfahan Seraskerî'nin hizmetinde bulunması şartıyla Teke sancağı beylerbeylik payesiyle tevcih edilmiştir. Fehameddin BAŞAR, **Osmanlı Eyalet Tevcihati (1717-1730)**, T.T.K.Yay., Ankara, 1997, s. 75.

<sup>728</sup> “...Emin Mehmet imdat ve ianete muhtaç oldukları ve serian asker eriştirmek cümle üzerlerine vacib ve mütehatimm (elzem) olduğuna binaen tedarik ve tekml edeceğin 150 neferi acilen istishab ve İsmaili'ye isale ihtimam eylemek şartıyla bu defa avatf-ı aliyeye-i şahanemden rütbe-i mir-i miran ile kadrin terfi...”, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 203, Gömlek Nr. 8717, Evasıt-ı Safer 1205 (24 Ekim 1790); 1768 Rus savaşında Canikli Ali Paşa'nın başarılarından dolayı kendisine 1769'da Tokat voyvodalığı ile Trabzon valiliği tevcih edilmesi, ŞAHİN, **a.g.t.**, s. 50; Yine Çapanoğlu Süleyman'ın 4.000 asker ile Avusturya cephesine gitmesi ile kendisine Ankara mütesellimliği, yerine vekil bıraktığı oğluna ise 1790'da kapıcıbaşı payesi verilmiştir. MERT, **a.g.e.**, s. 52; UZUNÇARŞILI, “*Çapanoğulları*”, s. 231; Evâhir-i Muharrem 1232 (30 Aralık 1816) tarihinde Niğbolu yakınlarındaki Kule Kalesi bittiğinden kale muhafızı olan Niğbolu mütesellimi Mustafa Efendi'ye mirimiran rütbesiyle mütesellimliğine ilaveten Niğbolu kalesi muhafızlığı verildi. **Tarih-i Cevdet**, c.X, Matbaa-i Osmaniye, II. Basım, Dersaadet, 1309, s. 210; Rakka Mütesellimi Ömer Ağa'ya yazılan Evâsıt-ı Şaban 1183 (14 Aralık 1769) tarihli hükümde ruz-ı hıızdan önce İsakçı sahasında orduya katılmak üzere mirimiran rütbesiyle Maraş eyaletinin kendisine verildiği bildirilmekteydi. **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 168, s. 99, Hüküm: 3; Ayrıca bkz: KIRCA, **a.g.t.**, s. 248.

<sup>729</sup> Eski Amasya mütesellimlerinden Kaya Ali Ağa, Sivas vilayeti erbab-ı tımar ve zeametlerinden topladığı 674 nefer ile Rumeli seferine görevlendirilmesi, HÜSAMEDDİN, **a.g.e.**, c.IV, s. 131; Eski Hüdavendigâr sancağı Mütesellimi Hacı Mahmud Ağa'ya mirimiranlık ve Hüdavendigâr sancağı verilirse 500 askerle Rusçuk muhafazasında kalacağını taahhüt etmesi, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 1398, Gömlek Nr. 56189, 29 Zilhicce 1204 (9 Eylül 1790); Eski Kütahya Mütesellimi Veli Receb Ağa'nın “*asker imalîne kadir ve yararlığı zahir olmağla*” 500

zamanlarda merkezin de işine yarayan karşılıklı çıkarları gözeten bir uygulama olarak görmek mümkündür.<sup>730</sup> Bu şekilde merkez acil ihtiyaçlarını gidermiş, mütesellimler ise gereken hizmetleri görmeleri karşılığında bir takım sancakların yöneticiliklerini veya yeni payeleri elde ederek etkinlik sahalarını genişletmiş olacaktı.

Merkezin seferlere iştirak eden ve başarılı hizmetlerde bulunanları ödüllendirme uygulamaları dışında bazı mütesellimlerin ise emirleri yerine getirmedikleri gibi askerî konularda kendilerinin bir takım huzursuzluklara neden oldukları örnekler de yaşanmaktaydı.<sup>731</sup> Yönetici oldukları sancaklarda çıkarlarını gözetmek ve bölgesinde güç mücadelesinde oldukları kişilere bekledikleri fırsatı vermemek adına mütesellimler, sıklıkla seferlere iştirak etmelerine dair emirleri göz ardı etmekteydiler. Çünkü uzun süren ve ardı ardına çıkılan seferlere katılmaları sonucunda mütesellimler sancaklarından uzak kaldıklarından hizipleri tarafından sancak halkı aleyhine döndürülebilir hatta seferde iken aleyhine dönen dengeler sonucunda görevinden dahi olabiliyorlardı. Eskişehir mütesellimi Veli Beğ-oğlu sefere memur olduğunda, Torun-oğlu Mustafa askerîyle Eskişehir'e saldırıp çarşısını yakmış ve ahaliye türlü zulüm ve teaddilerde bulunmuştu. Mütesellim Veli Beğ-oğlu seferden döndüğünde ise Torun-oğlu bu kötülükleri mütesellim yapmıştır diye şikâyet ettirmiş ise de gerçek durum sonradan anlaşılmıştır.<sup>732</sup>

Her ne kadar kendilerine göre haklı gerekçeleri var ise de sefere katılmayan ve kusurlu olan mütesellimler, görevlerinden azledilmekte veya çeşitli cezalara çarptırılmaktaydılar.<sup>733</sup> Cezalandırmanın şiddeti özellikle devleti zor durumda bırakan zorlu ve stratejik savaşların olduğu dönemlerde daha da ağırlaşmaktaydı.<sup>734</sup> Nitekim savaşlarda uğranılan kayıpların

---

nefer süvari ile seferde bulunmak üzere affedilmesi ve Kütahya Kalesi'nden salıverilmesine dair 20 Zilhicce 1148 (11 Mayıs 1736) tarihli hüküm, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 79, Gömlek Nr. 3743.

<sup>730</sup> Cevdet Paşa, Vezirlerin sayılarının çok olmasına karşın güçsüz oldukları, seferlere asker sürücülüğü yapacak muktedir vezirler bulunmadığından ağalar ve beyler denen kesimlerin türedikleri ve mirimiranların çoğunun mansıpları olmadığı için geçim sıkıntısı çektiklerini belirtmekteydi. **Tarih-i Cevdet**, c. VI, s. 51.

<sup>731</sup> Teke Mütesellimi Ebu Bekir Paşa'nın 1.500 nefer asker ile sefere memur olmasına rağmen Edirne sahrasına gitmemesi, **B.O.A, KK. MKT. d**, No: 2, s. 57, 11 Cemaziyelahir 1202 (19 Mart 1788); Karahisar-i Sahib Mütesellimi Deli Veli'den sekbanlarıyla birlikte savaşa katılması istemişe de Mütesellim emre itaat etmediği gibi sekbanlarıyla Karahisar-i Sahib çarşısını yağmalamıştı. ÖZKAYA, **a.g.e.**, s. 61; Asker celbi için Eskişehir'de bulunan Mübaşir Turnacıbaşı İsmail'in Mütesellim Veli Bey'in oğlu Mehmet'in ve avanesinin engel oldukları ve bunların sefere gidecek askerî tahrik etmelerine dair 15 Rebiülevvel 1204 (3 Aralık 1789) tarihli tahrirat, **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 476, Gömlek Nr. 19879.

<sup>732</sup> **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 209, Gömlek Nr. 11446, 29 Zilhicce 1204 (9 Eylül 1790).

<sup>733</sup> 1789-1790'da istenilen askerî tedarikte gevşek davranması ve orduya katılmasını isteyen emirlere uymaması nedeniyle Teke Mütesellimi Deli Bekir görevinden alınarak yerine kardeşi Hacı Mehmet Ağa getirilmiştir. **TIZLAK, a.g.m.**, s. 241;

<sup>734</sup> Teke Mütesellimi Hacı Osman 1770'lerde devam eden savaşlar nedeniyle Teke'den asker taleplerini karşılamaması nedeniyle 1778'de öldürülmüştür. **TIZLAK, a.g.m.**, s. 241; Nitekim Rodos muhafazası için görevlendirilen Mentеше Mütesellimi Çavuş-zade Hacı Bekir'in gücü olmadığını bildirmesi üzerine "...*imdi bu vakitler tamam din ve devlet-i aliyyeme hizmet edecek vakitler iken bu mevsimlerde irtikab ve beta'et ve rehavet kar-ı akıl olmadı...*" denilerek hakkında verilecek cezanın ağır olacağı belirtilmiş ve bir an önce verilen emri yerine getirmesi istenmiştir. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 106, Gömlek Nr. 4775, Evâsıt-ı Ramazan 1202 (19 Haziran 1788); Sefere gitmekten kaçınan Mentеше Mütesellimi Hasan Çavuş-zade'nin katledilip mallarının müsaderesi

önemli nedenlerinden biri mütesellimlerin veya diğer yöneticilerin benzer kaygılarla seferlere katılmamaları veya verilen emirlere itaat etmemeleri idi.<sup>735</sup>

Delil taifesinin 1829'da Akşehir taraflarında bozguna uğratılmasından sonra yayınlanan ferman ile resmen kaldırıldı. Mütesellimlerin ve diğer taşra yöneticilerinin maiyetlerinde asker besleme usulü ise Asakir-i Mansure ordusu ve Redif askerî teşkilatı kurulunca ortadan kalkmıştır.<sup>736</sup> Askerî, malî ve mülki idarelerin 1836'da kurulan Müşirlik teşkilatına bağlanması ile mütesellimler, doğrudan müşirlerin emri altına girerek II. Mahmut'un merkezileşme politikaları sonucunda eski güçlerini kaybetmişlerdir.<sup>737</sup>

Ancak bu sürece kadar geçen zamanda mütesellimlerin idarî ve askerî yönden güçlü olmaları reform çalışmaları esnasında etkin rol oynamalarını sağlamıştır. Bu sayede mütesellimler, idarî-askerî güçlerinin yanı sıra sancak dâhilinde ve nüfuz bölgelerinde sahip oldukları sosyal prestijleri ile gerçekleştirilecek reform hareketlerinin ahali tarafından benimsenmesini kolaylaştıracakları gibi merkez açısından ise bu durum, taşrada reformların uygulanması bakımından kendisine iyi ve güçlü bir destekçi kesime sahip olması anlamına gelmekteydi. Bu nedenle Ankara sancağında Nizam-ı Cedit ordusunun kurulması görevinin Mütesellim Mesut Ağa'ya verilmesi ve 750 nefer asker yazıp eğitim için Üsküdar ocağına göndermesi örneğinde görüleceği üzere reform uygulamalarında mütesellimlere önemli görevler verilmiştir.<sup>738</sup>

Nihayetinde tıpkı sancakbeyleri gibi sahip oldukları kapı maiyetleri ve sancaktaki diğer askerî birliklerin başı olarak mütesellimler, seferlere iştirak etmekte ve başarılı hizmetlerde bulunmaktaydılar. Bu hizmetleri karşılığında ise merkezden kopardıkları tavizler ve payeler ile nüfuz bölgelerini genişleterek durumlarını sağlama almaya çalışmaktaydılar. Ancak değinildiği üzere her türlü görev ve payenin dağıtıcısı olan merkez, kendisi için tehdit olarak gördüğü kişilerden bahsettiği bu imkânları, mallarını ve hatta gerekir ise canını almak

---

edilmesine dair 1205 (1790-1791) tarihli emir, **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 209, Gömlek Nr. 11132; Özi Valisi Yiğen Mehmet Paşa'nın maiyetine memur edilen Tırhala'da sakin sabık mütesellim Halil Ağa'nın emre itaat etmemesi üzerine cezalandırılması için Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılarından Hüseyin Ağa görevlendirilmiş ise de eski mütesellim firar etmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Ağa mahzarında; Nakibü'l-eşraf Ahmet Efendi'nin kendisine Halil Ağa'nın zenginlerden olması hasebiyle İstanbul'daki düşmanlarının kışkırtmalarıyla bu sorunun ortaya çıktığı ve başka bir yerden asker temini için Halil'in 10.000 guruş ödeyeceğini bildirmesi üzerine merkezin emrinin ne olacağı sorulmaktaydı. **B.O.A, A.SKT**, Dos. Nr. 22, Gömlek Nr. 22, 1193 (1779).

<sup>735</sup> Canikli-zadelerin kapısından yetişme ve büyük bir servet yapan Sarı Abdullah Paşa, Anapa Seraskerliği ile görevlendirilmiş ise de gücünü genişletmek için bölgedeki diğer derebeyleri ile mücadele içinde olduğundan bir yıl boyunca görevine gitmemek için ayak diremiş ve Ruslar üçüncü defa Anapa'ya saldırma imkanı bulmuşlardı. **Tarih-i Cevdet**, c. V, Matbaa-i Osmaniye, II. Basım, Dersaadet, 1309, s. 153.

<sup>736</sup> TUŞ, **a.g.t.**, s. 40; Özcan MERT, "*II. Mahmut Döneminde Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası*", **Türkler**, c. XIII, Y.T.Y., Ankara, 2002, s. 726.

<sup>737</sup> YAMAN, **a.g.m.**, s. 87.

<sup>738</sup> Ayrıca Üsküdar ocağında eğitim gördükten sonra geri dönecek asker için kışın barınabilecekleri şimdilik 4.000-5.000 kişilik bir kışlanın yapılmasına dair mütesellimin teklifi kabul görmüştür. **Küçük Asya'nın Bin Yüzü**, s. 193; Yine kurulan bazı Nizam-ı Cedit birlikleri, Konya Valisi Kadı Abdurrahman Paşa ile Bolu Mütesellimi Ahmet Ağa emrine verilmişti. **Netayic'ül-Vukuat**, c.III-IV, s. 296.

konusunda pek de çekingen bir tavır sergilememiştir. Bu nedenle merkezin ağır bastığı bu dengeyi her iki taraf da büyük bir titizlikle sürdürmeye çalışmıştır.

### 2.4.3 Donanma İle İlgili Görevleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıtaya hâkim bir konuma gelmesinde en önemli itici güçlerinden biri kara kuvveti ise diğer itici güç, sahip olduğu deniz kuvvetidir. Özellikle kuruluş aşamasında ele geçirdiği Karesi, Germiyan, Menteşe, Saruhan ve Candaroğulları gibi beyliklerin denizcilik bilgilerinden ve tecrübelerinden istifade eden Osmanlı yöneticileri, farkını, elde ettiği bilgileri işlemek ve geliştirmek suretiyle ortaya koymuşlardır. Bilginin işlenmesi, karşımıza dönemin en modern tersaneleri ile bu tersanelerde üretilen donanmalar şeklinde çıkmaktadır. Karadeniz ve Akdeniz gibi alanlarda dişli rakiplerine rağmen etkinliklerini artıran Osmanlı İmparatorluğu; Gelibolu, İstanbul (Galata), Rusçuk, Süveyş, Tunus gibi önemli stratejik merkezlerde tersaneler inşa ederek savaş filolarını oluşturmuşlardır.<sup>739</sup>

İstanbul dışında donanma için gemi yapılacağı zaman genellikle merkezden atanan tersane emini ya da özel görevlilere, başta kadı olmak üzere bölgedeki idarecilerin de nezaret etmeleri istenmekteydi.<sup>740</sup> Bu doğrultuda gemi inşası için zift, kendir, demir, ham pamuk, urgan gibi gerekli malzemelerin veya iş gücünün sağlanması için mütesellimlere ve diğer görevlilere emirler verilmiştir. Bununla birlikte XVIII. Yüzyıl belgelerinden tersane olan merkezlerde mütesellimlerin, bizzat kalyon inşası ile görevlendirildikleri tespit edilmektedir. Bu nedenle mütesellimlerin donanmayla ilgili görevleri; gerekli malzeme ve iş gücünün sağlanması ve gemi yapımını üstlenmeleri şeklinde iki kısımda ele alınabilir. Aynı zamanda sefer dönemlerinde gereken kürekçi ve donanma askerinin tedarik edilmesi gibi görevleri donanmayla ilgili vazifeleri arasında değerlendirilebilir.

#### 2.4.3.1 Gemi Levazımatı ve İş gücünün Sağlanması

Tersane-i Amire veya çeşitli yerlerde kurulan tersaneler için malzeme ve iş gücü, sahip oldukları doğal kaynaklar ve kalifiye iş gücü potansiyelleri nispetinde diğer sancaklardan sağlanmıştır. Bunların sağlanmasında genellikle ocaklık<sup>741</sup> ve miri fiyat

<sup>739</sup> Karamürsel, Edincik ve İzmit'te tersanelerin olduğu her ne kadar belirtiliyorsa da ilk düzenli tersanenin Gelibolu'da inşa edildiği bilinmektedir. UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devleti'nin Merkez...**, s. 394-403.

<sup>740</sup> Mehmet Ali ÜNAL, **Osmanlı Devrinde Sinob**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008, s. 359.

<sup>741</sup> Tersane ve matbah-ı amire gibi merkezdeki kurumların masraflarıyla kale muhafızlarının, bir kasaba veya şehir memurlarının maaşlarını karşılamak üzere tahsis edilen tımarlara ocaklık tımarlar denmekteydi. CİN, **Mirî Arazi ve Bu Arazinin**, s. 72; GÖYÜNÇ, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri...", s. 276.



üzerinden satın alınması yöntemleri takip edilmekteydi.<sup>742</sup> Gemi yapımında ana malzeme olan keresteyi ocaklık suretiyle sağlayan merkezler; Kocaeli, İzniçmid, İzniç, Karamürsel, Biga, Balıkesir, Lapseki, Edremit gibi merkezlerin yanında Bolu, Amasra, Bartın, Samsun, Sinob ve Karadeniz'in Rumeli sahilleri miri fiyat üzerinden kereste temin etmekle yükümlüydüler.<sup>743</sup> İstlenen miktarlardaki malzeme kazalara tevzii edilip kadı ve diğere görevliler tarafından toplanmaktadır.<sup>744</sup>

Sinob kadısı, Çayağzı denen yerde inşası istenen üç adet kalyon için gereken kerestenin peşin para ile sağlandığı ve kalyon yapımına gereken özenin gösterildiğini bildiren arzında: Sinop kalesi müstahfızlarından ve Ereğli sakinlerinden bazı kişilerin kalyon yapımına engel olmaları nedeniyle kalebent edilmelerine dair ferman isteğinde bulunmuştur. Söz konusu kişilerin Kefe Kalesi'nde kalebent edilmeleri için Evâsıt-ı Ramazan 1101 (1689-1690) senesinde hüküm gönderilmiştir.<sup>745</sup>

Mütesellimlerin donanma levazımının tedariki kadar nakliyesiyle de ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Tersane-i Amire Emine Mehmet Emin'in arzı üzerine 1204 senesine mahsuben Gürdüs ve havalisinden donanma kalyonları için kesilen süd ve sütunları<sup>746</sup> nakletmek üzere Zarı, Hoşalay ve Azdavay kazaları taraflarından camuş ve öküz verilmesi için ferman talep etmektedir. Konuyla ilgili Kastamonu mütesellimine ve kaza kadılarına gönderilen fermanla “*ücretleri tamamen mübayaacısı yedinden eda*” olunmak üzere ihtiyaç duyulan hayvanları temin etmeleri istenmiştir.<sup>747</sup>

<sup>742</sup> BOSTAN, **a.g.e.**, s. 102. Bu süreçte “*kereste nazırı*” denen kimseler ise kerestenin ilgili yerlerden özel memurlar aracılığıyla kestirip temin ve nakletmekle sorumluydular. SAYIN, **a.g.e.**, s. 161.

<sup>743</sup> BOSTAN, **a.g.e.**, s. 102-121; “*...İnce donanma-i hümayunuma lazım teşhizatlar için Canik sancağından avarız ve bedel-i sancak mukabili mübaşir ber vech-i ocaklık muayyen olan malum'ül-miktar kantar tel-i kendirden maada gayr-i ez ocaklık tekmiline iktiza eden 5.000 kantar tel ve 1.500 kantar kendirin miri fiyatı üzere..*”, bkz: **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 254, Gömlek Nr. 11754, 21 Cemaziyelevvel 1182 (3 Ekim 1768); Yücel ÖZKAYA, “*XIX. Yüzyılda Mudurnu'nun Sosyal ve İktisadi Durumu*”, **XII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler**, c. III, T.T.K.Yay., Ankara, 1999, s. 768.

<sup>744</sup> Rebiülahir 1152'de (1739-1740) gönderilen ferman gereğince; Sinop Tersanesi'nde inşa edilecek 2 kıta kalyonun yapımı için gereken kerestelerin Sinop kazası ve mülhakatına dağıtımını yapılmış ve temin edilmeye çalışılmıştır. İbrahim GÜLER, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1992, s. 242.

<sup>745</sup> **B.O.A. A.DVN.MHM.d.**, No: 100, s. 30, hüküm: 3.

<sup>746</sup> Gemilerin güvertelerinden yukarı doğru dikilen ve topukları bazı gemilerde omurgada, bazılarında ise güvertelerinden herhangi biri üzerinde bulunan yuvalara bindirilen ve eğilmemesi için çarmık ve diğere halatlarla baştan, kıçtan ve yanlardan bağlanan direklere “*sütun*” denmekteydi. BOSTAN, **a.g.e.**, s. 119.

<sup>747</sup> “*...imdi vüsulunde sen ki mütesellim kuzzat ve nüvvab ve zabitan-ı mumaillehya vesairlersiniz marü'l-zikr Gürus ve civarından kati fermanım olan süd ve sütunların icab eden ücretleri mübayaacısı yedinden eda olunmak şartıyla kazanız ahalileri taraflarından öteden berü olageldiği üzere çamış ve öküzleriyle nakilleri hususunda muavenet ve müzaharet eylemeniz babında...*”, **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 97, Gömlek Nr. 4700, 15 Safer 1204 (4 Kasım 1789); Kalyon inşası için 200 baltacı amele tarafından kesilen ağaçların nakliyatında ihmali görülen Menteşe Mütesellimine emir gönderilmesi. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 17, Gömlek Nr. 820, 28 Receb 1205 (2 Nisan 1791).

Donanma kalyonlarında kullanılmak üzere büyük makara dilleri<sup>748</sup> yapımında kullanılacak “*Kabacık Kütüğü*” denen kütüğün, ücreti sonradan miri tarafından karşılanmak üzere Sinob’ta kalyon nazırı dergah-ı ali kapıcıbaşlarından el-haç Ali Ağa kulları tarafından belirlenen ölçüler nispetinde Kastamonu mütesellimi tarafından temin edilip gönderilmesi emredilmekteydi.<sup>749</sup>

Donanma gemileri için halat ve bez yapımında kullanılacak kendir büyük ölçüde Canik bölgesinden sağlanmaktaydı.<sup>750</sup> Bu doğrultuda bölgedeki mütesellimlere zaman zaman emirler gönderilmiştir. Ünye kadısı ve Canik Mütesellimi Süleyman’a gönderilen fermanda, ber vech-i ocaklık tersaneye tel ve ham kendir sağlayan Canik sancağında, geçen yıllardan külliyetli bakaya kaldığı, mubayaacı olarak görevlendirilen Kapıcıbaşılardan Hüseyin’e istenilen miktarda tel ve kendir ile birlikte bakaya kalan miktarların da bir an önce temin edilip tersaneye gönderilmesi istenmekteydi. Ancak Mütesellim, merkeze gönderdiği tahriratta; tel imal edilen yerlerin açık olmasından dolayı şiddetli kış şartları nedeniyle telin imalînin ertelendiğini bildirmekteydi. Bunun üzerine tel imalatının sorunsuz sürdürülmesi için inşası gereken 6 adet binanın yapım masraflarını karşılamak üzere hazine tarafından mütesellime nakit 6.000 guruş ödenmiştir.<sup>751</sup> Yine Tersane-i Amire levazimatından olarak Kastamonu müteselliminin 1.500 kantar ham kendir mübayaası ile görevlendirildiği ve gereken paranın Kastamonu “*şütüran bedeliyesinden*” sağlanması istenmekteydi.<sup>752</sup>

Menteşe Mütesellimi Ömer Ağa tarafından Bodrum’da inşa edilecek 57,5 zira kalyona kereste tedarikinde Mentese sancağı ahalilerinin muhalefeti nedeniyle mütesellimin, ferman talebine karşılık kerestenin tedariki ve nakli için sancak kadılarına ve ayanlarına emir verilmiştir. Yine aynı fermanda günlük yevmiyeleri mütesellim tarafından karşılanmak üzere

<sup>748</sup> Kadırgalardaki yelkenleri rahat hareket ettirebilmek için mekik şeklindeki bir yuvanın içinde ve bir mil etrafında dönen yivli, küçük tekerlek biçimindeki makaraların tekerleklerine “*dil*” denmekteydi. BOSTAN, **a.g.e.**, s. 170.

<sup>749</sup> “...*Tersane-i Amireden Sinop kalyonuna memuriyetle gönderilen Selim kapudan kulları yedinde verilen üç nevi ölçü gibi olarak icab eden bahası badehu canib-i miriden verilemek şartıyla hâlâ Kastamonu mütesellimi ve Sinob’ta kalyon nazırı dergah-ı ali kapıcıbaşlarından el-haç Ali Ağa kulları marifetiyle fiyat-ı sabıkasıyla mübayaa..*”, **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 35, Gömlek Nr. 1670, 29 Rebiülevvel 1211 (2 Ekim 1796); Tersane için seren ve sütun temin edilmesine dair Mentese Mütesellimine gönderilen hüküm bkz: **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 226, Gömlek Nr. 10449, 19 Rebiülahir 1208 (24 Kasım 1793).

<sup>750</sup> BOSTAN, **a.g.e.**, s. 137; Yelkenlerde kullanılacak bez ise Gelibolu, Eğriboz, Benefşe, Ege Bölgesi, Mısır ve Kıbrıs gibi yerlerden karşılanmaktaydı. İdris BOSTAN, “*17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisinin Değişimi Kadırgadan Kalyona*”, **Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği**, Kitap Yayinevi, İstanbul, 2006, s. 199.

<sup>751</sup> **B.O.A., A.E.SMST.II.**, Gömlek Nr. 71636, 22 Şaban 1122 (16 Ekim 1710).

<sup>752</sup> **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 246, Gömlek Nr. 11382, 16 Şevval 1201 (1 Ağustos 1787); Sinop’ta inşasına memur olduğu kıta kalyonun ilk bahara kadar bitirilmesi için Mübaşir Mustafa’ya gereken 2.500 kantar kendirin teslim edilmesi ve merkeze teslim eylediği miktar hakkında bilgi vermesi konusunda Canik Mütesellimine gönderilen emirde “...*imdi vüsulunde sen ki mütesellim-i mumailihsin uhde-i ihtiramına ihale olunan kalyon devlet-i aliyenin idare ve teşmiline bezli makrur edegeldiğin malum-ı hümayunum olmakla bu babda dahi ...*” gayret göstermesi istenmekteydi. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 15, Gömlek Nr. 708, 7 Şaban 1184 (26 Kasım 1770).

kalyon inşasında çalışacak marangoz ve burgucuların Kuşadası ve İzmir civarından, demirci işçilerinin ise Sakız ve İstanköy adalarından bir an önce Bodrum'a gönderilmeleri ilgili yerlerin kadı, muhassıl ve kadılarından talep edilmekteydi.<sup>753</sup>

Mütesellimlerin Tersane-i Amire masrafları için bazı bölgelerin gelir veya vergi kalemlerinden tahsis edilen miktarların ilgili kişiye ödenmesinden de sorumlu oldukları belirlenmektedir. Misal olarak Menteşe avarız ve nüzul mallarından Tersane-i Amire masrafı için havale olunan 8.100,5 guruşun bir an önce Tersane-i Amire Emine'nin adamına ödemesi yolunda Menteşe Mütesellimine ve kadılarına emirler gönderilmiştir.<sup>754</sup>

Bu çerçevede altının çizilmesi gereken noktalardan biri mütesellimlerin idareleri altındaki yerlerden tersane gereksinimi karşılanamadığı zamanlarda görevlerinden azledilebilmesidir. Nitekim tersaneye büyük oranda kereste sağlayan ve Tuna Kaptanı Ahmed Paşa üzerinde olan Kocaeli eyaleti sancağının, mütesellimler idare edemediklerinden, asayiş ve nizamın sağlanması için Mir-i Miran Mustafa Paşa'ya tevcih edildiği görülmektedir. Bu örnek, çeşitli alanlarda önemli malzemeleri sağlayan yerlerin intizamı ve güvenliği gibi konularda merkezin titizliğini göstermektedir. Aksi takdirde rezervlerin verimliliğini olumsuz etkileyecek kötü idareciler gibi unsurlar, ihtiyaç duyulan maddelerin sağlanmasında da bir takım sorunlara yol açacaktır.<sup>755</sup>

Sefer için Karadeniz'e çıkarılmak üzere tersane-i amirede inşa edilen İnce donanma levazımının "avarız ve bedel-i sancak mukabili" ocaklık olarak sağlayacağı miktardan başka 5.000 kantar tel ve 1.500 kantar kendirin miri fiyat üzere satın alınmasına dair Canik sancağı kadılarına ve Canik Mütesellime 21 Cemaziyevvel 1182 (3 Ekim 1768) tarihinde emir gönderilmişti. Gönderilen emirde İnce donanmasının Karadeniz'e çıkmasına rağmen halen istenilen tel ve kendirin gönderilmediğinden bir an önce temin edilip gönderilmesi istenmiştir. Belirtilen miktardaki tel temin edilmedikçe tüccar ve muhtekirlere tel satılmaması, tüccarın elindeki tel ve kendirin miri fiyat üzerinden satın alınıp İstanbul'a gönderilmesi

<sup>753</sup> "...ücret-i yevmiyeleri mütesellim-i mumaiyleh tarafından verilerek kalyon-i mezbur inşasında istihdam olunması için Kuşadası ve İzmir ve tevabi sevahilde vaki kazalarda bulunan marangoz ve burgucu amelesi ihraç ve Bodrum sahasına irsal olunmak babında...Kalyon-ı merkumun edavat-ı ehemmiyesi imalî için demirci amelesinin bulunan yerlerden celbi muktezi olmağla Sakız ve İstanköy cezirelerinden takımlarıyla ikişer ocak demirci amelesinin ihracı için kuzat ve muhassıl voyvodaya hitaben...", **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 36, Gömlek Nr. 1712, 24 Safer 1208 (1 Ekim 1793).

<sup>754</sup> Ancak bu iş için görevlendirilen mübaşirin uzun zamandan beri bölgede olduğu ve mütesellim tarafından henüz bir ödeme yapılmaması üzerine 13 Rebiülevvel 1179 (30 ağustos 1765) tarihinde Mütesellim ve kadılarına hitaben emr-i ferman gönderilerek "edasına özr ve illet edecek halet olmamağla sebep-i tahrir hükümleri mucibince meblağ-ı mezbur 8100 buçuk guruşun bir parası noksan ve geriye kalmamak üzere bila-nükud tedarik" etmeleri istenmiştir., **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 8, Gömlek Nr. 374; Tersane masarifatı için Tarsus Mukataası'ndan havale olunan meblağın voyvodasından tamamen tahsil etdirilmesine dair Adana mütesellimine hitaben ferman ısdarına dair Tersane Emine Mehmed Emin'in istidası, **B.O.A., İE. BH.**, Dos. Nr. 18, Gömlek Nr. 1601, 18 Zilkade 1138 (18 Temmuz 1726); Tersane masrafı için havale edilmiş meblağın tahsil edilip gönderilmesine dair Menteşe ve Suğla mütesellimlerine hitaben hüküm, **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 84, Gömlek Nr. 4026, 11 Şaban 1197 (12 Temmuz 1783).

<sup>755</sup> **B.O.A., HAT.**, Dos. Nr. 198, Gömlek Nr. 10014, 29 Zilhicce 1206 (16 Ağustos 1792);

emredilmekteydi. Gerek tel ve kendirin gerek ise nakliyede kullanılacak gemilerin ücretleri bu iş için merkezden görevlendirilen İbrahim tarafından nakit olarak karşılanacaktı.<sup>756</sup> Diğer maddelerin temininde olduğu gibi donanma malzemelerinin miri fiyattan satın alınması, üreticileri ellerindeki malları devlet yerine daha yüksek fiyattan tüccar taifesine satmalarına neden olmaktadır. Bu şartlar altında merkez, bu maddeleri ya zamanında temin edememiş ya da düşük kalitede olanlar ile yetinmek zorunda kalmıştır. Böylesi durumlarda ise merkez, bölge yöneticilerine ve sorumlulara öncekinden daha fazla tehdit içeren emirler göndererek ihtiyaçlarını temin etmeye çalışmıştır.

#### 2.4.3.2 Gemi Yapımıyla İlgili Görevleri

Bilindiği üzere, İnebahtı (1571), Girit (1655-1656), Çeşme (1770) gibi deniz savaşları, Osmanlı donanmasının XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük ölçüde zarar gördüğü savaşlardı.<sup>757</sup> Ancak uğranılan kayıplar, donanmanın yenilenmesi, eksikliklerin görülerek tamamlanması gibi bir takım olumlu faaliyetlere de yol açmıştır. Donanmanın gemi bakımından zenginleştirilmesi için Tersane-i Amire ve diğer tersanelerde gemi yapımına hız verildi.

Bu bağlamda tersanesi olan sancakların mütesellimleri zaman zaman gemi yapımıyla görevlendirilmişlerdir. Nitekim Kastamonu Mütesellimi Ali Ağa tarafından Sinop'ta inşa edilen iki sefinenin Kasım'dan önce tamamlanması için emir gönderilmiştir.<sup>758</sup> Donanmaya gemi yapımı için Midilli, Rodos<sup>759</sup> sancak mütesellimleri yanı sıra daha çok Menteşe ve Kastamonu gibi sancakların mütesellimleri görevlendirilmiştir.<sup>760</sup> Bu yerlerin tercih nedeni ise denizcilik ve gemi yapımındaki tecrübelerinin yanı sıra civar yerlerde gerekli malzemenin

<sup>756</sup> "...liva-i mezburda vaki kazalardan bir gün evvel mübayaa ve tedarik ve ol miktar tel tekml oldukça tüccar ve muhtekir taifesine bir dirhem tel ve kendir fûruht ve tahmil-i sefayin ettirilmeyüb tüccar taifesi vesairlerin yedlerinde bulunan tel ve kendiri miri fiyatı üzere bahasıyla mübaya ve cem..." , **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 254, Gömlek Nr. 11754, 21 Cemaziyelevvel 1182 (3 Ekim 1768).

<sup>757</sup> III. Murat zamanında 1590'da İspanya'ya yapılacak sefer için bütçenin yetersizliğinden dolayı divan üyelerinin ve beylerbeylerinin malîyetini kendileri karşılamak üzere kadırgalar yaptırılmaları emredilmiştir. İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...**, c. I, s. 141.

Özellikle Çeşme yenilgisinden sonra donanmanın geliştirilmesi için büyük çabalar harcayan III. Selim dönemiyle ilgili bir diğer önemli gelişme tersaneye ait bir hazinenin kurulmasıdır. Uğur ÜNAL, "*III. Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi*", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1 (Şubat 2003), s. 84.

<sup>758</sup> **B.O.A., C.AS**, Dos. Nr. 862, Gömlek Nr. 33906, 11 Muharrem 1202 (23 Ekim 1787).

<sup>759</sup> Midilli'de Mütesellim Halil Ağa marifeti ile yapılmış iki kalyon için Tekfurdağı'ndan 500 kantar demir gönderilmesine dair arz, **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 164, Gömlek Nr. 7736, 12 Receb 1184 (1 Kasım 1770); Rodos sancağı mütesellimi Murabıtzade Hüseyin Ağa marifetiyle yapılacak olan iki kıta şehtiye, **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 68, Gömlek Nr. 3237, 8 Receb 1197 (9 Haziran 1783).

<sup>760</sup> Menteşe Mütesellimi Ömer Ağa tarafından Bodrum'da yaptırılan kalyona dair **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 22, Gömlek No:1058, 3 Cemaziyelevvel 1211 (4 Kasım 1796);Kastamonu Mütesellimi Kapıcıbaşı Altıkulaç-zade El-Haç Hüseyin Ağa tarafından Sinop'ta yaptırılan kalyonlara dair **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 39, Gömlek Nr. 1855, 6 Şevval 1206 (28 Mayıs 1792); Menteşe Mütesellimi Hasan Çavuşzade tarafından Marmaris'te bir kalyon inşasıyla görevlendirilmesi, **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 183, Gömlek Nr. 8589, 20 Ramazan 1195 (9 Eylül 1781); Devlet kalyon yapımı için ayrıca kalyon yapımı için ayanlara da sık sık başvuruyordu. Bkz: Yücel ÖZKAYA, **a.g.e.**, s. 58.

bolluğuyla alakalıdır. Bununla birlikte mütesellimlerin yaptırdukları kalyonların hangi yapım aşamasında olduğuna dair merkez sık sık kendisine bilgi verilmesini talep etmekte ve kalyonların “*donanma-i hümayunum sefaininin teksiri*” gerekçesiyle bir an önce yapım aşamasının tamamlanıp gönderilmesini istemekteydi.<sup>761</sup>

Mütesellimler merkez ile hem yapımını üstlendiği kalyon işleri hakkında bilgi vermek hem de inşa için gerekli malzeme ve işgücü taleplerinde buldukları için merkez ile sürekli iletişim halindeydiler. Bu yöndeki örneklerden biri Kastamonu Mütesellimi Altıkulaç-zade Hüseyin Ağa'nın Sinop'da inşasına memur olduğu kalyonunun kurşun ve tulumba takımı eşyaları ile bir nefer oymacı ustasının tersaneden gönderilmesine dair 14 Zilkade 1206 (4 Temmuz 1792) tarihli isteğiydi.<sup>762</sup>

Ancak görevlerini gerçekleştirme safhasında mütesellimler sık sık sorunlarla da karşılaşmaktaydılar. Bu sorunlar daha çok merkezden gerekli malzeme ve masrafların gönderilmesi konusunda yaşanmaktaydı. Bir de kalyonların kısa zamanda bitirilip Tersane-i Amire'ye gönderilmesi yolundaki merkezin baskıları, mütesellimleri daha da zor duruma sokmaktaydı. Sinop'ta kalyon inşası ile görevlendirilen Kastamonu mütesellimi; miri tarafından 7.500 guruş ile 300 kantar ham demir gönderilecek iken bu ana kadar hiç birinin gelmediği, işçi yevmiyeleri ve kereste masrafları olarak 20.000'den fazla borcu olduğunu, mevsimin yaz olmasından dolayı bu dönemlerde işçi ve kerestenin kolay bulunduğunu, bir an önce kalyonun bitirilmesi için yeterli paranın gönderilmesini istemekteydi.<sup>763</sup> Kalyon inşası gibi büyük emek ve zaman gerektiren görevlerle uğraşan mütesellimlerin uzun süre sancaklarından uzak kalmaları, bir takım sorunları beraberinde getirmekteydi. Bu durumda özellikle aleyhinde olan bazı kimseler harekete geçerek ahaliyi aleyhte kışkırtmakta ve merkeze mütesellim hakkında şikâyetler göndermekteydiler.<sup>764</sup>

<sup>761</sup> Sinop'ta iki kıta kalyonun yapımının hangi aşamada olduğu ve yapımının tamamlanıp gönderilmesine dair Kastamonu Mütesellimi Altıkulaç-zade Kapıcıbaşı El-Haç Hüseyin Ağa'ya hüküm; **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 39, Gömlek Nr. 1855, 6 Şevval 1206 (28 Mayıs 1792).

<sup>762</sup> **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 176, Gömlek Nr. 8286; Rodos sancağı mütesellimi Murabıt-zade Hüseyin Ağa marifetiyle yapılacak olan iki kıta şehtiye için çalışacak marangoz, baltacı ve burgucu amelelerinin civar adalardan tedarik edilmesine dair merkezden gelen emir. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 68, Gömlek Nr. 3237, 8 Receb 1197 (9 Haziran 1783);

<sup>763</sup> “...bu defa ita buyurulan mebaliğ tahrir ve beyan olunan deynimize etmeyüb ve bundan sonra dahi kereste nakliyesi ve amele yevmiyesine külliyetli akçeye muhtaç olduğum müstegin an'ül-beyan olduğundan gayri kalyon-i hümayunun bir gün mukaddem vücud-ı pezir olması iktiza eden kereste ve malzeme-i sairinin peyder pey hazır ve mevcut ettirilmesine mevkuf cüzi-i azamı külliyetli akçe ile ahen-i ham olduğu zahir...”, **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 47, Gömlek Nr. 2233, 23 Zilhicce 1210 (29 Haziran 1796); Sinop'ta iki kıta kalyon inşası için görevlendirilen Kastamonu Mütesellimi ve Sinop Muhafızı Çelebi Ali Ağa'nın 1.000 kantar ham demirin gönderilmesi talebine, cephaneye amireden şimdilik 500 kantar demir verilmesine dair 19 Şevval 1200 (15 ağustos 1786) tarihli tahrirat, bu yönde yaşanan bir diğer örnektir. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 63, Gömlek Nr. 2977.

<sup>764</sup> Menteşe mütesellimi Hacı Ömer Ağa Bodrum'da kalyon inşasıyla meşgul iken Nalbant oğlu Hacı Bekir'in kışkırtmalarıyla, Ömer Ağa'nın Suğla'yı kötü idare ettiği yönünde merkeze şikâyetler gönderilmiştir. Bunun üzerine Suğla ahali ve kadısı taraflarından gönderilen ilamda; ilgili kişilerin hakkından gelinmediği sürece

Yaşanan sorunların bir diğer yönünü de merkezden kalyon işleri için gönderilen görevlilerinin yevmiyelerinin ve iaşelerinin sağlanması teşkil etmekteydi. Menteşe Mütesellimi Ömer Ağa tarafından yaptırılan kalyonun bitmek üzere olduğundan Tersane-i Amire'den liman temizliğini yapacak bir kaptan ve denize indirilmesi için gereken malzemelerin talebinde bulunmuştur. Bunun için görevlendirilen Abdülkerim Kaptan ve maiyetine verilen bir nefer reise, bir nefer oymacıbaşıya ve bir nefer dülger kalfasına tayinatlarının kimler tarafından ve nasıl karşılanacağı doğrultusunda bir belirsizlik yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak ilgili kalemler arasında yapılan yazışma sonucunda tayinatın kalyon inşasından sorumlu kişilerce sağlandığı bildirilmiş ve mütesellim gelen memurların iaşelerinin sağlanmasında sorumlu kılınmıştır.<sup>765</sup> Yine Menteşe Mütesellimi Ömer Ağa tarafından Bodrum'da yaptırılan geminin denize indirilmesi ve teçhizi için memur kılınan 60 nefer gedikliyle bu neferleri Bodrum'a getirecek 80 neferli gemi mürettebatı için "*maaş ve mevacib-i şitayeleri*"nin ne surette ödeneceğine dair 5 Cemaziyelevvel 1211 (6 Aralık 1796) tarihli arzı konuyla ilgili bir başka örnektir.<sup>766</sup>

Mütesellimler kalyon inşasında bir takım zorluklardan şikayet etmekle birlikte değinilen örneklerden farklı olarak bazen kendilerinden kaynaklanan sorunlar da yaşanabilmekteydi. Örneğin mütesellimlerin uhdelerindeki sancak veya kazalardan gelir tahsil etmek üzere kalabalık maiyetleri ile gelmeleri, kalyon inşasında çalışan ameleleri tedirgin

---

kalyonun tamamlanamayacağı ve sancakta karışıklıkların doğabileceği bildirilmiştir. **B.O.A., A.MKT**, Dos. Nr. 387, Gömlek Nr. 72, 27 Ramazan 1211 (26 Mart 1797).

<sup>765</sup> Bunun için hazine-i amireden tahsis edilmek üzere görevlendirilen Abdülkerim Kaptan'a 500 guruş, maiyetine verilecek bir nefer reise 40 guruş, bir nefer oymacıbaşıya 70 guruş ve bir nefer dülger kalfasına 50 guruş harcırah verilmiştir. Ancak tayinatlarının verilmesiyle ilgili olarak "*Taşra mahallelerde inşa olunan kalyonların tenziline memur kapudanlara yevmiye beş çift nan ve iki vukiyye köşt(?) inşaaya memurlar tarafından verilegelüb Bodrum'da inşa olunan kalyonun tenziline memur Hüseyin kapudanın ol miktar tayinat kalyon-ı mezbur inşasına memur tarafından verilmek için tarih-i merkumda suret verildiği...*" belirtilmiştir. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 18, Gömlek Nr. 867, 27 Şevval 1210 (5 Nisan 1796); Sinop Kalesi muhafızı Altıkulaç-zade Hüseyin'in Sinop'ya yaptıracağı iki kıta şehtiyenin inşasında çalışmak üzere görevlendirilen Tersane-i Amire mimarlarından Kalfa Nikola'nın tayinatının Altıkulaç-zade tarafından verilmesi dair 16 Cemaziyelevvel 1196 (29 Nisan 1782) tarihli emir, **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 60, Gömlek Nr. 2841.

<sup>766</sup> Bitmek üzere olan kalyonun teçhizatlandırılması için görevlendirilen 60 kadar Tersane-i Amire gediklilerine 2.820 guruş ve bunları Bodrum'a götürüp oradan biten kalyon kızaklarını İstanbul'a getirecek olan 80 neferli "*kalas firkateyni*" denen küçük geminin mürettebatı için 3.585 guruşluk meşta maaşlarının peşinen verilmesi talep edilmekteydi. Nitekim Baş Muhasebe'den "*...ceman 6405 guruş badehu teyid olunacak icmalden fir-u nihade şartıyla irad-ı cedid hazinesinden hazine-i amireye nakli için suret ve masrafları için tezkiresi ve kalyonlar ruznamçesine ilm-u haberi itası...*" ile ödemenin ne surette olacağına dair kararını iletmiştir. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 22, Gömlek No:105 8, 3 Cemaziyelevvel 1211 (4 Kasım 1796); Menteşe Mütesellimi Ömer Ağa'nın Bodrum'da yaptıracağı 63,5 zira kalyon masrafı için miriden 20.000 guruşun yanı sıra öncesinde inşasını tamamladığı kalyonun masrafı olarak 20.000 guruş ödenmesi konusunda 15 Safer 1215 (8 Temmuz 1800) tarihli arzına karşılık, halihazırda inşa ettiği kalyon için 12.500 guruş nakden verildiği öncesinde inşa ettirdiği kalyon masrafının, 1213 senesine mahsuben cebeli bedeliyelerinden havalesi edilmesiyle ilgili emir. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 66, Gömlek Nr. 3102, 28 Safer 1215 (21 Temmuz 1800).

edebilirdi. Bu durumda işlerin aksayacağı düşüncesiyle mütesellimlerden, kalyon bitimine kadar tahsilat için daha az sayıdaki kişilerin görevlendirilmesi istenmekteydi.<sup>767</sup>

Bazen mütesellimler görevlendirildikleri gemi inşaatı bitmeden azledilebilirdi. Bu durumda önceki mütesellimin görevi döneminde kalyonun ne kadarı tamamlandığı ve ne kadar masraf yapıldığı keşf ile belirlenmekte ve halef, kalyonun yapım faaliyetlerini sürdürmeyi deruhte etmekteydi. Kastamonu Mütesellimi olarak atanan Altıkulaç-zade Hüseyin Ağa, selefi Hacı Ali Ağa zamanında Sinob'da inşa edilen iki kıta kalyonun; Tersane-i Amireden tayin edilen mimar marifetiyle ne aşamada olduğu ve ne kadar para harcadığını belirlemek için ferman talebinde bulunmuştur.<sup>768</sup> Yine azledilen mütesellime, halefinin yerine getirmesi gereken işlerin buyurulması bu konuda sık yaşanan sorunlardandır.<sup>769</sup>

Bazı durumlarda suç işleyen mütesellimlerin kalyon inşa etmeleri koşuluyla merkez tarafından affedilmeleri dikkat çeken bir diğer husustur. Bu, 1201 tarihli ferman dan da rahatlıkla anlaşılmaktadır. Belirtilen ferman da, Mentеше sancağı mütesellimi Hasan Çavuş-zade El-haç Ömer'e, önceki mütesellim Tavaslı Ömer'in yapımına başladığı bir kıta kalyonu tamamlaması ve yeni bir kalyon daha inşa etmesi şartıyla suçunun affedileceği bildirilmiştir.<sup>770</sup>

Firari Battal Paşa gemilerinden olup Sakarya Boğazı'nda kazaya uğrayan kır langıç gemisini tamir edip tersaneye göndermesi için Kastamonu mütesellimi Altıkulaç-zade Hüseyin Ağa'ya gönderilen 25 Zilhicce 1208 (24 Temmuz 1794) tarihli emirden<sup>771</sup> anlaşıldığı üzere, fırtına veya çeşitli nedenlerle zarar gören gemilerin tamir edilip İstanbul'a

<sup>767</sup> Mentеше Mütesellimi maiyetindeki süvarilerinin mal tahsili için Bodrum'a gelmeleri, inşa edilmekte olan kalyon işçilerinin dağılımlarına neden olacağından kalyonun bitimine kadar yalnız bir adamının tahsil-i emval için görevlendirmesine dair tahrirat. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 18, Gömlek Nr. 841, 5 Ramazan 1206 (27 Nisan 1792).

<sup>768</sup> Gönderilen ferman da; "...kuyuda lede'l-müracaa Sinob sahasında Kastamonu mütesellimi mumaileyhe Hacı Ali ağa marifetiyle inşaları ferman olunan kalyonlar için mukaddem Ali El-Haç 20.000 gurus ile cebehane-i amirenden isal olunmak üzere 200 kantar demir-i ham verilmiş olduğu baş muhasebeden der-kenar olunmağla mucebince tersane-i amirem tarafından tayin olunan mimar halifesi marifetiyle kalyon-i mezkurlar keşf ve miktar-ı mesarifi gereği gibi dikkat ve taharri olunarak..." denilmekte ve bir an önce kalyonların tamamlanması istenmekteydi. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 127, Gömlek Nr. 6157, 12 Cemaziyevvel 1203 (8 Şubat 1789).

<sup>769</sup> Mütesellimlikten azledilmesine rağmen Kasaramonu Mütesellimi Ali Ağa'ya, 202 senesi zahire mübayası için 7.500 kantar peksimet ve çuval bahası olarak rikab-ı hümayun eski kaymakamı Mustafa Efendi'nin Çukadarı Veliyüddin Ağa eliyle 2.812, 5 gurus gönderilmişti. Ali Ağa, görevden ayrıldığını bunun halefi Altıkulaç zade El-Haç Hüseyin'e gönderildiğini çukadara ifade etmiş ise de çukadar parayı geri göndermeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine miktarı aldığına dair tarafından çukadara mühürlü tahvil verdiğini ve mütesellimlikten azl ile mübayaa hususunun halefine tefviz buyurulması için kapı kethüdasına tahrirat gönderdiği ancak halen bir haber gelmediğini bildiren eski mütesellim, gelen miktarın inşası için görevlendiği kalyona harcamak için ferman talep etmekteydi. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 249, Gömlek Nr. 11554, 29 Cemaziyelahir 1204 (16 Mart 1790).

<sup>770</sup> Aynı ferman da şimdiye kadar İstanbul'da olması gereken kalyonların bitip bitmediği konusunda bir bilgi verilmediği, gecikme eğer kereste veya işçi eksikliğinden kaynaklanıyorsa bunların temin edilip ruz-ı hızır dan evvel kalyonların İstanbul'da bulunmaları gerektiğinin altı çizilmekteydi. Söz konusu hüküm, memur oldukları kalyonların bitirilmesi için dergah-ı alı kapıcıbaşılarından Midilli'de miri kalyon inşasına memur Süleyman'a ve Kastamonu sancağı mütesellimi el-haç Ali'ye de gönderilmiştir. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 85, Gömlek Nr. 4060, 29 Rebiülahir 1201 (18 Şubat 1787).

<sup>771</sup> **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 24, Gömlek Nr. 1142.

gönderilmesi, mütesellimlerin tersane'ye ilişkin diğer görevlerindedir. Konuya ilişkin bir diğer örnek ise Bafra ve Samsun dağlarından kesilen keresteyi Tersane-i Amire'ye getirirken, Kum İskelesi'nde fırtına nedeniyle sütunları zarar gören donanma-i hümayun kalyonlarının tamiratıyla ilgilidir.<sup>772</sup> Mütesellimler, denizden çıkarılan batık gemilerle ilgili prosedürlerin izlenmesinde denetim mekanizmalarını işleten hatta donanmanın işine yaramayacak durumda ise çıkarılan gemileri satın alan kişiler olarak ön plandadırlar. Nitekim Sinop Limanı'nda batık üç şalopeden ikisi çıkarılmış ise de uzun süre denizde kalmalarından dolayı tersanenin işine yaramayacağı için batık olanla birlikte 1000 guruşa Kastamonu mütesellimi Altıkulaçzade Hacı Hüseyin'e satılmıştır.<sup>773</sup>

Merkez, savaş dönemlerinde hem kıyıların güvenliğini sağlamak hem de savaşacağı devletin faaliyetlerini kısıtlamak amacıyla düşman gemilerine görüldükleri mahalde el konulması için bölgedeki idarecilere emirler göndermiştir. Özellikle kıyı yerleşimlerinin, düşmanların gemi hücumlarından korunması bakımından mütesellimlerin üstlendikleri denetim görevleri bu zamanlarda daha da önem kazanmaktaydı.<sup>774</sup> Nitekim Rusya üzerine sefer düzenleneceğinden Karadeniz'de Rus gemisine rastlanırsa zabtedilmesine dair fermanlar gönderilmişti. Fırtına nedeniyle Sinop civarında Gerze Limanı'na bir Rus gemisinin demirlediğine dair adamlarının haber vermesi üzerine Kastamonu mütesellimi Ali Ağa, 70-80 kadar adamıyla mahale giderek gemi kaptanı ve taifelerini ele geçirmiş ve durumu merkeze bildirmiştir.<sup>775</sup>

Görüldüğü üzere devlet, XVII. yüzyıldan itibaren donanmasını kuvvetlendirmek maksadıyla mütesellim ve ayanları bu amaçla görevlendirmiştir. Konuya ilişkin emirlerin elverişli kaynaklara, tecrubeye ve işgücüne sahip olan sancakların mütesellimlerine gönderilmesi; mütesellimlerin donanmayla ilgili önemli görevler üstlendiklerini ortaya koymaktadır. XVIII. yüzyılda Karadeniz'de Rus tehditinin artmasından dolayı özellikle Sinop

<sup>772</sup>Kalyonlar, Sinop Limanı'na vardığında mütesellim tarafından vekil tayin edilen Kavi-zade Derviş Ali Ağa tarafından 699,5 guruşa tamir olunmuştur. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 47, Gömlek Nr. 2233, 23 Zilhicce 1210 (29 Haziran 1796).

<sup>773</sup> Ancak bedel olarak istenen 1.000 guruş; mütesellimin memur olduğu iki kıtanın inşasında kullanması için kendisinden tahsil edilmemiştir. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 245, Gömlek Nr. 11343, 25 Muharrem 1207 (12 Eylül 1792); İstanbul'a gelirken 25.019 vukiye bakır ile yüklü sefinenin Sinob dolaylarında batması üzerine bakırı denizden çıkarmak üzere merkezden gönderilen mübaşir ile Sinob mütesellimi ve diğer görevlilerin bu işe nezaret etmeleri emredilmekteydi. **Sinob Şeriye Sicili**, No: 86, s. 33, Hüküm: 1, 25 Rebiülevvel 1158 (27 Nisan 1745); Osmanlı denizlerinde meydana gelen gemi kazaları ve bu gibi durumlarda izlenen prosedürlere dair bkz: Şenay ÖZDEMİR, "*Osmanlı Denizciliğinde Gemi Kazaları ve Dalışlar*", **OTAM**, S. 19, Ankara, 2006, s. 378.

<sup>774</sup> Kış aylarında "...lazım'ül-muhafaza olan mahallerde geşt-ü gūzar etmesi için..." için Rodos mütesellimi Murabıt Hasan Ağa'ya hitaben emr-i ali gönderilmesine dair **B.O.A., D. SLY.**, Dos. Nr. 33, Gömlek Nr. 27, 26 Muharrem 1204 (16 Ekim 1789);

<sup>775</sup> Gemideki eşya ve taifenin listesini çıkardığı ve ne yönde emir buyrulur ise ona göre hareket edileceğine dair Ali Ağa'nın 27 Cemaziyelahir 1201 (16 Nisan 1787) tarihli arzı üzerine merkezin cevabı; "...*Sefine-i mezkurenin içine adamlar vaz ile mellah ve kapudanı ve hamulesi sefine-i mezkure tersane-i amireme irsal olunmak için iktizasına göre divan-ı hümayundan muahharan varid olan kaime ve defter derciyle yazıla...*" şeklindedir. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 76, Gömlek Nr. 3639, 4 Zilhicce 1201 (17 Eylül 1787).



limanında gemi yapımına hız verilmekle birlikte bölgedeki mütesellimlerin sık sık gemi yapımı veya levazımataın sağlanması ile görevlendirilmeleri dikkati çeken hususlardan biridir.

Buradan da anlaşıldığı üzere gönderilen emirler, mütesellimlerin merkez ve diğer sancaklarla malzeme ve işgücü temini konusunda sürekli irtibat halinde olmasını gerekli kılmıştır. Ancak ülke genelinde görülen çöküş emareleri, mütesellimlerin bu yöndeki çabalarını etkisiz kılmıştır. Özellikle Avrupa’da sanayi devrimi neticesinde gemi yapımında da önemli ilerlemelerin kaydedilmesi, Osmanlı gemi yapım tekniklerinin yeterince gelişmemesi<sup>776</sup> ve hatta devletin ağır kayıplarla sonuçlanan kara ve deniz savaşlarına girmesi gibi faktörler, bu konudaki gayretleri boşa çıkarmış ve Osmanlı donanması bir daha eski haşmetli gücüne ulaşamamıştır.

#### 2.4.3.3. Donanma için Kürekçi ve Asker Temini

Osmanlı donanmasının asli unsurlarını tımarlı sipahiler, Zaimler, kapıkulu askerleri ve leventler muharip sınıfı teşkil etmekteydiler. Kaptan-ı Derya eyaletine bağlı sancakların beylerine “Derya Beyi” denmekte ve sefer zamanlarında askerleriyle derya seferine sipahileri ve diğer maiyetleriyle donanmanın hizmetine girmektedirler.<sup>777</sup> Donanmada görevli bir diğer önemli sınıf ise kürekçilerdir. İlk dönemlerde avarız karşılığı alınan kürekçilerin tedarik yöntemi sonrasında ocaklık haline dönüşmüştür. Kürekçi temin etmenin bir diğer yolu ise mahkûmların ve suçluların kullanılmasıydı.<sup>778</sup> Savaşların hezimetle sonuçlanması, kürekçi temininde bir takım sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştır.

XVII. yüzyıldan itibaren aynı kürekçi ihtiyacı azaldığından bedel tahsili esas alınmıştır.<sup>779</sup> Bedel tahsilinde asıl sorumlu kadı olmakla birlikte mütesellimlere ve ayanlara da çeşitli emirler gönderilmiştir.<sup>780</sup> Edremit ayanı Müridoğlu örneğinde görüleceği üzere bazen Ayanlar, ahali adına kalyoncu bedeli borçlarını karşılamışlardır. Müridoğlu, “*kalyoncu*

<sup>776</sup> Gemilerin çoğu yaş odundan acele ile inşa edildiğinden denizde en fazla bir yıl dayanabilmekteydiler. Nicolae JORGA, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Nilüfer Epçeli), c. III, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s. 332.

<sup>777</sup> BOSTAN, **a.g.e.**, s. 230; Yavuz Sultan Selim zamanında donanma gemilerine asker alımına bir düzen getirilmiş ve kıyıya yakın sancakların askerî, donanmaya tahsis edilmiştir. Ali İhsan GENCER, “*Osmanlı Türklerinde Denizcilik*”, **Osmanlı**, c. VI, Y.T.Y., Ankara, 1999, s. 574.

<sup>778</sup> Yine XVII. yüzyıldan itibaren ücretli mecburi kürekçiler tutulmuştur. İdris BOSTAN, “*Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini Meselesi ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri*”, **Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 68; H. UZUNÇARŞILI, **Merkez ve Bahriye...**, s. 482; Kürek cezası şeri ve örfî olmamasına rağmen XVI. yüzyılda gemi yapımı geliştiğinden kürekçi ihtiyacı artmış ve bu ihtiyacı karşılamak amacıyla uygulanan yöntemlerden olmuştur. Uriel HEYD, “*Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat*”, (Çev. Selahaddin Eroğlu), **A. Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 26, Ankara, 1983, s. 650.

<sup>779</sup> Anadolu’da aynı kürekçi alınan Aydın, Saruhan, Menteşe, Sığla, Hamideli, Karasi, Biga, Teke, Alaiye, Kütahya, Hüdevendigar, Karahisar-ı Sahib, Ankara, Sultanönü, Çankırı, Bolu ve Kastamonu sancaklarından kürekçi bedelleri toplanmaya başlandı. BOSTAN, **a.g.e.**, s. 223.

<sup>780</sup> Girit adası muhafazasına memur kapı kullarının 1057 Recc maaşlarının ödenmesi için toplanan kürekçi bedelinden ve diğer kalemlerden karşılanmasına dair mütesellime, Mora eyaleti ve Avlonya sancağı kâhyalarına gelen emir, **B.O.A., İE.AS.**, Dos. Nr. 4, Gömlek Nr. 300, 17 Ramazan 1057 (16 Ekim 1647).

*bedeliyesi*” adıyla 45.000 guruş miktarındaki vergiyi ahali adına ödemişti.<sup>781</sup> Bu aslında ayanlar ile ahali arasında sıkça görülen ilişkilerin bir uzantısıydı.

Taşradan gönderilen arzlardan kürekçi temininde yöneticilerin bazı yolsuzluklar yaptıkları anlaşılmaktadır. İstenenden fazla kürekçi temini, ahalden kürekçi başına ya da toplanan kürekçilerin firar ettikleri gerekçesiyle fazla akçe alınması<sup>782</sup>, zimmetlerine para geçirilmesi gibi durumlar en fazla rastlanan yolsuzluklardandı. Bu yolsuzlukların giderilmesi için mütesellimler görevlendirilmiştir. Vraça Kadısı Ahmet’in 4-5 haneden bir kürekçi almakla birlikte her bir kürekçiden kendisi için malîye tarafından belirlenenden fazla alması ahalinin tepkisine neden olmuş ve fazladan alınan akçeleri iadesi istendiğinden söz konusu iddiaların araştırılması için Niğbolu kadısı ve mütesellimi görevlendirilmiştir.<sup>783</sup> Buna benzer bir başka olay ise Ankara’nın Şorba kazasında yaşanmıştı. 1039 senesine mahsuben on haneden bir kürekçi alınması gerekirken Şorba kadısı kürekçi almayıp yerine para toplamış ve kaza ahailerinin Tersane-i Amire’ye kürekçi bedellerini teslim etmelerine rağmen aldığı paraları geri vermeyen kadıyı merkeze şikâyet etmişlerdi. Bunun üzerine Ankara müteselliminden kadının Divan-ı Hümayunda yargılanmak üzere İstanbul’a gönderilmesi istenmekteydi.<sup>784</sup>

Aslında her iki olay da sancakta idarî ve adli açıdan birbirlerini tamamlayan ve denetleyen mütesellim ve kadı arasındaki dengeyi sağlayan ilişkiyi ve yetki alanlarını çok iyi yansıtmaktadır. Görüldüğü kadarıyla sancakta adli olayların çözümlenmesi ve haksızlıkların giderilmesinden sorumlu olan kadıların kendileri haksızlıklara neden olduklarında, mütesellim merkezin direktifleri çerçevesinde sancakta adeta bir denge unsuru olarak devreye girmekte ve sancakta oluşan tepkinin hafifletilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bunun tam tersi olaylar da yaşanabilirdi. Yani mütesellimin neden olduğu haksızlıklar karşısında kadı bu defa yetkili isimlerden olarak merkezi, konu hakkında bilgilendirmekte ve merkezin direktifleri doğrultusunda suçlu mütesellimin cezalandırılması süreci işletilmekteydi. Aslında bu durum,

<sup>781</sup> Suraiya FAROQHI, “Zeytin Diyarında güç ve Servet: Edremit Ayanından Müridzade Hacı Mehmet Ağa’nın Siyasi ve Eknoomik Faaliyetleri”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), T.V.Y.Y., İstanbul, 1998, s.87.

<sup>782</sup> Birgi, Tire kadıları ile Aydın Müteselliminden; Birgi kadısının istenenen fazla kürekçi topladığı ve kürekçi başına 50’er guruş teslim ettiği, zimmetinde 1680 guruş kaldığı, ahaliyi kürekçilerin firar ettiği bahanesiyle haps edip akçelerini aldığı bildirildiğinden kadının yargılanmak üzere merkeze gönderilmesi istenmekteydi. **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 92, s. 21, Hüküm No: 2, Evâil-i Şevval 1067, (13-22 Temmuz 1657)

<sup>783</sup> Bunun üzerine merkezden gelen emir; kadı ve vilayet ileri gelenlerinin bir araya gelerek hesapların kontrolünü yapmaları eğer fazladan alınmış bir para var ise bunun iade edilmesi yönündedir. **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 90, s. 9, hüküm No: 4, 27 Safer 1056 (14 Nisan 1646 ). Ayrıca bkz: **Mühimme Defteri (90)**, (Hzl. N. Aykut ...v.d)

<sup>784</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 85, s. 195, hüküm No: 3; Buna benzer bir olay Manisa’da yaşanmış ahalinin şikâyetleri üzerine Saruhan sancağı mütesellimine hitaben yazılan Mayıs 1647 tarihli fermana; kadının halktan kürekçi akçesi olarak hane başına yedişer kuruş alması gerekirken on dört kuruş aldığı bildirilmektedir. **CIRIK, a.g.t.**, s. 168.

Osmanlı taşra idaresi zihniyetini yansıtmakta ve ahalinin yöneticilerden zarar görmemeleri için çok iyi şekilde korunduğunu göstermektedir.

Mütesellimlerin donanmayla ilgili vurgulanması gereken diğer yükümlülüklerinden biri donanma için kalyoncu neferi veya levent temin etmeleriydi. Kütahya Mütesellimi Abbas Ağa'dan donanma için tahrir edilen leventlerin bir an önce tersaneye gönderilmesi<sup>785</sup>, Cabbarzade'den Viranşehir'den kalyoncu neferatını ihraç etmesi<sup>786</sup> ve Karadeniz'e çıkacak donanma kalyonları için İzmit ve civar iskelelerdeki gemilere 280 kalyoncu neferinin bir an önce gönderilmesine<sup>787</sup> dair hükümler konuyla ilgili emirlerden sadece bir kaçıdır.

Mütesellimlerin donanma kalyonlarına peksimet vermekle de sorumlu oldukları görülür. Kastamonu sancağı mütesellimi, 1201 senesine mahsuben sancak kazalarından satın alınacak zahireden 18.750 kilesini ifraz ile Sinop İskeleyi'nde 7.500 kantar peksimet imalîne memur edilmişti. Mütesellim pişirdiği peksimetten gelen emir doğrultusunda donanma-i hümayun gemileri kullarından Kürt Mustafa ve Es-Seyit Hüseyin Kaptanlara 900 kantarını makbuz karşılığında teslim etmekle birlikte inşa ettirdiği 51, 5 zira kalyonun bitimine kadar 455 kantar peksimetin dahi makbuz karşılığı verdiğini bildirmekteydi.<sup>788</sup>

Anlaşılabacağı üzere donanma ve tersane ile ilgili görevlerin yerine getirilmesinde mütesellimler etkili olmuş ve merkez tarafından konuyla alakalı gönderilen emirlerde sık sık muhatap alınmıştır. Gelişmiş bir organizasyonu ve tecrubeyi gerektiren bu görevler, gemi yapım levazimatının ve işgücünün sağlanması, donanma için kürekçi ve asker tedariki ve bunların iaşelerinin temin edilmesi hatta bizzat gemi yapımını üstlenmeleri gibi oldukça kapsamlı ve çeşitlilik göstermekteydi. Mütesellimlerin tercih edilmelerinin nedeni ise sahip oldukları malî imkânlar ve idarî sosyal nüfuzları ile bu tarz görevleri sorunsuz şekilde yerine getirebilecek olmalarıydı. Bu nedenle Tanzimat reformlarına kadar mütesellimler merkezin askerî, idarî ve malî gibi konularda başvurabilecekleri kesimler olarak etkinliklerini sürdürmüşlerdir.

<sup>785</sup> **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 31, Gömlek Nr. 1452, 17 Rebiülahir 1205 (24 Aralık 1790).

<sup>786</sup> **B.O.A., HAT.**, Dos. Nr. 202, Gömlek Nr. 10377, 29 Zilhicce 1205 (29 Ağustos 1791)

<sup>787</sup> **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 14, Gömlek Nr. 677, 29 Cemaziyelahir 1187 (17 Eylül 1773); Yine Kastamonu, Bolu, Çankırı ve Anakara sancakları kadılarına ve mütesellimlerine gönderilen fermanında; "...taht-ı kazanızda vâki' cümle mensûh timar ve zeamet tasarruf olan âlâybeği zuamâ ve erbâb-ı timar ve çeri başı ve çeri sürücülerini kanûn üzere cebelüleri bu sene-yi mübârekede bi-nefsihî donanma-yı hümayûn seferine me'mûrlar olmağla cümlesi kalkub nevrûz-u firûzdan 20 gün mukaddem Sakız ve Çeşme'de olan donanma-yı hümayûn gemilerine girmek için..." gereken hazırlıkların yapılması talep edilmekteydi. **CIRIK, a.g.t.**, s. 40.

<sup>788</sup> Mütesellim yine Sinop'ta kışlayan beş kıta donanma gemilerine Sinop Muhafızı Vezir Süleyman Feyzi Paşa ve Kaptan-ı Derya Vezir Hüseyin Paşa buyrukları gereğince 6 aylık peksimet miktarı olarak 1.240 kantar kaptanlardan alınan makbuz karşılığı teslim ettiğini bildirmektedir. **B.O.A., C.BH.**, Dos. Nr. 249, Gömlek Nr. 11554, 29 Cemaziyelahir 1204 (16 Mart 1790).

#### 2.4.4. ORDU İAŞESİNİN SAĞLANMASI

Osmanlı İmparatorluğu kurulduğu dönemden yıkılışına kadar askerî niteliğini hep ön planda tutan bir imparatorluk olmuştur. Bu özellik imparatorluğun daha küçük bir beylik iken kurulmasında ve gelişmesinde “gaza” inancı ile bezenmiş fetihçi ruhunun en somut itici güçlerindendi. Bu karakteristik özellik yıkılışa kadar devam etmişse de değişen dönemin ve şartların sonucunda askerî yapı oldukça köklü değişimler geçirmiştir. Yine de imparatorluğun asıl vurucu birlikleri olarak yeniçeriler ve tımarlı sipahiler uzunca bir süre önemlerini korumuşlardır.<sup>789</sup>

Osmanlı ordularının galibiyetini perçinleyen vurucu gücünün nedeni sadece çağdaşı devletlerin ordularına kıyasla mükemmel silahlara ya da çok sistemli bir yapıya sahip olması değildi. Çünkü Orduların askerî ve teknik açıdan yeterli olması zaferler için yeterli değildir. Bu nedenle savaş meydanlarında galip gelen bir ordunun başarısını destekleyen en önemli ana etkenler iâşe ve konaklama ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik organizasyonlardır. Osmanlı askerî politikalarını bu konuda son derece etkili ve mantıklı bir yönetime dayandırmıştır. Bunun yanında ordunun geri hizmetlerini görmek üzere voynuklar<sup>790</sup>, sefere çıkan ordunun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere ülkenin çeşitli yerlerinden ihtiyaca binaen “*orducu*” olarak adlandırılan esnaf gurupları<sup>791</sup>, su ihtiyacını karşılamak için sakalar ve sağlık hizmetlerini görmek üzere de hekimler ve cerrahlar<sup>792</sup> gibi kesimler ordu ile birlikte seferlere iştirak etmişlerdir.

Ordu sefere çıkmadan önce hazırlıklar aylar öncesinden başlamakta ve ilgili kişilere bu yönde verilen emirler büyük bir gizlilik içerisinde gerçekleştirilmekteydi.<sup>793</sup> Sancak yöneticileri olan beylerbeyi, sancakbeyi ya da mutasarrıflar maiyetleriyle seferlere iştirak

<sup>789</sup> İlk dönem Osmanlı askerî birlikleri hakkında en teferruatlı bilgi veren kaynaklar arasında Bizans kronikleri zikredilebilir. Bu kaynaklara göre Osman döneminde birliklerin daha çok atlı okçulardan meydana geldiği, saldırı ve savunma taktiklerinin çok iyi oldukları belirtilmekteyken özellikle Orhan döneminde ordu; süvari ve piyade ordusu olarak nitelendirilmekteydi. İMBER, a.g.e., s. 330, 331.

<sup>790</sup> Yavuz ERCAN, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Bulgarlar ve Voynuklar**, T.T.K.Yay., Ankara, 1989, s. 8.

<sup>791</sup> 1083 Kamanıçe Seferi için görevlendirilen sayıları üç bini bulan esnaf alayları şunlardı; ekmekçiler, meşaleciler, kasaplar, bahçıvanlar, yemişçiler, hasırcılar, pamukçular, silahçılar, şamdancılar, mumcular, kürkçüler, debbağlar, pabuççular, çuhacılar, kahveciler, sarık yapıcılar, terziler v.b. Mustafa Nuri TÜRKMEN, “XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafın Katkısı”, **A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXII, S. 34, Ankara, 2003, s. 138; Esnaf gurupları bu hizmetleri ya aynî olarak yerine getirmek ya da “*orducu bedeli*” adı ile belirlenen miktarlarda ödemeler yapmak durumundaydılar. Bülent ÇELİK, “*Osmanlı Lonca Sistemi İçinde Yamaklık Olgusu*”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXIII, S. 36, Ankara, 2003, s. 65.

<sup>792</sup> Hakan YILDIZ, **Haydi Osmanlı Sefere (Prut Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik)**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2006, s. 136.

<sup>793</sup> Örneğin Fatih Sultan Mehmet’in Akkoyunlu Devleti ile yapacağı Otlukbeli savaşı (11 Ağustos 1473) için hazırlıklar 1472 ve 1473 yılları kış ayları boyunca devam etmiş ve ordu ancak 1473 İlkbahar’ında sefer için hazır hale gelmişti. **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Otlukbeli Meydan Muharebesi (III’üncü Cilt 2’inci Kısım Eki)**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 87.

etmek zorundaydılar. Bu nedenle iaşe ve sefer yollarıyla ilgili emirlerden genellikle kadılar sorumlu olmakla birlikte sancakbeyinin olmadığı durumlarda sancakta en yüksek idarî amir olarak vekil bırakılan mütesellimler de ilgili emirleri yerine getirmeye çalışmışlardır. Ancak XVIII. Yüzyılda gerçekleşen idarî dönüşümlerin sonucunda konu ile ilgili emirlerin gönderildiği sancakbeyi veya beylerbeylerin yerini artık mütesellimler almışlardır.

Menzil veya sefer güzergâhına gereken iaşenin aynî veya nakdi olarak sağlanması ve ilgili yerlere nakledilmesi, yük hayvanların tedarik edilmesi, top ve silah yapımında ihtiyaç duyulan hammaddelerin sağlanması gibi konularda mütesellimlerin önemli görevler üstlendikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Yine vekili buldukları, seferde veya muhafaza hizmetinde olan sancak yöneticilerinin maiyetlerine gerekli iaşenin sağlanması gibi konularda da mütesellimler sorumluydular.<sup>794</sup> Bu nedenle mütesellimler hem merkezden gelen emirler doğrultusunda merkezi ordu birliklerinin ve hem de vekili oldukları sancakbeylerinin talep ettikleri iaşeleri sağlamak yönünde faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Seferber olan ordunun iaşesinin karşılanması konusunda hiç şüphesiz akla gelen unsurlardan ilki menziller olacaktır. Yalnız sefer organizasyonlarındaki menziller ile ulak menzilleri mahiyetleri bakımından farklı olduklarından burada kastedilen askerî menzillerdir. Örneğin ulak menzilleri sınırlı sayıdaki yolcuya hizmet vermekte iken sefer menzilleri sayıları on binleri bulan askere konaklama ve iaşe imkânlarının sağlandığı yerlerdi.<sup>795</sup> Bu bakımdan haberleşmeye ve konaklamaya yönelik menziller daha çok kaza merkezlerinde<sup>796</sup>, ordu menzilleri ise yerleşim yerlerinin dışında ve su kaynaklarına sahip geniş düzlük alanlardaydı.<sup>797</sup> Savaşların yoğun olduğu dönemlerde haberleşme ve konaklama ihtiyaçları arttığı için menzillerin kapasitelerini artırma yönünde çabalar artmıştır. Bu dönemlerde haberleşme arttığından menzillerdeki beygir sayısının fazla olmasına dikkat edilmiştir.<sup>798</sup>

<sup>794</sup> Konuyla ilgili olarak bkz: Mütesellimlerin Vekili Oldukları Sancakbeyleriyle İlişkileri.

<sup>795</sup> TÜRKMEN, **a.g.m.**, s. 136; 1665 Avusturya Seferi'nden dönen orduda bizzat bulunan İngiltere'nin İstanbul elçilik memurlarından Riko (Racaut), eserinde Türklerin ordugahlarındaki düzen ve itinaya dair görüşlerini hayranlıkla dile getirmekte ve ordugahın sürekli temiz olduğu, en medeni milletlerin en iyi şehirlerinin bile bu kadar temiz olmadığını bildirmekteydi. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları**, c. II, T.T.K.Yay., Ankara, 1984, s. 259.

<sup>796</sup> ÇETİN, **a.g.m.**, s. 297; Ayrıca bu konu etraflı bir şekilde çalışmamızın Yol Güvenliği başlığı altında ayrıca ele alındığından bu başlık altında daha çok askerî menziller üzerinde durulacaktır.

<sup>797</sup> Halil Sahillioğlu, "*IV. Murat'ın Bağdat Seferi Menzîlnâmesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)*", **Belgeler**, c. XIII, S. 17, Ankara, 1988, s. 43; Ömer İŞBİLİR, "*Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalî: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği*", **Türkler**, c. X, Y.T.Y, Ankara, 2002, 156.

<sup>798</sup> Menzillerin sürekliliğini sağlamak üzere "*menzilkeş*" denen civardaki köyler ve yerleşim birimleri menzilin masraflarını karşılamakla yükümlü tutulmuş ve bu durum özellikle sefer zamanlarında masrafların artmasından dolayı giderek ağırlaşmıştır. Sema ALTUNAN, "*XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler*", **A.Ü, D.T.C.F.D**, c. 25, S. 39, s. 78.

Menzillerde binlerce hayvan ve tonlarla ifade edilen iâşe maddesinin hazır bulundurulması çok iyi işleyen bir organizasyonu ve işbölümünü gerektirmekteydi.<sup>799</sup> Menzillerde toplanacak olan iâşe nüzul adı altında sefere yakın yerlerden aynı, uzak bölgelerden ise nakdi olarak karşılanmaktaydı. Nüzulün aynı olarak toplanması ve menzillere ulaştırılması için merkezden mübaşirler tayin edilmişse de bu iş, genellikle kadıların sorumluluğu altındaydı.<sup>800</sup> Ordu daha menzile gelmeden etraftaki halk, ordu güzergahındaki yerlere gelerek rayiç üzere zahire satmaya zorunlu tutulmakta ve menzil eminleri de kendilerine verilen ücret mukabilinde zahire tedarik ederek menzillerde hazır bulundurmaktaydılar.<sup>801</sup> Savaş zamanlarında ordunun iâşe ve cephaneye ihtiyaçlarını karşılamakta önemli işlevler üstlenen menzillerde ordu daha sefere çıkmadan zahire toplanması için ayrıntılı planlar yapılmakta ve en aşağı 50.000 kişilik ordu zahiresi temin edilmekteydi.<sup>802</sup>

#### 2.4.4.1 Zahire ve Et Tedariki

Çeşitli sınıflardan ve birliklerden oluşan adeta bir insan seli görünümündeki ordunun zamanında sefer meydanlarında olması önemliydi. Bu ise o dönemde yolların durumları göz önüne alındığında çok çeşitli guruplardan oluşan kalabalık bir kitlenin bir yerden diğer bir yere nakli konusunda yaşanan sıkıntılar hakkında az çok fikir verebilir. Genellikle sefer dönemi olan ilkbaharda ordunun sefere gecikmemesi için yolların önceden hazırlanması ve ordunun yürüyebileceği bir hale getirilmesi gerekirdi. Bu nedenle bölge idarecileri, ellerindeki imkânları kullanarak yolları bakımlı halde tutmaya uğraşmaktaydılar.<sup>803</sup> Bu doğrultuda gönderilen fermanlardan biri Haziran 1799 tarihli olup Bor Mütesellimi ve kadısının da dâhil olduğu görevlilerden ordunun güzergâhı olan yolların top arabaları ve diğer arabaların

<sup>799</sup> İlhan TEKELİ, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mekân Organizasyonundaki Gelişmeler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 45, Ankara, 1971, s. 5; Nitekim sefer sırasında başarılı olmak için dikkat edilmesi gereken on esas ilkededen bahseden müellif bunlar arasında askerînin, suyun ve otun bol olduğu düz arazilerde konaklatırılması ve yiyecek-içeceğinin sürekli hazır bulundurulması gibi esaslara da değinmektedir. Hatice SÖYLEMEZ, **Mukaddemetü’s-Sefer (1736-1739 Seferi Hakkında Bir Eser) Metin-Değerlendirme**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007, s. 33.

<sup>800</sup> İŞBİLİR, **a.g.m.**, s. 151; İ.SAK-C. ÇETİN, **a.g.m.**, s. 201.

<sup>801</sup> İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları**, c. I, T.T.K.Yay., Ankara, 1984, s. 373; sefer güzergahı üzerindeki ahaliye vergi ve rant çerçevesinde böyle bir sorumluluk yüklenmesi iâşenin hem belirli noktalarda toplanması ve depolanmasını sağlamış hem de üretkenliği ve iâşe teminini güvence altına almıştır. Aksi takdirde köylünün zahiresine ve hayvanlarına zorla el koymak, vergi kaynakları üzerinde yıkıcı tesirlere yol açabilirdi. Bkz. İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ...**, c. I, s. 137.

<sup>802</sup> MİROĞLU, **a.g.m.**, s. 244.

<sup>803</sup> Özellikle de İstanbul’dan Belgrad’a giden ana yol, İstanbul’u Suriye ve Irak’a bağlayan ana yollar, Erzurum üzerinden Kafkasya ve İran’a giden yolların askerî ve ticari gerekçelerle bakımlı olmaları önemliydi. MİROĞLU, **a.g.m.**, s. 251.

gececeği şekilde ıslâhı gerektiğinden Ulukışla'dan iki saat mesafedeki yolların hazırlanması, ağaçlık yerlerin kesilmesi, taşlık yerlerin temizlenmesi emredilmektedir.<sup>804</sup>

Yolların ordunun geçebileceği şekilde uygun duruma getirilmesi kadar üzerinde durulan bir diğer önemli konu ise menzillerin, ordunun ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmesidir. Bu konuda bölge idarecileriyle birlikte mütesellimlere de emirler gönderilmiş ve gereken hazırlıkların yapılması doğrultusunda hükümler gönderilmiştir. Şark canibine sefer düzenleneceğinden ordu tayinatı için merkezden Konya, Kelemiş ve Kazir menzillerine mübaşir tayin olunan Kulak Ali'nin sözkonusu kazalardan mubayaası ferman olunan zahirenin edasında yöre sakinlerinin muhalefet ettiklerini merkeze bildirmesi üzerine, 17 Safer 1143 (1 Eylül 1730) tarihli emirde Konya, Beğşehir, Hamideli, Alaiye sancakları mütesellimlerinin sancaklarına tabii bazı kaza ve köylerden mubayaası emredilen zahirenin mübaşir marifetiyle satın alınıp bir an önce ilgili menzillere ulaştırılması konusunda harekete geçmeleri emredilmekteydi.<sup>805</sup> Niğde mütesellimi ve ileri gelenlere gönderilen Nisan 1799 tarihli bir başka fermanda ise ordu ihtiyaçları için sancak kazalarından 10.000 kile<sup>806</sup> bulgurun mubayaa olunup Adana'ya gönderilmesi istenilmektedir.<sup>807</sup> Rusçuğun Ruslardan geri alınması için 1810'da çıkılan seferde, ordu için Kayseri'den istenen 20.000 kile buğdayın toplanması esnasında ahalinin muhalefeti, aynı yıl Kayseri mütesellimi olarak atanan Çapar-zade Süleyman'ın görevinden azlini istemesine neden olmuştur. Oysa Çapar-zade gibi güçlü isimlerin söz konusu görevleri başaracağına emin olan merkez, buğday tedarikiyle ilgili isteğinde diretmiştir.<sup>808</sup>

Ordu iaşesiyle ilgili emirler sadece seferler ya da savaşlar gibi olağanüstü şartlarda verilmemekteydi. Özellikle sınırlar gibi stratejik noktalardaki muhafazası gereken kalelerin veya sıkıntılı olan yerlerin de iaşelerinin sağlanması gerekmekteydi.<sup>809</sup> Özi kalesi lâzımesi

<sup>804</sup> GÜVEN, **a.g.m.**, s. 400.

<sup>805</sup> "...siz ki mütesellim-i mumaiylehamsız işbu emr-i şerif-i alifanım vüsulunde Konya kazasından ve Beğşehir ve Hamideli ve Alaiye sancaklarına tabii bazı kaza ve kura ve nevahiden mübayaası tertib ve ferman olan zehairi mübaşir-i mumaiyleh marifetiyle tamamen ve kamilen cem ve mübayaa ve serian ve acilen menazil-i mezkureye nakl ve mevcut ettirmekte her biriniz bezl-i say ve kudret eylesiniz...", denilmekte ve sancak-kaza kadılarının da ilgili emrin yerine getirilmesinde sorumlu tutulmaktaydı. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 922, Gömlek Nr. 39860; Yalvaç, Karaağaç, Doyran, Afşar, Süleymanlı ve Hacı Bektaş gibi kazaların ahalipleri zahire satmadıklarından sorunun çözümlenmesi için Isparta ve Kırşehir Mütesellimlerine emirler gönderilmiştir. **B.O.A, MAD**, No: 3443, S. 28, Hüküm: 4, 5 Zilkade 1048 (10 Mart 1639).

<sup>806</sup> 1 kile; 20 Okka, 5.000 habbe ve 25.659 kg.'a denk gelmekle birlikte "keyl" ya da "keylçe" olarak da kullanılmaktaydı. Halil İNALCIK, , **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik...**, c. I, s. 444, Ünal TAŞKIN, **Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2005, s. 91.

<sup>807</sup> GÜVEN, **a.g.t.**, s. 58.

<sup>808</sup> Fransızların Mısır'ı istilası üzerine gönderilen ordu için Üsküdar'dan gelen paraların ve haberleşmeyi sağlayan tatarların güvenliğinin sağlanması işi de aynı gerekçe ile Süleyman Bey'e verilmiştir. DUYGU, **a.g.e.**, s. 25, 29.

<sup>809</sup> Konuyla ilgili olarak Tebriz'de muhafaza hizmetinde olan Diyarbakır Beğlerbeyisi Cafer Paşa'ya nakit 210 yük akçe ile yeterli miktarda zahire gönderilmesine dair bkz: **Tarih-i Selaniki**, c. I, s. 174.

için Sivas'tan mübayaası emredilen undan Niksar kazasının hissesi olan H.1087/M.1676 yılına mahsup 2.380 İstanbul kilesinin, Sivas mütesellimi Zaralı-zade Mehmet Emin Sait Paşa tarafından Samsun'daki ilgili memure teslim olunduğunu bildiren Niksar Kadısının ilamı<sup>810</sup> bu konuya emsal teşkil etmektedir. Bununla birlikte Kastamonu'da Mütesellim Altıkulaç-zade Hacı Hüseyin tarafından imal edilen 6.000 kantar peksimetten emirler doğrultusunda çeşitli mahallere gönderilenden artan 4.200 kantarının, ihtiyaca binaen Erzurum eyaleti tevcih olunan Vezir El-Haç Ali Paşa'ya gönderilmek üzere Sinop kadısı ve Kastamonu Mütesellimi Altıkulaç-zade Hacı Hüseyin'e emir gönderilmiştir.<sup>811</sup> Ancak daha sonraki tarihli bir başka belgede; konuya dair ilginç bir gelişme dikkati çekmektedir. “*Kastamonu Mütesellimi Kapıcıbaşı Hüseyin*” tarafından gönderilen belgeye göre Ali Paşa, Samsun İskelesi'ne gönderilen peksimeti kabul etmeyerek iade etmiştir.<sup>812</sup>

Gereken iaşenin sağlanması konusunda merkez ile taşranın isteklerinin her zaman paralellik taşıdığı söylenemez. Bu bağlamda merkezin aynı olarak ödenmesini talep ettiği iaşe maddelerinin çeşitli nedenlerle nakdî ödenmesine dair kadı ve mütesellimler tarafından zaman zaman arzlar sunulmuştur. Nitekim böylesi bir sorun “...ordu-yi hümayun lazımesi için *Kocaeli sancağı kazalarından bi'l-mübayaa tabhı ferman olan 5.000 kantar peksimatın...*” tedariki ile ilgili olarak İzmit'te yaşanmıştır. Peksimet imalî için gerekli dakikin temini konusunda merkezden emir gönderilmesine rağmen bunun bedel olarak ödenmesini isteyen İzmit mütesellimi ve bu iş için görevlendirilen mübaşirin talepleri; “*İznikmid'te tabhına irade-i aliyem taalluk eden peksimat-ı mezkurun fi'l-asl tertibi ordu-i hümayunumda tehaşşüd edüb küffar-ı haksar ile muharebeye mütehayyi...*” olması gerektiğinden bu talepleri reddedilmiştir.<sup>813</sup> Muhtemel bir sefer sırasında hazırlıklı bulunmak isteği, merkezin peksimetin aynı olarak ödenmesi konusundaki ısrarını anlaşılır kılmaktadır.

Yine kilesi 44 paradan 20.000 İstanbul kilesi hintanın Boğaz hisarları ve civarlarındaki askerlerin ekmek tayinleriyle 40.000 kilesinin ise İstanbul ahalsinin ihtiyaçları için Mehmet

<sup>810</sup> **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 703, Gömlek Nr. 29522.

<sup>811</sup> Belgede nakliye masraflarının “icab eden navlı ruesa-i sefayinden alınacak hüccet-i şeriyye mucebince Sinob gümrüğü malından ve mahsup olmak şartıyla gümrüğün mezbur emini tarafından” karşılanacağı belirtilmekteydi. Peksimetin özellikle çuvalar içerisinde bir an önce teslim Samsun İskelesi'ne nakledilmesi ve Vezir Ali Paşa tarafından bu iş için görevlendirilen memura teslim edilmesi istenmiştir. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 914, Gömlek Nr. 39508, 5 Şevval 1198 (22 Ağustos 1784);

<sup>812</sup> Kastamonu Mütesellimi gemi ile Samsun İskelesi'ne gönderdiği peksimeti Ali Paşa'nın kendisine düşmanlığı nedeniyle kabul etmediğini ve belirtilen miktardaki peksimetin halihazırda Sinop'ta olduğunu bildirmekteydi. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 925, Gömlek Nr. 40005, 3 Safer 1199 (16 Aralık 1784). Bu durumun net olarak sebebinin açığa çıkarılması oldukça güçtür. Ancak dönemin yöneticileri arasında bu tarz huzursuzlukların ve çekememezliklerin olduğu bilindiğinden Mütesellimin bu yöndeki ifadelerinin gerçeği yansıttığı düşünülebilir.

<sup>813</sup> “...imdi siz ki *mumaileyhamsız peksimat-ı mezkur elzem-i levazımdan olub tahririnde müsaadeye mesağ bir vecihle caiz olmadığından başka fimabad dahi bir güne bir hareketiniz tahriren ve rivayeten ihsan olunmak sizler için selamet-i hal adem'ül-ihimal edüğü malumunuz oldukda mukaddem ve muvahharan sadır olan evamir-i aliyem muciblerince matlub-i mülükanem olan peksimat-ı mezkuru serian ve acilen tabh ve tekmil ve çeşt-i ruz zarfında der aliyeme nakl ve teslime...*” dikkat etmeleri istenmiştir. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 545, Gömlek Nr. 22840, 15 Şevval 1204 (28 Haziran 1790).



Haseki ve Biga mütesellimi Hadımzade Mustafa Ağa tarafından Biga sancağından mübayaa olunmasına dair gönderilen ferman konuyla ilgili başka bir örnekti. Belirtilen miktardaki hintanın ambar-i amireye teslim olunmak üzere mütesellim, mübaşir ve Boğaz seraskeri Ali Paşa'nın nezaretleriyle uygun gemilere yüklenerek gönderilmesine dair ifadeler mütesellimlerin iaşenin sağlanması yanında nakliye gibi konularla da ilgilendiklerini göstermektedir.<sup>814</sup> Gereken zahirenin nakliyle ilgili izlenen bir başka yol, sancaktan sefer için gönderilecek askerlerle birlikte nakledilmesi idi.<sup>815</sup>

Sözkonusu görevlerin yerine getirilmesi aşamasında mütesellimlerin sık sık yolsuzluklar yaptıkları ve halkı sömürdükleri görülür. Yapılan yolsuzluklarla ilgili en yaygın olanı bedele bağlanan aynî ödemelerin ya fazladan tahsil edilmeye çalışılması ya da eski yöneticilerin yeni atanan yöneticilerin atandığı tarihten itibaren hakları olan vergileri önceden tahsil etmeleri idi. Nitekim Adana ahalisinin merkeze sundukları arzualde; eski mütesellimin adam başına ikişer buçuk guruştan güherçile bedeli, birer guruş resm-i bennak, koyun başına ikişer guruş adet-i ağnam ve yirmişer akçe resm-i camus gibi vergi ve harçları ödemelerine rağmen bunları tekrar tahsil ettiğini bildirilmiştir. Bunun üzerine Adana kadısı ve mütesellimine hitaben gönderilen Evâsıt-ı Receb 1056'da (27 Ağustos 1646) hükümde; yeni mütesellimden, eskisinin fazladan tahsil ettiği paraları mübaşiri aracılığıyla alıp sahiplerine iadesi etmesi istenmekteydi.<sup>816</sup> Öncesinde değinilen örneklerden biri olarak Sivas'tan mübayaası istenen ve Niksar kazasının hissesine düşen un miktarının Sivas mütesellimi Zaralızade Mehmed Emin Said Paşa tarafından mübayaa edilerek Samsun'a gönderilmesine rağmen mübayaa esnasında Mehmet Emin Paşa zimmetinde kaldığı iddia edilen 406 guruşun tahsili konusunun çözümlenmesi yolunda 7 Cemaziyelahir 1189 (5 Ağustos 1775) tarihinde emir gönderilmiştir.<sup>817</sup> Belgeden mütesellimin bu işte dahil olup olmadığı konusunda net bilgiler edinilememekle birlikte dönemin yöneticileri statüsündeki kişiler, para hırsları nedeniyle bu tarz sorunların sık yaşanmasına neden olmaktaydılar. Böylesi durumların önüne geçmek ve halkın korunması gibi amaçlarla özellikle malî konularda alınan ve harcanan miktarların kayda geçirilmesi ve kontrollerinin yapılması konusunda titizlik gösterilmiştir.

<sup>814</sup> Askerlerin ekmeikleri için mübayaa edilen hinta ise Boğaz Defterdarına teslim edilmiştir. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 1103, Gömlek Nr. 48783, 9 Receb 1185 (18 Ekim 1771).

<sup>815</sup> Sefer zamanında zahire nakliyle ilgili Fatih Kanunnamesi'nde padişahın deve ve katırlarından altışar katar katır vezirlere, beşer katar katırın ise defterdarlarına zahirelerini getirmek üzere verilmesine değinilmekteydi. **Fatih Sultan Mehmet Kanunnâme-i Al-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)**, s. 17; Yine Sivas mütesellimine ve Ayandan Seyfi Ağa'ya gönderilen fermana, Kefe ordusu için Sivas, Bozok ve Amasya sancaklarından satın alınması istenen 70.000 kile buğday ve 40.000 kile arpanın, "...vürud edecek asakir kendi getireceği..." ifade edilmekteydi. **B.O.A, C. ASK**, Dos. Nr. 333, Gömlek Nr. 13790, Selh-i Cemaziyevvel 1183 (30 Ekim 1769).

<sup>816</sup> **Mühimme Defteri (90)**, (Hızl. N.AYKUT v.d....), s. 287.

<sup>817</sup> "...kendüye müteallık olan ademlerinden sual ve tashih ve hakikat-i keyfiyet her ne vechle ise arz ve ilam olunmak üzere emr-i şerif tahriri babında..." , denilerek konunun mahallinden çözümlenmesi üzerinde durulmuştur. **B.O.A, C.AS**, Dos. Nr. 703, Gömlek Nr. 29522.

Nitekim her biri için 3.000'er guruştan “*merhem esmani*” adı ile Soğucak kalesi muhafazasındaki Muhiddin Ağa’ya ve “*merahim ve peksimat ve varul baha*” olarak Trabzon mütesellimine hazine-i amireden nakden gönderilen ceman 6.000 guruşun makbuz karşılığında ödendiğine dair tahrirat bu durumla ilgili örneklerden sadece biridir.<sup>818</sup>

Zahire bedellerinin toplanması veya aynî olarak temin edilmesi konusunda yaşanan bir diğer sıkıntı ise bölgede hakim güç olanların bu işlere engel olmasıydı. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Manisa müteselliminin sefer için zahire toplamasına Karaosman-zadelerin engel olması karşısında çaresiz kalan yönetim, Karaosman-zade Mustafa Ağa’nın oğlu Hacı Ahmet Ağa’yı gereken zahireyi toplamakla görevlendirmiştir.<sup>819</sup> Bu durum aslında bölgedeki güçlerini artırmak isteğinde olan kesimlerin özellikle başvurdukları bir yöntemdir. Sancak dışından gönderilen kişiler veya yöneticiler ilgili emirleri yerine getirmekte başarısız oldukları takdirde bu kesimler ön plana çıkacak ve hakimiyet alanlarını genişleteceklerdi. İstenen miktarlardaki iaşenin eksik veya geciktirilerek gönderilmesi, savaş alanlarındaki ordunun ihtiyaçlarının zamanında ulaşmamasına neden olmakta bu ise yenilgilere yol açmaktaydı.<sup>820</sup> Ordu iaşesiyle ilgili emirlerin yerine getirilmesinde zaman zaman yaşanan aksiliklerin bir diğer nedeni ise zahire ve tayinat tedariki için görevlendirilenlere merkez tarafından yapılan ödemelerin yetersiz olmasıydı.<sup>821</sup> Bu ve benzeri durumlar ise orduyu olumsuz etkilediği gibi bölgede giderek etkinliklerini artıran ayan-mütesellimlerin işine gelmekteydi.

Ordu iaşesinde et en az hububat kadar önemli olan bir diğer besin maddesidir. Bu nedenle hububatın yanında et tüketimi için koyun tedarik edilmesiyle ilgili çeşitli emirler gönderilmiştir. Niğde sancağı mütesellimine ve kadısına gönderilen 22 Mayıs 1799 tarihli fermada sadrazamın maiyetindeki ordunun ihtiyacına binaen gereken koyunun Anadolu vilayetlerinden karşılanması, Niğde sancağından 400 baş koyunun kazalara taksim edilerek Kasapbaşı Mustafa’ya mübayaası emredilmektedir. Koyunlar için gereken para ise ordu-yu hümâyun hazinesinden nakit olarak karşılanacaktı.<sup>822</sup> Akdeniz Boğazı’ndaki kalelerin

<sup>818</sup> B.O.A, C.AS, Dos. Nr. 922, Gömlek Nr. 39860, 19 Zilkade 1204 (31 Temmuz 1790).

<sup>819</sup> ULUÇAY, a.g.m., s. 247.

<sup>820</sup> a.g.m, s. 254; Yücel ÖZKAYA, “XVIII: Yüzyılda Çıkarılan Adalet-Nâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, **Belleten**, c. XXXVIII, S. 151, Ankara 1974, s. 456.

<sup>821</sup> Varna’da zahire ve tayinat mübayaası ile görevli Varna Nüzul Emni Ahmet Tevfik Efendi, kendisine gönderilen parayı ilgili yerlere harcadığını, tayinat sahiplerine (3.000 Guruş) ve kasap esnafına (4.000 Guruş) toplamda 7.000 guruş borcu olduğunu, bu kişilerin kendisini alacakları için sıkıştırdıkları gibi kendisine et veya tayinat satmaktan çekindiklerini bildirmekte ve Varna’daki asker’in iaşe ihtiyaçlarının karşılanması için külliyetli akçe gönderilmesini talep etmekteydi. B.O.A, A. SKT, Dos. Nr. 44, Gömlek Nr. 29, Selh-i Zilkade 1205 (31 Temmuz 1791).

<sup>822</sup> GÜVEN, a.g.t., s. 57; GÜVEN, a.g.m., s. 398.

muhafazasında görevli askerlerin tayinatları için zahire ile birlikte koyun temin edilmesi doğrultusunda Saruhan Sancağı mütesellimi Kara Osman-zade Hüseyin görevlendirilmiştir.<sup>823</sup>

Bununla birlikte askerî iaşe ve levazımata sağlanmasında başarılı olanlara bir takım taltifler ve rütbe yükseltme gibi payeler verilmiştir. Bu konuda üzerinde durulması gereken kişilerden biri Dağıstanî Ali Paşa'dır. 1768-1769 yılları arasında Zahire Mübaşiri iken servet ve ün kazanan Ali Paşa, sonrasında Rumeli (1774), Anadolu (1776), Vidin (1778), Sivas (1779) gibi yerlerde valilik görevinde bulunmuştur.<sup>824</sup> Yine yukarıda değinildiği üzere 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı esnasında Manisa'dan toplanması gereken zahireyi temin etmekle görevlendirilen Karaosman-zade Hacı Ahmet Ağa 1770'de İzmir voyvodalıği ile Sancakburnu muhafızlığına getirilmişti. Aynı yıl "*kapıcıbaşılık*" rütbesi verilen Ahmet Ağa, Manisa mütesellimi olmuş ve tüm mukataaların mültezimliğini ele geçirmiştir.<sup>825</sup>

Merkez ise elzem ve acil durumlarda emirlerinin yerine getirilmesi amacı ile söz konusu güçlere yönelmek zorunda kalmıştır. Savaş gibi olağanüstü şartların yaşandığı dönemlerde bu durumlar daha da bariz hale gelmekte ve ayan kökenli mütesellimlerin bu gerekçelerle daha da güçlendikleri ve nüfuz bölgelerini genişlettikleri gözlemlenmektedir. Çünkü böylesi dönemlerde merkez ile yerel güçler arasında pazarlıklar kızıymakta ve genellikle ayan-mütesellimlerin lehinde şartlar gelişmekteydi.

#### 2.4.4.2 Hayvan ve Araba Tedariki

Sefer kararının verilmesinden sonra devletin uğraşmak zorunda kaldığı en zorlu problemlerden biri askerî yükünü ve iaşe maddelerini taşıyabilecek hayvan tedariki ve bunların yemlerinin temin edilmesi idi.<sup>826</sup> Lütfi Güçer, zahire nakli ile ilgili olarak, bir deveye ortalama 10 kile ağırlık yüklendiğini belirtmektedir.<sup>827</sup> Sefer menzillerinde hazır bulundurulması gereken zahire ve un gibi maddelerin miktarlarının binlerle ifade edilmesi ise yük hayvanlarına olan ihtiyacı daha da artırmıştır. Diğer taraftan bir devenin günlük tükettiği

<sup>823</sup> Ömer KARATAŞ, **242 Numaralı Manisa Şerhiye Sicil Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1223-1224/1808-1809)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 2005, s. 40.

<sup>824</sup> Saim SAVAŞ, "*Sivas Valisi Dağıstanî Ali Paşa'nın Muhallefatı*", **Belgeler**, c. XV, S. 19, Ankara, 1993, s. 249.

<sup>825</sup> ULUÇAY, **a.g.m.**, s. 247; 1787'de Rus savaşında ise Saruhan mütesellimi olarak Ahmet Ağa, savaşta askerleriyle birlikte çarpışmış ve zaman zaman zahire tedarikiyle meşgul olmuştur. NAGATA, **a.g.e.**, s. 35.

<sup>826</sup> İŞBİLİR, **a.g.m.**, s. 151.

<sup>827</sup> Lütfi GÜÇER, **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alman Vergiler**, İstanbul, 1946, s. 29; Bu bilgidan yola çıkan Çetin, 1730 İran Seferi sırasında Konya menziline mevcut olan iaşe maddelerinin nakliyatı için gerekli olan deve ve araba miktarını bir günü baz alarak hesaplamıştır. Buna göre Konya'nın her bir menziline ordunun bir günlük ihtiyacı için 8.000 kile arpa hazır bulundurulduğunu, sadece bir menzile bir günlük arpa nakliyatı için 800 deveye, un nakli için ise 120 deveye, ot ve odun nakliyesi için ise 450 arabaya ihtiyaç duyulduğunu bildirmektedir. ÇETİN, **a.g.m.**, s. . 332.

yem miktarının 4-5 kg. arpa ve 9 kg. saman<sup>828</sup> olduğu dikkate alınır ise yük hayvanlarının tedariki kadar beslenmelerinin sağlanması işinin de ciddi şekilde ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle iâşe ve yük hayvanlarının sağlanması işinin eş-güdümlü yürütülmesi zorunludur. İşlerin eş-zamanlı yürütülmesinde ise altının çizilmesi gereken nokta, Osmanlı İmparatorluğu'nun usta bir şekilde yönlendirdiği unsurlar ile dönemin zor şartlarına rağmen bu organizasyonu başarmasıdır.

Devletin bu yöndeki başarısı, süreç içerisinde çeşitli nedenlerle giderek gerilemiştir. Özellikle 1739-1768 Rus seferine kadar geçen barış döneminde, yaylak ve kışlaklarda ordunun nakliye işlerinde kullanılmak üzere hayvan yetiştirilmesi gerilemiş veya önemsenmemiştir. Mustafa Nuri Paşa, hayvan yetiştirilen kışlak veya yaylakların bölgedeki güçlü yöneticilerin eline geçmesi nedeniyle ilk defa 1768 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında halkın elindeki hayvanların toplanıp kullanılması yoluna gidildiğini bildirmektedir.<sup>829</sup> Bu doğrultuda ülkenin dört bir yanına iâşe maddelerinin yanı sıra nakliyat için yük hayvanları ve arabaların temin edilmesi doğrultusunda emirler gönderilmiştir. Nitekim Bursa ve İzmir kadılarıyla mütesellimlerine gönderilen 29 Zilhicce 1187 (13 Mart 1774) tarihli emirde; Nevruz'dan önce orduda istenilen develerin hazır bulundurulması istenmiştir.<sup>830</sup> Emirde develerin özellikle Nevruz'dan evvel orduda hazır bulunması konusunda ısrarının nedeni Osmanlı İmparatorluğu'nun belirtildiği üzere sefere çıkma zamanının ilkbahar olmasıdır.

Evâsıt-i Zilkade 1146 (19 Nisan 1734) tarihinde Sivas mütesellimi Osman'a, Şark taraflarında olan Serasker Köprülü-zade Abdullah Paşa'nın kapısı ve askerî için 15 katar devenin bir an önce sancaktan toplayıp müfredatlarıyla birlikte Paşa'ya göndermesi istenmiştir. Mütesellimin sağlayacağı develer için Paşa tarafından peşinen 3.000 gurus gönderilmişti.<sup>831</sup>

Merkezin bu yönde artan ihtiyaçlarının karşılanması için Bozulus Türkmenlerinden deve katarı sağlanması örneğinde görüldüğü üzere genellikle hayvancılıkla uğraşan Türkmen guruplarından da yararlanma yoluna gittiği anlaşılmaktadır. Ancak Bozulus Türkmenlerince gönderilen deve katarının eksik olması nedeniyle ihtiyacın karşılanmasına binaen Bolu'dan 48 baş katır ve Sayda'dan 20 katar devenin gönderilmesine dair Aydın Mütesellimine emir gönderilmiştir.<sup>832</sup> Gerekli hayvanatın ve araçların sağlanması konusunda merkezin uyguladığı farklı yöntemlerden biri olarak sancak mutasarrıflarının merkezden aldıkları borçlarına

<sup>828</sup> M. Yaşar ERTAŞ, "Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu", **OTAM**, S. XVIII, Ankara, 2005, s. 144.

<sup>829</sup> Oysa ki düzenli bir ordunun ihtiyacının böylesi yöntemlerle giderilmesinin oldukça güç olduğunu belirten Mustafa Nuri Paşa, ordunun başarısızlığında bu aksaklıkların önemli bir faktör olduğunu bildirmektedir. **Netayic'ül-Vukuat**, c.III-IV, s. 149.

<sup>830</sup> **B.O.A, C.A.S.**, Dos. Nr. 1078, Gömlek Nr. 47481.

<sup>831</sup> ERKAN, **a.g.t.**, s. 24.

<sup>832</sup> **B.O.A, C.A.S.**, Dos. Nr. 1080, Gömlek Nr. 47592, 11 Ramazan 1182 (19 Ocak 1769).

karşılık ödemelerin bir kısmının sefer için kiralanan hayvanların bedeline tahsis ettiği görülür. Nitekim “*ber vech-i arpalık*” Selanik mutasarrıfının Enderun-i Hümayun hazinesinden aldığı 133.000 akçelik borçtan zimmetinde kalan 60.000 akçenin sefere gidecek olan asker için Selanik’ten gönderilecek kiralık hayvanlarının ücreti meyanında Selanik mütesellimi tarafından sarban<sup>833</sup> tayin edilen Yakup’a teslim edilmesi emredilmiştir.<sup>834</sup> Sefer zamanlarında ortaya çıkan gereksinim ve yaşanan sıkıntılar bu yönde bir uygulamayı zaruri kılmış olmalıdır.

Diğer konularda olduğu gibi merkezin bu konudaki taleplerinin yerine getirilmesinde zaman zaman güçlükler yaşanmıştır. Özellikle XVIII. yüzyılda ordunun sık sık seferlere katılması ve sancaklardan talep edilenlerin ardı arkasının gelmemesi nedeniyle ahalinin elinde ihtiyaca cevap verebilecek nitelikte hayvan bulunamaz hale gelmiştir. Nitekim Sivas’tan ordu için istenen 300 devenin Edirne’ye irsali hakkında mütesellime ve mübaşire gönderilen emre karşılık birkaç seneden beri seferler nedeniyle kazada deve kalmadığından her bir deve için 150 guruşdan bedel ödenmesi talep edilmiştir.<sup>835</sup> Buna benzer bir başka örnek ise Saruhan sancağında yaşanmıştı. Orduda istihdam edilmek üzere Saruhan ve civarından istenen hayvanların, ordunun çok uzak mesafede olmasından dolayı hayvanların yollarda telef olacakları, güçlü hayvanın tedarikinin ise güç olduğundan Yafa sahrasında hazır olması istenen 250 devenin bedele bağlanması yolunda Saruhan Mütesellimi Karaosman-zade Hüseyin Efendi, 23 Safer 1215 (16 Temmuz 1800) tarihli bir arz göndermiştir. Merkezden gönderilen 25 Rebiülevvel 1215 (16 Ağustos 1800) tarihli cevapta ise, mütesellimin bu konudaki talebi reddedilmiş ve istenen develerin aynı olarak tedarik edilmesinde ısrar edilmiştir.<sup>836</sup> Merkezin bu konudaki ısrarının nedeni ise Mısır üzerine bir sefer düzenleneceğinden ordunun artan hayvan ihtiyacıdır.

Seferlerin ve dolayısıyla bu yönde taleplerin sıklaşmasının yol açtığı bir diğer olumsuz durum ise ahalinin bu tarz taleplere karşı tepki göstermeye başlamaları idi. Bu çerçevede Kahire Seferi için Karesi sancağından 420 adet deve ile diğer askerî levazımat Balıkesir

<sup>833</sup> Farsça deveci anlamına gelen sarban tabiri padişahların develerine bakan kişiler için kullanılan bir terimdir. Bunlara aynı zamanda “*şütürbân*” da denemekteydi. PAKALIN, a.g.e., c. III, s. 128.

<sup>834</sup> Mutasarrıfın Enderun-i Hümayun hazinesine olan 133.000 akçelik borcunun 73.000 akçesi Tırhala sancağı mütesellimi tarafından teslim olunmuştu. **B.O.A, MAD.d**, No: 2825, s. 147, Hüküm No: 2, 13 Muharrem 1088 (18 Mart 1677).

<sup>835</sup> “...beher re’sinin 150’şer guruştan bedeliyesini tediye edelim deyü istirham ve mütesellim-i mumaileyh tarafına her bir kazadan bedeliyesinin taahhüdü havi birer kıta ilam ve mübeşaran-i merkumanı ubudiyet ettirmemiş oldukları nefsi-i Sivas ve Sivas ili ve Yıldız ili ve Hafik nahiyesinin şütüran-i mezkurenin hisselerini tamamen kıymetlerini cem ve tedarik edüb hazır ve müheyya eylediklerini derr-i devlet-i medara ilam edildü...”, **B.O.A, A.MKT**, Dos. Nr. 1043, Gömlek Nr. 2, 1 Cemaziyelahir 1216, (9 Ekim 1801).

<sup>836</sup> “*aynen ihraç olunmayan şütürânın beher mehâdından yüz ellişer gurusu bedelleri tahsil olunmak üzere evamir-i şerifem verilmiş olduğu mevkufattan der-kenar olunmağla lakin ordu-yu hümayun bugünlerde Mısır üzerine azimeti musahheh (tashih olunmuş) olub tayin-i şütüran-ı mezburenin tehiri tecviz olunur mevaddan olmağla*”, **B.O.A, C.A.S.**, Dos. Nr. 946, Gömlek Nr. 41050, 8295, 25 Rebiülevvel 1215 (16 Ağustos 1800).

Mahkemesi'nde sancak kazalarına bölüştürülmüş ve Manyas kazasına isabet eden 35 adet devenin toplanması için mahkemeden pusula gönderilmişti. Ancak Manyas ahalsinin ve voyvodasının bu konuda isteksiz davranmaları üzerine Karesi Mütesellimi Hacı Ömer Ağa tarafından merkeze gönderilen 17 Cemaziyelevvel 1215 (6 Ekim 1800) tarihli belgede “*kaza-i aherlerinin fukara kullarına gadr olduğu*” gerekçesiyle Manyas kazasının hissesine düşen 35 adet deve ve askerî levazımatın bir an önce göndermeleri konusunda ferman talep etmiştir.<sup>837</sup> Yani konuyla ilgili gönderilen emirlerde muhatap alınan mütesellimlerin aynı zamanda bu emirlerin yerine getirilmesinde denetleyici ve yaşanan aksaklıkları düzenleyici bir rol oynadıkları da görülmektedir.

Hayvan veya levazım istenen bölgelerdeki mütesellim ve mübaşir gibi ilgili görevlilerin yetersizliklerinden kaynaklanan sorunlara ahalinin bu konudaki muhalif tavırları da eklenince durum iyice içinden çıkılmaz bir hal almaktaydı. Nitekim Davut Paşa sahrasında hazır bulundurulması gereken 600 devenin tedariki için görevlendirilen dergah-ı ali gediklilerinden Beşgiri İbrahim Ağa Kütahya taraflarından merkeze gönderdiği 21 Cemaziyelevvel 1202 (28 Şubat 1788) tarihli tahriratta; ordu için Kütahya sancağından istenen 600 adet deveden Kütahya kazasının hissesine düşen 59 devenin teminin mümkün olmayacağı için başka yerlerden tedarik edilmesi gerektiğini bildirmekteydi. Tahriratta ayrıca Kütahya kazasının hissesine düşen develer ihraç olmadıkça diğer kazaların, hazır olan develeri ihraç etmeyecekleri, karışıklık içerisinde olan Uşak ve diğer kazalarda ise deve tedarikinin ancak Kütahya müteselliminin buraya gelmesi ile mümkün olacağı ancak mütesellimin güçsüzlüğü nedeniyle buralardan istenilenlerin tedarik edilmesinin güç olduğu kaydedilmekteydi. Buna karşılık merkezden 29 Cemaziyelevvel 1202 (7 Mart 1788) tarihli Kütahya sancağı kazalarının kadılarına, Kütahya mütesellimine ve Kütahya taraflarında deve ihracına memur Beşgiri İbrahim'e gönderilen şukkada ise sefer vakti yaklaştığından istenilen develerin ve levazımatın bir an önce Davut Paşa sahrasında hazır bulundurulması ve bu konuda ihmallere asla müsaade edilemeyeceği gibi ihmali görülenlerin ise gereken şekilde cezalandırılacakları bildirilmekteydi.<sup>838</sup> Ordu zahiresinin nakli için Silistre Mütesellimi Ahmet gerekli arabaların sağlanması konusunda görevlendirilmiş ise de Mütesellim; 1182, 1183 ve 1184 yıllarına mahsuben ordu lâzimesi için arabaların tedariki konusunda bölgedeki

<sup>837</sup> “...Balıkesir mahkemesinden mahreç pusula-i şeriye mucebince Manyas kazasına isabet eden 35 aded şütüran ve asakir-i matlubdan hisselerine isabet eden tekalifleri serian tahsil babında müekkiden bir kıta ferman-i alişan sadaka ve ihsan buyrulmak babında emr-i ferman lütf ve ihsan devletlü sultanım hazretlerindir”, **B.O.A, C.A.S.**, Dos. Nr. 899, Gömlek Nr. 38719.

<sup>838</sup> Belgede dikkati çeken noktalardan biri de Sultanönü sancağından istenen 50 devenin sürücülüğüne Bursa sakinlerinden Seyit Abdülatif ile Deli Hasan adlı kişilerin görevlendirilmesidir. **B.O.A, C.A.S.**, Dos. Nr. 890, Gömlek Nr. 38295.

ayan ve kadıların itaat etmemelerinden yakınmakta ve sözkonusu görevlilerin yola getirilmesi için ferman talep etmektedir.<sup>839</sup>

Özellikle mütesellimlerin bu konuda genellikle işleri yavaştan almaları veya durumu kendi çıkarları lehine dönüştürmeye çalışmaları zaman zaman merkezin tepkisini çekmiştir. Nitekim Hamit sancağı mütesellimi Süleyman'dan, Edirne Mutasarrıfı Mehmet'in sahibi olduğu 50 devenin acilen mühimmat taşımak üzere İstanbul'a göndermesi istenmiş, mütesellimin ise develerin kendisinde olmadığını bildirmesi üzerine merkez bu konuda herhangi bir bahane ve özrü kabul etmeyerek develeri bir an önce göndermesini emretmiştir.<sup>840</sup>

Seferlerin veya savaşların zaferlerle sonuçlanması için tüm askerî unsurların hatasız ve eksiksiz planlanması gerekir. Zira iaşe, askerî birlikler veya mühimmat gibi ana öğelerden birinin eksikliği ordunun hezimetini demektir. Bunların bir arada bulunmasını sağlayan etken ise iyi işleyen bir nakliye sistemine bağlıdır. Dönemin şartları gereği nakliyede kullanılan at, deve ve araba gibi araçların tedarik edilmesi için diğer görevlilerle birlikte mütesellimler de görevlendirilmiş ve ilgili emirlerin yerine getirilmesinde etkili olmuşlardır.

#### 2.4.4.3 Savaş Mühimmatının Tedariki

Bilindiği üzere askerî teşkilatın ihtiyacı, Osmanlı bütçesinde, önemli gider kalemlerden birini oluşturmaktaydı. Devletin genel masraflarının bütünü göz önüne alındığında askerî harcamaların savaş veya sefer zamanında arttığı bilinen bir gerçektir. Osmanlı sefer giderlerinin içeriği düşünülür ise mevacib ödemelerinden<sup>841</sup> sonra en fazla gider grubunun askerî iaşe ve mühimmata ayrıldığı görülür. Baruthane ve cephane harcamaları da ordu mühimmat masrafları içerisinde önemli bir yekûnu tutmaktadır.<sup>842</sup>

Osmanlı İmparatorluğu 1380'lerden itibaren kullanmaya başladığı ateşli silahların savaşlarda kendisine büyük üstünlük sağladığının bilincine varmış ve bu çerçevede ateşli silahların üretimi ve kullanımına ağırlık vermeye başlamıştır. Özellikle top ve barut üretim

<sup>839</sup> Mütesellim ayrıca memur olduğu menzile zahire tedariki için Zaim Mustafa Ağa kullarından 2.800 İstanbul kilesi şayir alıp Kurnalı'da (?) bir mahzene konulduğu eğer bu yıl tüketilmez ise telef olacağını bildirmekteydi. **B.O.A, A. MKT**, Dos. Nr. 76, Gömlek Nr. 21, 1185 (1771-1772).

<sup>840</sup> "...zikrolunan deve bende yoktur deyü illet-i bahane idüb göndermediğünden itâb-ı ikâba müstahik olmuşundur Asitâne-i saâdet'ten Edirne'ye bazı mühimmât-ı hümayun için lazım olmağla bir vechile özr ve bahâne etmeyüb..." şeklinde merkezin mütesellime karşı kullandığı ifadeler, aslında bu konudaki hassasiyeti göstermektedir. **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 92, s. 39, Hüküm No: 3, 1657 (alt kısımlar net olmadığından okunmadı), (s.111)

<sup>841</sup> Finkel, XVI. yüzyıl sonlarında Habsburglara karşı girişilen uzun savaşlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş masraflarına dair yaptığı çalışmasında; 1602'de başlayan savaş sürecinde iki yılda 310 milyon akçe ödeme yapıldığı ve hazine harcamalarının % 70'ni askerlere verilen mevacib maaşları ödeneklerinin oluşturduğunu kaydetmektedir. Caroline FINKEL, **The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary (1593-1606)**, VWGÖ, Viyana, 1988, s. 269-283.

<sup>842</sup> M. Yaşar ERTAŞ, **Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s. 280.

merkezlerinin oluşturulması bu bağlamda değerlendirilmesi gereken gelişmelerdir. İstanbul'un fethinden sonra İstanbul, Bursa ve Edirne dışında merkeze uzak sınır eyaletlerinde ve kalelerde topların bulundurulmasına özen gösterilmiş bu nedenle bir takım merkezlerde tophaneler kurulmuştur.<sup>843</sup> Özellikle kale kuşatmaları için kullanılacak büyük toplar, savaş alanlarına yakın yerlerde inşa edilen seyyar tophanelerde dökülmüştür.<sup>844</sup> Bakır ve kalayın karışımı bronz topların dökümü için bakır genellikle Kastamonu bölgesinden sağlanmakta iken kalay Venedikli tüccarlardan ithal edilmekteydi.<sup>845</sup>

Top ve diğer ateşli silahların imalî için elzem olan malzemelerin özellikle de barutun sağlanması önemliydi. Güherçile, kükürt ve kömür tozundan yapılan barut, genellikle İstanbul, Bor, Selanik ve Gelibolu baruthanelerinden sağlanmaktaydı.<sup>846</sup> İmparatorluk genelinde birkaç merkezde barut üretiminin yapılması, hem hammadde olarak hem de üretim kalitesi olarak barutun sürekli bir standartta kalmasını sağlamak üzerinde durulan önemli konulardan biridir. Ancak üretimin standardından daha da mühimi, kullanıma hazır barutun güvenli bir şekilde nakledilmesi veya depolanmasını sağlamak idi.<sup>847</sup>

Silah ve cephanesinin üretilmesi aşamasında merkez, mütesellimlerin de aralarında taşra idarecilerine gerekli malzemelerin tedariki veya ilgili bölgelerdeki işlerin denetlenmesi konularında birtakım hükümler göndermiştir. Misal olarak Gelibolu baruthane nazırı Yusuf Ağa'nın 21 Şaban 1199 (29 Haziran 1785) tarihli arzından, Aydın Güzelhisar mütesellimi Cihan-zade Hüseyin Bey tarafından çukadarı Süleyman yediyle 1199 senesine mahsuben Gelibolu Baruthane'sine 1208 kıyye<sup>848</sup> güherçile ve 1570 kıyye ayn-ı barutun tahvil karşılığında teslim edildiği görülmektedir.<sup>849</sup> Yine gerekli barutun sağlanması için Haziran 1778'de Kayseri mütesellimi, Larende Ayanı ve Karaman mübayaacısına hitaben yazılan fermanda 5.000 kantar siyah barutun Kayseri'deki güherçileci zümresinin söz verdikleri 210 kantar siyah barutun bir an önce yapılması ve eksiksiz olarak gönderilmesi istenmiştir.<sup>850</sup>

<sup>843</sup> Avlonya, Semendire, Novaberda, İşkodra, Belgrad, Budin, Erzurum, Mısır, Basra, Birecik, Hasköy ve Van gibi merkezlerde tophaneler kurulmuştur. Şafak TUNÇ, **Tophane-i Amire ve Osmanlı Devleti'nde Top Döküm Faaliyetleri**, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2004, s. 20.

<sup>844</sup> Salim AYDÜZ, "*Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silah Sanayi ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)*", **Osmanlı**, c. V, Y.T.Y., Ankara, 1999, s. 636; TUNÇ, **a.g.e.**, s. 20.

<sup>845</sup> Özellikle büyük topların yapımında bol miktarda kalay kullanılmaktaydı. Salim AYDÜZ, "*Tophane-i Amire ve Müştemilatı*" **Osmanlı**, c. V, Y.T.Y., Ankara, 1999, s. 647.

<sup>846</sup> Ayrıca Budin, Temeşvar, Eğri, İzmir, Kahire, Bağdat gibi merkezler dışında daha küçük ölçekte barut üretiminin yapıldığı yerler olarak Erzurum, Van ve Halep gibi merkezler zikredilebilir. Gabor AGOSTON, **Barut, Top ve Tüfek**, (Çev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 182-199.

<sup>847</sup> Özellikle kuşatmanın ilk günlerinde yoğun ateş gücünün sağlanması ve sürdürülmesi için iyi kalitede ve kuru baruta sahip olmak kuşatmanın kaderini belirleyen önemli bir faktör idi. 1630 başarısız Bağdat Kuşatması ise bunun en iyi örneğiydi. Rhoads MURPHEY, **Ottoman Warfare 1500-1700**, London, 1999, s. 14, 15.

<sup>848</sup> "Okka", "kıyye" ve "vakiyye" şekillerinde de kullanılan vukiyye; 4 ratlı rûmî, 400 dirhem ve 1.2822945 kg.'a denk gelmektedir. İNALCIK, **a.g.e.**, s. 446; TAŞKIN, **a.g.t.**, s. 96.

<sup>849</sup> **B.O.A, C.A.S.**, Dos. Nr. 23, Gömlek Nr. 1010.

<sup>850</sup> ÖZKAYA, **a.g.e.**, s. 316.



Üretilen barutun özellikle sefer zamanlarında ihtiyaca binaen merkeze bir önce gönderilmesi gerekmektedir.

İstanbul baruthânesi için Konya, Karaman, Eskiil, Akşehir, Iğın, Kayseri ve Kilishisar kazâlarından 1797 senesine mahsûben mübâyaa edilecek güherçilenin zamanında baruthane-i âmireye gönderilmesi, güherçile mübâyaaacılığı uhdesinde olan Mütesellim Cabbar-zâde'den istenmiştir.<sup>851</sup> Tıpkı iaşe ve diğer ihtiyaçlarda olduğu gibi bu malzemelerin sağlanmasında da uygulanan yöntemin, mubayaa olduğu görülmektedir. Aydın mütesellimi Cihan-zade Mustafa'ya gönderilen emir, mütesellimlerin mubayaa edeceği barutun ücretinin nasıl karşılanacağı konusunda bir fikir vermektedir. Mütesellimin İstanköy ceziresine göndermek üzere Aydın ve çevresinden rayiç fiyat üzerinden temin edeceği 30 kantar barutun parası vekaleten uhdesinde olan Aydın cizye kaleminden karşılaması ve hesabına mahsub ettirmesi için mahkmeden hüccet alması istenmekteydi.<sup>852</sup> Bazen bu iş için görevlendirilen mübaşirlere veya ilgili görevlilere merkezden nakit ödemeler de yapılmaktaydı.<sup>853</sup>

Mütesellimlerin kendilerinin güherçile veya barut tedariki konularında görevlendirildikleri gibi bu malzemelerin tedariki, imalî veya gönderilmesi aşamalarında çıkan sorunların çözülmesinde aktif rol oynadıkları görülmektedir. Nitekim 1197 senesine mahsub siyah barutun imalî ve irsali için görevlendirilen havecagan-ı divan-ı hümayundan İsmail, 22 Şaban 1200 (20 Haziran 1786) tarihinde gönderdiği arzda; Karahisar-ı Sahib ve çevresinin mübayaacıları olan Eyyüb ve Kefenli Himmet Efendilerin vermeleri gereken 18.000 kıyye güherçileden, 10.031 kıyyesinin zimmetlerinde kaldığı ve bu kişilerin Karahisar-ı Sahib'e firar ettiklerini, kalan kısmın ödeneceğine dair söz vermelerine rağmen hala bir ödeme yapmadıklarından şikayet etmektedir. Bu nedenle temessükleri gereğince kalan miktarın aynı veya taahhütleri gereğince 3.511 guruşun alınması için adam gönderdiği

<sup>851</sup> GÜVEN, **a.g.m.**, s. 402; Gereken levazımın sağlanmasında Larende'de 1646 yılı güherçile bedellerinin toplanması için Yeniçeri Mustafa Ağa görevlendirilmesi örneğinde görüleceği üzere çeşitli görevlilerin de sorumlu tutulmuşlardır. Ahmet Gökhan KAYNAKÇI, **XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Larende**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü, Ankara, 2007, s. 106.

<sup>852</sup> “*Sen ki mütesellim-i mumaileyhsin bu esnada İstanköy ceziresine barut irsal lâzime-i hal ve mukteza-i vakit ve ahvalden olmağla Aydın ve havalisinde vaki barut bulunan mahallerden icab eden bahası bi'l-vekalet uhdesinde olan Aydın kalemi cizyesi malından tefevvuz ve mahsub olunmak şartıyla havali-i merkumede el-yevm cari olan baha-i rayici ile 30 kantar barut mübâyaa ve İstanköy ceziresine irsal...*”. Söz konusu belgede, Defterdara da ayrıca hüküm gönderilmiş ve bu konuda mütesellime emir göndermesi istenmişti. **B.O.A, C.A.S.**, Dos. Nr. 522, Gömlek Nr. 21795, 15 Cemaziyelevvel 1187 (4 Ağustos 1773).

<sup>853</sup> Divan-ı Hümayun havecaganından barut imalî için görevlendirilen İsmail Efendi'ye yazılan 2 Şaban 1200 (31 Mayıs 1786) tarihli fermanın “...hasıl olan güherçilenin ber muceb-i sabık elzem gelen baha ve ücret-i nakliyesini yedinizde olan miri akçeden ita-i birle vakt-i yesirde mübâyaa ve ihzar ve der aliyyeye nakl ve tisyar ve baruthane-i amireye teslim ettirilmeniz...” bu durum anlaşılmaktadır. **B.O.A, C.A.S.**, Dos. Nr. 901, Gömlek Nr. 38811.

eğer ödemede sorun çıkarırlar ise meselenin halli için Kara hisar mütesellimi ve hakimine hüküm yazılmasını talep etmekteydi.<sup>854</sup>

Top yapımı esnasında madenlerin eritilmesinde ve kalıplara dökülmesinde kullanılan odun özellikle de çam odunu diğer önemli bir madde idi.<sup>855</sup> Keza çam kömürü için görevlendirilen mübaşire yardımcı olmaları doğrultusunda İzmit Kadısı ile Mütesellim'ine emir gönderildi. Söz konusu emirnamede; İzmir Kadısı ile Müteselliminden, Tophane-i Amire'de imal edilecek toplar için İzmir ve havalisinde mevcut olan çam kömürlerinin bir an önce gemilere yüklenerek İstanbul'a gönderilmesi isteniliyordu.<sup>856</sup>

Osmanlı devlet yöneticileri için, cephanenin imalî ve tedariki kadar onların muhafazaları ile kontrolleri de büyük önem taşımaktaydı. Sınır kalelerinin mühimmat takibi ve eksikliklerinin denetlenip, tamamlanması devlet güvenliği çerçevesinde ele alındığından üzerinde durulan başlıca hususlardandı. Devletin böylesi hassas bir konu hakkında mütesellimlere de çeşitli görevler verdiği anlaşılmaktadır. Mora mütesellimi Hasan ve diğer görevlilere gönderilen 6 Cemaziyelevvel 1183 (7 Eylül 1769) tarihli hükümde; Mora ceziresindeki Anadolu ve diğer kalelere konulan “*tophane ve cebehane ve mühimmat-ı saire*”nin cinslerinin ve miktarlarının önce teker teker tespit edilerek kayıt altına alınması, ardından bu kayıtların hazine-i amire defterlerindeki asıl kayıtlarla karşılaştırmak üzere İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.<sup>857</sup> Böylelikle izlenmesi istenen bu prosedür neticesinde merkezden denetim de sağlanmış olacaktı. Yine Adana Kalesi'nde atıldığı düşüncesiyle tüfek ve diğer silahların bakımdan geçirilerek kalede muhafazası ve Tarsus ahalisinden mütesellim ve kadı marifetleriyle toplanan 37 tüfenk, 2 piştov, 3 bıçak ve 2 barut kapağı ile Tarsus Kalesi'ndeki 12 tüfeğin kundak ve çakmaklarının tamir olunup kalede korunmaları yönünde merkezden gelen emir, konuyla ilgili bir başka örnektir.<sup>858</sup>

Erzurum'da Kığı madeninde dökülüp Trabzon İskelesi'ne gelen top yuvarlaklarının Trabzon kalesi'nde muhafaza altına alınıp buradan İstanbul'a gönderilmesine dair Trabzon

<sup>854</sup> Yine aynı belgede Kütahya mütesellimi Abbas Ağa'nın, Karahisar-ı Sahib sancağı müteselliminin ve Kütahya eyaletindeki Sefer-i Hisar, Günbozu ve Aşıklı gibi yerlerle Karahisar-ı Sahib sancağında güherçile bulunan kazaların kadılarının konuyla ilgili görevlendirildiklerine dair fi 26 Rebiülahir 1198 (19 Mart 1784) tarihinde emr-i şerif verildiği belirtilmektedir. **B.O.A, C.AS.**, Dos. Nr. 901, Gömlek Nr. 38811, 2 Şaban 1200 (31 Mayıs 1786).

<sup>855</sup> Çam odunu genellikle Lapseki, Boğazhisar ve Sultanhisar kazalarından sağlanmaktaydı. Meryem KAÇAN, “II. Viyana Seferi'nde (1683) Osmanlı Ordusunun Kullandığı Silahlar ve Mühimmatın Temini”, **Osmanlı, C. V, Y.T.Y.**, Ankara, 1999, s. 661.

<sup>856</sup> “...derun-i belde-i mezburede ve gerek havalisinde her ne miktar çam kömürü mevcut ise marifet-i şer ve mütesellim ve ayan ve serdar-ı mumaiyleh marifetleri ve marifet-i mübaşeretiniz ile taharri ve tecelli olunarak zahire ihraç ve ahz ve mevcut bulunan sefayine tahmil ve peyderpey canib-i asitane-i saadete irsal ve tesyir ve Tophane-i amirem karhanesine teslim-i ihtimam...”, **B.O.A, C.AS.**, Dos. Nr. 913, Gömlek Nr. 39448, 6 Safer 1193 (23 Şubat 1779).

<sup>857</sup> Belirtilen belgede; Mora'daki kalelerde mevcut olan ve olmayan neferlerin belirlemesi için nefer yoklamalarının yapıp hazine-i amire defterleriyle karşılaştırmak üzere ayrı ayrı defterlerinin tutulup levazım kayıtlarıyla birlikte merkeze gönderilmesi talep edilmektedir. **B.O.A, C.AS.**, Dos. Nr. 121, Gömlek Nr. 49667.

<sup>858</sup> ERGÜL, **a.g.t.**, s. 232.

kadısına ve mütesellimine Evâhir-i Rebiülahir 1102 (30 Ocak 1691) tarihli emir, mütesellimlerin cephane nakil görevlerinin olduğunu göstermektedir.<sup>859</sup> Savaş esnasında cephane ihtiyacının karşılanması acil olduğundan öncelikle savaş alanlarına yakın merkezlerin mütesellimlerine başvurulmuştur. Bu doğrultuda Rusların Prut Nehri'ni geçmiş olduklarından savaş durumunda bölgeye yakın yerlerin mütesellimlerinden levazım ve asker göndermeleri talep edilmekteydi.<sup>860</sup>

Ülkede merkezin onayı ve izni olmadan kurşun, barut, saçma gibi levazımın üretilmesine asla izin verilmemekte ve bu yöndeki faaliyetler yasaklanmaktaydı. 30 Ekim 1794'te Bozok mutasarrıfı Mir Süleyman'a, Amasya sancağı mütesellimi, Ankara ve Niğde sancaklarının mütesellim ve kadılarıyla bu iş için görevlendirilen mübaşirden Halid Ağa'nın nezaretindeki Üsküdar'daki saçmahane, saçma, fişenk, fındık kurşunu imalîne ve satışı hakkına tekel olarak sahip olduğundan kimsenin bunları üretme ve satma hakkının olmadığı oysa yukarıda zikredilen sancaklarda ve kazalarında kurşun imalî ve satışının gizli yapıldığını haber aldığından bunun menedilmesi ve yapanların cezalandırılması istenmektedir.<sup>861</sup>

Seferler için merkezin zahire, nakliye araçları (hayvan ve araba) ve mühimmat gibi gereksinimlerin yanı sıra ordu ihtiyacı için kilim ve çuval gibi dokumalara da ihtiyaç duyulmaktaydı. Gereken dokumaların teminiyle ilgili gönderilen emirlerden mütesellimlerin bu dokumaların temininde önemli rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Kütahya Mütesellimi Abbas Ağa, sancaktan deve ile cebehanede kullanılacak kilim ve çuvalın miri fiyattan satın alıp göndermesi için görevlendirilmişti. Mütesellim, merkeze gönderdiği 19 Rebiülevvel 1187 (10 Haziran 1773) tarihli tahriratta; bu iş için buyrulduklar ile mübaşirler tayin edildiği ve gereken malzemelerin zamanında tedariki ve irsali konusunda gereken itinanın gösterildiğini bildirmekteydi.<sup>862</sup> Yine Enderun cebehanesinde kullanılmak üzere "*liva-i şerif ve ser askerân takımları lâzîmeleri için*" gerekli kilim ve çuvalın, Aydın Muhassılı ve Saruhan Mütesellimi Kara Osman-zade tarafından Anadolu kazalarından miri fiyat ile satın alınması konusunda 8 Cemaziyelevvel 1210 (20 Kasım 1795) tarihinde merkezden emir gönderilmişti. Ancak belgeden anlaşıldığı kadarıyla Gördüs kazası dışında diğer kazalardan herhangi bir şey gönderilmediği gibi bazı kaza ahalileri bu taleplerden muaf tutulmalarına bazıları ise kazalarında çuval bulunmadığından kilim gönderilmesine dair merkeze taleplerde bulunmuşlardır. Ancak diğer örneklerde görüldüğü üzere merkez, özellikle sefer zamanlarında

<sup>859</sup> ŞAKAR, a.g.t., s. 225.

<sup>860</sup> B.O.A, C.AS., Dos. Nr. 585, Gömlek Nr. 24649, 29 Zilhicce 1104 (31 Ağustos 1693).

<sup>861</sup> GÜVEN, a.g.t., s. 61.

<sup>862</sup> "...Kütahya sancağından fiyat-ı miriye üzere 30 katar şütüiran ve cebehanede mevcut bulunmak için müretteb olan kilim ve çuvalın mubayaası uhde-i mumaileyhe ihale buyurulduğunu havi sadır olan evamir-i şerife mantuklarınca taraf-ı mumaileyhden buyurulduklar ile mukaddem mübaşirler tayin ve mahallerine tesbil ve vaktiyle tekmilleri hususuna ihtimam ve tahsil..." B.O.A, C.AS., Dos. Nr. 911, Gömlek Nr. 39315.

bu yönde muafiyet veya istenilenlerin bedel olarak ödenmeleri konusunda taşradan gelen talepleri pek dikkate almamaktaydı. Zira bu konuyla ilgili verilen karar, diğerlerinden farklı olmamakla birlikte istenilenlerin bir an önce Kara Osman-zade tarafından tedarik edilerek gönderilmesi için Baş Muhasebe'den emir gönderilmiştir.<sup>863</sup>

Görüldüğü üzere sefer esnasında iaşe ve cephane levazımatıyla bunların nakliyesi için ihtiyaç duyulan at, deve ve araba gibi ulaşım vasıtalarının aynî veya bedeli olarak temin edilmesi ve gönderilmesi aşamasında mütesellimler sık sık görevlendirilmişlerdir. Özellikle de sefer veya savaş gibi durumlarda devletin bu yöndeki talepleri daha da sıklaşmaktaydı. Mütesellimlerin merkez tarafından verilen bu görevlerde başarılı olup olmadıkları, merkez ile ilişkilerinin niteliğini ve sürekliliğini sağlayan en önemli faktörlerdi. Nitekim devletin giderek bu tarz ihtiyaçları için mütesellim ve ayan gibi kişilere başvurması, giderek merkezin aleyhine gelişecek bir duruma yol açmıştır. Çünkü artık ayanlıktan gelen mütesellim gibi yöneticiler, merkez ile güç mücadelesinde kendi çıkarlarını geliştirmek adına kullanabileceği daha fazla koza sahip olmuş ve bu durumu merkez ile bir pazarlık mekanizmasına dönüştürmeyi başarmıştır.

---

<sup>863</sup> **B.O.A, C.AS.**, Dos. Nr. 894, Gömlek Nr. 38453, 29 Rebiülevvel 1211 (2 Ekim 1796).

### III. BÖLÜM

#### MÜTESELLİMLER VE KENTLER

##### 3.1. Osmanlı Kentleri

Farklı iktisadî ve sosyal faaliyetleri ile kozmopolit bir toplum yapısına sahip kentlerin, tarihsel oluşumları ve tanımlanması çabaları bir hayli çeşitlilik ihtiva etmektedir.<sup>864</sup> Örgütlü, hiyerarşik, siyasal ve sosyal yapıyı barındıran gerçek bir kent; belirli bir iktisadî ve sosyal gelişmeyi tecrübe etmeli, sakinleriyle çevresinde yaşayan insanlar arasında yeni bir ilişki şekli geliştirmelidir.

Günümüzde nüfusu, belirli bir sayının üzerindeki yerleşim birimlerinin kent olarak kabul görmesi bazı belirsizlikleri içermektedir. Bu belirsizliklerden biri sayının ne kadar olması gerektiğidir. Özellikle XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti göz önüne alındığında nüfusu az olan kentlerin önemli ticari ve idari işlevler üstlenmeleri, küçük kent olarak kabul edilen yerlerin pazaryeri olan köyler olabilmesi ve mesleki anlamda zanaatkârların tarımsal kesimden ayrılmasının güçlükleri bu problemi daha da belirginleştirmektedir. Bu gerekçelerle Faroqhi, sayılar yerine işlevlere bağlı kent tanımlamalarının daha doğru olacağı düşüncesindedir.<sup>865</sup> Aslında tarihçiler özellikle de kent tarihçileri açısından Faroqhi'nin tespitleri yerindedir. Çünkü nüfus bakımından net verilere ulaşılabilmesi ve Osmanlı kentinin kendine has özellikleri nedeniyle işlevsel tanımlamalar tarihsel yöntem konusunda kolaylıklar sağlayacaktır.

Osmanlı kentleri üzerine çalışmalar yapan Özer Ergenç ise kenti “*Yerleşiklerinin iş bölümüne tâbi olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiği ve bunları yakın çevresi ya da daha geniş bir alan için pazarladığı yerleşme birimi*” şeklinde tanımlamakta ve bunun Osmanlı şehir yapısıyla bağdaştığını bildirmektedir.<sup>866</sup> Osmanlı belge ve defterlerinde sıklıkla geçen

<sup>864</sup> Başta Mezopotamya olmak üzere Mısır ve Anadolu’da ilk kent denilecek yapıların ortaya çıkması ve kentlerin kökenleriyle ilgili tartışmalar için bkz: Jean-Louis HUOT, Jean Paul THALMANN, Dominique VALBELLA, **Kentlerin Doğuşu**, (Çev. Ali Bektaş GİRGİN), İmge Kitapevi, Ankara, 2000, s.34; Kentleri meşru egemenlik alanı olarak gören Weber’in ekonomik faaliyetleri açısından “*Üretici Kentler*”, “*Tüketici Kentler*” ve “*Ticari Kentler*” şeklinde üç ana grubun dışında ekonomik işlevle pek de ilgisi olmayan “*Garnizon kentler*” ve “*Yönetim Kentleri*” şeklinde kent sınıflamaları ve tanımlamaları için bkz: Max WEBER, **Economy And Society**, (Ed: Guenther Roth-Claus Wittich), c. I, University of California Pres, 1968, s.1215, Max Weber, **Şehir Modern Kentin Oluşumu**, (Çev. Musa Ceylan), Bakış Yay., İstanbul, 2003, s.Kentin ortaya çıkışını ve sınıflandırılmasını çeşitli sosyal guruplar arasındaki ilişki normlarına bağlı olarak ele alan Emile Drukheim’in görüşleri için bkz: Kenneth L. MORRISON, **Marx, Durkheim, Weber: Formations of Modern Social Thought**, Alden Press, Oxford, 2006, s.198-199, Peter SAUNDERS, **Social Theory and The Urban Question**, Taylor&Francis e-library, 2005, s.20.

<sup>865</sup> FAROQHI, **a.g.e.**, s.12.

<sup>866</sup> Sözkonusu paralelliği aslında şehir ve kasabalarda tarım dışı üretim yapıldığı için toprakların miri olmaması durumuna bağlar. ERGENÇ, “*Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim...*”, s.1265.

şehir anlamına gelen medine, kasaba, karye ve nahiye kavramlarının kullanılmasında ölçütün ne olduğu ise tam anlamıyla açıklığa kavuşmamıştır. Bu konuda tarihçiler tarafından çok çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.<sup>867</sup> Tüm bu tartışmaların ötesinde devletin kentleşmeyi yönetim merkezleri ile kırsal bölgeler arası alışverişlerin yapıldığı alanlar olarak kesinlikle desteklemiş olduğudur.<sup>868</sup>

Kentin ne olduğu sorusuna dair çok farklı görüşler belirtilmekle birlikte kentlerin temel niteliklerine dair konularda araştırmacılar az çok ortak bir çizgiye yaklaşmaktadırlar. Bu çerçevede dile getirilen görüşlerden biri de hiçbir kentin sıkı bir şekilde bağlı olduğu, onu çevreleyen bölgeden ve diğer yerleşim birimlerinden ayrı ve bağımsız bir ünite olarak ele alınamayacağı gerçeğidir. Yani bir kent kendisinin arka bölgesi (hinterland) ile etkileşimde olmadığı sürece ne varlığını sürdürebilir, ne de genel işlevlerini yerine getirebilirdi. Bu nedenle kalabalık bir nüfusa sahip olan kasaba veya şehirler, kendilerinden daha küçük kasaba ve köylerden oluşan bir hinterland oluşturma eğilimindedirler. Kent ne kadar büyük olursa tezat bir şekilde sakinlerinin beslenmeleri için topraktan faydalanma veya yeterli bir otlak-koruluğa sahip olma imkânları o derece kıt olacaktır.<sup>869</sup> Tarımsal üretim ve verimliliği kısıtlayan durumlar, aynı zamanda kentsel büyüme ile birlikte kaynakların besin üretiminden sınai üretime kaydırma esnekliğini de olumsuz etkileyecekti.<sup>870</sup> Bahsedilen bu etkenler karşısında adeta besin ve işgücü kaynakları olan bu arka bölgeler, kentin başta gıda olmak üzere ihtiyaç duyduğu temel maddeleri sağlamaktadır.

Kentlerin özellikleri üzerine genel olarak verilen bu bilgiler, özellikle Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul bağlamında düşünülür ise manzara daha da netleşmektedir.

<sup>867</sup> Ergenç'e göre belgelerde geçen şehir ve kasaba; "*bâzâr durur, cum'a kılınur*" yer demektir, ERGENÇ, "*Osmanlı Klasik Düzeni...*", s.32; Zeki Arıkan ise her pazar kurulan yerin şehire dönüşmediği üzerinde durarak, fiziki yapının (sur, pazaryeri, yönetim binaları, ibadethane gibi hizmet binaları) şehrin ayırt edilmesini kolaylaştıran etkenler olduğunu savunmakla birlikte bir yerleşim yerinin merkezine kasaba, şehir veya nefis dendiğini belirtmektedir. Bkz. ARIKAN, *a.g.e.*, s.43-44; "... İçinde emiri, müftüsü ve tenfiz-i ahkama kadir kadısı olan..." olan yeri şehir olarak nitelendiren Osman Ergin ise açıklamasında daha çok dini unsurları ön plana çıkarmakta, şehrin ekonomi yapısı, hiyerarşik toplum ve nüfus gibi temel özelliklerini göz ardı etmekteydi. Osman ERGİN, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1936, s.116; Şehrin idari merkezi olması gerektiğinin altını çizen açıklamalar için bkz: Tuncer BAYKARA, "*Osmanlılar ve Şehir Hayatı*", **XIII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler**, c. III, s.1926.

<sup>868</sup> Maurice M. CERASI, (Çev. Aslı ATAÖV), *Osmanlı Kenti*, Y.K.Y, İstanbul, 2001, s.47; Devletin özellikle iskan ve İslamlaştırma siyasaları çerçevesinde yeni yerleşim yerlerinin nüvelerinin kurulmasına dair siyasası için Ömer Lütfi BARKAN, "*İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*", **Vakıflar Dergisi**, S. II, Ankara, 1942, (s.279-304)

<sup>869</sup> Max Weber, *Şehir Modern Kentin ...*, s.93.

<sup>870</sup> Kapitalizmin güçlenmesinden önce Avrupa ekonomisindeki uzun vadeli dalgalanmalar ve nüfus artışı sonucunda nüfusun ekilebilir topraklardan ve gıda maddelerinden daha fazla olması yoksullaşmaya yol açmıştır. Bu unsurlar, X.-XIII yüzyıllar arası ile XIV. Yüzyıl sonrasındaki süreçte kentsel gelişmeyi duraklatan gelişmelerdir. Hatta yiyecek için çıkarılan ayaklanmalar XIX. Yüzyıl başlarına değin Avrupa'da temel toplumsal tepkiler olarak varlığını sürdürmüştü. Bkz: R. J. HOLTON, *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*, (Çev. Ruşen Keleş), İmge Kitapevi, Ankara, 1998, s.125.

Mantran'ın yerinde bir benzetme ile “*Mide kent*” olarak nitelediği İstanbul<sup>871</sup>, hiç bitmeyen iştahı ve ihtiyaçları ile diğer Anadolu ve bazı Balkan kentlerinin kaderlerini tayin eden haşmetli bir şehirdi. Gerçekten de 700-800 bin arasında bir nüfusu barındıran başkent in yiyecek, hammadde ve mamul mal taleplerinin karşılanması; Anadolu'nun tarımsal üretimini, zanaatlarını ve bölgelerarası ticareti şekillendirmiştir.<sup>872</sup> İstanbul'un iâşesinin karşılanmasında ihmallerin görülmesi, kıtlık nedeniyle oluşabilecek muhalif hareketlere meydan vereceğinden yönetimin üzerinde hassasiyetle durduğu bir konuydu. Bu çerçevede, temel maddelerin bolluğunun sağlanması tek başına yeterli olmadığı gibi bunların uygun fiyattan halka arz edilmesi de yönetimin asli vazifelerindendi. Bu şartlar sağlanmadığı takdirde İmparatorluğun askerî ve siyasi açıdan aktif olan kesimlerinin toplandığı İstanbul'da çıkabilecek bir isyan, Sultan'ın iktidarına yönelik ciddi bir tehdit oluşturabilirdi.<sup>873</sup> Dolayısıyla İstanbul'un iâşesi, devletin öteden beri üzerinde durduğu öncelikli konulardandı.

Görüldüğü üzere imparatorluk kentlerinin bu gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında dikkate alınan hususlardan biri fiyat ayarlamasıydı. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin iktisadî felsefesinin ana hedefi olan sosyal huzur-refahın sağlanması yolunda aldığı kararların “*İbadullahın terfih-i ahvalleri*” şeklindeki gerekçesi ise devletin bu konudaki zihniyetini göstermesi açısından önemlidir.<sup>874</sup> Kişisel ve toplumsal talepler durumunda tercihinin toplumsal talepten yana kullanan devlet geleneği, Osmanlı şehirlerinin iktisadî imkânlarını da bu yönde belirlemiştir.<sup>875</sup> “*İaşecilik*” olarak adlandırılan bu uygulamanın hedefleri; mal arzını çoğaltıp, kaliteyi yükseltmek ve fiyatları mümkün olduğunca düşük seviyede tutmaktır. Bunun başarılması ise ancak üretim ve ticaret üzerinde sıkı bir denetimin sağlanması ile mümkün olabilirdi.<sup>876</sup> Bu gerekçeler doğrultusunda eğer bir yerde üretim fazlası var ise devlet bunu o üretimin az olduğu yerlere yönlendirmekte veya fazla ürünün depolanması yoluna gitmekteydi.<sup>877</sup> Ancak nüfusu itibarıyla fazla ürünün yöneldiği öncelikli güzergâhlardan biri tabii ki İstanbul idi. Temel besinlerden biri olan ekmeğın halka uygun fiyatlarla satılması için

<sup>871</sup> Robert MANTRAN, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi)**, c. I, T.T.K.Yay., Ankara, 1990, s.167.

<sup>872</sup> Bu arz-talep dengesinin hacmi ve etkileri nedeniyle Anadolu'nun kentsel gelişmesi/gerilemesi ancak İstanbul'un gelişmesiyle birlikte değerlendirildiği takdirde sağlıklı bir sonuca ulaşabilir. Bkz. FAROQHI, **a.g.e.**, s.12.

<sup>873</sup> MANTRAN, **a.g.e.**, s.168.

<sup>874</sup> Ahmet TABAKOĞLU, “*Osmanlı İctimai Yapısının Ana Hatları*”, **Osmanlı**, c. IV, Y.T.Y., Ankara, 2002, s.19

<sup>875</sup> Muhiddin TUŞ, “*Osmanlı Şehirlerinin Ticari Potansiyelleri*”, **Osmanlı**, c. III, Y.T.Y., Ankara, 2002, s.482

<sup>876</sup> GENÇ, **a.g.e.**, s.46.

<sup>877</sup> Halkın ihtiyaçlarının karşılanması çerçevesinde ticari spekülasyonlar ve kâr amaçlı yaratılan kıtlık durumlarına mahal vermemek için devlet, “*Hassa Tüccarı*” denilen kişilere bazı malların ticaret hakkını vermekte ve bu tüccarın satın alacağı malın alış fiyatı, İstanbul'da kime, kaç paraya satacağı devlet tarafından belirlenmekteydi. Bkz: TUŞ, **a.g.m.**, s.484.

devlet, belirlediği standartlar çerçevesinde imalini kontrol altında tutmuş ve fırınlar sık sık denetlenmiştir.<sup>878</sup>

Tüketim maddelerinin nereden ve ne surette sağlanacağı konusu da en az narh kadar yönetim için ehemmiyet arz eden bir diğer husustu. Bu konuda devletin izlediği çeşitli yöntemlerden biri de üretim merkezlerindeki bazı ahailerin bir takım vergilerin muafiyeti karşılığında ürettiklerinden belirli bir kısmını İstanbul'a göndermekle yükümlü tutulmalarıydı.<sup>879</sup> Ancak bu temel tüketim maddeleri arasında ekmeğin hammaddesi olan hububatın temini ve kentlere ulaştırılması öncelik açısından daha hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle hububatın kazalar arasında ticaretinin yapılması veya üretim yerlerinden başta İstanbul olmak üzere tahıl üretiminin genellikle yetersiz olduğu Ege adalarına nakli ancak özel izinlerle mümkün olabilmekteydi.<sup>880</sup> İstanbul'a yapılan ihracatta Anadolu'dan daha çok Karadeniz'in Avrupa kıyıları ile Mısır bu konuda ön sırada gelmekteydi.<sup>881</sup> Nitekim Mühimme Defterlerinde hububat üretilen yerlerden İstanbul'a zahire gönderilmesine dair birçok hüküm örneklerine rastlamak mümkündür. Gönderilen emirlerin muhatabı genellikle sancak idarecileri (beylerbeyi-sancakbeyi), kadılar ve bu iş için görevlendirilen mübaşirlerdi.<sup>882</sup> İstanbul'a zahire nakliyatı ve diğer işe maddelerinin nakliyatında daha çok

<sup>878</sup> Bazı zamanlar ise bizzat padişah veya sadrazamlar tarafından teftişe çıkılarak tahıl stokları, fırınlar ve ekmeğin fiyatları ile kalitesi denetlenmiştir. Bkz. Serdar GENÇ, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir’de Ekmekçi Esnafi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, Bursa, 2007, (59-70), s.59. Aslında İstanbul’un işesi çerçevesinde son yıllarda oldukça çeşitli çalışmalar ortaya konulmuştur. Bunların bazıları için bkz. Salih AYNURAL, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)*, TVYY, İstanbul, 2001; Arif BİLGİN, *Osmanlı Sarayının İşesi (1489-1650)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000; Mehmet Sait TÜRKHAN, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul’un Et İşesinin Temini Hassa Kassapbaşılık Kurumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006. Serdar GENÇ, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karesi Sancağında Hububat Üretimi Ticareti ve İstanbul’un İşesine Katkısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, 2005; Halil UTKAN, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi 17 Numaralı Zehair-i Rikab Defterine (1788-1791) Göre İstanbul’un İşesinin Temini*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005; Antony GREENWOOD, *İstanbul’s Meat Provisioning: A Study of The Celepkeşan System*, Yayınlanmamış doktora Tezi, Chicago, 1988.

<sup>879</sup> Midilli adasının Osmanlı yönetimi altına geçmesinden sonra adadaki 10 manastır, arazi vergisi ve cizye vergisi muafiyetine karşılık saray ahırları için zeytinyağı vermekle yükümlü kılınmışlardı. Midilli aynı zamanda İstanbul’un sabun ihtiyacını da karşılamaktaydı. Bkz: Zeki ARIKAN, “Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti”, *A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 25, S. 40, 2005, s.11.

<sup>880</sup> FAROQHİ, *a.g.e.*, s.235; Kazalarda üretilen tarımsal ürünler, öncelikle bu birimlerin ihtiyaçlarına tahsis edilmekte ve artan miktar olur ise İstanbul veya diğer gereksinim duyulan yerlere aktarılmak üzere tüccara verilmekteydi. GENÇ, *a.g.e.*, s.47.

<sup>881</sup> Suraiya FAROQHİ, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (Çev. Emine Sonnur Özcan), DoğuBatı Yay., İstanbul, 2001, s.31.

<sup>882</sup> Mısır Beylerbeyine ve Defterdarına hitaben 17 Şaban 993 (14 Ağustos 1585) tarihli hüküm için bkz: **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 58, s.214, Hüküm Numarası: 555; Mısır Beylerbeyine hitaben 25 Cemaziyelahir 993 (24 Haziran 1585) tarihli hüküm için **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 58, s.158, Hüküm Numarası: 418; Mısır Valisi Vezir Sinan Paşa’ya hitaben Saray kilerine gerekli olan zahirenin (şeker, pirinç v.b) gemilerle İstanbul’a göndermesine dair 10 Rebiülevvel 980 (20 Ağustos 1572) tarihli hüküm için bkz: **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 19, s.223, Hüküm Numarası: 402; İstanbul’da arpaya ihtiyaç olduğundan kafi miktarda arpa tedarik edilip gemilere yüklenerek sahipleri veya vekilleriyle birlikte gönderilmesine ve defterlerinin karadan yollanmasına dair Drama ve Ahyolu ve Silistre kadılarına hitaben 10 Şevval 977 (18 Mart 1570) tarihli hüküm için bkz Orhan PAŞAZADE, *9 Numaralı mühimme Defteri (977-978/1569-1570) Özet ve Transkripsiyon*, Yayınlanmamış



deniz yolu tercih edilmekte ve gelen metalar, çeşitlerine göre tahsis edilmiş devlet veya toptancı depolarına indirilip buradan şehir içi dağıtımları yapılmaktaydı.<sup>883</sup>

Devlet her ne kadar hububat ticaretinde sıkı bir kontrol sağlamaya çalışmışsa da tüccarların kâr hırsları tüm bu sıkı uygulamalara rağmen bazen daha baskın çıkabilmekteydi.<sup>884</sup> İaşe yüklü gemilerin belirlenen güzergâhlardan farklı bir yere uğramayıp doğrudan İstanbul'a gelmeleri ve hububat üretim merkezlerinin harice hububat satmaları kesinlikle yasaklanmış olmasına rağmen bu ilkelere pek de sıkı uyulmadığını ve sık sık delindiğini gösteren örnekler vakidir.<sup>885</sup> Hatta bazen kötü ürünün gemilere yüklenip gönderildiğini bu konuda merkezin ürünün geldiği yerdeki görevlilere uyarı ve bazen de tehdit niteliğindeki emirlerinden anlaşılmaktadır.<sup>886</sup> Yine zahire alımı için merkez tarafından görevlendirilen mübaşirlerin yaptıkları yolsuzluklara dair kaynaklara ve belgelere yansıyan birçok olay vardır. Görevli mübaşirler miri fiyat ile aldığı zahireyi İstanbul'a göndermekteydiler. Ancak bunlar Akdeniz sahilindeki voyvodalar ve kadılar ile anlaşıp 1 guruşa aldıkları buğdayı kafire 3 guruşa satarak emirlere mügayir hareket ettikleri anlaşılmaktadır.<sup>887</sup>

---

Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, S. 56; Tuna sahilindeki İbrail ve diğer bazı kazaların zahireleri mübayaasına memur Dergah-ı Mualla kapıcıbaşlarından Abullah'a hitaben Evail-i Ramazan 1130 (Ağustos 1718), **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 128, s.38, Hüküm Numarası: 158.

<sup>883</sup> Robert MANTRAN, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi)**, c. II, T.T.K.Yay., Ankara, 1990, s.33; Hububatın indirildiği ve dağıtımının yapıldığı yer Unkapanı olmakla birlikte soğan, sarımsak, yumurta, meyve ve benzeri gıdalarla inşaat malzemelerinin indirildiği yer Odun Kapısı İskelesi idi. MANTRAN, **a.g.e.**, c. I, s.89. Taşradan gelen malların indirildiği ve dağıtımlarının yapıldığı bu kapanlar da sık sık teftiş edilmekteydi. Bkz: Mücteba İLGÜREL, "*Osmanlı Devleti'nde Teftiş Hareketleri*", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, S. II, İstanbul, 1980, s.15.

<sup>884</sup> Loncaların kentlerde yerleşik olmaları bunların denetimleri, gezici olan tüccarların denetimlerine nazaran daha kolay ve etkiliydi. PAMUK, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, s.14.

<sup>885</sup> Mısır'dan zahire getiren Şaban ve Mehmet adındaki gemi Reislerinin gemilerindeki bir miktar eşyayı Rodosçuk'a çıkarmaları nedeniyle çıkarılan eşyaların gemilere yüklenip tekrar İstanbul'a gönderilmesine dair Rodosçuk Kadısına gönderilen 17 Cemaziyelevvel 993 (17 Mayıs 1585) tarihli hüküm için bkz: **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 58, s.139, Hüküm Numarası: 370; Trablus Beyine hitaben Trablus iskelesine gelen Fransız bayraklı gemilerin zahire yükledikleri oysa şimdye kadar Fransa'nın buradan zahire satın almayıp ipek ve bahar aldıkları bilindiğinden bu gemilerin Fransa adı altında Venedik'e zahire götürecekleri aşikar olduğu, zahire yüklü bu gemilerin miri adına el konulup bunlara zahire satanların tutuklanmalarına dair 17 Safer 980 (29 Haziran 1572) tarihli hüküm; **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 19, s.161, Hüküm Numarası: 340; İskenderiye Sancakbeyine gönderilen 21 Safer 976 (15 Ağustos 1568) tarihli hükümde ise zehayir nevinden Küffara hiçbit nesne verilmemesi yolunda sıkı tenbihleri içeren hükme dair bkz: **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 7, s.700, Hüküm Numarası: 1927; İstanbul dışındaki kentlerin iaşeleri konusunda devletin gösterdiği hassasiyetini gösteren bir örnek ise Adana Hakimine, Adana, Asya ve Payas Kadılarına hitaben yazılan 19 Muharrem 1004 (24 Eylül 1595) tarihli bir başka hükümde İskenderun, Ayas ve Payas gibi iskelelerden Frenk tüccarlarının buğday, arpa, iplik, balmumu v.s gibi metaları satın aldıklarından Adana'da bu maddelerin sıkıntısının yaşandığı bu nedenle Frenk gemilerine bu maddelerin satılmasının menedildiğine dair bkz: **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 73, s.523, Hüküm Numarası: 1143.

<sup>886</sup> Kiler-i Amire için her yıl gönderilmesi gereken iaşe maddelerinden bazılarının gelmediği veya eksik geldiği ayrıca şeker ve pirincin kalitesinin ise iyi olmadığı bu nedenle gönderilen defter gereğince bizzat kendisinin mukayyed olub istenilenlerin eksiksiz göndermelerine dair Mısır Beylerbeyine ve Defterdarına hitaben 17 Şaban 993 (14 Ağustos 1585) tarihli hüküm için bkz: **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 58, s.214, Hüküm Numarası: 555

<sup>887</sup> ORHONLU, **a.g.m.**, s.46.

İstanbul'a düzenli mal akışının sürmesi önemliydi çünkü birçok kent merkezinin refahı hatta varlığı ticari yolların güvenliğine, ticaretin istikrarlılığına ve bu ticaret yolları üzerindeki güçlerin birbirleriyle olan hassas dengesine bağlıdır.<sup>888</sup> Bu nedenle yolda zahire ve diğer iaşe maddeleriyle yüklü olan gemilerin korunması, merkezin uğraşmak zorunda kaldığı bir diğer sorun idi. Özellikle Mısır ve diğer yerlerden gelen zahire yüklü gemiler, sıkça Akdeniz'de etkinlik gösteren korsanlar tarafından soyulması nedeniyle bu güzergâhların güvenliklerinin sağlanması ve Mısır'a gidecek olan gemilerin hep birlikte hareket etmeleri gibi tedbirler alındığı görülmektedir.<sup>889</sup>

Yukarıda genel hatlarıyla verilmeye çalışılan devletin başta İstanbul olmak üzere kentlerin iaşelerini temini konusunda izlediği genel ilkeler ve yaşanan sorunlar, bu konudaki denetimlerini giderek sıkılaştırmaya ve farklı yöntemleri izlemeye başladığı görülmektedir. Bu durumun çok karmaşık ve çeşitli nedenleri olmakla birlikte en önde gelen nedeni XVI. Yüzyıldan itibaren nüfus artışı olmuştur. Akdeniz havzasında XVI. Yüzyılın başlarından itibaren nüfusun artma eğilimine girmesi ve hatta bazı yerlerde iki katına ulaşması durumu içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.<sup>890</sup>

Kentlerdeki nüfus artışları ise doğumlardan çok genellikle yapılan göçler sonucunda gerçekleşmekte, geleneksel değerlere ve inançlara bağlı olan yerleşimlerden gelen yeni kent sakinleri, bir sosyal sarsıntıya neden olmaktadır.<sup>891</sup> Özellikle Celali isyanları esnasında ve sonrasında Anadolu'da oluşan güvensiz ortamla birlikte tımar sisteminin çözülmesi, İstanbul ve diğer büyük kentlere güvenlik ve iş bulmak gerekçesiyle büyük göçlerin yaşanmasına yol açmıştır.<sup>892</sup> Buna paralel olarak nüfus artışı ile iktisadî kaynaklar arasındaki dengenin giderek nüfus aleyhine dönmesi ise kentlere yönelen nüfus akışını daha da şiddetlenmiştir.<sup>893</sup> Fetihlerin durduğu ve artık toprak kayıplarının başladığı dönemlerde elden çıkan topraklardan

<sup>888</sup> Jean-Louis HUOT vd., **a.g.e.**, s.244.

<sup>889</sup> Mısır'a gidecek olan gemilerin reislerine hitaben yazılan 21 Rebiülevvel 980 (1 Ağustos 1572) tarihli bu hükümde Mısır yollarının güvensizliğinden dolayı birbirlerinden ayrılmamaları ve Hürrem Reis'i başbuğ bilip her konuda ona uymaları emredilmektedir. Bkz: **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 19, s.250, Hüküm Numarası: 509.

<sup>890</sup> Bu göçmenler özellikle bahçeleri, ahırları ve evleri için hizmetlilere ihtiyaç duyan zenginlerin ucuz işgücü potansiyellerini oluşturmuşlardı. Bkz: Braudel, **a.g.e.**, c. I, s. 265-266; İnalçık, Anadolu coğrafyasında artışın yer yer % 41 ile % 82 arasında değiştiğini belirtmektedir. bkz. İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ...**, c. I, s.63.

<sup>891</sup> SAUNDERS, **a.g.e.**, s.26.

<sup>892</sup>Devlet sisteminin iyi işlediği dönemlerde söz konusu kesimler, hem uç kesimlere kaydırılıp fetihlerde askerî güç olarak faydalanılmış hem de böylelikle Anadolu'da huzursuzluk kaynağı olmaktan çıkarılmıştır. Bkz: İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ...**, s.58. İnalçık, Anadolu coğrafyasında artışın yer yer % 41 ile % 82 arasında değiştiğini belirtmektedir. bkz

<sup>893</sup> 1520-1570 arası dönemlerde ekilebilir toprak ile üretimdeki artışların nüfus artışının çok gerisinde kaldığına dair bkz. ÖZ, **a.g.m.**, s.70; YÜCEL, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona...*", s.689; Huri Cihan İSLAMOĞLU, "*16. Yüzyıl Anadolu'sunda köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması*", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), T.V.Y.Y., İstanbul, 1998, s.76.

Anadolu'ya yapılan göçler ise kentlerdeki nüfusu artıran bir başka nedendi. Bu nedenle idareler gerek kentin asayişinin korunması gerek iâşesi zaten güç olan kentlerde nüfus artışına mahal verilmemesi için kente giriş-çıkışları sıkı denetim altına almaya ve taşradan gelenlerin geri gönderilmesine çalışmaktaydı. I. Mahmut zamanında İstanbul hanlarında taşradan gelen insanların çok olmasının kentin iâşesini zorlaştırdığından bu insanların geldikleri yerlere gönderilmesine dair yayınlanan ferman, alınan tedbirlerden biri olarak anlamlıdır.<sup>894</sup> Ancak devletin aldığı sıkı tedbirlere rağmen başta İstanbul olmak üzere büyük kentlere nüfus akışı durmamıştır. Bu ise süreç içerisinde kent işlevlerinin artmasına ve daha karmaşık nitelikte kent toplumlarının oluşmasına yol açmıştır.<sup>895</sup>

### 3.2. İstanbul'un İâşesinde Mütesellimler

Osmanlı Devleti'nin tarihsel süreçte yaşadığı idari, sosyal ve iktisadî dönüşümler, bazı değişimleri zaruri kılmıştır. Önceleri sancak ya da eyalette kadı ile birlikte merkezi emirlerin yerine getirilmesinde baş aktörlerden olan sancakbeyi-beylerbeyi yerini giderek mütesellimlere bırakmaya başlamıştı. Bu nedenle gerekli iâşe maddelerin sağlanması konusunda; beylerbeyi-sancakbeyine gönderilen hükümler artık onların vekilleri olan mütesellimlere hitaben gönderilmeye başlandı. Özellikle XVIII. Yüzyılı kapsayan süreçte konuyla ilgili arşiv belgelerine yansıyan birçok örneğe rastlanmıştır.<sup>896</sup> Bu belgelerde dikkati çeken hususlardan biri konuyla ilgili olarak yalnız mütesellimlere değil bu işin diğer muhatabları olan kadınlara, mübaşirlere, iskele eminlerine ve belgelerde sıklıkla geçen alışılmış bir ifade olarak “iş erlerine” de hitap edilmektedir.<sup>897</sup> Belgelerde kadının adının geçmesi bu görevlinin sancaktaki idari ve mali görevlerinin bir gereği idi.

<sup>894</sup>Ersoy BOZKURT, “Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevleri”, *EJOS*, IV (2001), (M. Kiel Ladnman & H. Theunissen (eds.), Proceedings Of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht- Tehe Netherlands, August 23-28, 1999), No: 16, (1-3), s.3; Osmanlı kanunlarına göre bir kişinin şehirli sayılması için bulunduğu şehirde 10-15 yıl ikamet etmesi gerekmekteydi. Bu süre sonrasında sözkonusu kişinin geri gönderilmeyecek ve bu kişi şehirli sayılacaktı. Bkz: Feridun EMECEN, “Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylüler”, *Osmanlı*, c. IV, Y.T.Y, s.92.

<sup>895</sup>Devlet özellikle ordu için üretim merkezleri olmaları nedeniyle kentler Osmanlılaştırma politikaları için de vazgeçilmez öğelerdi. CERASI, *a.g.e.*, s.47-48;

<sup>896</sup> Teke sancağı Mütesellimi Ebu Bekir Bey'e hitaben gönderilen 3 Safer 1205 (12 Ekim 1790) tarihli emir; “...Menteşe ve Teke sancaklarına gidüb avdet eden Haseki İbrahim'in getirdüğü ilamatın hülasa-i mefhumunda Asitane-i Saadete ihalesi için iki yüz iki senesine mahsuben eyalet-i Anadolu'dan Kütahya mütesellimi Abbas dame mualihü marifetiyle mübayaası tertib olunan hintadan Kütahya mahkemesinden mahreç tevzii pusuları mucebince Teke sancağında vaki kazaların sehmlerine isabet eden malum'ül-miktar keyl-i huntanın tahsili babında...” *B.O.A, C.BLD.*, Dos. Nr. 4, Gömlek Nr. 183; Selanik Müteselliminin İstanbul ihtiyacı için zahire mübayaaya etmesine dair bkz: *B.O.A, C. BLD.*, Dos. Nr. 129, Gömlek Nr. 6425, 19 Zilhicce 1216 (22 Nisan 1802).

<sup>897</sup>İstanbul sekeneleri (sakinleri) için mübayaaya olunacak buğday ve fiyatına dair Kütahya eyaleti kadınlara ve mütesellimine gönderilen 15 B 1193 tarihli hüküm. Bkz: *B.O.A, C.BLD.*, Dos. Nr. 149, Gömlek Nr. 7449; Fi Evail-i Rebiülevvel 1204 (19 Kasım 1789) tarihli “*Selanik monlasına ve dergah-ı ali kapıcıbaşlarından Selanik sancağı mütesellimine ve Selanik havalisinde vaki sair kuzat ve nüvvaba ve İskele eminlerine*” hitaben yazılan hüküm için bkz: *B.O.A, Zehair ve Tevziat Defteri*, No: 17, Sayfa: 7, Hüküm: 1.

Zahire nakliyat aşamasını düzenlemek amacıyla 1161 yılında kabul edilen “*Mukayese Nizami*” ile İstanbul’a her bir iskeleden gelecek zahire miktarı, Unkapanı kayıtlarına göre ortalaması alınarak tespit edilmiş ve bu miktarlar iskeleye bağlı bölgeler arasında taksim edilmişti.<sup>898</sup> Hububatın mübayaası hususunda ise genellikle bu iş için merkezden mübaşirler gönderilmekteydi. Bu görevliler haricinde Zahire Nazırları ve Arpa Eminleri de işeyle ilgili olan diğer görevlilerdi.<sup>899</sup> Miri mübayaacılar, Tersane-i Amire ambarlarında saklanması için kendi nam ve hesaplarına hububat satın almaktaydılar.<sup>900</sup> Satın alınacak zahirenin belirlenen miri fiyatı çoğu zaman üreticilerin aleyhine olduğundan hububatını saklayanlar veya satmaktan kaçınanların olması son derece doğaldı.<sup>901</sup> Bu nedenle İstanbul’a zahire tedariki ve nakli; mübayaacılar, mütesellimler, kadılar ve iskele eminlerinin arasında sıkı bir işbirliğini gerektirmiştir. Evail-i Cemaziyelahir 1182 (13 Ekim 1768) tarihli zahire mübaşiri Mehmet, Niğbolu kadısı ve mütesellimine gönderilen hüküm<sup>902</sup>, sözü edilen işbirliği çerçevesinde değerlendirilebilir. Hükümde; Tuna sahilindeki her kaza ve iskelenin zahiresinin tertip edilip, divan-ı hümayun tarafından verilen defter gereğince istenilen miktarın Kasım ayına dek İbrail İskeleye’ne nakledilip buradan gemilere yüklenen zahirenin miktar ve fiyatlarını belirten bir “*memhur pusulanın*” gemi reislerine “*fiyat defterleriyle tatbik olunmak için*” verilmesi ve İstanbul’a nakli emredilmekteydi. Burada gemiye zahireyi yükleyenler tarafından gemi reislerine verilecek mühürlü pusuladan bahsedilmesi aslında devletin denetim mekanizmalarından biri olarak göze çarpmaktadır. Bu yöntem, hem gemi reislerinin başka bir yere uğrayıp zahireyi boşaltmasını engelleyecek hem de devletin yükün miktarının ne olduğuna dair malumatı olmasını sağlayacaktı. Belgede ayrıca gemiye yüklenecek zahirenin yeni mahsülden ve içine bir şeyler karıştırılmamış olmasına özen gösterilmesinin istenmesi bu

<sup>898</sup> Bu şekilde devlet, zahire miktarının öncesinde belli olması nakliye için tahsis edilecek gemi sayısının belirli olmasını ve mübaya işlemleri sırasında fazla taleplerde bulunulmasını engellemiştir. Bkz: LÜTFİ GÖÇER, “*XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi*”, **İ.Ü İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. XI, İstanbul, Ekim 1949-Temmuz 1950, s.405; Zahirenin kazalara tevziyle ilgili olarak, Sivas’ta 9 Ekim 1816 tarihli mahsülden İstanbul için Samsun İskeleye’ne nakledilen 25.000 keyl-i İstanbuli hintadan ve 7.500 keyl-i İstanbuli şairden Hafik nahiyesine ve karyelerine isabet eden 448 keyl-i İstanbuli hinta ve 135,5 keyl-i İstanbuli şair idi. Diğer kazalara isabet eden tutarlar için bkz: ÇAKIR, **a.g.t.**, s.145, 146, 147.

<sup>899</sup> Zahire Nazırları; Ordunun, vakıfların, İstanbul’un ihtiyacı olan zahireyi miri fiyat üzerinden satın alıp, ambarlarda muhafaza etmek, vilayetlerde tohumluk, ekmeçlik ve paraya ihtiyacı olan çiftçilere bunları tedarik edip mahsul zamanında karşılığında zahire almak ile görevli olan kişilerdir. Bkz: SAYIN, **a.g.e.**, s.161; Arpa Eminleri ise hassa, mansure ve istabl-ı amire için gerekli olan arpanın vaktinde sevk ve tedarikinden sorumluydu. A. SAYIN, **a.g.e.**, s.172.

<sup>900</sup> GÖÇER, **a.g.m.**, s.408; “*Nehr-i Tuna sevâhilinde vâkî İbrail ve etrâfında vâkî bazı kazâların zahireleri mübâya’asına me’mûr ve Dergâh-ı mu’allam kapucularından Abdullah zîde mecdühüya hüküm ki...?*”, **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 128, sayfa: 38, Hüküm Numarası: 158; Ayrıca bkz: Leyla TORAMAN, **128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2005, s.77-78.

<sup>901</sup> Bu durumun önlenmesi için merkezden gelen emirlerde fiyatların alıcı ve satıcının rızalarına göre belirlenmesi istenmekteydi. Bkz: GÖÇER, **a.g.m.**, s.401.

<sup>902</sup> **B.O.A, Zehair ve Tevziat Defteri**, No: 12, Sayfa: 8, Hüküm: 1.

konuda sık sık hileye başvurulduğunu göstermektedir. Tüm bu aşamalarda mütesellim ve kadının sancak yöneticileri olmalarından dolayı mübayaacının işini kolaylaştıracak bir işlev üstlendikleri anlaşılmaktadır.

Ancak İstanbul iaşesinde merkezden gönderilen mübayaacılar daha fazla etkin olanlar özel sermayedarlardı. Bunlar genellikle ihraç iskelelerinde hububatı kendi paralarıyla satın almayı ve gemileriyle doğrudan İstanbul'a getireceklerine dair toplu şekilde güvence vererek birbirlerine kefil olan özel sermaye sahibi kişilerdi.<sup>903</sup> Bu kişilerin hububatın temininden İstanbul'a nakline kadar olan süreçte doğabilecek her türlü sorunlarının çözümünde ilgili kişilere yardımcı olmaları konusunda mütesellimlerin de dahil olduğu bölge idarecilerine ve ayanlarına sık sık emirler gönderilmişti. Bu emirler sözkonusu kişilere yardım edilmesi yönünde olduğu kadar fazladan vergi alınmaması veya müdahale edilmemesi gibi konularla ilgili olabilirdi.<sup>904</sup> Çünkü mütesellim ya da kadı kendi idari ya da kazai bölgelerinden geçerken İstanbul'a mal götüren kişileri sık sık aşırı taleplerle zarara sokmaktaydılar. Nitekim böylesi bir olay muhtemelen kadı ile mütesellim arasında pek de yasal görünmeyen bir işbirliği sonucunda Kayseri'de yaşanmış; Musul ve Diyarbakır'dan İstanbul'a Yemen kahvesi götüren kervan Kayseri'ye vardığında kadı ve mütesellim düşük fiyatla kahveyi orada sattırmak istemişlerdi. Ancak kahveyi götüren tüccar bu isteklerine boyun eğmediğinden bu defa her yük başına 30'ar guruş para taleplerinde bulunulmuş ve tüccar tutuklanmıştır.<sup>905</sup>

Mübayaa konusunda merkezden gönderilen mübaşirlere yardımcı olmalarının yanında mütesellimlerin bazen de mübaşirlerin üzerlerine düşen görevi yerine getirmemeleri nedeniyle merkezden gelen emirler bağlamında bunları denetleyen ve cezalandıran mekanizmaları işleten kişiler oldukları görülmektedir. Misal olarak 7 Safer 1204 (27 Ekim 1789) tarihli belgede; İstanbul ihtiyacı için Kütahya'dan zahire mübayaasına memur Silahşöran-ı Hassadan Mustafa Ağa'nın "*tekasül ve rehavetine*" binaen silahşörlüğünün kaldırılarak Limni'ye sürülmesi istenilmekte ve sözkonusu görevi bazı şartlar mukabilinde Mütesellim Abbas

<sup>903</sup> GÖÇER, **a.g.m.**, s.399; Yine kendi parasıyla 5.000 keyl hintayı Eğriboz kazasından satın alıp İstanbul'a göndereceğine dair Tüccar taifesinden Es seyit Ali, İstanbul'daki tüccardan Tulumbacı Hacı Mehmet'i kefil göstermiştir. **B.O.A, Zehair ve Tevziat Defteri**, No: 17, Sayfa: 60, Hüküm: 1, Evail-i Ramazan 1205.

<sup>904</sup> İstanbul'daki zahire kıtlığı çekildiğinden zehair gümrük emini Osman'ın Selanik sancağında vaki çiftliklerinden İstanbul'da rayiciyle satılmak üzere 15.000 keyl-i şair ve çavdarı adamları ile tedarik ve Selanik iskelesine tenzil ve İstanbul'a göndermesine muhalefet olunmamak konusunda Selanik mütesellimine, kadısına, mübayaacısı ve iskele eminine gönderilen tarihli hüküm; **B.O.A, Zehair ve Tevziat Defteri**, No: 17, Sayfa: 25, Hüküm: 2, Evail-i Rebiülevvel 1204 (19 Kasım 1789); Konuyla ilgili diğer hükümler için bkz: **B.O.A, Zehair ve Tevziat Defteri**, No: 17, Sayfa: 41, Hüküm: 2, Evail-i Rebiülevvel 1204 (19 Kasım 1789), Sayfa: 60, Hüküm: 1, Evail-i Ramazan 1205 (4 Mayıs 1791).

<sup>905</sup> Yaşanılan bu olay üzerine merkezden gönderilen 20 Muharrem 1215 (13 Haziran 1800) tarihli ferman ile tüccar vesaireden hiçbir şekilde gümrük, bacc ve benzeri adlar altında vergi talep edilmemesi, tüccarın kahve ile birlikte İstanbul'a gönderilmesi istenilmiştir. **B.O.A, C.İKT.**, Dos. Nr. 8, Gömlek Nr. 393.

Ağa'ya ihale edildiği bildirilmektedir.<sup>906</sup> Mütesellimlerin mübayaaya konusunda görevlendirilmeleri, bahsedilen örnekte olduğu gibi işlerin ters gittiği dönemlere ya da şartlara bağlı değildi. Bazen Kütahya Mütesellimi Abbas Ağa örneğinde görüleceği üzere merkezden gelen emirlerde bizzat mütesellimlerden kendi sancaklarından zahire temin etmeleri ve göndermeleri istenmekteydi. Nitekim 29 Zilhicce 1204 (9 Eylül 1790) tarihinde Abbas Ağa'ya Kütahya mübayaasına dâhil kazalardan mürettep zahirenin Karamürsel İskeleyi'ne ve oradan sefine (gemi) ile İstanbul'a göndermesi emredilmişti.<sup>907</sup> Bahsedilen nizamname esasları çerçevesinde Mütesellim Abbas Ağa, kaza kadılarının da yardımıyla Kütahya'dan istenilen miktarı kazalara tevzii ederek ilgili iskelelere nakledecekti.

Bazı durumlarda ise zahire naklinin gerçekleştiği iskelelerin mübayaacısı olarak mütesellimler görülmektedir. Konuyla ilgili olarak Saruhan sancağı mütesellimi olup aynı zamanda İzmir ve Kuşadası iskeleleri mübayaacısı da olan Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa'ya gönderilen 29 Safer 1221 (18 Mayıs 1806) tarihli hüküm buna bir misal teşkil etmektedir.<sup>908</sup> Mütesellimlerin nüfuz bölgelerinde merkezden gelen bir mübaşirden daha başarılı olacağı aşikâr olduğundan bu aslında hem devlet işlerinin sorunsuz yürümesi hem de buldukları bölgelerde büyük bir güç olan mütesellimlerin çıkarlarının sürdürülmesi bakımından iki tarafın da çıkarına uygun olan bir durumdur.

Görünürde birbiriyle olumlu olan bu ilişki biçiminin her zaman bu şekilde yürümediği görülmektedir. Sıgla sancağından İstanbul için mürettep 30.000 keyl zahireden Çeşme kazasının hissesine düşen miktarı Sıgla sancağı mütesellimi İlyas-zade Ahmet ve Kuşadası Voyvodası olan Kethüdası geciktirdikleri için merkezi idarenin şimşeklerini üzerlerine çekmiş ve bu yönde kendilerine 29 Cemaziyelevvel 1202'de (7 Mart 1788) tehditkâr bir hüküm gönderilmiştir.<sup>909</sup> Emirlerin yerine getirilememesinde mütesellimlerin sorumsuzlukları olduğu kadar zahirenin toplanacağı yöre ahalsinin de bu konudaki isteksizlikleri sorunun bir başka yönünü teşkil etmekteydi. Anadolu eyaletinden Kütahya mütesellimi Abbas Ağa marifetiyle Asitane-i Saadet için 1202 senesine mahsuben mübayaası tertip edilen hintadan (buğday) Teke sancağı kazalarına isabet eden tutar 7.000 keyl hinta idi. Ancak Eğirdir kazası ahalipleri Antalya Kalesi'ni muhafazaya memur olmalarından dolayı tüm tekaliften muaf olduklarını, Karahisar-ı Teke gibi diğer kazalar ise perakende olduklarını ileri sürerek üzerlerine düşen miktarı ödememişlerdi. Kütahya Mütesellimi Abbas Ağa marifetiyle Teke sancağından 1202 senesine mahsuben 2.398 keyl, 1203 senesine mahsuben de 66.366 keyl hintanın mübayaaya olduğu Mevkufat kalemi tarafından belirlenmiş ve nihayetinde “*bu babda muafiyet iddiası*

<sup>906</sup> **B.O.A, C.BLD**, Dos. Nr. 124, Gömlek Nr. 6193.

<sup>907</sup> **B.O.A, C.ML**, Dos. Nr. 449, Gömlek Nr. 18171.

<sup>908</sup> **B.O.A, C.BLD**, Dos. Nr. 121, Gömlek Nr. 6017.

<sup>909</sup> **B.O.A, C.BLD**, Dos. Nr. 89, Gömlek Nr. 4443.

*mesmun ve itibar olmamağla*” denilerek Teke Mütesellimi Ebu Bekir Paşa’nın bir an önce baki kalan miktarı tahsil ve irsal eylemesi istenmiştir.<sup>910</sup> Merkezin bu konudaki kesin tavrı İstanbul’un iâşesi konusundaki hasiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

Merkezin mütesellim ve diğer ilgili görevlilere gönderdiği iâşe ile ilgili emirlerde yalnızca hububat temini değil diğer temel tüketim maddelerinin temini üzerinde de durulmuştur. İzmit naibine, Kocaeli sancağı mütesellimine ve mübaşir tayin edilen kişi ile iskele eminlerine gönderilen Evasıt-i Safer 1211 (20 Ağustos 1796) tarihli hükümdede,<sup>911</sup> İstanbul’da soğan kıtlığı çekildiğinden ahalinin ihtiyacı için İznikmit, Değirmenderesi, Kazıklı ve Başeski iskelelerinde külliyetli soğanın olduğu ve bunun kimseye sattırılmaması, kadı ile mütesellimin bu iskelelerdeki mahzenlerde ve ahalinin elinde olan soğanların bir an önce gemilere yüklenerek İstanbul’a gönderilmesi talep edilmektedir. Yine aynı belgeden edinilen bilgiye göre İstanbul’un öteden beri soğan ihtiyacını bu bölgenin sağladığı oysa muhtekir taifesinin yüksek fiyatlarla satmak istedikleri için ellerindeki soğanı az miktarlarla gönderdikleri haber alındığından mütesellimin bu gibi kişilerin haklarından gelinmesi emredilmiştir. Aslında mahalli tüccarların karlarını artırmak adına stok yaparak fiyatların yükselmelerini sağladıkları bilinmektedir.<sup>912</sup> Böylelikle ellerindekini miri fiyat üzerinden vermek yerine kendilerine kazanç sağlamak üzere daha yüksek fiyat veren başka alıcılara satmak çok daha karlı bir işti. Bu ise iâşe maddelerinin temin edilmesinde bazı sıkıntılara yol açtığından belgede mütesellim marifetiyle muhtekir taifesinin mahzenlerindeki soğanın tümüyle gemilere yüklenip İstanbul’a nakledilmesi istenmektedir. Burada da görüleceği üzere mütesellimler sadece mübaşirlerin yolsuzlarının giderilmesinde değil aynı zamanda iâşe maddelerinin tedarikinde sorun çıkaranların cezalandırılmasında da merkezin muhatap aldığı bir görevli olarak görülmektedir.

Aslında üreticilerin ellerindekini yüksek fiyattan satacakları alıcılar arasında yabancı devlet ve tüccarlar ön sırada gelmektedir. Devletin iâşecilik politikaları gereği olarak öteden beri yabancılara iâşe maddelerinin satılmamasına dair şiddetli emirlerine rağmen yasağa uyulmaması, diğer görevlilerle birlikte mütesellimlerin de bu durumu önlemek üzere görevlendirildikleri gözlenmektedir. Örnek olarak Evasıt-ı Muharrem 1212 (10 Temmuz 1797) tarihli Eğriboz sancağı mütesellimi Ahmet ile Eğriboz kadısına ve sancaktaki kazaların kadıları ile vücut-i memleket ve işerlerine gönderilen hüküm verilebilir. Söz konusu emirde;

<sup>910</sup> Belgede ayrıca Teke müteselliminin bir an önce istenilen zahireyi göndermesi konusunda “...eğer bundan sonra dahi beyhude tahrirat ve ilam irsali emrar-ı evkat edersen encamını vehameti sana raci’ ve zecren senden tahsil olunacağından gayri...” şeklinde sert ifadelerle uyarılmıştır. Bkz: **B.O.A, C.BLD**, Dos. Nr. 4, Gömlek Nr. 183.

<sup>911</sup> **B.O.A, Zehayir ve Tevziat Defteri**, No: 20, Sahife: 23, Hüküm: 2;

<sup>912</sup> Suraiya FAROQHİ, “İstanbul’un İâşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16.-17. yüzyıllar)”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, 1980, s.146.

Eğriboz ve diğer iskelelerden müstemen ve beratlı sefinelere zahire verilmemesi, haliya hasat zamanı olması hasebiyle iskele ve sahillerin gözetim ve denetim altında bulundurulması istenilmektedir.<sup>913</sup> Yine birer sureti Siroz ve Çatalca kadıları ile Eğriboz sancağı mütesellimi Ahmet'e ve Eğriboz kadısına da gönderilen Selanik mutasarrıfı vezir Mustafa paşa ile Selanik kadısına ve diğer görevlilere hitaben yazılan Evail-i Muharrem 1211 (7 Temmuz 1796) tarihli hükümde benzer esaslar üzerinde durulmakta ve sahillerin korunması ve yabancılara zahire satılmaması vurgulanmaktaydı.<sup>914</sup> Bu tarz yolsuzlukların yaşanmasının en önemli nedenlerinden biri başta kadılar olmak üzere muhafaza hizmetinde olan vezirler ve diğer bölge yöneticilerinin de bu ticaretten faydalanmak adına bu tarz hareketlere göz yummaları veya bizzat olaylara karışmış olmalarıydı.<sup>915</sup> Nitekim Mütesellimlerin yabancı devletlere zahire satılmaması için sahil ve iskelelerin denetlenmesi konusunda sorumlu tutulmaları aslında sancaktaki en yüksek idari mercii olmaları nedeniyle denetim işlerini en etkili şekilde gerçekleştirecek veya kontrollerini sağlayacak kişiler olmalarıyla ilgili bir durumdu.

İaşe konusunda devletin ilgili yerlere görevli mübaşirler göndermesi uygulanan tek yöntem değildi. Özellikle savaş zamanlarında seferber edilen ordunun iaşelerinin de sağlanması devletin omuzlarındaki yükü daha da artırmaktaydı. Bu nedenle devletin iaşe konusunda farklı kaynaklar ve yöntemler izlemek zorunda kaldığı görülür. Bu yöntemlerden biri taşradaki zengin ayanların ve resmi görevlilerin ambarlarında olan zahirenin İstanbul'a veya sıkıntı çekilen merkezlere nakledilmesidir. 1768'de Osmanlı-Rus savaşları nedeniyle sahillerden İstanbul'a zahire göndermek mümkün olmadığı için çiftlik ve ambar sahiplerinden, zahire göndermeleri istenmişti.<sup>916</sup> Evail-i Rebiülevvel 1212 (24 Ağustos 1797) tarihinde Selanik mütesellimi Yusuf Bey ile Selanik İskelesinden zahire temin ve nakline memur olan Mustafa Paşa-zade Seyit Abdülkerim'e gönderilen hükümde ; *"Bu sene İstanbul*

<sup>913</sup> **B.O.A, Zehayir ve Tevziat Defteri**, No: 20, Sahife: 86, Hüküm: 1; Yine benzer bir hüküm, Selanik Mütesellimine, zahire nakline memur Mustafa Paşa-zade Mir Abdülkerim'e, Selanik müftüsüne ve ayanlar ile zabitanaya gönderilmişti. Fi Evasıt-ı Muharrem 1212 (10 Temmuz 1797) tarihli olan bu belge; ayan ve zahire sahiplerinin kayıklarla zahirelerini Bazar (?) ve Hersöz (?) iskelelerinden sefinelere yükleyerek buldukları yerde zahire kılığına sebep olduklarını bildirmesi açısından ilginçtir. Bkz: **B.O.A, Zehayir ve Tevziat Defteri**, No: 20, Sahife: 83, Hüküm: 1; Bandırma İskelesi ile Karadeniz'deki diğer iskelelere tabii kazaların kadılarına gönderilen Evail-i Muharrem 1211 (7 Temmuz 1796) tarihli hükümde ise bu defa İstanbul için zahire satın almak üzere tüccar taifesi tarafından gönderilen adamlara bu konuda yardımcı olmaları ve tüm iskelelerde İstanbul iaşesi için tahsis edilen gemilerin muhafazaları istenmekteydi. Bkz: **B.O.A, Zehayir ve Tevziat Defteri**, No: 20, Sahife: 10, Hüküm: 1

<sup>914</sup> **B.O.A, Zehayir ve Tevziat Defteri**, No: 20, Sahife: 11, Hüküm: 1.

<sup>915</sup> Fransa, Hollanda, İngiltere'ye tâbi milletlerden bazılarının Sakız, Girit, İstanköy ve Rodos gibi adalara götürüp satmak bahanesiyle muhafazalarda olan vezirler ile mir-i miran gibi yöneticilerin buyruklarıyla zahire satın alıp dar'ül harbe çıkardıkları bu nedenle Sultanhisarı, Çandarlı, İzmir, Suğacık, Kuşadası, Bodrum ve Mekri gibi Anadolu sahillerindeki kaza kadılarının ve mütesellimlerinin bu tarz hareketlere engel olmaları istenmiştir. Necati GÜLTEPE, **H. 1106-1107 Tarihli Mühime Defterine Göre Devlet Kararları**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1992, s.37.

<sup>916</sup> 21 Mayıs 1769'da Kütahya'dan 100.000 kile buğday satın alınıp gönderilmesi istenmekle birlikte Karaosman-zade'den de 1795 sonlarında 100.000 kile buğdayın bir an önce gönderilmesi konusunda emirler gönderilmiştir. ÖZKAYA, **a.g.e.**, s.329, 332.



*lazimesi için kapıcıbaşı mumaileyh marifetiyle Selanik iskelesine sevk olunmak üzere iskeleye bağlı kazalarda ashab-ı alaka çiftlikân ve anbarlardan hisse-i mertebelerini ol canibe mir-i mumaileyhe teslim-i murat edenlere kırkar paradan ve İstanbul'a kendisi sefine tutub nakl edenlere hin-i teslimatlarında maktu 60 paradan icab eden bahası verilmek üzere mübayaası tertib olunan 150.000 keyl rayiç-i huntanın sevk ve tenziline ikdam olunmak babında..."* şeklinde merkezin bu yöndeki talepleri bildirilmekteydi.<sup>917</sup>

Merkezin bu konuda izlediği diğer bir yöntem ise muhalefat tespitinde ortaya çıkan büyük miktarlardaki hububata el koymak ve bunların İstanbul'a gönderilmesini sağlamaktı. Gerçekten de ayanların veya resmi devlet görevlilerinin şahsi ambarlarında büyük miktarlarda zahire depoladıkları tereke kayıtlarından tespit edilmektedir. Terekelerinin tespitinde devlet, ambarlarında bu şekilde fazla hububatın olduğunu tespit ettiği durumlarda bunun bir kısmının İstanbul'a nakledilmesini isteyebilirdi. Nitekim uzunca bir süre mütesellimlik görevini de elinde bulunduran Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa'nın muhalefatının tespiti sırasında Manisa ve Yayaköy'deki ambarlarında 80.000 keyl-i İstanbuli gibi fazla buğdayının olduğu ve bunun 62.000 keylinin İstanbul'a nakledilmesi emredilmiştir. Buğdayın iskeleye getirilmesi için 4.000 civarında deve temin edilmiş ve Foça İskelesi'nden 23 gemiyle İstanbul'a gönderilmiştir.<sup>918</sup>

Buna benzer bir başka örnek, Diyarbakır ve çevresinin hububat ihtiyacının karşılanması ile ilgiliydi. Buna göre 19 Mayıs 1817'de Diyarbakır Divanı'ndan Diyarbakır Ayan Reisine gönderilen buyrulduda; bölgede mahsülün az olduğu, halkın ekmek ihtiyacı için miri tarafından zabt edilen Diyarbakır mütesellimi Mustafa Ağa'nın buğdayının kıymeti verilerek devralınması ve halka dağıtılması istenmekteydi.<sup>919</sup> Yine Ankara'da sıkıntısı çekilen üzümün tedariki konusunda mahkemeye başvurulmuş ve mahkeme esnasında hazır bulunanlardan biri de Ankara mütesellimi olmuştur.<sup>920</sup> Burada İstanbul dışında bölgelerin de ihtiyaç duyduklarında benzer kararların uygulandığı görülmektedir. Yani iâşe kaynaklarının halka adaletli şekilde dağıtımı öncelikli esaslardan biri olup, mütesellimler de bu çerçevede çeşitli görevler üstlenmişlerdir.

Buldukları bölgelerde uzun bir süre başta mütesellimlik olmak üzere çeşitli idari görevler üstlenen bu kesimin elinde fazla miktarlarda hububat bulundurması, üzerinde

<sup>917</sup> Belgede üzerinde durulan noktalardan biri de yerel rayiç ile merkezin belirlediği rayiç arasında belirgin farklar olmasından dolayı bu konuda yaşanan sıkıntılar idi. Yerel rayiç fiyatının fazla olması hasebiyle ödemelerin merkezin belirlediği rayiç fiyat üzerinden yapılması konusunda mütesellim ve kadı uyarılmaktaydı. **B.O.A, Zehayir ve Tevziat Defteri**, No: 20, Sahife: 95, Hüküm: 1.

<sup>918</sup> Y. NAGATA-F. EMECEN, **a.g.m.**, s.7.

<sup>919</sup> YILMAZÇELİK, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, s.217;

<sup>920</sup> 14 Ekim 1620'de Ankara'da şarap yapımı nedeniyle zimmilerin üzüme el koymaları, sancakta söz konusu ürünün tedarikinde sıkıntılar yaşanmasına yol açmıştı. Durumun giderilmesi için Ankara Mütesellimi Ahmet Ağa'nın da hazır olduğu hukuki süreç başlatılmıştır. TAŞ, **a.g.e.**, s.82.

durulması gereken noktalardan biridir. Bu birikimin kaynakları; çiftliklerinde üretilen veya iltizamı altındaki köylerden aynı olarak gelen hububat idi ve gelen bu mahsuller çeşitli yerlerdeki ambarlarda toplanmaktaydı. Bölgenin ileri gelen güçlerinden olarak böylece hem ihtiyaç duyan köylülere veya konargöçerlere ödünç verilecek kaynaklar sağlanmakta hem de güçlerinin devamı için sürekli bir ilişki şekli geliştirilmiş oluyordu. Zengin ve güçlü kişilerin ambarlarında muhafaza edilen bu hububat, zaman zaman pazarlara sürülerek ekonomik gelir elde ettikleri de düşünülebilir.

Zahire nakliyesi daha çok deniz yoluyla gerçekleşmekte iken kesimlik canlı hayvan nakliyatı ise Balkanlardan ve Anadolu'dan kara yoluyla gerçekleşmekteydi.<sup>921</sup> Kesimlik hayvan özellikle de koyunların temin edildikleri başlıca bölgeler, Rumeli, Anadolu ve Eflak-Boğdan gibi yörelerdi.<sup>922</sup> 1783'te uygulanmaya başlanan “*Ondalık Ağnam*” düzenlenmesi ile temin edilecek bölgeler yeniden düzenlenmiş ve sınıflandırılmışlardır.<sup>923</sup> Merkez hububatın temini için mübayaacıları görevlendirmekte iken ilgili yerlerden koyunların toplanması için bu defa celep adı verilen kişiler görevlendirilmekteydi.<sup>924</sup>

Aslında hububat temini ve nakli esnasında karşılaşılan güçlüklerin hemen hemen aynılarının bu alanda da yaşandığı anlaşılmaktadır. İstanbul'a hayvan getiren kişilerin hayvanları dilediklerine satmamaları, getirilen sürülerden vergi talep edilmemesi, hayvan temini ve nakliyesi konusunda gereken kolaylıkların gösterilmesine dair çeşitli yöneticilere hitaben bir takım emirler gönderilmiştir. Bu yönde gönderilen emirlerden biri; İstanbul'da et sıkıntısı nedeniyle Cihanbeyli aşireti Alişan Bey'in getireceği ağnamın başka bir mahale sarfedilmemesi ile ilgilidir. Bursa naibine ve Hüdavendigâr sancağı mütesellimine Evahir-i Şaban 1209 (21 Mart 1795) tarihli gönderilen bu emirde; “...*ol makule der aliyyeme gelecek ağnamın ekseri Bursa ve havalisine nakl olunmakta olduğu sahihen ihbar olunmağla fimabad mumaileyh marifetiyle sevk olunub der saadetime gelmek üzere yolda olan ağnamdan bir reisinin Bursa ve havalisine ve mahal-i ahire nakl ve fûruhtuna ber vechle rıza ve cevaz gösterilmeyüb mecmuatın serian bu tarafa sevk ve teslimine ikdam ve müsaraaat...*”<sup>925</sup> edilmesi istenmektedir.

<sup>921</sup>Suraiya FAROQHİ, “*İstanbul'un İaşesi ve ...*”, s. 139.

<sup>922</sup> Mehmet Sait TÜRKHAN, **18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Et İaşesinin Temini: Hassa Kassabbaşılik Kurumu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, ;Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006, s.37-46.

<sup>923</sup>Ondalık ağnam uygulaması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet UZUN, **İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulanması (1783-1857)**, T.T.K.Yay., Ankara, 2006.

<sup>924</sup>Her kadılıkta celeblerin kayıtlı oldukları celep defterleri bulunmakla birlikte bunların birer nüshaları da İstanbul kadılığında muhafaza edilmekteydi. Vahid ÇABUK, **Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü**, Emre Yay, İstanbul, 1996, s.115.

<sup>925</sup>Sözkonusu emrin bir sureti ise Anadolu Valisi Vezir Ebu Bekir Paşa'ya gönderilmiş ve Alişan Bey'in getireceği ağnamın sevki konusunda yardımcı olunması istenmiştir. Yine “...*bundan sonra dahi muhalif-i ferman ve mügayir-i rıza ol makule der aliyyeme gelecek ağnamdan Bursa ve havalisine ve mahal-i saireye ağnam nakline cesaret ettirenlerin lede't-tahkik ağnamları canib-i miriden derhal zabt olunacağı muhakkak*”

İaşenin zamanında ve eksiksiz karşılanması konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle merkezin uyguladığı tedbir, bazı görevlerin dağıtımında iâşe maddelerinin karşılanmasını ön şart olarak ileri sürmesiydi. 1755'te İstanbul'da ortaya çıkan et sıkıntısını gidermek için koyun göndermesi şartıyla Bozok voyvodalığını malikane suretiyle Çaparzade Ahmet Ağa'ya verilmesi bunu doğrulamaktadır.<sup>926</sup>

İstanbul'da üretilen bir takım mamullerin hammaddelerinin yine Anadolu ve diğer bölgelerden temin edildiği görülmektedir. Nitekim İstanbul'daki çuka karhanesi için elzem olan yapağuların belirlenen fiyat üzerinden yeterli miktarda satın alınıp İstanbul'a gönderilmesine dair Anadolu ve Rumeli kadı ve mütesellimlerine hükümler gönderilmiştir.<sup>927</sup> Fakat söz konusu malların nakliyatı büyük oranda kara yoluyla gerçekleştiğinden zaman zaman bu malların dönemin toplumsal ve ekonomik şartlarının doğurduğu eşkiyalar tarafından gasp edilmeleri kaçınılmazdı. Böylesi durumlarda devletin zararı büyük olacağı için bu tür soygun olaylarının peşini bırakmamıştır. Misal olarak Bozok sancağı mütesellimi Cabbar-zade Mir Mustafa'ya gönderilen Evail-i C 1182 tarihli emirde; Karaca Kürt cemaatinden Gök Karaoğlu adıyla bilinen şakinin birkaç yüz adamıyla Hacı Bektaşî'de toplanıp Kayseri ve havalisinde soygunculuk faaliyetlerinde bulunmaları nedeniyle üç aydan beri bu bölgelerden gelen sahtiyan ve diğer şeylerin kesildiği bildirilmekte ve “*havali-i merkumde zuhur eden kapısız vesair tarik'ül-eşkiyasının ahz ve idamları*” ve çalınan eşyaların sahiplerine iadesi yönünde talepler belirtilmiştir.<sup>928</sup>

İâşe kapsamında İstanbul ve saraylarının yakacak ihtiyaçlarının karşılanması üzerinde durulan diğer önemli bir konudur. Bunun için sık sık aynı taleplerde bulunulduğu gibi bazen ise ihtiyaçların bedel olarak temin edilmeye çalışıldığı görülmektedir. İstanbul Ağa'sı Salih tarafından 1203 ve 1204 senelerine mahsuben saraylara verilecek odun ve kömür parası için havale edilen ceman 3.146 guruşun görevlendirilen mübaşir ve mütesellim marifetleriyle tahsili ve nakline dair Kütahya Mütesellimine 10 Safer 1205 (19 Ekim 1790) tarihli hüküm gönderilmiştir.<sup>929</sup> Yine benzer bir başka örnek ise İstabl-ı Amire için Kütahya ve havalisinden mübayaa edilecek olan elli katar devenin bir an önce satın alınarak İstanbul'a gönderilmesi

---

*ediğü...*” denilerek konuyla ilgili suistimalleri olanların cezalandırılacakları belirtilmektedir. **B.O.A, C.BLD**, Dos. Nr. 13, Gömlek Nr. 611; Ağnam getirenlerin hayvanları başka kimselere satmamaları veya bu kişilerden resm ve rüsum alınmaması, gereken kolaylığın gösterilmesine dair Anadolu'nun Sağ kolu ile Adana'ya varınca ve Anadolu'nun orta kolu ile Diyarbakır'a varınca ve Anadolu'nun sol kolu ile Erzurum'a varıncaya kadar kadırlara ve mütesellimler ile diğer ilgili kişilere gönderilen hüküm, **B.O.A, C.BLD**, Dos. Nr. 6, Gömlek Nr. 253, 29 Zilkade 1183 (26 Mart 1770).

<sup>926</sup> MERT, **a.g.e.**, s.28.

<sup>927</sup> **B.O.A, C.İKT**, Dos. Nr. 38, Gömlek Nr. 1892, 24 Ramazan 1139 (15 Mayıs 1727).

<sup>928</sup> Aynı belgeye göre Ürgüp civarında ise Mirioğlu aşireti eşkiyasıyla birlikte 40 yük sahtiyan ve 52 yük astar ile gelen Kayseri kervanına saldırıp 16 yük astarla birlikte 42 yük astar ve 40 yük sahtiyanın çeşitli köylere getirilen malların kapısız taifesinden kişiler arasında taksim edildiği haber verilmişti. Bkz: **B.O.A, Zehayir ve Tevziat Defteri**, No: 12 Sahife: 37, Hüküm: 1.

<sup>929</sup> **B.O.A, C.SM**, Dos. Nr. 97, Gömlek Nr. 4884, 24 Ramazan 1139 (15 Mayıs 1727).

istegidir.<sup>930</sup> Gemi yapımı ve inşaat gibi alanlarda kullanılacak olan kereste genellikle Karadeniz'in Avrupa kıyıları ile başta İzmir ve Gölcük olmak üzere Anadolu'nun kuzey kıyı bölgelerinden temin edilmekteydi.<sup>931</sup> Darü's-sa'âde ve Matbâh-ı Âmire için ormanların çevresindeki yerleşim yerlerinin yakacak ve konut ihtiyaçlarını karşılamalarına izin verilmekte ancak bu alanların ticarete konu edilmesi ve rastgele ağaç kesilmesi yasaklanmıştır.<sup>932</sup>

Taşradan başkent ahalisi ve saraylar için talep edilenlerin yanında Padişahların şahsi isteklerine dair bazı emirlerin de gönderildiği anlaşılmaktadır. Avcılığa olan düşkünlüğü nedeniyle Avcı Mehmet olarak da bilinen IV. Mehmet'in Mart 1676 tarihli Ankara, Kangırı ve Karaman eyaletindeki kadılara, mütesellimlere, yeniçeri serdarlarına ve vilayetin ileri gelenlerine gönderdiği fermanda; bazı kişilerin elindeki güzide tazıların olduğu haber alınmakla ava uygun olan tazıların satın alınarak bunun için görevlendirilen Hassa Silahşörlere Süleyman'a teslim edilmesi emredilmekteydi.<sup>933</sup>

Başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun büyük kentlerinin iaşelerinin sağlanması ve ilgili yerlere gönderilmesi, taşra kentlerinin omuzlamak zorunda kaldıkları ağır bir yük olmuştur. Bu yüke rağmen İstanbul çevresindeki bazı yerleşim yerlerinin sırf bu ilişki biçiminin etkisiyle gelişmeye başladıkları su götürmez bir gerçektir. Bunun yanı sıra devletin bu yöndeki politikaları imparatorluk sınırları içerisinde Avrupa'daki gibi açlık isyanlarının çıkmamasında etkili olmuşsa da kentlerdeki ticari faaliyetleri kısıtlayan yönüyle de olumsuz etkiler doğurmuştur.

Nitekim Adam Smith, Avrupa kentlerindeki tüccar gruplarının örgütlediği dış ticaret ve önde gelen üretici kesimleri geliştirme yönünde artan bir eğilimden bahsetmekte ve bu kentlerdeki ticaretin, ülkenin gelişmesi için önemli olduğundan dinamik ticari sermaye, tarım ve toprağa dayanan toplumu değiştirmekte baskın bir rol üstlendiğini belirtmektedir.<sup>934</sup> Nihayetinde XVIII. yüzyıl ortalarında sanayi devrimi sonrasında nüfus artışı ve üretim sistemlerinin makineleşmesi gibi gelişmeler, XIII. Yüzyıldan sonra başta İngiltere olmak üzere Avrupa kentlerini sermaye ve sosyal yapıları bakımından olduğu kadar mekansal ve

<sup>930</sup> **B.O.A, C.SM**, Dos. Nr. 86, Gömlek Nr. 4324, 2 Şevval 1204 (15 Haziran 1790); **B.O.A, C.SM**, Dos. Nr. 76, Gömlek Nr. 3849, 21 Rebiülevvel 1205 (28 Kasım 1790)

<sup>931</sup> FAROQHİ, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, s. 80; Orman ürünlerinden olan palamutun İstanbul'daki tabakhaneler için temin edildiği bölgeler; Çeşme, Tuzla, Seferhisar ve Ayazmend gibi bölgelerdi. Bu bölgelerin kendi ihtiyaçları kadar palamutun bölgesel tüketimine izin verilmekle birlikte geri kalanının İstanbul'a gönderilmesi istenmekteydi. Bu yönde ağaç ürünlerinin ticaretindeki merkezi kısıtlamalar XIX. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Selçuk DURSUN, **Forest and The State: History of Forestry and Forest Administration In The Ottoman Empire**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2007, s.78.

<sup>932</sup> Bekir KOÇ, "Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Av Yasakları", **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi**, S. 1, Ocak 2009, s.154.

<sup>933</sup> GÜLCAN, **a.g.t.**, s.337.

<sup>934</sup> R. J. HOLTON, **a.g.e.**, s.51.

kurumsal olarak da değiştirmiştir.<sup>935</sup> Oysa Osmanlı İmparatorluğu, yapısından kaynaklanan geleneksel kısıtlayıcı mşdahaleleri ve diğer bir takım etkenler dolayısıyla sşz konusu gelişmelerin nşvelerini bşnyesinde oluşturabilme imkânından oldukça uzak kalmıştır.

### 3.1 Kentlerin İmarı ve Mştesellimler

Osmanlı Devleti'nin klasik dşneminde şehirlerin yerleşim yapılarının tam olarak olgunlaşmadığı ileri sşrşlse de<sup>936</sup> yine de karakteristik bir Osmanlı kenti manzarası betimlenebilir. Bu manzaraya gşre şehirlerde genellikle yşneticilerin oturduğu bir iç kale, etrafında zenaat faaliyetlerinin yřrřtřldřęř ve ileri gelenlerin oturdukları alanlar, kale dışında sşrekli olarak arz etmeyen ticari faaliyetlerin yřrřtřldřęř pazarların olduğu “*kale alti*” denilen yerlerden bahsedilebilir. Yani şehirlerin savunulmasında vazgeçilmez unsurlardan olan kalelerin, şehirlerdeki iskân mekânlarının belirlenmesinde de etkili oldukları gşrşlmektedir.

Ticaretin gelişmesiyle yerleşik tşccar tipi, kentlerin bahsedilen yerleşim birimlerinde yeni bir tarz geliştirdiler. Bu dşnemde i kalenin karşısında kale altındaki bedestenlerin yerleşim ve pazar faaliyetleri bakımından yeni çekim alanları yarattığı gşrşlmektedir.<sup>937</sup> Benzer durumun Avrupa'daki kentlerde de gşrşlmesi dikkat çekmektedir. Henri Pirene ۆzellikle kale kentlerde tşccarların, duvarların kapsadığı sınırlı alanlar dışına itildiği ve buralarda dış-kentlerin (banliyo) ortaya çıktığını ifade etmektedir. Alıcı-satıcıların belirli aralıklarla bir araya geldikleri pazar veya panayır gibi bu yerlerin giderek alım-satım faaliyetlerinin yřrřtřldřęř sabit yerlere dşnüştü.<sup>938</sup>

Ticari faaliyetlerin gelişmesi sadece kent i yerleşimleri değil imparatorluk genelinde şehirleşme bۆlgelerini belirleyen etkenlerden biri olmuştur.<sup>939</sup> şehir i yerleşimlerin şekillenmesinde de yine ticaretin belirleyiciliği üzerinde durulması gerekir. Çünkü temel

<sup>935</sup> XVIII. Yşzyıl sonunda Londra'nın nşfusu bir milyonu aşarak 1850'de 2.500.000 gibi bir rakama ulaşacaktı. Bkz: Leonardo BENEVELO, **Avrupa Tarihinde Kentler**, (ev. Nur Nirven), Literatşr Yay., İstanbul, 2006, s.165.

<sup>936</sup> İlhan TEKELİ, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kşltşrel Mirasın Korunmasındaki Etkileri”, **İslam Geleneğinden Gşnşmşze şehir ve Yerel Yşnetim**, c. I, İlke Yay., İstanbul, 1996, (s.355-371), s.356.

<sup>937</sup> TEKELİ, **a.g.m.**, s. 357

<sup>938</sup> Henri PİRİRNE, **Ortaçağ Kentleri Kۆkenleri ve Ticaretin Canlanması**, (ev. şadan Karadeniz), İletişim Yay., İstanbul, 1994, s.111-112.

<sup>939</sup> Anadolu'da XVI. yşzyıl başında var olan az sayıdaki kentsel yerleşime karşılık yşzyıl sonunda ۆzellikle limanlar ve kervan yolları çevresinde bu sayısının artığı gşrşlmüşştir. Bkz: İ. TEKELİ, **a.g.m.**, s.356; XVI. Yşzyıl boyunca Samsun-Ayıntab hattı üzerinde yer alan yerleşim birimlerini şehir, kۆy ve nahiye itibariyle nşfus, ekonomik kaynakları ve vergileri gibi çeşitli yşnlerden ele alınan bu çalışmada şehirleşme oranının bu sşrete nasıl bir seyir izlediğini gۆstermesi açısından önemlidir. Bkz: Alpaslan DEMİR, **XVI. Yşzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nşfus ve Ekonomik Yapı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara ۆniversitesi, Ankara, 2007, s. 92-100; Diğer taraftan uzun sşre eyalet veya sancak merkezi olmuş Erzurum, Konya, Kastamonu ve Sivas gibi yerler ise gelişimlerini daha çok idari statşlerine borçluydular. Gerçekten de bşyşk veya orta ۆlekli kent denilebilecek yerlerin sancak veya eyalet merkezleri olduğunu ve XVII. yşzyıldan beri bşyşk değişikliklere uğramadığı gşrşlmektedir. Bkz: CERASI, **a.g.e.**, s.60.

yerleşim birimleri olan mahallelerin daha çok ya bir dini yapı ya da bir pazar etrafında gelişmiş oldukları görülmektedir.<sup>940</sup>

Mimarlık sanat olarak ancak toplumsal artının aktarıldığı mabet, çeşme, imaret gibi kamusal binalarda ön plana çıkmıştır.<sup>941</sup> Kentlerde imar faaliyetlerini yürüten ağırlıklı unsurlardan biri devletin kendisiydi. Devlet yapıları, Hassa mimarları tarafından yapılmakta bu ise kentsel yapıları kısmen homojenleştiren bir etki doğurmaktaydı.<sup>942</sup> Hassa mimarları sadece saraya ait ve miri binaların yapım ve onarımları ile değil ülke çapındaki binaların yapım, onarım ve denetimleri ile de ilgilenirlerdi.<sup>943</sup> Kadı, binaların inşası, onarımı ve yıkımı için yapılan teklifleri yerinde incelemek üzere mimarbaşını yollar ve onun gönderdiği rapor doğrultusunda karar verilirdi.<sup>944</sup>

Kentlerde imar ve bayındırlık faaliyetlerini yürüten diğer bir unsur ise vakıflardı. Kent sakinlerinin kullanımına açık dinsel ve hizmet amaçlı binalar vakıflar tarafından yaptırılmaktaydı. Vakıflar bedestenlerin kurulması ve yeni kent merkezlerinin oluşturulmasında etkili rol oynamışlardır.<sup>945</sup> Bunun yanı sıra sancakbeylerinin klasik dönemde uzun süre mansıplarında kaldıklarından genellikle buldukları yerlerde bir vakıf eser yaptırmaktaydılar. Fakat XVII. yüzyıldan itibaren sancakbeylerinin gelirlerinin daralması bu tür faaliyetleri sekteye uğratmıştır.<sup>946</sup> Bundan sonra sözkonusu alanlarda; ayan, mütesellim ve voyvoda gibi farklı kesimler ön plana çıkmışlardır.

Kentlerde idari ve ekonomik işlevler birbiri içine geçmişti. Yani eyalet ve sancak gibi merkezlerin kendi başlarına birer zenginlik kaynağı olmaları, aslında Osmanlı vergi sisteminin niteliğinden kaynaklanmaktaydı. Bu yerlerdeki ayanlar, görevli memurlar ve toprak sahipleri mal akışını kentlere yönlendirerek uzun vadede sadece yönetim işlevlerinin olduğu yerlerde ekonomik işlevlerin de doğmasını sağladılar. Bu manzara en iyi şekilde XVIII. yüzyıl Batı Anadolu kentlerinde görülebilir. İzmir, Bursa, Edirne ve Manisa gibi, imalat ve ticaret merkezleri devlet kontrolünün dışında mütesellimlik veya ayanlık görevleri

<sup>940</sup> Özer ERGEÇ, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri”, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetim**, c. I, İlke Yay., İstanbul, 1996, s.407.

<sup>941</sup> ORTAYLI, **a.g.e.**, s.220; Avrupa kentlerinde ise Rönesansla birlikte kentlerin mükemmelleştirilmesi amaçlanmış bu nedenle belli başlı yapıların tamamlanıp bezenmeleri, kamu alanlarının örgütlenmesi, yeni kamu binalarının yapılması esnasında dayanıklılık, uygunluk gibi özellikler yanında estetik kaygılar da gözetilmeye başlanmıştır. BENEVOLO, **a.g.e.**, s.86.

<sup>942</sup> TEKELİ, **a.g.m.**, s.358.

<sup>943</sup> Hassa Baş mimarı'nın emrinde hassa mimarları olup bunlar askerî bir ocak niteliğinde idi. ORTAYLI, **a.g.e.**, s.226.

<sup>944</sup> ZE'EVİ, **a.g.e.**, s.29.

<sup>945</sup> TEKELİ, **a.g.m.**, s.359.

<sup>946</sup> Orhan KILIÇ, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati**, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997, s.3.

yapan paşalarının sağladığı koruma yoluyla gelişimlerini artırmışlardır.<sup>947</sup> Aslında ayanların iktisadî yönden güçlenip idari anlamda mütesellimlik, voyvodalık gibi görevleri üstlenme durumlarının ticari ve ekonomik faaliyetleri ile yakından ilgiliydi. Çünkü en güçlü mahalli güçlerin ortaya çıktığı bölgelerin batı pazarları ile en fazla bütünleşmiş yerler oldukları görülmektedir.<sup>948</sup> İzmir ve Manisa civarında ayanlık ve mütesellimlik yaparak etkili olan Karaosmanoğulları ise hiç şüphesiz bunun en iyi örneğiydi.<sup>949</sup>

XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda imparatorluğun diğer yapılarında görülen genel bir çözülmeye rağmen şehirlerin fiziki yapılarının geliştiği gözlenmektedir. Bunun en önemli nedeni yaşanan adem-i merkezileşme süreci ile birlikte merkezin sermaye üzerindeki denetiminin giderek zayıflaması idi. İltizam sistemine geçiş, taşra ile merkez arasındaki bağların zayıflamasına yol açmakla birlikte yeni sistem, yükselen yerel eşrafın üretim araçlarından en önemli öge olan toprağın ve tarımsal üretim üzerindeki gücünü artırmıştır. Merkezin denetimin zayıflaması sonucunda sermaye, şehirlerin fiziki yapılarını desteklemek üzere daha kolay kanalize edilebilmiştir.<sup>950</sup>

Taşradaki kale ve kilise gibi yapıların inşa ve onarımını merkez, sıkı bir denetim altında tutmaktaydı. Bir kalenin en küçük tamiratının gerçekleşmesi ve giderleri için merkezden onay almak gerekirdi.<sup>951</sup> Bu aşamada mütesellimlerin denetim ve onarım işlerine nezaret etmesi gibi görevler üstlenmekteydiler. Şubat 1205 (Şubat 1792) tarihli bir fermanda; Kayseri’de Rumlara ait Zencidere Manastırı’nın tamiri için izin istendiği ve bu iznin verildiği, mütesellimin adamlarını göndererek keşif yapılması ve keşif hücceti verilmesi, onarım bittikten sonra ise tekrar bir keşif yapılması istenmekteydi. 5 Aralık 1792 tarihli başka bir fermanda ise şehir ve kazalardaki mabet ve kiliselerin tamir edilmiş ya da yeni eklenmiş kısımlarının yıkılmasını mütesellimlerle kadı ve ayan gibi ilgili görevlilerden istenmiş ve izinsiz tamirlere engel olmaları bildirilmiştir.<sup>952</sup>

Mütesellimlerin bu gibi keşif ve onarım sürecinde sık sık ahaliden haksız para taleplerinde buldukları 1793’te Ankara kadısı ve mütesellimine gönderilen emirden anlaşılmaktadır. Buna göre Ankara’da Rumlara ait olan Kilisesi’nin tamirâtı için yapılan başvuru, kilisenin genişletilmemesi şartıyla 1793’te onaylanmış ve Ankara kadısı ile

<sup>947</sup> CERASI, **a.g.e.**, s.48-50.

<sup>948</sup> ORTAYLI, **a.g.e.**, s.256.

<sup>949</sup> Karaosmanoğullarının çok sayıda menzil, dükkan ve çiftlik sahibi olduklarına ve ticari faaliyetlerine dair bkz: NAGATA, **a.g.e.**, s.46.

<sup>950</sup> EMECEN, “Osmanlılar’da Yerleşik Hayat...”, s. 94.

<sup>951</sup> Gy. Káldy NAGY, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Merkezi Yönetimin Başlıca Sorunları”, A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi, c. VII, S. 12-13, Ankara, 1969, s.54.

<sup>952</sup> H.SEZER, **a.g.t.**, s.47, 48; Tamirat bittikten sonra yapılacak keşif, onarımların kararlaştırıldığı üzere yapılıp yapılmadığını denetlemek içindi.

mütesellimine gönderilen emirde kilisenin onarımı bahanesiyle halktan para toplanmaması istenmiştir.<sup>953</sup>

Bu çerçevede mütesellimlerin, yerleşim yerlerinde çeşitli vesilelerle zarar görmüş binaların, köprülerin tamirâtı veya yeniden inşası gibi konularda merkezden gelen emirler doğrultusunda çeşitli görevler üstlendikleri anlaşılmaktadır. Misal olarak Amasya'da Hacı Hamza Mahallesi'ndeki mescit, 1057'de meydana gelen bir deprem ile hasar gördüğünden Amasya Mütesellimi Safer Ağa tarafından, Kamerüddin Mahallesi'nde Emir İmadüddin Sülü Beğ'in mescit ve hamamı ise zamanla harabe haline gelmiş olduğundan 1079'da Amasya mütesellimi el-Hâcc Ali Ağa tarafından onarılmıştır.<sup>954</sup> Bozok tevabiinden Hacı Hamza kasabası civarında Dervez ırmağı üzerindeki ahşap köprü'nün kargire çevrilmesinin masraflı olacağı için köprü'nün ahşap olarak tamiri konusunda Cabbarzade Süleyman Bey'e gönderilen hüküm<sup>955</sup> köprü gibi yapıların onarılmasıyla ilgiliydi.

Mütesellimlerin imar faaliyetlerine dair bir başka ilginç örnek ise Şam'da yaşanmış; Şam Mütesellimi Musa Kahya'nın 30-40 yıldan fazla harap durumda olan evlerin mahalle sakinleri tarafından onarılması için verdiği emir, şehirde ummalı bir çalışmayı başlatmıştı.<sup>956</sup>

Bazı bölgelerdeki yapıların tamirâtı için verilen emirler ise mütesellimler tarafından kendi bölgeleri dâhilinde olmadığı gerekçesiyle yerine getirilmemekteydi. Nitekim Hac yolu üzerindeki Çifte Han ile Ramazanoğlu yaylasındaki hanın tamiri Bozok Mutasarrıfı Cabbarzade Süleyman Bey'e emredilmişse de Süleyman Bey 3 Cemaziyelahir 1213 (12 Kasım 1798) tarihli kaimesinde; *“zikrolunan hanların etrafında olan karyeler Bereketliü madeni merbutatından ve Konya sancağı müsafatından Şücaeddin kazası tevabiinden olub el haletu hazihi mir-i mumaileyh tarafından adem irsal oluna adem-i itaat-ı birle kereste ve levazimat-ı saire naklinde muhalefet edecekleri zahir olduğundan”* nedenini ileri sürmüş ve zikrolunan hanların tamirinin Niğde mütesellimi ile Şücaeddin kazası voyvodasına ihale buyrulmasını talep etmişti.<sup>957</sup> Süleyman Bey'in görevden kaçınmasının nedeni bahsettiği durumla ilgili olabileceği gibi tahriratında belirttiği üzere hanların büyük olması ve en az 15.000 Guruş gibi yüklü bir masraf gerekmesi olabilir.

<sup>953</sup> ÖZKAYA, “XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine...”, s.706; Yolsuzlukla ilgili bir başka örnek ise Batum'da yaşanmış, Batum İskelesi'nde mukim Mirmirandan Abaza Mehmed Paşa ile Bina Emimi Mustafa Ağa'nın *“kılal selâse”* tamiri için devlet tarafından ödenen meblağı, kendileri için harcadıklarına dair ihbarın asılsız olduğunu bildiren Faş Kalesi Muhafızı Halil imzalı 29 Zilhicce 1197 tarihli arıza; **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 10, Gömlek Nr. 342-B.

<sup>954</sup> Amasya Mütesellimi Safer Ağa tarafından onarılan mescite bu nedenle *“Sefer Ağa Mescidi”* denmiştir. Bkz: Abdi-zade Hüseyin HÜSAMEDDİN, (Hzl. Mesut AYDIN), **Amasya Tarihi**, c.1, Malatya, 2004, s.85, 71.

<sup>955</sup> **B.O.A, C.NF.**, Dos. Nr. 9, Gömlek Nr. 447, 4 Safer 1212 (29 Temmuz 1797) .

<sup>956</sup> Şeyh Ahmet El-Bediri, **a.g.e.**, s.161.

<sup>957</sup> **B.O.A, C.NF.**, , Dos. Nr. 2, Gömlek Nr. 93.



Özellikle askerî yapıların inşası ve onarımı merkez için güvenlik açısından üzerinde durduğu konulardandı. Sınır ve boğaz gibi stratejik açıdan riskli geçiş bölgelerinde olan kaleler bilhassa önemliydi. Bu nedenle söz konusu kalelerin onarımları ile ilgili merkezin hassasiyetini gösteren birçok belge örneğine rastlamak mümkündür.<sup>958</sup> Bölgede görev yapan mütesellimlere konuyla ilgili emirler gönderilmişti. Akdeniz Boğazı'nda Sultanhisarı kalesinin sağlam bir şekilde tamiri hakkında Biga mütesellimine<sup>959</sup>, onarılacak olan Soğucak Kalesi'ne gerekli kerestelerin temin edilmesi ve bu iş için tahsis edilen gemilerle sözkonusu mahale gönderilmesine dair Kastamonu Mütesellimi ve Sinob kalesi bina Eminine hitaben gönderilen 29 Cemaziyelahir 1196 (11 Haziran 1782) tarihli hüküm<sup>960</sup> bunlardan birkaçıdır. Yine askerî nitelikli olarak kışla yapımı için 1804'de Ankara Müteselimi Mesut Ağa Nizam-ı Cedit askerî için Ankara Akköprü yakınında 400-500 askerînin barınacağı kışlanın yapılması için görevlendirilmiş, mimar halifelerinden Seyit Mustafa Halife de mimari ve inşaat işlerin görülmesi için İstanbul'dan gönderilmiştir.<sup>961</sup>

Bazı miri binaların onarımı ve yapımı esnasında “*bina eminleri*”<sup>962</sup> denen görevliler atanırdı. Genellikle zenginler arasından seçilen bu kişiler kazandıklarının bir kısmını bina emini seçildikleri binalara harcamaktaydılar.<sup>963</sup> Buldukları bölgelerde hatırı sayılır derecede varlıklı olan mütesellimlerin de sık sık bu görevlere getirildiği görülür. Kayseri'deki kışlanın yapımı için Karaman eyaleti valisi, Kayseri mütesellimi Darrüzade Es-seyyit el-Hac İsmail Ağa'yı “Bina Emini” olarak atamıştır.<sup>964</sup> Bazı durumlarda ise mütesellimlerin bina eminine elzem olan malzemelerin tedariki konusunda yardımcı olmaları talep edilebilmekteydi. Kayseri kadısına ve mütesellimine Evasıt-ı Şevval 1141 (14 Mayıs 1729) tarihinde yazılan hükümde; Sadrazam İbrahim Paşa'nın Nevşehirde ve Lara'da tamir ettireceği “*ebniye-i hayriyye*” için ücretleri bina emini yediyle verilmek üzere taşçı, hamamcı ve neccârın bulunup hazır edilmesi istenmişti.<sup>965</sup> Reisü'l-küttâb Şâmizade Şeyh Hacı Mehmet, Ilgın'da yaptırdığı

<sup>958</sup> Özi Kalesi'ni tamir ile görevli Bina Emini Hasan Efendi'nin yaptığı masrafa karşılık borç aldığı paraların ödenmesi konusunda baskı olduğundan Hasan Efendi'nin alacağını verilmesine dair 25 Zilhicce 1192 tarihli emir; **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 1416, Gömlek Nr. 57878, Baruthane Nazırı Yusuf Agah Efendi'nin İsakçı'dan Tuna üzerine köprü kurulması için bina emini atandığına dair 29 Zilhicce 1204 tarihli emir; **B.O.A, HAT**, Dos. Nr. 182, Gömlek Nr. 8354;

<sup>959</sup> **B.O.A, C.A.S.**, Dos. Nr. 49, Gömlek Nr. 2271, 7 Cemaziyelahir 1204 (22 Şubat 1790).

<sup>960</sup> **B.O.A, C.A.S.**, Dos. Nr. 325, Gömlek Nr. 13480, 07 Cemaziyelahir 1204 (22 Şubat 1790).

<sup>961</sup> R.ÖZDEMİR, **a.g.e.**, s.210

<sup>962</sup> Bina emimleri bina yapımı ve onarımı sırasında gerekli olan masrafları, işçi ve levazım gereksinimi temin etmekle birlikte bu tür işler için düzenli olarak defter tutarlardı. Bkz. PAKALIN, **a.g.e.**, c. I, s.284.

<sup>963</sup> Ayanlar da bu göreve getirilmekteydi. Örneğin Kapıcıbaşılardan Zağra-i Atık ayanı Hacı Mehmet Ağa, Niğbolu Kalesi Bina eminiğine getirilmiştir. **Tarih-i Cevdet**, c. X, s.193.

<sup>964</sup> H.SEZER, **a.g.t.**, s.47.

<sup>965</sup> **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 135. s. 345. hüküm; 1185; Yine Sadrazam İbrahim Paşa'nın Nevşehir ve Lara'da tamiratını üstlendiği “*ebniye-i hayriyye*” için belirlenen fiyatı bina emini tarafından ödenmek üzere gerekli olan kirecin sözkonusu mahale ulaştırılması konusunda Bozok Mütesellimine ve Kadısına gönderilen Evasıt-ı Şevval 1141 tarihli hüküm; **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 135. s.346, hüküm; 1193; Aynı gerekçe ile

hamam için marangoz, taş ustası, ırgat gibi amelelerle inşaat malzemelerini temin etmek üzere Konya kadısı ve mütesellimine gönderdiği hüküm, bir başka örnektir. Hüküm; sözkonusu zenaatkarların ve levazımatın Konya'dan tedarik edilip, bu iş için görevlendirilen mübaşir Mustafa'dan ücretlerin alınmasına dairdir.<sup>966</sup>

Ayan ve mütesellimlerin kentlerin imarında ve sosyal kurumlar olarak vakıf faaliyetleri ile kentlerin çehrelerini değiştirdiğini ve mimari üslub bakımından farklı yaklaşımlara yol açtıkları ortadır. Ancak zaman zaman bu kesimler arasında özellikle nüfuz mücadelesi konusunda çıkan çatışmalar kentlerin harap olmasına ve önemli idari yapıların zarar görmesine yol açabilmekteydi. Memiş Ağa isyanında civar bölgelerin ayanları, menfaatleri doğrultusunda emiş Ağa'nın kuvvetlerine destek vererek Trabzon'u kuşatmışlar ve isyancıların eline geçen şehir baştan başa yağmalanmıştı.<sup>967</sup>

Görüldüğü üzere şehrin fiziki yapısının korunması ya da bu yapının devam ettirilmesinde mütesellimler gerek kendi adlarına yaptırdıkları yapılar ve gerek merkezden gelen emirler doğrultusunda yürütülen imar faaliyetlerinde ön plana çıkan unsurlardır. Şehirlerin mamur hale gelmesi ve mimarisinin gelişmesi bakımından mütesellimlerin üstlendikleri görevler bu bağlamda önemlidir. Kaldı ki mütesellim ve kadıların sadece buldukları bölgelerde değil civar yerlerde inşa edilecek veya onarılacak yapılar için gerekli ehil kişilerin ve levazımatın sağlanması konusunda da merkezin muhatap aldıkları kişiler olarak bu yöndeki emirleri yerine getirmeye çalışmaktaydılar.

### 3.4. Mütesellimler ve Vakıflar

Ekonomik artının büyük miktarının üretildiği yerde kalması doğal olarak o yerin toplumsal ve iktisadî yapısında olduğu kadar fiziki yapısına da yansımaktadır. Bu nedenle giderek kent yaşamında iktisadî ve idari yönden güçlenen, kent yaşamında daha aktif hale geldikleri görülen ayan-mütesellimlerin kentlerin fiziki çevresini de etkilemeye başlamıştır. Bu kesimler, XVIII. ve XIX. yüzyıl başlarında büyük evler, konaklar ve devlet konakları, korunma duvarları, camiler ve imaretler inşa ederek şehirlerin imar yönünden gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.<sup>968</sup> Örnek olarak Çapanoğlu Mustafa Bey öldüğünde muhallefatını ortaya çıkarmak için görevlendirilen Gürünlü Mustafa Ağa'nın gönderdiği tahrirata göre Mustaf Bey'n yeni yaptırdığı cami, han ve çarşı için üç dört yüz kese akçe harcadığı

---

kereste tedarik edilip gönderilmesine dair Bozok Mütesellimine ve Kadısına gönderilen aynı tarihli hüküm; **B.O.A, A.DVN.MHM.d.**, No: 135. s.346. hüküm; 1192.

<sup>966</sup> ÜREKLİ, **a.g.t.**, s.148.

<sup>967</sup> Münir AKTEPE, "*Tuzcu Oğulları İsyanı*", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, S.5-6, İstanbul, 1953, s.27.

<sup>968</sup> Uzunca bir süre mütesellimlik gibi görevleri uhdelerinde bulunduran ayanlar, merkezileşme çabalarının yoğunlaştığı XIX. Yüzyıl başlarında bile güçlü oldukları bölgelerde; okullar, yönetim ve kamu binaları hatta fabrikalar inşa ettirdiler. CERASI, **a.g.e.**, s.50;

bildirilmektedir.<sup>969</sup> Rusçuk Ayanı, Tirsiniklioğlu ise Rusçuk'un su sistemlerini yenilemiş hatta şehrin ortasına bir saat kulesi yaptırtmıştı.<sup>970</sup> 5 Ağustos 1754-16 Aralık 1754 tarihleri arasında Kayseri mütesellimliği görevinde bulunan Turunç-zade Mustafa Ağa ise, 1747'de Kalebaşı mahallesinde inşa ettiği konağın önüne bir de mektep yaptırmıştır.<sup>971</sup>

Mültezimlik ve mütesellimlik gibi görevler, ayan diye bilinen taşra ileri gelenlerin servetlerinin temellerini oluşturdu.<sup>972</sup> Edindikleri bu servetleri ise müsadereden korumak üzere kendi dönemlerinin genel bir eğilimi olarak vakıf haline getirdiler.<sup>973</sup> Bu vakıflar aynı zamanda toplumda vakıflardan nemalanan veya idari kademelerinde görev alan sınıfların ekonomik bakımdan gelişimini sağladı.<sup>974</sup> Yozgat ve çevresinde mütesellimlik ve voyvodalık gibi görevlerde bulunan Çapanoğulları halkın güvenini pekiştirmek için dini alanlar başta olmak üzere medrese ve vakıflar yaptırdıkları bilinmektedir.<sup>975</sup> Yine Dergah-ı Ali kapıcıbaşlarından Teke Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa'nın Antalya'nın Elmalı mahallesinde inşa ettirdiği camiye günlük 10 Akçe vazife ile Ali Halife<sup>976</sup>, 12 Akçe ile Ömer Halife<sup>977</sup>, 5 Akçe ile İsmail Halife<sup>978</sup> ve Mehmet Ağa'ya “*Medine-i Antalya'da emlakından ifraz ve vakf eylediği müskifat mahsulatından mütevellî yedinden almak üzere*” berat verilmesi konusunda Antalya Naibi Es-seyyit Mehmet Efendi'nin arzı bu konuya emsal teşkil etmektedir.<sup>979</sup>

Karahisar-ı Sahib ve çevresinde etkili olan Turunç-zadeler de mal varlıklarının belirli bir kısmını, vakıflar kurarak hayır işleri için harcamışlardır. 1749 ve 1750'de Turunç-zade Mustafa Ağa b. El-hacc Ali Ağa, Kahil Mahallesinde bir mektep kurmuş, Kahil ve Sinan Halife Mahallelerinde menzil ve Tuz Pazarı'nda bulunan Kadı Hamamı, Uzunçarşı'daki Müftü Hanı ve Tahıl Pazarı yakınlarındaki arsa ve hanın kirası, sözkonusu mektep görevlilerine ve onarım masrafları için vakfedilmiştir.<sup>980</sup> Amasya'da ise mütesellim El-hâcc Hızır Ağa tarafından Hızır Paşa Mahallesi'nde 1061'de bir mektep ve zaviye, Gök Medrese

<sup>969</sup> DUYGU, a.g.e., s.21.

<sup>970</sup> Teodora BAKARDJIEVA, “Kargaşa ve Yaratıcılık Arasında: VXIII. Yüzyılın Sonu ve XIX. Yüzyılın Başında Bir Taşra Kasabasının Hikayesi”, **Osmanlı**, c. V, Y.T.Y., Ankara, 2002, s.638.

<sup>971</sup> GÜNEŞ, a.g.t., s.55.

<sup>972</sup> Suraiya FAROQHİ, Krizler ve Değişim (1590-1699), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c. II, Eren Yay., İstanbul, 2004, s.707.

<sup>973</sup> Bu eğilimin mahsurlarına Koçi Bey daha XVII. Yüzyıl başlarında dikkati çekmiş ve bu tarz vakıfların devletin zararına olduğunu ifade etmiştir. **Koçibey Risalesi**, (Hzl. Yılmaz KURT), Akçağ Yay., Ankara, 1998, s.73.

<sup>974</sup> Vakıf mütevelliliği veya diğer etkinlikleri ile Vakıfların yönetiminde rol alan seyitler ve ulema vergilerden muaf olarak servetlerini güvenli bir şekilde artırmışlardır. Bkz. İlber ORTAYLI, “18. Yüzyılda İlimiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar”, **Odtü Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, 1980, s.158.

<sup>975</sup> MERT, a.g.e., s.27; Aynı durum Sivas ve civarında etkili olan Zaralı-zadeler için de geçerliydi. Saim SAVAŞ, “XVIII. Asırda Sivas'ta Bir Ayan Ailesi Zaralı-zadeler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. VIII., Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1992, s.83.

<sup>976</sup> **B.O.A, Ruus Defteri**, No: 126, s.2, Hüküm: 8, Fi 21 Safer 1225 (28 Mart 1810);

<sup>977</sup> **B.O.A, Ruus Defteri**, No: 126, s.2, Hüküm: 10, Fi 21 Safer 1225 (28 Mart 1810);

<sup>978</sup> **B.O.A, Ruus Defteri**, No: 126, s.2, Hüküm: 12, Fi 21 Safer 1225 (28 Mart 1810);

<sup>979</sup> SAVAŞ, a.g.m., s.83.

<sup>980</sup> GÜNEŞ, a.g.t., s.58.

mahallesinde “*Yukarı Bakacak Medresesi*” olarak bilinen medrese 1210’da mütesellim Türüdi-zade el-Hâcc Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır.<sup>981</sup> Yine Teke Mütesellimi El-hacc Ali Ağa’nın muhalefatından tespit edildiği kadarıyla toplamda 1 han, 39 dükkan, 1 yağhane ve 3 hamamın vakfedildiği anlaşılmaktadır.<sup>982</sup> Mürsel Sümer, bunların 1796’da inşa edilen “*Müsellim Camii*” ile kütüphane, mektep ve medrese için 1 Muharrem 1204 tarihli Mehmed Ağa tarafından düzenlenen vakıfname ile tahsis edildiğini belirtmektedir.<sup>983</sup> İlk dönemlerde “*Müsellim*” ya da “*Mütesellim*” adıyla anılan kütüphaneye, Hacı Mehmed Ağa’nın ilk etapta 501 cilt sonraki tarihlerde ise 88 cilt kitabı bağışlamış olması dikkati çekmektedir.<sup>984</sup>

1743’de Saruhan mütesellimi olan Mustafa Ağa, Kasım 1755’de idam edilinceye kadar bu görevini sürdürmüş ve çeşitli faaliyetler sonucunda edindiği servetinin bir kısmını ailenin merkezi olan Yayaköy’de yaptırdığı bir cami ile medresenin ve Manisa’daki bir sıbyan mektebinin bakımı için vakfetmiştir.<sup>985</sup> 1746-1760 yılları arasında Kayseri mütesellimi olan Zenencizade Seyit Mehmet Ağa b. Seyit Osman Ağa, mahkemede Kayseri ve civarındaki emlak ve gelirlerini Kayseri eşraf ve ayanları huzurunda vakfettirmişti.<sup>986</sup>

Mütesellimlerin vakıf faaliyetlerini aslında hem imar hem de sosyal yardım yönünden değerlendirmek gerekir. İslamiyet’teki “*hayır*” kavramından türeyen vakıflar, bazı zamanlarda sayıları oldukça artan yoksul ve işsiz grupların geçimlerini sürdürdükleri yerler olduğundan bu tür kurumlar, servetin toplum içerisinde yeniden bölüştürülmesinde önemlidir.<sup>987</sup> Çünkü vakıflar tarafından kurulan ve desteklenen bimeristan (hastahane) ve kentlerdeki yoksul insanların ihtiyaçlarının karşılandığı imaretler, sosyal yardımlaşma yönünde önemli roller üstlenmişlerdi.<sup>988</sup> Mütesellimlerin bu tarz eylemlerinde dinin ne kadar ağır bastığını bilmek mümkün olamayacağından vakıflar gibi şehrin ihtiyaçlarını karşılamak üzere girişilen bu tarz faaliyetlerin aslında halkın ve merkezin gözünde bu kişilerin saygınlıklarını artırdığı kesindir. Bunun bilincinde olan mütesellim ve ayanların hem ahali gözünde meşruiyet kazanmak hem de merkez ile ilişkilerini bu doğrultuda olumlu tutarak taşra yönetimindeki statülerini devam

<sup>981</sup> H.HÜSAMEDDİN, **a.g.e.**, c.I, s.72, 58; 1178’de ise Kara Mütesellim Hüseyin Ağa ile Mütesellim El-hâcc Süleyman Ağa 1178’de birer çeşme, mektep gibi yapılar inşa ederek Amasya’nın imarına hizmet etmişlerdir. Bkz: **a.g.e.**, s.219.

<sup>982</sup> **B.O.A, K.K Muhallefat Beytülmal**, Gen No: 2458, Öz. No: 25, s.7, 8, 9, 10.

<sup>983</sup> Mürsel SÜMER, “189 Yıl Önce Antalya’da Kurulan Bir Vakıf Kütüphanemiz; *Mütesellim (Müsellim) Kütüphanesi*”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. 35, S. 35, 1986, s.34; Antalya’nın en büyük ve en eski kütüphanesi olan sözkonusu kütüphane günümüzde de halen faaliyette olmakla birlikte kurucularının adıyla “*Tekelioğlu Kütüphanesi*” olarak bilinmektedir. Yine sözkonusu camii de aynı isimle “*Müsellim Camii*” anılmakta ve işlevselliğini sürdürmektedir.

<sup>984</sup> Kitap başlılarıyla ilgili bilginin Hacı Mehmet Ağa’nın kendi mührüyle mühürlenmiş kütüphane fihrisinden edinildiğini belirtmektedir. bkz: M. SÜMER, **a.g.m.**, s.35, 36.

<sup>985</sup> Y.NAGATA-F.EMECEN, **a.g.m.**, 4, s.1.

<sup>986</sup> Muhammet KARAKAŞ, “*XVIII. YY. İkinci Yarısında Kayseri’de Ayan ve Mütegalibeler*”, **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)**, Kayseri, 1998, s.263.

<sup>987</sup> İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik...**, c. I, s. 84.

<sup>988</sup> GÖÇER, “*XVIII. Yüzyıl Ortalarında...*”, s. 65; ZE’EVİ, **a.g.e.**, s.31-32.

ettirmeleri ya da daha iyi görevlere gelmeleri babında bu tarz eylemler birer vesile olmaktaydı. Bunun yanı sıra kurmuş oldukları vakıflar aracılığıyla da edindikleri servetlerin, devlet tarafından olur olmaz bahanelerle müsadere edilmesi tehdidi karşısında da kendilerini emniyete almış oluyorlardı. Ayrıca bu tarz faaliyetlerin bölgenin sosyal ve kültürel yönden gelişmesi açısından da önemli olduklarını vurgulamak gerekir.

## SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin idari, mali ve askeri bakımdan temel birimi olan sancak teşkilatı, devletin yönetim anlayışı ve temel ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulmuştu. Sancaklarda iktisadî ve malî teşkilatın denetleyecisi ve hukukî işleyişin başı olan kadılar ile kanunun uygulanması ve nizamın sağlanmasından sorumlu sancakbeyleri öne çıkan görevlilerdi. Merkezdeki sultanın icraî ve adlî yetkilerini taşra halkı nazarında somutlaştıran ve etkin kılan bu görevlilerin yetkileri ve atanma usulleri, kanunnamelerle en ince teferruatına kadar belirlenmiş olup aralarında bir denge kurulmaya çalışılmıştı.

Klasik döneme özgü olan bu manzara XVI. yüzyıldan itibaren köklü değişimler geçirmeye başlamış ve bu değişimler sonucunda taşra idari yapısında öncesinde var olmayan bir takım yeni unsurlar ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. Özellikle timar sisteminin bozulmaya başlamasıyla birlikte bu sistem çerçevesinde oluşturulmuş olan başta askerî olmak üzere idari ve iktisadî yapılarda çözülme ve bozulma süreci başlamıştır. Tımarlı sipahilerin değişen savaş koşullarına artık cevap veremez duruma gelmesi, sancaktaki tımarlıların başı olan sancakbeylerinin de önemlerini kaybetmelerine yol açmış ve artan ücretli askerin maaşlarını karşılamak üzere merkezin has gelirlerine el koyması, zaten darboğazda olan sancakbeylerinin durumunu daha da zorlaştırmıştır.

Askeri önemlerini kaybetmeye başlayan sancakların yüksek kademede devlet görevlileri ile beylerbeylerine “*ber vech-i arpalık*” olarak tevcih edilmesi ise artık sancakların idari niteliklerinden çok adeta iktisadî birer araç olarak algılandığını göstermektedir. Bu durum, aslında devletin içine düştüğü mali sıkıntılarının bir nevi göstergelerinden biri idi. Para sıkıntısını aşmak adına merkezin başvurduğu mali politikalardan biri olarak malikâne uygulaması ise taşrada başta iktisadî olmak üzere eskiden beri süregelen sosyal ve idarî mekanizmaları önemli oranda etkilemiştir.

Güçlü bir merkezîyetçilik anlayışının hakim olduğu Osmanlı Devleti'nde bundan sonraki süreçte, merkez ile taşra arasındaki etkileşim giderek taşranın lehinde bir eğilim göstermiştir. Bunun en anlamlı ve bariz göstergelerinden biri, iltizam sürecinde artı üründen pay alma mücadelesinde ayan veya eşraf olarak adlandırılacak olan yerel gurupların faaliyetleri idi. Söz konusu eğilimin idari bakımdan görüntüsü ise ayanların bir takım idari görevleri ve payeleri ellerine geçirerek taşra idaresinde etkin duruma gelmeleriydi.

Ayan ve eşraf için ele geçirilmesi gereken en önemli taşra görevlerinden biri ise mütesellimlik idi. Sancakbeyi veyahut beylerbeyi atandığı sancağa varıncaya kadar veya herhangi bir gerekçe ile mansıbında olamayacağı zamanlarda oluşabilecek otorite boşluklarını önlemek amacıyla kendi adlarına sancağı zapt etmek üzere birini görevlendirmekteydi. İlk

dönemlerde daha çok zorunlu hallerde başvuru bu uygulamada, bir nevi geçici sancakbeyi mahiyetinde olan mütesellimler, daha çok beylerin kendi maiyetindeki kişilerden seçilmekteydi. Ancak yukarıda değinilen değişim ve dönüşüm sonucunda sancakların ber vech-i arpalık veya ber vech-i malikane suretiyle tevcih edilmesi nedeniyle mütesellimlik uygulaması yaygınlaşarak bir kurum niteliği kazanmış ve daha çok sancaktan yerli kişiler bu göreve atanmışlardır.

Mütesellim, sadece vekili olduğu beye karşı değil merkeze karşı da bir takım sorumlulukları vardı ve merkez tarafından kendisine verilen görevleri yerine getirmesi gerekmektedir. Başta askerî ve malî olmak üzere oldukça geniş ve önemli yetkilere sahip olan mütesellimler, sefer zamanlarında sancaktan başta asker olmak üzere ordu iaşesi ve levazımatı tedarik edip göndermek veya gerektiğinde sefere kapı maiyetiyle birlikte katılmak; önemli kale ve boğazların muhafazasını sağlamak; sancak vergilerinin tevzii ve tahsilini yapmak; toplanan vergilerden sancak için masrafları karşılamak; hazinenin, hac kervanlarının ve devlet görevlileri ile elçilerin gidecekleri yerlere sağ salim ulaştırılmalarına yardımcı olmak, suçluları cezalandırmak gibi görev ve sorumluluklara sahiplerdi. Bu görev ve sorumlulukları belirleyen etken ise mütesellimin görevli olduğu sancağın gelir durumu ve kaynakları idi. örneğin denize kıyısı olan sancak mütesellimlerinden donanma için kadirga yapmaları veya nezaret etmeleri yönünde emir verilirken böylesi bir görevin daha iç bölgelerdeki sancakların mütesellimlerine verilmesi söz konusu olamazdı.

Mütesellimlerin merkez dışında vekili oldukları sancakbeyi ya da beylerbeylerine karşı bir takım görevlerinden bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda mütesellimlerin bey gelinceye kadar uygun bir konağın bulunması veya mevcut olan konağın gereken bakımının yapılması, bey adına sancaktan gelir olarak tahsis edilmiş hazeriye ve seferiyelerin toplanıp beye gönderilmesi, sancak gelirlerinden beyin masraflarının karşılanması ve gerektiğinde bu miktardan borçlarının ödenmesi, sefer zamanlarında beyin kapı halkının düzenlenmesi gibi oldukça girift görev ve sorumlulukları olduğu tespit edilmektedir. Bu görevlerini yerine getirmeleri aşamasında mütesellimler, başka kadı olmak üzere sancaktaki diğer idari ve mali görevliler ile ortak hareket etmek zorundadır.

Mütesellimlerin hem merkez hem de vekili oldukları sancakbeyi ile ilişkilerini şekillendiren etken, yukarıda bahsedilen görev ve sorumlulukları yerine getirmekteki başarısı veya başarısızlığıdır. Bu görevleri yerine getirirken takındığı tutum ve yöntem ise mütesellimin sancak halkıyla ilişkilerini belirleyen kıstaslardandı.

Değinilen görev ve sorumlulukları karşısında genellikle mütesellimlik mahiyesi veya şehriyesi olarak aylık bir ücret aldıkları tespit edilen mütesellimlerin aynı zamanda sahip oldukları mali yetkilerini kullanarak sancak içerisinde önemli gelir kaynaklarını özellikle de

mukataaları üzerlerine aldıkları görülmektedir. Diğer taraftan haksız para talepleri ve vergilere yaptıkları kanundışı zamlarla kendilerine hatırı sayılır derecede servet yapmaktaydılar.

Kurumun yaygınlaşmasına paralel olarak XVIII. yüzyıldan itibaren nüfuzlarını giderek artıran sınıfların kurumu ele geçirmek adına birbirleri ile yaptıkları mücadeleler, artık taşra hayatında olağan bir durum haline gelmişti. Yapılan mücadelelerin nasıl ve hangi şartlarda sürdürüldüğü ve kimlerin galip ayrıldıkları veya tersten bir bakış açısıyla kimlerin kaybettiği gibi olgular, aslında merkez-taşra politikalarını da belirgin kılmaktadır. Buldukları sancaklarda güçlü otoriteler haline gelen ayan-eşraf kendilerine taraftar bir kitle yaratarak veya kendileri gibi güçlü ailelerle bir takım ittifaklar içerisine girerek dışarıdan gelen mütesellimlerin görevlerini yapmalarına mani olduklarından mütesellimlik, muhassıllık ve voyvodalık gibi görevleri tekellerine almaları pek de zor değildi. Sancak halkı ise dışarıdan görevli olarak gelen yabancı bir kişiden çok tanıdıkları, güvendikleri ayan ve eşraftan atanan mütesellimleri daha kolay benimsemekteydi. Bu nedenle zaman zaman merkeze ayandan kişilerin mütesellim olarak atanması için taleplerde bulunmaktaydılar. Ancak bu taleplerin her zaman ahalinin kendi inisiyatifi doğrultusunda yapıldığını söylemek fazla iyimserlik olur. Nitekim yine ahali tarafından dile getirilen şikâyetler, sancaklarında bu gibi kişilerin faaliyetlerinden zarar gördükleri için ilgili kişilere bu tarz görevler verilmemesi yönündeydi.

Kaldı ki sancak veya eyalet mutasarrıfları sancaktaki gelirlerini sorunsuz bir şekilde ve zamanında tahsil edebilecek yerliden kişileri tercih etmekteydiler. Merkezin tavrı ise savaşlar-seferler esnasında bölgeden talep ettiği malzemeleri veya askeri daha kolay tedarik edebilecek, gerektiğinde kullanabileceği kalabalık askeri kapıları olan ve sözü geçen bu kişileri onaylamak idi. Diğer taraftan merkez kendisi aleyhine buldukları bölgelerde güçlenen kesimlere karşı bu kesimlerin mücadele içinde oldukları hizip tarafı destekleyerek bir denge politikası gütmek gayretindeydi. Merkezin bu politikasını gerçekleştirmek için elinde “siyaseten katl” ve “müsadere” gibi önemli kozları vardı. Bu nedenle kendisine tehlike oluşturabilecek kesimlere karşı zaman zaman elindeki bu kozları kullanmaktan geri durmadığı söylenebilir.

XVII-XVIII. yüzyıllarda artık bir kurum mahiyeti kazanan mütesellimlik aslında ilk dönemlerden itibaren uygulanan vekillik uygulamasından ortaya çıkmıştır. Vekili oldukları sancakbeylerinin ve beylerbeyilerin yerine sancağın her türlü işlerini yürütmekle yükümlü bu görevliler ile ilgili olarak süreç içerisinde görülen en büyük farklılaşma ise göreve gelenlerin menşelerinde, görev sürelerinde ve atanma şekillerinde ortaya çıkmıştır. Tanzimat döneminde girilen köklü idari reformlar sonucunda mütesellimlik kurumu kaldırılarak yerine muhassıllık gibi bir takım yeni uygulamalar getirilmiştir. Daha çok malı alanda etkili olan



muhassıllık teşkilatı ise bir süre sonra lağedilmiş ve 1864'te kabul edilecek “*Vilayet Nizamnamesi*” ile taşra idaresinde hem mali hem de idari anlamda daha çağdaş bir sisteme geçilmiştir.

## K A Y N A K Ç A

### ARŞİV BELGELERİ

#### Şeriyye Sicilleri

Karaman Şeriyye Sicili, Nr. 20	Manisa Şeriyye Sicili, Nr. 168
Kayseri Şeriyye Sicili, Nr. 151	Manisa Şeriyye Sicili,Nr. 170.
Kastamonu Şeriyye Sicili, Nr. 11.	Manisa Şeriyye Sicili, Nr. 174
Kütahya Şeriyye Sicili, Nr. 9	Manisa Şeriyye Sicili,Nr. 179.
Konya Şeriyye Sicili, Nr. 25.	Sinop Şeriye Sicili,Nr: 86
Diyarbakır Şeriye Sicili, Nr: 356	

#### A.DVN.MHM.d (Mühimme Defterleri)

A.DVN.MHM.d, Nr.1	A.DVN.MHM.d. Nr. 92	A.DVN.MHM.d, Nr. 90
A.DVN.MHM.d, Nr.10	A.DVN.MHM.d., Nr. 100	A.DVN.MHM.d., Nr. 168
A.DVN.MHM.d., Nr.14.	A.DVN.MHM.d., Nr. 101	A.DVN.MHM.d , Nr. 85
A.DVN.MHM.d., Nr. 19	A.DVN.MHM.d., Nr.128	A.DVN.MHM.d., Nr. 213
A.DVN.MHM.d., Nr. 58	A.DVN.MHM.d., Nr. 135	A.DVN.MHM.d.,Nr.73
A.DVN.MHM.d., Nr. 70.	A.DVN.MHM.d, No. 155	

#### MAD (Maliyeden Müdevver Defterler)

MAD, Nr. 2825	MAD, No. 9997	MAD, Nr. 3529
MAD, Nr. 3443	MAD, Nr. 2973	MAD, Nr. 9625

#### AHKAM DEFTERİ

Anadolu Ahkâm Defteri, Nr. 1

**MÜTESELLİMLİK DEFTERİ**

K.K. Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi, Mütesellimlik Defteri, Nr. 7510.

K.K. Divan-ı Hümayun Tahvil Kalemi, Mütesellimlik Defteri, Nr. 7512.

**TAHVİL DEFTERLERİ**

Tahvil Defteri, Nr. 3

Tahvil Defteri, Nr. 6

Tahvil Defteri, Nr. 39

**ZEHAİR VE TEVZİAT DEFTERİ**

Zehair ve Tevziat Defteri, Nr. 17

Zehair ve Tevziat Defteri, Nr. 12

Zehair ve Tevziat Defteri, Nr. 20

**D.BŞM (Baş Muhasebe Kalemi)**

D. BŞM.d, Nr. 4148

D.BŞM.d., No. 6602

D.BŞM.d. Nr. 1598-A

D.BŞM.d, Nr. 4424

D.BŞM.d, Nr. 1606-A

D.BŞM.d. Nr. 1580

D.BŞM.d., Nr. 6051

D.BŞM.d., Nr. 2305

D.BŞM.d. Nr. 2303.

D.BŞM.d., Nr. 6095

D.BŞM.d., No. 6602

D.BŞM. 1943 / 26

D. BŞM.d, Nr. 6361

D. BŞM.d, Nr. 1617

**D.BŞM.MHF(Muhalefet Halifesi)**

D.BŞM.MHF, Nr. 13311

D.BŞM. MHF, 100 / 37

D.BŞM. MHF, 57 / 16

**D.BŞM.ZMT (Zimmet Halifesi)**

D.BŞM.ZMT, Nr. 13928

**D.BŞM.İRC (İrad-ı Cedit)**

D.BŞM.İRC, Nr. 19360

**D.BŞM. Müteferrik Defteri, 37315/4.**

**Ruus Defteri, Nr. 126****K.K (Kamil Kepeci )**

K.K. MHF. Beytülmal, Gen. Nr. 2458, Öz. Nr. 25

K.K. MHF. Beytülmal, Gen. Nr. 2457, Öz. Nr. 24

KK. MKT.d, Nr. 2

**DEVLET SALİYANE (D.SLY)**

33 / 27

**CEVDET TASNİFİ (Dosya Nr/Gömlek Nr)****Cevdet Maliye (C.ML)**

38 / 1731	339 / 13938	448 / 18129	449 / 18171
51 / 2372	374 / 15385	488 / 19894	745 / 30340
154 / 6544	379 / 15588	471 / 19183	747 / 19331
194 / 8035	389 / 15913	533 / 21886	748 / 30500
230 / 9603	403 / 165397	540 / 2222	753 / 30694
236 / 9874	413 / 16865	555 / 22824	774 / 31597
243 / 10108	415 / 16913	572 / 23412	624 / 25682
262 / 10741	439 / 17726	576 / 2364815	460 / 18682
284 / 11693	441 / 17793	581 / 123889	217 / 8956

**Cevdet Dahiliye (C.DH)**

19 / 929	24 / 1163	50 / 2496	303 / 15142
25 / 1237	242 / 12074	279 / 13937	
23 / 1137	37 / 1840	67 / 3308	

**Cevdet Adliye (C.ADL)**

3 / 163	30 / 1775	41 / 4808	1572 / 2
7 / 473	30 / 1808	43 / 2602	73 / 4400
12 / 792	32 / 1945	50 / 2986	73 / 4383
16 / 1010	40 / 2421	51 / 3064	78 / 4661
22 / 1324	41 / 2466	1382 / 54579	78 / 4717
79 / 4733	80 / 4808	91 / 5459	95 / 5696
540 / 1010			

**Cevdet Askeriye (C.AS)**

23 / 1010	203 / 8717	693 / 29076	913 / 39448
31 / 1400	276 / 11451	703 / 29522	914 / 39507
40 / 1814	302 / 12496	736 / 30867	914 / 39508
49 / 2271	325 / 13480	870 / 37291	922 / 39860
51 / 2370	333 / 13790	862 / 33906	925 / 40005
53 / 2474	416 / 17218	890 / 38295	934 / 40485
62 / 2940	476 / 19879	894 / 38453	.946 / 41050
79 / 3743	502 / 20965	896 / 38578	1016 / 44542
106 / 4775	522 / 21795	899 / 38734	1052 / 46253
121 / 49667	526 / 21951	899 / 38719	1064 / 46849
123 / 5493	545 / 22840	901 / 38811	1078 / 47481
186 / 8049	585 / 24649	911 / 39315	1080 / 47592
1083 / 47741	1103 / 48783	1206 / 54013	1398 / 56189

27911 / 39315

**Cevdet Bahriye (C.BH)**

8 / 374	22 / 1058	47 / 2233	84 / 4026
14 / 677	24 / 1142	60 / 2841	85 / 4060
15 / 708	31 / 1452	63 / 2977	97 / 4700
17 / 820	35 / 1670	66 / 3102	127 / 6157
18 / 867	36 / 1712	68 / 3237	164 / 7736
18 / 841	39 / 1855	76 / 3639	176 / 8286
183 / 8589	226 / 10449	245 / 11343	246 / 11382
249 / 11554	254 / 11754		

**Cevdet Belediye (C.BLD.)**

4 / 183	89 / 4443	121 / 6017	149 / 7449
6 / 253	96 / 4789	124 / 6193	129 / 6425
13 / 611	109 / 5422		

**Cevdet İktisat (C.İKT)**

8 / 393	38 / 1892		
---------	-----------	--	--

**Cevdet Saray (C.SM)**

76 / 3849	86 / 4324	97 / 4884	
-----------	-----------	-----------	--

**Cevdet Evkaf (C.EV)**

218 / 10870	243 / 12114	218 / 10	388 / 19674
-------------	-------------	----------	-------------

**Cevdet Nafia (C.NF)**

2 / 93	9 / 447	21 / 1017	29 / 1445
--------	---------	-----------	-----------

**Cevdet Tımar-Zeamet (C.TZ)**

142 / 7076                      148 / 7400

**Hatt-I Hümayun (H.H)**

10 / 342-B	29 / 1375	187 / 8869	214 / 11716
11 / 404	29 / 1373	188 / 8907	214 / 11763
14 / 259	29 / 137329	219 / 12139	182 / 8354
14 / 553	37 / 1872 B	198 / 10014	460 / 18682
16 / 721 D	39 / 1973	199 / 10148	518 / 25339
16 / 721 B	39 / 1978	200 / 10199	1382 / 54579
17 / 746	81 / 3377	202 / 10377	1382 / 54690
17 / 767	183 / 8404	205 / 10678	1398 / 56189
28 / 1332	184 / 8593	209 / 11446	1417 / 57952
28 / 1330	185 / 8681	209 / 11132	1416 / 57878

**Sadaret Kethüdası (A.SKT)**

1 / 2	12 / 3	22 / 15	37 / 48
1 / 29	12 / 20	22 / 22	44 / 6
1 / 63	12 / 3118	22 / 28	44 / 15
1 / 85	16 / 13	32 / 3	44 / 19
44 / 29			

**Sadaret Mektubr Kalemî (A.MKT)**

417 / 15	417 / 22	303 / 48	45 / 22
417 / 16	417 / 23	303 / 64	57 / 24

417 / 17	417 / 24	303 / 80	76 / 21
417 / 18	417 / 25	387 / 40	574 / 10
417 / 20	417 / 26	387 / 72	577 / 31
417 / 21	417 / 27	391 / 30	579 / 1
1043 / 2	1043 / 38	1048 / 1	579 / 28
579 / 46			

### ALİ EMİRİ (A.E)

A.E.II.AHMD, 3 / 242	AE.SAMD II, 14 / 1600	AE.SAMD. II, 5 / 414
AE.SAMD.II., 4 / 306	A.E.SMST.II., --- / 71636	

### İBN'ÜL-EMİN (İ.E)

İ.E.AS, 35 / 3145	İ.E.AS., 4 / 300	İ.E.AS., 61 / 5513
İ.E.AS., 89 / 8157	İ.E. BH., 18 / 1601	

### KİTAPLAR

**438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993.

ABACI, Nurcan; **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.

Abou-El-Haj, Rıfâ'at Ali; **Modern Devletin Doğası**, (Oktay Özel-Canay Şahin), İmge Yay., İstanbul, 2000.

AGOSTON, Gabor; **Barut, Top ve Tüfek**, (Çev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

AHISKALI, Recep; **Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)**, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001.



Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l- Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr**, (Hzl. Mücteba İLGÜREL), İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1978.

AKARSU, Fatih; **213 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1801-1802 (H 1215-1217)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006.

AKDAĞ, Mustafa; **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyânları**, Cem Yay., İstanbul, 1995.

AKDAĞ, Mustafa; **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453-1559)**, c. II, Cem Yay., İstanbul, 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmed **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, c. I-IV-V-VI, Fey Vakfı Yay., İstanbul, 1990-1992-1993.

AKMAN, Mehmet; **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılanması**, Eren Yay., İstanbul, 2004.

ANHEGGER, Robert-Halil İNALCIK; **Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Sultani (II. Mehmet ve II. Beyazıd Devirlerine Ait Bazı Yasakname ve Kanunnameler)**, T.T.K. Yay., Ankara, 2000.

**Anonim Osmanlı Tarihi (1688-1704)**, ( Hzl. Abdülkadir ÖZCAN), T.T.K.Yay., Ankara, 2000.

ARAL, Neslihan; **69/2 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili (H. 1210-1211 / M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2006.

ARIKAN, Zeki; **XV-XVI Yüzyıllarda Hamit Sancağı**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1988.

Aşıkpaşazade, **Osmanoğullarının Tarihi**, (Hzl. Kemal YAVUZ- M.A.YEKTA SARAÇ), K Kitaplığı, İstanbul, 2003.

ATİK, Kayhan **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.

AYDIN, Dündar; **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı**, TTK.Yay. Ankara, 1998.

AYDIN, Dündar; **Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı**, TTK.Yay., Ankara, 1998.

AYDIN, Mehmet Akif; **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yay., İstanbul, 2001.

Ayn-i Ali Efendi, **Kanunname-i Ali Osman**, (Çev. Hadiye TUNCER), Tarım Bakanlığı Yay., Ankara, 1962.

AYNURAL, Salih; **İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)**, TVYY, İstanbul, 2001.

BAŞAR, Fehameddin; **Osmanlı Eyalet Tercihâtı (1717-1730)**, T.T.K.Yay., Ankara, 1997.

**Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müd. Osmanlı Arşivi Daire Bşk., Ankara, 1995.

BELDİCEANU, Nicoara; **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Teori Yay., Ankara, 1985.

BENEVELO, Leonardo; **Avrupa Tarihinde Kentler**, (Çev. Nur Nirven), Literatür Yay., İstanbul, 2006.

BERKES, Niyazi; **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.

BİLGİN, Arif; **Osmanlı Sarayının İâşesi (1489-1650)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000.

BOSTAN, İdris; **Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire**, T.T.K.Yay., Ankara, 1992.

BRAUDEL, Fernand; **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), c. I-II, Eren Yay., İstanbul, 1989.

CANBAKAL, Hülya; **Ayntab At the End of the Seventeenth Century: A Study of Notables and Urban Politics**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard University,

CANBULAT, Atilla; **Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskânı (18. ve 19. Yüzyıllar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2006.

CASSİRER, Ernest; **Devlet Efsanesi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984.

CAVİT, Ahmet; **Hadîka-i Vekayi**, (Hzl. Adnan BAYCAR), TTK Yay., Ankara, 1998.

- CERASI, M. Maurice; (Çev. Aslı ATAÖV), **Osmanlı Kenti**, Y.K.Y, İstanbul, 2001.
- CEZAR, Yavuz; **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII: yy'dan Tanzimat'a Kadar)**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- CIRIK, Hatice; **XVII. Yüzyıl Askerî Seferleri Esnasında Anadolu'dan Yapılan Hazırlıklar (1644- 1660)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü, Ankara, 2006.
- CİN, Halil; **Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1986.
- CİN, Halil; **Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1995.
- COBHAM, Claude Deleval; **Excerpta Cypria**, Kraus Reprint Co, Newyork, 1969.
- ÇABUK, Vahid; **Osmanlı Teşkilat ve Siyaset Kültürü**, Emre Yay, İstanbul, 1996.
- ÇADIRCI, Musa; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, T.T.K.Yay., Ankara, 1991.
- ÇAKIR, Baki; **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.
- ÇAKIR, Cemalettin; **10 Numaralı Sivas Şerhiye Sicili**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2003.
- ÇINAR, Hüseyin; **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2000.
- ÇİZAKÇA, Murat; **Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, Ensar Neşriyat, 1993.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, (Hızl. Abdülkadir ÖZCAN), **Zübde-i Vekayiat**, T.T.K.Yay., Ankara, 1995.
- DEMİR, Alpaslan; **XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.
- DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitapevi, Ankara, 2000.

DOEHRING, Karl; **Genel Devlet Kuramı**, (Çev. Ahmet Mumcu), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2002.

DOĞRU, Halime; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sultanönü Sancağı)**, Eren Yay., İstanbul, 1990.

DUMAN, Yüksel; **Notables, Textiles And Copper In Otoman Tokat (1750-1840)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Binghamton University, New York, 1998.

DURSUN, Selçuk; **Forest and The State: History of Forestry and Forest Administration In The Ottoman Empire**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2007

DUVERGER, Maurice; **Siyasal Rejimler**, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Sosyal Yay, İstanbul, 1986.

DUYGU, Süleyman; **Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları**, Sayar Basımevi, İstanbul, 1953.

EFE, Ayla; **Muhasıllık Teşkilatı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2002.

EKEN, Galip; **Fiziki Sosyal ve İktisadi Açıdan Divriği (1775-1845)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1993.

ELİBOL, Ahmet; **Şer'iyeye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı'nın İdari ve Sosyal Durumu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.

EMECEN, Feridun; **XVI. Asırda Manisa Kazası**, T.T.K.Yay., Ankara, 1989.

ERCAN, Yavuz; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar**, T.T.K.Yay., Ankara, 1989.

ERGENÇ, Özer; **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yay., Ankara, 1995.

ERGENÇ, Özer; **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa**, TTK Yay., Ankara, 2006.

ERGENE, Boğaç; **Local Court, Provincial Society and Justice in The Ottoman Empire (Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı 1652-1744)**, Brill, 2003.

ERGİN, Osman; **Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1936.

ERGÜL, Hatice; **53 No’lu Şeriyye Siciline Göre Adana’nın Sosyo-Ekonomik Tarihi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü, Ankara, 2006.

ERKAN, Kemal; **Köprülüzade Abdullah Paşa’nın Şark Seferi Seraskerliği Esnasında Tutulan Sefer Mühimmesi (N.1146 - Z.1147) Tasnif - Özet – Transkripsiyon**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007.

EROĞLU, Haldun; **Osmanlı Devleti’nde Şehzadelik Kurumu**, Akçağ Yay., Ankara, 2004

EROĞUL, Cem; **Devlet Nedir?**, İmge Kitapevi, Ankara, 1999.

ERTAŞ, M. Yaşar; **Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007.

**Evlîya Çelebi Seyahatnamesi**, (Haz: Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), c. IX, Y.K.Y, İstanbul, 2006.

**Evlîya Çelebi Seyahatnamesi**, (Hızl. Robert DANKOFF, Seyit Ali KAHRAMAN, Yücel DAĞLI), c. I, Y.K.Y, İstanbul, 2006.

**Evlîya Çelebi Seyahatnamesi**, (Hızl. Seyit Ali KAHRAMAN, Yücel DAĞLI, Robert DANKOFF), c. VIII, Y.K.Y, İstanbul, 2003.

**Evlîya Çelebi Seyahatnamesi**, (Hızl: Zekerîya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), c. II, Y.K.Y, İstanbul, 2006.

FAROQHÎ, Suraiya; **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, (Çev. Emine Sonnur Özcan), DoğuBatı Yay., İstanbul, 2001.

FAROQHÎ, Suraiya; **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, T.V.Y.Y, İstanbul, 2000.

**Fatih Sultan Mehmet Kanunnâme-i Al-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)**, (Hızl. Abdülkadir ÖZCAN), Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.

FİNKELE, Caroline; **The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary (1593-1606)**, VWGÖ, Viyana, 1988.

FLEİSCHER, Cornell H.; **Tarihçi Mustafa Ali (Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratu)**, T.V.Y.Y. İstanbul, 1996.

GENÇ, Mehmet; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yay., İstanbul, 2003.

GENÇ, Serdar; **XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karesi Sancağında Hububat Üretimi Ticareti ve İstanbul'un İaşesine Katkısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, 2005.

GÖK, İlhan; **Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (200-376) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007.

GÖKBUNAR, Bekir; **105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Adapazarı, 1996.

GÖKMEN, Ali; **Çankırı'nın 22 No'lu Şer'iyye Siciline Göre XIX. Yüzyıl Başlarında (H. 1218-1223, M. 1803-1808) Çankırı Sancağı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1995.

GREENWOOD, Antony; **İstanbul's Meat Provisioning: A Study of The Celepkeşan System**, Yayınlanmamış doktora Tezi, Chikago, 1988.

GRİSWOLD, William J.; **Anadolu'da Büyük İsyân (1591-1611)**, T.V.Y.Y., İstanbul, 2002.

GÜÇER, Lütfi; **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul, 1946.

GÜLCAN, Mustafa; **Konya'da İctimai ve İktisadi Hayat (1675-1676)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989.

GÜLER, İbrahim; **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1992.

GÜNEŞ, Mehmet; **XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-i Sahib Sancağı (Şeriyye Sicillerine Göre)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

GÜVEN, Cemal; **XVIII. Yüzyıl Sonlarında Niğde-Bor Bölgesinin Sosyal Kültürel Malî İktisadi ve Askerî Durumunun Tahlili (387 No'lu Bor Şer'iyye Sicil Defterine Göre M.1794-1800)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1996.

GÜZEY, Ahmet Rifat; **Şer'iyye Scillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları-XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.

Hadidi, **Tevarih-i Ali Osman (1299-1523)**, (Hzl. Dr. Necdet ÖZTÜRK), Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1991.

HALAÇOĞLU, Ahmet; **Teke (Antalya) Mütesellimi Hacı Mehmet Ağa ve Faaliyetleri**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002.

HALL John A. & G. John IKENBERRY; **Devlet**, (Çev. Yeşeren Olgu Alibeygil, Murat Şipal), Olgu Yayınları, Ankara, 2000.

Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, (Çev. Vecdi BÜRÜN), c. X, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1992.

HOBSBAWM, Erick; **Sosyal İsyancılar**, (Çev. Necati Doğru), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, c. III, (Hzl. İsmet PARMAKSIZOĞLU), Kültür Bakanlığı Yay., Eskişehir, 1992.

HOLTON, R. J.; **Kentler Kapitalizm ve Uygarlık**, (Çev. Ruşen Keleş), İmge Kitapevi, Ankara, 1998.

HUOT, Jean-Louis, Jean Paul THALMANN, Dominique VALBELLA; **Kentlerin Doğuşu**, (Çev. Ali Bektaş GİRGİN), İmge Kitapevi, Ankara, 2000.

**Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I**, (Haz. Ömer Lütfi BARKAN-Enver MERİÇLİ), T.T.K.Y, Ankara, 1988.

HÜSAMEDDİN, Abdi-zade Hüseyin; (Hzl. Mesut AYDIN), **Amasya Tarihi**, c.1- 4- 4 (ZEYL), Malatya, 2004.

**I. Selim Kanunnamesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları**, (Hzl. Selami PULAHA-Yaşar YÜCEL), T.T.K.Yay., Ankara, 1988.

ITZKOWITZ, Norman; **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, (Çev. İsmet Özel), Şule Yay., İstanbul, 2002.

İbn Kemal, **Tevarih-i Âli Osman**, (Haz: Şerafettin TURAN), VII. Defter, TTK.Yay., Ankara, 1991.

İLGÜREL, Sevim; **Hazerfen Hüseyin Efendi Telhisü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Al-i Osman**, T.T.K.Yay., Ankara, 1998.

İMBER, Colin; **Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)**, (Çev. Şiar Yalçın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2006.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yay, İstanbul, 2000.

İNALCIK, Halil; (Çev. Ruşen SEZER), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Y.K.Y, İstanbul, 2003.

İNALCIK, Halil; **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, T.T.K.Yay., Ankara, 1995

İNALCIK, Halil; **Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid**, T.T.K.Y, Ankara, 1987.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)**, C. I, Eren Yay., İstanbul, 1997.

İREÇEK, Konstantin Yosif; **Belgrad İstanbul Roma Askerî Yolu**, (Çev. Ali Kemal Balkanlı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.

İSKENDER, Pelin; **XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şeriyeye Sicili**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 1994.

JORGA, Nicolae; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Nilüfer Epçeli), c. III, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005.

KARA, Tuba; **170 No'lu Mühimme Defteri (H. 1185-1188/M.1771-1774)'nin Transkribi ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Samsun, 2007.



KARATAŞ, Ömer; **242 Numaralı Manisa Şeriyeye Sicil Defteri Trankripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1223-1224/1808-1809)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, 2005.

KAYA, Kemal; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Voyvodalık**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.

KAYNAKÇI, Ahmet Gökhan; **XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Larende**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü, Ankara, 2007.

KAZICI, Ziya; **Osmanlı'da Vergi Sistemi**, Bilge Yayınevi, İstanbul, 2005.

Kemal Paşazade, **Tevarih-i Ali Osman**, (Haz: Şerafettin TURAN), 7. Defter, T.T.K.Y., Ankara, 1971.

KILIÇ, Orhan; **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati**, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997.

KIRAY, Emine; **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yay, İstanbul, 1995.

KIRCA, Ersin; **Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S.1-200) (1183-1185/1769-1771) Transkripsiyon, Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007.

**Koçi Bey Risalesi**, (Hzl. Yılmaz KURT), Akçağ Yay., Ankara, 1998.

**Koçibey Risalesi**, (Hzl. Yılmaz KURT), Akçağ Yay., Ankara, 1998.

KÖPRÜLÜ, Fuad; **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Kaynak Yay., İstanbul, 2003.

KUNT, İ. Metin; **Sancaktan Eyalete (1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi)**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1978.

KUNT, İ. Metin; **The Sultan's Servants The Transformation Of Ottoman Provincial Government (1550-1650)**, Columbia University Pres, New York, 1983.

KURT, Zeynep; **13 Numaralı ve 1727-1730 Tarihli Mühimme Zeyli Defteri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2005.

**Küçük Asya'nın Bin Yüzü**, (Hızl. Suavi AYDIN, Kudret EMİROĞLU, Ömer TÜRKOĞLU, Ergi D. ÖZSOY), Dost Kitapevi, Ankara, 2005.

LUKE, Sir Harry; **Cyprus Under The Turks**, Clarendon Pres, London, 1989.

LUTHER, M. Usha; **Historical Route Network Of Anatolia (İstanbul-İzmir-Konya), 1550's to 1850's: A Methodological Study**, Turkish Historical Society, Ankara, 1989.

MANTRAN, Robert; **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi)**, c. I-II, T.T.K.Yay., Ankara, 1990.

MENEKŞE, Ömer; **XVII. Ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hırsızlık Suçu ve Cezası**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988.

MERT, Özcan; **XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1980.

MORRISON, Kenneth L.; **Marx, Durkheim, Weber: Formations of Modern Social Thought**, Alden Press, Oxford, 2006.

MOSCA, Gaetano; **Siyasi Doktrinler Tarihi**, (Çev. Samih Tiryakioğlu), Varlık Yay., İstanbul, 1963.

MUMCU, Ahmet; **Divan-ı Hümayun**, Phoenix Yay., Ankara, 2007.

MUMCU, Ahmet; **Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl**, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985.

MUMCU, Ahmet; **Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı**, Phoenix Yay., Ankara, 2007.

MURPHEY, Rhoads; **Ottoman Warfare 1500-1700**, London, 1999.

Mustafa Naima, **Nâima Tarihi**, c. I-III, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1281-1283.

Mustafa Nuri Paşa, **Netayic'ül-Vukuat**, (Hızl. Neşet ÇAĞATAY), c.I-II-III-IV, T.T.K.Yay., Ankara, 1987.

**Mühimme Defteri (90)**, (Hızl. Nezih AYKUT, v.d. ), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993.

NAGATA, Yuzo; **Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir Deneme**, T.T.K.Yay., Ankara, 1997.

NAZÎMÂ Ali- Faik Reşad; **Mükemmel Osmanlı Lügati**, Ankara, 2005.

NEŞRÎ, Mehmet; **Kitab-ı Cihan-nüma**, (Hzl. Faik Reşit UNAT-Mehmet A. KÖYMEN), c. I-II, T.T.K.Yay., Ankara, 1995.

NOZICK, Robert; **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, (Çev. Alişan Oktay), Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2000.

OĞUZOĞLU, Yusuf; **17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma**, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1981.

OĞUZOĞLU, Yusuf; **Osmanlı Devlet Anlayışı**, Eren Yay., İstanbul, 2000.

**On Altıncı Asır'da Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512)**, (Hzl. Şerif BAŞTAV), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973.

**On Altıncı Asır'da Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512)**, (Hzl. Şerif BAŞTAV), A.Ü. Basımevi, Ankara, 1973.

ORHONLU, Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, (Der: Salih Özbaran) Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlar, İzmir, 1984.

ORHUNLU, Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696)**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1963.

ORHUNLU, Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1957.

ORTAYLI, İlber; **Türkiye İdare Tarihi**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay., No. 180, Ankara, 1979.

ÖZ, Mehmet; **Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)**, Dergah Yay., İstanbul, 1997.

ÖZCAN, Abdülkadir; **Eyyubî Efendi Kanunnamesi**, Eren Yay., İstanbul, 1994.

ÖZDEMİR, Rıfat; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Kültür Bakanlığı Yarınları, Ankara, 1986.

ÖZKAYA, Yücel; **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, Y.K.Y, İstanbul, 2008.

ÖZKAYA, Yücel; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, A.Ü.D.T.C.F Yay., Ankara, 1977.

ÖZKUL, Ali Efdal; **Lefkoşa'nın 17 Numaralı Şer'i Mahkeme Sicili**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1998.

ÖZVAR, Erol; **Osmanlı Malîyesinde Malîkane Uygulaması**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.

Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Beyazıd Kütüphanesi Yazmalar Bölümü, Veliyüddin Efendi, No. 2353.

PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. I-II-III, M.E.B., İstanbul, 1993.

PAMUK, Şevket; **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1993.

PAŞAZADE, Orhan; **9 Numaralı mühimme Defteri (977-978/1569-1570) Özet ve Transkripsiyon**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, (Hzl. Bekir Sıtkı Baykal), c. I-II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.

PITCHER, Donald Edgar; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, (Çev. Bahar Tırnakçı), Y.K. Y, İstanbul, 2001.

PİRENNE, Henri; **Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, (Çev. Şadan Karadeniz), İletişim Yay., İstanbul, 1994.

PULHA, Selami -Yaşar YÜCEL; **I. Selim Kanunnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları**, T.T.K.Yay., Ankara, 1988.

REDHOUSE, Sir James W.; **Turkish and English Lexicon**, 3. Basım, Çağrı Yay., İstanbul, 2006.

SAMİ, Şemsettin; **Kâmus-ı Türkî**, Alfa Yay.

SAUNDERS, Peter; **Social Theory and The Urban Question**, Taylor&Francis e-library, 2005.

SAYIN, Abdurrahman Vefik; **Tekâlif Kavaidi**, Malîye Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Müdürlüğü, Ankara, 1999.

Selaniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selaniki**, (Hzl. Mehmet İPŞİRLİ), C. I-II, T.T.K.Yay., Ankara, 1999.

SENCER, Muammer; **Osmanlılarda Din ve Devlet**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997.

SEZER, Hamiyet, **III. Selim Zamanında Kayseri'de Şehir Hayatı (1789-1808)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1990.

**Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, (Hzl. Midhat SERTOĞLU), Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1992.

SOYUCAK, Ali Rıza; **Konya ve Çevresinde Eşkiyalık Hareketleri (1640-1675)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1997.

### **Sözlükler ve Başvuru Eserleri**

Subhi Mehmet Efendi, **Subhî Tarihi, Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)**, (Haz. Mesut Aydın), Kitabevi Yay., İstanbul, 2007.

ŞAHİN, Canay; **The Rise And Fall Of An Ayan Family in The Eighteenth Century Anatolia: The Canilizades (1737-1808)**, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

ŞAKAR, Muzaffer Fehmi; **1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi [s. 1-145]**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007.

Şevket PAMUK, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, T.V.Y.Y, İstanbul, 1999.

Şeyh Ahmet El-Bediri El-Hallâk, **Havadisü Dımışk El-Yevmiyye**, (Çev. Hasan Yüksel), Sivas, 1993.

ŞİMŞEK, Hamdi; **Peçevi Tarihi (355b-364b , Zeyl 365a-393a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2005.

TABAKOĞLU, Ahmet; **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul, 2000.

TANERİ, Aydın; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1974.

**Tarih-i Cevdet**, c. I-II-III-V-VI-IX-X, Matbaa-i Osmaniye, II. Basım, Dersaadet, 1309.

**Tarih-i Nâima**, (Hzl. Mehmet İBŞİRLİ), C. II-III-IV, T.T.K.Y, Ankara, 2007.

TAŞ, Hülya; **Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara**, T.T.K.Yay., Ankara, 2006.

TAŞKIN, Ünal; **Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2005.

TİRYAKİ, Esmâ Özlem; **Tanzimat Döneminde Antep Esnaf Teşkilatı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, 2006.

**Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi**, (Hzl. Ziya YILMAZER), c. II, TTK Yay., Ankara, 2003.

TORAMAN, Leyla; **128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2005.

TUNÇ, Şafak; **Tophane-i Amire ve Osmanlı Devleti'nde Top Döküm Faaliyetleri**, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2004.

TURAN, Şerafettin; **Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1997.

Tursun Bey, **Târîh-i Ebü'l-Feth**, (Haz: Mertol TULUM), Baha Matbaası, İstanbul, 1977.  
**Aşıkpaşazade Tarihi**, (Haz: Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç), K Kitaplığı, İstanbul, 2003.

TUŞ, Muhiddin; **Sosyal ve Ekonomik Açından Konya (1756-1856)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 1993.

**Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Otlukbeli Meydan Muharebesi (c. III 2'inci Kısım Eki)**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1986.

TÜRKHAN, Mehmet Sait; **18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Et İaşesinin Temini: Hassa Kassabbaşılık Kurumu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.

UĞUR, Ahmet; **Osmanlı Siyasetnameleri**, M.E.B., İstanbul, 2001.

UHLİNG, Helmut; **İpek Yolu (Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü)**, (Çev. Alev Kırım), Okyanus Yay., İstanbul, 2000.

ULUÇAY, Çağatay; **XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1944.

UTKAN, Halil; **Başbakanlık Osmanlı Arşivi 17 Numaralı Zehair-i Rikab Defterine (1788-1791) Göre İstanbul'un İaşesinin Temini**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005.

UZUN, Ahmet; **İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulanması (1783-1857)**, T.T.K.Yay., Ankara, 2006.

UZUNÇARŞILI, Hakkı; **Osmanlı Devleti'nin İلميye Teşkilatı**, T.T.K.Yay., Ankara, 1988.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, c. II, T.T.K.Y, Ankara, 1983.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1942.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları**, c. II, T.T.K.Yay., Ankara, 1984.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK.Yay., Ankara, 1998

ÜÇER, Cumhure; DAĞLI Yücel; **Tarih Çevirme Kılavuzu**, c. II-III-IV, TTK.Yay., Ankara, 1997.

ÜÇOK, Çoşkun Ahmet MUMCU, Gülnihal BOZKURT; **Türk Hukuk Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2002.

ÜNAL, Ahmet; **18. Yüzyıla Ait Buyuruldu Mecmuası (Türk Tarih Kurumu Y.70-Değerlendirme, Transkripsiyon)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.

- ÜNAL, Ali Mehmet; **Osmanlı Devrinde Sinob**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008 .
- ÜREKLİ, Bayram; **Konya'nın Merkezi İdare ile İlişkileri (1650-1675)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü, İstanbul, 1989.
- WEBER, Max; **Economy And Society**, (Ed: Guenther Roth-Claus Wittich), c. I, University of California Pres, 1968.
- WEBER, Max; **Şehir Modern Kentin Oluşumu**, (Çev. Musa Ceylan), Bakış Yay., İstanbul, 2003.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin; **Ordu Kazası Sosyal Tarihi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985.
- YILDIZ, Hakan; **Haydi Osmanlı Sefere (Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik)**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2006.
- YILDIZ, Murat; **92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2005.
- YILDIZ, Selda; **XVIII. Yüzyılda Manisa'da Gündelik Hayata İlişkin Bir Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı**, Çağ Ofset, Elazığ, 1999.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yay., Ankara, 1995.
- ZE'EVİ, Dror; (Çev. Serpil ÇAĞLAYAN), **Kudüs (17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi)**, T.V.Y. Yay., İstanbul, 2000.

## MAKALE VE BİLDİRİLER

- Abou El-Haj, Rifat Ali; "The Ottoman Vezir and Paşa Households, (1683-1700) Preliminary Report", **Journal Of American Oriental Society**, 94, 1974.



ACUN, Fatma; “*Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulanması*”, **Türkler**, c. IX, Y.T.Y, Ankara, 2002.

ACUN, Fatma; “*Osmanlı Taşra İdaresine sistem Yaklaşımı: Karahisar-ı Şarki Sancağı Örneği*”, **Osmanlı**, c. VI, Y.T.Y, Ankara, 2002.

AKTEPE, Münir; “*Tuzcu Oğulları İsyanı*”, **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, S.5-6, İstanbul, 1953.

AKYILMAZ, Gül; “*Osmanlı Devleti’nde Reaya Kavramı ve Devlet-Reaya İlişkileri*”, **Osmanlı**, c. III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

ALTUNAN, Sema; “*XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler*”, **A.Ü. D.T.C.F.D.**, c. 25, S. 39, Ankara, 2005.

ALTUNDAĞ, Şinasi; “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma*”, **A.Ü. D.T.C.F.D.**, c. V, S. 2, Ankara, 1947.

ANHEGGER, Robert; “*Hazerfen Hüseyin Efendi’nin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Mülahazaları*”, **Türkiyat Mecmuası**, (Ed. Fuad Köprülü), Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953.

ARIK, Feda Şamil; “*Osmanlılarda Kadılık Müessesesi I*”, **OTAM**, S. VIII, Ankara, 1997.

ARIKAN, Zeki; “*Divriği Sancağı Kanunnameleri*”, **Belleten**, c. LI, S. 200, T.T.K.Yay., Ankara, 1984.

ARIKAN, Zeki; “*Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti*”, **A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. 25, S. 40, 2005.

ARİF, Mehmed; “*Silsile-i Vukuat-ı Devlet-i Aliyyede Zabt Edilmeyen 1146 Senesi Hadisatı*”, **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, c. 16, İstanbul, 1330.

AVRAMEA, Anna; “*M.Ö. 2. Yüzyıl ile M.S. 6. Yüzyıl Arasına Via Egnatia’nın Güzergahı ve İşleyişi*”, **Sol Kol Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, (Ed: Elizabeth A. Zachariaodou), T.V.Y.Y, İstanbul, 1999.

AYDIN, H. Veli; “*Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler*”, **OTAM**, S. XII, Ankara, 2003.

AYDÜZ, Salim; “*Osmanlı Devleti’nde Ateşli Silah Sanayi ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)*”, **Osmanlı**, c. V, Y.T.Y., Ankara, 1999.

AYDÜZ, Salim; “*Tophane-i Amire ve Müştemilatı*” **Osmanlı**, c. V, Y.T.Y., Ankara, 1999.

BAKARDJIEVA, Teodora; “*Kargaşa ve Yaratıcılık Arasında: XVIII. Yüzyılın Sonu ve XIX. Yüzyılın Başında Bir Taşra Kasabasının Hikayesi*”, **Osmanlı**, c. V, Y.T.Y., Ankara, 2002.

BARKAN, Ömer Lütfi; “*Kanunnâme*”, **İslam Ansiklopedisi**, c. VI, M.E.B., İstanbul, 1978.

BARKAN, Ömer Lütfi; “*İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler*”, **Vakıflar Dergisi**, S. II, Ankara, 1942

BARKAN, Ömer Lütfi; “*Kanun-nâme*”, **İslam Ansiklopedisi**, c. VI, M.E.B., İstanbul, 1977; “*Tımar*”, **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B., İstanbul, 1978

BARKAN, Ömer Lütfi; “*Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şeriliği Meselesi*”, **İ.Ü Hukuk Fakültesi Mecmuası**, c. XI, İstanbul, 1945.

BARKAN, Ömer Lütfi; “*Türkiye’de Servaj Var mı idi?*”, **Belleten**, c. XX, S. 78, TTKY, Ankara, 1995.

BAYKARA, Tuncer; “*Osmanlılar ve Şehir Hayatı*”, **XIII. Türk Tarih Kongresi’ne Sunulan Bildiriler**, c. III, Ankara, 1999.

BAYSUN, Mehmet Cavid; “*Musadere*”, **İslam Ansiklopedisi**, c. VIII, M.E.B., İstanbul, 1979.

BOSTAN, İdris; “*17. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisinin Değişimi Kadırgadan Kalyona*”, **Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

BOSTAN, İdris; “*Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini Meselesi ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri*”, **Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

BOZKURT, Ersoy; “*Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevleri*”, **EJOS**, IV (2001), (M. Kiel Ladnman & H. Theunissen (eds.), Proceedings Of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht- Tehe Netherlands, August 23-28, 1999), Nr. 16.

CEZAR, Yavuz; “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Malî Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, S. 9, İstanbul, 1996.

CEZAR, Yavuz; “Bir Ayanın Muhallefatı (Müsadere olayı ve Terekerenin incelenmesi)”, **Bellekten**, c. XLI, S. 161, Ankara, 1977.

CEZAR, Yavuz; “Osmanlı Geleneksel Malî Örgütünde Çözülme Yılları: Tanzimat Öncesinde Bâb-ı Defteri”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, S. 7, İstanbul, 1994.

COŞGEL, Metin M.; “Efficiency and Continuity in Public Finance: The Ottoman System of Taxation”, **University of Connecticut Department of Economic Working Paper Series**, Published in Review of Social Economy, 2004.

ÇADIRCI, Musa; “II. Mahmut Döneminde Mütessellimlik Kurumu”, **A.Ü.D.T.C.F.D.**, c. 28, S. 3-4, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.

ÇAĞATAY, Neşet; “İslam Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları”, **Bellekten**, C. LI, S. 200, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

ÇELİK, Bülent; “Osmanlı Lonca Sistemi İçinde Yamaklık Olgusu”, **A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXIII, S. 36, Ankara, 2003.

ÇETİN, Cemal; “İşlevleri ve Özellikleri Bakımından Konya Menzilleri (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)”, **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 21, Bahar, 2007.

ÇINAR, Hüseyin; “18. Yüzyılda Ayıntab (Antep) Sancağının İdari ve Mali Yapısı”, **Selçuklu’dan Cumhuriyete Şehir Yönetimi**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yay., İstanbul, 2008.

DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan; “Hamideli Mutasarrıfı ve Mütessellimleri”, **Ün Dergisi**, Isparta Halkevi Mecmuası, c. III, S. 35-36, Isparta, 1937.

DARLING, Linda; “Osmanlı Maliye Tarihinde Gelir Toplama ve Meşruiyet”, **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler**, c.I, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007.

DENY, J.; “Sancak”, **The Encyclopaedia Of İslam**, Vol. IX, Leiden Brill, 1997.

DOĞAN, Muzaffer; “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi Caize*”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 7, İstanbul, 2002.

DOĞRU, Halime; **XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Eskişehir, 1995.

ELKABASHI, Anam Mohamed; “*Osmanlı Devleti’nde Surre-Kutsal Topraklara Yolculuk*”, **Osmanlı Araştırmaları Vakfı**, <http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-297.html>.

EMECEN, Feridun M.; “*Sefere Götürülen Defterlerin Defteri*”, **Bekir Kütükoğlu’na Armağan (Ayrı Basım)**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.

EMECEN, Feridun; “*Ayan ve Muhallefatı: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa*”, **Ciepo Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri (18-22 Eylül 2000-Çeşme)**, T.T.K.Yay., Ankara, 2004.

EMECEN, Feridun; “*Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler*”, **Osmanlı**, c. IV, Y.T.Y., Ankara, 2002.

ERDOĞAN, Emine; “*Timar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi*”, **OTAM**, S. XIX, Ankara, 2006.

ERGEÇ, Özer; “*Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri*”, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetim**, c. I, İlke Yay., İstanbul, 1996.

ERGENÇ, Özer; “*Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler*”, **Osmanlı Araştırmaları**, c. III, İstanbul, 1982.

ERGENÇ, Özer; “*Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerinde Bazı Açıklamalar*”, **Osmanlı**, c. IV, Y.T.Y, Ankara, 2002.

ERGENÇ, Özer; “*Osmanlı Şehirlerindeki “Mahalle” nin İşlev ve nitelikleri Üzerine*”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. IV, İstanbul, 1984.

ERGENÇ, Özer; “*Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Açıklamalar*”, **VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)**, c. II, T.T.K.Yay., Ankara, 1981.

EROĞLU, Haldun; “*Aşiretten Devlete Osmanlı Kurumlarının Oluşum Süreci*”, **Osmanlılar Yönetim ve Strateji**, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2007.

EROĞLU, Haldun; “*Devletten İmparatorluğa: Osmanlılık İdeolojisinin Oluşumu*”, **Osmanlılar Yönetim ve Strateji**, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2007.

EROĞLU, Haldun; “*Osmanlı Kroniklerinin Üslubuna Dair*”, **Folklor ve Edebiyat Dergisi**, S. 52, Ankara, 2007.

ERTAŞ, M. Yaşar; “*Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu*”, **OTAM**, S. XVIII, Ankara, 2005.

FAROQHI, Suraiya; “*İstanbul’un İaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16.-17. yüzyıllar)*”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, 1980.

FAROQHI, Suraiya; “*Zeytin Diyarında güç ve Servet: Edremit Ayanından Müridzade Hacı Mehmet Ağa’nın Siyasi ve Eknoomik Faaliyetleri*”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), T.V.Y.Y., İstanbul, 1998.

FAROQHI, Suraiya; “*Krizler ve Değişim (1590-1699)*”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c. II, Eren Yay., İstanbul, 2004.

FAROQHİ, Suraiya; (Çev. Mustafa Vançin Durmuş), “*1600’lerde Anadolu’nun Kırsal Kesimlerindeki Siyasal Gerilimler: Bir Yorum Çalışması*”, S.D.Ü., **Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 2, Isparta, 1996.

GENCER, Ali İhsan; “*Osmanlı Türklerinde Denizcilik*”, **Osmanlı**, c. VI, Y.T.Y., Ankara, 1999.

GENÇ, Serdar; “*XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir’de Ekmekçi Esnafı*”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 12, Bursa, 2007.

GÖÇER, Lütfi ; “*XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi*”, **İ.Ü İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. XI, İstanbul, Ekim 1949-Temmuz 1950.

GÖKBİLGİN, Tayip; “*Nişancı*”, **İslam Ansiklopedisi**, c. IX, M.E.B., İstanbul, 1978.

GÖYÜNÇ, Nejat; “*Osmanlı Devleti Hakkında Kuruluşunun 700. Yılı Münasebetiyle*”, **Cogito**, S. 19, 1999.

GÖYÜNÇ, Nejat; “*Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında*”, **Tarih Araştırma Merkezi (Bekir Kütükoğluna Armağan)**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1991.

GÜNEŞ, Mehmet; “*XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri*”, **A.K.Ü, Sosyal Bilimler Dergisi**, c X, S. 3, Aralık 2008.

GÜVEN, Cemal; “*Niğde-Bor Bölgesinin 1794-1799 Yılları Arasındaki Askerî Yükümlülükleri (387 Nol’lu Bor Şer’iyye Siciline Göre)*”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 11, 2004.

HEYD, Uriel; “*Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat*”, (Çev. Selahaddin Eroğlu), **A. Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 26, Ankara, 1983.

HOURANİ, Albert; “*Ottoman Reform And The Politics of Reforms*”, **Beginnings of The Modernization In The Middle East**, Eds: William R. Polk and Richard L. Chambers, Chicago, 1968.

IMBER, Colin; “*İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları*”, **Söğüt’ten İstanbul’a**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2000.

İLGÜREL, Mücteba; “*Osmanlı Devleti’nde Teftiş Hareketleri*”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, S. II, İstanbul, 1980.

İLGÜREL, Mücteba; “*XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer’iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi*”, **VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)**, c. II, T.T.K.Yay., Ankara, 1981.

İNALCIK, H.; “*İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü*”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul, 1996.

İNALCIK, H.; “*Köy, Köylü ve İmparatorluk*”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul, 1996.

İNALCIK, H.; “*Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğu’na: XV. Asırda Rumeli’de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri*”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul, 1996.

İNALCIK, Halil; “*1431 Tarihli Timar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Timar Sistemi*”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul, 1996 .

İNALCIK, Halil; “*Adaletnameler*”, **Belgeler**, c. II, S. 3-4, TTK, Ankara, 1967.

İNALCIK, Halil; “*Capital Formation İn The Otoman Empire*”, **The Journal of Economic History**, Vol. 29, No. 1, The Tasks of Economic History (Mar., 1969).

İNALCIK, Halil; “*Centralization and Decentralization In The Otoman Administraiton*”, **Studies In Eighteenth Century İslamic History**, (Eds, Thomas and Roger Owen), Carbondale, 1977.

İNALCIK, Halil; “*Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar*”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), T.V.Y.Yay., İstanbul, 1998.

İNALCIK, Halil; “*Osmanlı Hukukuna Giriş*”, **Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)**, Eren Yay., İstanbul, 1996.

İNALCIK, Halil; “Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996.

İNALCIK, Halil; “*Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu*”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul, 1996.

İNALCIK, Halil; “*Tımar*”, **Encyclopedia of İslam**, Vol. IX, Brill, Leiden, 1999.

İNALCIK, Halil; “*Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği Adalet Üzerine*”, **Doğu Batı**, S. XIII, Ocak 2000-2001.

İSLAMOĞLU, Huri Cihan; “*16. Yüzyıl Anadolu’sunda köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması*”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), T.V.Y.Y., İstanbul, 1998.

İSLAMOĞLU, Huri; “*16. Yüzyıl Anadolu’sunda köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması*”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), T.V.Y.Y., İstanbul, 1998.

İŞBİLİR, Ömer; “*Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalî: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği*”, **Türkler**, c. X, Y.T.Y, Ankara, 2002.

KAÇAN, Meryem; “*II. Viyana Seferi’nde (1683) Osmanlı Ordusunun Kullandığı Silahlar ve Mühimmatın Temini*”, **Osmanlı**, c. V, Y.T.Y., Ankara, 1999.

KARAGÖZ, Mehmet; “*Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşeri Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)*”, **Osmanlı**, c. IV, Y.T.Y, Ankara, 2002.

KARAGÖZ, Mehmet; “XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Şehrının Fiziki Görünümü ve Mahallelerin Durumu”, **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, (16-17 Nisan 1998)**, Kayseri, 1998.

KARAGÖZ, Mehmet; “XVIII. Asrın Başlarında Kayseri’nin Sosyal Durumu”, **XII. Türk Tarih Kongresi’ne Sunulan Bildiriler**, c. III., T.T.K. Yay., Ankara, 1999.

KARAKAŞ, Muhammet; “XVIII. YY. İkinci Yarısında Kayseri’de Ayan ve Mütegalibeler”, **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)**, Kayseri, 1998.

KARAL, Enver Ziya; “Yavuz Sultan Selim’in Oğlu Şehzade Süleyman’a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyasetname”, **Belleten**, c. VI, S. 21-22, TTK Basımevi, Ankara, 1995.

KARPAT, Kemal; “Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, **Osmanlı ve Dünya**, (Hzl. Kemal KARPAT), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003.

KARPAT, Kemal H.; “The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908”, **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University Press , Vol. 3, No. 3 (Jul., 1972).

KAYA, Kemal; “19. Yüzyılda Anadolu’da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar”, **OTAM**, S. 19, Ankara, 2006.

KEYDER, Çağlar; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), T.V.Y.Y., İstanbul, 1998.

KILIÇ, Orhan; “Beylerbeyilikler / Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Melikler (1362-1799)”, **Türkler**, Y.T.Y, c. IX, Ankara, 2001.

KOÇ, Bekir; “Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Av Yasakları”, **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi**, S. 1, Ocak 2009.

KÖPRÜLÜ, Fuad; “Fıkıh”, **İslam Ansiklopedisi**, c. IV, M.E.B., İstanbul, 1978.

KÖPRÜLÜ, Fuad; “Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri ”, **Belleten**, c. II, S. 5/6, T.T.K.Y, Ankara, 1994.



KUNT, Metin; “*Devlet, Padişah Kapısı ve Şehzade Kapıları*”, **Osmanlı**, c. VI, Y.T.Y., Ankara, 1999.

KUNT, Metin; “*Sancakbeyi Haslarının Öğeleri (1480-1540)*”, **Türkler**, c. X, YTY., Ankara, 2002.

KURT, Yılmaz; “*Menemencioğulları ile İlgili Arşiv Belgeleri*”, **Belgeler**, c. XXI, S. 25, Ankara, 2005.

MANAGE, Viktor L.; “*Osmanlı Tarihyazıcılığının İlk Dönemleri*”, **Söğüt’ten İstanbul’a**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2000.

MCGOWAN, Bruce; “*Ayanlar Çağı (1699-1812)*”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert), c. II, Eren Yay., İstanbul, 2004.

MERT, Özcan; “*II. Mahmut Döneminde Taşradaki Merkezîyetçilik Politikası*”, **Türkler**, c. XIII, Y.T.Y., Ankara, 2002.

MERT, Özcan; “*Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi*”, **Osmanlı**, c. VI, Y.T.Y., Ankara, 1999.

METE, Zekai; “*Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muamelat: Sancakbeyi Belge ve Defterleri*”, **Osmanlı Araştırmaları**, c. XIX, İstanbul, 1999.

MİROĞLU, İsmet; “*Osmanlı Yol Sistemine Dair*”, **Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Münir Aktepe’ye Armağan)**, S. 15, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1997.

MORTDMANN, J. H.; “*Kaymakam*”, **İslam Ansiklopedisi**, c. VI, İslam Ansiklopedisi, M.E.B., 1978.

MUMCU, Uğur; “*Türk Hukukunda Memurların Yargılanması*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 28 Sayı: 1, 1971.

MÜDERRİSOĞLU, Fatih; “*Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Menzil Yerleşimleri*”, **Türkler**, c. X, Y.T.Y., Ankara, 2002.

NAGATA Yuzo -Feridun M. EMECEN; “*Bir Ayanın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafağa Ağa’ya Ait Belgeler*”, **Belgeler**, C. XXV, S. 29, Ankara, 2004 .

OĞUZOĞLU, Yusuf; “*XVII. Yüzyılda Karaman Beylerbeyi ve Mütesellimine İlişkin Bazı Bilgiler*”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. I, Konya, 1981.

ORHONLU, Cengiz; “*Osmanlı Teşkilatına Aid Küçük Bir Risale “Risale-i Terceme”*”, **Belgeler**, c. IV, S. 7-8, Ankara, 1967.

ORTAYLI, İlber; “*18. Yüzyılda İlimiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar*”, **Odtü Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, 1980.

ÖZ, Mehmet; “*Osmanlı Klasik Döneminde Tarım*”, **Osmanlı**, c. III, Y.T.Y, Ankara, 2002.

ÖZDEMİR, Rıfat; “*Osmanlı Döneminde Antakya Sancağı*”, **XII. Türk Tarih Kongresi’ne Sunulan Bildiriler**, c. III., T.T.K. Yay., Ankara, 1999.

ÖZDEMİR, Şenay; “*Osmanlı Denizciliğinde Gemi Kazaları ve Dalışlar*”, **OTAM**, S. 19, Ankara, 2006.

ÖZDEMİR, Şenay; “*Osmanlı Donanmasının Bir “Seyir Defteri” ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler*”, **A.Ü. D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi** , c. 24, S. 37, Ankara, 2005.

ÖZKAYA, Yücel; “*Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık sistemi ve Büyük Hanedanlıklar*”, **Osmanlı**, c.VI, Y.T.Y., Ankara, 1999.

ÖZKAYA, Yücel; “*Mütesellim*”, **TDVİA**, c. XXXII, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2006.

ÖZKAYA, Yücel; “*Mütesellim*”, **TDVİA**, c. XXXII, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2006.

ÖZKAYA, Yücel; “*XIX. Yüzyılda Mudurnu’nun Sosyal ve İktisadi Durumu*”, **XII. Türk Tarih Kongresi’ne Sunulan Bildiriler**, c. III, T.T.K.Yay., Ankara, 1999.

ÖZKAYA, Yücel; “*XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi*”, **A.Ü. D.T.C.F. Dergisi**, C. 28, S. 3-4, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.

ÖZKAYA, Yücel; “*XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış*”, **Türkler**, c. XIII, Y.T.Y., Ankara, 2002.

ÖZKAYA, Yücel; “*XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi’ Defterlerinin Kontrolü*”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. I, Konya, 1981.

ÖZKAYA, Yücel; “XVIII: Yüzyılda Çıkarılan Adalet-Nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu”, **Belleten**, c. XXXVIII, sayı 151, Ankara 1974.

ÖZKAYA, Yücel; “Anadolu'da Ayanlık İddiaları”, **A.Ü.D.T.C.F.D.**, c. XXIV, S. 3-4, Ankara, 1969.

ÖZLEM, Doğan; “Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek”, **Doğu-Batı**, S. XIII, İstanbul, 2000-2001.

ÖZLÜ, Zeynel; “Göynük'e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlili: Avâız Vergisi”, **OTAM**, S. XIX, Ankara, 2006.

PAMUK, Bilgehan; “XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXII, S. 34, Ankara, 2003.

PAMUK, Şevket; “Osmanlı Devletinin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi (1600-1850)”, **Osmanlı Malîyesi Kurumlar ve Bütçeler**, c. I, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2006.

PITERBERG, Gabriel; “The Formation of an Ottoman Egyptian Elite in the 18th Century Author”, **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University Press , ol. 22, No. 3 (Aug., 1990).

SADAT, Deena R.; “Rumeli Ayanları: The Eighteenth Century”, **The Journal of Modern History**, Vol. 44, No. 3. (Sep., 1972).

SAHİLLİOĞLU, Halil; “IV. Murat'ın Bağdat Seferi Menzıl-nâmesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)”, **Belgeler**, c. XIII, S. 17, Ankara, 1988.

SAK İzzettin -Cemal ÇETİN; “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, **S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 16, Güz, 2006.

SAVAŞ, Saim; “Sivas Valisi Dağıstanî Ali Paşa'nın Muhallefatı”, **Belgeler**, c. XV, S. 19, Ankara, 1993.

SAVAŞ, Saim; “XVIII. Asırda Sivas'ta Bir Ayan Ailesi Zaralızadeler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. VIII., Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1992.

SCHINDER, Joel; “*Career Line Formation In The Ottoman Bureaucracy; 1648-1750: A New Perspective*”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 16 (1973).

SUÇESKA, Avdo; “*Bosna Eyaletinde Mütesellimlik*”, **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1985)**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989.

SÜMER, Mürsel; “*189 Yıl Önce Antalya’da Kurulan Bir Vakıf Kütüphanemiz; Mütesellim (Müsellim) Kütüphanesi*”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, c. 35, S. 35, 1986.

ŞEN, Murat; “*Osmanlı Hukukunun Yapısı*”, **Osmanlı**, c. VI, Y.T.Y, Ankara, 2002.

ŞENTOP, Mustafa; “*Tanzimat’tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi*”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S. 1, 2006 (Bahar).

ŞİMŞEK, Mehmet; “*Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar*”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. XXVII, s. 210.

TABAKOĞLU, Ahmet; “*Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları*”, **Osmanlı**, c. III, YTY., Ankara, 2002.

TABAKOĞLU, Ahmet; “*Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları*”, **Osmanlı**, c. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

TAŞ, Hülya; “*Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü’l-Hâl” Nasıl Değerlendirebilir*”, **Bilig**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, S. 44, Kış-2008.

TEKELİ, İlhan; “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri*”, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetim**, c. I, İlke Yay., İstanbul, 1996.

TIZLAK, Fahrettin; “*Tekelioğlu İsyanı*”, **XIII. Türk Tarih Kongresi (Ayrı Basım)**, Ankara, 4-8 Ekim 1999.

TOK, Özen; “*Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)*”, **Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 22, 2007.

TUŞ, Muhiddin; “*Osmanlı Şehirlerinin Ticari Potansiyelleri*”, **Osmanlı**, c. III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002

TÜRKMEN, Mustafa Nuri; “*XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü ve Esnafın Katkısı*”, **A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXII, S. 34, Ankara, 2003.

ULUÇAY, Çağatay; “*Karaosmanoğulları’na Ait Düşünceler*”, **Türk Tarih Kongresi III**, Ankara, 15-20 Kasım 1943, TTK Basımevi, Ankara, 1948.

UZUNÇARŞILI, İ.H.; “*Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi*”, **Bellekten**, c. II, S. 5/6, T.T.K.Y, Ankara, 1994.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “*Çapanoğulları*”, **Bellekten**, c. 38, S. 149-152, TTK Basımevi, Ankara, 1974.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “*Kastamonu’da Tahmiscioğlu Vakası*”, **Tarih Semineri Dergisi**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., III. Cilt, İstanbul, 1937.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “*XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu Fikir Hareketleri ile İçtimai Müesseselere Bir Bakış*”, **Türk Tarih Kongresi III**, Ankara, 15-20 Kasım 1943, TTK Basımevi, Ankara, 1948.

ÜÇOK, Çoşkun; “*Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar*”, **A.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. II, S. 1, Ankara, 1944.

ÜÇOK, Çoşkun; “*Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler*”, **A.Ü, Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. IV, S. 1, Ankara, 1947.

ÜLKER, Nemci; “*İzmir Şehir Hayatını Tehdit Eden Kanun Dışı Eylemler*”, **Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Münir AKTEPE’ye Armağan)**, S. 15, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1997.

ÜLKER, Nemci; “*XVIII. Yüzyılda Batı Anadolu’da Bir Ağanın İsyanı: Sarıbeyoğlu Mustafa*”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler**, c. II, İstanbul, 1983 .

ÜNAL, Mehmet Ali; “*Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı*”, **Osmanlı**, c. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

ÜNAL, Uğur; “*III. Selim Döneminde Osmanlı Bahriyesi*”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1 (Şubat 2003).

WEIKER, Walter F.; “*The Ottoman Bureaucracy: Modernization and Reform*”, **Administrative Science Quarterly**, Vol. 13, No. 3, Special Issue on Organizations and

Social Development, Johnson Graduate School of Management, Cornell University Pres, (Dec.,1968).

YAMAN, Talat Mümtaz; “*Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatında Mütesellimlik Müessesine Dair*”, **Türk Hukuk Tarihi**, c. I, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1944.

YÖRÜK, Doğan; “*Karaman Eyaletinde Osmanlı Tımar Düzeninin Tesisi*” , **A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXV, S. 40, Ankara, 2007.

YÜCEL, Yaşar; “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler*”, **Bellekten**, c. XXXVIII, Sayı 152, Ankara 1974.

YÜCEL, Yaşar; “*XVI-XVII. Yüzyıl Edebi Metinlerinde Rastlanan Osmanlı Devlet Yapısı ve Toplum Düzenine Ait Bazı Görüş ve Bilgiler*”, **Bellekten**, c. LI, S. 200, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

## EKLER

بيك بوز فرق سنه سنه دو مکه متسا مکتبات ایلوق قجر لری سایندر

شعبان شریفینک آیلغی امیر و مصطفی بدیده کلوب تسلیم	۴۵۸	۱۳
رمضان آیلغی وانی جیغون محمد بدیده کلوب تسلیم	۴۵۸	۱۳
شوال ایلغی امیر بدیده کلوب تسلیم	۴۵۸	۱۳
دو مکه واقع اوله نصف طا بو امیر بدیده کلوب تسلیم	۶۰۰	
ذالقوره آیلغی وانی جیغون محمد بدیده کلوب تسلیم	۴۵۸	۱۳
ذالحجه ایلغی امیر بدیده کلوب تسلیم	۴۵۱	۱۳
محمد اسمی الحوق امیر کلوب	۴۵۸	
صو لکی متسلم کما و کما و کما و کما	۴۵۸	
ربیع الاول ایلغی مسلم اغا طرفینده اغا لیدر اعلی اغا بدیده کلوب تسلیم	۴۵۸	
ربیع الثانی ایلغی مسلم اغا طرفینده امیر بدیده کلوب تسلیم	۴۵۸	
جاءیز الاول ایلغی مسلم اغا طرفینده احمد جان بدیده کلوب تسلیم	۴۵۸	
جاءیزک الاول ایلغی مسلم اغا و اسمعیل اغا بدیده کلوب تسلیم	۴۵۸	

B.O.A, D.BŞM.d, Nr: 1617, s. 49

1140 senesinin Dömeke (?) mütesellimliğinin aylık akçeleri beyânıdır

Para	Guruş	
13	458	Şabân-ı şerîfin aylığı Amir ve Mustafa yediyle gelüb teslim
13	458	Ramazân aylığı Vanlı Cebgun Mehmet yediyle gelip teslim
13	458	Şevvâl aylığı Emir yediyle gelip teslim
	600	Dömeke vaki olan nisf-1 tapu Emir yediyle gelip teslim
13	458	Zilkâde aylığı Vanlı Cebgun Mehmet yediyle gelip teslim
13	458	Zilhicce aylığı Emir yediyle gelip teslim
1	458	Muharrem aylığı için Emir yediyle teslim
1	458	Safer aylığı mütesellim Ali Ağa yediyle
1	458	Rebûevvel aylığı mütesellim Ağa tarafından Miftah Ağası İsmail Ağa yediyle teslim-i hazine sene 1141
1	458	Rebûlahir aylığı mütesellim ağa tarafından Emir yediyle teslim
1	458	Cemaziyevvel aylığı mütesellim Ağa tarafından Ahmet Çavuş yediyle teslim-i hazîne Fi 1141
1	458	Cemaziyelahir aylığı mütesellim Ağa'dan İsmail Ağa yediyle teslim



مخمسى كوتى  
عوض بنه لردم

ميرميران قوشم احمد بانا قولدريك بوميه ايليك او  
التى اقمه مشتايقتات ياي اولونى مقدا او غنده سكان  
سندى زى الحجه سلك اون شيخ كوندن سكان سكرتير حومك  
اون شيخ كونده دك بكمى تقوز كونه اقضا اينه ياي  
اعطا اولمى قوتقرا اى اقدى قولدى اشبو غوشجا بيه  
استدعا ايد موشجه طيل ايند لركه ميسوز اللى بى غوز  
انطده كنده قند و توكه ايليك باين و ان دونو سعاد  
سظام حضرتلر بى

مخمسى كوتى

عوض بنه لردم

ميرميران كرامه بوزنان محمد لقا سرفيه موفطه كوردن ايليك  
ميرميران لقا و نغيد بى ماه فو الحجه نالو بى سرفه سرفه لقا  
بى نغينه كند فو الحجه و موفطه سرفه بى لقا بى لقا بى لقا  
عوض بنه لردم حضرتلر بى

مخمسى كوتى

B.O.A, C.AS., Dosya Nr: 736, Gömlek Nr: 30867, Gurre-i Muharrem 1188

[Hacıoğlu muhafaza hizmetine memur Kara Mütesellim Ahmet Paşa'nın meşta tayinatının verilmesine dair kapı kethüdasının arzı ]



Arz-ı bendeleridir ki

Mîr-i mîrândan Kara mütesellim Ahmed Pâşâ kullarının yevmîyye iki bin üç yüz altı akçe meştâ ta'yînât bâhâsı olduğu mukayyed olmağla seksen yedi senesi Zi'l-hiccesinde on altı gününde seksen sekiz senesi Muharremi'nin on beşinci gününe dek yirmi dokuz günde iktizâ eden bâhâsı ile i'tâ olunmasını kapı kethüdâsı efendi işbu arz-ı hâliyle istid'â eder mûcibince hesâb etdirildikde beş yüz elli yedi guruş etmekle mahalline kayd işbu tezkiresi verilmek bâbında fermân devletlü sa'adetlü sultânım hazretlerindir .

Tezkire i'lâm

Devletlü inâyetlü sultânım hazretleri sağolsun

Mîr-i mîrân-ı kirâmdan bu esnâda Abdülehad karyesi muhafazasına me'mûr Kara mütesellim Ahmed Pâşâ kullarına cânib-i mîrîden ita olunan tayinat bedeli mah-ı zilhiccesinin on beşinden şehr-i muharremin on beşinee gelince elli günlük bedel-i ta'yînât mahallinden der-kenâr ve manzûr-ı devletleri buyurulduk da bedel-i mezkûr yine i'tâ ve ihsân buyurulmak bâbında emr-i fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerindir. Kethüdâsı Mehmed bendeleri

Mûmâileyhin bedel-i ta'yînât bâhâsı için meblağ-ı mezbûre târîh-i mezkûrede hazîne tezkiresi verilsin mukayyedir fermân devletlü sa'adetlü sultânım hazretlerindir.

Fermân buyurulduğu üzere mûmâileyhin bedel-i ta'yînât bâhâsı hesab olunduk da bu miktar eder fermân devletlü saadetlü sultânım hazretlerindir fi 29 Cemaziyelahir 188

Telhîs mûcîbince mahalline kayd ve tezkiresi verilmek buyuruldu.

Fî gurre-i Muharrem 188



Devletli merhametlü sultânım hazretleri sağ olsun

Kapı kethüdâlığı hizmetinde olduğum hâlâ Eğriboz muhafızı vezir-i mükerrem Seyyid El-hâcc Ahmed Pâşâ hazretleri mansıbına dâhil oluncaya değin sâbık Selânik mütesellimi olan dergâh-ı âlî gediklilerinden İbrâhim Ağa kulları ba-fermân-ı âlî Eğriboz'da mütesellim nasb olunub lakin merkum kullarının illet mizacı olub zabt u rabt iktidârı olmakla vezir-i müşârüleyh hazretleri mansıbına dâhil oluncaya değin Eğriboz sâkinlerinden zabt u rabt-ı memleket ve hıfz-ı himâyet-i re'âyâyâ sâhib-i iktidâr Zâbi zâde Hasan Bey kulları bâ-fermân-ı âlî mütesellim nasb u ta'yîn buyurulmak bâbında emr ü fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerinindir.

Kethüdâ-yı kapu Mustafa bendeleri

29 Ra. 1181

حاجی محمد  
 سلطان

سلطان

حضرتی صغیر

دخلو معلو  
 عرضحال قولی بیدر که بود فعه قرمان ابالتی سابقا جلدور والیبی ساد نلو مکرماتو الحاج محمد پاشا  
 حضرتلیزه تجیه بیور لطفه مشا کبه حضرتلی کلینه به دکن ابالت مزبوره طرفه درکیم منتقم غضب و تعین  
 فوندر هر وجهه مستقیم و کار گزار و رعیت پرور اور فوندر منتقم غضب  
 لو کبد اولعله  
 و تعین بیور بیون برینه بر قطعه امر عالی صدقه و احسان بیور لقا بانده امر و فرمان دق  
 مرحمتو سلطانم حضرتلی بیدر

الحاج محمد  
 سلطان

B.O.A, C.DH., Dosya Nr: 24, Gömlek Nr: 1163, 17 Receb 1184

[Karaman eyaleti tevcih edilen eski Çıldır Valisi Hacı Mehmet Paşa, Karaman'a varıncaya kadar eyalete mütesellim atanmasına dair Vali'nin kapı kethüdası tarafından gönderilen arz ]

Mütesellimlik hükmü            Fi 17 Receb 184

Devletlü merhametlü sultânım hazretleri sağolsun

Arzuhal kullarıdır ki bu defa Karaman eyâleti sabıkan Çıldır valisi saadetlü El-Hacc Mehmet Pâşâ hazretlerine tevcîh buyurulmakla müşârünileyh hazretleri gelinceye değın eyâlet-i mezbûre taraflarından mütesellim nasb u tayin olunması lâyed olmakla ( ) kulları her vechile müstekım ve kâr-güzâr ve râ'iyet-perver olduğundan mütesellim nasb u ta'yın buyurulması içün yerine bir kıt'a emr-i âlî sadaka ve ihsân buyurulmak bâbında emr-i fermân devletlü merhametlü sultânım hazretlerindir

Müşârülileyh bâb-1 kethüdâ El-Hacc Ahmed bendeleri





Hüdâvendigâr sancağına ber vech-i arpalık mutasarıf olan Tahir Ömer-zâde Osmân Bey'den vârid olan kâ'imenin hülâsasıdır Fî 23 Reb'ülevvel 206

Livâ-i mezbûrun seferiyye yahûd hazeriyye emri bu ânâ kadar adem-i vürûdundan livâ-i mezbûr mütesellimi tarafından â'idat ve tayyarâtdan mîr-i mûmâileyhe ta'yîn olunan mâhîyeler akl-i kalil olduğundan ızdırabı ber-kemâl olmakla livâ-i mezbûrun sâlifü'z-zikr seferiyye ve yahûd hazerîyye emr-i şerîfinin isdâr ve irsâli niyâzında olduğunu mîr-i mûmâileyh kâ'ime-i mezkûresinde tahrîr eder.

Sâbıkda ne vechile emir verilmiştir

Hüdâvendigâr sancağında vâk'î kazâlardan seferler vuku'unda mesârifât için kırk dokuz buçuk kise imdâd-ı seferiyye ve vakt-i hazerde yedi bin beş yüz guruş hazeriyye müretteb olmakdan nâşî livâ-i mezbûrda vâk'î kazâlardan işbu bin iki yüz beş senesine mahsûben marru'z-zikr dokuz buçuk kise imdâd-ı seferiyye şürûd-ı seferiyye mucibince vak'ia tevz'i ve tahsîl ve yedi bin beş yüz guruş hazeriyye olarak ve hâlâ livâ-i mezbûr mutasarıfı Osmân Beğ tarafından teslîm ve kusur kalan meblağ ile bundan akdem tahrîr olunduğu misüllü üç yüz nefer güzide süvâri asker techîz olunmasına irâde-i aliyye ta'alluk etmekle bu def'a yüz elli nefer asker tedârik ve ordu-i hümâyûnumdan dahî mukabiline ta'yîn olunan asâkir ile Külli kalesine irişmek üzere rütbe-i mîr-i mirân ihsânıyla kadri terf'i kılınan Hüdâvendigâr mütesellimi sâbık Mahmud dâme ikbalehuya kusur kalan seferiyye akçesiyle bundan akdem olduğu misüllü tarafından ol miktar asker tahrîr ve tertîb ve techîz eylemek için Bursa mollasına ve Hüdâvendigâr sancağında vâk'î kuzzât ve nüvvâba ve şehir kethüdâsına hitâben fî evâsıt-ı Safer sene iki yüz beş târîhinde ordu-yı hümâyûn cânibinden emr-i âli sâdır olduğu vârid olan ilmuhaber kâ'imesinden anlaşılmışdır fermân sultânım hazretlerindedir

Fî 27 Reb'ülevvel 206

معرض قوللردن  
 قیامی عیالینا  
 خیر و برکت

معرض قوللردن  
 صادر اولون قیامی عیالینا  
 منیم ماہیم امان اووزہ بیک ایکوز اووزہ  
 ابی شریہ لرند در کتارده مشوریر یوز  
 ایشاده قایم بوزم ابراهیم اقرتی قوللری  
 قیو کتورالغی حاجی روتینده سالق  
 مشاویک ایلہ حاجی روتین اووز قی  
 مشاویک ایلہ حاجی روتین اووز قی



ویکایه ایچہ

B.O.A, C.ML, Dosya Nr: 374, Gömlek Nr: 15385, 27 Safer 1209

[Ulu-zâde İsmail Pâşâ'nın Kayseriyye valiliği zamanında kalan üç buçuk aylık mütesellimlik mâhiyesinin tahsiline dair ]



Sabık matbah-i âmire emîni izzetlü İbrâhim Ağa i‘lâm buyurasız

Ma‘rûz-i kullarıdır ki sâdır olan fermân-ı alîlerine imtisâlen merkum Ulu-zâde İsmâ‘il Pâşâ'nın Kayseriyye vâliliği hengâmından mütesellim mâhîyesi olmak üzere bin iki yüz üç senesi Şevvâl-i şerîfi gurrasinden Zi'l-hicceye deĝin üç aylık şehriyelerinden der-kenârda matlûb yedi yüz elli guruş eğer ki cânib-i kullarından temessük verilmiş olub ancak ol esnâda kayınpederim İbrâhim Efendi kulları kapı kethüdâlığından ihrac için müşârülileyh tarafından gelen âdemi ile kapı kethüdâlığı Hacı rü'yetinde sâlifü'z-zikr meblâĝ-ı mezbûr dahî müşârülileyhin defterlerine irâd-i masrâf kayd olunub ol vechile müşârülileyh ile haiz-i rü'yet olunduğu ma'lûm-i âlîleri buyruldukda emr-i fermân devletlü sultânım hazretlerinindir.

Kaydı bâlâsına şerh verile Fî 27 Safer 1206

1200

ایماننامه  
 در وجه مستطین احمد ایلخان  
 در وجه میرزا محمد علی  
 در وجه میرزا محمد علی  
 در وجه میرزا محمد علی

شوکلو کراملو مرهاتلو قدرلو و تقیم افرم فریور  
 بر قاع سنه دبرو حمید سنجای مستملکنی میر میران و لی بریاسانک قرزاشی الوب بوسنه مبارک ده مستملک  
 اردوی همایون باقران عالی بیرونی زده علی اغایه و بریشی شری حمید سنجای اهایسی دکاب همایونلرناه  
 تقیم ایجاری عرضکارلرزه مومی الیه علی اغا مستملک ایدمحلته واروقه سالف انذکر بریاسا مرافق ابروب دهاییه  
 بوبرانه ایله انواع کونه جود و اذایین بیان واسترغام ایلرله عرضکارلر معروفن عبت ساهانه ری قدری  
 اوت دبرو مومی الیه بریاسا ایدیلرلی اوغلرلرک بیلرزه منافسه وعدروف دکار و اکیستری و لحوالی اهایسی  
 خوف اوزره اولملرله مستملک ایچون طرف دولت عیبه دن بونلرک بری استصجاب اولنسه اهای قضا یکدیکن  
 خوفن ینه اعانت ایدر میوب بهر حال فقر بائمال اوله جعی ظاهرا اولدقنده ناز مستملک فریور اکیستری و بری  
 بو طرفه بر مناسب کنبه و بریایوب کونرلری صورتزه مومی الیه ایدر بری مرافق سودانده اولورسه وخی اوزنان  
 اهای قضا کونرلرک اومه اعانت ایدر بیه جگر بویوجه تنظیم مستحق اولورم و نوز ساهانه لرزه بوسورتی  
 استخان بویلدور باخود وجه افری زده بویلدور هرهاره فرمان شوکلو کراملو مرهاتلو قدرلو و تقیم  
 افرم پادشاهم حقیریدر

B.O.A, HAT, Dosya Nr: 199, Gömlek Nr: 10148, 1205

[Yılanlızadelerle Bekir Paşa arasında husumet olduğundan Hamit sancağı mütesellimliğinin her iki tarafa da verilmeyip sancaktan münasip birinin atanması doğrultusunda ahalinin arzuhalleri ]

Bu vechile tanzîm olunub ve tarafeynden biri müdâhale eylememek için kendülerine yazıla.

Şevketlü kerâmetlü muhabbetlü kudretlü velînimetim efendim

Birkâç seneden berü Hamîd sancağı mütesellimliğini mîr-i mîrândan Deli Bekir Pâşâ'nın karındaşı olub bu sene-i mübâreke mütesellimlik-i mezbûr ordu-yı hümâyûndan bâ-fermân-ı âlî Yılânlı-zâde Ali Ağa'ya verilmişti şimdi Hamîd sancağı ahâlîsi rikâb-ı hümâyûnlarına takdîm etdikleri arzûhallerinde mûmâileyh Ali Ağa mütesellimlik ile mahalline vardukda salifü'z-zikr Bekir Pâşâ mümana'at edüb ve ahâliye bu bahâne ile envâ'-i günâ cevri ve ezâ etdiğin beyân ve istirhâm etmeleriyle arz-ı hâlleri ma'rûz-i atabey-i şâhâneleri kılındı öteden beri mûmâileyh Bekir Pâşâ ile Yılânlıoğullarının beynlerinde münâfered ve adâvet der-kâr ve ikisinden dahî ol havâlî ahâlîsi havf üzere olmalarıyla mütesellimlik için taraf-ı Devlet-i Aliyye'den bunların biri istishâb olursa ahâlî-i kazâ yek diğerin havfindan yine iânet edemeyüb beher hâl fukarâ pâ-yı mâl olacağı zâhir olduğuna binâen mütesellimlik-i mezbûr ikisine de verilmeyüb bu tarafda bir münâsib kimesneye verilüb gönderildiği sûrette mûmâileyhümâdan biri mümana'at sevdâsında olursa dahî ol zamân ahâlî-i kazâ gönderilecek âdeme i'ânet edebilecekleri hasebiyle bu vechile tanzîmi müstahsin olunmak fehm olunur ve şâhânelerinde bu sûreti istihsân buyurulur yahûd vech-i âheri irâde buyurulur her hâlde fermân şevketlü kerametlü muhabbetlü kudretlü velîni'metim efendim pâdîşahım hazretlerinindir.

منه منور کا فضیلتی حصار  
میں لکھا ہے جس کا روح

عہد سنجیدہ وقت فہرہ فہرہ وفلاہم لا  
 جوہر سنجیدہ جوہر سنجیدہ جوہر سنجیدہ  
 عشق سنجیدہ عشق سنجیدہ عشق سنجیدہ  
 حقاہد سنجیدہ حقاہد سنجیدہ حقاہد سنجیدہ  
 حورہ سنجیدہ حورہ سنجیدہ حورہ سنجیدہ  
 بیہوش سنجیدہ بیہوش سنجیدہ بیہوش سنجیدہ  
 عجب سنجیدہ عجب سنجیدہ عجب سنجیدہ  
 ہر وقت سنجیدہ ہر وقت سنجیدہ ہر وقت سنجیدہ  
 نہایت سنجیدہ نہایت سنجیدہ نہایت سنجیدہ  
 عزیز سنجیدہ عزیز سنجیدہ عزیز سنجیدہ

B.O.A, K.K.d, Mütesellimlik Defteri, Nr. 7510, s. 7, Hük. 3, Evâil-i Cumâziye'l-evvel 1247

[Çorum sancağı tevcih edilen eski Günye sancağı Mutasarıfı Abaza Mehmet Paşa'nın Çorum sakinlerinden Binbaşı-zade Ali'nin Çorum'a mütesellim atadığı ve mütesellimlik emrinin gönderilmesine dair kapı kethüdasının talebi ]

Mütesellimlik-i mezburun iktizasını havî ita olunan emr-i ali Fi evahir-i Muharrem

200

Çorum sancağında vâki' kazaların kuzzât ve nüvvâbına hüküm ki

Çorum sancağı bu defa avatıf-ı aliyye-i mülükanemden sabık Günye sancağı mutasarrıfı Abaza Mehmet Paşa-zade Mehmet damet ikbalehuya işbu bin yüz doksan senesi Rebiülahirinin ikinci gününde eğer ki tevcih ve ihsan-ı şehr-i şahanem olub lakin mir-i miran-ı mumaileyh el haletu hazihi hidemat-ı mühimmeye memuriyetine binaen liva-i mezbure tarafından zabt u rabt-ı memlket ve idare-i umur-i raiyyet zımında bir mütesellim nasbı la-yed muktezi olduğuna binaen Çorum sakinlerinden Binbaş-ı-zade Ali zide kadrihu Çorum'a mütesellim nasb olunmak için emr-i alişanım südurunu mir-i miran-ı mumaileyhin kapı kethüdası Yiğen İbrahim zide mecduhu ba arzuhal istida etmeğe vech-i meşruh üzere mumaileyh Ali livâ-i mezbura mütesellim nasb ve tayin olunub zabt u rabt-ı memleket ve himâyet-i fukara-i raiyyet dikkat ve liva-i mezbur tayyaratı kadimden olageldiği üzere ahz u kabz ve memhur işbu senet ile mir-i miran-ı mumaileyh tarafından kabzına memur eda teslime mübaderet olunmak fermanım olmağın imdi sen ki Mevlana-i mumaileyhamsız liva-i mezkur mütesellimlik mumaileyhe tarih-i merkumdan zabt ve ber minval-i muharrer vaki olan tayyarat ve aidat-ı kadimiyesi üzere ahz u kabz ve mir-i miran-ı mumaileyh tarafından memhur sened ile kabzına memure eda ve teslim ettirüb mütesellimlik umuruna aheri dahl ve taarruz ettirilmemek babında

Fi Evail-i Rebiülahir 1199



Dergâh-ı mu‘allâm kapucubâşlarından bu def‘a İçil sancağına mütesellim nasb olunan Sadık Beğ dâme mecduhuya ve livâ-i mezbûrde vâki’ kazaların kuzzât ve nüvvâbına hüküm ki

Muktezâ-yı irâde-i seniyyem üzere mukata‘ât hazînesinden zabt ve irâde olunan elviyeden İçil mütesellimi Abdulmu‘in Beğ zide mecdahunun hasbe’l-icâb azliyle yedine taraf-ı Devlet-i Aliyyem’den münâsik ve re‘âyâ-perver zabt-ı rabt-ı memleket ve himayet ve siyânet-i ahâli ve râ‘iyyet husûslarına liyâkat ve ehliyeti bedîhi ve izhâr birinin mütesellim nasb u ta‘yîni lâzım gelür sen ki kapucubâşı-i mîr-i mûmâileyhsin senin ve senden her hâlde hüsn-i hizmet ve sadâkat zuhûru me‘mûl ve meczûm olduğundan mütesellimlik-i mezkûrun işbu iki yüz kırk yedi senesine mahsûben ma‘lûmu’l-mikdâr berevât ile uhdene ihâle husûsu ricâl-i Devlet-i Aliyyem’den hâlâ mukata‘ât hazînesi vâridâtı nâzırı iftiharü’l-seyyid Abdurrahman Nâfiz dame mecduhu tarafından bâ-takrîr ifâde ve inhâ olunmuş olmakdan nâşi ber-vech-i meşrûh mütesellimlik-i mezkûrun sene-i merkumeye mahsûben uhdene ihâlesi husûsu irâde-i seniyye-i mülükânem ta‘alluk edib ol-bâbada hatt-ı hümayûn-i şevket makrûn-i pâdişâhanem sahîfe-i pîra sūdûr olmuş olduğun mantûk-i münîfî ve baş muhasebeden vürûd eden ilmuhaber kâ’imesi mevâd-i me‘mûriyetini şâmil işbu emr-i celîlü’l-kadrim isdâr ve yedine i ‘tâ olunmuşdur imdi muktezâ-i me‘mûriyet ve lâzime-i rü’yet ve dirâyetin üzere seri‘ân bu taraftan hareket ve livâ-i mezbûra varub zabt u rabt-ı memleket ve himâyet ve siyânet-i ahâli ve râ‘iyyet husûslarına dikkat ve herhâlde şer‘iat-ı mutahhara-i hazreti peygamberiyye tevessül ve temessük iderek taraf-ı ---- şâhânem için cümleden isticlâb davât-ı hayrîyyeye mübâderet ve livâ-i mezkûrun bedel-i iltizâmanı dahî dikkat ve zamânıyla mukata‘at hazînesine te’dîye ve teslîme ihtimâm ve dikkat eylemen irâde-i seniyye-i mülükânem iktizâsından idüğü ma‘lûmun oldukda ber-minvâl-i muharrer amel ü hareketle ifâ-i muktezâ-i kâr-güzâri ve sadâkate mezîd sây‘ ve gayret ve hilâfindan müba‘adet eyleyüsün ve siz ki kuzzât ve nüvvâb-ı mûmâileyhsiz livâ-i mezbûra mütesellim nasb u ta‘yîn kılındığı ma‘lûmunuz oldukda mütesellimlik-i mezkûru kapucubaşı-i mûmâmileyhe zabt ve rabt ve â’idat ve tayyarât-ı sâ’iresiyle öteden berü olageldiği vechile ahz u kabz etdiüb mütesellimlik umûruna cânib-i âherden müdâhale ve ta‘arruz vuku‘a gelmemesi emrine ihtimâm ve dikkat ve hilâfindan hazer ve mücânebet eylemeniz bâbında yazılmıştır

Fî evâhir-i Cumâziye’l-evvel 47

**Ö Z G E Ç M İ Ş**

- Adı ve SOYADI** : Fatma ŞİMŞEK
- Doğum Tarihi ve Yeri** : 03 / 08 / 1976 Bulanık/ MUŞ
- Medeni Durumu** : Bekar
- Eğitim Durumu** :
- Mezun Olduğu Lise** : Sıdika Avar Anadolu Kız Meslek Lisesi/ Elazığ
- Lisans Diploması** : Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / ANTALYA (1999)
- Yüksek Lisans Diploması** : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı / ANTALYA (2001)
- Tez Konusu** : İstanbul'da Ermeni Siyasi Faaliyetleri (1876-1909)
- Yabancı Dil / Diller** : İngilizce
- Bilimsel Faaliyetler** :
- İş Deneyimi**
- Stajlar** :
- Projeler** :
- Çalıştığı Kurumlar** : Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Araştırma Görevlisi
- Adres** : Arapsuyu Mah. 622. Sok. Kökçen Apart. No: 10,  
Kat: 2, No: 4, Konyaaltı/ ANTALYA
- Tel No** : 0 242 310 19 64